

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

NEIL FAULKNER • ROMA: KARTALLARIN İMPARATORLUĞU

Neil Faulkner

Roma: Kartalların İmparatorluğu

İngilizceden Çeviren: Çağdaş Sümer

Yordam Kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://irantey.org>

7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

Y

Neil Faulkner

Arkeolog ve tarihçi olan Neil Faulkner yazarlık, okutmanlık, ören yeri kazı sorumluluğu, kimi zaman da televizyon yayıncılığı yapmaktadır. Eğitimi King's College (Cambridge) ile Arkeoloji Enstitüsü'nde (UCL) tamamlayan Faulkner halen Bristol Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, *Military History* dergisi editörü ve NADFAS okutmanı olarak çalışmaktadır. Sedgford Tarih ve Arkeoloji Araştırması Projesi (Norfolk), Büyük Arap Ayaklanması Projesi (Ürdün) ve Büyük Savaş Arkeoloji Grubu'nda (Birinci Dünya Savaşı arkeolojisi üzerine uzmanlaşan saha çalışmaları birimi) ortak editörlük görevi yürütmektedir.

Yazarın *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere* (çev. Tuncel Öncel, 2013) adlı kitabı da Yordam Kitap tarafından yayınlanmıştır.

Eserin Orijinal Adı:
Rome: Empire of the Eagles
(Pearson, 2008)

ROMA: KARTALLAR İMPARATORLUĞU

Neil Faulkner

İngilizceden Çeviren
Çağdaş Sümer

Yordam Kitap: 249 • Roma: Kartalların İmparatorluğu • Neil Faulkner

ISBN-978-605-172-097-5 • Çeviri: Çağdaş Sümer • Latince İsimler Denetimi: Emre Ceren

Düzeltilme: Volkan Alıcı • Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • Sayfa Düzeni: Gönül Göner

Birinci Basım: Ekim 2015

© Neil Faulker, 2008; © Yordam Kitap, 201

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Çağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • Faks: 0212 528 19 09

W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti. (Sertifika No: 12028)

İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44

Başakşehir - İstanbul

Tel: 0212 5650122

ROMA: KARTALLARIN İMPARATORLUĞU

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
GİRİŞ	11
ESKİÇAĞ PARA BİRİMLERİ ÜZERİNE NOT	15
ÖNDEYİŞ	35
EMPERYAL BİR ŞEHİR DEVLETİNİN OLUŞUMU, MÖ 750-367 CİVARI	43
Romulus'un Halkı: Latin Şefliği, MÖ 750-625 Cıvırı	43
Tarquiniusların Şehri: Etrüsk Şehir Devleti, MÖ 625-509 Cıvırı	50
Altı Yıllık Çekişme: Patrici Rejimi, MÖ 509-449 Cıvırı	59
Hubris ve Nemesis: Bölünmüş Cumhuriyet, MÖ 449-367 Cıvırı	69
BİR SÜPER GÜCÜN YÜKSELİŞİ MÖ 343-146	78
Merkezi İtalya'nın Fethi:	
Latin ve Samnit Savaşları, MÖ 343-290	78
Güney İtalya'nın Fethi: Pyrrhus Savaşı, MÖ 280-275	88
Sicilya'nın Fethi: Birinci Pön Savaşı, MÖ 264-241	96
Kapıdaki Düşman: İkinci Pön Savaşı, MÖ 218-202	105
Akdeniz'in Fethi: Makedonya Savaşları, MÖ 200-146	120
ROMA DEVRİMİ, MÖ 133-30	132
Başarısız Bir Devrim: Gracchi, MÖ 133-122	132
Halkçı Bir General: Marius'un Hâkimiyeti, MÖ 107-88	150
Gerici Bir General: Sulla'nın Üstünlüğü, MÖ 88-79	163
Yükselen Güneş: Pompeius'un Hâkimiyeti, MÖ 77-60	172
Rubicon'u Geçmek: Birinci Triumvirlik,	
İç Savaş ve Caesar'ın Diktatörlüğü, MÖ 59-44	185
Yeni Bir Caesar: İkinci Triumvirlik, MÖ 43-31	196
PAX ROMANA, MÖ 30-MS 161	204
Yeni Düzen: Augustus'un Hükümdarlığı, MÖ 30-MS 14	204
İktidarın Sınırları: Iulius-Claudius İmparatorları, MS 14-68	213
İmparatorluğun Sınırları:	
Dört İmparator Yılları ve Flavius Hanedanı, MS 69-96	226
Kısa Bir Altın Çağ: Traianus, Hadrianus ve Antoninus Pius, MS 98-161	239

BATI ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ	255
Askerî Monarşi: Marcus Aurelius, Commodus ve Septimius Severus, MS 161-211	255
Anarşi: Caracalla'dan Diocletianus'a, MS 211-284	270
Geç Roma Karşı Devrimi: Diocletianus, Tetrarşi ve Büyük Constantinus, MS 284-337	286
Gerileyen Şehir ve Kır: Constantinus'un Hanesi ile Valentinianus'un Hanesi MS 337-378	301
İmparatorluğun Sonu: Theodosius'tan Romulus Augustulus'a, MS 379-476, 315	
ZAMAN ÇİZELGESİ	330
KAYNAKÇA	341
BİBLİYOGRAFİK NOTLAR	343
DİZİN	348

TEŞEKKÜR

Tim Cornell, Richard Gosling, Steve Roskams ve Philip de Souza'ya bu kitabın taslağını okumak ve eleştirmek için harcadıkları vakit nedeniyle minnettarım. Söylemeye gerek yok ki, bu okurlardan hiçbiri kitapta yazılanlardan sorumlu değildir. *Richmond Adult and Community College* ve *The City Literary Institute*'ta ders verme ve tartışma hazzına eriştiğim, genellikle sözlerini esirgemeyen yetişkin eğitimi öğrencilerimin birçoğuna da teşekkür borçluyum.

GİRİŞ

Roma dünyası; fetih savaşları, köle emeği, kanlı oyunları ve çarmıha gerdiği kişilerle korkunç bir dünya gibi görünebilir. Ya da şehir planlamacılığı, inşaat mühendisliği, hamamları, mozaik kaplamaları ve Latin edebiyatı düşünülürse, insanlığın kültürel kazanımlarının zirvesi olduğu da düşünülebilir. Bunlardan hangisi daha ağır basar? Kanlı fatih Roma mı, yoksa büyük uygarlaştırıcı Roma mı? Roma'nın tarihsel örneğine hayıflanmalı mı, yoksa belki de taklit etmeye çalışarak hayranlık mı duymalıyız?

Bazıları Roma ile günümüzün Amerika imparatorluğu arasında açık karşılaştırmalar yapıyor. George Bush'un neo-muhafazakâr Dışişleri Bakanı Donald Rumsfeld'in makamı, hâkimiyetlerini nasıl sürdürdüklerini ve Birleşik Devletler'in onlardan ne öğrenebileceğini sorarak, Roma'nın da dahil olduğu büyük imparatorluklar hakkında özel bir çalışmaya sponsor olmuştu. Avrupa Birliği tarafından savunulabilecek "insan hakları ve kozmopolit değerler dünyasında kabul edilebilecek ... yeni bir emperyalizm biçimi" tahayyül eden İngiliz diplomat Robert Copper, "Roma gibi, bu topluluğun da yurttaşlarına yasalarından bazılarını, bazı paralarını ve arızı yolu sağlayabileceğini" ileri sürüyordu. İslamcı militan Usame bin Ladin, "Romalıların akınlarını püskürtmek için genel bir seferberlik hazırlanması" çağrısında bulunduğu anda, bu Amerika'nın Irak işgaline karşı cihat için kullandığı bir metaforu. Eskiçağ tarihçileri Tom Holland ve Peter Jones, *BBC History Magazine* için kaleme aldıkları bir yazıda, Birleşik Devletler'in gücünün Roma *imperium*'uyla benzerlik taşıyıp taşımadığını tartışır. Ve önde gelen solcu bir entelektüel olan Alex Callinicos, yakınlarda yayımlanan *The New Mandarins of American Power* isimli kitabında, Irak'ın 2003 yılında Birleşik Devletler ve Britanya tarafından işgalini, Roma imparatoru Iulianus'un 4. yüzyıldaki istilalarıyla kıyaslar. Öyle görünüyor ki geçmiş bugünle ilgilidir.

Bu kitap tartışmaya yapılan bir katkıdır. Bir klasik arkeolog olarak eğitim görmüş olsam da, esas olarak Londra'daki iki yetişkin eğitimi kolejinde yaklaşık on yıl boyunca Roma tarihi dersleri de verdim. Bir Marksist olarak konuya farklı bir şekilde yaklaşıyorum, ama kendimi eskiçağ

dünyasıyla ilgili “ortodoks” Marksist değerlendirmelere aykırı düşerken bulduğum da oldu. “Kölecî üretim biçimi” kavramının hem analitik olarak zayıf olduğunu hem de yeterince açıklayıcı olmadığını düşünüyorum. Roma dünyasında, sömürülenlerin büyük bir kısmı köle değildi ve hâkim sınıf tarafından biriktirilen ve harcanan artığın büyük bir kısmı da köle olmayan emek tarafından üretiliyordu. Kölelerin önemli olduğu dönemde bile –MÖ 1. ve 2. yüzyıllarda İtalya ve Sicilya’da [Sicilia]– bu olgu Roma emperyalizminin karakterini esaslı bir biçimde etkilemiş gibi gözükmemektedir. Bununla ilişkili üç noktayı vurgulamaya değer. İlk olarak, kölelerin sömürülmesi diğer kırsal emek biçimlerinin (serflerin, borç esirlerinin, kiracıların, mevsimlik ücretli emekçilerin) sömürülmesinden o kadar da farklı değilmiş gibi görünür. İkincisi, Roma devleti tarafından dayatılan vergiler, emek hizmetleri ve cebri müsadereleler, artık üretiminde toprak sahiplerinin arazilerinden elde ettikleri kadar önemli olmuştur. Üçüncüsü –ve benim açımdan en önemli olanı– savaş Roma İmparatorluğu’na vergi ve rantlardan çok daha fazla artık kazandırmıştı. Roma, özünde, bir gasp sistemiydi.

Dolayısıyla burada sunduğum, mesajı olan bir hikâyedir: Temelinde Roma tarihinin belirli ve kapsamlı bir yorumunun yattığı bir anlatı. Roma’nın dinamik bir askerî emperyalizm –gasp– sistemine sahip olduğunu; yükseliş ve çöküşünün, fetihlerinin ve yenilgilerinin, devrimlerinin ve iç savaşlarının en iyi bunun tezahürleri olarak anlaşılabileceğini ileri sürüyorum. Kavramsal çerçevenin “kanıtlara dayatılmadığını” belirtmemeye izin verin. Aksine kanıtlardan çıkartılmıştır. Sonuçta, belirttiğim gibi, benimki “ortodoks” Marksist bir yorum değildir; anlatıyla uzun süren bir uğraş sonucunda, yeni baştan oluşturulmuştur. Kanıtlar ve kuramlar etkileşim halindedir. Kanıtlar açılanmak istediler ve belirli yönlelere işaret ettiler. Kuramlar kanıtları anlamlı bir şekilde düzenlemeye kalkıştılar, ama zaman zaman karşı kanıtlar nedeniyle değiştiler. Ve bu uğraş kısmen meslektaş ve öğrencilerle yapılan tartışmalarla ilerledi. Sonuç, ayrık ve büyük ölçüde yeni bir yorumla yeniden şekillendirilen bir Roma tarihi anlatısı oldu.

Ayrıntılar meselesiyle ilgili de bir şeyler söylemeliyim. Bir hikâye anlatıyorum. Kanıtlara dair bildiklerimi bir anlatıya dönüştürdüm. Aslında, kanıtlar genellikle zayıf ve alternatif yorumlara açıktır; Roma tarihine dair pek çok şey şiddetli tartışmalara konu olmuştur ve bütünüyle tartışmaya kapalı pek az kayda değer şey söylenebilir. Bu nedenle, öğrencilerime hep anlattığım gibi, ortaya koymaya çalıştığım şey, “yoruma dayalı bir anlatı”; anlamlı, kanıtlara saygı gösteren ve neyin, neden olduğuna dair makul bir hikâyedir. Fakat pek çok şey tartışmaya açıktır ve metinde bu tür tartış-

malara girmiyorum. Bunun için yeterli yerim yok. Bu, ele aldığı konuya göre, kısa bir kitap. Aynı zamanda, (öğrencilerin yararlı bulacağını, araştırmacılarınsa yorumlarla ilgileneceğini ümit etsem de) genel okuru hedef alıyor. Bu nedenlerle, argüman, referans ve dipnotlardan oluşan geleneksel akademik düzenden feragat ettim. Bu kitap geniş bir sentez olduğundan, araştırmacılar kanıt ve tartışmalara aşina olacak, öğrencilerse bibliyografik denemeyi daha özelleşmiş yazın için yararlı bir giriş olarak bulacaktır. Fakat daha biçimsel akademik yazında mecburi olan biraz yorucu argüman, sınırlama ve referanslardan yoksun olduğundan, bütün kitabı ilgilendiren şu uyarıyı yapmak gerekir: Kitaptaki ayrıntıların büyük bir kısmı ve özellikle de genel yorum tartışmaya son derece açıktır.

Tartışmadan kaçınılamaz. Bir imparatorluk ve savaş çağında yaşıyoruz. Ben bunları yazarken, Amerika İmparatorluğu, neredeyse 700.000 kişiyi öldüren Ortadoğu'daki savaşını yoğunlaştırıyor. Fakat İmparatorluğun güçlü dostları ve pek çok etkili, iyi finanse edilen, yüksek profilli apolojisti var. Bize Amerika İmparatorluğu'nun iyi bir güç olabileceğini anlatıyorlar. Tıpkı Britanya İmparatorluğu gibi. Tıpkı Roma İmparatorluğu gibi.

Irak'taki savaş petrol, kâr ve Birleşik Devletler'in gücü için sürdürülüyor. Fakat demokrasi ve özgürlük için yapıldığına dair yalan söylenmeye devam ediliyor. Roma'da da aynısı geçerliydi. Yalanlar barış, yasa ve uygarlığı vurguluyordu. Gerçeklikse, azınlığın zenginleşmesi için katliam ve yağmaydı. Bu kitabın konusu da işte bu gerçeklik.

Neil Faulkner

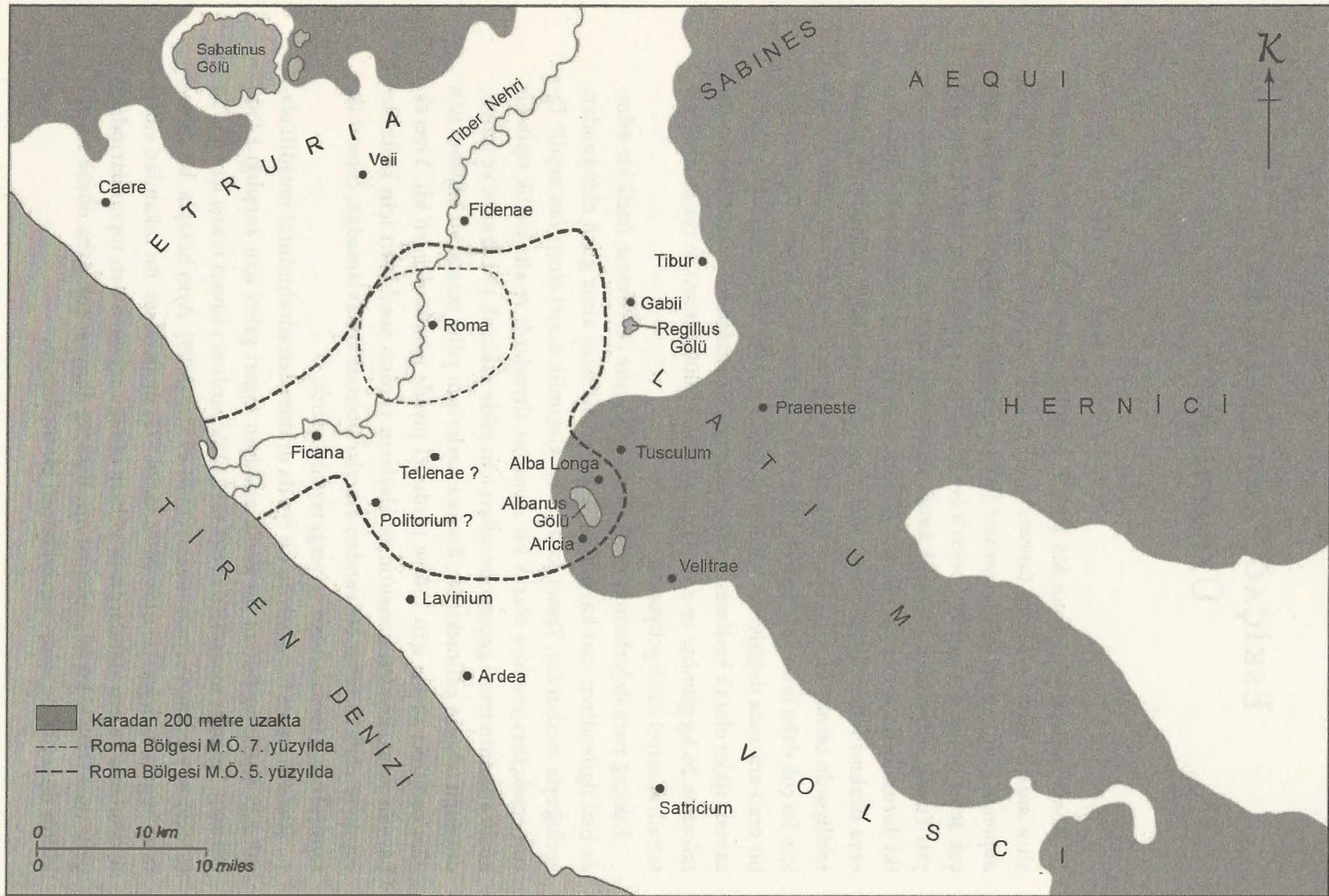
St Albans, Şubat 2007

ESKİÇAĞ PARA BİRİMLERİ ÜZERİNE NOT

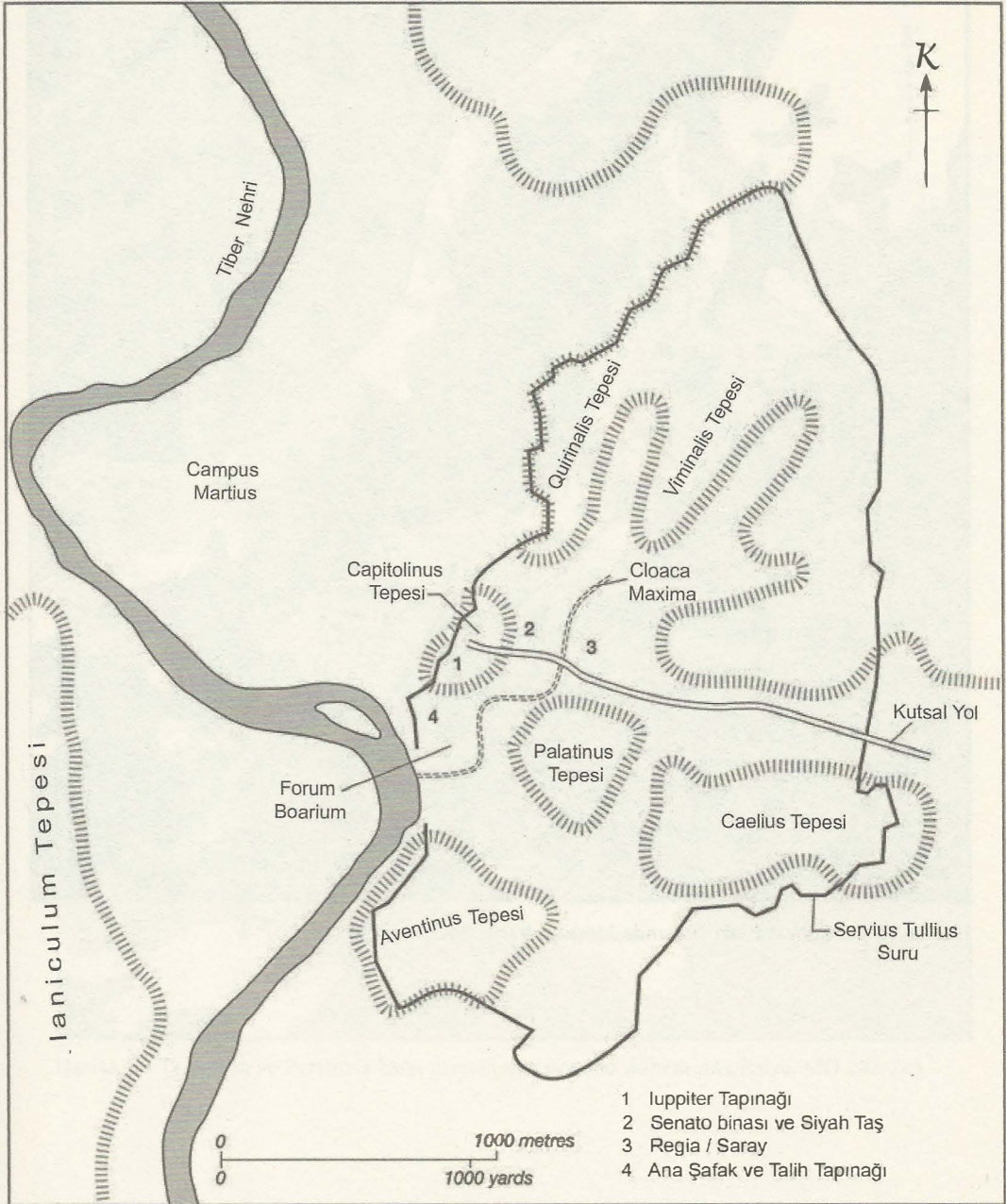
Roma İmparatorluğu'nun MS 1. ve 2. yüzyıllarda kullandığı para birimleri altın *aureus*, gümüş *denarii* (*aureus*'un 25'te biri) ve ana metal *sestertii* (100), *dupondii* (200), *asses* (400), *semisses* (800) ve *quadrantes* (1600) idi. Fakat pek çok şehir mina, drahmi ve obolos'a (ve bunların çeşitli kat ve kesirlerine) dayalı Yunan sistemini kullanarak kendi sikkelerini kesmeye devam ettiler. Her iki durumda da, temel para birimi gümüş sikke olma eğilimindeydi –*denarius* veya drahmi/tetradrahmi– fakat bunların ağırlıkları hayli değişkenlik gösterebiliyordu (*denarius* için ortalama ağırlık 4.5 gramdı) ve gerçek gümüş oranı için bu çok daha fazla geçerliydi (yüzde 90 ile muhtemelen yüzde 20 gibi düşük bir oran arasında değişiyordu). Bununla birlikte, daha büyük meblağlar, hiçbir zaman sikke olarak kesilmeseler de, *talentum* cinsinden belirtilebiliyordu. Bir *talentum* 26 kg gümüşe ve dolayısıyla yaklaşık 6000 *denarii*'ye (ya da drahmi/tetradrahmiye) denk geliyordu.

Eskiçağ para değerlerinin modern muadillerine çevrilmesi, özellikle aslında bizi ilgilendiren cari karşılıklar değil, görece satın alma gücü olduğundan, zorluğuyla meşhurdur. Temel soru şudur: Geçimlik ücreti oluşturan neydi? Tarım emekçileri yevmiye olarak bir *denarius* alıyorlardı ve altı kişilik tipik bir köylü ailesinin temel geçim masrafları için yılda yaklaşık 180 *denarii*'ye ihtiyaç duyduğu tahmin edilmektedir. Roma askerlerinin yıllık maaşı, bir lejyoner için 225, yardımcı süvari için 150 ve yardımcı piyade için 75 *denarii* idi. Yiyecek, hayvan yemi, kıyafet, donanım ve alayların yardım sandıkları için kesintiler yapılıyor olabilir, fakat öte yandan askerler ücretsiz konaklamadan, cömert ikramiyelerden faydalanan ve vergi vermiyorlardı.

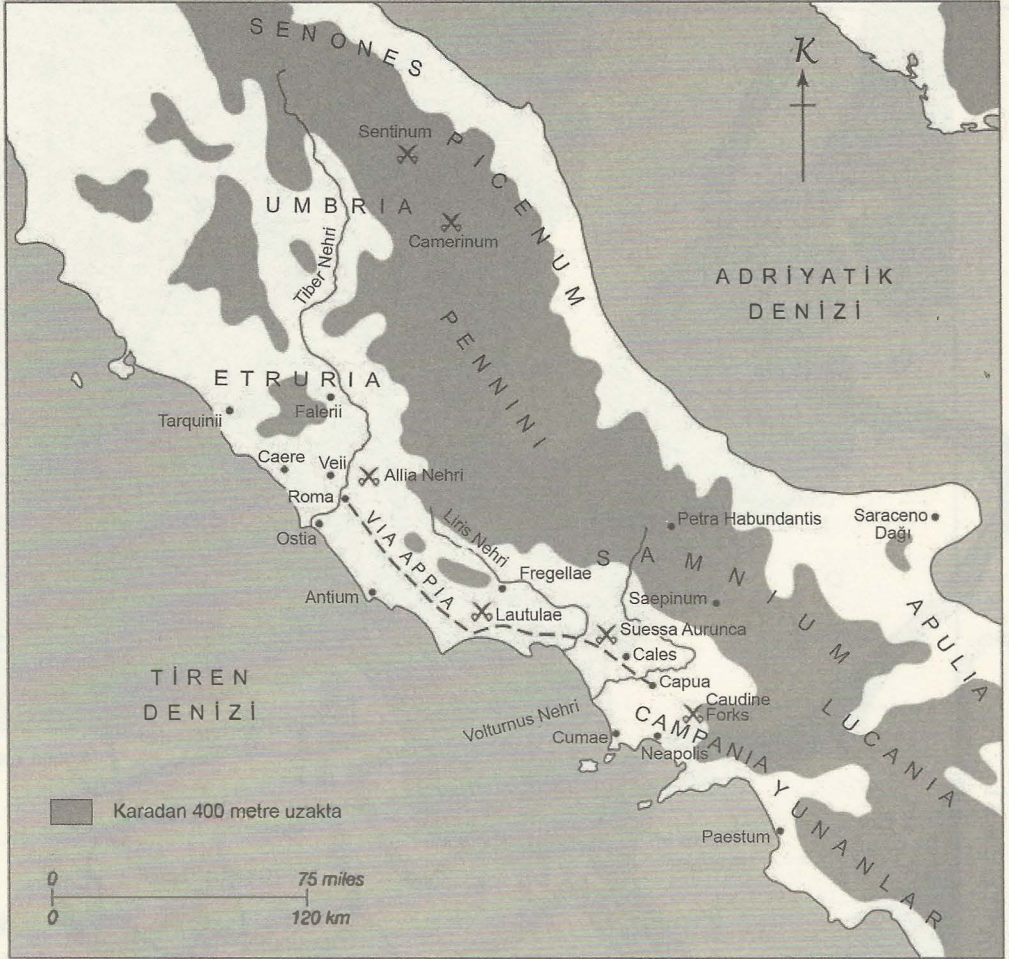
Richard Reece bir *denarius*'un (ya da drahmi/tetradrahminin) muadili olarak £25 önerir ve bunun bir köylü ailesinin asgari geliri için karşılığı £4500 (\$8.900), lejyoner maaşı için £5625 (\$11.128); yardımcı süvari maaşı için £3.750 (\$7419) ve yardımcı piyade maaşı için £1.875'tir (3709). Aynı hespla, bir *talentum*, bugünün değeriyle £150.000'a (\$296.775) denk düşer. Bu rakamlar, elbette ortalama yaşam standardının yüksek olduğu modern Batı toplumlarındaki gelir düzeyleriyle kıyaslanmamalıdır. Eskiçağ dünyası çok daha düşük maddi kültür düzeylerine sahip, sanayi öncesi bir toplumdur.

Harita 1 ♦ Eski Latium ve komşuları MÖ 7. ve 5. yüzyıllar

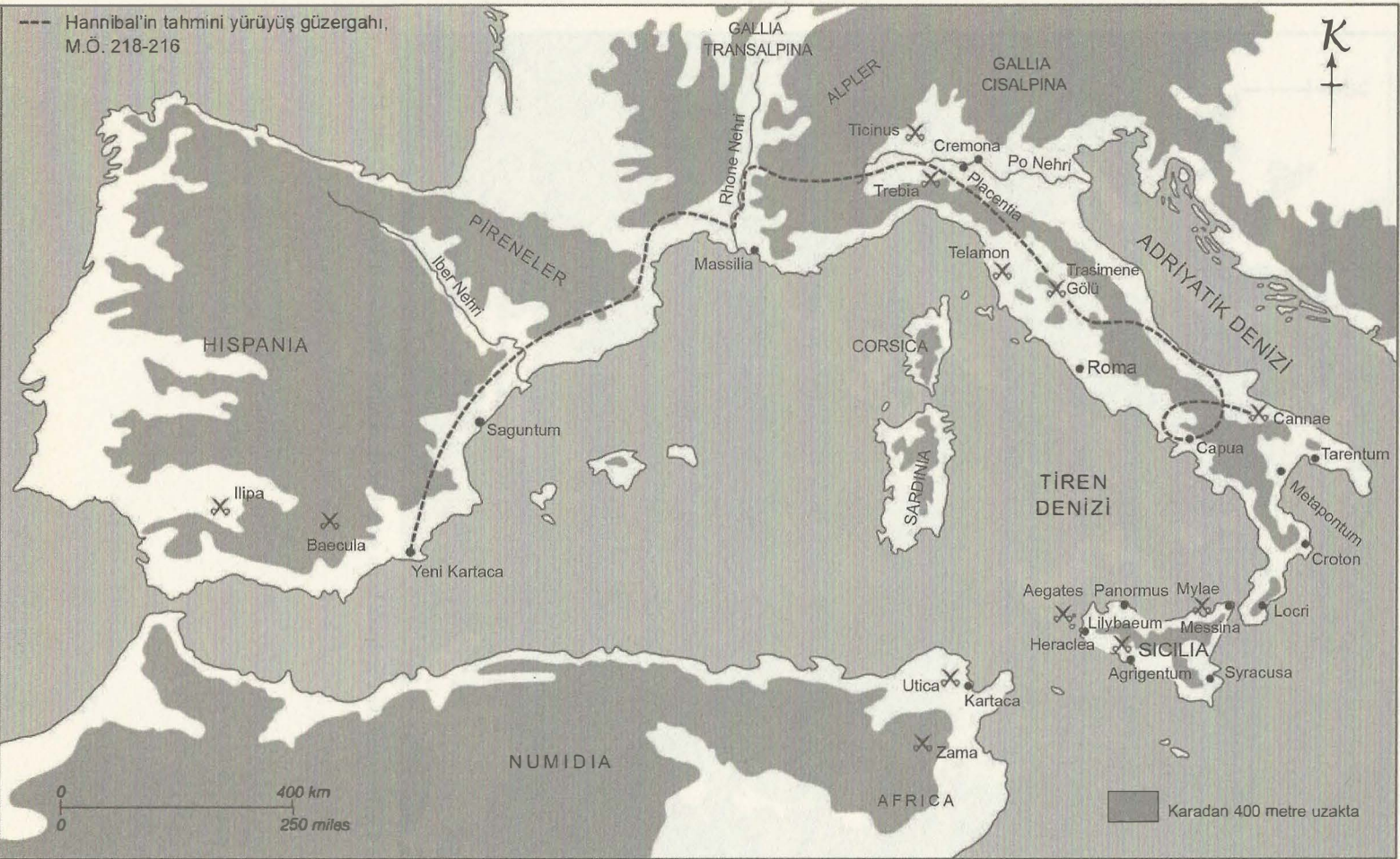
Harita 2 ♦ MÖ 7. - 5. Yüzyıllarda Erken Roma

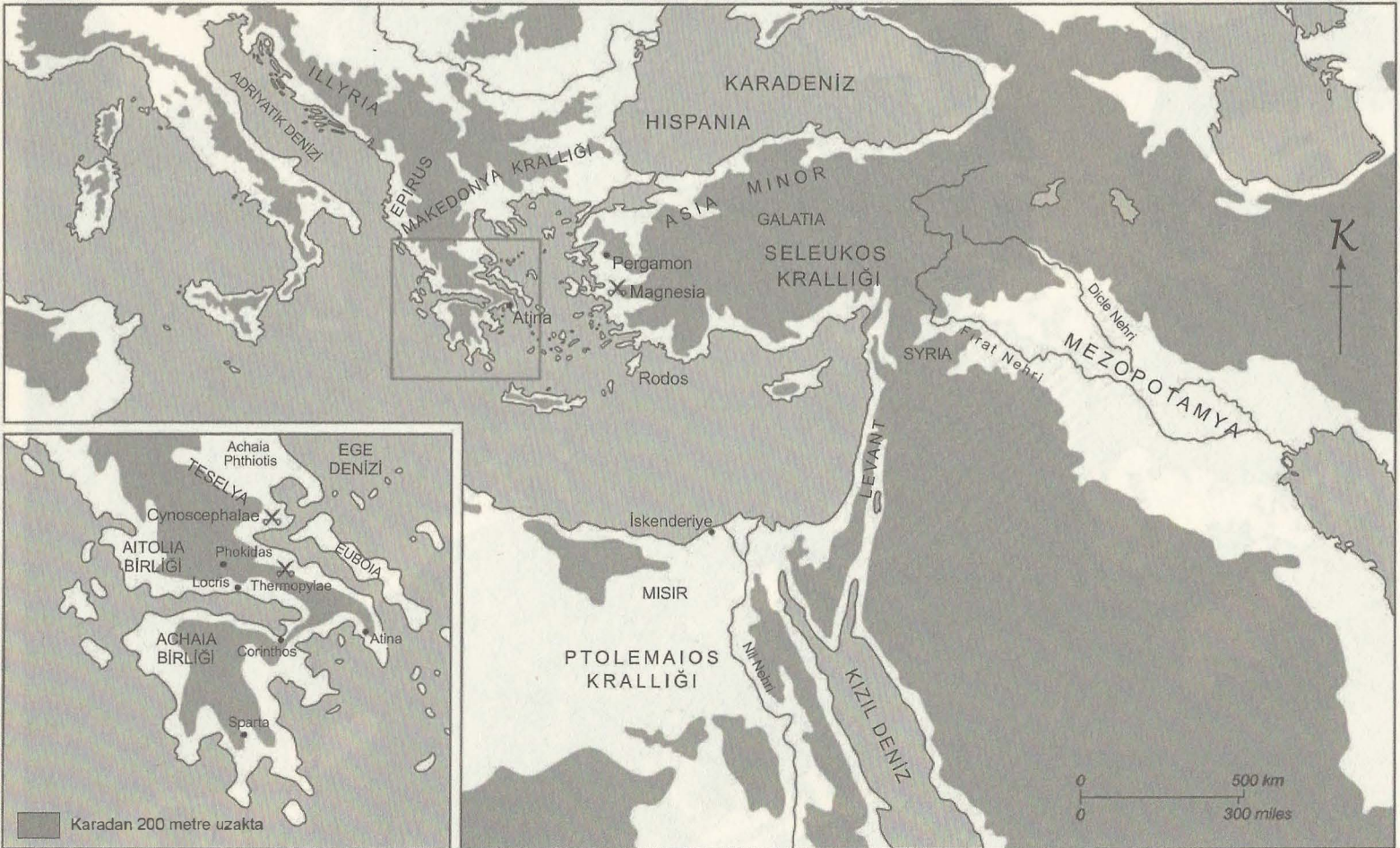
Harita 3 ♦ Samnit savaşları sırasında Merkezî İtalya, MÖ 343-290

Harita 4 ♦ Tarentum ve Pyrrhus'a karşı gerçekleşen savaşlar döneminde İtalya, MÖ 282-275

Harita 5 ♦ Kartaca(Pön) savaşları esnasında Batı Akdeniz, MÖ 264-202

Harita 6 ♦ Makedon savaşları esnasında Doğu Akdeniz, MÖ 215-146

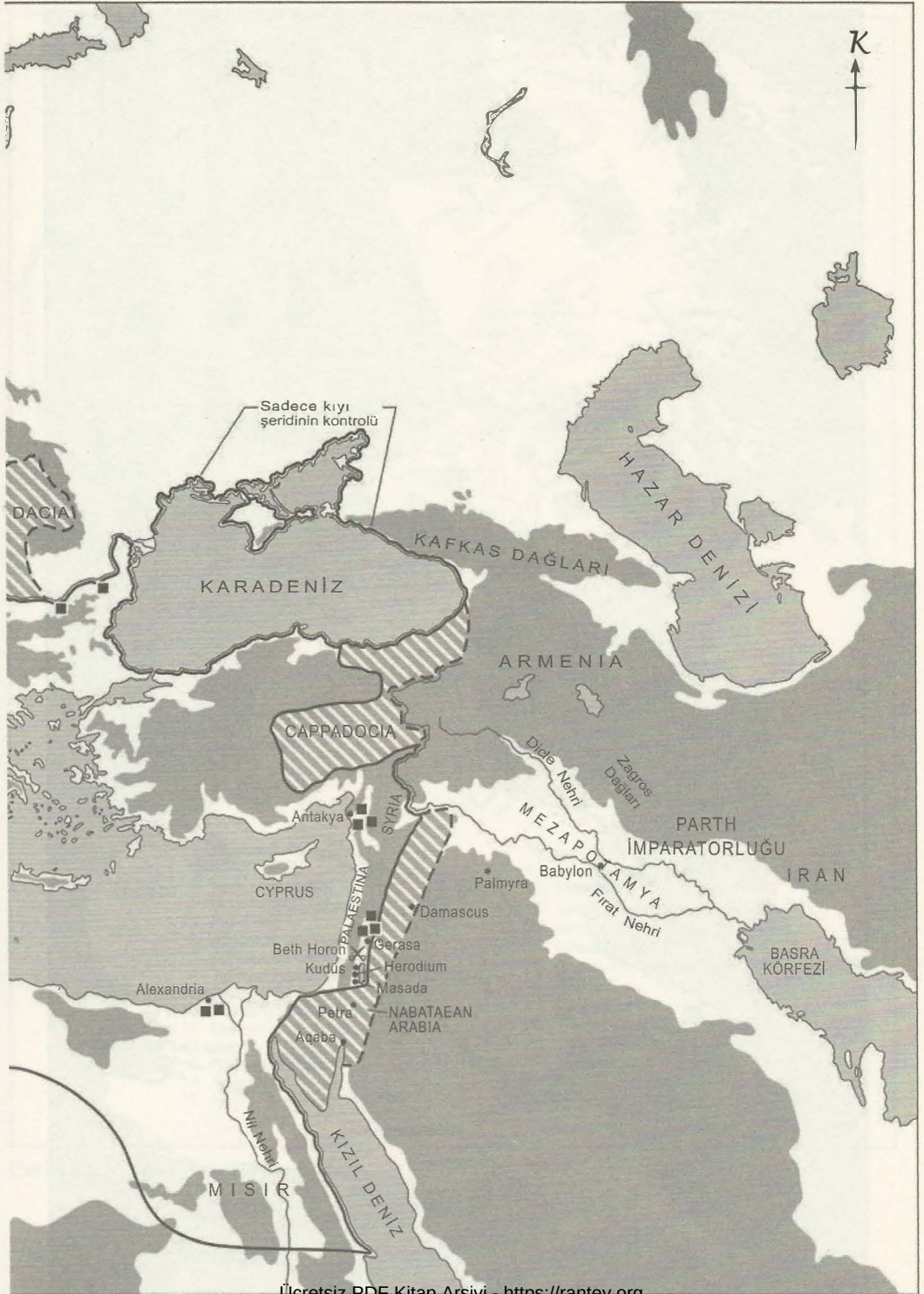

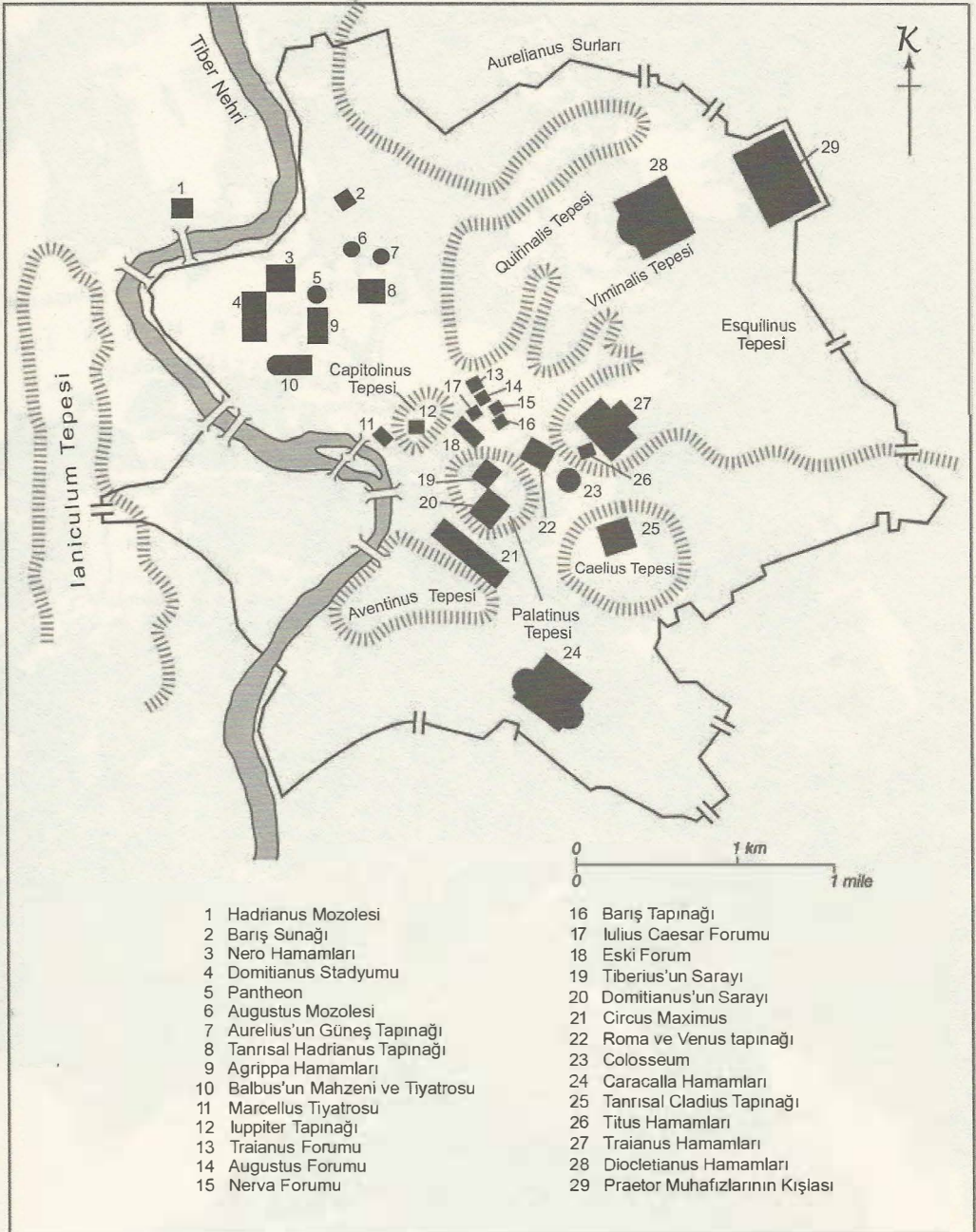

Harita 9 ♦ Augustus'tan Marcus Aurelius'a Roma İmparatorluğu, MÖ 30 - MS 180

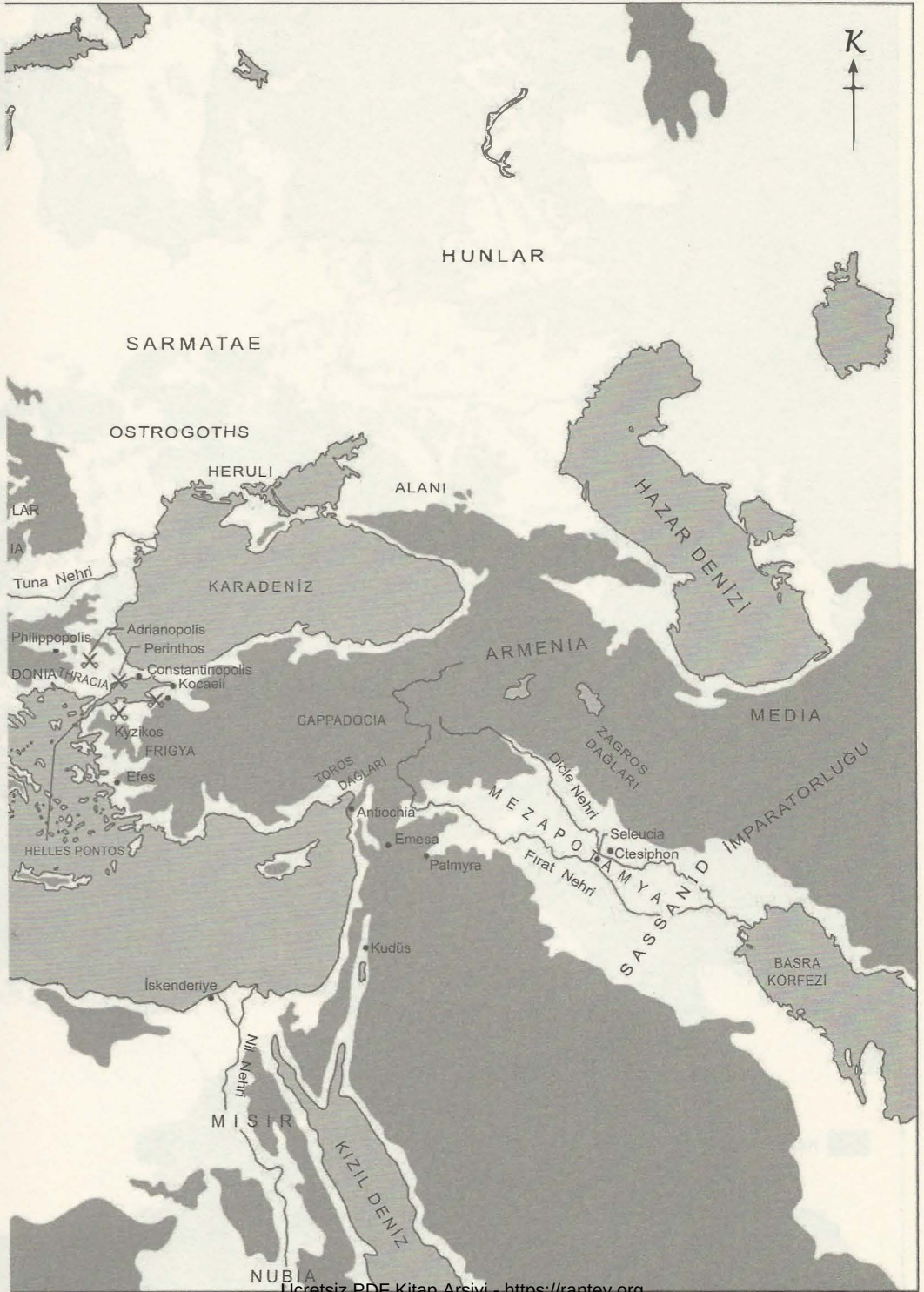
Harita 10 ♦ Roma Britanniası

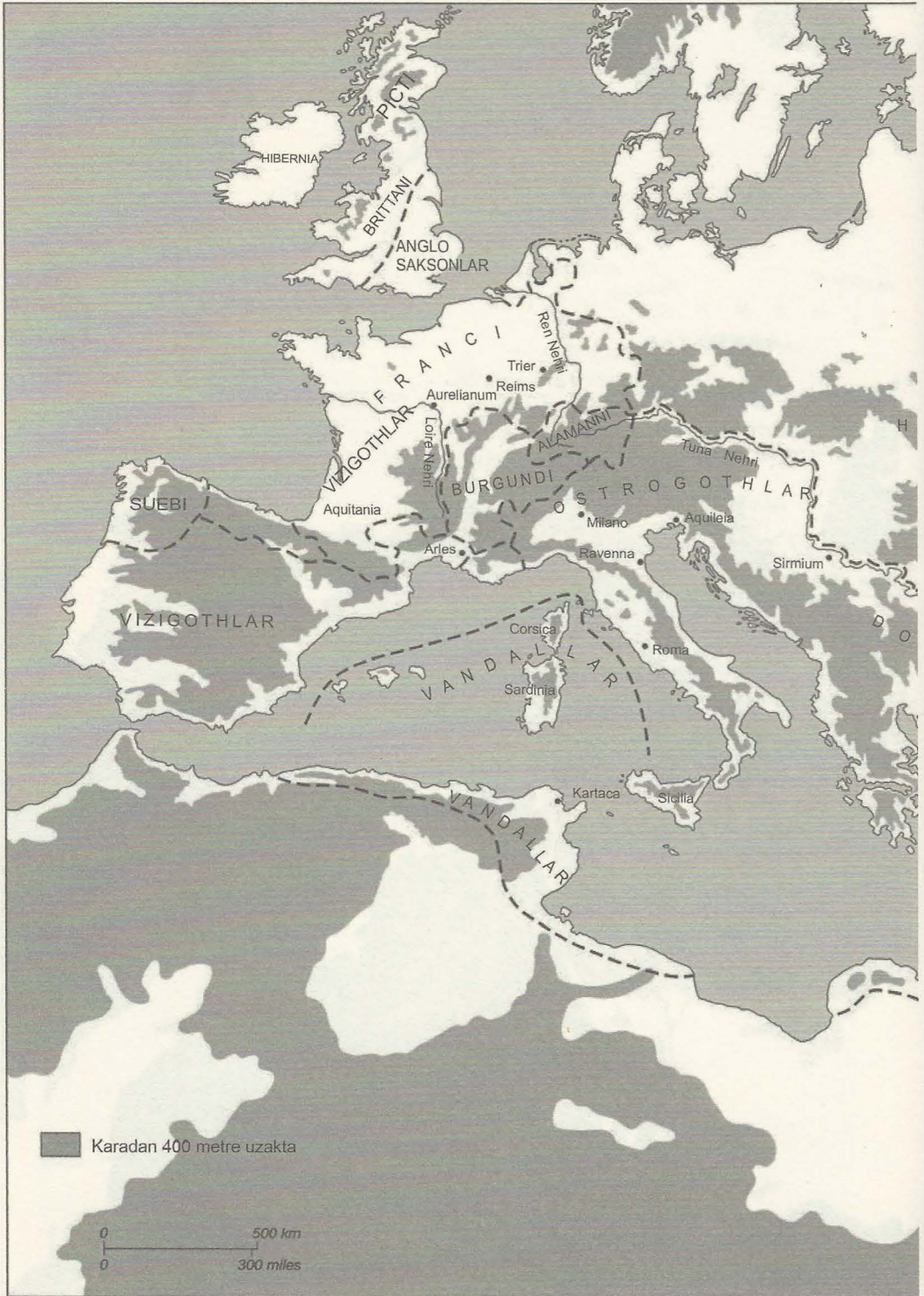

Harita 11: İmparatorluk Roması

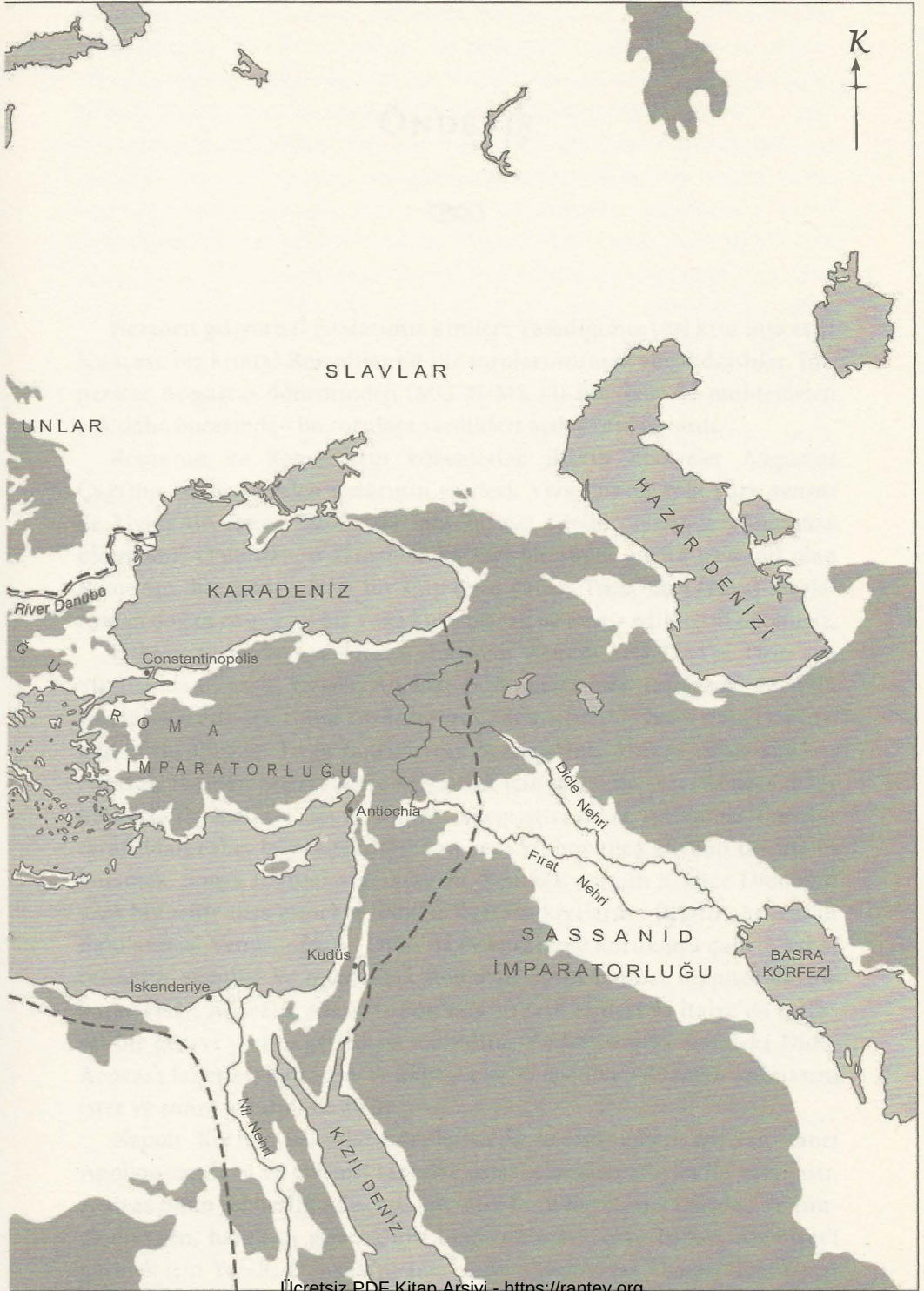

Harita 12 ♦ Geç Antik Çağda Roma İmparatorluğu M.S. 3. - 5. yüzyıl

Harita 13 ♦ Yeni Dünya Düzeni: M.S. 5 yüzyılda Akdeniz Bölgesi

ÖNDEYİŞ

Nereden geliyoruz? Atalarımız kimler? Yaşadığımız yeri kim inşa etti? Kısacası, biz kimiz? Romalılar bu tür soruları sormak zorundaydılar. İmparator Augustus döneminden (MÖ 31-MS 14) itibaren –ve muhtemelen çok daha öncesinde– bu sorulara verdikleri açık yanıtlar vardı.

Roma'nın ve Romalıların kökenlerine ilişkin hikâyeler Augustus Çağı'nın iki önde gelen yazarının eserleri, Vergilius'un epik şiiri *Aeneas* ile Livius'nin *Roma Tarihi* eserinin Birinci Kitabı sayesinde günümüze ulaşmıştır. Onlardan, o zamanlar küresel bir süper gücün başkenti olan Roma'nın, bin yıldan fazla bir süre önce yanan Troia'nın (Truva) alevlerinden doğan emperyal bir anka kuşu olarak tasavvur edildiğini öğreniriz.

Hikâye şöyle devam eder: Kahraman Aeneas MÖ 1184'te Troia'nın yıkılışından, yaşlı babası Anchises'i omuzlarında taşıyarak ve oğlu Ascanius'u elinden tutup sürükleyerek kaçmıştır. Anchises oğlu tarafından götürülürken Troia tanrılarının tasvirlerini, ırkının ruhlarını koruyarak yeniden doğmalarını sağlamak için göğsüne asar. Aeneas diğer mültecilerle birlikte deniz yoluyla kaçmıştır; fakat intikamcı tanrılar tarafından rahat bırakılmadığından yedi yıl boyunca güvenli bir liman bulamaz. Sonra fırtınalar gemilerini, Fenikeli sürgün kraliçe Dido'nun yeni bir şehir inşa etmekte olduğu Kartaca kıyılarına fırlatır. Aeneas'ın ilahi annesi Venus, oğlunu Dido ile evlendirerek korumaya çalışır, fakat cennetin efendisi ve müstakbel Roma şehrinin hamisi Iuppiter aksine karar verir: Aeneas'a Afrikalı-Pön aşğını terk etmesi ve İtalya'da tarihsel bir görevi yerine getirmesi emredilir. Keder ve öfke içindeki Dido, Aeneas'ı lanetler; halkının Troialılara karşı ebediyen düşman kalmasını ister ve sonra kendini öldürür.

Napoli Körfezi yakınlarında İtalya'da karaya çıkan Aeneas, tanrı Apollon'un elçisi ve gizemli sanatlar ustası Cumaeli Sibylla ile karşılaşır. Aeneas onun rehberliğinde, kısa bir süre önce hayatını kaybeden ve şimdi ölüyken, halkının geleceğinin bilgisine ortak olan babası Anchises'i görmek için Yeraltı Dünyası'na iner. Büyük Romalılar –henüz doğmamış

olanların ruhları biçiminde- sıra halinde önlerinden geçerken Anchises oğlu için şu dersi çıkarır: “Diğerleri ... daha dikkatli bir şekilde bronzdan nefes alıp veren suretler işleyecek, mermerden canlı suratlar yontacak, davalarını daha yetkin bir şekilde savunacak, ölçü aletleriyle gökyüzündeki hareketleri tespit edecek ve takımyıldızlarının yükselişini anlatacaklar. Fakat senin için Romalı, senin ilgilendiğin şey kavimleri yönetmek olsun, senin yeteneğin şu olsun: Barışın hükmünü dayatmak, itaatkârları esirgemek, kibirlileri ezmek.”¹ Yunanlar daha iyi sanatçı, hatip ya da âlim olabilirlerdi; fakat dünyayı yönetmeye yazgılı olanlar Romalılarıdır.

Bununla birlikte, bunun bedeli yüksek olacaktı. Sibylla, “Troialılar geldiklerine pişman olacaklar,” diye feryat etti. “Savaş ve savaşın tüm korkunçluklarını görüyorum. Tiber’in kanla akıp köpürdüğünü görüyorum.”² Gerçekten de Aeneas’ın takipçileri sahilin yüz mil yukarısında Latium’da karaya çıktıklarında, kısa süre içinde bir ölüm kalım mücadelesinin içine dalıverirler. Aeneas Latium kralının kızıyla evlenip Latin halkıyla bir ittifak kurarak Troialılar için toprak, çiftlikler ve şehir inşa edebilecekleri bir yer elde edebilecek midir? Yoksa yerel savaş beyi Rutulia kavminden Turnus mütecavizleri ezecek midir? Venus, demirci tanrısı Vulcanus’u oğlu için miğfer, kılıç, göğüs ve baldır zırhları, mızrak ve kalkandan oluşan müthiş bir takım yapmaya ikna eder. Bronz, gümüş ve altından yapılan kalkanın ön yüzü, Roma’nın gelecekteki zaferlerinden sahnelerle süslenmiştir. Tam ortada Doğu barbarlığı ile Batı uygarlığı arasındaki apokaliptik bir mücadele olan, MÖ 31 yılında Actium’da gerçekleşecek büyük deniz savaşının tasviri yer almaktadır. Aeneas “bu olaylara ilişkin hiçbir bilgiye sahip değildir, fakat yine de vârislerinin şan ve kaderlerini omuzlarının üzerine kaldırıncı, bu tasvirler hoşuna gider.”³

Savaş köpeklerinin tasmaları çözülmüştür. Kanlı savaşlar birbirini takip eder. İtalya’nın –ve dünyanın– kaderi bir o yana bir bu yana gidip gelir. Roma ırkı yaşayacak mıdır, yoksa Troialı rahminden ölü mü doğacaktır? Sonunda, kararı vermek üzere, iki kahraman tek bir düelloda karşı karşıya gelir. Kavganın zirve noktasında, tanrılar Turnus’un yeteneğini ve gücünü pelteye çevirince, yeni nizamın savunucusu Aeneas, fırsatı değerlendirir ve uyluğunu delen bir mızrak atışıyla Turnus’u devirir. Sonra “kindar bir sertlikle, öfkesi alevlenmiş ve korkunç bir hiddet içinde”⁴ kılıcını göğsüne saplayarak kalan canını da alır.

Zaman geçer. Aeneas savaştan üç yıl sonra ölür. Oğlu Ascanius onun yerine geçer, fakat babasının yerleşimi olan Lavinium’u terk ederek yakınlardaki tepelerde bulunan Alba Longa’da yeni bir şehir kurar. Burada hâlefleri 300 yıl boyunca hükmeder. Fakat Alba krallarının sonuncusu olan Amulius, meşru kral Numitor’u sürüp, Numitor’un tek çocuğu olan bakire

Rhea Silvia'yı bir Vesta Rahibesi yapan bir gasıp ve tirandır. Amulius, Vestaların evlenmelerine izin verilmediği için, Numitor'un soyunu kurutmayı amaçlamıştır. Fakat Amulius bunu başaramaz, çünkü Rhea Silvia savaş tanrısı Mars tarafından gebe bırakılır ve Romulus ve Remus isimli ikizleri dünyaya getirir. Amulius bunu öğrendiğinde Rhea Silvia'yı zindana ve oğullarını da Tiber Nehri'ne attırır. Çocuklar kıyıya vurur ve dışı bir kurt tarafından emzirilir. Daha sonra kraliyet çobanı Faustulus ve karısı tarafından bulunur, evlerine alınır ve bakılırlar. Romulus ve Remus yetişkin birer adam olduklarında, kökenleri hakkındaki gerçeği öğrenerek Amulius'u devirir, Numitor'u yeniden tahta çıkarır ve çok uzun zaman önce, Tiber'in sularından kurtarıldıkları yere kendi şehirlerini kurmaya koyulurlar.

Fakat Aeneas'ın hanesi artık cinayetle kirletilmiştir ve kan daha fazla kan doğurur. Romulus ve Remus'un her ikisi de krallık üzerinde hak iddia eder. Romulus ve takipçileri Palatium tepesine, Remus ve taraftarlarıysa komşu Aventinus'a yerleşmiştir ve her ikisi de tanrılardan bir işaret beklemektedir. İlk olarak Remus için gökyüzünde altı akbaba belirir. Sonra bunun hemen ardından Romulus içinse on iki tane. Tanrılar açık konuşmamıştır: Belirleyici olan öncelik midir, yoksa sayı mı? İddialar ve karşı iddialar öfke ve suistimale yol açar. Romulus kontrolü ele alır ve bir şehir inşa etmeye başlar. Fakat o ve takipçileri sınır boyunca bir duvar –din ve tabu tarafından korunan kutsal bir sınır– örmek için çalışırken Remus diğer tarafa atlar. Böylesine bir meydan okuma ve saygısızlık karşısında hiddete kapılan Romulus kendi kardeşini öldürür. Böylece Roma, MÖ 753 yılında bir kardeş katliyle kurulur ve Romulus bu şehrin kralı olur.

Yerleşimcilere ve askerlere ihtiyaç duyan Romulus, şehirini sürgünlerle, haydutlara ve kaçak kölelere sığınılacak bir liman olarak sunar. Onlara eş bulmak için komşu Sabini kavminin kadınlarını kaçıır. Bir savaş döneminin ardından, Latin ve Sabini kavmi arasında birlik kurulmasını müzakere ederek hükümdarlığının sonraki yıllarında Roma'yı Sabini kralı Titus Tatius ile birlikte yönetir. Romulus yedi kraldan ilkidir. İkincisi, bilgeliği ve Roma'nın dinî sisteminin kurucusu olması nedeniyle saygı duyulan Numa Pompilius; üçüncüsüyse, katliamlarıyla Iuppiter'i mekânını bir yıldırımla alevler içinde bırakıp onu diri diri yakmaya kışkırtan bir savaş çıkırtkanı olan Tullus Hostilius'tur. Tahta çıkan dördüncü kişi, –zorunda kaldığında yeterince iyi savaşabilse de– dışarda diplomasiyi, içerde ise kamu hizmetlerini tercih eden bir ılımlı olan Ancus Marcius'tur. Beşinci kral, popülist bir siyasetçi haline gelmiş Etrüsklü bir maceracı olan ve albenisini kullanarak iktidara uzanıp, sonra herkesce bilinen ifadeyle “hayırsever diktatör” olarak hükmeden Tarquinius Priscus'tur. Ondandır

sonra Tarquinius'un Latin mahmisi olan ve suikasta uğramasından sonra hamisinin yerine geçerek ordu ve devlette radikal bir ıslahat yapan Servius Tullius gelir. Son olarak, entrikacı ve kötücül bir despot olan Tarquinius Superbus selefini öldürerek Romulus'un tahtına çıkar. Onu deviren darbe, monarşinin de sonunu getirir, cumhuriyeti kurar ve Romalıların krallara karşı bitmek bilmeyen nefretlerinin temelini atar.

Roma'nın kökenlerine dair Augustus döneminde anlatılan hikâye işte böyledir. Kaç kişinin hikâyesinin gerçekten doğru olduğuna inandığını bilmiyoruz, fakat bazıları kuşkusuz buna şüpheyile yaklaşmıştır. "Roma'nın doğuşundan ya da hatırlanan zamanlardan önceki olaylar bize eski hikâyelerde, sağlam tarihsel kayıtlardan ziyade şiirselliğin cazibesıyla gelmiştir," diye açıklamıştı tarihçi Livius. Öte yandan, gerçekleri kurgulardan ayırt etmenin kendi işi olduğunu düşünmüyordu. Köken mitleri Roma'nın geçmişini kutsallaştırıyordu. Yaşamalarına izin verilmeliydi. Dahası, "Roma halkının savaşlarında kazandığı şan ve şeref o kadar büyüktü ki, Mars'ın bizatihi şehirlerini kuran adamın ilk ebeveyni ve babası olduğunu ilan ettiklerinde, dünyanın tüm kavimleri bu iddiayı Roma'nın emperyal hâkimiyetini kabul ettikleri kadar canıgönülden benimseyeceklerdi."⁵

O halde Aeneas, Romulus ve Roma krallarının hikâyeleri, geçmişte olan şeylerin gerçek bir anlatısı değil, fakat dünyaya ilişkin dinî bir anlayıştan temelini alan emperyal bir ideolojinin saygı duyulan metinleriydi. Roma bir süper güçtü. Başarısı tanrıların isteğine bağlıydı. Bu nedenle Romalılar tanrılar tarafından kutsanmış olmalıydılar. Öyleyse neden tanrıların gerçek çocukları da olmasınlardı ki? Ve kutsal ile dindışı arasındaki sınırın böylesine muğlak olduğu bu pagan dünyada, mağlup edilen ve boyun eğdirilenler arasında kim bu tür iddiaları reddedebilirdi? Güç mitin kanıtıydı.

Livius'nin şüpheciliği bizim açımızdan iyi bir başlangıç noktası oluşturur. Antik Roma'nın mit-tarihi, büyük bir şehir haline gelmesinden sonra, zamanın başlangıcındaki bir boşluğu doldurmak üzere yaratılmış hikâyelerden oluşan "icat edilmiş bir gelenek"ti. El altındaki malzemelerden üretilmiş ve Augustus Çağı'nın yazılı epiklerinde nihai biçimine kavuşacak şekilde zaman içinde yavaş yavaş evrilmişlerdi. Sonuç antik fablın, dinî saçmalıkların, psikodramanın, çağdaş siyasetin ve geleneksel değerlerin bir karışımıydı. Burada gerçekler de vardı, fakat bunlar genellikle tarihsel gerçekler değildi. Mitler yoluyla yapabileceğimiz şey, daha ziyade Antik Roma'nın düşünce dünyasına dair bir kavrayış geliştirmektir: Romalıları onların kendilerini gördükleri ya da görülmek istedikleri gibi görür; kökenlere ve kimliğe ilişkin basta dile getirdiğimiz o insanı sıkboğaz eden sorulara nasıl yanıtlar verdiklerini öğreniriz.

Aslında, ne Geç Bronz Çağı İtalya'sında herhangi bir "Troialı" yerleşimi vardı ne de MÖ 8. yüzyıl ortalarında Roma'nın bulunduğu bölgede bir şehir. Ne Aeneas ne de Romulus herhangi bir dönemde var olmuştu. Hatta bu çifte mitin –iki ayrı hikâyenin açık bir şekilde iç içe geçmesinin– saçmalığı, bütün bir hikâyenin özenli bir uydurma olduğunu gösterir. İki ideolojik dünya, Antik Yunanistan'ın büyük tanrıları ve kahramanlarıyla, küçük ve basit bir İtali halkın yerel kültürleri arasında bir köprü kurma ihtiyacından kaynaklanmıştı. Roma, bir süper güç haline gelince, kökenlerini Homeros mitlerinin *lingua franca*'sında tartışmaya ihtiyaç duymuştu. Aeneas yerli halk masalları ile kozmopolit yüksek kültür arasındaki bağlantıyı sağlıyordu. Yerli İtalyan çocuğu Romulus, böylece bir emperyal şehrin kurucusuna yakışır bir kişilik kazandı: Mars'ın dölünün ve bir kurdun sütünün ürünü olsa da, şehrin küresel egemenlik iddialarını sağlama almak için aynı zamanda ilahi bir anneyle bir Homeros kahramanının soyundan gelmesi de gerekiyordu.

Fakat bu, Vergilius'un özellikle Homerosçu bir Aeneas yarattığı anlamına gelmez. Mitler bugün hakkında konuşmanın araçlarıydı ve Vergilius'un Aeneas'ı Homeros'un Achilleus'uyla çok az benzerlik taşıyordu: O, Augustus Roma'sı için yaratılan bir kahramandı, Arkaik Yunanistan için değil. Kederli ve "yurtsever" (Latince *pious*'u basitçe çevirmek kolay değildir) Aeneas, soyguncu bir kralın kabadayı eşkıyalığını değil, emperyal bir efendinin kibirli dürüstlüğünü sergiler; ve kendisi ya da kendi şanı için değil, ilahi olarak takdir edilmiş bir kaderin aracı, ortaya çıkmak üzere olan bir emperyal tarihin enstrümanı olarak hareket eder. Böylece amaç araçları haklı çıkarır. Ortaya çıkış anında yıkım tehdidiyle karşı karşıya kalan, bir İtalyan iç savaşının alevleri içinde doğan, dünyayı yönetmek ve ona nizam getirmek misyonuyla görevlendirilmiş Roma halkı, zorunluluk gereği savaşçı bir ırktır. Roma'nın bin yıl süren kan, kölelik ve imparatorluk için getirdiği açıklama olan bu mit-tarih, gücünün zirvesindeki Roma emperyal yönetici sınıfının dünya görüşünü yansıtıyordu.

Bazı örneklerde mitolojik bir geçmişle günün siyasal koşulları arasındaki bağ açıktır. Vergilius Aeneas'ı savaş için Actium'daki Octavianus-Augustus'un tasvirini taşıyan bir kalkanla donatmıştı. Genellikle atıflar daha dolaylıdır. Bununla birlikte Vergilius'un çağdaşları bunları pek de kaçırmış olamaz. Aeneas korkunç bir İtalyan iç savaşını kazanır; tıpkı Octavianus'un bir Roma iç savaşını kazanması gibi. Octavianus'un amansız düşmanının aksine, Doğulu bir *femme fatale* tarafından baştan çıkarılmaktan kaçınır (Dido/Kleopatra). Böylece gerçekleşecek tarihin büyük gösterisindeki rolünü oynamaya hazır bir şekilde kararlaştırılan yere za-

manında ulaşır. Sonuç olarak Octavianus, Venus ve Aeneas'ın soyundan geldiği iddiasında bulunan ve alçakgönüllülüğe pek meraklı olmayan Iulius Caesar'ın büyük yeğeni ve evlatlığıydı. Octavianus iç savaşları sona erdirmiş, parçalanmış Roma devletini yeniden inşa etmiş ve bir anlamda şehri baştan kurmuştu. O halde, arada sırada açıkça dile getirilen, genellikle de üstü kapalı ima edilen şey, Octavianus'un yeni bir Aeneas-Romulus, büyük atalarının gerçek bir reenkarnasyonu, ırkın ve şehrin ikinci bir kurucusu olduğuydu.

Eğer Aeneas ve Romulus birer mitolojik karakter idiyse, Roma'nın diğer altı kralı neydi? Eğer İtalya'ya hiçbir zaman herhangi bir Troialı yerleşmediyse ve Roma MÖ 650 civarından önce kurulmadıysa, hikâyeyi MÖ 509'a kadar getiren Livius'nin *Tarih*'inin Birinci Kitabında nakledilen daha sonraki olaylar neydi? Bunların tümü kurgu muydu? Sonuçta, resmî Roma tarihinin ilk önce Yunan sonra Latin dilinde yazılması ancak MÖ 3. yüzyılda başlamıştır. Bu ilk eserlerden hiçbiri günümüze bir bütün halinde ulaşmamıştır: Elimizde yalnızca parçalar ve özetler var. Günümüze ulaşan en eski eserler 2. yüzyıl tarihini taşır, fakat bunlarda da krallarla ilgili pek az şey bulunur. Roma'nın erken tarihi için büyük oranda birinci yüzyıla ait iki kaynağın tanıklığına dayanırız ki bunlardan biri Livius, diğeri ise Yunan tarihçi Halikarnassoslu Dionysios'tur. Kendi yaşadıkları dönemden 500, tarih yazımının başlamasındansa 250 yıl önce vuku bulan gerçek olaylar hakkında ne biliyor olabilirler ki? Onların bildiği fakat günümüzde kayıp olan hangi birincil kaynakları kullanmış olabilirler?

Kuşkusuz Livius ve Dionysius'un, pek çok şahsi kütüphaneye ulaşmaları için yeterince geniş birer çevrenin yanı sıra Roma devlet arşivlerine erişimleri de vardı. Pek çok yararlı materyal bulmuş olabilirler: Eski, Homeros tarzında, belki de Erken Roma'ya ilişkin bazı otantik bilgileri muhafaza etmiş, sözel olarak aktarılan epik şiirlerin yazılı versiyonları; festival tarihlerinin, seçim sonuçlarının, zaferlerin ve kehanetlerin yer aldığı, her yıl Romalı rahipler tarafından halk tarafından görülmesi için asılan yazı tahtaları olan *Annales Maximi*'nin derlenmiş kopyaları; uluslararası antlaşmalar, Senato kararları ve hazine hesapları gibi önemli resmî belgelerin nüshaları; 3. yüzyıl Yunan tarihçileri ve (olayların yıl yıl resmî kayıtlarını tutan) Roma vakanüvislerinin eserleri; ve –daha güvenilmez olsa da– aile soyağacındaki eski üyelerin sahip oldukları yüksek makamları ve elde ettikleri büyük başarıları sıralama iddiasındaki aristokratik aile tarihleri.

Bunlar kusurlu kaynaklardı. Tarih güçlüler tarafından manipüle edilmişti. Eskiçağ kaynaklarının kendileri de bunun gayet farkındaydılar. “Elbette,” diye açıklıyordu Romalı siyasetçi Cicero, “Roma tarihi bu konu-

malarla [aristokratik cenaze nutukları] çarpıtılmıştır, zira içlerinde hiçbir zaman vuku bulmamış pek çok şey vardır – uydurulan zaferler, sonradan eklenen konsüllükler, yanlış patrici statüsü iddiaları ve aynı adı taşıyan bir başka aileye sokuşturulan daha az önemli insanlar...”⁶ Bu tür eleştirilere rağmen, antik tarihçiler genellikle kaynaklara eleştirel yaklaşmaz ve yazdıklarına özenmezlerdi. Livius bariz hataları aktarmış, yanlış tercümeleri tekrarlamış, birbiriyle çelişen anlatıları yorum yapmadan yeniden üretmiş ve hatta, farklı kaynaklara dayanarak, zaman zaman aynı olayı, aslında tek bir olay olduğunu fark etmeden iki kez yazmıştır. Livius genellikle vasatın biraz üzerindedir.

Fakat bu meseleler antik tarihçiler için modern muadillerine kıyasla çok daha az şey ifade ediyordu. Livius gibi adamlar için hakikatin olduğu gibi aktarılması “görece önemsiz bir meseleydi”. Eğer Yunan tarihçiler trajedi yazarları idiyseler, Romalı tarihçiler ahlakçıydı. “Okuru, atalarımızın nasıl bir yaşam sürdürdükleri, Roma’ya önce gücünü verip sonra bunu genişletenlerin kim ve hangi siyaset ve savaş araçları olduğu üzerinde çok daha ciddi bir şekilde düşünmeye davet ediyorum.” Bu cümlede Livius’nin ciddi bir ahlaki çöküş tespit ettiği kendi dönemi için dersler vardı: “Tarihin incelenmesi hasta bir akıl için en iyi ilaçtır; zira tarihte herkesin görmesi için yalın bir şekilde sergilenen insan deneyiminin sonsuz çeşitliliği kaydedilmiştir; ve bu kayıta kendiniz ve ülkeniz için hem örnekler hem de uyarılar bulursunuz: Model olarak alınacak iyi şeyler ve kaçınılması gereken baştan aşağı kokuşmuş adi şeyler.” O halde tarihçi, misyonu olan bir adamdır: Kendi çağının ahlakını ıslah etmeli ve yurttaşlarını “hasislik ve sefahatin kıskacından” korumalıdır.⁷ Livius’nin tarihi, Vergilius’un şiirlerinden hiç de daha az olmayan ideolojik bir risaledir.

Bu nedenle, Roma’nın erken tarihine yaklaşırken mitlerden ve ahlakileştirmeden oluşan bir mayın tarlasında temkinli adımlarla ilerleriz. Rehberimiz arkeolojidir. Yazılı metinlerdeki pek çok olasılık, maddi kültürün günümüze ulaşan somut kanıtlarıyla sınanabilir. Antik Roma’nın kalbinde yapılan kazılar; arkaik mezarlara konulan eşyaların analizi; kırık çömlek parçalarından yola çıkarak yerleşim mevkilerinin yer ve tarihlerini belirlemek için yapılan arazi tahkikleri; ithal edilmiş yabancı malların bulundukları yerler üzerinden ticaret yollarının izini sürmek: Bunlara ve başka şeylere bakarak arkeologlar Erken Roma tarihi için yeni kanıtlar üretmektedir. Arkeolojik malzeme nadiren belirli tarihsel olaylarla ilişkilendirilebilir; daha çok iktisadi, toplumsal ve kültürel arkaplanla ve yerleşim, toprak kullanımı ve ticaretteki uzun süreli değişimlerle ilgilidir. Fakat bir olasılıklar çerçevesi yaratır. Bu çerçevenin içine yerleştirilemeyen

hikâyeler reddedilmelidir. Arkeoloji ahşap, kil ve sazdan yapılma çatılardan oluşan bir köyden başka bir şey bulamadığında, Romulus'un şehri bir mite dönüşür.

Arkeologların Palatium Tepesi üzerinde, Geç Cumhuriyet'in aristokrat evlerinin ve Erken İmparatorluğun emperyal saraylarının altında derine gömülmüş bir halde buldukları bu Demir Çağı köyünü, başlangıç noktamız olarak alalım. Bundan ve diğer kanıtlardan, bir gün antikitenin en büyük imparatorluğuna dönüşecek olan küçük Latin şehir devletinin kökenleri ve erken tarihi hakkında neler öğreniyoruz?

EMPERYAL BİR ŞEHİR DEVLETİNİN OLUŞUMU, MÖ 750-367 CİVARI

Romulus'un Halkı: Latin Şefliği, MÖ 750-625 Civarı

MÖ 750 civarında, Roma'nın bulunduğu yerde var olan şey bir şehir değil, tepelere kurulmuş üç ya da dört köyden ibaret bir yerleşimdi. Bunlardan –kazılar sayesinde diğerlerine kıyasla hakkında daha fazla şey bildiğimiz– biri, Palatium Tepesi'nin üzerinde bulunuyordu. Bu yeri betimlemeye çalışır, onu içinde insanlarla tahayyül ederken, pek çok şey kaçınılmaz olarak spekülatif kalacaktır. Fakat bildiklerimizden –Palatium'daki kazıdan, yakın çevrede yapılan diğer kazılardan, mitlerden, tarih kitaplarındaki parçalardan ve antropologların vaka incelemelerinden– yola çıkarak belki de onu gözümüzde şöyle canlandırabiliriz:

Muhtemelen Palatium her zaman Demir Çağı çiftçileri ve çobanları için iyi bir yerleşim yeri olmuştu. Toprak, etrafını çevreleyen bataklıktan, insanlar ve vahşi hayvanlar için hem sellerden hem de yağmacılardan korunabildikleri ideal bir sığınak sağlayan geniş bir platoya doğru dik bir şekilde yükselir. O dönemde sürülebilir toprak ve otlaklar kapanın elinde kalıyordu. Topraklar genellikle sınır çatışmalarının konusu oluyor ve haydut şefleri, koyun ve sığır çalarak geçimlerini sağlıyorlardı. Palatium'un üzerinde yer alan, sarp kayalıklar ve kazıklı bir çitle çevrili köy görece emniyet sunuyordu ve burada Latince konuşan küçük bir topluluk uzun bir süredir yerleşmiş haldeydi. İnsanlar zemini toprağın altındaki kayalara kadar kazılan küçük dikdörtgen ya da oval kulübelerde yaşıyorlardı. Bu kulübelerin iskeletleri ahşap direk ve kirişlerden, duvarları saz ve çamurdan, çatılarıysa samandan yapılmıştı. Bunları yalnızca Palatium'daki kazıda ortaya çıkarılan kazık çukurları ve yuvalarından değil, aynı zamanda ilk köylülerin ölümlerinin yakılan kemiklerini gömdükleri, yaşayan

insanların evleri model alınarak yapılmış seramik kaplardan da biliyoruz. Zira tepenin eteğinin yakınında, tam bataklıkla kurduğu yerde, köyün MÖ 10. yüzyıldaki ilk günlerinden beri kullanılan eski bir mezarlık vardı. Burada başlangıçta ölümler yakılıyordu; fakat daha sonra, MÖ 750'den sonraysa kesin olarak, köylüler ölümlerinin tüm bedenlerini yiyecek ve içecek içeren seramik kavanozlarla birlikte çukurlara defnetmeye başlamışlardı. Böylece toprağı takdis eden atalarının ruhları, yaşayanların toprağın kendilerine ait olduğuna ilişkin iddialarını kanıtlıyor ve –artık yerleşim mezarlığın yakınındaki alçak araziye taşmaya başlamış olsa da– yukarıdaki köyün girişlerini koruyordu.

Palatium'un batısında, bataklıkla içinden geçerek bir geçit yerine ulaşan patikalarla Tiber Nehri ve uzak kıyıda Ianiculum Tepesi'nin etekleri uzanıyordu. Yakın kıyıda da Palatium'un yanındaki diğer tepeler vardı: Güneybatıda Aventinus, güneydoğuda Caelius, kuzeydoğuda Esquilinus, Viminalis ve Quirinalis'in çıkıntılı kolları ve hemen kuzeybatıda birdenbire insanın karşısına çıkan tepecik, Capitoline (gerçi bu isimlerin daha sonra verilmiş olması mümkündür). Bu diğer tepelerden bazılarında da yerleşim vardı; onlar da iyi birer sığınak sağlıyordu. Ve Tiber'in hemen yanındaki bu nokta kaçakların sık sık geldikleri bir yerdi, zira kenarda kalmış bir sınır bölgesindeydi. Toprağın büyük bir kısmının hâlâ el değmemiş bataklık ve ormandan ibaret olduğu doğa ve tarım arasındaki bir sınırdı burası; güneyinde Latinlerin, kuzeyinde Etrüsklerin ve doğusunda Sabini kavminin yaşadığı, halklar arasında bir sınır. İnsanlığın döküntüleri –başka yerlerdeki daha nizam sahibi toplumların serseri ve başıbozukları– burada kıyıya vurmuştu. Geçinmek zordu ve sizin olanlar için her an savaşıma hazır olmanız gerekirdi. İnsanlar, yüksekliklerde ahşap duvarların arkasında yaşayarak güvenlik için birbirlerine sarılıyorlardı. Bunlar yarım yamalak bir öncü kültüre sahip, deneyimsiz yeni topluluklardı.

Buradaki insanlar birbirlerine o kadar karışmışlardı ki, Roma'nın bulunduğu yerde bile herkes Latin değildi: Quirinalis'te Sabini yerleşimciler vardı. Bunlar Apenin Dağlarının Osci-Umbria dilinin bir diyalektini konuşan, iç bölgelerdeki dağlıların soyundan geliyorlardı. Köylerin arasındaki ilişkiler genellikle gergindi; fakat bu, bir köy Latin değeriye Sabini olduğunda özellikle böyleydi. Latinler genellikle buğday, arpa, bezelye ve fasulye ekimiyle sığır, koyun ve domuz yetiştiriciliğini bir arada yapan çiftçilerden oluşan ova insanlarıydı. Hayvanlar et, süt, deri ve yünün yanı sıra ekilebilir toprakların canlılığını koruyan gübreyi de sağlıyorlardı. Yukarı vadilerde küçük tarlaları ekip biçseler de Sabini kavmi esas olarak hayvancılıkla uğraşıyordu ve Latin tarihçilerin düşmanca tanıklıklarına

güvenilebilirse eğer, aynı zamanda koyun ve sığır hırsızıydılar. Yayla hayvancılığının –hayvanların yüksek yaz yaylaları ile alçak kış yaylaları arasında götürülüp getirilmesini de içeren– gereklilikleri, iki halk arasındaki ilişkileri daha da karmaşıktıyordu. Hayvanların güdüldüğü yollar araziye kesiyordu ve iyi otlaklar çok kıymetli olduğundan kullanım hakkı genellikle bir ihtilaf konusuydu. Eski halk hikâyelerinde yankılanan etnik çatışmalara rastlarız. *Sabin Kadınlarına Tecavüz*, Sabin komşularını oynatma getirerek kadınlarını kaçıran bir Latin şefin öyküsünü; *Tarpeia Efsanesi* ise Sabini kavmine karşı verilen bir savaş sırasında korkunç bir sonla karşılaşan bir Latin hainini anlatır.

Yine de yakın komşular genellikle iyi geçinmeye çalışırdı, aksi takdirde hayatın beraberinde getirdiği tehlikeler katlanılmaz hale gelirdi. Gerçekten de zaman zaman ortak bir tehdide karşı birleşmek gerekiyordu. Bu, toplumsal bağların daha gevşek olduğu, etnik uyumsuzlukların daha az kemikleştiği sınır bölgelerinde muhtemelen daha kolaydı ve Latinler ve Sabini kavmi –hatta Latinlerle Latinler– arasında arada sırada kavga çıkıyor olsa da, işbirliği örnekleri de çoktu. Komşu köylerden insanlar hediye takas ediyor, birbirlerini eğlendiriyor, birbirlerine evlerini açıyorlardı. Haydut ve yağmacılarla başa çıkmak için kuvvetlerini birleştiriyorlardı. İttifaklar kuruyor, evlilikler akdediyor, melez çocuklara babalık yapıyorlardı. *Titus Tatius Efsanesi*’nde, Latin erkeklerin Sabin eşleri, babaları ve kocaları arasındaki bir savaşı durdurmak için müdahale etmişlerdi: Belki de doğruluk payı taşıyan bir başka geleneksel hikâyeydi bu. Hayatınızı kazanmak ve sizin olanları savunmak, genellikle yakın komşularla barış yapmak ve daha uzaktaki düşmanlara karşı birleşik bir cephe kurmak anlamına geliyordu. Böylece Tiber yakınlarındaki tepelerde yaşayan halk bir araya geldi. Tek bir topluluk halinde kaynaştılar ve sayıları artıp güçlendikçe, etraftaki çiftliklerden, mezralardan ve daha uzaktaki el değmemiş bölgelerden başkaları da onlara katılmak için geldi. Bazıları kuşkusuz haydut ve serseriydi; fakat yerlerinden edilmiş insanlar zor zamanlarda eğer güçlü, çalışkan ve kavgada hünerlilerse bir başka yerde yeterince sıcak bir karşılaşma bulurlardı.

Eski Latium boyunca da manzara aynıydı. Burası Latince konuşan insanların yurduydı. Dilin yanı sıra tarih, din ve âdetleri de ortaktı. Fakat bu dönemde, Latium epey küçük olduğundan sayıları yalnızca birkaç bine ulaşıyordu. Esas olarak uzunluğu 80 km, genişliği Tiber Vadisi’nin geniş bir açıklık oluşturduğu kuzeyde 50 km, sonunda üzerinde yaşanılmaz bir bataklığa dönüştüğü güneydeyse daha dar olan, şekli düzensiz bir kıyı ovalasından ibaretti. Ovanın doğusunda, yüksek arazilerin bir kısmına da Latinler yerleşmişti. Volkanlar ve nehirler bu araziye jeolojik zaman-

da şekillendirmişti. Roma'nın güneyindeki Alban Tepeleri lav yığınlarından oluşuyordu; Palatium'dan bir günlük yürüyüş mesafesinde 50 krater bulunuyordu ve Latium'un büyük bir kısmı fosfat ve potasyum açısından zengin bir volkanik çöküntü katmanıyla kaplıydı. Tiber, kolları ve daha güneydeki doğrudan denize karışan daha küçük akarsular bu çöküntüyü alüvyonlu bir kum tabakasına çevirmiş ve bunu tüm bölgeye yayarak, uygun drenajla birinci sınıf bir ekilebilir toprak haline getirmişti. Sonuç, tepe, ova ve bataklıktan, ekilebilir arazilerden, otlaklardan ve bakir alanlardan oluşan bir karışımdı. Toprağın geçim imkânı sunduğu her yer, sekizinci yüzyıla gelindiğinde, Latince konuşan yerleşimciler tarafından işgal edilmişti.

Daha sonraki kuşaklar Latium'un tanrılar tarafından kutsandığına inanıyordu. Şafak denizin üzerinde söküp Vergilius'un Aeneas'ı gemisinden "Tiber'in içinden usulca aktığı görkemli bir orman"¹ gördüğünde, yolculuğunun artık sona erdiğini ve vaat edilmiş topraklara ulaştığını anlamıştı. Bir başka Augustus dönemi şairi olan Horatius, Roma'dan 30 km içerideki tepelik bir bölge olan Tibur'daki Sabin çiftliğinin dünyanın en iyi yeri olduğunu düşünüyordu: "Ne heybetli Sparta tepeleri ne de Larissa'nın alçak ve verimli tarlaları, Tibur'un, Sibylla'nın gürüldeyen mağarası, Anio'nun güzel çağlayanı, Tibernus'un koruluğu, dereleri dans ederek kıvrılan meyve bahçeleri, karanlık bir gökyüzünden bulutları süpürerek güneyden temiz temiz esen ve hiçbir zaman uzun yağmurlar getirmeyen rüzgârlarıyla yaptığı gibi insanın kalbinde atar."² Şairler köylü değildir ve kırsal bir idil kurarlar. Fakat şu nokta bakidir: Latium iyi bir topraktı ve bu nedenle erken dönemlerden başlayarak yoğun bir yerleşime ev sahipliği yapmıştı.

Latinler ilk olarak her biri birkaç düzine aileden oluşan sayısız dağınık köyde yaşıyordu. Fakat daha sonra, daha küçük, daha korunaksız yerleşimler terk edildi ve insanlar daha büyük, daha savunulabilir yerleşimlerde –muhtemelen her zaman gönüllü olmasa da– bir araya geldiler. Sekizinci yüzyıl boyunca, bir zamanlar etrafı açık, genellikle barışçıl çiftçi arazileri, daha fazla etrafı çevrilmiş ve korunaklı bir hal aldı: Aslında toprak, zor zamanlarda yönetmek için ortaya çıkan yeni bir şef ve savaşçıları sınıfının izini taşımaya başlamıştı.

İnsanlar dokuzuncu yüzyıl boyunca kaba bir eşitlik içinde yaşıyorlardı. Her aile (*familia*) o dönemde, önde gelen bir erkeğin (*paterfamilias*, hane reisi) otoritesi altındaki küçük bir akraba ve bağımlılar grubundan oluşuyordu. Aile üyelerinin ilgilendiği kendi tarla ve sürülerinin ürünleriyle geçinen bu birim, büyük oranda kendi kendine yeterliydi. Düzenli ticaret için para yoktu; önemli alışveriş işlemleri takas ya da bronz külçeleriyle yapılıyordu; ve servet sığır sayısı ile ölçülüyordu. Her aile yaşamda, etra-

fındaki çitlenmiş araziyle birlikte köyün içindeki bir kulübeyi, ölümdeyse köy mezarlığında ortak bir yeri paylaşıyordu. Hane reisinin –aile bireylerinin ölüm ve yaşamları üzerindeki de dahil olmak üzere– iktidarı teori de mutlaktı ve aile mülklerinin kabul edilen sahibi de oydu. Fiiliyatta ise ailenin yaşamında müzakere de söz konusu olmuş ve patriyarka, gelenek, ortak denetim ve birlikte yaşayıp çalışmanın yollarını bulma ihtiyacıyla ılımlılaştırılmış olmalıdır.

Bir aileyle bir diğeri arasında derece ve statü açısından pek az fark vardı ve her hane reisi herkese açık toplantılarda konuşarak, tanrılara kurbanlar vererek, sınırları mızrak ve kalkanla koruyarak köyün yaşamında eşit bir rol oynuyordu. Onu kendi köyü ve ötesindeki diğer insanlara bağlayan şey, geniş akrabalık bağlarıydı: Bir klana (*gens*) üyelik. Bir zamanlar, her zaman yaz olan, toprağın armağanlarını özgürce verdiği ve insanların ne sıkıntı ve ne de savaş bildikleri, artık hatırlanamayan – ya da buna inanılan– bir altın çağda, klanlar her şeye ortaklaşa sahipti. Fakat artık, yaşamın bedelinin ter ve ağrıyan uzuvlar olduğu, insanların toprak üzerinde özel mülkiyet iddiasında bulundukları ve bunu korumak için kan dökecekleri Demir Çağı gelmişti. Yine artık açlık, tembeller, zayıflar ve tanrıları kızdıranlar için kapıda bekliyordu. Klanlara güçlerini veren şey emniyetsizlik ve korkuydu: Zorluklar karşısında bir sigorta, düşmanlara karşı bir koruma ve tanrıları yatıştırmak için dua edecek bir topluluk anlamına geliyorlardı. Her baba, aile ve çiftlik, ekonomi ve toplumun her atomu, köy ve klanındaki yerine, diğerlerinin desteğine olan bağımlılığıyla sabitlenmişti.

Sekizinci yüzyıl boyunca bu basit toplum daha karmaşıklaştı. Aile ve klan bağlarının yanı sıra rahip, yargıç ve savaş şefi olarak otorite iddiasında bulunan güçlü kişiler karşısında yeni sorumluluklar söz konusuydu. Topluluklar iç içe geçip nüfusları arttıkça, birkaç düzine köy yüzlerce büyük yerleşime dönüştükçe, servet yoğunlaşması belirli bir kritik eşiğe ulaştı. Tahıl ve et rezervleri artık bazı insanları tarlada çalışmaktan azat kılmak için yeterliydi. Küçük köyler tam zamanlı demirci ve çömlekçileri geçindiremiyordu, bunu ancak büyükler yapabiliyordu. Küçük topluluklar çalışmayan savaşçıların maiyetlerini besleyemiyordu; büyüklerse besleyebilirdi. İktidarı ele geçirmiş olan şefler bunu, bir kısmını tanrılara sunak olarak, bir kısmını asker toplamak ve eğitmek, bir kısmınıysa şeflik otoritesini ayakta tutacak sadık insanları ödüllendirmek için kullandıkları artığı toplayan ve dağıtan kişiler olarak yapmışlardı. Rahipliği, savaşçılığı ve siyasetçiliği kendilerinde birleştirmişlerdi. Dokuzuncu yüzyılın küçük ölçekli, eşitlikçi toplumlarında, hane halkları toplantılarda bir araya gelir, kutsal ritüelleri yerine getirir ve savaşta birbirlerinin köy ve klanlarında-

ki eşitleri olarak saf tutarlardı. Yedinci yüzyıla gelindiğinde ortaya çıkan daha karmaşık, büyük ölçekli, katmanlaşmış toplumlarda, siyaset, din ve savaş alanlarındaki otorite, şeflerden oluşan yeni bir sınıfın ayrıcalığı haline geldi. Arkeoloji bunun örneklerine bu döneme ait mezarlıklarda rastlar. Eğer yaşarken de öldükleri zaman olduğu kadar zengin bir şekilde süsleniyor idiyse, savaşa süslenmiş at arabalarıyla katılıyor, bronzdan yapılmış miğfer ve göğüs zırhları takıyor, kalkan, mızrak ve kılıç taşıyorlardı. Hane halkı ve maiyetleriyle –katlanabilir metal üçayaklılar, griffin başlı kazanlar ve Korinthos ve Atina’dan gemilerle getirilen, üzerlerine mitlerden sahneler çizilmiş bir dizi seramik şarap bardağı, karıştırma kabı ve maşrapadan oluşan– bir içki takımı yığını arasında yiyip içiyor olmalıydılar.

Savaş ve ziyafet, şeflerin takipçilerini savaşçı bir elit halinde kaynaştırıyordu. Emniyetsizlik ve korunma ihtiyacı bu yeni sınıfı yaratmıştı; ama bir kez oluştuktan sonra, aralarındaki rekabet savaş çılgınlıklarını besledi. Şefler toprak, kaynak ve yeni taraftarlar için diğer şeflerle rekabet etmek üzere kendi savaşçı gruplarını kurdular; aksi takdirde yenilgiye uğrayacak, toprakları ilhak edilecek ve soyları kuruyacaktı. MÖ 7. yüzyıla gelindiğinde, Latin toplumu şeflere, soylulara ve avama bölünmüş; savaş ve savaş hazırlıkları süreklileşmişti.

Yeni şefliklerden biri de Tiber’in yakınındaki tepelerde ortaya çıkmıştı. Burada MÖ 700 civarında birbirinden ayrı köyler birleşmiş, yakınlarındaki diğer yerleşimler özümsemiş ve kendilerine “kral” adını veren bir şefler silsilesi –Numa Pompilius, Tullus Hostilius ve Ancus Marcius– iktidarını kurmuştu. (Latince *rex* sözcüğü genellikle “kral” olarak tercüme edilir. Romalılar kuşkusuz bu sözcüğü daha sonra bizim kral olarak adlandıracığımız kişileri tarif etmek için kullanmışlardı. Fakat Ancus Marcius tarafından yönetilen “krallık” bir İngiliz mahallesinden çok da büyük değildi.) Soylular –daha güçlü klanların önde gelenleri– bir “kralliyet” konseyi oluşturdular. Bu konsey, patrici sınıfının ve bu sınıfın daha sonraki meclislerinin, yani Senato’nun embriyosuydu. Bütün klanlar –Luceres, Ramnes ve Tities– adı verilen üç kabileden (*tribus*) birinde toplandılar ve bunlardan her biri de on kantona (*curia*) bölündü. Her ne kadar pek çok insan bunu zamanla unutsa ve bu kabile ve kantonların her zaman var olduğunu tahayyül etmeye başlasa da, aslında bunlar kral-şefin, siyasi ve askerî meseleleri etkin bir şekilde organize etmek için dayattığı araçlardı. Çünkü şeflik –o koşullarda olması gerektiği gibi– her şeyden önce bir silahlı insan topluluğu, komşularına karşı savaşan bir kabile milisiydi.

Çağırıldıklarında, tüm özgür insanlar klan şeflerinin otoritesi altında, kanton kanton, savaş lehine ya da aleyhine alkışlarla oy verdikleri Kan-

tonlar Meclisi'ne (*Comitia Curiata*) katılırlardı. Savaşa karar vermeleri halinde, her bir kantonun göndermesi gereken 100 kişinin bir "bölük" (*centuria*), 1000 kişinin bir kabile taburu ve 3000 kişinin de bir bütün olarak ordu ya da "lejyon" (*legio* "askere alma" anlamına gelir) oluşturduğu kanton ve kabile birlikleri halinde savaşa giderlerdi. Sadece kral-şef, soylular ve maiyetlerindeki şövalyeler herhangi bir zırh –muhtemelen bir miğfer ve küçük bir göğüs zırhı– giyer ya da kılıç taşırlardı. Avamdan insanlar sadece, bazıları fırlatmak bazılarıysa göğüs göğüse muharebede kullanılmak üzere yapılmış mızraklarla geniş yuvarlak kalkanlar taşırdı. Savaş taktikleri ilkeldi. İnsanlar savunma amaçlı olarak yoğun fakat gevşek olarak bir araya gelmiş kitleler halinde çarpışır, düşmanın karşısına mızrak uçlarıyla dolu kalkanlardan oluşan bir duvarla çıkarlardı. Saldırıları zırhlı elitlerin önderlik ettiği vahşi taarruzlardan oluşuyordu. Bununla birlikte meydan muharebeleri istisnaydı ve pek çok savaş sınır akınları ve çatışmalarından ibaretti.

Şeflerin yönetimi altındaki yaşamı anlamlandırmak için yeni fikirlerle ihtiyaç vardı: Nüfusun birbirinden farklı parçalarını bir araya getirecek, onlardan bir birlik oluşturacak ve insanlara ortak bir tarih ve kimlik bilinci kazandırabilecek fikirler. Mitler, atalar ve tanrılar; ilahi ayinler ve kutsal yerler, ortak âdetler ve kolektif bir kader: Kabile halkının dayanıklılık ve dayanışmasının hammaddeyi bunlardı.

Çiftçi ve çobanların daha basit bir geçmişten miras aldıkları eski kültürler ve gelenekler varlıklarını sürdürdü. Din çok önemliydi ve bir tanrı grubunun bir diğeriyle basitçe değiştirilemeyeceği kadar derinlere kök salmıştı. Daha ziyade yeni tanrılar genişletilmiş bir panteonda eskilere katıldılar. İnsanlar, her zaman yaptıkları gibi, etraflarındaki doğal dünyaya sayısız ruhun hayat verdiğini tahayyül etmeye devam ettiler. Gerekli en basit eylem önemsiz kefareti ayiniydi. Tanrılardan –onların gözünden düşmekten– duyulan korku, takıntılı bir tabudan uzak durma ve sonu gelmeyen bir ritüel tekrarlama haline yol açmıştı. Yıllar çalışmaya izin verilen "din dışı" günlerle (*dies fasti*), normal faaliyetlerin askıya alındığı ve dinî bir bayramın kutlandığı "kutsal" günler (*dies nefasti*) arasında bölünmüştü. Bazı topraklar insanlar tarafından ekilebiliyordu, fakat diğerleri muhtemelen üzerlerinde dallarına adakların asıldığı ahşap bir sunak olarak kullanılan çotuklarla birlikte el değmeden bırakılıyordu; çünkü kutsal bir koruluk tanrısına aittiler. Her hanenin ilahi bir koruyucusu vardı –ailenin koruyucu ruhu, bir *lar*; saklanan yiyeceklere göz kulak olan *penates*; ve *Manes*, düzenli olarak mezarlarının yanına adaklar bırakılan ataların ruhları. Bir grup hane, yerel bir kaynağın su perisini ya da bir kavşak muhafızını onurlandırmak için bir araya gelirdi. Bunun

yanı sıra tüm insanlar tarafından bayram günlerinde halka açık geçit törenleriyle ibadet edilen büyük tanrılar vardı: Doğurganlık ve bereketin kaynağı Toprak Ana, her evdeki aydınlık bir varlık olan, ocak tanrısı Vesta, rahipleri yarı çıplak bir şekilde keçi derisinden yapılmış eteklerle *Lupercalia* festivalinde dans eden hayvan sürüsü tanrısı Faunus; ve adına kutlanan kış bayramında baharın umutla beklendiği, çekilen sıkıntılardan ve savaştan önceki altın çağın anısını saklayan Saturnus. Tüm bunlar -ailelerin, tarlaların ve sürülerin tanrıları gibi çiftçilerin tapındıkları- eski tanrılardı. Bununla birlikte bunlara artık yenileri, şeflerin çağında savaş ve güç tanrıları da eklenmişti. Bunların en önemlileri, her birine kral tarafından patrici sınıfının arasından seçilmiş özel bir rahip (*flamen*) tahsis edilen Iuppiter, Mars ve Quirinus üçlüsüydü. Iuppiter yüce gökyüzü tanrısı, cennet ve dünyanın hâkimi, sınırların, yasaların ve toplumsal rütbelerin koruyucusuydu. Mars savaş tanrısıydı. Her yıl Mart ayında Sallii rahipleri kardeşliği, yeni sefer mevsimini açan Mars ayinlerine önderlik ederdi: Kalkanlar sergilenir, atlar adak olarak kurban edilir, silah ve borazanlar kutsanırdı. Ekim ayında, mevsim sona erdiğinde de, Mars'a teşekkür için sunulan kurban ayinlerini ve kanla kirlenen silahların arındırılması törenini düzenlerlerdi. Bir de Quirinus, Roma'nın mitolojik kurucusu, tüm halkının barış, refah ve iyiliğini koruyan tanrılaştırılmış Romulus'un ruhu vardı.

Bu insanlar, çobanların, çiftçilerin ve Tiber'in etrafındaki tepelerde güvenlik arayan kaçakların soyundan geliyorlardı. Krallardan, klan şeflerinden ve savaşçı şövalyelerden oluşan bir soyluluk tarafından bir kabile devleti içinde kaynaştırılmışlardı. Artık her yönde yaklaşık yedi kilometre boyunca uzanan, toplamda 150 km²'ye yayılan küçük bir ülkeye sahiptiler. Hayali bir geçmişe ve icat edilmiş geleneklere inanmaya başlamışlardı ve bunlar, kendilerini tek bir halk olarak tasavvur etmelerine yardımcı oluyordu. Kısacası *Quirites*, Mars'tan olma kurt adam Romulus'un halkı haline gelmişti. Onlar artık Romalı olmuşlardı.

Tarquinusların Şehri:

Etrüsk Şehir Devleti, MÖ 625-509 Civarı

Romalılar ayrı bir halk olarak ortaya çıktıklarında Tiber'in kıyılarında henüz hiçbir şehir kurulmamıştı. MÖ 7. yüzyıla kadar şefler tarafından yönetilen bir kabile topluluğuydular ve esas yerleşimlerinde herhangi bir taş yapı ya da anıtsal bina bulunmuyordu. Yüzlerce insana ev sahipliği yapıyor olsa da, Roma hâlâ toprak setlerden, ahşap citlerden ve tahta, kil ve sazdan yapılmış küçük evlerden oluşan bir yerdi. Ve eğer Romalılar Etrüsk

askerî emperyalizminin girdabına çekilmemiş olsalardı, böyle kalmaya da devam ederdi. Antik şehirler nadiren kendiliklerinden evrilmişlerdir; genellikle siyasi kararlar sonucunda kurulur ve inşa edilirler. Roma'da olan biten de neredeyse kesin olarak buydu.

Latium'un kuzeyindeki bölge, Etrüsk dili konuşan ve zenginliklerini serfler tarafından işlenen kırsal arazilerden elde eden güçlü bir elit tarafından yönetiliyordu. Savunulabilir tepelerin üzerinde taştan yapılma şehirler kurmaya başlamışlardı ve bu şehirlerde 6. yüzyılda sofistike bir uygarlık gelişti. İnşaat mühendisleri taş köprüler; titiz bir şekilde kademelendirilmiş, at arabaları için uygun taş döşeli yollar; toprak ıslahı ve su tedarigi için bütün bir yeraltı su yolu şebekesi inşa ettiler. Mimarlar sıra sütunlu verandaları olan büyük taştan yapılma tapınaklar tasarladılar ve sanatçılar bunları parlak bir şekilde boyanmış, pişmiş kilden levhalarla süslediler. Çömlekçiler bir dizi güzel *bucchero* tabak çanak –incelikle şekillendirilmiş, parlak siyah bir cilaya sahip ince duvarlı kaplar– yaptılar. Yunan ve Fenikeli tüccarlar gemilerle yağ, parfüm, devekuşu yumurtaları, bronz kaplar ve harikulade çizilmiş siyah silüetli sahnelerle süslenmiş seramikler getirip, bunları bakır, demir ve kölelerle takas ettiler. Yerel sanatçıların kısa süre “Doğulu” üsluplarını kopyalamaya başladıkları, Doğu'dan gelen tuhaf şeylere yönelik talep de böyle ortaya çıktı. En değerli nesnelerin pek çoğu, sahiplerine ölümlerinden sonra da eşlik ediyordu; yaşayan insanların şehirlerinin dışında, mühürlenmiş girişlerin ardında, göç edenlerin ruhlarının uzandığı, önlerinde şölenlerin düzenlendiği, duvarlarının oyun, müzik ve içme freskleriyle boyandığı mezar sokaklarıyla ölülerin şehirleri vardı. Zenginlik, güç ve kültür açısından Etrüskler Latinlerin epey ilerisindeydiler ve 7. yüzyılın sonuna gelindiğinde uygarlığı –şehir yaşamını– mümkün kılan, elitler tarafından kontrol edilen kritik artık eşliğine çoktan ulaşmışlardı.

Etrüskler yeni bir savaş biçimini de benimsemişlerdi. Yunanistan'da başlamış olan bir askerî devrim hızla Yunan kolonilerine ve İtalya'daki Etrüsk şehirlerine yayılmıştı. O dönemin şehir devletleri, özünde, ülkenin, mülklerin ve ailelerin ortak savunmasına katılmayı vaat eden yurttaş topluluklarıydı. Her özgür erkek askerlik yapmak zorundaydı, fakat katkısı servetine bağlıydı ve esas yük giderek daha fazla kendilerini eksiksiz bir teçhizatla –yani ağır piyadeler için miğfer, vücut zırhı, geniş bir yuvarlak kalkan, saplanabilir bir mızrak ve kılıçla– donatabilen hali vakti yerinde yurttaşların üzerine düşmeye başladı: Bu, Yunanların “*hoplites*” adını verdikleri şeydi. Muhtemelen tipik bir şehir devleti milisinin toplam sayısının üçte birine denk düşen bu adamlar, Yunan ordularının ana çekirdeğini oluşturuyorlardı. Üst sınıf süvariler genellikle dikkate alınmayacak

kadar az sayıdaydı. Alt sınıf hafif piyadelerse sayıca kalabalık olmalarına rağmen, savaşta yalnızca ikincil bir rol oynuyorlardı. Belirleyici olan *hoplites*lerdi. Omuz omuza dizilmiş sekiz ya da daha fazla sıradan oluşan, sıkıca kapanmış bir blok, bir falanks (*phalanks*) olarak tertip alıyorlardı. Ön sıra, mızrakların yukarı baktığı, birbirine geçen bir kalkan duvarı oluşturuyordu. Yavaş ve esneklikten yoksun olsa da falanks, çok sayıda zayıf eğitilmiş, amatör askerin konuşlandırılması için ideal bir tertipti. Düzeni korunduğu takdirde, göğüs göğüse karşılaşmalarda falanks, savunmada neredeyse geçilmez, saldırıdaysa durdurulamazdı. Kabile mensuplarından toplanan, zırhtan yoksun ve gevşek tertipli askerler, şehir devletin kalabalık ağır piyade yığınlarının yoğun öldürme gücü karşısında kolayca yenilgiye uğradılar. Genel olarak, bir falanksla savaşmak için ihtiyacınız olan şey kendi falanksınızdı. Böylece Etrüskler gibi bunu sağlayabilecek kaynaklara sahip olanlar 6. yüzyılda ordularını *hoplites* savaşı için yeniden şekillendirdiler.

Yeniden silahlanan Etrüskler fatihlere dönüştüler. Umbria, kuzeye doğru Po Vadisi'nin büyük bir kısmı ve Latium ile Campania'nın hatırı sayılır bölümleri Etrüsk savaş beylerinin eline geçti. Etrüskler, her biri Etrüsklü arazi mühendisleri tarafından tasarlanmış düzenli bir ızgara planlı sokak sistemine sahip, planlanmış bir "yeni kent" olan pek çok şehir kurdular – muhtemelen Pompeii de bunlardan biriydi. Bununla birlikte ne fethedilen topraklar ne de koloniler birleşik bir yönetim altındaydı. Resmî olarak kurulmuş bir "Etrüsk İmparatorluğu" yoktu. Anayurdun kendisi –geleneksel olarak sayıları 12 olan– bağımsız şehir devletlerine bölünmüştü ve dışarıya yönelik girişimler esasen şöhrat, ganimet ve toprak peşindeki askerî yağmacıların işiydi. Soylu grupları, kendilerine sadakat ve hizmet borçlu olan insanları göreve çağırarak ve diğerlerini de ganimetten pay vaat edip kendilerine çekerek –kendi şehirlerinin desteği olsun ya da olmasın– seferler düzenlediler. Asker olarak yazılan maceracıların ve geleceğin kolonicilerinin Etrüsk olmaları zorunlu değildi. İtalya'nın büyük bir bölümünde, özellikle de Helenleşmiş batı kıyısında, üst sınıflar ortak bir kültürün –bir *koine* (tam olarak ortak bir dil anlamına gelir, fakat genellikle metaforik bir biçimde genel olarak kültür için kullanılırdı)– öğelerini paylaşıyordu. Akrabalık ve konukseverlik bağları insanları –Etrüskleri, Latinleri, Sabini kavmini, Yunanları ve diğerlerini– etnik sınırları kesecek şekilde birbirine bağlıyordu. Bu nedenle sadece sınırlı bir anlamda Roma'nın MÖ 6. yüzyılda "Etrüsklerin eline geçtiği" söylenebilir. Kendisini kral ilan eden Etrüsk savaş beyi Tarquinius Priscus, az ya da çok bağımsız hareket eden birisiydi. Kurduğu –istikrarsız ve görece kısa ömürlü– hanedanlık sadece

son derece gevşek bir şekilde daha geniş Etrüsk *imperium*'unun bir parçasıydı. Yine de etkisi derindi: Etrüsk kralları Roma'yı bir şehir, bir şehir devleti ve gerçek bir monarşi olarak yeniden kurdular.

Roma ele geçirilmek için olgunlaşmıştı. Latin topluluk siyasi hiziple bölünmüştü. Kabile şeflerinden oluşan patrici aristokrasi en iyi topraklara sahipti ve kraliyet konseyini kontrol ediyordu. Savaş hizmetinin yükü esasen sıradan insanların, özellikle de kendilerini proto-*hoplites* olarak donatabilen küçük mülk sahiplerinden oluşan bir "orta sınıf" olan *assidui*'nin üzerindeydi. Kabile devleti onlara daha fazla bağımlı hale geldikçe, bu orta sınıfın borç, toprak kıtlığı, aristokratik imtiyazlar ve çok uzun sefer görevleri gibi meselelerdeki hoşnutsuzlukları daha büyük bir aciliyet kazandı. Roma'da güç dengesinin patriciye karşı memnuniyetsiz bir *hoplites* sınıfının lehine dönmesiyle birlikte, Tarquinius Priscus'un müdahalesi kabile devletini çökertecek katalizör oldu. O ve iki halefi, Servius Tullius (Etrüsklerin mahmisi olan bir Latin) ve Tarquinius Superbus, çağdaş bir Yunan'ın "tiran" adını vereceği kişilerdi: Kitle desteğiyle iktidara giden yolu açan popülist diktatörler. Etrüskler bir kez denetimi ele geçirdiklerinde, Yunan tiranlar gibi, içeride reform, anıtsal inşa faaliyetleri ve emperyal genişlemeden oluşan bir programı uygulamaya koydular.

Etrüskler iktidara geldiklerinde aslında Roma'da şehirleşme çoktan başlamıştı. MÖ 650 civarında, tepelerin arasındaki bataklık kurutulmuş ve yerleşimin merkezini bir kamusal toplanma yeri, yani "forum" oluşturacak şekilde geniş bir düzlük alan açılmıştı. Nehre yakın bir başka alçak alan da sığır pazarı olarak kullanılmak üzere kurutulmuştu: Forum Boarium. Kısa bir süre sonra ana forum taşla döşendi ve çok geçmeden, 7. yüzyıl sona ermeden önce, etrafına ilk taş binalar dikildi. Daha önce neler yapılmış olursa olsun, yine de Roma'yı biçimsel anlamda "kuran" kişi büyük olasılıkla Tarquinius Priscus'tu. Priscus böylece müstahkem bir alanı bir şehre, köylüleri yurttaşlara ve bir kabile şefliğini monarşik bir şehir devletine dönüştüren süreci başlattı.

Bir şehir kurmak çok kutsal bir eylemdi. Plutarkhos kaleme aldığı Romulus'un hayat hikâyesinde Roma'daki töreni kaydeder (Plutarkhos'un *Paralel Hayatlar* eseri MS 1. yüzyılın sonlarına doğru yazılmıştı ve Roma'nın kuruluş törenine ilişkin anlatısı muhtemelen diğer yerlerde daha sonra yapılan ritüellere ilişkin kayıtlara dayanmaktadır; yine de buna benzer bir şey Tarquinius Priscus döneminde Roma'da da vuku bulmuş olabilir.) İlk olarak Plutarkhos bize Comitium'da, Forum'da halkın bir araya geldiği yerde dairesel bir çukur kazıldığını ve çukurun içine her yurttaşın çiftliğinden alınan bir toprak parçasıyla ilk ürünler-

den oluşan sunuların konulduğunu anlatır. Böylece bereket ve kardeşlik sembollerleriyle kutsanan bu yer, şehrin etrafında kurulacağı merkezi teşkil edecekti. “Sonra kurucu, bir sabana bronz bir uç taktı ve bir boğayla bir ineği birlikte sabana koşarak, bizzat şehrin etrafını derin bir şekilde sürdü. Onu izleyenlerin işi, tersyüz edilen bütün toprağın şehrin içine konmasını ve hiçbir toprak parçasının dışarıda kalmamasını sağlamaktı. Bu hatla surları (*pomerium*) belirlediler ve bir kapı açmayı tasarladıkları yerde saban demirini toprak çıkarıp, sabanı taşıdılar ve bir boşluk bıraktılar. Bundan dolayı kapıların olduğu yerler dışında tüm surları kutsal saydılar; zira eğer kapıların da kutsal olduğuna kanaat getirmiş olsalardı, dini çiğnemenin, bazıları kendi başlarına kirli olan bazı yaşamsal ihtiyaçların şehre serbest bir şekilde girip çıkmasını sağlayamazlardı.”³ (Remus’un ünlü mitteki kardeşi Romulus’un onu öldürmesine neden olan cürmü, kuşkusuz, *pomerium*’un üzerinden atlayarak kutsallığını çiğnemek ve dolaylı olarak onu inkâr etmekte.)

Arkeoloji yeni bir şehir sınırı üzerinde yükselen 6. yüzyıla ait savunma surunun nasıl bir şey olabileceğini ortaya koymuştur. Bu sur, Roma kırsalından çıkarılan yumuşak bir volkan tüfü olan ve o dönem inşaat taşı olarak yaygın bir şekilde kullanılan, biçimli, özenle yerleştirilmiş *cappellaccio* bloklarından yapılmıştı. Palatium, Esquilinus ve aralarındaki Forum’u içine alan sınırlar, yaklaşık 285 hektarlık bir alanı çevreliyordu. Bunun ve sadece Palatium’un çevresindeki daha eski bir sınırın tarihlerine ilişkin tahminlerimizin doğru olduğunu varsayarsak, yeni şehir 7. yüzyıldaki kabile şefliğinin müstahkem yerinin üç katından daha büyük bir yer haline gelmişti.

Bunu bir yüzyıl sürecek muazzam bir inşa faaliyeti takip etti. Şehrin ana kanalizasyonu, Romalı bir yazarın birkaç yüzyıl sonra, samanla dolu bir arabanın içinden geçebileceği kadar geniş olduğunu gözlemlediği, taşla çevrelenmiş devasa bir kanal olan Büyük Drenaj’a (*Cloaca Maxima*) dönüştü. Forum’daki yeni binalar kralın evi Regia’yı, kraliyet konseyinin toplandığı Senato binasını ve üzerine dinî öğütler yazılı geniş bir taş blok içeren yeraltı mabedi olan Kara Taş’ı da içeriyordu. Hemen yakında, alt yamaçlarında standart bir tasarıma sahip patrici evlerinin (*domus*) bulunduğu Palatium Tepesi, Romalı seçkinlerin ikamet ettiği bölge olarak ortaya çıkmaya başladı. Bunlardan birine sokağa açılan bir kapıdan giren birisi, haç biçimindeki avluya (*atrium*) çıkardı. Bu geniş avlunun üstünde, merkezi bir yere yapılmış bir havuzda (*impluvium*) yağmur sularının toplanmasını mümkün kılan dar bir gökyüzü boşluğu bulunurdu. Avluya bakan, simetrik olarak yerleştirilmiş geçişli dört odayla birlikte, giriş kapısının tam karşısında geniş bir kabul odası (*tab-*

linum) bulunuyordu. (Bu tasarımın pek çok unsuru 500 yıl sonra hâlâ Romalı mimar Vitruvius tarafından tavsiye edilmeye devam ediyordu. Örnekler Pompeii’de görülebilir.)

Etrüsk binaları içinde en etkileyicileri yeni tapınaklardı. Bunlardan hiçbiri, tüm projelerin en ihtiraslısı olan, Capitolinus Tepesi’nde yer alan ve son kral MÖ 509 civarında devrildiğinde hâlâ tamamlanmamış bulunan tapınakla karşılaştırılmaz. Yeni Cumhuriyet’in konsülleri tarafından hizmete açılan bu tapınak Roma’nın en büyük anıtıydı ve sonsuza dek de öyle kalacaktı: Roma’nın, Roma halkının ve nihayetinde Roma İmparatorluğu’nun üç koruyucu ilahı için yapılan Capitolinus’taki Iuppiter, Juno ve Minerva Tapınağı. “Etruria’nın her yerinden inşaat işçileri ve mühendisler getirilmişti,” diye anlatır Livius, “ve proje için sadece kamu kaynaklarının değil, aynı zamanda fakir sınıflardan gelen çok sayıda emekçinin de kullanılması söz konusuydu. İş kendi başına zordu ve her zamanki askerî görevlere bir ek olarak gelmişti, fakat kutsal ve ilahi önemi olan onurlu bir yükü ve her şey hesaba katıldığında bu yükün altına girmeye gönülsüz değillerdi.”⁴ Capitolinus Tapınağı’nın genişliği yaklaşık 55 metre, uzunluğu ise 60 metreydi ve bu onu dünyadaki en büyük tapınaklardan biri yapıyordu. Tapınağa cepheden, yüksek podyuma çıkan dik bir merdiven katından çıkılarak giriliyordu. Podyumun önünü altışardan üç sıra halinde dizilen 18 sütunluk derin bir revak kaplıyordu ve binanın her iki tarafından arka duvarın yanıl uzantılarıyla buluşacak şekilde bir sütun dizisi uzanıyordu. Mabedin kendisi, kesintisiz olarak duvarlarla çevrelenmiş ve her biri ön tarafta anıtsal bir kapıya ve arkada bir kült tasvirine sahip üç uzun hücreye ayrılmış bir yapıydı. Hem revak hem de mabedin üzerinde alınlıklı, kiremit bir çatı uzanıyordu. Dışa bakan arşitrav, pervaz ve saçaklar, çiçek ve geometrik şekil desenleriyle boyanmış terracotta şeritleriyle süslenmişti. Yağmur oluklarından gorgonlar ve diğer mitolojik canavarlar öfkeyle aşağı bakıyorlardı. Her biri aynı gizemli “arkaik” gülümsemeyi takınmış doğal büyüklüklerindeki tanrılar çatıya tünemişlerdi. Tapınak ve kültü, geç 6. yüzyılın yeni düzenini temsil ediyordu: Monarşi, şehir, Roma’nın dönüşmekte olduğu savaşçı devlet ve Roma *imperi-um*’unun Eski Latium’da giderek artan hâkimiyeti.

Etrüsk Roması zanaatkâr ve tüccarlar için hızla gelişen bir şehirdi. Taş ocağı işçilerine, arazi mühendislerine, taşçılara, mimarlara, heykeltıraşlara, kiremitçilere ve genel işçilere olan talepleriyle büyük inşaat projelerinin yanı sıra şehir bölgesel bir ticaret merkezi haline geldi. Tiber, insanların, tanrıların ve fikirlerin içinden geçtiği bir huniydi ve Roma her boyuttaki geminin seyredebileceği en tepe noktada duruyordu. Akdeniz’deki deniz yollarını işleten Yunan ve Fenikeli tüccarlar, iç

taflardaki kasabaların büyüen zenginliklerini, “Şarklılaşan” zevkleri Doğu’dan lüks mal almaya hevesli kılan İtalyan aristokrasisine bağıyorlardı. Dahası, bu doğu-batı hunisi Roma’da eşit derecede önemli bir kuzey-güney rotasıyla kesişiyordu. Denizden 20 km uzaklıktaki şehir, nehrin müsait geçiş noktalarından en aşağısındakinde bulunuyordu: Etruria ile Campania arasındaki İtalya’nın batı kıyısından aşağı inen kara güzergâhı Roma’dan geçiyordu. Geç 6. yüzyıl şehri Yunan ve Etrüsk çömlekçi dükkânlarıyla doluydu. Ana Şafak ve Talih Tapınakları gibi rıhtımın hemen aşağısındaki yeni kült merkezleri giderek büyüyen bir tüccar topluluğuna hizmet veriyordu. Fenikelilerin Kartaca’sı ya da Yunanların Marsilya’sı gibi büyük ticaret şehirleri Roma krallarıyla antlaşmalar yapmaya çalışıyorlardı. Patrici seçkinler sofralarını Atina’dan gelen siyah figür tekniğiyle yapılmış seramiklerle kuruyor ve şaraplarını bronz Etrüsk kazanlarında karıştırıyorlardı. Roma’da bulunan 6. yüzyıla ait bir şarap kadehinin üzerindeki Yunanca yazılar, “Selam, içkinin tadını çıkar!” diye haykırıyordu. Daha sonraki bir dönemin ahlakçıları hatalıarmış gibi gözükmüyor: Gösterişsiz yaşamın altın çağı hiçbir zaman yaşanmamıştı; Roma’nın zenginleri her zaman *luxuria*’yı (sadece lüksü değil aynı zamanda bir statü göstergesi olarak aşırı ve çarpıcı bir servet harcamayı da ima eden bir kelime) sevmişlerdi. Şehir artık bir çiftçi yerleşimi olmaktan çıkmış ve bir ticaret, ihtişam ve “ zevk” merkezi haline gelmişti. Sakinlerinin pek çoğu artık köylülerden değil zanaatkâr, tüccar, işçi ve şehir elitlerine hizmet eden kölelerden oluşuyordu. Roma parazit bir “tüketim şehri”ne, tükettiğinden daha azını üreten ve dışarıdan artık zenginlik akmasına bağımlı bir yere dönüşmüştü.

Artığın büyük bir kısmı seçkinlerin arazilere sahip oldukları *ager Romanus*’tan (Roma’nın ekilebilir topraklarından) elde ediliyordu. Fakat bir kısmı da savaş yoluyla, yani artığa ganimet biçiminde zor yoluyla el konulmasıyla geliyordu. Roma temelde bir savaş devleti –ve toplumsal ihtilaflarının önce Tarquinusları iktidara taşıdığı ve sonrasında da Roma toplumunu büyük ölçüde yeniden şekillendirmeye yönelik bir girişime sevk ettiği sert bir savaş devleti– olarak kaldı. Bunu yaparken amaçları patrici sınıfının ve patrici hâkimiyetindeki klanların iktidarını kırmak ve gevşek bir biçimde örgütlenmiş kabile birliklerinden oluşan modası geçmiş bir orduyu ıslah etmektir. Bunun yerine gelecek olan şey, halkın rızasına dayanan anayasal bir monarşi, yurttaş topluluğunun bir bütün olarak güçlenmesi ve ordunun bir *hoplites* falanksı biçiminde yeniden biçimlendirilmesi olacaktır. İktidarın klan şeflerinden yurttaş-çiftçilere doğru kesin ve kalıcı bir biçimde devrini de içeren değişiklikler, aslında şehrin inşasından bile daha büyük bir öneme sahiptir: Bunlar tam da ka-

bile şefliğinden Etrüsk kralları tarafından tasarlanan bir şehir devletine geçişin özünü oluştuyordu.

MÖ 550 civarında, kendisini iktidara getiren kanlı karışıklıkların ardından, gasıp krallar hanedanının ikinci üyesi Servius Tullius, devlete yeni bir mülkiyet temelli anayasa dayattı. Her erkek yurttaş (hiç mülkiyeti olmayan bir azınlık dışında) arazilerinin beş yıllık sayımlarla (*census*) belirlenen değerine göre bir askerî hizmet sınıfına (*classis*) yerleştirildi. Sayımlar ve sayımları gerçekleştiren son derece saygı duyulan seçilmiş magistratlar (*censores*), tarihi boyunca Roma devletinin karakteristik özelliklerinden birini oluşturacaktı. Sayım olmadan askerî hizmet (*militia*) ve savaş vergisi (*tributum*) adil ve etkin bir şekilde idare edilemezdi. Düzenli bir şekilde güncellenen sayımla birlikte her erkeğin katkısı geliriyle ilişkilendirilebilirdi. Şehir devletin savaş için örgütlenmiş bir erkek topluluğu olarak doğasını, Roma sayımından daha açık bir şekilde gösteren hiçbir şey yoktur.

Derecelerine göre yurttaşlar kendilerini, süvari, ağır piyade ya da hafif piyade olarak donatıyor ve yaşlarına göre ya saha ordusunda “kıdemsiz” ya da iç güvenlikle “kıdemli” olarak hizmet veriyorlardı. Yeni sınıflandırma ıslah edilmiş bir kabile sistemine aşılınmıştı. 7. yüzyıl şefliğindeki üç “Romulus” kabilesinin (Luceres, Ramnes ve Tities) yerine artık 21 “Servius” kabilesi vardı ve bunlardan dördü, dört kentsel bölgeye tekabül eden şehirde bulunuyordu. Kabile üyeliği ikamet yerine göre belirlenmişti ve bir sivil kayıt süreciyle tasdik edilmişti. Her erkek ancak kabilesi vasıtasıyla haklarını kullanabilir ve sorumluluklarını ifa edebilirdi. Kabilenin dört kıdemli dört de kıdemsiz *centuria*’ya asker sağlaması gerekiyordu. Bu da toplamda 8400 kişilik bir sahra ordusuyla eşit büyüklükte bir iç güvenlik gücü teşkil ediyordu. Her bir kuvvet, 3000’i “*hoplites*-kalkanı derecesinden” ve 1200’ü de mızrak ve sapanlarla silahlanmış hafif piyadelerden oluşan 4200 kişilik iki lejyona ayrılıyordu. Ayrıca en zengin sınıftan, şövalyelerden (*equites*) gelen altı *centuria*’dan oluşan (daha sonra on sekize çıkacaktı) bir süvari gücü de bulunuyordu.

Roma’nın yeni *hoplites* ordusu, yeni siyasi kurumların da temelini oluşturdu. Servius Tullius kraliyet otoritesini güçlendirmeyi ve yeni bir halk meclisi yaratarak Kantonlar Meclisi’ni (*Comitia Curiata*) kontrol eden patrici klan şeflerini tecrit etmeyi amaçladı. Bu meclis, *hoplites* sınıfı, yani hanedanın esas destekçileri olan orta sınıf yurttaşlar tarafından kontrol edilecekti. Dahası bu, bir ordu olarak örgütlenen halkı temsil eden askerî bir meclis olacaktı, zira savaş ve barışla ilgili kararlar bundan sonra burada alınacaktı. Centuria Meclisi (*Comitia Centuriata*) şehrin hemen dışında bulunan, ordunun toplanma yeri olan Mars Alanı’nda (*Campus Marti-*

us) buluşuyor ve centurialar sırayla oylarını kullanıyorlardı. Üst sınıflar –şövalye ve *hoplites*ler– ilk önce oy kullanıyorlardı ve oylarının ağırlığı da daha fazlaydı. “Proletarya” (*proletarii*: çoluk çocuğu olan ama mülkü olmayanlar) olarak bilinen mülksüz yoksul kitlesinin tümü, dolayısıyla “sadece kelle hesabı sayılanlar” (*capite censi*), oylarını kullanmaları için tek bir centuria içinde toplanıyordu. Mülkiyet, askerî hizmet ve siyasi iktidar böylece iç içe geçmişti: Centuria Meclisi bir hisse sahipleri meclisiydi. Eski Kantonlar Meclisi ortadan kaldırılmamıştı ve klan şefleri bu meclisin işlemeye devam etmesini sağlamışlardı; fakat artık gölgede kalmıştı ve bir daha asla eski itibarına kavuşamayacaktı.

Yeni ordu sürekli hareket halindeydi. Roma gerçek ve potansiyel düşmanlarla çevriliydi. Komşu Etrüsk ve Latin şehir devletleriyle sınır ihtilafları alevleniyor ve düşman kabileler, Sabini kavmi, Aequi ve Volsci, Latium’un batı ve güney sınırlarına düzenli akınlar düzenliyordu. Güvenliğin bedeli yüksekti. Yine de savaş kârlı olabilirdi ve bu –bütün Roma tarihinin bu en derin gizi– Etrüsk krallarının bir keşfiydi. Üstün bir ordu ve sıkıntılı koşullar göz önünde tutulacak olursa cazip olan, önleyici savaşlar düzenlemektir: Bir düşmanı ciddi bir tehdit haline gelmeden saf dışı bırakmak daha iyiydi. Dahası, ekseriyetle elde edilecek ganimet, köle ve toprak biçiminde bir kâr payı da söz konusu oluyordu. Toprak ve emeğin servetin temelini oluşturduğu, fakat arazilerden gelen gelirin az ya da çok sabit kaldığı bir köylü tarımı ve ilkel teknoloji dünyasında, düşmanları yağmalamak, –orduları idame ettirmek, şehirler inşa etmek ve taraftarları desteklemek için– en kolay yeni zenginlik elde etme yoluydu. Böylece 6. yüzyıl Roma’sı Etrüsk krallarının elinde, silah kullanarak güvenlik elde etme peşinde koşan bir askerî devletten daha farklı bir şeye dönüştü; bilinçli bir siyaset olarak yağma ve fetih savaşları düzenleyen saldırgan, çapulcu, emperyal bir devlet haline geldi. Militarizm Roma’nın ruhuna sızdı.

Eski efsaneler antik şehirlerin Roma devleti tarafından yıkılmasını ve halklarının Roma’ya katılmasını kaydeder – Alba Longa, Tellena, Politorium, Ficana: Tarihsel kayıtların başlamasından önceki karanlık dönemde sönüp giden arkaik yerleşimlerdi bunlar. Bir zamanlar, 7. yüzyılın ortalarında, *ager Romanus* 150 km²’yi kaplıyor ve en çok birkaç bin kişilik bir nüfusu besliyordu. 6. yüzyılın sonuna gelindiğindeyse, 20 km genişliğindeki *ager Romanus*, yaklaşık 800 km²’lik bir alana ulaşmış ve muhtemelen 35.000 kişi barındırmaya başlamıştı. Roma toprakları bu döneme gelindiğinde Eski Latium’un üçte birini kucaklamıştı. Dahası Roma, en güçlü Latin devleti olarak Gabii, Tusculum, Aricia, Ardea ve Lavinium’un da dahil olduğu bağımsız şehirlerden oluşan bir birliği kontrol ediyor ve bunlar

Roma'nın sınırları etrafında bir savunma halkası oluşturunuyordu. Etrüsk kralları –fatih krallar, mini-emperyalistler– Roma'nın Latinler üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlamışlardı.

Capitolinus Tepesi'nde yükselen Iuppiter, Iuno ve Minerva Tapınağı'nın böylesine yerinde bir şekilde temsil ettiği yeni düzen buydu. Masrafları –şehrin gelecekteki bütün tapınakları gibi– savaş ganimetleriyle karşılanan bu tapınak, mülkiyet ve altın tanrısı Iuppiter'i, evlilik ve aile tanrıçası Iuno'yu ve bilgelik ve savaş (bunda herhangi bir ironi yoktu) tanrıçası Minerva'yı onurlandırıyor. 8. yüzyılın çiftçilere ait bereket kültleri, 6. yüzyılın sonlarına doğru artık imparatorluğun kötücül tanrılarının gölgesinde kalmıştı.

Altı Yıllık Çekişme: Patrici Rejimi, MÖ 509-449 Civarı

6. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, monarşi çürümeye başlamıştı. Tarquinuslar iktidara halk desteğiyle gelmişlerdi; fakat yönetimleri giderek otokratik ve baskıcı bir hal aldı. Krallar sayısız fetih savaşı yaptılar ve pek çok büyük anıt inşa ettiler, ama bu politikaların genel nüfusa bir maliyeti vardı. Krallar tanrılarının soyundan geldiklerini de iddia etmeye başlayıp despotlar gibi davrandıklarında –bu kendi başına popülerliklerindeki düşüşe bir yanıttı– destekçileri onları terk etti. Can alıcı bir biçimde ana siyasi dayanakları tam da reformlarının başarısı nedeniyle aşınmıştı: Centuria Meclisi'nin egemen bir organ olarak sağlam bir şekilde kurulmasıyla birlikte, orta sınıfın patriciye yönelik düşmanlığı duruldu ve Tarquinusların üstlendiği halkçı rol büyük oranda sona erdi. Odak noktası, savaş görevinin yükü, kamu çalışmalarının maliyetleri, iktidarın suistimali gibi ikincil meselelere kaydı: Bu koşullar altında patrici aristokrasisi kendisini yeniden gösterebildi ve Tarquinius Superbus'un giderek tiranlaşan rejimi altında monarşiyi devirmek için komplo kurabildi.

Komplocuların amacı gerçek bir karşı devrim değildi. Patrici, Centuria Meclisi'ni ortadan kaldırmayı ve dar bir oligarşi dayatmayı istemiyorlardı ya da bunun için yeterince güçlü değillerdi. Genel olarak, şehir devletin yurttaş-*hoplites*lerden oluşan bir kitle ordusuna bağımlılığı üzerinde temellenen yeni siyasi düzeni olduğu gibi kabul ettiler. Aslında bir anlamda ordu, krallarla soyluluk arasındaki çatışmanın beraberinde getirdiği ödül. Şehrin giderek artan serveti, başarılı savaşların bir sonucuydu; fakat saray yönetimi adam kayırmacılık ve ganimet dağıtımında maymun iştahlılık anlamına geliyordu ve bu, kralın giderek azalan popülerliği ve bunun sonucunda küçük bir yakın çevreye dayanmasıyla körüklenen bir eğilimdi. Komplocular kralın himaye sistemini yok et-

mek ve devleti kolektif bir aristokratik denetim altına sokmak istiyorlardı. Amaç memuriyet ve ganimetin dağıtımını saray kliğiyle sınırlamaya-cak bir yönetim kurmaktı.

MÖ 509 civarında Roma'da ayaklanma çıktığında, kral orduyla birlikte Ardea'daydı. Hemen başkente yürüdü; fakat asileri kontrolü tamamen ele geçirmiş ve kapıları yüzüne kapatmış halde buldu. O sırada asilerin liderlerinden bazıları Ardea'ya ulaşmış ve orduyu ayaklanmaya katılmak konusunda ikna etmişti. Tarquinius ve ailesinin büyük bir kısmı bunun üzerine Etruria'daki Caere'ye kaçtı ve kral sürgünde, zamanını restorasyon için destek toplamakla harcayan bir saray kurdu. Birkaç yıl boyunca nihai sonuç belirsizliğini sürdürdü. Etrüsk maceracı Lars Porsenna –görünüşte Tarquinius çıkarları için ama aslında kendi adına hareket ediyordu– Roma topraklarını işgal ederek şehri tehdit etti. Bununla birlikte, bu çaba Etrüsk emperyal gücünün son nefeslerinden biriydi. Genişleyen toprakları üzerinde fazla yayılan Etrüskler pek çok cephede birden geri püskürtülmüştü. Cumae Yunanları uzak Campania'da MÖ 524 civarında onlara nihai bir yenilgi tattırmış ve Latin şehirlerinden gelen bir yardım çağrısına yanıt olarak, kısa bir süre önce Latium'daki Etrüsk hâkimiyetine meydan okumak için kuzeye bir deniz seferi düzenlemişlerdi. Lars Porsenna'nın oğullarından birinin komutasındaki bir ordu karşısında MÖ 506 civarında Aricia'da kazanılan Yunan zaferi, Latin şehirlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerini mümkün kıldı. Roma'da başlayan –Ortabatı İtalya'daki daha geniş bir Etrüsk karşıtı hareketin bir parçası olan– Tarquinius karşıtı devrim, geriye döndürülemezdi.

Patrici sınıfı belirli bir miktar halk desteğine sahip olsalar da –başka türlü ordu ayaklanmaya katılamazdı– ne milliyetçilerdi ne de demokrat ve aslında kralı devirip kendilerini iktidara getirmek dışında herhangi bir siyasi programları da yoktu. Monarşi en azından son zamanlarda, merkezleşmiş ve otoriter bir hal almıştı. Yeni yönetimse bunun tam tersiydi, yani her biri kişisel tabilerden oluşan, geniş birer ağa hükmeden rakip aileler arasındaki gevşek bir ittifaktan oluşuyordu. Her patrici ailesinin reisi –7. yüzyılın klan şefleri gibi– akraba ve hizmetkârlardan oluşan yakın bir çevrenin yanı sıra, kan ya da evlilik yoluyla akraba olmasa da, hamilerine [*patronus*] karşılıklı hizmet ve koruma yükümlülükleriyle bağlı mahmillerden [*clientes*] oluşan geniş bir mayete de sahipti. Devletin adalet organlarının zayıf ya da taraflı olduğu yerlerde hamiler hayatın iniş çıkışları arasında mahmillerine destek sağlıyordu: Hukuki çözümler bulmak için gerekli kaynak ve nüfuz; resmî hukuki yaptırımların yokluğunda kararların uygulanması için yollar; seyahat ve ticareti kolaylaştıracak (bir ekâbirden diğerine yazılmış) referans mektupları; kötü giden hasatla-

rın, savaş hasarlarının ya da kaza sonucu yaşanan kayıpların sonuçlarını telafi etmek için borç, hatta hediyeler; bir doktor, hoca, aşçı ya da hoş bir köle kızın hizmetleri. Hamilerin kazançları da daha az elle tutulur değildi. Bir insanın değerinin maiyetinin büyüklüğüyle ölçüldüğü bir dünyada, mahmilerin her türlü çağrıyla –bir ziyafete, bir mahkeme celsesine, bir oylama yarışına, bir sokak kavgasına ve hatta çetin bir savaşa– icabet etmesi beklenirdi. Ve güçlü bir hami daha iyi koruma ve yardım sunabildiğinden, tüm mahmilerin kendi liderlerinin yükselmesinde çıkarları vardı. MÖ 500 civarında, “Publius Valerius’un yoldaşları (*sodales*) Latin şehri Satricum’da Mars için bir ithaf kaleme almışlardı. Bu anıtta kendilerini bir kralın tebaası, devletin yurttaşları ya da kabilenin mensupları olarak değil, aristokrat bir hamiye sadakatleriyle bir araya gelmiş bir grup insan olarak tanımlamışlardı. Özel savaşlar bile mümkündü. Fabii klanı, MÖ 477 civarında maiyetini Etrüsk şehri Veii’ye karşı kendi savaşını başlatmak için seferber etmiş ve Cremera savaşında ezici bir yenilgiye uğramıştı. Başkalarıysa bizzat Roma’ya saldırmıştı: Hoşnutsuz soylular ve mahmileri Etrüsklerle, Sabini kavmiyle ve Volsci’yle birlikte kendi şehirlerine karşı savaşmışlardı. Patrici maiyetleri arasındaki rekabet yıkıcı bir güç ihtiva ediyordu. Ekâbirler arasındaki anarşi yeni palazlanan Cumhuriyeti tehdit ediyordu.

Şehrin anayasası maiyetleri dizginlemek ve rekabeti biçimlendirmek için bir girişim olarak ortaya çıktı. Aristokrasinin bileşimi ilk başta dışarıya açık kaldı. Bazıları Romalı, bazıları yabancı yeni aileler krallar döneminde patrici olarak yaygın kabul gören 136 aileye katıldı. Sabini şefi Appius Claudius MÖ 504 civarında –anlatılana göre 5000 tabi ve mahmiyle birlikte– Roma’ya göç ettiğinde kendisine patrici unvanı verildi ve Senato’ya kabul edildi. Fakat daha sonra, aristokrasinin safları yeni gelenlere kapatıldı ve patrici sınıfı dışlayıcı bir kasta dönüştüler. Ortak yönetim ve yıllık seçim ilkeleri bundan sonra bu grup içindeki rekabeti yönlendirmeye ve dizginlemeye hizmet etti. Yetkesi otokratik ve ömür boyu olan kralın yerine, Erken Cumhuriyet her yıl patrici arasından seçilen –başta “praetor” (*praetores*), sonraysa “konsül” (*consules*) adı verilen– iki yüksek magistrat tarafından idare ediliyordu. Patrici bir danışma konseyi –Senato (*senatus*)– oluşturuyordu; fakat davet edilen “yaşlıların” (*patres*) *ad hoc* toplantıları, ancak tedricen sabit bir bileşime sahip düzenli bir meclise evrildi.

Konsüller kralların siyasi, askerî ve yasal otoritelerinin büyük bir kısmını –fakat başka iki yüksek rahiple, yani başrahip (*pontifex maximus*) ve “ilahi işler kralı” (*rex sacrorum*) ile paylaştıkları dinî otoritenin yalnızca üçte birini– tevarüs etmişlerdi. Konsüller –savaş alanında ordunun başko-

mutanı olarak hareket ettiklerinde yaşam ve ölüme karar vermek de dahil olmak üzere– geniş yürütme yetkileri kullanıyorlardı. Fakat sınırlar da vardı: Her konsül meslektaşının veto gücüyle sınırlanmıştı, öyle ki harekete geçilmesi için iki konsülün anlaşması gerekiyordu; her biri görev yılının sona ermesinden sonra hesap vermeye çağrılabilirdi (görevdeki magistratların soruşturma dokunulmazlığı olduğu için daha önce bu mümkün değildi) ve hepsi, yeni payeler istiyorlarsa desteklerine muhtaç oldukları senatörlerle eşit olarak oturmak üzere arka sıralardaki yerlerine döneceklerini bilirdi.

Konsüllüğün iki büyük avantajı vardı. İlk olarak konsül, aristokratik haneler arasında cereyan eden memuriyet ve askerî komuta elde etmeye yönelik (devlete karşı değil) devlet içindeki rekabeti yönetiyordu. Son derece prestijli bu yüksek makama dönüşümlü olarak geliniyordu ve pek çok kişi buna erişebilmeye can atıyordu. Her patrici, bir gün Roma'nın birinci yurttaşı, ordularının komutanı, meclislerinin ve törenlerinin efendisi olmayı, görev yılının sonsuza dek kendi adını taşımasını (zira Romalılar konsüllük tarihlerinden oluşan bir sistem kullanıyorlardı) hayal edebilirdi. İkincisi, konsüllük devleti aşırı güçlü tebaalarına karşı koruyordu: Hırslın akışı yönlendirilerek otoritenin her zaman paylaşılması, kısa süreli ve eleştirel değerlendirmeye açık olması temin edilerek rakip maiyetler arasında iç savaş tehlikesi asgariye indirilmişti. Senato, meşhur *auctoritas*'ını (Latince otorite, nüfuz ve itibarın bir bileşimi anlamına gelen bir kelime) konsüllüğün bu özel niteliklerinden türetmişti. Senato'ya yasa yapmak ya da yürütmeyi yönetmek için herhangi bir resmî güç kesin suretle verilmemişti. Pratikteyse, MÖ 2. yüzyıldan önce, Senato'nun tekil üyeleri üzerindeki kolektif müeyyidesi o kadar büyüktü ki, çok az sayıda konsül bir senatörlük *consultum*'undan kaçınabilmişti (çarpıcı bir biçimde, sözcük "tavsiye" anlamına geliyordu, fakat zamanla "kararname" gücü taşımaya da başlamıştı). Erken ve Orta Cumhuriyet'in patrici sınıfı iyi örgütlenmiş ve birleşmiş bir yönetici sınıf olarak hareket ediyorlardı. Kendileri açısından iyi ki böyle yapmışlardı; çünkü hem içeride hem de dışarıda pek çok düşmanla karşı karşıyaydılar.

Tarquiniuslar Roma'yı Latium'daki en güçlü devlet ve Latin şehirlerinden oluşan bir birliğin lideri haline getiren imparatorluk kurucularıydı. Roma'daki devrim ve Etrüsk *imperium*'unun parçalanması Latinlere bir bağımsızlık şansı sunuyormuş gibi gözüktü. Bu nedenle Roma'yla ilişkilerini kestiler ve Aricia'daki kadim Ferentina Mezarı'nda tanrıça Diana'nın korumasına girerek ve üç müttefik kuvvete komuta edecek bir "Latin diktatör" seçerek (*dictator* sözcüğü modern anlamına sahip değildi: Sınırlı bir dönem için, acil bir durum boyunca ya da azami altı aylığına, tek ve

en üstün otoriteyle donatılan seçilmiş bir magistrat anlamına geliyordu) Roma'sız yeni bir birlik kurdular. Askerî üstünlüğü Latin insan gücünün çekilmesiyle birlikte tehdit altına giren Roma, birlikten ayrılmayı bir isyan olarak değerlendirdi ve savaş ilan etti. Ana Latin ordusu kısa bir süre sonra Regillus Gölü muharebesinde (MÖ 499 civarı) yenildi, fakat savaş uzayıp gitti; kıtaları gerillaların bitmek bilmeyen tacizleriyle karşılaşan Romalılar Latin şehirlerini ele geçiremediler. Nihayet konsül Spurius Cassius tarafından MÖ 493 civarında kaleme alınan barış antlaşması, bir pat durumunu yansıtıyordu; Latinler ezilemeyecek kadar güçlü, ama Roma'yı mağlup etmek için gerekli taarruz gücünden de yoksundular. Dahası, Romalılar ve Latinler, her ikisi de Etrüskler ve dağlı kabileler tarafından tehdit edildiklerinden birbirlerine muhtaçtılar. Eski Latin Birliği yeniden kuruldu. Bu birlik içinde uzak ara en güçlü üye olan Roma, baskın olmaya devam edecekti – bu, Diana kültünün Aricia'dan Aventinus Tepesi'ndeki bir tapınağa nakledilmesinde simgelenen siyasi bir gerçeklikti. Buna rağmen, Cassius Antlaşması, kelimenin gerçek anlamıyla ortaklar arasında kurulan bir ittifaktı: Anlaşma koşullarına göre, Romalılar ve Latinler barış içinde kalacak, aynı hukuki haklardan faydalanacak, savaş halinde birbirlerine destek verecek ve toprak ve ganimette eşit paylara sahip olacaklardı. Bu, diğer halklarla savaşmak, onları yağmalamak ve sömürgeleştirmek için takım halinde çalışmaya yönelik bir anlaşmaydı ve 150 yıl boyunca sarsılmadan kalacaktı.

Bununla birlikte MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında, yağmalama ve kolonileşmeden daha çok savaş söz konusuydu. Her yıl, Latin birliği kendisini dağlı kabilelerle savaş halinde buluyordu. Apeninler'de zor geçen zamanlar, dağlı kabileleri akınlar yapmak ve yerleşmek için aşağıya, sahildeki ovalara sürüklüyordu. Latium'un sınırlarında, Sabini kavmi kuzeydoğuya saldırdı, Aequi doğudaki kasabaları ele geçirdi ve Volsci güneydeki bir toprak kuşağına yerleşti. Bunlar arasında Coriolanus gibi Romalı ve Latin hainler de bulunuyordu. Söz konusu savaşlarda pek az zafer ve ganimet söz konusuydu; bu, ele avuca sığmaz barbar akıncılara karşı sınırları ve çiftlikleri savunmak için verilen meşakkatli bir mücadeleydi. Roma toprakları ekilip biçilmeden bırakılmıştı. Sürekli sefer halinde olmanın maliyeti, kaynakları kurutmuştu. Askerlik görevinin yükü halkın üzerine ağır bir şekilde çökmüştü. Sınra yakın topraklara sahip olanlar çiftliklerinin yıkıldığını ya da istila edildiğini gördüler. Tapınak yapımında ve çömlek üretiminde 6. yüzyılda yaşanan patlama artık sona ermişti. Roma ekonomisi şiddetli bir düşüş yaşadı ve hayat pek çok kişi için zorlaştı. Bazıları kralların yönetiminde olsalardı durumun daha iyi olacağını dile getirmeye başlamıştı.

Diğer yandan patrici sınıfı daha da zenginleşiyor gibi görünüyordu. Gerçekten de böyle olduğunda, saflarını yeni gelenlere kapadılar ve anayasal güçlerini sağlamlaştırdılar. Cumhuriyetçi Roma, zenginliğin büyük bir kısmının tarımdan geldiği ve insanların pek çoğunun toprak sahibi olduğu bir tarım toplumuydu. Bununla birlikte toprağın bölüşümü eşitsizdi. Pek çok fakir köylü gelirlerini evde gerçekleştirdikleri zanaat faaliyetleriyle ya da mevsimlik ücretli emekle desteklemeden ailelerini geçindiremeyecek kadar küçük araziye sahipken, bazı patriciusların birçok çiftliği bulunuyordu. Çoğunluk bu iki ucun arasında bir yerdedi. Bunlar ya ancak geçinmelerine yetecek büyüklükte bir aile çiftliğine sahip olan orta köylüler ya da çiftlikleri hasat zamanında ilave emeğe ihtiyaç duyan ve küçük bir artık üreten zengin köylülerden oluşuyordu. Bir kişinin bütün toplumsal varlığı, *ager Romanus*'un ataları tarafından kendisine bırakılan kısmının büyüklüğüne bağlıydı. İnsanın başkalarından bağımsız, kendi arazisinin ve emeğinin ürünleriyle yaşayabilmesi, özgür olmanın göstergesiydi. Bir insanın geçinmek için başkalarına bağımlı olması, yani ücretli bir emekçi, borç esiri, köle ya da dilenci olmak, bir insanınkinden daha aşağı bir konuma sahip olmak anlamına geliyordu. Bu şehir devletinin anayasasında yüceltilen bir ayrımdı: Sadece mülkiyet sahipleri askerlik yapar ve sadece hatırı sayılır bir mülkiyete sahip olanlar –*hoplites* olarak hizmet veren orta sınıf mensupları– hayati önem taşıyan falanksta savaşırlardı. Bu farklılaşmış askerlik yükümlülükleri beraberinde farklılaşmış siyasi haklar getirirdi; çünkü halk meclisinde blok oylar zenginliğe göre ağırlık taşırdı. Mülkiyet sahipliği, kişisel bağımsızlık, *hoplites* hizmeti, değeri yüksek bir oy: Bunlar Erken Roma Cumhuriyeti'nde varlıklı bir yurttaşı tanımlayan şeylerdi. Fakat orta halli pek çok insanın geçimi –ve dolayısıyla statü ve itibarı– tehdit altındaydı. Yedekte pek az şeye sahip olduklarından, tahliyelerindeki bir değişikliğin –tahıllarında hastalık çıkmasının, selin, bir düşman akının, sığır hastalığının, bahar aylarında kuraklığın, kişisel hastalıkların, etraftaki bir savaşın– sonlarını getireceğinden korkarak yaşarlardı. Her şeyden çok da proleterleşmekten korkarlardı: Bu, başkaları için çalışan ve yurttaşlığı pek az şey ifade eden bir insanın düzeyine inmek anlamına gelirdi.

Kümülatif olarak, köylü çiftliklerinin iflasları, tarihin *longue durée*'si içinde, yoksulları mülksüzleştiren ve zaten zengin olanları daha da zenginleştiren bir mekanizmanın sesiydi. Çünkü her küçük çiftçi, şansın da yardımıyla çoğu zaman felaketten kaçabilse de, tüm küçük çiftçilerin her zaman felaketten kaçması vaki değildi. Uzun vadede, savaş değilse bile doğa haracını alırdı ve yoksul insanlar zor zamanları atlatma mücadelelerinde borca girer ve eğer bu durum devam ederse, borçlarını ödeyemez

hale gelip topraklarını ve bazen de özgürlüklerini kaybedebilirlerdi. Bankaların yokluğunda tefeciler, bir kenara ayırabilecek artığa sahip olan büyük toprak sahiplerinden oluşuyordu. Bu şekilde, yoksulların toprak ve emekleri zenginlerin eline geçiyordu. Aslında bu, özel mülkiyete dayanan geleneksel tarım toplumlarının demir yasasıydı, yani zaman içinde –*bu eğilimi etkisizleştirecek bir kolektif eylemin yokluğunda*– büyük araziler daha da büyür ve küçük olanlar yok olurdu. Doğrusunu söylemek gerekirse, borçlar geri *ödenemeyecekleri* ve toprak ve özgürlüğün kaybedileceği beklentisiyle verilirdi. Ödenemeyen borçlar patrici arazilerini yarattı. Borçlu bir yurttaşın özgürlüğünü güvence olarak rehin verdiği –Roma tarihinde yüzyıllar boyunca yasal olarak uygulanan– düzenleme *nexum* adıyla bilinirdi. Borçlarını ödeyemeyip borç esiri haline gelenler, kendilerini atalarının topraklarını yeni bir sahip-efendi için işliyor halde bulabilirlerdi. Ya da daha kötüsü: “Tiberin ötesine”, bir Etrüsk ya da Yunan köle tacirine satılabilirlerdi. Antik çağdaki yoksulların iki büyük tarihsel talebinin borçların kaldırılması ve toprağın yeniden dağıtılması olmasında şaşılacak bir şey yoktu.

MÖ 494 civarında, patrici rejimi pleb isyanlarıyla sarsıldı. Bundan önce, Romalı plebler herhangi bir gerçek varlığa sahip değillerdi: Her biri anayasada bir role sahip olan klanlar, kantonlar ve centurialar gibi tüzel bir birlik şeklinde örgütlenmemişlerdi. Plebler tutarlı bir siyasi ifadeye elverişli ortak çıkarları olan türdeş bir sınıf da değildi: Her ne kadar pleblerin büyük bir kısmı görece yoksul olsa da, bazıları patrici kadar zengindi. Pleb tabakası basitçe patriciye dahil olmayan herkesi kapsıyordu ve bu, en zenginlerinin bile Senato’dan, konsüllükten ve yüksek rahipliklerden dışlanmaları anlamına geliyordu. Dolayısıyla, MÖ 5. yüzyılın başlarında gelişen pleb hareketi bir sınıf ittifakıydı: En üstte yönetici seçkinlere katılma özlemi içindeki en zengin Roma yurttaşlarından bazıları; en alttaysa fakirleşen borçlular, topraksız yoksullar ve şehrin ticaret bölgesine yeni göç edenler yer alıyordu. Bununla birlikte harekete gücünü veren şey, *hoplites* sınıfının, patrici sömürüsü nedeniyle durumları sarsılan küçük mülk sahiplerinin katılımıydı. Askerlik, çiftlik borçları ve doymak bilmez bir yönetici sınıf, Roma lejyonlarının güvenilir çiftçilerini devrimcilere dönüştürmüştü. “Askerî olayların iç siyaset üzerindeki etkisi, Roma tarihi boyunca tekrarlanan bir nakarat gibiydi,” diye öne sürüyordu önde gelen bir ilkçağ tarihçisi. “Düzenli askerlik görevinin yükünü omuzlayarak, plebler devlet açısından taşıdıkları değer daha fazla bilincine vardılar ve haklarını daha etkin bir şekilde savunmalarını mümkün kılan disiplin ve işbirliği alışkanlıkları kazandılar. Siyasi savaşlarında ihtiyaç duydukları liderliği sağlayanlar, imtiyazlı çevrenin

dışında kalan ve konsüllük için gerekli şartları taşımayan, fakat *tribuni militum* [askerî tribün] olarak alt komuta kademelerinde bulunan daha varlıklı toprak sahipleri oldu.”⁵

Plebler, nehre yakın olduğundan Roma’nın zanaatkâr ve tüccarları için ana merkez haline gelen şehrin güneybatısındaki Aventinus Tepesi’nde yoğunlaşmışlardı. Kutsanmış bir mekânda, Ceres, Bacchus ve Proserpina (sırasıyla hububat, şarap ve cömert toprak tanrıları) için yeni bir tapınağın inşa edildiği bir yerde toplanıyorlardı ve onları ilk bir araya getirenler “aedililer” (*aediles*) adıyla bilinen tapınak görevlileriydi. Şikâyetleri giderilinceye kadar askerliğin reddedilmesini de içeren bir ayrılma (*secessio*) halinde olduklarını ilan ettiler: Aslına bakılırsa grevdeydiler. (Plebler bu protesto biçimine Tabakalar Mücadelesi’nin sürdüğü 150 yıl içinde en az beş kez başvuracaklardı.) Fakat hamilik güçleri mahmillerinin bütün olarak pleb hareketine katılmasını engellemeye yeterli olan patrici inatçı çıktılar. Patrici maiyetleri ve pleb kalabalıkları sokaklarda karşı karşıya geldi. İki taraf arasında, siyasi bir açmaz ve devletin iki rakip kamp arasında kalıcı olarak bölünmesine neden olan hassas bir denge vardı. On yıllar boyunca kamusal işlerin görülmesi sık sık çıkmaza girdi. Bu, şehirleri oligarklarla demokratlar arasındaki benzer ihtilaflarla tükenen çağdaş Yunanların kolaylıkla tanıyabilecekleri bir durumdu. Bunun sonucuna, devletin iç kargaşalar nedeniyle felç olması anlamına gelen *stasis* adını veriyorlardı.

Yenişememe hali pleblerin itirazlarını, kendi meclisleri, memurları ve prosedürleri olan örgütlü bir harekete –patriciye ve kontrol ettikleri klan mensuplarıyla mahmi ağlarına karşı kalıcı bir muhalefete– dönüştürdü. Başlardaki kitlesel toplantılar Pleb Meclisi’ne (*Concilium Plebis*) evrildi. Aedililere yıllık olarak seçilen on “pleb tribünü” katıldı. Kitlesel oy kullanımının yerini (şehirdeki toplantılara katılamayan kırsal bölgelerdeki pleblerin yetersiz temsil edilmemesini sağlama almak için) kabile olarak oy kullanma aldı. Çatışmaya rağmen Roma bir şekilde işlemeye devam etti; fakat çözölemeyen ihtilaflı meseleler Tabakalar Mücadelesi’nin yiyecek kıtlıkları, askerlik ve borç sorunu konularında yenilenen gerginliklerle tekrar tekrar alevlenmesini sağladı. Yüzyılın ortalarına kadar herhangi bir çözüme ulaşılamayacaktı.

Hem patrici konsüller hem de pleb tribünler, MÖ 451 civarında, anayasayı yapmak, yasaları kodifiye etmek ve her yurttaşın haklarını bilmesi için meseleleri yazıya geçirmekle sorumlu on kişilik geçici bir yönetici komite olan “Decemviri yönetimi”ne yol vermek için istifa etti. Yazıya geçirme yeni bir şey değildi –Latin metinlerinin tarihi MÖ 8. yüzyıla kadar gidiyordu– fakat kullanım alanları büyük oranda dinî ve idariydi. Artık

yazıya geçirme, yasaları kayıt altına almak için kullanılacaktı. Çok sayıda yasa belleğe, emsallere ve üst sınıflardan gelen yargıçların taraflı “yorumlarına” dayanıyordu. Yazıya geçirme adalet vaat ediyordu. “Yasalar yazıya geçirildiğinde,” diye yazıyordu Yunan oyun yazarı Euripides tam da bu dönemde, “zayıf ve zengin insanlar eşit adalet elde ederler; zayıf olan, suistimale uğrandığında zengin olana misliyle mukabele edebilir ve adalet kendi yanında olan küçük insan, güçlüyü mağlup edebilir.”

Fakat Decemviri yönetimi, yasalarını yayımladığında –On İki Levha– şaşkınlık yarattı. Büyük bir kısmı kuşkusuz ihtilaf konusu değildi ve sade ve basit bir Latinceyle özetlenmeye uygundu; burada Roma varlığını sürdürdükçe var olacak yasalar vardı. Ailenin merkeziliği kabul edilmişti ve babaların eşleri, oğulları ve kızları üzerindeki yetkileri tanımlanmıştı. Mülkiyet hakları korunmuş, ihlaller sınıflandırılmış ve tazminat elde etme prosedürleri belirlenmişti. Cenazelerdeki şatafatlı gösteriler caydırılmış, gizli toplantılar yasaklanmıştı. Yasalarda kamu yararına olan pek çok şey vardı. Fakat On İki Levha’daki mülkiyet yasaları hiçbir sınır tanımıyordu ve alacaklının borçlu karşısındaki hakları mutlaklı. “Bir anlaşma yapmadıkça,” diye gürlüyordu yasa, “borçlular 60 gün boyunca esir tutulacaktır. Bu süre boyunca, üst üste üç pazar günü praetorun toplanma yerindeki mahkemesine getirilmeli ve ödemekle yükümlü olduklarına hükmedilen miktar ilan edilmelidir. Üçüncü pazar gününde ya ölümle cezalandırılmalı ya da Tiber’in ötesinde satılmak üzere teslim edilmelidirler.” XI. Levha’ya yazılan kısa emir de bir o kadar şaşırtıcıydı: “Plebler ve patriciuslar arasında karışık evlilikler yapılmayacaktır.” Toprak sahibi ve tefecilerin hâkimiyetindeki kapalı bir kast toplumu: Öyle görünüyor ki, Decemviri yönetiminin model şehri buydu.

Pleb Roma bir kez daha ayaklandı. Aventinus, Pleb Meclisi’nin büyük bir toplantısı için yeniden işgal edildi ve halk patriciye karşı yeni bir ayrılma hali ilan etti. Geleneklere uygunluk ve tarafsızlık maskesi düşen Decemviri yönetimi, bunun üzerine düzeni tesis edip Cumhuriyet’i kurtarmak üzere görevinin başında kalacağını açıkladı. Mensupları maiyetlerini pleb kalabalıklarıyla savaşmak üzere sokaklara çıkardılar. Sınırları da o sıralarda saldırı altında olan devlet, kargaşa içine düşmüştü.

Artık pleb hareketinin gerçek gücü kendisini göstermişti. Cunta protestoları bastırmak için yeterli fiziki güce hâkim olsaydı, kuşkusuz bunu yapar ve böylece aristokrasinin geri kalanının takdirini kazanabilirdi. Ama böyle bir gücü yoktu. Aslına bakılırsa bir *hoplites* sınıfı isyanıyla karşı karşıya olan decemvirlerin sokak savaşçıları çok az ilerleme kaydedebildi. Ayrılma halinde olan bizatihi Roma ordusuydu ve ordunun karşısında cunta kazanamazdı. Bu bir kez açıkça görüldüğünde, Decemviri

yönetiminin daha geniş yönetici sınıf içindeki desteği çöktü. Decemvirler Senato'nun güvenini kaybettiler ve acilen görevlerinden istifa etmeye ve geri sıralara çekilmeye zorlandılar. Zafer, pleb kitleler vasıtasıyla Senato'nun boşa çıkarmaya cesaret edemeyeceği bir radikal beklentiler dalgası yarattı. Bir reform programıyla seçilen yeni konsüller Lucius Valerius ve Marcus Horatius, pleb kurumlarını tanıyan ve sıradan halkın haklarını resmîleştiren kapsamlı yasalar kabul ettiler (MÖ 449 civarı). İlk olarak pleb tribünleri Roma magistratları olarak kabul edildi, avamın çıkarlarına karşı olduklarını düşündükleri herhangi bir kanunu veto etmelerini sağlayan özel bir hakla, şahsiyetlerine dinî kutsamayla dokunulmazlık verildi. İkinci olarak, Pleb Meclisi resmî tanınma elde etti, böylece kararları (*plebiscita*) anayasal yetkiye kavuştu. Üçüncü olarak, sıradan yurttaşlar bir patrici magistratın aldığı herhangi bir karara karşı halk meclisine başvurma hakkı kazandı. Bu önlemler bir arada düşünüldüğünde, sadece Decemviri yönetiminin değil, aynı zamanda 60 yıldır Cumhuriyet'i yöneten patrici rejiminin de sona erdiğini gösteriyordu. Roma bir oligarşi olarak kaldı: Yürütme organı (konsüller), birincil meclisi (Senato) ve önde gelen rahiplikler (*pontifex maximus* ve *rex sacrorum*) patriciye ayrılmış alanlar olmaya devam etti. Fakat anayasal olarak bunlar tek başlarına yönetemiyordu; hatta kararlı bir muhalefet karşısında hiç yönetemeyebilirlerdi, zira artık tribünlerin elinde olan iktidar araçları, idari işleyişi durdurmak için yeterliydi. Patriciuslar yönetmeye devam ettiler, fakat pleb memurların ve pleblerin kitlesel toplantılarının onayına tabiydiler. Yine de Tabakalar Mücadelesi henüz sona ermemişti, hâlâ yaşanacak sert savaşlar vardı; fakat daha kapsayıcı ve geniş temelli bir siyasal yapıya doğru dev bir adım atılmıştı.

Tabakalar Mücadelesi'nin ilk aşamasını sona erdiren anlaşma, büyük olaylara gebeydi. Cunta halk hareketini bastırabilmiş olsaydı, Roma toprak sahipleri ve serflerden oluşan bir topluma dönüşecekti. Bunun yerine, halkın zaferi onu çok daha farklı bir yörüngeye soktu. Reformdan geçirilmiş anayasa bir ölçüde sıradan yurttaşları güçlendirerek sömürüyü sınırlamış ve Roma ordusunun içinden çıktığı küçük çiftçi sınıfını korumuştur. Bundan daha fazlası da söz konusuydu: Orta sınıf sadece hayatta kalmakla kalmamış, aynı zamanda topraklarını koruyan ve onlara savaş ganimetlerinden pay veren bir Cumhuriyet için savaşmakta çıkarı olan bir paydaş haline gelmişti. Pleb hareketi, Tabakalar Mücadelesi ve yaklaşık MÖ 449 tarihli Valerius-Horatius yasaları olmadan, Roma Cumhuriyeti'nin lejyonlarının dünyayı fethetmeye asla çıkamayacağını söylersek mübalağa etmiş olmayız.

Hubris ve Nemesis:

Bölünmüş Cumhuriyet, MÖ 449-367 Civarı

Kralların devrilmesini takip eden 60 yıllık patrici yönetiminde, Roma toprakları pek de genişlememişti. Lars Porsenna mağlup edilmiş ve Tarquinius restorasyonu engellenmişti. Latin şehirleri üzerindeki Roma egemenliği yeniden tesis edilmişti. Sabini kavmi, Aequi ve Volsci püskürtülmüş ve Latin toprakları koruma altına alınmıştı. Fakat bunlar savunma savaşlarıydı ve zaferin bedeli çok yüksek olmuştu. Henüz Tiber'in yanı başındaki bölünmüş ve güç durumdaki şehir devletin iki yüzyıl içinde tüm İtalya ve bundan iki yüzyıl sonra da Akdeniz'in büyük bir kısmı üzerinde denetim kuracağını gösteren hiçbir ipucu yoktu. Bununla birlikte, MÖ 449 civarında pleb zaferi Roma'nın potansiyel emperyalizmine yeni bir keskin kenar sağlamıştı. Borçlar, tahliyeler ve toprak gaspları –büyük araziler oluşturma geleneksel yöntemleri– hoş görülüyordu ve artık yasal meydan okumalara açıktı. Dolayısıyla savaş yoluyla elde edilecek ganimet, köle ve yeni topraklar, Roma patriciuslarının ihtiraslarında giderek daha fazla yer kaplamaya başladı. Dahası Centuria Meclisi'nin, artık sıradan askerler ganimetten doğru düzgün bir pay bekleyebileceğinden, savaş hatta dışarıyla savaş lehinde oy vermesi daha muhtemeldi. 5. yüzyıl ortalarında Roma, iç gerilimleri dışarıya dönük bir enerjiye dönüştürülen, içeride çarpışıp *stasis*'e yol açabilecek özelemlerin dış fetihlere yönlendirilmek üzere olduğu bir devlettir.

O dönemde, Roma'nın yaklaşık 20 km kuzeyinde yer alan Etrüsk şehri Veii ile uzun süredir devam eden bir ihtilaf söz konusuydu. Tiber'in yukarısında kısa bir mesafede bulunan Veii toprakları nehrin güney yakasına doğru genişlemiş ve stratejik açıdan önemli Fidenae kasabasını da kendisine katmıştı. Tiber'in Latin yakasında duran bu Veii köprübaşı, Roma topraklarına ve şehrin vadideki kârlı tuz ve lüks mal ticareti üzerindeki denetimine doğrudan bir tehdit teşkil ediyordu. Veii şehrinin kendisi, bir taraftaki dar bir toprak kıstağı dışında uçurum ve su yollarıyla çevrelenmiş kayalık bir platonun üzerine kurulmuştu: Çok güçlü bir doğal kaleydi. Etrafı uçurumların üzerinde daire çizen kilometrelerce uzunlukta bir savunma suruyla çevrilmişti. Şehrin üzerinde tapınaklar yükseliyordu. Sokaklarda zanaatkarların dükkânları sıralanmıştı. Metropolden denize, diğer Etrüsk şehirlerine ve Veii'nin kendi zengin tarımsal hinterlandına yollar yayılıyordu. Yüksek nüfusu ve zenginliğiyle, Etruria'nın en büyük şehirlerinden biri olan Veii binlerce kişilik *hoplites* falanksları tarafından savunuluyordu. Bu, Sabin savaş çetelerinden çok farklı bir düşman türüydü; Veii tam anlamıyla Roma'nın dengiydi.

İki şehir arasında savaş, ilk olarak MÖ 483 civarında patladı. Sonra aralıklarla neredeyse bir yüzyıl boyunca sürdü. İlk Veii Savaşı'nda (MÖ 483-474 civarı) Romalılar yenildiler (Fabii klanı neredeyse yok edildi) ve Veii mücadelenin hedefi olan Fidenae'in kontrolünü yeniden ele geçirdi. İkinci Veii Savaşı'nda (MÖ 437-435 civarı), yeniden canlanan Roma saldırıya geçti, bir kuşatma sonucunda Fidenae'i ele geçirdi ve düşmanı güney yakasından attı. Her iki savaş da, bir anlamda Fidenae'daki Veii kontrolünün neden olduğu tehdide verilen savunma amaçlı yanıtlardı. Roma tarihindeki ilk tartışmasız saldırı savaşı olan Üçüncü Veii Savaşı ise (MÖ 406-396 civarı) hiç de öyle değildi.

Roma'nın kaynaklarını son raddesine kadar zorlayan bir harekâtla Veii kuşatıldı. Kuşatma hatlarını idame ettirmek için gerekli lojistik, müdafilerin sayıları ve kaynaklarının bolluğu, Etrüsk ihtiyat birliklerinin yarattığı tehdit ve Veii'nin barbar müttefiklerinin Latin topraklarına düzenledikleri saldırılar: Tüm bunlar Roma'yı yenilginin eşğine getirdi. Kriz karşısında devlet sıkıyönetim ilan etti ve önde gelen yurttaşı Marcus Furius Camillus'u diktatör olarak atadı. Camillus orduyu yeniden düzenledi, alışıldık sefer mevsimi olan yaz dışında da savaş alanında kalabilmeleri için askerlere ödeme yaptı ve Veii'ye yönelik daha saldırgan bir kuşatma başlattı. Savunma hattı şehrin altında bulunan ve görünen o ki kapatılmamış ana kanalizasyon tünellerinden biri üzerinden delindi. Romalılar hışımla içeriye daldılar ve Veii yağmalandı. Bunun ne anlama geldiğinin altını çizmeye değer: İlk olarak askerler, zincirlerinden kopmuş bir şekilde erkekleri öldürüp kadınlara tecavüz ettiler; sonra, hayatta kalanlar bir araya toplandı ve köle olarak satıldı; son olaraksa, tüm taşınabilir mülkler sistematik olarak ve bitinceye dek yağmalandı. Veii'nin MÖ 396 yılında yağmalanması şehrin ve halkının –bazılarına göre Etruria'nın en zengin şehriydi– yok olması anlamına geldi. Şehrin toprakları ilhak edilerek *ager Romanus*'un boyutları iki katına çıkarıldı ve buraya daha sonra, dört yeni kabile halinde kaydedilen Romalı çiftçiler yerleştirildi.

Veii yeni ve korkunç bir türde savaşta yokedilmişti. Taraflardan birinin barış için yalvarması üzerine imzalanan bir antlaşmayla sona eren, sınırlı amaçlar için yapılan bir savaş değildi bu; amacı düşmanın tamamen yok edilmesi olan topyekûn bir savaştı. Ve Romalılar bu savaşla meşgulken bile, Aequi ve Volsci'yi Latium'un doğu ve güney kesimlerinden attıkları başka cephelerde de faaldiler. Roma, Latinler arasındaki bir savunma ittifakının lider şehri olmaktan çıkmış; tüm Ortabatı İtalya'yı tehdit eden bir avcı devlete dönüşmüştü. Bu daha büyük bir değişimin bir parçasıydı. Küçük şehir ve kabilelerden oluşan bir yamalı bohçaya dayanan eski uluslararası sistem çözülüyordu. Akdeniz boyunca büyük güçlerin hâkimiyetindeki

yeni bir sistem ortaya çıkıyordu. Şimdilik küresel hâkimiyet için verilen mücadeleyi yükselen güçlerden hangisinin kazanacağı belirsizdi ve sonraki 200 yıl boyunca da böyle olmaya devam edecekti. Roma'nın emperyal geleceği onun alını yazısı değildi; pek çok kez tarih farklı bir yönde akabilirdi; hatta şimdi, bugüne kadarki en büyük zafer olan Vei'nin düştüğü anda bile tehlike devam ediyordu. Kuzeydeki uzak bölgelerde başka bir savaşçı halk hareket halindeydi; ve bu halkın güçlü kollarından biri, daha yeni güneye, İtalya yarımadasına doğru saldırıya geçmişti. Büyük bir Kelt savaş sürüsü Roma'ya doğru ilerliyordu.

MÖ 6. yüzyılda Roma Etrüsk krallar tarafından yönetilen küçük bir şehirken, mensupları günümüzde arkeologlar tarafından "Hallstatt kültürü" olarak adlandırılan kendine özgü bir savaşçı aristokrasi, Orta Avrupa'da Alpler'in kuzeyinde bir grup toprağı elinde tutuyordu. Hallstatt lordları Keltçe konuşuyor, tepeler üzerine kurulmuş istihkâmlarda yaşıyor ve cenaze arabaları, bronz kazanlar ve içki içilen boynuzlarla birlikte gömülüyorlardı. İlk başlarda sayıları az, ellerinde tuttukları topraklara küçük ve dağınıktı; fakat 5. yüzyılda Kelt etkisi yayıldı. Yeni bir tarz –"La Tène kültürü– giderek sayısı artan bir aristokrasi tarafından benimsendi. İçki takımları ve ocak ayakları, altın ve gümüş torklar, süslü at aksesuarları ve silahlar, özel olarak süslenmiş kınlar içindeki demir kılıçlar, Orta Avrupa'nın büyük bir kısmında temel statü göstergeleri haline geldi. Aristokrasi miğfer ve bazen de vücut zırhı giyen, at üzerinde ya da savaş arabalarıyla savaşan, uzun ve ağır kılıç kullanımında uzman olan şefler ve onların küçük savaşçı maiyetlerinden oluşuyordu. Her ne kadar askerî etos, mızrak ve kalkanla askerliği tüm özgür yurttaşlar için yükümlü kılacak kadar Kelt toplumunun bütününü etkilemiş olsa da, askerî başarı özel bir soyluluk statüsü göstergesiydi. Bir şefin saygınlığı savaş ve akınlarda elde ettiği başarılar vasıtasıyla kendisine çekmeyi başardığı destekçilerinden oluşan maiyetinin büyüklüğüyle ölçülüyordu. 5. yüzyılın sonlarında, bu Kelt savaşçı kültürü anayurdunun sınırlarından taşıtı ve ardı ardına gelen bir dizi kanlı dalgayla Avrupa'ya yayıldı. Göçler çağında (MÖ 400-200 civarı) Keltler kıtanın en uzak sınırlarına ve bunların da ötesine ulaştılar: Fransa boyunca ve Güney Britannia ile Doğu İspanya'ya; doğuda Aşağı Danuvius'a (Tuna) ve Karadeniz kıyılarına; buradan Yunanistan'a ve Ege üzerinden Türkiye'ye; ve Alpler'in üzerinden Ligurialılar, Etrüskler ve Veneti kavmi ile çarpışacakları Po Vadisi'ne. Böylece Keltler onlara *Keltoi* adını veren Yunanların ve *Galli* adını veren Romalıların tarihine girdiler.

MÖ 390'da ilk yola koyulanlardan biri Brennus'tu. Talihin karşısına çıkaracaklarının –askerlik hizmeti, savaş ganimeti, üzerine yerleşilecek top-

rak ve en olmadı şerefli herhangi bir şey– peşinde olan Brennus sürüsünü güneye, İtalya'nın kalbine götürdü. Tehlikenin farkına varan Roma ordusu harekete geçti ve Roma'nın kuzeydoğu sınırında yer alan Tiber'in küçük bir kolu olan Allia Nehri vadisinin yamaçlarında Galyalıları karşıladı. Burada ilk kez, Roma askerleri bir Kelt savaş tertibiyle karşılaştılar. Pek çoğu torklar, bilezikler, boyanmış dövmele ve desenli pelerinler dışında bellerine kadar çıplak olan kalabalık bir mızraklı asker kitlesi savaş çığlıkları atıyor ve silahlarını kalkanlarına vuruyordu. Gürültünün arasında trompet sesleri duyulabiliyordu, hayvan totemleri havada sallanıyordu ve askerlerin arasındaki rahipler Kelt tanrılarını yardıma çağırıyorlardı. En önde, kılıçlarını savuran ve bağırarak teke tek dövüş için meydan okuyan genç savaşçılar vardı. Savaş kısa sürdü. Kelt saldırısı eziciydi. Bütün bir sıra muazzam bir hızla ileriye atılmış ve gevşek düzenleri ve hafif donanımları Galyalıların Roma ordusunun kanatlarını sarmasını ve arkasını tehdit etmesini sağlamıştı. Yavaş hareket eden ağır piyadelerden oluşan sıkı bir blok olan şehir devletinin ağır falanksı, bu tür taktikler karşısında savunmasızdı. Romalılar dağılarak kaçtılar. Binlercesi bozgun sırasında öldürüldü. Sağ kalan bir grup, Vei'i'nin harabelerine çekildi ve kendilerini saklama aldı. Artık Brennus ile Roma arasında duran hiçbir şey yoktu.

Şehir son derece savunmasızdı. 6. yüzyılda inşa edilen surlar bakımsızlık tan harap olmuş ve surun korumasının dışında yeni mahalleler kurulmuştu. Dahası, surların çevresi, şehirde bırakılmış az sayıdaki asker tarafından tutulamayacak kadar uzundu. Galyalı sürüsü yaklaştığında, yurttaşlar kayalıkların tepesinde geçici bir parapet duvarı yaptıkları Capitoline Tepesi'ne çekildiler. Galyalıları şehri işgal edip yağmalarken, açlık onları anlaşıma yapmak zorunda bırakana kadar aylarca burada tutundular. Vei'i'nin birkaç yıl önceki kaderi o günlerde kara bir gölge gibi Roma'nın üstüne çökmüştü. Bu kadar kısa bir süre önce ve bu kadar eksiksiz bir zafer kazanan Romalılar, şimdi etnik olarak temizlenecekler miydi? Fakat Brennus bir Galyalıydı: Sakikleri parayla ilgilidi, ama ihtirasları ılımlıydı; altın cinsinden fidye karşılığında satın alınmakta beis görmedi. Çok sonraları, Romalılar birbirlerine Galyalı istilasıyla –Iuno'nun gönderdiği kutsal bir kaz sürüsünün müdafileri bir gece saldırısına karşı nasıl uyardığıyla; Vei'i'yi mağlup eden Camillus'un, geri çekilen Galyalıları derme çatma bir birlikle iki kez nasıl yendiğiyle; yine Camillus'un Romalılar şehirlerinin mahvolmasını görüp Vei'i'ye taşınmayı tartıştıkları sırada, onları kalmaya ve şehri yeniden inşa etmeye nasıl ikna ettiğiyle– ilgili hikâyeler anlattılar. Fakat bu kendini yücelten masallar Romalıların Galyalıların insafına kaldığı ve eğer Galyalıları daha acımasız bir düşman olsalardı, tıpkı Romalıların Vei'i'ye yaptıkları gibi onları köküne kadar yok edebilecekleri gerçeğini değiştirmez.

Galyalıların istilası Roma'nın gücünü bir kuşak öncesininkine götürdü. Şehrin emperyal prestiji sarsılmış ve eski düşmanları geçmiş yenilgileri tersine çevirmenin peşine düşmüştü. Roma'nın Vei topraklarını gasp etmesine karşı çıkan Etrüsk şehirleri, Falerii ve Tarquinii ile savaşlar çıktı. Aequi ve Volsci bir kez daha Latium'a saldırdılar. Eski müttefiklerle de ihtilaflar söz konusuydu: Vei'ye karşı Roma'yı desteklemiş olan Etrüsk şehri Caere; Latin Birliği'ne dahil olan dağlı Hernici kabilesi ve bazı Latin şehirleri –Tusculum, Praeneste, Velitrae ve Tibur. Galyalı savaş çeteleri ve Yunan korsanlar da faaldi. Yine de pek çok cephede savunmada kalmasına rağmen Roma hayatta kalmayı başardı. Dahası, milis hizmetinin ihtiyaçlarına rağmen, yurttaşlarını şehrin etrafında ("Servian Suru" olarak bilinen) yeni bir sur inşa etmek için seferber etti. On metre yüksekliğinde ve dört metre genişliğinde olan ve Vei'deki taş ocağından getirilen taşlarla yapılan bu surlar, 10 km'den daha uzun bir mesafe boyunca, o sıralar var olan şehrin tümünü içine alıyordu. Taş çıkarma, nakletme ve yerleştirme en az beş milyon çalışma saati anlamına geliyordu. Galyalı istilasının hemen ardından, Roma devleti sıra dışı bir iyileşme gücüne sahip olduğunu göstermişti. Bununla birlikte yük ağır ve eşitsiz dağıtılmıştı ve bunun etkileri Tabakalar Mücadelesi'ni yeniden alevlendirecekti.

Kuşatılmış şehrin verdiği çetin savaşın askerleri, ameleleri ve zayıatları pleblerdi. Allia'da verilen ağır kayıplar köylülerin işlettiği pek çok çiftlikte çalışan genç işçilerin ölümüne sebep olmuştu. Toprak boş kalmış ve mülkler istilacılar tarafından yağmalanmıştı. Onları satın almak için verilmesi gereken rüşvet de çok yüksek olmuştu. O zamandan beri, durmak bilmeyen savaş sık sık askere çağırılma ve yüksek vergiler anlamına gelirken, surların inşası binlerce kişinin emeğini tüketmişti. Kendi başlarına zaten yeterince ağır olan bu yükler, küçük mülk sahiplerinin borca girme ve topraklarını ve özgürlüklerini kaybetmeye yönelik öğütücü eğilimlerini artırdı. Zengin ve fakir arasındaki bu kadim kavgaya artık, özellikle de Vei'nin düşmesinden sonra, yeni fethedilen "kamusal topraklar"la (*ager publicus*) ilgili yeni ihtilaflar eklenmişti. Bu topraklar devletin, yani bunları geniş bloklar halinde kendi arkadaşlarına dağıtmaya meyyal patrici magistratların kontrolünde mi kalmalıydı? Yoksa küçük arazilere bölünüp yoksul yurttaşlara mı dağıtılmalıydı? Yani fethedilen topraklar patrici tarafından mı yoksa plebler tarafından mı ekilip biçilecekti?

Bu meseleler şiddetli anlaşmazlıklara yol açtı. Başına buyruk bir patrici ve bir savaş kahramanı olan Marcus Manlius Capitolinus pek çok plebin özel borçlarını kendi kaynaklarını kullanarak kapatarak ve şikâyetlere ilişkin genel bir çözüm vaat ederek halkın davasını savunduğunda, bir başka savaş kahramanı olan ve şehrin Galyalı istilasından sonra kendini toparla-

masındaki rolü nedeniyle artık “Roma’nın ikinci kurucusu” olarak alkışlanan Marcus Furius Camillus’un muhafazakâr karşı saldırısıyla karşılaştı. Capitolinus MÖ 384 civarında isyana teşvikle suçlandı ve idam edildi. Bu bir soluklanma fırsatı sağladıysa da hiçbir şeyi çözmedi. Bir sonraki on yılda plebler arasında çalkantılar tekrar kendisini gösterdi. Gaius Licinius Stolo ve Lucius Sextius Lateranus borç, toprak ve anayasa reformlarından oluşan radikal bir programla üst üste pleb tribünü seçildiler. On yıl boyunca, patrici bu tribünlerin girişimlerini engellediler ve onlar da bunun karşılığında hükümeti felç etmek için veto güçlerini kullandılar. MÖ 367 civarında, muhalefet nihayet çöktü ve üç önemli reform kararı alındı: Eski ödemelerin borçlu olunan anaparadan düşülmesi ve geri kalanların ödemesi için azami üç yıllık bir dönemin belirlenmesiyle ödenecek borçlar azaltıldı; *ager publicus* bundan böyle 500 *iugera* (300 akr) ile sınırlı hisseler halinde, özel arazi olarak satılacaktı; ve pleblerin konsüllük için aday olma hakları yasal olarak tanındı.

Licinia-Sextia yasaları patrici aristokrasinin –iki pleb liderinden birisinin, Lucius Sextius Lateranus’un ertesi yıl konsül olarak seçilmesinde simgelenen– açık yenilgisi anlamına geldi. Dahası kazançlar kalıcıydı ve çıkacak ilave yasalar, daha sonraki on yıllarda pleblerin konumunu daha da güçlendirecekti. Önce ilk olarak borçlara faiz uygulanması kısıtlandı; sonra borç esareti tamamen kaldırıldı. Plebler önce bir yıl süreli konsüllüklerden birini sağlama aldılar; sonra da en yüksek rahipliklerin pek çoğuna erişmeye başladılar. Başka yasalar halk meclislerinin gücünü artırdı ve bunlardan biri, ki en önemlisiydi, Pleb Meclisi’nin iradelerine (*plebiscita*) Senato tarafından önerilen ve Centuria Meclisi tarafından çıkarılan yasalarla (*leges*) eşit statü tanındı. MÖ 287’de alınan bu son önlem, iki yüzyıldan fazla bir süre önce başlamış olan Tabakalar Mücadelesi’ni fiilen sona erdiren hareket oldu.

Aslına bakılırsa, Licinia-Sextia yasalarının çıkmasını takip eden iki kuşak içinde pleb hareketi yok oldu. Hareketin aristokrat liderleri genişletilmiş bir yönetici sınıfa dahil oldular, kurumlarıysa, başta pleb tribünleri ve Pleb Meclisi olmak üzere, Roma devletinin işleyiş mekanizmalarıyla bütünleşti. Eski patrici aristokrasi, saflarına zengin pleb ailelerin kabul edilmesiyle yeni bir soyluluğa (*nobilitas*) dönüştü. MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında konsüllüğe hâkim olan gericiler kontrollerini yeni bir ılımlı partiye –reform yanlısı patriciuslara ve pleb nevezuhurlara– kaybettiler. Yüksek makamlar artık dar bir kalıtsal kastın tekelinde değildi; artık iktidarda zenginliğe ve kamusal hizmete dayanan ve aşağıdan katılımlara açık bir aristokrasi vardı.

O halde Tabakalar Mücadelesi, yalnızca halkın liderlerinin kapsanması yoluyla mı sona erdirilmişti? Bundan korkan bazı pleb radikaller kuşkusuz liderlerinin Lucinius-Sextius çalkantıları dönemindeki konsüllüğe yönelik ihtiraslarına karşı çıkmıştı. Fakat yoksul pleblerin şikâyetleri aynı şiddette kalmayı sürdürmüş olsaydı, tıpkı Geç Cumhuriyet döneminde yapacakları gibi eninde sonunda kendilerine yeni liderler bulurlardı. Fakat Orta Cumhuriyet'in iç düzenini bozacak herhangi bir halk hareketi ortaya çıkmadı. MÖ 4. yüzyılın sonlarından 2. yüzyılın ortalarına kadar Roma devleti dikkat çekici bir istikrar sergiledi. Bu dönemin sonlarına doğru yazan Yunan tarihçi Polybios, büyük oranda Roma'nın Yunanistan karşısındaki zaferinin sebebi olarak gördüğü Roma anayasası karşısında büyülenmişti. "Roma anayasasını kontrol eden unsurların sayısı üçtü ... ve idarenin bütün veçheleri, ayrı ayrı ele alındıklarında, bu üç unsur tarafından o kadar adil ve münasip bir şekilde düzenlenmiş ve ayarlanmıştı ki, Romalıların bütün bir sistemlerinin bir aristokrasi mi, bir demokrasi mi, yoksa bir monarşi mi olduğunu kesin bir şekilde ilan etmeleri mümkün değildi. Aslında bunun böyle olması son derece doğaldı, çünkü eğer gözlerimizi sadece konsüllerin güçlerine dikecek olsaydık, anayasa tamamen monarşik ve krallığa aitmiş izlenimi verebilirdi; eğer dikkatimizi Senato'yla sınırlasaydık, aristokratik gibi görünürdü; ve eğer halkın gücüne bakacak olsaydık, açık bir demokrasi örneği olarak karşımıza çıkardı. ... sonuç tüm tehlikeler karşısında ayakta kalabilecek kadar güçlü bir birleşimdir, öyle ki bundan daha iyi bir anayasa biçimi bulmak imkânsızdır. ... Bu üç unsurdan biri önem açısından diğerlerinden sıyrılıp, aşırı ihtiraslı hale gelip, diğerlerinin hakkına tecavüz etmeye kalktığında ... bu üçünden hiçbirinin tamamen bağımsız olmadığı, fakat herhangi birinin maksatlarının diğerleri tarafından engellenebileceği veya kösteklenebileceği ve sonuç olarak hiçbirinin diğerlerine haksız yere baskın çıkamayacağı ya da hakir görerek davranamayacağı ... açıkça görülür. Böylece her şey bir denge içinde kalır, çünkü her türlü saldırgan dürtü denetlenir ve herkes en başından beri diğerlerinden gelecek suçlamalardan korkar."⁶

Polybios zeki bir gözlemciydi. Bir ölçüde de haklıydı. Egemenlik Senato'nun değil halkın elindeydi, böylece halkın rızasının sağlanması devletin tüm önemli adımları için bir ön şarttı ("demokratik unsur"). Centuria Meclisi kıdemli magistratları seçiyor ve anayasal kanunları ve savaş ilanlarını oyluyordu. Pleb Meclisi'nin iradeleri yasa gücüne kavuşturulmuştu. Ve yeni bir Kabileler Meclisi –başlangıçta Pleb Meclislerine karşı muhafazakâr bir seçenek olarak kurulmuştu– bundan neredeyse ayırt edilmez bir hal almıştı. (Eski Kantonlar Meclisi artık dekoratif

bir yadigârdan daha fazla bir şey ifade etmiyordu.) Fakat halk meclisleri yukarıdan kontrol ediliyordu: Halk sadece daha yüksek bir magistratın çağrısı üzerine toplanabilir, yalnızca onların sunduğu önerileri oylayabilir ve memuriyetler için ancak daha önceden onaylanmış bir liste içinde yer alan adayları seçebilirdi. Yasalar değiştirilemezdi; ya kabul edilir ya da reddedilirlerdi ve tartışma toplantıya başkanlık eden magistrat tarafından seçilen konuşmacılarla sınırlıydı. Toplu oy kullanma sistemi, işlerin daha zenginlerin lehine yürümesini sağlıyordu. Toplantılar genellikle ekâbir maiyetleri tarafından hıncahınç dolduruluyordu.

Devlet genişledikçe, seçilmiş magistratların sayısı giderek arttı: Her beş yılda bir iki censor ve yılda bir iki konsül seçimi standart haline geldi, ama ihtiyaç hasıl oldukça daha fazla sayıda praetor (hâkim ve idareciler), askerî tribün (kıdemsiz komutan), pleb tribünü (halk temsilcileri), aedilisler (kamu işlerinden ve kentsel düzenlemelerden sorumlu kişiler) ve quae-tor (maliye memurları) yaratıldı. Kıdemli magistratlar –censor, konsül ve praetorlar– *imperium*'a, yani görevde kaldıkları süre boyunca kralinkine denk bir emir verme yetkisine sahiptiler; kamusal etkinliklerde, her bir kıdemli magistrata hukuki otoritesini simgeleyen bir deste değnek ve bir balta taşıyan Lictorlar refakat ederdi. Bu Polybios'un şemasındaki “monarşik unsurdu”. Senato, kuşkusuz, “aristokratik unsur” temsil ediyordu. Senato'nun lideri (*princeps senatus*) her zaman ilk olarak konuşur ve onu eski görevlerine göre diğerleri izlerdi, hepsi konuşmasını bitirdiğinde, meclisin “zihni” (*sententia*) açılırdı. Daha sonra senatörler teknik olarak sadece bir tavsiye, fakat meclisin yüce *auctoritas*'ının gözünde, magistratlar üzerinde âdeta bağlayıcı bir tavsiye niteliğinde olan “Senato kararı” (*senatus consultum*) ilan ederlerdi.

Polybios'un tarif ettiği karma anayasa aslında Roma'nın iç istikrarı ve emperyalist savaşlara girme kapasitesi açısından hayatiydi. Fakat Polybios hukuki hassasiyetlere birincil önem atfederek biçim ve içeriği birbiriyle karıştırıyor ve Roma anayasasının en önemli ayırt edici özelliğini gözden kaçırıyordu: İstikrarı, Roma toplumundaki sınıfsal güçler arasında var olan dengeyi aslına uygun olarak yansıttığından, geniş bir halk desteğine sahip olması gerçeğine dayanıyordu. Roma, temelinde bir oligarşiydi. Büyük toprak sahipleri ve devlet görevlilerinden oluşan bir aristokrasi, en yukarıdaki birkaç yüz patrici ve pleb ailesinin oluşturduğu bir *nobilitas* tarafından yönetiliyordu. Bu hâkim sınıf artık aşağıdan katılımlara görece daha açıktı ve devlet memuriyetleri ve bununlar birlikte gelen şeref (*dignitas*) ve itibar (*gloria*) için verilen rekabet şiddetliydi. MÖ 300 ile MS 200 arasındaki 500 yıl boyunca görev yapan konsüllerin sadece küçük bir azınlığı konsüllük yapmış babalara sahipti: Artık doğum başarıyı garan-

ti etmiyordu; insanlar Romalı ekâbir arasında kendilerine yer açmak için mücadele etmek zorundaydı. Başarılar gururla sergilenir ve Roma tarafından şerefliendirilen kişiler zengin bağışlarla karşılık verirlerdi. MÖ 4. yüzyılın en ünlü figürlerinden birinin mezar taşı, “Appius Claudius Caecus, Gaius’un oğlu, censor, iki kez konsül, diktatör, üç kez interreks, iki kez praetor, iki kez aedilis curulis, quaestor ve üç kez askerî tribün. Samnitlere ait pek çok kasabayı ele geçirdi ve Sabin ve Etrüsklerden oluşan bir orduyu bozguna uğrattı. Kral Pyrrhus ile yapılmak üzere olan bir barışı engelledi. Censorluğu sırasında, Appia yolunu açtırdı ve Roma için bir su kemeri inşa ettirdi,” diye bildiriyordu.⁷ Elde edilen makamlar, kazanılan zaferler, inşa edilen anıtlar: Bunlar büyük bir adamın itibarının simgeleri olarak teşhir edilmişti. Appius Claudius Caecus Orta Cumhuriyet dönemi hâkim sınıfının özgüvenini yansıtıyordu.

Caecus gibi adamların güçleri, halkın enerjisini hem rakip aristokrat hanelerinin hem de bir bütün olarak devletin hizmetine sunma ihtiyacıyla şekillenen “demokrasi” tarafından pek de –Polybios’un modelindeki gibi– sınırlandırılmamıştı. Halk çantada keklik görülemezdi; pohpohlanmalı ve sakinleştirilmeliydi. İstikrar, Tabakalar Mücadelesi’ndeki sınıf uzlaşmasının ve bunun sonucunda fetihle ortak bir çıkarı olan birleşik bir yurttaş topluluğunun ortaya çıkmasının ürünüydü. En hayati şey, lejyonları oluşturan Roma köylülüğünün iktisadi güvenliğiydi. Bu faiz, borç esareti ve toprak dağıtımıyla ilgili yeni yasalara yalnızca kısmen bağlıydı. Eşit önemi haiz bir başka şeyse Roma’nın MÖ 4. yüzyılın ortalarından sonra patlamaya hazır emperyalizmiydi. Erken Cumhuriyet döneminde Tabakalar Mücadelesi’ni ortaya çıkaran toplumsal çelişkiler Orta Cumhuriyet döneminin dış fetihleriyle çözüldü. Soylular için askerî başarılar, zenginlik, güç ve şan anlamına geliyordu; sıradan insanlar içinse askerlik karşılığında ücret, ganimetten pay ve isteyenler için yeni topraklar. Devlet içinse savaşlar, ganimet akışı, toplumsal huzursuzlukları savuşturmak, şehri anıtlarla donatmak ve daha da büyük ordular kurmak için gereken tazminat ve haraclar demekti. Bir Latin şehir devletin bir Akdeniz imparatorluğuna dönüşmesiyle sonuçlanacak bu süreç şimdi dönebiliriz.

BİR SÜPER GÜCÜN YÜKSELİŞİ MÖ 343-146

Merkezî İtalya'nın Fethi:

Latin ve Samnit Savaşları, MÖ 343-290

MÖ 4. yüzyılda hareket halinde olan tek halk, merkezi Avrupa'da yaşayan Keltler değildi. Bu bir göçler çağıydı. Nedenleri tam olarak anlaşılmamış olsa da genel bir hipotez ileri sürebiliriz. Askerî rekabet daha büyük siyasi birimler yarattıkça, yeni devletler inşa ediliyordu. Savaş şefleri ve maiyetleri toplumun kontrolünü ele geçiriyor, toplumsal artıklar silah ve cephaneye yatırılıyor ve insanlar savaş için eğitilip organize ediliyordu. Dünya daha az güvenli bir yer haline gelmişti ve sadece güçlü siyasi yapılar, daha küçük şehir ve kabileleri kendi egemenlikleri altına alarak bağımsızlıklarını ve hareket özgürlüklerini sürdürmeye kadirli. Büyük olasılıkla nüfus da artıyor ve kaynaklar –çiftlik arazileri, otlaklar, su ve ormanlar– üzerindeki baskın büyüyordu. Yine muhtemelen bir ekolojik kriz de söz konusuydu. İnsan ekosisteminin, özellikle de marjinal bir bölgede –örneğin dağ halklarının muhtaç oldukları çayır ve pınarları kurutan bir kuraklık sonucunda– yerel olarak çökmesi, nüfusun yoğun olduğu ve büyük ölçüde silahlanmış bir dünyada, halk hareketleri ve savaşlardan oluşan zincirleme bir tepkiye neden olabilirdi. Güney Apeninler'in Osci dili konuşan Samnit halklarının hareketini başlatan da bu tür bir olay olmuş olabilir.

Bir zamanlar ganimet peşindeki yoksullaşmış dağlı çobanlar oldukları düşünülen Samnitlerin, artık anayurtlarının yüksek yaylalarına ve vadilerine yayılmış çok sayıda kırsal yerleşimi besleyen karma bir tarım ekonomisine sahip oldukları biliniyor. Sürü yetiştiriciliğinin yanı sıra tahıl, üzüm ve zeytin de ekiyorlardı ve kimileri yalıtılmış çiftliklerde, kimileriye köylerde yaşıyordu. Bir Samnit köyü olan Saepinum'da yapılan kazılar, yaylak ve kışlakları birbirine bağlayan bir çoban yolunun anayolu oluşturduğu bir kavşak etrafında inşa edilmiş bir bina kümesini gün yüzüne

çıkarmıştır. Uzak tepe başları tehlike arz eden durumlarda mültecilere sığınak sağlayacak kaba çokgen surlarla donatılmıştı; ve zaman zaman, Monte Saraceno'daki gibi bunlardan daha ulaşılabilir olanları, daha aşağılardaki köyler gibi, aynı zamanda kalıcı yerleşimlere ev sahipliği yapmıştı. Diğer yerlerde, bir nahiyede yaşayan insanların düzenli olarak topluluğun meselelerini tartışmak, birlikte kurban kesmek ve böylece ortak kimlik ve dayanışmayı tazelemek amacıyla bir araya geldiklerini tasavvur edebileceğimiz kırsal mabetler bulunuyordu. Her ne kadar burada gün yüzüne çıkarılan büyük binalar daha geç tarihli olup MÖ 2. yüzyıla ait olsalar da, Pietrabbondante'deki kazı alanı bunlara bir örnektir.

Samnitler birleşmiş bir halktı. Bir ya da daha fazla köy (*vici*), seçilmiş bir magistrat (*meddix*) tarafından yönetilen bir kanton (*pagus*) ve bu tür bir grup kanton da, yine kendi yönetici magistratına (*meddix tuticus*) sahip bir kabile (*populus*) oluşturuyordu. Her biri ayrı bir toprağa ve muhtemelen özel bir kabile mabedine (Pietrabbondante, Penti Samnitleri için bu işlevi görmüş olabilir) sahip böyle dört kabile vardı. Bu dört kabile savaş sırasındaki birlikleri, dirençleri ve kahramanlıklarıyla bilinen Samnit Konfederasyonu'nu oluşturuyordu. Dahası bu Samnitler, aynı inanç, âdet ve kurumları paylaştıkları Güney İtalya'nın diğer Osci konuşan halklarıyla da yakın akrabaydılar. Osci kavmi 5. yüzyılda tüm bölgeye öylesine yayılmışlardı ki, artık tek bir Osci *konie*'si (kültürel kimliği) Samnium'un, Campania'nın, Lucania'nın, Kuzey Apulia'nın ve Bruttium'un halklarını birleştiriyordu.

Bu halkların paylaştıkları diğer şeyler arasında *ver sacrum* ya da "kutsal ilkbahar" miti de bulunuyordu. Toprağa bağlı kabilelerin varlığını açıklayan bir köken miti olan kutsal ilkbahar, topluluğun mevcudiyetini tehdit eden ve bir kısmını göç etmeye zorlayan -kıtlık gibi- bir krize verilen bir yanıtı. O yılın hasadı ve her tür yırtıcı hayvan, (Apeninler'de yaygın bir biçimde bereket tanrısı olarak kutsal sayılan) Mars için kurban verilirdi. Kabilenin çocukları "kurbanlık" olarak adlandırılır, fakat öldürölmek yerine, erişkin olduklarında, vahşi bir hayvanın izlerini, dinlenmek üzere durduğu yerde yerleşene ve yeni bir kabile kurana dek takip etmek üzere bakir bölgelere gönderilirlerdi.

MÖ 5. yüzyıl kutsal ilkbaharlarla dolu bir dönemdi. Dağlarda yaşayan Osci halkları sahildeki Yunan ve Etrüsk şehirlerine indiler ve bu şehirler, MÖ 400 civarında, tüm sahil şeridinde sadece iki şehir Yunan yönetiminde kalıncaya dek birbiri ardında "barbar" yönetimine boyun eğdiler. Bununla birlikte istilacılar yıkıcı değildi. Yeni bir elit oluştursalar da kısa sürede şehir yaşamının inceliklerini benimsediler. Anıtsal mimari, muazzam sanat eserleri, ileri teknoloji, lüks mal ticareti, Doğu'nun edebiyat

ve ilmi, tüm bunlar Capua'daki Samnitlerin ya da Paestum'daki Lucani kavminin yönetiminde serpilmeye devam etti. Bundan da fazlası söz konusuydu: MÖ 4. yüzyılın ortalarında dağlardan gelen yeni bir akın tehdidi karşısında, güneydeki Yunan, Etrüsk ve Osci sahil şehirlerinin o zamana kadar son derece karışmış bulunan nüfusları dış destek için etrafa bakınmaya başladılar. MÖ 343 yılında Romalılar, Campania bölgesindeki Capua şehrinde, Samnit işgalcilerine karşı destek karşılığında ittifak öneren bir mektup aldılar. Romalılar daha önce Samnitlerle dostça ilişkiler içinde olagelmışlerdi. Fakat civardaki daha küçük devletler özüksendikçe, İtalya yarımadasındaki askerî rekabetin dinamiği, bir tarafta Roma ve Latin Birliği, diğerk taraftaysa Samnit Konfederasyonu'nundan oluşan bu iki güç blokunu çatışmaya sevk ediyordu. Böylece Roma güneyin en zengin şehirlerinden biriyle müttefik olma şansını kullandı ve Birinci Samnit Savaşı'na girdi (MÖ 343-341).

Sonuç bir hayal kırıklığıydı. Birleşik bir Roma-Capua gücü Samnitleri Campania'dan sürse de, evlerinden uzakta uzun süre görev yapmaya alışkın olmayan Roma askerleri isyan edip ülkelerine dönmek istediler. Aslında bu daha yaygın bir hoşnutsuzluğun parçasıydı, zira Birinci Samnit Savaşı bütün bir Latin Birliği'ni ayaklanmanın eşiğine getirmişti. Ayaklanmanın arkasındaki temel şikâyet basitti: Birlikteki tabi müttefikler olarak Latinler, Roma'nın savaşlarında çarpışmaya mecburken –ki bu giderek artan bir yükü– ganimetten en büyük payı hâkim şehrin yurttaşları alıyordu. Bu nedenle Latinler eşit pay dağıtımının (MÖ 493 civarında Birinci Latin Savaşı'nı sona erdiren Cassius Antlaşması'nın gerektirdiği gibi) yeniden tesis edilmesini talep eden bir ultiatom yayınladılar.

Bu yeni kriz karşısında Romalılar Samnitlerle yaptıkları eski antlaşmayı yenilediler ve Campanialı müttefiklerini yüzüstü bırakarak isyan halinde olan ordularını aceleyle evlerine gönderdiler. Romalılar, Latinlerin ultiatomunu reddettiler ve Latinler Roma'dan ayrılıp, Campanialılar ve Volsci ile bir ittifak kurduklarında sıra dışı bir biçimde cephelelerini değiştirerek Samnitlerle birlikte bunlara karşı ortak bir saldırı başlattılar. Latin ve Campanialıların ana kuvvetleri Suessa Aurunca Savaşı'nda ezildi ve bunun üzerine Campanialılar elverişli şartlar altında ittifaktan ayrıldılar (MÖ 340). Latinler ve Volsci ise takip eden iki yıl içinde tedrici bir şekilde zayıfladılar. (Kazanımlar arasında Volsci'den alınan sahil kasabası Antium özellikle önemliydi, zira burada ele geçirilen korsan gemilerinin kavisli pruaları Roma Forumu'ndaki konuşma kürsüsüne yerleştirilecek ve kürsüye "gaga" ya da "pruva" anlamına gelen *Rostra* adını verecekti.

Bu eksiksiz zafer, Romalıların kendi şartlarını Latinlere dayatmasını sağladı; fakat bu şartlar muzaffer olanla hezimete uğrayan arasındaki me-

safeyi kapatmak için tasarlanmış gibi gözüküyordu. “Teslim olmuş ya da mağlubiyet yaşamış insanlara karşı sert önlemler almayı mı seçersiniz?” diye soruyordu Roma konsülü senatör arkadaşlarına, Livius’nin hikâyeye ilişkin anlatısında. “Bütün Latium’u yok edebilir ve pek çok büyük savaşta faydalanabileceğiniz mükemmel bir müttefik ordu elde edeceğiniz yerlerde geniş çöller yaratabilirsiniz. Yoksa atalarınızın örneğini takip etmek ve mağlup düşmanlarınızı yurttaş olarak kabul edip Roma devletini genişletmek mi istersiniz?”¹ Livius işlerin işleyiş ilkelerini doğru kavramıştı. Roma, genişlemesini insan gücü, savaş *matériel*’i ve ikmal kaynaklarıyla beslemek için Latinlerin yardımına muhtaçtı. Eski imparatorluklar serfler tarafından değil, yaptıkları işte çıkarları olan özgür insanlar tarafından kurulmuştu. Eski Latin Birliği’nin dağıldığı ve her şehrin Roma ile özel bir sözleşme yaptığı, hatta eşitler arasında bir federasyon iddiasının terk edildiği doğrudur. Ama aynı zamanda, savaş sırasındaki tutumlarına bağlı olarak, beş şehrin Roma devletine dahil edildiği, kalan on şehrinse tabi Latin statüsünde kaldığı da doğrudur, ki bu yerel rekabeti kızıştıran ve egemen devletin böl ve yönet siyasetini kolaylaştıran bir imtiyaz hiyerarşisi yaratmıştı. Bununla birlikte, başka şartlar altında savaşta ele geçirilen şehirler yıkılabilir, nüfusları da katledilebilir ya da köleleştirilebilirdi. Latin şehirleri kendi kendilerini yöneten topluluklar olarak varlıklarını sürdürdüler ve kısa süre içinde Roma himayesi altında serpilip geliştiler. Muhtemelen MÖ 338 düzenlemesi üzerlerindeki görece ağır askerî yükü de hafifletmiş ve aynı zamanda onlara hem taşınabilir ganimette hem de savaşta kazanılan topraklarda önemli bir pay sunmuştu. “Roma sistemi,” diye açıklar eskiçağ tarihçisi Tim Cornell, “kurbanlarının zararlarını onları çeteye kabul ederek ve gelecek soygunların hasılatlarını paylaşmaya çağırarak telafi eden bir suç operasyonuna benzetilmiştir.” Tabi şehirlerin bizzat kendi perspektiflerinden bakılarak daha doğrudan söylenecek olursa, “Roma’nın İtalyan müttefikleri büyük ve etkili bir operasyona katılıp siyasi bağımsızlıklarını feda ederek, görece makul bir ödül olarak güvenlik, koruma ve kazanç elde etmişlerdi.”² Sonuç olarak, Roma Samnitlere karşı bir kez daha harekete geçtiğinde, herhangi bir isyanla karşılaşmayacaktı. Aslına bakılırsa, Roma bir daha asla kendini Latinlerle savaş halinde bulmayacaktı. Dahası, zaman içinde, bizatihi Romalılarla Latinler arasındaki ayrım ortadan kalkacaktı.

İkinci Latin Savaşı’nın sonunda varılan anlaşma, Roma’ya İtalya yarımadasının tümünün etkili bir şekilde kontrolünü sağlayacak 75 yıllık bir fetih sürecini başlattı. Bu genişlemenin bir göstergesi MÖ 333’te 5525 kilometreden, MÖ 264’te Pön Savaşları’nın (Kartaca Savaşları) arifesinde 26.805 kilometrekareye çıkan Roma topraklarındaki (Latin ya da müttefik

topraklarının aleyhine) artıştı. Latium ve Orta İtalya'da hâkimiyet sağlamak için yüzlerce yıl süren savaşlarla birlikte Roma'nın gücünde gözlemlenen tedrici artış, aniden kritik bir eşiğe ulaşmıştı. Latin rahminden bir İtalyan süper gücü doğmuştu. İtalya'daki diğer devletlerden sadece biri hâlâ eşit şartlar altında rekabet edebiliyordu: Samnit Konfederasyonu. Kuzeyde Liris Vadisi'nden Güneyde Napoli Körfezi'ne kadar uzanan 100 km'lik bir hatta iki devlet sınır komşusuydu ve Osci kutsal ilkbaharlarının dışarıya akan enerjisini giderek daha dar bir alana sıkıştırdıklarından, on yıl süren Roma tacizleri bir savaş çıkartmak için kâfiydi.

Yurttaşlık hakkı yeni tanınmış beş Latin şehrinin sakinleri gibi, Capualılara da Roma yurttaşlığı bahşedilmişti –her ne kadar diğer Romalılarla evlenme (*conubium*) ve ticaret yapma (*commercium*) hakkı veren, fakat oy kullanma hakkı tanımayan yarım bir yurttaşlık (tam yurttaşların *civitas optimo iure*'sinin aksine *civitas sine suffragio* olarak bilinen bir statü) olsa da Samnium sınırlarındaki diğer şehirlerse Roma'nın “müttefikleri” (*socii*) olarak kabul edilmişti. Şekilsel olarak bağımsız olmalarına rağmen, Roma ile ilişkilerini belirleyen antlaşmalar eşitsizdi; zira üstün bir gücün koruması karşılığında, talep halinde asker sağlamak zorundaydılar. Romalılar aynı zamanda yeni koloniler de (*coloniae*) kuruyorlardı.

Bu uygulamanın tarihi, en azından Latin Birliği'nin Aequi ve Volsci akınlarına karşı bir savunma olarak sınırlarına yerleşimci kolonileri kurduğu MÖ 5. yüzyıla kadar gidiyordu. Koloniler ele geçirilen topraklarda kuruluyordu. Koloniciler muhtemelen genellikle Romalı, Latin ve başka unsurların bir karışımı olan gönüllülerdi. Üç yetkilinin önderliğinde, bir sancak altında koloni kurulacak yere gider ve varır varmaz kehanetlerde bulunarak, kurban keserek ve sabanla ritüel izler kazarak burayı kutsarlardı. Yetkililer koloninin topraklarının (*territorium*) sınırlarını belirler ve toprağı tahrir ederek arsalarla böler ve bu arsaları kurayla kolonicilere dağıtırlardı. Onların yaptıkları (“*centuriation*” olarak bilinen) işlerin sonuçları, modern tarla sistemlerinde de genellikle varlığını sürdürmekte ve havadan gözlemlenebilmektedir: Toprak her biri iki-*iugera*'lık 100 şeride bölünen ve karelerden oluşan bir satranç tahtası (*centuriae*) şeklinde düzenlenmiştir. Bu küçük şeritler (bir *iugerum* ya da “boyunduruk”, üçte iki akreye, yani tek bir çiftin bir günde sürebileceği miktara denk düşerdi) kolonici arazilerinin temel yapı taşlarıydı. Kolonicilere toprak tahsisinin neye göre belirlendiğine dair az şey biliyoruz, ama en azından ilk kolonilerde, iki-*iugera* şeridinin bir arazi oluşturduğuna ilişkin genel görüş yanlış olmalıdır; çünkü hiçbir yurttaş ailesi bu kadar küçük bir toprak parçasından geçimini yeterince sağlayamazdı. Hudut taşları her çiftliğin

sınırlarını belirliyordu. Biri koloninin kuruluş yasasını (*lex coloniae*), diğeryse koloni topraklarındaki toprak sahipliğini kaydeden iki bronz ya da taş yazıt daha sonra yerel forumda sergilenirdi.

Uygun bir mevkide bir şehir kurmak, düzenli bir sokak sistemi tasarlamak ve kamu binaları ile özel ikametgâhlar için arsalar belirlemek de yetkililerin sorumluluğundaydı. Sıra dışı bir şekilde iyi korunmuş daha geç tarihli kalıntıları olan Tiber Nehri'nin ağzındaki eski Ostia şehri, başlangıçta MÖ 4. yüzyılda kurulmuş bir Roma kolonisiydi. Esasen güçlü bir şekilde istihkâm edilmiş bir kamp olarak Roma'ya giden nehir yolunu, nehir ağzındaki bir limanı ve sahildeki değerli tuz yataklarını koruyordu. Şehrin daha sonraki genişlemesiyle kaybolmuş olsa da –"Castrum" adıyla bilinen– ilk koloni yerleşimi, hâlâ savunma surlarından kalan parçalar ve fosilleşmiş bir sokak planıyla fark edilebilmektedir. Yalnızca en fazla iki ya da üç yüz kolonici için yer sağlayan 2.2 hektarlık bir alan çevrelenmişti; bazen nüfusları binlere varan diğer eski kolonilerse daha büyüktü. Tüm eski koloniler muhtemelen Latin statüsündeydi, Roma yurttaşlığı hâlâ Roma'nın yakınında ikamet etmekle bağlantılıydı; daha sonraki kolonilerse Latin ya da Romalı olabilirdi. Her iki durumda da ve özellikle MÖ 338'den sonra, *coloniae*, Roma hâkimiyetinin etkili araçları haline gelmişti. Sınırları ve stratejik noktaları korumuş, ordu için insan gücü sağlamış ve sonunda İtalya sahilinde türdeş bir Latin kültürünün doğmasına yol açacak Romalılaşıma sürecini başlatmıştı.

Samnium'un etrafında daralan çembere yeni koloniler eklendi. Cales MÖ 334 yılında 2500 yerleşimciyle kuruldu. Samnit sınırına yakın Voltur-nus Vadisi'nde Campanialıları destekleyecek bir konuma yerleşen bu koloni, aynı zamanda Roma kolonilerinin en güneyde yer alanıydı. Bir kaç yıl sonra, MÖ 328'de bu kez Liris Vadisi'ndeki eski Samnit toprakları üzerinde, Latium ile Campania arasındaki ana kuzey-güney iletişim hattını etkili bir şekilde kesen Fregellae kuruldu. Bir sonraki yıl, Samnitlerin buradaki sıradan yurttaşların yardım çağrısına karşılık olarak Napoli'ye bir garnizon göndermelerinin ardından, Romalılar şehri kuşatmaya aldılar ve bir Roma yanlısı oligarşik darbe tezgâhladılar. Samnitler kendilerini batıdaki sahil şeridinden sürülmüş, kıyının zengin şehir ve limanlarından uzakta, kasvetli dağlarına çekilmiş halde buldular. Savaş MÖ 327'de patladı.

Romalılar hemen saldırıya geçtiler ve Samnit topraklarını işgal ettiler. Savaş bu minvalde devam edecekti. Samnitler sadece bir kez cevap verip Roma topraklarına girebildiler: Roma emperyalizminin dinamizmi –yırıcı saldırganlığı, saldırı gücü için seferber edebileceği rezervleri– Samnit-

leri savunmada tuttu. Fakat Samnitler kendi dağlarında zorlu hasımlardı. Mezarlarda bulunan zırh takımlarından, taş lahitlerin duvarlarındaki resimlerden ve Louvre’da yer alan “Samnit Savaşı” adıyla bilinen bir arkaik bronz heykelden görünümlerine ve savaş yöntemlerine ilişkin bir şeyler öğrenebiliyoruz. Öyle gözüküyor ki başlarda, tipik dağlılar olarak, az sayıda zırh giyen, kargı ve hafif kalkanlarla donanmış avcı birlikleri halinde savaşıyorlardı. Fakat daha sonra, deniz kıyısındaki Yunan ve Etrüsk medeniyetleri ile uzun süreli temasın ardından, yeni donanım ve taktikler benimseyerek askerî sistemlerini geliştirdiler. Kargılara, yakın muharebe için mızrak ve kılıçlar eklendi. Daha çok ve daha iyi zırhlar giyilmeye başlandı: Tepelik ve püskülle süslenmiş Attika tarzı miğferler, üç plakadan oluşan Samnit tarzı ya da Yunan tipi “kaslı” göğüs zırhları, zaman zaman bacağın alt kısmı için baldır zırhları ve her zaman, muhtemelen Samnitler arasında bir tür erkeklik sembolü olan geniş bir bronz kemer. Yuvarlak Argos kalkanı bazen geleneksel olarak İtalik halklar tarafından tercih edilen daha hafif ve oval ya da dikdörtgen kalkanın yerini alıyordu. Samnitler böylece kendilerini kısa süreli çarpışmalar kadar ağır piyade harekâtları için de donatıyorlardı ve artık yakın muharebelerde kalkanlardan oluşan bir duvar ve mızrak çiti arkasında direnebiliyorlardı. Samnitler aynı zamanda –eskiden değilse bile artık– hem hafif kargı hem de ağır şövalyelerden oluşan büyük süvari birlikleri de çıkarabiliyorlardı. Yine de dağlı savaşçıların becerilerini kaybetmediler. MÖ 321 tarihli Caudine Forks Savaşı’nda, saldırganları, güçlü bir şekilde savunulan iki geçit arasında kurulan bir tuzağa yönlendirerek, iki Roma konsülünü ve beraberlerindeki bütün bir birleşik orduyu teslim olmaya zorladılar. Samnitlerin barış önerisini kabul etmeleri üzerine –işgal ettikleri topraklardan çekileceklerdi– Romalıların, her bir asker sadece tek bir kıyafet giymek zorunda bırakıldıktan ve yuhalayan galiplerin önünde “boyunduruk altından” geçtikleri aşağılayıcı ritüele maruz kaldıktan sonra da olsa, özgür bir şekilde gitmelerine izin verildi.

Romalılar, Caudine barışını bir soluklanma fırsatı olarak değerlendirdiler. MÖ 315’e gelindiğinde, 35.000 kişilik yeni bir orduyla yeni bir istilaya girişmeye hazırdılar. Bir kez daha alt edilseler de –Lautulae Savaşı’nda yenilmiş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardı– bu kez çatışmalar kesinlikle uğramadı. Romalılar bir sonraki mevsimde savaş alanına döndüler ve düşman topraklarına yapılacak daha fazla aceleci saldırıda bulunmaktan dikkatli bir şekilde kaçınarak, MÖ 314-311 yıllarını, Samnitlerin etrafında sıkı bir koloni ve müttefik çemberi kurmak ve Roma ve Capua arasında hızlı hareket etmeyi kolaylaştıracak yeni bir yol (Appia Yolu) yapmak için değerlendirdiler. Daha sonra Romalılar, MÖ 310’ dan sonra birbirini iz-

leyen her yıl bu güvenli üstün Samnitlerin merkezî bölgelerine saldırılar düzenleyip buraları yakıp yıktılar. Savaş çetindi ve her iki taraf üzerindeki izleri de derin oldu. Dahası Roma, başka bir yerden, Samnium'a takılıp kalmış olmasını fırsat bilen Etrüsklerden, Aequi'den ve Hernici'den gelen bir saldırıyla karşı karşıyaydı. Bu nedenle Samnitler barış talebinde bulunduklarında, Romalılar bu soluklanma fırsatını da değerlendirdiler. Mevcut kazanımlarını korudular; fakat şimdilik Samnium'un geri kalanından çekildiler.

Roma devleti, kendini toplarlama gücünün sıra dışı olduğunu göstermişti. Romalılar sadece MÖ 321 ve 315 yıllarındaki felaketlerden sonra kolayca eski gücüne kavuşmakla kalmamış, Samnitleri kendi dağlarında kuşatıp MÖ 314-304 arasında yenilginin eşğine getirirken, kuzey ve doğu sınırlarında da eşzamanlı başarılı saldırılar gerçekleştirmişlerdi. İkinci Samnite Savaşı, Roma devletinde çok yavaş bir şekilde gerçekleşen siyasi değişim ve askerî genişlemenin, MÖ 4. yüzyılın sonlarına gelindiğinde korkunç bir güce ve kararlılığa sahip dinamik bir askerî emperyalizme yol açtığını ortaya koymuştu. İnsafsızlığı ürkütücüydü: Her yıl, en az bir, bazense iki ya da üç cephede savaşla geçiyordu. Siyasi sistem bunu neredeyse teminat altına alıyordu. Yıllık olarak seçilen konsüllerin ikisi de, askerî şöret kazanma fırsatını kullanmaya hevesliydi. Fakat bütün bir Roma düzeni de onların çabalarını yüreklendirmek ve desteklemek üzere kurulmuştu. Roma, savaş ganimetiyle –külçe ve köle vurgunlarıyla, yağmalanmış hayvan ya da tahıllarla veya yeni koloniler için ilhak edilmiş topraklarla– beslenen yırtıcı bir devlettir. Saldırganlığının ve iştahının önündeki tek sınır, insan ve *matériel* rezervleriydi; bitmek bilmeyen ilerleyişinin önüne çıkması muhtemel tek engel benzer askerî güce sahip bir ittifaktı. MÖ 298 yılında, belki de yıllardır şekillenmekte olan böyle bir ittifak ortaya çıktı. Üçüncü Samnit Savaşı'nda (MÖ 298-290) Roma, Etrüsklerden, Umbrianlardan, Samnitlerden ve Galyalılarından oluşan bir ittifakla karşı karşıya geldi; ve savaş İtalya tarihindeki en belirleyici muharebelerden biriyle, aslına bakılırsa bütün İtalya'nın Roma hâkimiyetine girip girmeyeceğine karar verecek bir muharebeyle sonuçlandı.

Böylesi bir coğrafi alana yayılmış olan düşman ittifakı, Roma askerî hattının İtalya sathına seyrek bir şekilde dağılmasına neden oldu ve MÖ 296 yılında ana Samnit ordusu hattı delip kuzeye ilerleyerek Etrüsklerle, Umbrianlarla ve Galyalılarla birleşti. Ertesi yıl, bu başarıyı tekrarladılar ve bu kez kendilerini takip eden Roma ordusuna dönüp, onları Camerinum Savaşı'nda bozguna uğrattılar. Roma devleti derin bir krizin içine düştü. Anayasa askıya alınarak özel bir komutanlık yaratıldı ve mevcut makam sahipleri normal sürelerini aşarak görevlerine devam ettiler. İh-

tiyarlar ve eski köleler yeni lejyonlara katılmak üzere askere alındılar ve toplamda 35.000 kişilik iki yeni konsül ordusu, MÖ 295 yazı sona ermeden önce savaş alanına yollandı. Buna rağmen, Umbria ve Picenum arasındaki sınırda bulunan Sentinum’da kamp kurmuş ittifak ordusuna yaklaştıklarında Romalıların sayıları çok daha azdı. Dengeyi sağlamak için ayrı bir Roma birliği, yakıp yıkma tehdidinin Etrüsk ve Umbria kuvvetlerini geri çekilmeye zorlayacağı ümidiyle Etruria’yı istila etti ve bunu başardı. Buna rağmen Romalılar savaş çağrısında bulunduklarında, geride kalan Samnit ve Galyalılar bu meydan okumayı kabul ettiler. (Bu, eskiçağdaki savaşlarda neredeyse temel bir muharebe koşulu; zira genellikle savunmaya yönelik olarak kurulmuş müstahkem kampında kalmayı tercih eden bir orduya ancak ciddi bir kayıp göze alınarak saldırmak mümkündü.)

Samnitler Quintus Fabius’a bağlı konsül ordusunun karşısında, ittifakın sağ kanadına yerleşmişlerdi; Galyalıların konsül Publius Decius’un karşısında sol kanattaydılar. Roma askerî doktrini esasen saldırıya yönelik olsa da, buna hazırlanırken ihtiyatlı olmayı ve uygun bir fırsat kollamayı salık veriyordu. O gün, daha yaşlı olan konsül Fabius ihtiyatı, genç meslektaş Decius ise saldırı ruhunu temsil ediyordu. Karşısındaki barbar savaşçıların şevkinin uzun bir bekleyiş sırasında, Latium’un kolay heyecanlanmayan yurttaş köylülerininkine kıyasla daha hızlı bir şekilde kırılacağına güvenen Fabius solda tutunmaya kararlıydı. Fakat Decius muharebeye başlar başlamaz sağ kanada saldırıyı kafasına koymuştu.

Sentinum’da savaşan Roma ordusu MÖ 5. yüzyılın *hoplites* falankslarından çok farklıydı. Bir yüzyıl boyunca daha açık, hızlı hareket etmeye müsait tertiplerle savaşan hafif donanımlı düşmanlara karşı verilen ve genellikle gerilla ve avcı birliklerinin lehine olan zorlu arazilerde gerçekleşen savaşlar, Romalıların donanım, organizasyon ve taktiklerini dönüştürmüştü. İkinci Samnit Savaşı bu dönüşümü tamamlamış olabilir. Falanksı oluşturan mızrak ve üst üste binen kalkanlara sahip yoğun insan blokları, esas olarak kargı (*pilum*) ve daha hafif oval ya da dikdörtgen bir kalkanla (*scutum*) silahlanmış daha gevşek dizilişlere dönüşmüştü. Geniş birimler – yaklaşık 4200 kişiden oluşan lejyonlar (*legio*)– 120 kişilik “maniples” (*manipuli* “avuçlar” anlamına gelir) ve daha küçük alt birimlere bölünmüştü; bunlar da daha açık bir damalı dizilişte mevzilenmiş ve bağımsız olarak manevra yapabilecek şekilde eğitilmişlerdi. Yeni lejyonlar, hareketli saldırı savaşları için tasarlanmıştı. Görece yavaş, hantal ve savunmaya yönelik falanksın aksine, hızlı bir şekilde mevzilenmeleri, ilerlemeleri, çark etmeleri ve eğer gerekirse cephe değiştirmeleri bekleniyordu; ve savaş sona yaklaştığında, düşman saflarını dağıtmak için kargılarını fırlatacak, sonra kılıç ve kalkanla saldırıya geçeceklerdi.

Buna rağmen Sentinum çetin bir savaş oldu. Decius'un sağ kanada yönelik saldırısı, kısa süre içinde Galyalıların hattıyla göğüs göğüse girilen çarpışma sonrasında olduğu yere saplanıp kaldı. Decius düşmanın kanadını çevirmeye yönelik bir çabayla en sağdaki süvarileri gönderdiğinde, bunlar Galyalı süvarilerle karşılaştılar ve çatışmaya girer girmez Galyalı savaş arabalarının karşı saldırısı sonucunda bozguna uğradılar. Panik hızla lejyonerleri de etkilemeye başladı ve bununla birlikte lejyoner hatları gücünü kaybettikçe Galyalı piyadeler ileriye doğru baskıyı artırdılar. Romalıların çökmekte olan sağ kanadını desteklemeyi başaramayan Decius, kısa bir süre içinde tuhaf bir dinî cinnete kapıldı. Ana Toprağa ve yeraltı tanrılarına düşman lejyonlarıyla birlikte kendisini de kurban olarak kabul etmeleri için seslenerek atını Galyalı hattının üzerine sürdü ve öldü. Fabius ise daha işe yarar bir çözüm buldu. Soldaki kendi lejyonlarının arka sıralarındaki birliklerini ayırarak, bozgunu engelleyip, sağ kanattan bir karşı saldırı –ancak yeni lejyonların çok daha esnek olması sayesinde mümkün hale gelen karmaşık bir dizi manevra– başlattı. Galyalıların ilerleyişi durduruldu ve Romalıların yeniden düzene girip saldırılarını yenilemesi üzerine Galyalı savaşçılar savunma amaçlı bir kalkan duvarı oluşturdular. O esnada, sol kanadı yoklayan Fabius –beklediği gibi– önündeki Samnitlerin gücünün zayıfladığını gördü. Piyadelerini öne ve süvarilerini de sol kanada sürerek, Samnit hattını kısa bir direnişin ardından yarı ve Galyalıların kalkan duvarını muharebe alanında yitilmiştir bir halde bıraktı.

Saatler süren savaş sonucunda zihinsel ve fiziksel olarak tükenen ve artık etrafları sarılan Galyalı birlikler çözüldü ve kaçmaya başladı. Savaşta ve kaçanları takip ederken 15.000 Samnit ve Galyalının öldürüldüğü ve 8000'inin de esir alındığı söylenir; fakat Romalıların 9000 civarındaki kaybı da ağırdı, özellikle de o yılın başlarında Camerinum'da verilen daha da ağır kayıplardan sonra. Yine de Sentinum Savaşı, Roma'nın İtalya üzerindeki egemenliğini güvence altına aldı.

MÖ 293 ve 264 yılları arasında vuku bulan olaylar muğlaktır, zira ana kaynağımız olan Livius'nin *Roma Tarihi*'nin ilgili kısımları kayıptır. Fakat kesin kronolojiyi bilmesek de, genel gidişat ve sonuçlar açıktır. Sentinum Roma karşıtı koalisyonun belini kırdı ve bundan sonra, durmak bilmeden her yıl gerçekleşen Roma saldırıları, koalisyonun yeniden kurulması ihtimalini ortadan kaldırdı. Samnium, Etruria, Umbria ve Galyalı Senones'in toprakları fethedildi ve bu topluluklar esasen antlaşmayla bağlı "müttefikler" olarak Roma'ya tabi kılındılar; fakat bazı topraklar da Roma devletine ilhak edildi ya da Latin kolonicilerin yerleşimine açıldı. Sentinum'daki zafer Roma Cumhuriyeti'ni İtalya'daki tek süper güç haline getirdi ve Roma bir kuşak içinde küçük devletlerin pek çoğunu yuttu. En önemlisi

Tarentum olan en güneydeki Yunan şehirleri gibi bazıları hâlâ bağımsızlıklarında ısrar ediyorlardı. Roma'nın gönülsüz müttefikleri olan diğerleri –Campania şehirlerindeki Roma yanlısı oligarklar tarafından yönetilen demokratlar ve orta ve güney Apeninler'deki Osci dili konuşan halklar arasında pek çok kişi– özgür kalmanın peşindeydi. Fakat *Pax Romana*'ya karşı isyan edenler, Roma'nın karşısına yalnız çıkamayacak kadar zayıf olduklarından, daha güçlü bir müttefik için dışarıya bakmak zorundaydılar. En azından Yunanlar böyle bir müttefik buldular – modern bir İskender, askerî bir maceracı ve Yunan “özgürlüğünün” sözde savunucusu: Epirus Kralı Pyrrhus.

Güney İtalya'nın Fethi: Pyrrhus Savaşı, MÖ 280-275

MÖ 3. yüzyıldan önce, Romalıların Güney İtalya ve Sicilya'daki –”Batı Yunanistan”– Yunanlarla teması esasen Campania'nın Osklaşmış şehirleriyle sınırlı kalmıştı. Daha güneyde, İtalya'nın ucunda ve boğazların ötesinde şehirlerin çoğu hâlâ Yunan yönetimi altındaydı. Gerçekte, bunların pek azı gerçekten özgürdü, aslında diğer Yunanların –büyük ihtimalle Güney İtalya'daki Tarentinlilerin ya da Sicilya'daki Syrakusalıların– süzerenliği altındaydılar ve eski çağda yaşayanların kolektif olarak *Magna Graecia* (Büyük Yunanistan) adıyla bildikleri bu yerleşimler, daha geniş bir Helenistik uygarlığın parçasını oluşturuyordu. (“Helenistik” terimi Büyük İskender'in MÖ 323 yılındaki ölümünden sonra Yunanca konuşan dünya için kullanılır.) Bu uygarlık en batıdaki Massilia (Marsilya) gibi dağınık eski şehirlerden, kısa süre önce fethedilen Doğu'ya saçılmış, Mısır'daki İskenderiye gibi bazıları büyümeye hazır olan çok sayıda yeni kurulmuş şehre kadar uzanıyordu. Bu genişlemenin uzandığı pek çok yerde, özellikle Doğu'da, yerel halklardan oluşan bir denizde yüzen Yunan şehirleri, sadece yabancı tanrıların, aşına olmadıkları âdetlerin ve “barbar” dillerin arasındaki Helenistik kültür damlalarıydı. Fakat Yunan yerleşimlerinin daha eski olduğu yerlerde, Ege'de ve Batı Asia Minor'da (“Doğu Yunanistan”: MÖ 1050-800 civarında kolonileştirilmişti) ve Batı Yunanistan'da (MÖ 750-600 civarında kolonileştirilmişti), Helenizm daha derinlere kök salmıştı. Güney İtalya ve Sicilya'nın pek çok yerinde, yerli halklar kıyı şeridindeki ovalardan sürülmüş ya da Yunan toplumuna asimile edilmişlerdi. Burada Yunanca, şehirler kadar kırların da dili haline gelmişti ve Eski Yunanistan'ın Toprak Anaları olan Hera, Athena, Artemis ve Afrodite gözlerden uzak kutsal korularda ibadet ediliyordu. Fakat kimi yerlerde kökleri ne kadar sağlam olsa da, bu Helenistik medeniyet kriz içindeydi. (Bu MÖ 280'den sonraki iki buçuk yüzyıl boyunca Roma Cumhuriyeti

ile Helenistik devletler arasında birbirini takip eden çatışmalardaki güç dengesi açısından temel önem taşıyan bir olgudur.) Bu nedenle, bu çatışmalardan ilkinin –Roma’nın Tarentum ve Kral Pyrrhus’a karşı savaşının– hikâyesini toparlamaya dönmeden önce, bu krizi kısaca incelemek için konumuzdan uzaklaşmalıyız.

Doğu ve Batı Yunanistan’ı yaratmış olan daha önceki Yunan kolonileştirme dalgalarının nedeni toprak kıtlığıydı. Eski Yunanistan’ın yalnızca yüzde 15’i ekilebiliyordu ve eskiçağda nüfus tekrar tekrar kıt kaynakların yetmeyeceği kadar artmıştı. Koloni keşifleri şehir devletleri tarafından finanse edilmiş ve bol miktarda iyi toprağa, hazır ve taze su kaynağına ve ideal olarak doğal bir limana ve akropolis (ya da kale) için savunulabilir yüksek bir noktaya sahip bir yer arayışındaki öncü grupları yeni yerleşim yerleri bulmaya koyulmuştu. Yeni şehirler bir kez kurulduktan sonra bazen kendilerine ait yeni koloniler de oluşturuyorlardı. Örneğin –hâlâ ayakta olan üç tapınağıyla ünlü– Paestum MS 600 civarında Taranto Körfezi’ndeki Sybaris’ten gelen yerleşimciler tarafından kurulurken, (“Sybatrik” lüks mallarıyla meşhur zengin bir ticaret şehri olan) Sybaris’in kendisi de MÖ 720 civarında Achaialı Yunanlar tarafından kurulmuştu. Yeni yerleşimler ana şehirler model alınarak kuruluyordu; Yunan kolonizasyonu belirli bir toplumsal ve siyasi organizasyonun, yani şehir devletin (polis) yayılması anlamına gelmişti.

Şehir devletine mensubiyet yurttaşlığa bağlıydı. Bu, doğumla kazanılıyordu ve toprak sahipliğiyle ilişkiliydi: İlk yurttaşların hepsine muhtemelen şehrin topraklarından bir parça arazi tahsis edilmişti ve mülkiyet sahipliği bundan sonra da yurttaşlık fikriyle yakından ilişkili olmaya devam etti. Şehir devleti, özünde kendi topraklarının ve emeklerinin ürünleriyle geçinen patriyarkal hanelerden (*oikoi*) oluşan bir topluluktur. Devletin temel işlevi, toprakların ortaklaşa savunmasını örgütlemektir ve yurttaşın devlete karşı en önemli görevi de askerlik hizmetiydi. Yunan şehir devletleri, yurttaş milisleri, yani mızraklı ağır piyadelerden müteşekkil yoğun bir blok olan hayati önemi haiz *hoplites* falanksı tarafından korunuyordu. Bu askerî birlikler gerekli donanımı edinmek için yeterli gelire sahip hali vakti yerinde yurttaşlardan oluşuyordu. Falanks *demos*’un (yurttaş topluluğu) gücünü artırıyordu. Yunan şehir devletin kurumları, kendi yurttaşlarından oluşan bir milis gücüne bağımlılığını yansıtıyordu. Halk meclisleri, jürili mahkemeler ve sık sık yapılan seçimler sıradan yurttaşlara gerçek bir iktidar veriyordu. Yıl boyunca gerçekleşen dinî bayramlar, yurttaş topluluğunun dayanışmasını ve ortak kimliğini gösteriyordu. Tebaanın edilgen ve itaatkâr olmasının beklendiği monarşi ve imparatorlukların aksine, kamusal meselelere katılım etkin bir şekilde teşvik edi-

liyordu. “Burada” diye ilan ediyordu Atinalı siyasetçi Perikles, “her birey sadece kendi meseleleriyle değil, aynı zamanda devletin meseleleriyle de ilgilenir. Kendi işleriyle en fazla meşgul olanlar bile genel siyaset hakkında son derece bilgi sahibidir. Bu bize özgü bir şeydir. Siyasetle ilgilenmeyen bir kişinin kendi işlerini umursayan birisi olduğunu söylemeyiz; burada hiçbir işi olmadığını söyleriz.”³ Perikles gibi Yunanlar için, siyasetle uğraşmak ahlaki bir yükümlülük ve bir yurttaşın değerinin ölçüsüydü. Bu sözlerin savaşta ölen Atinalılar için düzenlenen, halkın katıldığı bir cenaze töreninde söylenmiş olması son derece anlamlıydı; siyasi faaliyet ve askerlik hizmeti Yunan yurttaşlığının ikiz yüzüydü.

Bununla birlikte MÖ 3. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Yunan yurttaşlığının önemi azalmaya başlamıştı. MÖ 5. yüzyılda zirvesinde olan şehir devleti formu her zaman kendi çürümesinin tohumlarını içinde taşımıştı. Çok sayıda bağımsız siyasal yapıya bölünmüş olan Yunan toplumunda –bir tahmine göre MÖ 500 civarında 1500 şehir devleti bulunuyordu– savaş sık rastlanan bir şeydi. Örneğin eski Atina, MÖ 4. ve 5. yüzyılların büyük bir kısmında her dört yıldan üçünde savaş halindeydi. Askerî rekabet, değişimi zorlayan dinamik bir kuvvet haline gelmişti. Başlangıçta ortak savunma amacıyla kurulan, daha sonraysa genellikle hâkim üyenin yönettiği minyatür imparatorluklara dönüşen silahlı ittifaklar kuruldu. Savaş giderek, yarı zamanlı amatör bir milis gücünün yeteneklerinin ötesine geçecek şekilde uzmanlaşarak uzun sürelerle yayılmaya başladı ve bunun sonucunda profesyonel askerler kiralamak için kaynak biriktirmek gerekti. Her iki gelişme de yurttaş demokrasisini tehlikeye attı. Siyasetçiler ittifakların yönetici konseylerinde baskın durumdaydı. Tam zamanlı generaller yeni profesyonel ordulara komuta ediyordu. Yurttaşların yerine getirdiği milislik görevine giderek daha az bağımlı hale gelmesi, halk meclislerinin otoritesini zayıflattı ve Yunan dünyasında iktidarın *demos*’tan otokrat ve oligarklara doğru kaymasına neden oldu.

Gerilimler her zaman mevcut olmuştu. Zenginlik hiçbir zaman şehir devleti içinde eşit bir şekilde dağıtılmamıştı ve oligarşiyi (azınlığın yönetimi) tercih eden toprak sahibi aristokrat azınlıkla demokrasiyi tercih eden (bir bütün olarak yurttaş topluluğunun yönetimi) emekçi çiftçi çoğunluğu arasındaki güç dengesi genellikle hassas olagelmisti. Bununla birlikte 4. yüzyılda dengede keskin bir kayma yaşandı ve pek çok Yunan şehri direnemeyerek oligarkların, tiranların ya da kralların yönetimi altına girdi. Hatta demokrasiler varlıklarını sürdürdükleri yerlerde bile büyük güçlerin oyuncakları haline geldiler. Roma istikrarlı bir biçimde oligarşiyi, dolayısıyla düşmanları da demokratları destekledi; fakat yukarıdan bahsedilen “özgürlüğün” içi boştu, izne bağlı “demokrasi”

kendi içinde bir çelişkiydi. Eski Yunanistan'da, II. Philippos'un ordusunun Chaeronea Savaşı'nda Atina ve Thebai'nin şehir devleti milislerini ezdiği ve böylece uzun sürecek Makedon egemenliğini tesis ettiği MÖ 338 yılında –Roma'nın Latin Birliği'ni bastırmasıyla aynı yıl– belirleyici bir momente gelindi. Eski Yunan şehirleri ilk olarak Philippos'un oğlu İskender'in doğuya yaptığı seferleri desteklemek zorunda bırakıldılar, onun ölümünün ardındansa vârislerin imparatorluğun kontrolü için savaştıkları anarşi yıllarında bağımsızlıklarını bütünüyle yitirdiler. Doğu Akdeniz'de görece istikrarlı bir Helenistik devlet sisteminin doğması için bir kuşak daha geçmesi gerekiyordu.

Şehir devleti sisteminin çöküşü Batı Yunanistan'ı en az Doğu kadar etkiledi ve buradaki şehirlerin pek çoğu da daha üstün bir güce yenik düştü. Samnitler Campania'daki sahil şehirlerini ele geçirdiler ve ortaya çıkan karma Yunan-Osci-Etrüsk toplulukları daha sonra dağlardan gelen bitmek bilmeyen saldırılar karşısında Roma'nın korumasını talep ettiler. Daha güneyde, Tarentum şehri Helenizmin ana kalesi haline geldi. Samnit Savaşları dönemine gelindiğinde pek çok Yunan şehri için zirvede oldukları günler geride kalmıştı. Şehirlerdeki büyük anıtların neredeyse tümü –Paestum, Agrigentum ve Selinus'da ayakta kalmaya devam eden tapınaklar gibi– MÖ 6. ya da 5. yüzyılda inşa edilmiş bulunuyordu. Sonrasında askerî mücadeleler toplumsal artığın büyük bir kısmını tüketti. Tarentum zenginleşmeye devam eden bir istisnaydı. Otlakları İtalya'daki en iyi koyun yününü üretmekle ünlüydü. Bu yünden kaliteli giysiler yapılıyor ve bunlar sahildeki midye yığınlarından elde edilen mor renge boyanıyordu. Elbette kendi adını taşıyan körfezde bulunan ve iyi bir limana sahip olan Tarentum'un malları 4. yüzyılda Adriyatik boyunca alınıp satılıyordu. Po Vadisi kadar uzak bölgelere ve hatta Alpler'in ötesine cömertçe dağılmış halde, Tarentum'da üretilmiş kaliteli boyalı çömlere rastlanıyordu. Başarılı çiftlikler, zengin ticaret ve kapsayıcı bir demokratik anayasa Tarentum'u istikrarlı ve güçlü bir şehir yapmıştı. Şehir 15.000 kişilik bir orduya, İtalya'nın en güçlü donanmasına ve Sparta ve Epirus'tan gelen bir dizi paralı asker ordusunu kullanabilecek kaynaklara –hem Tarentum'un pek çok yerel şehri kendi egemenliği altında birleştirerek kıyı ovasındaki topraklarını genişletmek hem de Lucani kavmini dağlarında sıkışıp kalmış halde tutmak için kullandığı bir askerî kapasiteye– sahipti.

Bu nedenle Tarentum giderek güçlenen Roma'yı korkutuyordu. Üçüncü Samnit Savaşı'nın ardından gerilim hızla tırmandı. Romalılar MÖ 291'de Apulia'da bulunan Venusia'da güçlü bir Latin kolonisi kurdular. Lucania sınırına yakın olan bu koloni, Samnitleri ve müttefiklerini çevrelemek için

tasarlanan yerleşim çemberinin bir parçasıydı; fakat o dönemde başka herhangi bir Roma kolonisinden daha güneyde kurulduğundan, aynı zamanda Tarentum'un arka bahçesindeydi. On yıl sonra, MÖ 282'de, Taranto Körfezi'ndeki bir başka Yunan şehri olan Thurii, Lucani kavminin saldırılarına karşı kendilerinden yardım istediğinde, Roma küçük bir destek birliği ve bir filo gönderdi. Tarentumlular bu yeni tecavüze hemen cevap verdiler. Roma filosuna saldırıp çok sayıda gemiyi batırırken, orduları da Thurii üzerine yürüyerek az sayıdaki Roma kuvvetini püskürttü ve şehirdeki Roma yanlısı oligarşiyi devirerek yerine bir demokrasi kurdu. Tarentum akabinde Romalıların tazminat talebini reddedip daha büyük bir savaşın çıkacağını öngörerek güçlü bir müttefik edildi.

Geriye dönüp bakıldığında Epirus Kralı Pyrrhus kâğıttan bir kaplan gibi görülebilir. O dönem öyle değerlendirilmeyordu. Vârisler savaşlarının ürünü savaş beylerinin son kuşağına mensup olan Pyrrhus, kendi çağıının en iyi generallerinden biri olarak görülüyordu. İskender'le birlikte savaşmış insanların hâlâ hayatta olduğu bir dönemde, Pyrrhus'un 25.000 kişilik tecrübeli ordusu, Pers İmparatorluğu'nu yıkan ordu model alınarak kurulmuştu. Buna karşı, İtalya'nın küçük şehir devletlerine ve dağlı kabilelerine karşı elde ettikleri bütün başarıları rağmen Roma'nın lejyonları hâlâ esas olarak bir yurttaş milisiydi. Tarentumlular müttefiklerine güvenmek için her tür gerekçeye sahipti. Ve Pyrrhus –görece istikrarlı Helenistik krallıkların ortaya çıkışıyla birlikte Doğu'da büyük askerî ganimetler elde edilebilecek alan giderek daralmıştı– Batı Yunanistan'da yeteneklerini gösterebileceği açık bir arena bulmayı umuyordu. Çok bilmiş Yunanlar kolay zaferler bekliyordu.

Romalıların ve Helenistik Yunanların askerî doktrinleri birbirine benziyordu: Düşmanın ana kuvvetlerini arayıp bulmak ve meydan muharebesinde kısa süre içinde bir sonuca gitmek. Bir Roma ordusu, kırsal bölgeleri yakıp yıkarak Tarentum'a yaklaştığında, Pyrrhus, Yunan müttefiklerinin tümünün henüz gelmemiş olmasına rağmen, onları karşılamak için şehirden çıktı. Pyrrhus'un ordusu üç ana unsurdan oluşuyordu. İlk olarak, savaş hattının merkezinde konuşlanmış olan, her biri ön saftan ileriye doğrultulmuş çok sayıda bıçak dizisi oluşturacak şekilde, en az 4.8 metre uzunluğunda mızrak (*sarissa*) taşıyan askerlerden oluşan ağır bir falanks bulunuyordu. İkinci olarak, kanatlara mızrak, kılıç ve kalkanlarla donatılmış birinci sınıf zırhlara sahip ani taarruz süvarilerinden oluşan kalabalık birlikler yerleştirilmişti. Geleneksel olarak, kralın kendisi ana süvari birliğinin başında yer alır ve savaşın zirvesinde düşman hattını yarmak üzere tayin edici saldırıya liderlik etmeyi beklerdi. Üçüncü olaraksa, her biri bir fil seyisiyle (hayvanın boynuna otururdu) bir mahfe (hayvanın

sırtında yay, kargı ya da uzun mızraklarla silahlanmış iki ya da üç kişiyi taşıyan küçük bir kule) taşıyan 20 filden oluşan bir birlik vardı. Filler de, göğüs göğüse çarpışmalarda ayaklarını, gövdelerini ve dişlerini kullanarak savaşmak için eğitilmişlerdi. Görünüşleri, sesleri ve kokuları atlarını korkutarak düşman süvarilerini etkisiz kılıyordu.

Yine de MÖ 280 yılındaki Heraclea Savaşı sıradan bir olay değildi. Romalılar amatörlerdi, fakat talimli ve disiplinli amatörler. “Pyrrhus onlara bakmak için atını sürdü,” diye aktarır Plutarkhos, “ve düzenlerini, devriyelerinin nasıl görev yaptığını ve kamp kurma yöntemleriyle kamplarının genel biçimini görünce hayrete düştü, ve yanındaki arkadaşlarından birine seslenerek şöyle dedi: ‘Barbarların bu düzeni, Magacles, nitelik itibariyle hiç de barbar değil; birazdan ne yapabileceklerini göreceğiz.’”⁴ Pyrrhus’un ilk izlenimi boş değildi: “Barbarların” savaşta yapabildikleri gerçekten de müthişti. Kralın en önemli süvari saldırısı boşa çıktı; atlıları geri püskürtüldü ve merkezi açıkta kaldı. Bunun üzerine falanksıyla fillerin saldırmasını emrederek çok ciddi bir risk aldı. Başta öndeki lejyonerlerin direnişiyle karşılaşan Pyrrhus’un ordusu, muzaffer Roma süvarileri falanksın kanatlarını dağıtmayı başarabilseydi yok edilirdi. Fakat fillere çok yakın olmaları nedeniyle düzenleri yeniden toparlanamayacak kadar bozulmuştu ve atları vahşi hayvanlara alışık olan Pyrrhus’un süvarileri bu sayede yeniden toplanıp karşı saldırıya geçtiler. Düşman atları hızlı bir şekilde püskürtüldü ve Romalıların merkezi saldırıya açık hale geldi. Fillerden korkan, önlerindeki mızrak çitin arkasını tutma mücadelesinde tükenen ve şimdi de son olarak kanatlardan ağır süvari saldırısına maruz kalan lejyonerler dağılarak kaçmaya başladılar. Eskiçağ kaynakları kayıp rakamları hakkında farklı bilgiler verir, fakat en düşük tahmin 4000 Yunana karşı 7000 Romalının öldüğüdür; en iyi tahminle bile, profesyonel deneyimli savaşçıların yerine yenilerini koymanın Roma’nın yurttaş milislerine kıyasla daha zor olduğu Pyrrhus için pahalı bir zaferdi bu.

Bu nedenle savaş tayin edici olmaktan uzaktı. Roma, kısa bir süre önce Güney İtalya’da elde ettiği imparatorluğunun elinden kayıp gitmesini engelleme çabasıyla, yeni bir silahlı çatışmayla itibarını yeniden tesis etmeye çalıştı. Yunanların, Lucani kavminin ve Samnitlerin çekilmesine ve Pyrrhus’un ordusunun kuzeye doğru göz korkutucu bir ilerleyişle Roma’ya 80 km yaklaşmasına rağmen Romalılar kralın barış tekliflerini geri çevirdiler, ki bu teklifler arasında güneyden çekilmeleri talebi de yer alıyordu. Senato, yaşlı şahin Appius Claudius Pulcher tarafından direnişi sürdürmeye çağrıldı: “Onu [Pyrrhus’u] geri göndermenin tek yolunun

onunla dost olmak olduğuna kendinizi inandırmayın; bilakis eğer Pyrrhus size yaptığı hakaretler nedeniyle cezalandırılmadan, bir de üstüne Tarentumluların ve Samnitlerin Romalılarla alay etmesini sağlama hediyesiyle giderse, bu, bundan sonra bu kadar kolay aşağılandığınız için sizi hakir gören yeni istilacıları davet etmek anlamına gelir.”⁵

Orta İtalya’da müttefik elde edemeyen Pyrrhus kış için yine güneye çekildi ve burada MÖ 279 yılında Romalılar bir kez daha karşısına çıktılar. Her iki ordu da daha büyüktü, muhtemelen bir önceki yılın iki katıydılar. Pyrrhus’un ordusu yeni müttefiklerle, Romalılarinkiyse her iki ana konsüllük ordusunun güneye sevk edilmesiyle kalabalıklaşmıştı. Ausculum Savaşı’nın ilk gününde fil ve süvarilerin etkisini sınırlayan ve dönüş manevraları için çok az imkân sağlayan, taşlık ve ormanlık bir arazide savaşıldı. Bu büyük oranda bir piyade savaşıydı ve ayrıca zemin lejyonerlere *hoplites*ler karşısında avantaj sağlıyordu: Her ikisi de ağır piyadeydi, fakat lejyonerler kargı ve kılıç kullanarak daha açık bir tertiple savaşıırken, *hoplites*ler mızrak çitlerinin bütünlüğünü korumak için sıkı bir tertibe ihtiyaç duyuyorlardı. Fakat her iki taraf da pes etmedi ve ilk günkü savaşın ardından geceyi geçirmek üzere kamplarına çekildi. Ertesi sabah Pyrrhus bir kez daha, bu kez daha açık bir arazide savaşmayı önerdi. Her zamanki gibi saldırgan olan ve kendine güvenen Romalılar bunu kabul ettiler. Şimdi, her ne kadar lejyonerlerin kargı ve kısa kılıçları yine falanksın hantal mızraklarına denk olduklarını kanıtlasa da, Roma ordusu günün ilerleyen saatlerindeki bir fil saldırısıyla geri püskürtüldü ve kampına çekildi. Ausculum, Romalıların 6000, Yunanlarınsa 3500 kayıp verdiği başka bir yorucu mücadeleye ev sahipliği yapmıştı. Kral en iyi subaylarının pek çoğunu kaybetmişti; ölen deneyimli askerlerinin yerine yenilerini bulmak mümkün değildi. Ausculum ona hiçbir yeni müttefik kazandırmamıştı ve Romalılar teslim olmaya yaklaştıklarına dair herhangi bir işaret vermiyorlardı. Ordusu kazanamayacağı bir yıpratma savaşında eriyip gidiyordu. Bu nedenle İtalya’dan geri döndü ve şansını Sicilya’daki Yunanların Kartacalılara karşı bitmek bilmeyen mücadelesinde denemek için boğazları geçti.

Fakat Pyrrhus’un İtalyan müttefikleri onun doğrudan desteği olmaksızın ayakta kalamazlardı ve onun Sicilya’da olduğu üç yıl içinde Romalılar tarafından bir hayli baskı altına alındılar. Sonunda, umutsuz bir şekilde, geri dönmesi için ona yalvardılar. Sicilya’da, İtalya’da olduğundan daha fazla şey elde edemeyen Pyrrhus çağrılarına kulak verdi. Pyrrhus son İtalya seferinde aynı enerjik ruhu göstererek, bir birliğini iki Roma konsüllük ordusundan birini başka yöne çevirmek için ayırdı ve sonra ana kuvvetiyle birlikte diğerini şaşırtmak için gece vakti cüretkâr bir yürüyüş başlattı.

Fakat gece yürüyüşleri tehlikeliydi ve Yunanlar yollarını kaybettiler. Güneş Beneventum Savaşı'nın (MÖ 275) üzerine doğduğunda, kötü bir şekilde mevzilenmişlerdi ve keşif kolları saldırıya uğrayarak püskürtülmüştü. Pyrrhus, kargaşa içindeki savaşı sonuç olarak Romalıları kendi kamplarına süren bir fil taarruzuyla eski durumuna getirdi. Fakat enerjilerini tüketen filler, kendilerini ön tarafta çok uzaklaşmış ve gerekli destekten yoksun halde buldular. Kamplarının sağladığı güven içinde yeniden tertip alan Roma piyadeleri, oklarla filleri dağıttılar ve sonra onlara karşı saldırıya geçerek, paniğe kapılan hayvanların geriye doğru bozgun halinde kaçarken kendi hatlarını dağıtmasını ve kargaşaya sürüklemesini sağladılar. Pyrrhus, telaş içinde savaş alanından çekildi ve kısa süre sonra, geriye kalan ordusunun büyük bir bölümüyle, yani başlangıçtaki 25.000 kişinin yaklaşık üçte biriyle Epirus'a döndü. (Birkaç yıl sonra, Argos'taki bir sokak çatışmasında yaşlı bir kadın tarafından atılan bir kiremidin çarpması sonucu, hayli utanç verici bir şekilde öldü.)

Güney İtalya savaşı henüz sona ermemişti, fakat Pyrrhus'un müttefikleri bütün şartların aleyhlerinde olduğu bir savaşa terk edilmişti. Tarentum, adamlarının dışarıya emniyet içinde çıkması karşılığında şehri Romalılara teslim etmeyi kabul eden Pyrrhus'un burada bıraktığı garnizonu geri çekmeye karar vermesi üzerine MÖ 272'de düştü. Diğer Yunan şehirlerinden hiçbiri direnişi sürdürmeyi düşünecek kadar güçlü değildi. Fakat Samnit, Lucan ve Bruttiumlu dağlılara karşı savaş birkaç yıl daha sürdü; Paestum (MÖ 273), Beneventum (MÖ 268) ve Aesernia'da (MÖ 263) kurulmuş olan koloniler, Romalıların coğrafyayı giderek daha fazla boyunduruk altına alıp ilhak ettiklerini gösteriyordu. Pyrrhus ile ittifak halinde galip gelmeyi başaramayan Güney İtalya halklarının Roma'nın karşısına tek başlarına çıkmak zorunda bırakıldıklarında yenilmeleri kaçınılmazdı. Dahası, Pyrrhus Savaşı, Roma devletinin kendisinininkine denk savaş gücüne sahip bir muarız tarafından savunmaya çekilmeye zorlandığında nasıl sıra dışı bir biçimde toparlanabildiğini bir kez daha gösterdi. Pyrrhus'un zaferleri ona sınırlı ve geçici bir stratejik hâkimiyet sağlamıştı. Fakat ilerlediğinde, kendisini Orta İtalya'daki Roma devletler topluluğunun sağlamlığı karşısında eli kolu bağlanmış buldu. Epirus küçük, yoksul ve uzak bir devlettir; Güney İtalya'nın Yunanlıysa askerî açıdan zayıftır; Samnitlere gelince onlar da parçalanmış bir halktır: Oysa Romalılar geniş askerî insan gücü kaynaklarına ve yarımada sathında istihkâm edilmiş mukavemet noktalarından ve ikmal üslerinden oluşan bir ağa sahipti. Pyrrhus anlık bir başarı elde etmeyi başarabilmişti; fakat savaştaki zafer, Roma'nın İtalya İmparatorluğu'nun merkezi sağlam kaldığı için ellerinden kaymıştı.

Güce ilişkin bu gerçekler 60 yıl sonra, çok daha büyük bir ölçekte yeniden sınanacaktı. Zira artık İtalya'nın rakipsiz efendisi olan Roma, kendisini Kartaca'nın antik ticaret imparatorluğuyla doğrudan ihtilafa –sonunda Pyrrhus'a karşı verilenden çok daha korkunç bir İtalya savaşı–na neden olacak bir çatışmaya– sürükleyecek ilk deniz aşırı macerasına hazırlanıyordu.

Sicilya'nın Fethi: Birinci Pön Savaşı, MÖ 264-241

“405 yılından MÖ 264'te başlayan Roma fethine kadar, Sicilya'nın tarihi, aralara iç savaş, hanedan kavgaları ve anarşi dönemlerinin girdiği Syrakusa'nın beş hükümdarının kariyerleri ve talihleri etrafında yazılmıştı,”⁶ diye yazmaktadır eskiçağ tarihçisi Moses Finley. MÖ 416'da başlayan –Atinalılara, Kartacalılara ve giderek daha çok birbirlerine karşı giriştikleri– şiddetli bir dizi savaş, Sicilyalı Yunanların şehir devleti sistemini yok etmişti. “Bundan böyle Sicilyalılar yurttaştan ziyade tebaa haline gelmişlerdi. Bundan sonraki tüm siyasi faaliyetler yıkıcı hanedan kavgaları, komplolar ve iç savaşlar biçimi aldı. Zaman zaman insanlar hâlâ bir araya geliyor ve hatta seçimler yapıp kararlar alıyorlardı. Fakat maceracılar tarafından amaçlarına uygun düştüğünde itilip kakılan iktidar oyunundaki piyonlardan ibaretiler. Gerçek kararları bu maceracılar ve silahlı paralı askerleri veriyordu, mecliste oy kullananlar değil.”⁷

Daha sonraki bir devrin diktatörleri gibi Syrakusa'nın tiranları da fırsat bulduklarında halk kartını oynadılar, fakat her türlü gerçek demokrasi işareti ezildi. Tiran (*turannos*), Yunanlar tarafından anayasal bir haktan ziyade güç kullanarak iktidarı elinde tutan otokratik yöneticiler için kullanılan bir sözcüktü; ve bir paralı asker komutanı ile tiran arasındaki fark yalnızca biri serbestçe dolaşırken diğerrinin bir şehrin kontrolünü elinde tutmasıydı. Tiranlar, bir kan ve demir çağında, kaleleri, askerleri, savaş gemilerini ve ağır silahları kontrol ederek hükmeden askerî güç sahipleriydi. Şehir devletinin, yurttaş milislerinin ve halk meclislerinin çöküşünün bıraktığı boşluğu doldurmuşlardı.

Bununla birlikte Syrakusa şehri, istikrarlı bir *imperium* kurmayı başaramamıştı. I. Dionysius'un (MÖ 405-367) savaşları Sicilya'yı tüketmişti ve Syrakusa imparatorluğunu anakara İtalya'sına genişletmeye çalışarak altından kalkamayacağı bir işe girişmişti. 4. yüzyılın ortalarında rakip vârisler arasında çıkan iç savaş, şehri daha da yoksullaştırmış ve adayı bir bütün olarak askerî maceracıların müdahalelerine açık bırakmıştı. Bundan sonra düzenin hüküm sürdüğü dönemler kırılgan ve kısa oldu; Finley'in söz ettiği beş hükümdardan sonuncusu MÖ 289 yılın-

da suikasta uğradığında, Helenistik Sicilya, paralı asker adacıklarından oluşan bir anarşiden ibaretti. Roma'yı adanın meselelerine doğru çekecek bir krizin odağını oluşturan da bu adacıklardan biri –Messina'daki Mamertin– oldu.

Mamertinler Syrakusa tiranları tarafından yıllarca semirtilen bir İtalyan paralı asker birliğiydi (isimleri Osk dilinde “Mars'ın takipçileri” anlamına geliyordu). MÖ 280'lerde Mamertinlerle Syrakusa yurttaşları arasında bir ihtilaf çıktı ve Mamertinler Messina'da kendilerine önerilen bir sığınağı kabul ettiler, ki hiç vakit kaybetmeden buranın eski sakinlerini kılıçtan geçirdiler ve mülklerini kendi aralarında paylaştılar. Mamertin şehir devleti –Sicilya'nın anarşiye yuvarlanmasının sembolü olan, kural tanımayan bir barbar paralı asker yönetimi– burayı haydutluk ve korsanlık için bir üs olarak kullanıp kontrolünü adanın kuzeydoğusunun büyük bir kısmına doğru genişletti. MÖ 260'lara geldiğinde artık Syrakusalıların canına tak etmişti: Bu baş belasının kökünü kazımaya kesin karar verdiler. Şehir şimdi, adaya kralın MÖ 278-175 yıllarındaki seferlerinden biri sırasında yerleşen Kral Pyrrhus'un yardımcılarında olan yeni bir tiran, II. Hieron tarafından yönetiliyordu. Mamertinler kısa süre içinde yenilerek Messina şehrine çekildiler; tam da bu noktada –ilk olarak Kartacalılara– yardım çağrısında bulundular.

Sicilya'nın kıyı ovalarının büyük bir kısmı uzun bir süreden beri Yunanlar tarafından iskân edilmiş olsa da, adanın en batısında aynı ölçüde eski olan Fenike şehirleri de bulunuyordu. Fenikeliler Semitik bir dil konuşan ve Yakın Doğu tanrılarına ibadet eden Levantlı tüccarlardı. Arkaik çağlarda Batı Akdeniz'de bir yerleşim şeridi kurmuşlardı ve bunlar arasında en önemlisi, Kuzey Afrika sahillerinde modern Tunus'un yakınlarında bir yerde bulunan Kartaca şehriydi ya da zamanla en önemlisi haline gelmişti. Yunan kolonizasyonunun yarattığı tehdit Fenikelilerin birleşmelerine ve kendi aralarındaki en güçlü devletin koruması altına girmelerine neden oldu. Böylece Kartaca bir imparatorluk şehri haline geldi; Akdenizli tüccarlardan ve Afrikalı toprak sahiplerinden oluşan Kartaca hâkim sınıfı tabi şehirler üzerinde ancak gevşek bir otorite kurabilmişti ve makul liman gümrükleri ile sadece güvenliği sağlamak için gereken paralı askerleri ve donanmayı idame ettirecek kadar haraç topluyordu. Kendi şehri içinde de Kartaca yönetimi ılımlıydı: Şehir iki yönetici *suffetes*'i, 30 kişilik bir ihtiyarlar konseyiyle 104 yargıcın bulunduğu yüksek mahkemeyi oluşturan aristokrasinin hâkimiyetinde olsa da, nihai karar yetkisi tüm yurttaşların katıldığı bir halk meclisinin elindeydi. Roma Cumhuriyeti'nin ve Helenistik Yunanistan'ın aksine, askerî otorite bütünüyle sivil otoriteye tabiydi. Kartaca'daki korunaklı bir iç limanda savaş gemilerinden oluşan bir filo

bulunsa da, düzenli bir ordu ya da milis gücü yoktu; bunun yerine ihtiyaç duyulduğunda generaller atanıyor ve paralı askerler toplanıyordu.

Şehrin kendisi devasaydı. Üzerinde görkemli bir kale –Byrsa Tepesi– yükseliyordu. Ticari limanı Akdeniz’in en yoğun limanlarından biriydi. Halkın yaşadığı mahalleler, hepsi aynı boyuta ve görünümüne sahip zarif, uzun, dar cepheli evlerle doluydu ve evlerin her biri çatılardan toplanan kış yağmurlarının suyuyla beslenen bir yeraltı sarnıcına sahipti. Şehrin ötesindeki engebeli ovalarda tahıl, et, deri, yün, şarap ve zeytin üretilen Kartaca seçkinlerine ait araziler uzanıyordu. Kartaca’nın gücü büyük oranda ticaretten elde ettiği kârlara dayanıyordu; Fazlasıyla Rönesans Venedik’ini andıran bir şehir ve imparatorluktu. Sadece ticareti korumak ve geliştirmek için savaşa giriyordu; ticari genişleme savaşlarıyla sınırlıydılar; Kartaca emperyalizmi Roma emperyalizmi gibi kendinde bir amaç değil, bir amaca götüren bir araçtı. Ne yazık ki Sicilya, özellikle pahalıya patlamıştı. MÖ 4. yüzyılda Syrakusa tiranlarının toprak hırslarını gemleme çabası içinde buraya pek çok askerî birlik gönderilmişti. Şimdi, öyle görünüyordu ki yeni tiran II. Hieron, Syrakusa’nın gücünü yeniden toplamış ve Doğu Sicilya’nın kontrolünü tekrar ele geçirmeye çalışıyordu. Eğer başarılı olursa, Kartaca’nın batıdaki topraklarına yeni bir saldırı düzenlemesi muhtemeldi. Messina’daki Mamertin adacığы faydalı bir müttefik olabilirmiş gibi görünüyordu. Bu nedenle Kartacalılar şehrin Syrakusalılara karşı savunulmasına yardım etmek için lütufkâr bir biçimde bir garnizon gönderdiler.

Kartacalıların şehre gelmeleri Syrakusalıları yeni harekâtlar düzenlemekten derhal vazgeçirmişti; fakat bir kez geldikten sonra şehri terk etmeye gönülsüz oldukları anlaşıldı. Mamertinler, ziyaretin tadını kaçıran misafirlerini şehirden çıkarmalarına yardım edecek birilerini aramaya başladılar ve Romalıları seçtiler. Talep tam da Romalıların İtalya yarım-adasındaki askerî saldırı fırsatları tükenmek üzereyken gelmişti. Roma emperyalizminin dinamiğы daha önce hiç olmadığı kadar çılgın bir şekilde işliyordu. Bunu pek çok şekilde ölçebiliriz. *Ager Romanus* (Latinlere ve müttefiklere değil de Roma devletine ya da yurttaşlarına ait olan topraklar) MÖ 338-264 yılları arasında beş katına çıkmıştı. *Cives Romani*’nin (Roma yurttaşları) sayısı aynı dönemde üç kat artmış ve en azından 21 yeni (çoğы Latin) koloni kurulmuştu. Edebî kayıtlar MÖ 302 ile 264 yılları arasında 14 tapınak inşası bildirir (ki bu her zaman başarılı bir savaşa dair güvenilir bir göstergedir, çünkü kamusal anıtlar ganimetlerle finanse ediliyordu). Roma çömlekçiliğы çok daha geniş bir alana yayılmıştı –ticarete ilişkin bir ölçüt– ve ilk kez, askerlere ödeme yapmayı ve ganimeti bölüşmeyi kolaylaştırmak için resmî devlet parası basılmaya başlanmıştı. Roma’nın kendisi çok hızlı bir şekilde

büyüyordu ve muhtemelen halihazırda 100.000 kişiye ev sahipliği yapıyordu. Bu, hinterlandının besleyebileceğinden çok daha fazlaydı ve şehri temel geçim kaynakları için imparatorluğa bağımlı kılıyordu.

Bu emperyalizm enflasyonistti. Roma devletler arasındaki mücadelede daha ağır sıklet bir rakip haline geldikçe, karşı karşıya kaldığı düşmanlar da daha zorlu olmaya başlamıştı: ilk önce Samnit Konfederasyonu, sonra Kral Pyrrhus ve Batı Yunanistan şehirleri ve kısa süre sonra Kartaca İmparatorluğu. Daha geniş bir küresel sahnedeki jeopolitik rekabet, Roma'nın üstünlüğünü sürdürmeye yetecek kadar zenginlik vaat eden fetihlerin değerini artırdı. Ve imparatorluğun toplumsal temeli genişledikçe –daha fazla eski kurban “çeteye katılıp yeni soygunların hasılatlarını paylaşmaya davet edildikçe”– herkese yetebilmesi için yağma vurgunlarının daha büyük olması gerekmeye başladı. Bu nedenle, imparatorluk genişledikçe, daha fazlası için açlığı da arttı. Roma tarihin canavar devletlerinden biri, temeli şiddete dayalı soygun olan, yırtıcı saldırganlığı sınırsız bir şekilde kendisini besleyip çoğaltan bir siyasi yapı haline geldi. Bunun doğrudan ifadesi siyasetçi generallerinin hırsları ve şehrin sürekli olarak savaş durumunda bulunmasıydı.

Bu nedenle, Mamertinler nihayet Kartacalılardan şehri terk etmelerini istediklerinde, Romalılar bunu sağlayacak olmaktan memnundular; zor durumdaki Kartacalılar bunu tartışamayacak kadar zayıftı. Fakat Sicilya meselelerine yapılan bu yeni müdahale, daha önce benzeri görülmemiş bir askerî ittifak kuran ve tam anlamıyla bir Roma mahmisine dönüşmeden önce Mamertin haydut şehrini ezmek için birlikte harekete geçen Kartacalılar ve Syrakusalılar alarına geçirdi. Romalılar hemen bir konsüllük ordusuyla saldırdılar ve Messina kuşatmasını kırdılar. Rakipleri Roma'nın tepkisinin ölçeği ve krizin kontrol dışına çıkma hızı karşısında afallamış görünüyorlardı. Her ikisi de Messina için mücadele etmeyi bıraktı ve Syrakusalılar güneye, Kartacalılarsa batıya çekildiler. Daha sonra Kartacalılar barış görüşmelerini başlatma girişiminde bulundular. Hemen ardından ikinci bir şok yaşadılar: Romalılar ne konuşmayı ne de herhangi bir belirli talepte bulunmayı kabul ediyorlardı; kendilerini topyekûn bir savaşa hazırlayarak ertesi yıl Sicilya'ya ikinci bir konsüllük ordusu çıkardılar.

Birinci Pön Savaşı, savaşların pek çoğu gibi, ikincil bir mesele üzerine girilen bir ağız dalaşısıyla başlamıştı. Fakat genellikle bunun altında daha büyük meseleler yatar. Fakat burada öyle değildi: Hem Syrakusalılar hem de Kartacalılar Messina'yı bırakabileceklerini düşünüyorlardı. Savaşı başlatan şey Roma'nın saldırganlığıydı ve bu, Kartacalıların barış için yalvardıkları her seferde keşfettikleri gibi, herhangi bir sınıra sahip değilmiş gibi görünüyordu. Kartaca kendisini, müzakere etmeyi reddeden yılmak

bilmez bir yırtıcıyla, olası en yüksek risklerle frenlenemez bir ihtilafın içine kısılmış buldu. İnsan ve kaynak kaybı korkunç olacaktı. O zamana kadar görülen “tarihteki en büyük savaş” olduğunu düşünen Polybios’a göre, daha önce benzerine rastlanmamış bir kayıptı bu. Böylesi bir ihtilaf Kartaca’yı askerî, siyasi ve hatta kültürel olarak hazırlıksız yakalamıştı; ve öylesine sarsıntı yarattı ki, onun ticaretle uğraşan ihtiyatlı bir şehir devletinden askerî bir dinamoya dönüşmesine neden oldu.

Başka bir açıdan da, ana karakterler arasında bir dengesizlik söz konusuydu. Kartaca büyük ve tecrübeli bir donanma tarafından korunan bir ticaret imparatorluğuydu. Roma’ysa güçlü bir orduya ve devasa bir yedek insan gücü havuzuna sahip bir kara imparatorluğu. Sonuç –dengesizlik ortadan kaldırılana dek– bir balinayla bir fil arasında geçen asimetrik bir savaş olacaktı. Bu kısa süre içinde görüldü. MÖ 263’teki devasa Roma işgal ordusu, Syrakusa’yı tehdit etmek ve Hieron’un teslim olmasını sağlamak amacıyla doğu kıyısından çığ gibi aşağıya indi. Hieron’un bir tazminat ödemesi ve gelecek seferlerde Roma ordusunu ikmal etmesi isteniyordu. Bununla birlikte, karşılığında, daha geleneksel düşmanlar karşısında –sadece Kartacalılar değil, fakat Syrakusa’nın üstünlüğüne meydan okumak isteyebilecek diğer Yunanlar karşısında da– yeni “müttefikinin” korumasını elde edecekti. Aslında, Hieron Roma’nın ilk “mahmi kralı” olmuştu: Kâğıt üzerindeki bağımsızlığı Roma’yı resmî bir işgalin masraf ve sıkıntılarından kurtaracak, Roma’nın diplomatik, mali ve askerî desteğiyle ayakta duran bir kukla hükümdar. Roma’nın ani saldırısının başka sonuçları da oldu: Kartaca’nın Sicilyalı müttefiklerinden bazıları kaçtılar ve Kartaca yine barış tekliflerinde bulundu. Romalılar yine müzakere etmeyi reddedince –Doğu Sicilya üzerinde etkin bir denetim kurmuş olmalarına rağmen– gizli savaş hedeflerinin Sicilya’daki Kartaca varlığının bütününe yönelik bir tehdide dönüştüğü açık hale geldi. Kartaca yönetiminin Sicilya’ya askerî güç göndermekten başka bir seçeneği kalmamıştı.

Bu karar, kara savaşını MÖ 262 yılında hızla zirve noktasına taşıdı. 50.000 kişiden fazla bir güce sahip olan Kartaca ordusu, şehri kurtarmak amacıyla kıyı boyunca ilerledi. Heraclea Minoa Savaşı’nda kesin bir yenilgi tattı ve 7000 askerini kaybederek batıya doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Hemen ardından Agrigentum ele geçirilerek yağmalandı: 25.000 kişi köleleştirildi ve şehirde değeri olan ne varsa götürüldü. “Agrigentum’da yaşananların haberi Roma’ya ulaştığında, Senato neredeyse sevinçten kendisini kaybetmişti” diye aktarır Polybios. “Bu kabına sığmayan ruh hali içinde arzuları başlangıçtaki tasarılarının çok ötesine geçti ve artık ne Martlerinleri kurtarmış olmakla ne de savaşta elde ettikleriyle yetinebilir-

lerdi. Artık Kartacalıları Sicilya'dan tamamen atma umudunu beslemeye başlamışlardı..."⁸

Umut etmek yapmaktan daha kolaydı. Agrigentum'da sergilenen acı-masızlık ve açgözlülük karşısında dehşete düşen Kartaca'nın sabık mütte-fiklerinden bazıları eski ittifaka döndü. Bu, en batıdaki zaten güçlü olan savunma pozisyonunu daha da sağlamlaştırdı: Kara savaşını kaybetmiş olsalar da, Kartacalılar güvenli bir şekilde Lilybaeum'a ve diğer kıyı ka-lelerine yerleşmişlerdi. Buralardaki garnizonlar şimdi takviye edilmiş ve denizden gelecek ikmal, donanmanın gücüyle güvence altına alınmıştı. MÖ 261'e gelindiğinde bir yenişememe hali söz konusuydu.

Roma, denizde üstünlük kurmadan savaşı kazanamazdı; daha doğrusu, istediklerinin hepsini, yani adanın tümünü elde edemezdi. Kartacalıların kıyıdaki kaleleri kara saldırısıyla ele geçirilemezdi ve yalnızca ambargoyla alınabilirdi; ve deniz yoluyla ikmal edildiklerinden bu deniz ambargosu anlamına geliyordu. Antik deniz savaşları bugün bize tuhaf bir meşgaleymiş gibi gelebilir. Çağın savaş gemileri *quinqueremis* idi: Bunlar gövde-nin daha geniş olduğu üst kısımdaki iki sıranın ikişer adam tarafından, gövdenin kıvrımının alanı daralttığı alt taraftaki kısa sıranınsa bir kişi tarafından çekildiği üç sıra küreği olan kadirgalar (dolayısıyla *quinque-remis* "beş" anlamına gelen *quinque* ve "kürek" anlamına gelen *remus*'tan gelmektedir). Her ne kadar bu gemiler son derece küçük olsalar da –muhtemelen genişlikleri 6 metre, uzunluklarıysa 40 metreydi– hız ve manevra kabiliyeti açısından insan gücüne bağlı olduklarından, kürek sıralarına 270 kadar kürekçi sıkıştırılmıştı. Bu adamlar sadece gemiyi hareket ettirecek kuvveti sağlamakla kalmıyor, onun ana silahlarını da kullanıyorlardı: Düşman gemilerinde delikler açmak ve küreklerini kırmak için tasarlanmış, pruvadan dışarı uzanan metal başlıklı bir koçbaşı. 30 kişi geminin mürettebatını oluşturuyor, bazıları okçu, bazılarıysa zırhlı mızrakçı olarak savaşan 120 civarında deniz piyadesi de üst güverteyi dolduruyordu. Deniz piyadeleri *quinqueremis*'in ikincil silahını teşkil ediyordu: Yakına geldiğinde düşman gemisinin üst güvertesini ok yağmuruna tutabilir ve bordalandığında göğüs göğüse çarpışmayla ele geçirmek için karşı gemiye geçebilirlerdi.

Deniz savaşları kaotik olma eğilimindeydi. Bindirme saldırıları karşısındaki savunmasızlıkları nedeniyle, donanmalar düşmana gemilerine yandan yaklaşma fırsatı vermemek için yakın mesafeli bir ya da daha fazla sıra halinde tertip alırlardı. Öte yandan sıkı bir dizilim, özellikle de bir düşman saldırısı bazı gemilerin rotalarından sapıp sıranın düzenini boz-masına neden olduğunda, gemileri çarpışmaya açık hale getirirdi. En kötü ihtimalle, kötü yönetilen bir donanma yavaş hareket eden bir gemi kar-

maşasına dönüşüp, bindirme saldırılarına ve başarılı aborda harekâtlarına açık hale gelirdi. Taktik manevralar genellikle kendi gemilerinin düzenini ve etkisini muhafaza ederken düşman filosunu bu tür bir konuma getirme çabası anlamına gelirdi. Oturmuş bir deniz gücü olan Kartacalılar, bu tür manevralarla savaşa açık bir üstünlükle başladı. MÖ 261-260 kışında bir donanma kuran Romalılarsa, acemi çaylaklardı.

Bir Kartaca donanmasına üstünlük sağlayabileceklerinden kuşku duyan Romalılar, “kuzgun” (*corvus*) adıyla bilinen, birleşik bir aborda kanca ile iskele köprüsünden oluşan yeni bir alet geliştirdiler. Alet palanga takılmış bir direğe dikey olarak tutturuluyor ve bir mil etrafında dönebiliyordu. Bir düşman gemisine yaklaşıldığında, kuzgun serbest bırakılıyor ve sonra düşmesine izin veriliyordu, iskele köprüsünün en ucundaki sivri demir mih (alet adını bundan alıyordu) düşüş gücüyle birlikte düşman gemisinin tahtalarına gömülüyordu. Sonra deniz piyadeleri kanca atılmış geminin güvertesine doluşuyordu. Kuzgun ilk olarak MÖ 260 yılındaki Mylae Savaşı’nda kullanıldı. Roma denizciliğini hakir gören Kartacalılar, “doğrudan düşmanın üzerine dümen kırdılar ve sanki almaları için kendilerini bekleyen bir ödülü ele geçireceklermiş gibi herhangi bir formasyon korumadan saldırma riskini alabileceklerini düşündüler,” diye açıklıyordu Polybios. “Sonra, gemiler birbirlerine çarpmaya başladıklarında, Kartacalılar kendi gemilerinin istisnasız olarak kuzgunlarla aganta edildiğini, Roma birliklerinin iskele köprülerini kullanarak kendi gemilerine doluştuklarını gördüler ve kendilerini onlarla güvertede göğüs göğüse çarpışırken buldular. Kartacalıların bazıları kılıçtan geçirildi, bu taktikler karşısında şaşkınlığa kapılan diğerleriyse, çarpışma kuru toprak üzerindeki bir savaşa dönüşmeye başlar gibi gözüktüğünden pes ettiler.”⁹ 130 gemisinden 50’sini kaybeden Kartaca donanması geri dönerek kaçtı. Sicilya’nın çevresindeki sular üzerinde denetim kurmak için ciddi bir mücadele başlamıştı.

Bununla birlikte, sonraki birkaç yıl içinde, karada ve denizde yeni başarılar elde etseler de, Romalılar Kartaca savunmasını kırmayı başaramadılar. Kartacalıları anavatanlarına gerçekleştirilecek bir saldırı sonucunda Sicilya’daki kalelerinden çıkarma umuduyla MÖ 256’da Afrika’ya yönelik cesur bir hamleyle yanıt verdiler; ve kuşkusuz daha zengin bir yağma fırsatı bulmayı da ümit ediyorlardı. Başlangıçta her şey yolunda gitti. Ana Kartaca donanmasının armadayı Sicilya kıyısından uzaklaştırmaya yönelik girişimi, ağır kayıplar verdikleri bir bozgunla sonuçlandı. Atilius Regulus komutasındaki bir Roma ordusu Afrika’ya çıkarak güvenli bir üs kurdu ve yerel Kartaca güçlerine karşı kolay bir zafer kazandı. Daha sonra Romalılar boylarından büyük bir işe kalkıştılar. Regulus’un kapılarına dayandığını gören Kartacalılar, bir kez daha barış için yalvardılar ve bu defa

Sicilya'nın bütünü teslim etmeyi önerdiler; fakat Romalılar daha fazlasını istediler ve düşmanlarını son bir gayretle direnmeye sevk ettiler. Kartacalılar Xanthippus isimli Spartalı bir paralı komutanı danışman olarak tuttular ve meydan muharebesinde Regulus'un 15.000 piyade ve 500 süvarisinin karşısına çıkacak 12.000 piyade, 4.000 süvari ve 100 filden oluşan yeni bir ordu kurdular (MÖ 255). Hannibal'in İkinci Pön Savaşı'ndaki taktiklerini önceden haber verecek şekilde, Xanthippus, Romalıların kanatlarını çok daha üstün süvarileriyle ezerken kendi piyade ve filleriyle Roma piyadesini merkezde sıkıştırdı. Sonra merkezde Roma piyade ilerlemesini kırarak bir fil saldırısı başlattı. Bunun ardından Kartaca ağır piyadeleri lejyonlara ön cepheden, süvari ve hafif piyadelerse kanatlardan saldırdı. Roma ordusu dağıldı. Ancak 2000 kişi kamplarına kaçabilmeyi başardı.

Roma'nın Afrika'yı istila girişimi sona ermişti. Fakat ıstırap henüz bitmemişti. Kış için Sicilya'ya dönen donanma, sağ kalanları almak için yeniden Afrika'ya yelken açtı. Sayıca çok üstün olan ana Kartaca donanmasını yendi ve tahliye işlemini tamamladı; fakat Roma'ya geri dönerken Sicilya kıyısı açıklarında 350 gemiden sadece 80'inin kurtulduğu bir fırtınaya tutuldu.

Mücadele Sicilya'ya odaklanmış tüketici bir yıpratma savaşı olarak akışını sürdürdü. Romalılar 300 *quinqeremis*'lik yeni bir donanma inşa ettiler ve MÖ 254'te Palermo'yu ele geçirdiler. Kartacalılar Sicilya'ya – içinde en az 140 filin de olduğu – yeni bir ordu çıkardılar; fakat MÖ 251 yılında şehri yeniden almaya çalıştıklarında yenilgiye uğradılar. Romalılar MÖ 250 yılında Lilybaeum'u kuşattılsa da ambargo girişimleri kırıldı ve deniz güçleri bir sonraki yıl çifte bir felaketle yok oldu. Filolarından biri savaşta köşeye sıkıştırılmış ve yok edilmiş, bir ikincisiyse ani bir borayla kıyıya sürüklenmiş ve parçalanmıştı. Her iki taraf da tekrar tekrar 50.000 kişilik yeni ordular ve 300 *quinqeremis*'lik filolar donatıp savaşa sürdü. Her ikisi de çok büyük insan ve *matériel* kaybına uğradı. Her ikisi de baskının altında eziliyordu: Kartaca Sicilya'daki garnizonlarının isyanı ve Afrikalı tebaasının ayaklanmasıyla karşı karşıya kaldı; Romalıların İtalyalı müttefiklerinin her yıl zorla asker toplanmasına gösterdikleri giderek artan direnişle. Fakat savaş sona ermekten uzaktı: Bir fille balina arasındaki yenişememe hali devam etti; Romalılar batı limanlarını ambargo altına almaya yetecek kadar büyük bir donanmadan yoksundu, Kartacalılarsa adayı yeniden fethetmeye girişebilecekleri bir kara kuvvetinden.

Kartaca MÖ 247'de yeni bir komutan gönderdi. Hamilcar Barca başına buyruk bir aristokrattı; alışılmadık, siyasi yönelim olarak popülist ve emperyal genişlemenin katı bir taraftarıydı. Sicilya'ya varır varmaz Kartaca

ordusunda çıkan bir isyanı ezdi ve sonra, mütevazı kuvvetlerine rağmen, saldırıya geçti. İtalya sahillerine akınlar düzenledi, Roma'nın müttefiklerini ittifaktan çekilmeleri için cesaretlendirdi ve Palermo yakınlarındaki bir dağın tepesinde gerilla savaşı verebileceği güçlü ve ileri bir mevzi kurdu. Fakat Roma Sicilya'ya büyük ordular göndermeye devam ederken, Kartaca Hamilcar'a takviye birlikler yollamayı reddetti ve Kartacalıların taarruz gücü tedricen zayıfladı; kısa süre içinde, kıyılara yönelik akınlar kesildi ve ordu batıya çekilerek atıl kaldı.

Bu esnada Romalılar yeni bir topyekûn saldırıya hazırlanıyorlardı. MÖ 242'de 200 *quinqueremis* ve 700 nakliye gemisinden oluşan yeni bir filo Lilybaeum'a yelken açıp şehri ambargo altına aldı. Ertesi yıl, Kartacalılar şehri kurtarmak için kendilerine ait, boyut olarak Romalılarınkiyle kıyaslanabilir, fakat ilk kez daha az tecrübeli ve daha az yetenekli yeni bir filo gönderdiler. Roller tersine dönmüştü: Bir yıllarını ambargoyla geçiren Romalı tecrübeli denizciler, limandan yeni ayrılmış Kartacalı tecrübesiz mürettebatın karşısına çıktı. Aegates Adaları Savaşı'nda Romalılar 50 düşman gemisi batırdılar ve 70 tanesini de ele geçirdiler. Roma ambargosunun bir yıl daha sürmesinin sağlanmasıyla birlikte, Lilybaeum ve diğer yerlerdeki Kartaca garnizonları kaderlerine terk edilmiş oldu. Kartaca hükümeti Hamilcar'a hangi şartlar altında olursa olsun barış yapma yetkisi verdi.

Roma'nın dayattığı şartlar ağırdı: Tüm Sicilya ve etrafındaki adalar terk edilecekti; Hieron ve Syrakusalılar yalnız bırakılacaktı; on yıllık taksitle 3200 *talentum*'luk bir tazminat ödenecekti; bundan böyle hiçbir İtalyan ya da Sicilyalı paralı asker orduya alınmayacaktı; hiçbir Kartaca gemisi İtalya ya da Sicilya sularına girmeyecekti; ve bütün Romalı savaş esirleri fidye ödenmeksizin teslim edilecekti. Hepsi bu kadar da değildi. Savaş harcamaları ve tazminat nedeniyle mali olarak kötürüm kalan Kartaca yönetimi, geri dönen paralı askerlere gecikmiş ücretlerini ödemeyi reddettiğinde paralı askerler ayaklandılar, başkentin üstüne yürüdüler ve Libya'daki tabi nüfusu isyana kıskırttılar. Sonuç üç yıl süren şiddetli bir savaş oldu (MÖ 240-237). Romalılar bu fırsatı daha fazla toprak –Sardinya [Sardinia] ve Korsika [Corsica]– elde etmek için kullandılar ve direnişle karşılaştıklarında, önce Kartacalıların altından kalkamayacaklarını bildikleri bir savaş tehdidinde bulundular, sonra da kurbanları geri adım attığında, yine de saldırmamak için 1200 *talentum*'luk yeni bir tazminat talep ettiler.

Batı Akdeniz'deki Fenike şehirleri, Yunanlarla yaptıkları sayısız büyük savaşın ardından ayakta kalarak 500 yıldır varlıklarını sürdürmüşlerdi. Fakat Kartaca'nın Roma'yla girdiği ilk askerî çatışmadan sonraki 25 yıl içinde, Sicilya, Sardinya ve Korsika'daki yerleşimleri çözülmüş ve ana şehir muzaffer düşmanın kasalarını doldurmak için her yıl çok büyük meblağ-

lar öder hale gelmişti. Birinci Pön Savaşı, Kartaca tarihindeki en yıkıcı yenilgiydi. Siyasi bir sarsıntı geçiren Karataca yönetici sınıfı, güvercin ve şahinlerden oluşan iki rakip hizbe bölündü. Hanno liderliğindeki güvercinler esasen Roma ile barış içinde bir arada yaşamayı, Afrika imparatorluğunun savunulmasını, masraflı ve potansiyel olarak yıkıcı savaşlardan kaçınmayı tercih eden toprak sahibi aristokrasi tarafından destekleniyordu. Kendi yurtlarında güvende olacaklarını, Roma'nın asla onlar için oraya kadar gelmeyeceğini varsayıyorlardı, ki bu neredeyse kesin olarak yanlıştı. Bununla birlikte, ticaret oligarşisi açısından geçici bir soluklanma için beklemek söz konusu değildi. Ticaretlerinin büyük bir kısmı zaten sakatlanmıştı ve Roma genişlemesi başıboş bırakıldığında sonuçların ne olacağını öngörmek için pek az hayal gücü gerekiyordu. Onları temsil eden şahinler, bir gemi inşa programının başlatılmasını, denizasırı genişlemeyi, tüm cephe-lerde Romalılara, İtalyalılara ve Yunanlara karşı askerî husumet politikası izlenmesini ve kaybedilen yerleri yeniden almak için bir rövanş savaşına hazırlanılmasını istiyorlardı. Liderleri, Sicilya'nın eski komutanı, kıdemli general Hamilcar Barca'ydı. Barca hizbi hızla siyasi üstünlüğünü tesis etti. Hamilcar halihazırda kendisinden sonra hizbin başına geçmesi beklenebilecek bir erkek çocuğa da sahipti: Çocuğun ismi Hannibal'di.

Kapıdaki Düşman: İkinci Pön Savaşı, MÖ 218-202

MÖ 3. ve 1. yüzyıllar arasında Roma emperyalizminin ayırt edici özellikleri, bir araya geldiklerinde Roma'nın sık sık altından kalkamayacağı işlere girişmesine ve askerî gücünü yenilgiyle kırılacağı noktaya kadar zorlamasına neden olan saldırganlık ve kibirdi. Elbette Yunanların bunu ifade edecek sözcükleri vardı: aşırı gururdan doğan kötü, bozuk ve şiddet içeren davranış anlamına gelen *hubris* ve *hubris*'in neden olduğu haklı bir öfke ve intikam, yani *nemesis*. Kartaca'nın yeni bir gayret ve kararlılık bulmasını sağlayan şey, Roma'nın Birinci Pön Savaşı sırasında ve sonrasında sersemlemiş olan düşmanına karşı dayılanmasıydı. Bir rövanş savaşına girdiğinde Kartaca'ya güçlü yerel müttefikler sağlayan şeyse, Po Vadisi'ndeki Galyalılara karşı kuzeyde başlatılan yeni bir taarruz oldu.

Romalılarla Galyalılar Üçüncü Samnit Savaşı'nda öldüresiye çarpışmışlardı ve savaşın ardından, Senones kabilesinin *ager Gallicus* adıyla bilinen toprakları ilhak edilmişti. Elli yıl sonra, MÖ 232 yılında çıkan yeni bir yasayla çok sayıda Latin yerleşimci bölgeye gelerek, muhtemelen kuzeye doğru mülteci olarak kaçıp Po Vadisi'ndeki soydaşları arasında bir adeletsizlik ve tehdit algısı yaratacak yerli Galyalıları yerlerinden etmeye başladı. Sıradaki kim olacaktı?

MÖ 225 yılında, Gallia [Galya] Transalpina'sından gelen birliklerle ("Alpler'in karşı tarafındakiler") desteklenmiş büyük bir Cisalpine kabileleri ("Alpler'in bu tarafındakiler") ittifakı, 70.000 kişilik bir ordu kurarak Roma İtalya'sını işgal etti. Bütün bir İtalyan yarımadasının insan gücünden ve lojistik kaynağından yararlanma şansına sahip Romalılar, Galyalılara karşı 130.000 kişi topladılar. Galyalılar kısa süre içinde Apenin geçitlerinden Etruria'ya çekilseler de, Romalılar sonunda onları bir meydan muharebesine zorlamayı başardılar. Aradaki sayı farkı karşısında yılmayan Galyalılar, iki kanattan da saldırıya uğradıkları halde sağlam bir şekilde mevzilendiler. Büyük ordularının görünüşü, Polybios'a göre "dehşet vericiydi". Romalılar taktik üstünlüklerinden cesaret alsalar da, "aynı zamanda Kelt ordusunun görkemli dizilişi ve çıkardıkları sağır edici gürültü karşısında dehşete düşmüşlerdi. Saflarında aynı anda sayısız boynuz ve borazan çalınıyordu ve ordu bir bütün olarak savaş çılgınlıkları attığından öylesine bir gürültü çıkıyordu ki, sanki sesler sadece borazan ve askerlerden değil de, etraftaki bütün bir kırsal alandan bir anda yükseliyordu. Bunun yanı sıra, asker sıralarının önündeki çıplak savaşçıların hal ve hareketleri korkutucu bir manzara oluşturuyordu. Hepsi hayatının baharında, harika fiziğe sahip adamlardı ve öncü birliklerdeki altın kolye ve bileziklerle zengin bir şekilde süslenmişlerdi."¹⁰ Fakat Telamon Savaşı'nın sonucu bir katliam oldu. Galyalıların kalkandan duvarı önce arkadan gelen saldırılara karşı bir süre dayandıysa da, kanatlara gerçekleştirilen bir Romalı süvari saldırısı karşısında yıkıldı. Polybios 40.000 civarında Galyalının öldürüldüğünü ve en az 10.000'inin esir alındığını kaydeder. Bu zaferin ardından, Romalılar MÖ 225 ve 220 yılları arasında gerçekleştirdikleri bir dizi seferle Gallia Cisalpine'sini fethedip, zaferlerini Po'nun orta kısmı üzerindeki Cremona ve Placentia'da iki yeni koloni kurarak pekiştirdiler.

Bir bütün olarak bakıldığında, MÖ 290 yılında Üçüncü Samnit Savaşı'nın sona ermesiyle MÖ 218'de İkinci Pön Savaşı'nın patlaması arasında, Roma İmparatorluğu'nun toprakları Sicilya, Sardinya, Korsika ve Gallia Cisalpine'sinin de katılmasıyla neredeyse iki katına çıkmıştı. Bazı topraklar geleneksel yasal antlaşmalarla imparatorluğa dahil edilmişti. Sadık olanlar -Syrakusa ve Messina'nın yöneticileri gibi- kâğıt üstünde bir bağımsızlıkla ödüllendirilmiş ve bunlara "müttefik" (*socii*) payesi verilmişti. İsyancılar zaman zaman -Po Nehri üzerindeki Cremona ve Placentia'da olduğu gibi- topraklarını yeni "koloniler" (*coloniae*) kurmak üzere getirilen Latin ve Romalı yerleşimcilere kaybediyorlardı. Fakat yeni toprakların büyük bir kısmı, her biri bir Romalı magistrat (bu dönemde her yıl seçilen ve sayıları imparatorluğun büyümesine koşut olarak tedricen artan praetorlardı) tarafından yönetilen "eyaletler" (*provinciae*) şeklinde

örgütleniyordu ve yerli sakinlerin büyük bir kısmı “yabancı topluluklar”ın (*civitates peregriane*) mensubu olarak yeniden sınıflandırılıyordu: Bir başka deyişle bunlar sadece, Roma devletinin haraç ödemekle yükümlü fakat siyasi haklardan yoksun bırakılan tebaasını oluşturunuyordu. Bütünleşme sorunluysa: İmparatorluğun hızlı bir şekilde genişlemesi, yeni sakinlerin büyük bir bölümünün haklardan yoksun olması ve imparatorluğu inşa edenlerin açgözlülükleri zaman zaman bir araya gelerek şiddetli isyanlara yol açıyordu. Romalı memurlar genellikle yozlaşmıştı. Kâr amacı güden özel kişilerin ellerinde vergi toplamak için sözleşmeler vardı. Yerleşimciler yerli köylülerin topraklarına el koyuyordu. Yerli şefler tefeciler tarafından kandırılmış ve ödenmesi mümkün olmayan borçlara sürüklenmişlerdi. Şikâyet edenler askerler tarafından dövülüyordu. Fetih ve “yabancı” statüsünün gerçekte ne anlama geldiği fark edildikçe, sakin bir dış görünüşün altında sessiz, fakat örgütlenmesi halinde isyana dönüşebilecek bir öfke kabarmaya başlamıştı. MÖ 218 sonlarında bir Kartaca ordusu Alp geçitlerini aşmış Po Ovası’na girdiğinde Gallia Cisalpine’si işte böyle bir yerdi.

Bu ordu, Barca hizbinin MÖ 237’den beri yeni bir imparatorluk kurmakla meşgul olduğu İspanya’dan [Hispania] yola çıkmıştı. Önce büyük Hamilcar’ın, sonraysa damadı ve eski üsteğmeni Hasdrubal’ın liderliğindeki Kartacalılar, İberya Yarımadası’nın büyük bir kısmını, bazen askerî fetih yoluyla bazense İspanyol şeflerle diplomasi ve ittifaklar kurarak denetimleri altına almışlardı. Yarımada Demir Çağı kültürüne sahip kabilelerden ve halklardan oluşan bir yamalı bohçaydı ve her bir grup kuru taşlardan ya da kerpiçten yapılmış savunma surlarıyla çevrili bir müstahkem tepeyi merkez edinmişti. Eskiçağda yaşayanlar İberya Yarımadası’na yaşayanlara, yerli İberyalılarla kuzeyden gelen Keltlerin birleşmesini ifade edecek şekilde “Celtiberialılar” adını vermişlerdi. İspanya’dan Pireneler’e kadar yayılmış melez bir kültür fikrini destekleyecek çok sayıda arkeolojik bulgu ve yer isimlerinden çıkarılabilecek kanıt bulunmaktadır. Doğu ve güney kıyılarına yakın kabileler burada kurulan Yunan ve Fenikeli ticaret şehirlerinin sınırlı nüfuzunun da etkisindeydi: İthal edilmiş şarap fıçıları ve seramik sofra takımları bazı büyük müstahkem tepelerde karşımıza çıkar. Celtiberialılar süreklileşmiş kabile savaşları sayesinde gelişen güçlü bir askerî geleneğe ve etkileyici bir demir silah yelpazesine sahiptiler. Ağır piyadeleri esas olarak kılıçla savaşıyor ve her ikisi de kesmek ve saplamak için tasarlanmış kesici silahlar olan, eğilimli *falcata*’lar ya da düz kenarlı *gladius*’lar kullanıyorlardı. Çok az zırh giyiyor ya da hiç giymiyor, fakat geniş oval vücut kalkanları taşıyorlardı ve pek çoğunun aynı zamanda kargısı da vardı. Kuşkusuz İspanyol hafif piyadeleri de bulunuyordu ve bunlar tamamen demirden yapılmış; kalkan ya da zırhları delmesi için

tasarlanmış kısa bir uca ve uzun ince metal bir sapa sahip kısa bir *pilum* içeren kancalı bir tür kargı kullanıyorlardı. İlk kez İkinci Pön Savaşı'nda karşılaşılan İspanyol savaş tarzı, Roma ordusu üzerinde büyük bir etkide bulunacaktı. Hem *pilum* hem de *gladius* (Romalı askerler bunu "İspanyol kılıcı" ismiyle biliyorlardı) lejyonlar tarafından benimsenecekti.

İspanya Kartacalılara çok şey sunuyordu: Daha fazla Roma genişlemesine karşı bir bariyer; silahlı askerlere ödeme yapmak için bol miktarda bakır ve gümüş üreten madenler; zengin bir asker toplama kaynağı ve Kartacalı tüccarlar için yeni pazarlar. Dahası, 230'ların ve 220'lerin fetihleri Kartaca devleti üzerinde bir yük de oluşturmamıştı: Kendi masraflarını çıkarmaları için yapılmışlardı ve yeni topraklar Yeni Kartaca'daki kendi başkentiyle tamamlanan yarı-bağımsız bir Barca derebeyliğine dönüşmüştü. Muhtemelen Hamilcar en başından beri İspanya'yı Roma'ya karşı bir rövanş savaşının sıçrama tahtası olarak tasavvur etmişti. Livius tam da bunu ima eden eski bir hikâye aktarır: "Afrika'daki seferin ardından Hamilcar birliklerini İspanya'ya geçirmek üzereyken, o zamanlar yaklaşık dokuz yaşında olan Hannibal, bütün şımarıklığıyla ona eşlik edebilmek için yalvarmış; bunun üzerine başarılı bir sonuç için kurban sunmaya hazırlanan Hamilcar da çocuğu sunağa götürüp onu yeterince büyür büyümmez Roma halkının düşmanı olacağı konusunda, ellerini kutsal kurbanın üzerine koydurarak dinî bir yemin ettirmişti." Livius bunun ardından Hamilcar'ın İspanya'yı fethetmesindeki nihai amacın, "çok daha büyük bir an için bir yatırım" yapmak¹¹ olduğunu ve bunu görmesini ancak MÖ 229'daki ölümünün engellediğini anlatır.

Fakat Romalı yazarların Kartaca'yı saldıran taraf olarak göstermelerinin bir sebebi vardır. Hamilcar'ın niyetleri konusunda emin olamayız. Kartaca Celtiberialı kabilelerle, Roma da Gallia Cisalpinelileriyle savaşırken, iki devlet arasındaki ilişkilerin Kuzeydoğu İspanya'daki Ebro Nehri'nin kendilerine ait nüfuz alanları arasında sınır oluşturacağını öngören bir antlaşmayla belirlendiğini biliyoruz. Aynı zamanda, bu antlaşmaya aykırı olarak, Romalıların doğu kıyısında, Ebro hattının güneyinde kalan –Kartaca nüfuz alanının içlerindeki– Saguntum şehriyle ittifak yaptıklarından da haberdarız. Roma emperyalizminin "savunmacı" karakteri (bunu söylerken ironi yapmıyorlardı), özellikle de İkinci Pön Savaşı'nın çıkması sırasında Saguntum ile ilgili yaşanan ihtilaf üzerine çok şey yazılmıştır. Fakat olgular yeterince açıktır. Saguntum'la ittifak yapıldığında Roma'nın Ebro'nun güneyinde mevcut herhangi bir çıkarı yoktu ve bu nedenle bu ittifakın tek olası açıklaması Kartacalılara ait bir alana bir Troia atı yerleştirmesidir. Bu, Kartacalıların Gallia Cisalpinelileriyle ittifak kurmalarına benzer bir şeydi. Her ne kadar Saguntum'la

yapılan ittifakın ne anlama geldiği bazı modern araştırmacılar açısından muğlak kalsa da, o dönemde Kartacalılar için böyle değildi: Roma'nın İspanya'da emperyal hevesleri vardı. "Savunmacı emperyalizm" teorisinin en sert eleştirmeni William Harris'in söylediği gibi: "[Roma'nın iki savaş arasında Kartaca'ya yönelik davranışlarına ilişkin] eksiksiz bir açıklama, zaman zaman Roma'nın davranışlarının altında yatan, başarılı bir savaştan ve saldırganlıktan beklenebilecek alışıldık avantajları da içermelidir. Özellikle İspanya muhtemelen Romalı senatörler tarafından Kartaca'ya karşı verilecek bir savaşta kazanılabilecek zengin bir ödül olarak görülüyordu. Şan, iktidar ve servet umudu, dış muarızlara karşı silahlı tepki alışkanlığıyla birlikte savunma ihtiyaçları olarak görülen şeylerle iç içe geçmişti."¹²

MÖ 220'de Roma ile Saguntum arasındaki ittifak etkin hale geldi. Romalılar şehirde çıkan bir ihtilafa Roma yanlısı yöneticileri desteklemek amacıyla müdahale ettiler. Kısa bir süre sonra bir Roma elçisi Yeni Kartaca'ya giderek Saguntum'un bağımsızlığı için güvence talep etti. İspanya'daki yeni Kartacalı kumandan krizle başa çıkmak için Kartaca'dan tavsiye istedi. Anında ihtiyacı olan yetkiyi aldı: Kartaca ordusu Saguntum'a doğru harekete geçti ve sekiz aylık bir kuşatmanın ardından MÖ 219'da şehri ele geçirdi.

Romalılar Saguntum'a herhangi bir askerî yardım göndermediler. Böyle yapmak lojistik açıdan riskli bir girişim olurdu. Ama bu pek de umurlarında değildi. Saguntum kendi başına bir önem taşııyordu, fakat önemi *casus belli* olmasından kaynaklanıyordu. Şehrin düştüğü haberini aldıklarında Kartaca'ya, İspanya'daki Kartaca kumandanının teslim olmasını ve Saguntum'un bağımsızlığının geri verilmesini talep eden bir heyet gönderdiler. Livius, Kartacalı ihtiyarlar konseyinin Roma'nın taleplerini reddetmesi üzerine görüşmenin yapıldığı yerde vuku bulan dramatik sahneyi tasvir eder. "Fabius [Roma heyetinin başkanı] cevaben, elini togasının kıvrım yerine götürüp göğsünün üzerinde topladı ve 'Burada' dedi, 'size savaş ve barış getiriyoruz. Hangisini istiyorsanız alın.' Sözleri biter bitmez hiç de daha az mağrur olmayan, 'Siz hangisini isterseniz – umrumuzda değil!' yanıtı cınladı. 'Fabius elinde topladığı kıvrımların düşmesine izin verdi ve bağırdı: 'Size savaşı veriyoruz!' Kartacalı senatörler tek bir ağızdan yanıt verdiler, 'Kabul ediyoruz ve aynı ruhla sonuna kadar savaşaçağız.'"¹³

Barca hizbi muhtemelen uzun zamandır beklediği ve planladığı savaşı elde etmişti, fakat Saguntum'la ittifak yaparak, iç işlerine doğrudan müdahale ederek ve şehir ezildiğinde bir ültimatom vererek İkinci Pön Savaşı'nı başlatanlar Romalılar olmuştı: Bunların hepsi Ebro Antlaşması'nın ihlal edilmesi anlamına geliyordu. Fakat Romalılar bu kez, İspanya'daki Karta-

ca İmparatorluğu'nun gücünü, buradaki Kartaca ordusunun büyüklüğünü ve profesyonelliğini ve özellikle selefinin MÖ 221'de suikasta uğramasının ardından askerleri tarafından başkomutan ilan edilen Kartacalı genç general Hannibal Barca'nın parlaklığını fena halde küçümseyerek gerçekten boylarından büyük bir işe kalkışmışlardı.

Saldırı niyeti ve kibirli bir aşırı güven –*hubris*– Roma'nın savaşın başındaki askerî stratejisinde de açıkça görülüyordu. Konsüllük ordularından birinin İspanya'ya, diğerininse Afrika'ya gönderilmesi tasarlanmıştı. Hannibal'in savaşta kendi büyük stratejisini uygulamaya koyduğuna dair haberler komutanlarına ulaştığında her iki ordu da hedeflerine ilerlemekteydi. Hannibal Afrika'yı koruması için 15.000 kişi gönderdikten sonra, ana kuvvetleriyle Ebro'yu geçmiş ve kuzeye ilerlemişti. Kuzeydoğu İspanya'yı tutması için 11.000 kişi bırakmış ve Pireneler'i geçerek 50.000 piyade, 9000 süvari ve 37 filden oluşan ordusuyla Gallia'ya yönelmişti. Nihai hedefi Po Vadisi'ydi ve buraya yaptığı yürüyüş askerî tarihin destanlarından birisini oluşturacaktı. Galyalı kabileler Rhône'u geçmesine karşı çıktılar ve onu istemediği bir muharebeye zorladılar. İspanya'ya yapmayı planladıkları taarruzdan vazgeçen Romalılar, Rhône ağzına çıktılar, Hannibal'in süvarilerini yendiler ve savaşmak için iç kısımlara doğru ilerlediler; fakat Kartacalılar aniden kuzeye döndüler. Bir başka Galyalı kabilesi dar bir Alp geçidinde Hannibal'in ordusunu pusuya düşürdü; bunu düşmanın bozguna uğramasından önce son derece tehlikeli bir hal alan bir mücadele izledi. Sonunda, dağlardan düşen çığ ve kayalar Alp geçitlerini binlerce askerin telef olduğu bir kâbus yolculuğuna çevirdi. Po Vadisi'nin batı ucuna indiğinde, ordusunun sayısı ilk baştakinin yarısından daha azına inmişti. Geriye kalanlar tükenmiş ve yalıtılmış bir halde, kış soğuğu, ikmal sıkıntıları ve muharebe alanına cebri yürüyüşle ilerleyen güçlü Roma ordularının her an karşılarna çıkma tehdidi altında, düşman bir toprakta başıboş sürükleniyorlardı. Cesur bir stratejik hamle yüzünden Kartacalıların hedefleri bir pamuk ipliğine bağlı hale gelmişti.

Bütün dünya izliyordu. Özellikle de kısa süre önce fethedilmiş olan Gallia Cisalpine'sindeki kabileler. Burası İtalya'ya açılan stratejik kapıyı kilitleyen anahtardı. Bir Kartaca zaferi bölgeyi ateş içine atabilir ve ihtiyaç duydukları takviye kuvvetler, ikmal ve kışı geçirebilecekleri bir üs sağlayabilecek yerel müttefikler kazandırabilirdi. Rhône deltasına gerçekleştirdiği sonuçsuz çıkarmadan dönen konsül Publius Cornelius Scipio, keşif yapmak ve Kartacalıların konumlarını incelemek için süvari ve hafif piyadelerden oluşan güçlü bir birliğin başında yola çıktı. Hannibal onları Ticinus Nehri'nde karşıladı ve çok daha güçlü süvari kuvvetiyle vakit geçirmeden saldırarak Romalıları ağır kayıplarla püskürttü; konsül yaralanmış ve kendi oğlu tarafından kur-

tarılmak zorunda kalmıştı. Scipio ordusunu Po'nun ortasındaki Placentia'ya çekerek, Hannibal'i yağma yapması ve asker toplaması için rahat bıraktı. Fakat diğer Roma konsülü –Afrika'yı fethetmesi amaçlanan– ordusuyla birlikte güneyden geldiğinde, Romalılar tekrar ilerlediler ve Hannibal'inkine yakın bir yerde kamplarını kurdular. Aralık sonuydu ve kış bastırmıştı –yaklaşan Trebia Savaşı kar yağarken ve sıfırın altında sıcaklıklarda yapılacaktı– fakat iki taraf da savaşmaya istekliydi.

Konsüller büyük bir kısmı ağır piyadelerden oluşan ama yeterli sayıda hafif piyade de bulunan 4000 kişiye komuta ediyorlardı, ama süvarileri yetersizdi. Bu Romalılardan, Latinlerden ve müttefiklerden oluşan karma bir orduydü. Romalılar (büyük olasılıkla Latinler ve muhtemelen en azından bazı müttefikler de, bundan emin değiliz) her biri 1200 *velites* (hafif kargı fırlatanlar), 1200 *hastati* (kargı, kılıç ve vücut zırhıyla savaşan zırhlı ağır piyade olarak hizmet eden genç erkekler), 1200 *principes* (aynı şekilde donanmış daha yaşlı adamlar) ve 600 *triarii*'den (yine yaşlı ve kargı yerine uzun delici mızraklara sahip askerler) oluşan 4200 kişilik lejyonlar halinde örgütlenmişti. Geleneksel olarak bunlar dört ayrı muharebe hattı oluşturuyordu. *Velites* önde hafif çatışmalara giriyor, *hastati* ikinci hatta yerleşiyor ve ihtiyaç duyulması halinde üçüncü hattaki *principes* esas vurucu gücü oluşturuyordu. *Triarii* ise bir felaket anında ordunun destek alabileceği son bir yedek gücü teşkil ediyordu. Fakat bu yine de amatör bir orduydü: Düzenli talim ve silah pratiğine rağmen, askerlerin köylü çiftçilerden, subay ve generallerinse üst sınıf siyasetçilerden geldiği bir milis olmaya devam ediyordu. Elverişsiz şartlarda savaşmaya kolayca kıskırtılabilecek bir orduydü bu.

Hannibal bir sabah erkenden hafif süvarilerini düşmanlarını taciz etmeleri için Roma kampına kadar gönderdi. O gün komutada olan konsül Sempronius Longus, hemen askerlerinin başına geçerek –dondurucu kış soğuşunda kahvaltıdan önce– onları savaş için mevzilendirdi ve ileriye doğru taarruza geçti. Kendilerinininkiyle karşılaştırılabilir boyutta ve büyük bir profesyonel çekirdeğe sahip olan Kartaca ordusuyla karşı karşıya geldiler. Hannibal'in kendisi gençliğini ve yetişkinliğinin ilk yıllarını savaşta geçirmişti. Deneyimli generallerden oluşan bir savaş konseyine başkanlık ediyordu. İspanya'dan getirdiği ordu, uzun süredir hizmet veren paralı askerlerden oluşuyordu. Romalılar alışıldık şekilde mevzilenmiş ve ilerlemişlerdi. Kartacalıların mevzilenmesiye, aksine kurnaz bir taktik plan içeriyordu. Numidyalı hafif kargı fırlatıcılarından ve Kartacalı, İspanyol ve Galyalı ağır ani taarruz süvarilerinden oluşan üstün Kartaca atlıları kanatlardaydı: Sayıları toplam 10.000 civarındaydı. Piyadelerin merkezi yeni askere alınmış Galyalılar tarafından tutuluyordu: Sıkı sa-

vaşçılardı, fakat disiplinden yoksundular ve Hannibal'in ordusunun en az güvenilir kısmını teşkil ediyorlardı. Merkezdeki Galyalılarla, kanatlardaki süvariler arasında elit piyadeler konuşlanmıştı: mızraklı Libyalılar ve kılıçlı İspanyollar. Her biri derinlemesine birçok sıra içeren farklı muharebe hatlarına dağılmış, toplamda belki de 20.000 ağır piyade vardı. Her bir piyade kanadının önünde fillerden oluşan bir blok duruyordu (Alpler'i geçtikten sonra hayatta kalan toplam 37 fil). En önde Balear Adaları'ndan gelen sapancıların ve İspanya'dan gelen kargı fırlatıcıların olduğu 8.000 hafif piyade, öncü birlik olarak yer alıyordu. Son olarak, muharebe meydanının kenarındaki bir nehir yatağına gizlenmiş halde, güvenilir bir komutana bağlı 2000 seçilmiş adam bulunuyordu.

Muharebe hemen hemen plana uygun bir şekilde seyretti. Roma piyade saldırısının esas ağırlığı, tedrici bir şekilde çekilerek düşmanlarını peşlerinden ileri doğru çeken merkezdeki Galyalıların üzerine düşmüştü. Çok daha zayıf Roma süvarisi kanatlarda yok edildi ve Kartaca atları yeniden saf tutup lejyonların açıkta kalan kanatlarına saldırdığında, fillerle Libyalı ve İspanyol ağır piyadeler de eşzamanlı olarak saldırıya geçti. Felaketi tamamlamak üzere, gizlenmiş olan kuvvet de ortaya çıkarak Romalıların arkasına saldırdı. Eğer merkezdeki Galyalıları tamamen çöküp kaçarak, 10.000 lejyonerin kendilerini yarıp geçmesine ve muharebe alanının uzak kenarına ulaşarak kaçmasına izin vermemiş olsaydı Kartaca zaferi mutlak olacaktı. Buna rağmen Romalılar 15.000 asker kaybettiler; ve kuşkusuz, sulusepken ve kar Kartacalıların takibini engellemeseydi çok daha fazlasını kaybederlerdi. Konsüller ve ordudan geriye kalanlar Cremona ve Placentia'ya çekilerek hayatta kalmayı başardılar; fakat Hannibal yılı kuzeyin efendisi olarak bitirmişti. Savaş –Roma'nın imparatorluk için verdiği bitmek bilmez savaş– beraberinde eve intikam getirmişti.

Buna rağmen ana Kartaca ordusunun Po Vadisi'nde bulunması Afrika ve İspanya'yı saldırıya açık bırakmıştı ve Hannibal'in bulunduğu yerde tutularak, Roma gücünün gerçek kalbi olan İtalya'ya girmesinin engellenmesi mümkündü. Bu nedenle Romalıların stratejik konumu hâlâ güçlüydü. MÖ 217'de on bir lejyon toplandı –beklenmedik bir sayıydı bu– ve her iki konsül de bu lejyonların altısıyla birlikte Hannibal'in beklenen istilasını engellemek üzere kuzeye gönderildi. (Roma kaynakları sadece Romalı yurttaş lejyonlarını sayarlar. Bu dönemde genellikle, bir Roma ordusu eşit ya da daha büyük sayıda kendi birliklerinde örgütlenmiş Latin ve müttefik askerlerini de içerirdi. Dolayısıyla burada alıntılanan birlik sayıları ikiye çarpılmalıdır.) Kendi payına, Hannibal İtalya'da yeni bir zafere can atıyordu. Trebia, Gallia Cisalpine'sinin sadakatini güvence altına almış-

tı. Etruria ya da Umbria'da kazanılacak bir zafer Roma'nın imparatorluğunun İtalyan çekirdeğini parçalayabilirdi (bu hedef o kadar merkeziydi ki Romalı olmayan savaş esirlerini fidye beklemeksizin serbest bırakmak standart uygulama haline gelmişti). Yetersiz, kafası çalışmayan ve kibirli konsül Gaius Flaminius, meslektaş zaferi paylaşmak için gelmeden önce Hannibal'in hesabını görmeye kalktı. Onu kandıran Hannibal, Roma ordusu Trasimene Gölü'yle kuzeydeki yükseklikler arasında kilometrelerce uzanan bir yürüyüş koluna yayılana dek, kendisini stratejik olarak geri çekiliyormuş gibi gösterdi. Aniden, Romalı lejyonerler üzerlerindeki yüksekliklerden, boğazda pusu kurmak için mevzilenmiş binlerce düşmanın, erken bir sabah sisinin içinde çınlayan savaş çılgınlıklarını duydular. Dakikalar içinde Roma kolu açıldı, kanatlardan ve geriden yolu kesildi ve bütün bir hat boyunca saldırıya uğradı. Romalılar yeniden mevzilenme şansını asla bulamadılar ve yarım saat içinde her şey bitti; 15.000 Romalı (konsül de dahil olmak üzere) öldü, 10.000'i esir düştü ve sadece 6000'i kargaşa içinde kaçabildi.

Roma yönetici sınıfının morali çökmüştü. Quintus Fabius Maximus diktatör olarak seçildi. Dikkatli ve muhafazakâr bir adam olan Fabius'un krize yönelik çözümü, meydan muharebesinden kaçınmak ve Hannibal'in kuvvetlerini uzun bir yıpratma savaşıyla aşındırmaktı: Ona *Cunctator* ("Erteleyici") unvanı verilmişti. Yeni lejyonlar toplandı; fakat artık görevleri açık bir muharebede düşmanın karşısına çıkmak değil onu gölge gibi takip etmek, sıkıştırmak ve öncülerini taciz etmektir. Ordular İtalya'yı bir uçtan bir uca yakıp yıkararak ilerlediler, Romalılar Hannibal'in ikmalini kesmek için arazileri yaktılar, Kartacalıların ordularını beslemek ve düşmanı muharebeye kışkırtmak için Roma'nın müttefiklerini yağmaladılar. Bu sürdürülebilir bir politika değildi. Eğer Roma müttefiklerini koruyamayacaksa, eğer generalleri istilacıyla savaşamayacak kadar korkaksa, İtalyan İmparatorluğu çökmeye mahkûmmuş gibi gözüküyordu. Ertesi yıl Fabius'un politikasından vazgeçildi ve iki yeni konsüle, Gaius Terentius Varro ile Lucius Aemilius Paullus'a, MÖ 216 yazında savaşmaları emredildi. Ordular Apulia'daki Cannae'de bulunan açık bir ovada karşı karşıya geldiler.

Muharebe günü komuta Varro'daydı. Planı süvari bakımından zayıf olan kanatlarını sağlam tutarken, lejyonlarıyla merkeze ani bir saldırı başlatmaktı. Hannibal'in planıysa bu saldırıyı Roma ordusunun yok edilmesinin aracına dönüştürmek için kusursuz bir şekilde hesaplanmış bir mekanizmaydı. Cannae taktiksel açıdan bir şaheserdi. Kuşkusuz, düşmanın kanatlarını kırarak merkezini sarmanın ve düşman ordusunu imha etmenin zaferi garantilediğini fark etmek dâhi olmayı gerektiriyordu.

Cannae'yi özel kılan şey Hannibal'in karşı karşıya kaldığı somut koşullar altında bunu yapmanın bir yolunu bulmuş olmasıydı. Roma lejyoner saldırısı güçlüydü, fakat iyi planlanmamıştı: Muazzam bir güçle ileri atılan, ama durması ya da dönmesi mümkün olmayan bir buharlı silindir gibiydi. Kitlenin içindeki adamlar, etraflarında vuku bulan savaşa dair pek az şeyin farkındaydılar; fakat ileride bocalayan ve geri çekilen bir ordu karşısında zaferin kokusunu alabiliyor ve aldıkça içgüdüleri onları ilerlemeye sevk ediyordu. Kartacalılar Trebia'daki hatalarını tekrarlamadılar: Merkezde mevzilenen Galyalıları bu kez İspanyollarla desteklenmişti ve uzun saatler süren savaş boyunca esneyecek fakat yarılmayacak bir hat yaratılmıştı. Piyadelerin merkezdeki mücadelesi artınca, Kartaca atlıları bir kez daha Romalılara kanatlarda üstünlük sağladı ve mızraklı Libyalılardan oluşan kollar lejyonların kanatlarını ileriye doğru ittiler. Tuzak kurulmuştu. Roma piyade kütlesi her taraftan saldırı altındaydı; Galyalıları ve İspanyollar önden, Libyalılar kanatlardan, süvari ise arkadan saldırıyordu. Düşman çemberi lejyonerleri giderek daha fazla hareket edemeyecekleri, mevzilenemeyecekleri ya da silah kullanamayacakları kadar dar bir alana sıkıştırdı. Kuşatmayı yarabilen pek olmadı; oldukları yerde öldüler. Toplamda, o gün çatışmaya giren 80.000 civarında Roma askerinden 65.000'i can verdi.

Cannae sonunda Roma'nın İtalya'daki imparatorluğunun dayanıklılığını kırdı. Livius bu savaştan sonra Hannibal'in tarafına geçen topluluklara ilişkin etkileyici bir liste sunar. Galyalıların tümü, Samnitlerin çoğu, Lucani kavmi, Bruttiumlular, ve Güney'deki Yunan şehirlerinin çoğunluğu. Bununla birlikte en büyük ödül, muhtemelen Roma'nın ardından İtalya'nın en büyük şehri olan ve Hannibal'in bağlılığını Roma yanlısı oligarşiye karşı yerel demokratları destekleyerek kazandığı Capua'ydı: Demokratlar Hannibal'e birinci sınıf bir üssün yanı sıra 30.000 piyade ile 4000 atlıdan oluşan bir ordu sağladılar. Bundan böyle Yunanlar, Samnitler, Lucani kavmi ve Bruttiumlular Hannibal'in ordusunun giderek artan bir kısmını oluşturacaklardı. Fakat bütün bunlara rağmen kazanımlar sınırlı ve sorunluydu. Kuzeyin tamamı, merkezin büyük bir kısmı ve güneyin bir bölümü Roma'ya sadık kalmıştı. Hannibal artık koruması gereken topraklara ve müttefiklere sahipti: Eğer bunu beceremezse, kazandığı desteği yitirecekti; fakat yeni topraklarını korurken, savaşın ilk iki yılında muharebe alanında kendisine böylesine şaşırtıcı bir başarı kazandırmış olan stratejik hareketliliğini feda etti. Dahası, yeni dostluklarından bazıları, diğerlerinin düşmanlıklarının devam etmesini kesinleştirdi: Hannibal'in savaşı bir yandan barbar "ötekiler"den -Galyalılarından, Osklardan, dağlı eşkıyadan, sığır hırsızla-

rından– duyulan kadim korkuyu alevlendirir ve komşu şehirlerle kabileler arasındaki eski rekabetleri yeniden harekete geçirirken, öte yandan demokratlara verdiği destek üst sınıfların aşağıdan gelecek devrim ve mülklerine yönelik tehdit karşısındaki korkularını tetikledi.

Bu gerilimler, Hannibal’ın seferinin şimdi karşı karşıya olduğu temel stratejik problemi derinleştirdi. Cannae bile –Romalıların o güne kadar tattıkları en ağır yenilgiydi– Roma’nın İtalyan konfederasyonunu yok edememişti. Öyle gözüküyordu ki savaş sadece büyük bir gösteriyle kazanılamayacaktı. Roma toprakları, uzun bir kuşatma ve yıpratma mücadelesiyle parça parça koparılmak zorundaydı. Fakat Hannibal böyle bir savaşı nasıl kazanabilirdi? Saldırıları, farklı güçler arasındaki güçlü bir koalisyonu yansıtıyordu: Barca hizbinin ve Kartaca hâkim sınıfının şahin kanadının rövanşist emperyalizmi, Gallia Cisalpine’inde ve Güney İtalya’da yaşayan tabi halkların Roma karşıtı milliyetçiliği, *Magna Graecia* şehirlerindeki Roma taraftarı oligarklara yönelik demokrat kalabalıkların düşmanlığı; ve Hannibal’ın ordusunun saflarını dolduran profesyonel paralı askerler için maaş ve yağmanın çekiciliği. Fakat bunun karşısında Roma devletinin sıradışı direnci vardı. Polybios Roma’nın yurttaşlarından ve müttefiklerinden oluşan insan gücü kaynağının 700.000 piyade ve 70.000 atlı olduğunu tahmin ediyordu; ve Cannae’dan sonraki yıllarda, savaş vergisinin oranını iki katına çıkararak Romalılar düzenli olarak 20 lejyon (170.000 kişi) seferber etmişlerdi, ki bu her zamankinden daha fazlaydı. Bu Roma’nın sadece Hannibal’i ve Güney İtalyalı müttefiklerini demirden bir zincirle baskı altında tutması için değil, İspanya’da saldırıya geçmesi ve MÖ 215 yılında buradaki Kartaca ordusu karşısında ezici bir galibiyet elde etmesi için de yeterliydi. Yunan isyanı Syrakusa’ya, Tarentum’a ve diğer güney şehirlerine sıçradığında, Roma’nın seferber ettiği güç 25 lejyona (210.000 kişi) ulaşmıştı ve bu sayede Capua ve Syrakusa MÖ 211 yılında yeniden ele geçirildi. Polybios’un gözlemlediği gibi, Romalılar güçlerini bölebilecek kadar kuvvetliydi, oysa Hannibal aynı anda sadece bir yerde olabiliyordu.

Savaş Güney İtalya’da bir yenişememe hali aldı. Daha geniş Roma karşıtı hareket tedricen çözüldü; fakat Hannibal’ın yetenekleri ve devam eden başarıları büyük bir paralı asker ordusunu idame ettirmesini ve Romalı komutanlarla arasındaki mesafeyi korumasını mümkün kıldı. Savaşın ağırlık merkezi İspanya’ya kaydı. Buradaki bir Roma zaferi, Kartacalıları kendi imparatorluklarını savunmak için İtalya’yı terk etmek mecburiyetinde bırakabilirdi. Kartacalıların zaferiyse onları İtalya’da Hannibal’e takviye olacak ikinci bir ordu göndermekte özgür bırakabilirdi. İspanya için verilen mücadele gelgitlerle devam etti. MÖ 215 yılındaki Roma zafelerini MÖ 211 yılındaki ezici bir çifte mağlubiyet takip etti. Eski konsüller

Publius Cornelius Scipio ve kardeşi Gnaeus Cornelius Scipio aynı ay içinde ayrı ayrı yenildiler ve öldürüldüler. Bu, İspanya'ya yönelik Roma tasarıları ve Aemilii ile birlikte Senato'da Fabii'nin savunma stratejisine karşı muhalefete liderlik eden Scipiones ailesi için yıkıcı bir darbeymiş gibi gözü-küyordu. İmparatorluk inşasına bağlı bir saldırı savaşını savunanlar onlar olmuştu. MÖ 216'dan bu yana (Hannibal'e karşı) ana komutadan dışlanarak İspanya'yla oyalanmışlardı; ve vaatkâr bir başlangıcın ardından, bu şimdi bir felaketle sonuçlanmıştı.

Roma Senatosundaki muhafazakâr çoğunluğun içinden bazıları İspanya'daki yenilginin şahinleri susturacağını ümit ediyordu. Kısa süre içinde gözleri açıldı. Sabık konsülün oğlu ve halefi olan Publius Cornelius –genç bir adam olarak yaralı babasını savaş alanından kurtarmıştı ve henüz 26 yaşında olmasına rağmen halihazırda sekiz yıllık aktif hizmette bulunan deneyimli bir subaydı– İspanya ordusunun komutanlığına adaylığını koydu. Kararı verecek olan, Romalı askerlerden oluşan Centuria Meclisi'ydi ve göreve Scipio seçildi. Savaştan –kayıplardan, yıllık asker celbiyle ağır vergilerden ve boş kalan tarlalarla zayıflayan ticaretten– bitap düşen sıradan askerler genç bir savaşçıyı, yaşa ve ihtiyata tercih etmişlerdi. Böyle yaparak, siyasal sistem yoluyla bir şok dalgası yaratmış oldular. Bu kadar genç biri için böylesi bir terfinin benzeri daha önce görülmemişti: Scipio hiçbir zaman kıdemli bir magistratlığa getirilmemiş ve *imperium* yetkisini kullanmamıştı; Senato'nun arka sıralarındaki kıskanç ihtiyarlarsa gelecekte bu şekilde sapılması karşısında korkmuş ve öfkeye kapılmışlardı. Fakat bunu engelleyemediler: Savaşın gerilimi altında, eski düzen –amatör generallerin ve yarı zamanlı orduların düzeni– dağılıyordu. Hannibal'e karşı savaşın gerilimi ve fırtınası içinde yeni bir siyaset biçimi ortaya çıkıyordu. Scipio Roma'nın büyük profesyonel generallerinin ve aynı zamanda popülistlerinin, kendi sınıflarıyla aralarındaki köprüleri atıp halka giden ve Senato'ya meydan okuyup general ve imparatorluk kurucusu olarak kariyer yapan muhafazakâr devrimcilerin de ilki olacaktı. Scipio sonunda Cumhuriyet'i devirecek Caesar gibi adamların ilk örneği idi.

Genç Romalı general savaşı ciddiye aldı ve değerlendirmelerini savaş kazanma amacını gözeterek yaptı. Komuta ettiği ordu da buna göre düzenlendi. Askerlik zorunluluğu bireylere değil, topluluklara dayatılmıştı ve bu pek çok yerin gönüllülerle dolmasını sağladı. Pek çok kişi her yıl yeniden savaşa döndü ya da bir yıldan ötekine kadar seferde kaldı. Bunlar için askerlik bir kariyere dönüşmeye başladı. Bu, askerlerin kaldıkları süre boyunca hizmet etmek zorunda oldukları denizaşırı bir ordugâh olan İspanya için özellikle böyleydi. İspanya ordusu MÖ 211 yılında dağılmıştı; fakat Scipio geriye kalan ve babasına ve amcasına hizmet etmiş olan

subay ve asker çekirdeğinin etrafında yeni baştan bir ordu kurdu. Kullanıma yeni silahlar sokmuş olabilir – lejyonerler Celtiberialıların *gladius* ve *pilum*’uyla ilk kez bu dönemde mi donanmışlardı? Ordunun *maniples* (120 kişilik alt-birlikler) şeklinde bölünmesinin teorik olarak mümkün kıldığı karmaşık muharebe alanı manevralarını gerçekleştirebilecek hale gelene kadar askerlerine durmadan tatbikat yaptırdı. Gerekli istihbarat ve keşif faaliyetleri geliştirildi. Hafif piyade taktikleri daha özenli bir şekilde hazırlandı. Buna ek olarak, Scipio’nun karizma ve kendine güveni ordunun moralini düzeltirken, diplomatik incelikleri, bir grup Celtiberialı şefi kendisine bağladı. MÖ 209’da aniden, sınanınaya hazır yeni makinesiyle saldırıya geçti. Parlak bir istihbarat, hızlı harekete geçme ve tam bir sürpriz saldırı birlikte, geniş bir alana dağılmış üç Kartaca ordusundan herhangi biri yardıma koşmak için harekete geçmeden, Romalıların düşmanın İspanya’daki başkenti Yeni Kartaca’ya girmelerini mümkün kıldı. Ani bir saldırıyla Scipio İspanya’daki en önemli kaleyi, donanma üssünü, levazım tesisini ve hazineyi ele geçirmişti.

Kartacalı generaller, eğer imparatorluklarının parçalanmasını istemiyorlarsa savaşmak zorundaydılar. Scipio MÖ 208 yılında Baecula Savaşı’nda Hannibal’in kardeşi Hasdrubal’in karşısına çıktı. Düşman, kayalıkların üzerindeki bir platoda güçlü bir savunma mevkiini tutmuştu. Scipio, ordusunun geri kalanı düşmanın kanatlarına doğru ilerlemek ve her iki taraftan saldırmak için iki hareketli kol halinde tertip alırken, güçlü ve iyi desteklenmiş bir *velites* gücüyle Hasdrubal’in merkezini sardı. Kartaca hattı kısa süre içinde çöktü. İki yıl sonra, Ilipa’da, bu kez açık bir savaş alanında, Hasdrubal’in komutasındaki başka bir ordunun daha karşısına çıkan Scipio burada da aynı taktiklere başvurdu: Düşmanı çekmek için zayıf ve geriye doğru hareket eden bir merkez; kanatlarda ayrıntılı manevralar; her iki kenarda düşman hattını kırarak ve düşmanı saracak yıkıcı saldırılar. Ilipa Savaşı İspanya’da kalan son Kartaca ordusunu yok etti ve geriye kalan kaleler kısa süre içinde ele geçirildi. Scipio Roma’ya, Yeni Kartaca, Baecula ve Ilipa’nın galibi ve İspanya’daki Kartaca İmparatorluğu’nun fatihi olarak döndü. Artık hevesi yüksek komutayı almaktı, fakat bunun İtalya’daki bir komutanlık değil, anayurdun savunulması için Hannibal’in geri çağrılmasını neredeyse garanti altına alacak bir tehdide, yani hedefi bizzat Kartaca olan Afrika’ya yönelik bir istilaya liderlik edecek yeni bir komutanlık olmasını istiyordu. Fabius’un İtalya’nın savunulmasına yönelik stratejisi Afrika’da imparatorluk inşa etmeyi amaçlayan bir Scipio stratejisine dönüşmek üzereydi.

MÖ 206-205 kışında Scipio’nun etrafında siyasi bir fırtına koptu. Halk oyuyla konsül seçildi; fakat eyaletler ve komuta kademeleri için

atama yapmak Senato'nun göreviydi. Nihai uzlaş İtalya'nın diğer konsüle bırakılması –ki bu, genç yıldızın kendi lejyonlarından bir istila gücü oluşturmamasını engellemek anlamına geliyordu– Scipio'ya ise “kamu çıkarına olduğuna karar vermesi halinde” –ve herhangi bir devlet harcaması mevzubahis olmadığı müddetçe– Afrika'ya saldırma yetkisiyle birlikte Sicilya'nın verilmesiydi. Bu yüzden eğer istila için bir ordu istiyorsa, bunu kendi başına kurmak zorundaydı. O da işe Cannae'den kurulan birkaç bin kişiyle ve pek çoğu İspanya'da savaşmış 7000 civarında gönüllüyle başlayarak bunu yaptı. MÖ 205 yılını Syrakusa'da kurduğu kampta, asker toplayarak, adamlarını silahlandırarak ve onlara tatbikat yaptırarak geçirdi. Komuta görevi normal süresini aştığı halde, ertesi yılın başlarında 26.000 kişilik küçük fakat iyi eğitilmiş ve motivasyonu yüksek bir orduyu taşıyan 40 savaş ve 400 nakliye gemisiyle denize açıldı. Scipio'nun Afrika seferi, en az İspanya seferi kadar dâhiceydi. Cast-ra Cornelia'da yeni bir sahil üssü kurdu, Numidya Prensi Masinissa'nın bağlılığını sağladı ve onun yardımıyla, yerel Kartaca süvarisini pusuya düşürerek yok etti. Ertesi yıl adamlarına gece vakti düşman kampını ateşe verdirip, kapılardan çıkan panik içindeki kaçakları katlettirerek birleşik bir Kartaca-Numidya ordusunu imha etti. Ve iç bölgelerde Kartacalılar ve Numidyalı müttefikleri ikinci bir ordu kurmaya başladıklarında, Scipio içlere doğru ilerleyerek bu orduyu Büyük Ovalar Savaşı'nda yok etti. Çaresiz Kartaca yönetimi bunun üzerine Hannibal'i geri çağırdı.

Hannibal'in, İtalya'dayken takviye alma girişimleri boşa çıkmıştı. Makedonya Kralı V. Philippos'la ittifak herhangi bir pratik yarar sağlamamıştı. Capua, Tarentum ve Syrakusa isyanları bastırılalı çok olmuştu. MÖ 208 yılında İspanya'da yaşadığı yenilginin ardından Hasdrubal, güneydeki kardeşiyle güçlerini birleştirme umuduyla Kuzey İtalya'ya ilerlemiş, fakat ordusu MÖ 207 yılındaki Metaurus Savaşı'nda yok edilmişti (Hannibal bu savaştan ilk kez, kardeşinin kesilmiş başını alınca haberdar olmuştu). MÖ 203'e gelindiğinde sadece İtalya'nın topuk kısmında Croton şehri çevresindeki etrafı kuşatılmış küçük bir toprak parçasını kontrol eden Hannibal, neredeyse bir haydut ve paralı asker şefi konumuna düşürülmüştü. Kartaca hayatı bir tehlike altındayken, İtalya seferi de çok kötü bir vaziyetteydi. Yine de, bu koşullar altında bile Romalılar büyük generalden korkuyordu: İtibarı o kadar yüksekti ki, gitmesini memnuniyetle karşılayarak, küçük ordusunu tahliye etmesine müdahale etmek için hiçbir girişimde bulunmadılar. (Ya da belki de Fabii gizli bir şekilde, Hannibal'in Scipio'yu yok etmesini ümit ediyordu.)

Afrika'da komutayı eline alan ve İtalya'da savaşmış askerlerinden oluşan çekirdeğin etrafında yeni bir ordu kurmak için zaman ihtiyacı olan

Hannibal, hazır olana kadar harekete geçmedi. Fakat MÖ 202 yılında, Scipio'yu savaşa çekmeye kararlı bir şekilde Bagradas Vadisi'ne doğru yola koyuldu ve her biri yaklaşık 50.000 kişiden oluşan iki ordu Zama'da karşılaştı. Hannibal'ın ordusu açık ara daha zayıftı: Süvari açısından sayısı çok daha azdı ve piyadelerinin büyük bir kısmı da, ya daha önceki mağlubiyetler nedeniyle moralini yitirmiş ya da orduya yeni alınmış ve herhangi bir savaş tecrübesine sahip olmayan askerlerden oluşuyordu. 80 fillik devasa birliği bile çok zayıf bir eğitime sahipti. Sadece İtalya'da savaşmış askerlerden oluşan "Eski Muhafızları" birinci sınıftı. Scipio ise aksine, deneyimli gönüllülerden oluşan, zaferle taçlanmış ve son derece kendine güvenen bir orduya komuta ediyordu; belki de rahatsız edici tek şüphe kaynağı, ilk kez bizzat savaşın efendisiyle sınanmak üzere olmalarıydı.

Hannibal'ın planı kendi zayıflığının bütünüyle farkında olduğunu gösteriyordu. Kanatlardaki süvari harekâtında kaybedeceğini biliyordu ve amacı Roma piyadesini merkezde, süvariler çatışmaya dahil olma şansı bulamadan kısa süre içinde ezmektir. Fakat Roma piyadeleri birinci sınıf birliklerdi, bu nedenle tek ümidi işi Eski Muhafızlara bırakmadan önce onları yıpratmaktır. İlk hattı fillerden oluşuyordu; fakat taarruzları başarısız oldu: Borazan gürültüleri ve kargılar karşısında fillerin çoğu geriye dönüp kendi adamlarını ezdi; kalanlarsa Scipio'nun iyi eğitilmiş lejyonerlerinin açtıkları boşluklardan geçtiler ve sonra arka tarafta öldürüldüler. Sonra Roma *hastati*'si Hannibal'ın ilk piyade hattıyla sıcak temas sağlayarak onu kırdı. Kaçaklar geriye doğru akın edince, Hannibal'ın ikinci hattındaki adamların düzenlerini bozdular ve onları paniğe sürüklediler; *hastati* ileri doğru yüklenince bu hat da çöktü. Üçüncü sırayı oluşturan Eski Muhafızlar, ön cephede yaşanacak herhangi bir felaketten uzak kalmaları için arka tarafta tutulmuştu. Bu yüzden geçici bir durgunluk ve karşılıklı bir yeniden organize olma süreci yaşandı. *Hastati* yeniden tertip aldı ve *principes* ile *triarii* her iki yanından ilerlerken kendi hattını korudu. İki hat birkaç düzine metre boyunca uzanan Afrika ovasında karşı karşıya gelirken bir kez daha savaş durdu: Belki de karşı karşıya gelen on binlerce tecrübeli asker, bunun çok önemli bir tarihsel karar anı olduğunu hissetmişti. Sonra hatlar saldırıya geçti ve askerler bir süreliğine ağır piyade çarpışmasının karmaşası içinde birbirlerinin üzerine atıldılar, vuruştular ve kalkan kalkana çarpıştılar. Fakat bu eşitsiz bir mücadeleydi. Roma piyadeleri zayıflatılamamıştı: *Principes* ve *triarii*'nin gücü yerindeydi, *hastati*'nin ise kanı kaynıyordu ve birlikte sayıları Hannibal'ın İtalya'dan gelen tecrübeli askerlerinden çok daha fazlaydı. Bunun ardından kanatlardaki çarpışmadan dönen Roma süvarileri,

piyade harekâtına katıldılar ve Kartacalıların arka tarafına saldırdılar. Eski Muhafızlar dağıldı ve onlarla birlikte Kartacalıların planları da.

Hannibal Barca Roma devletini yok etmek için topyekûn bir savaşa girişmişti. Fakat ticaret imparatorluğunun paralı askerlerden ve barbarlardan oluşan ordusu, Roma'nın İtalyan konfederasyonunun dengi değildi. Yerel özyönetim, yaygın yurttaşlık hakları, toprak ve ganimetten alınacak paylar ve Romalıların şehir oligarklarına verdiği sürekli destek, konfederasyona Trebia, Trasimene ve Cannae'de kaybedilen 100.000 kişinin şokunu –ki bu Livius'e göre “dünyada başka hiçbir ulusun ezilmeden atlata-mayacağı” bir şoktu– atlatabilecek kadar dayanıklı, büyük bir toplumsal taban sağlamıştı. Bu sayede Hannibal, Roma'nın kayıplarına bakmaksızın her yıl 200.000 kişiyi savaş alanına sürmesini mümkün kılan devasa insan gücü havuzunu kurutmayı başaramamıştı. Hannibal topyekûn bir savaş başlatmıştı; fakat böyle bir savaşı sürdürebilecek kaynaklara sahip olan yalnızca Roma'ydı.

Kartaca İmparatorluğu dayatılan barış şartlarıyla parçalandı: İspanya ve tüm denizaşırı topraklarını kaybedecek; 50 yıl süreyle 10.000 *talentum*'luk mali açıdan felce uğraticı bir tazminat ödeyecek; donanması on gemiye düşürülecek ve Roma'nın onayı olmadan savaşa girmesi yasaklanacaktı. Böylece Zama Kartaca'yı birinci sınıf bir güçten üçüncü sınıf bir güce düşürmüştü. Roma'ysa aksine, Akdeniz'deki tek süper güç olarak kaldı. Olayların yakında göstereceği üzere, Roma'nın en yakın rakipleri, yani Doğu'nun Helenistik devletlerinin Roma'ya kıyasla içleri boştu ve hiçbiri antik Kartaca'nın Birinci ve İkinci Pön Savaşları'nda sergilediği gibi sürekli ve kanlı bir direniş ortaya koyamayacaktı. Roma imparatorluk tarihinin dönüm noktası Hannibal'e karşı verilen savaştı. Ondan önce, Roma muhtemelen hâlâ durdurulabilirdi; sonrasındaysa emperyalizminin gücü ve dinamizmi engellenemeyecekti ve Roma acımasızca Akdeniz ve Avrupa'nın en üstün gücü olmaya doğru ilerledi.

Akdeniz'in Fethi: Makedonya Savaşları, MÖ 200-146

İkinci Pön Savaşı'nda sarf edilen eforun ardından gücü tükenen Roma çok farklı bir devlete dönüşebilirdi; fakat askerî seferberlik benzer bir düzeyde devam etti ve hatta MÖ 191-190 yıllarında söz konusu mücadelenin en ağır krizindekiyle karşılaştırılabilir bir zirveye ulaştı. Bunun sebebi herhangi bir düşmanın kıyaslanabilir bir tehdit teşkil etmesi değildi; aslına bakılırsa, o dönem mücadele edilen düşmanlardan *hiçbiri önemli bir tehdit oluşturmuyordu*. Bunun nedeni daha ziyade, Roma'nın

kârlı olduğu için savaşmayı tercih etmesi ve diğer herhangi bir devletten daha büyük bir güç kullanarak aynı anda iki ya da üç savaşı sürdürebiliyor olmasıydı.

Gallia Cisalpine'sinin kesintiye uğrayan fethi MÖ 203'te yeniden başladı ve MÖ 191 yılına gelindiğinde esas direniş –güçlü Boii kabilesinininki– alt edildi. MÖ 180'ler boyunca, bu toprakları denetim altında tutmak için, Romalılar Via Aemilia adlı yeni bir yol inşa ettiler ve pek çok yeni koloni kurdular. Daha sonra, 170'lerdeki bir dizi seferle, batıda Po ovasından Liguria'ya, doğudaysa Istria Yarımadası'na doğru ilerlediler.

Aynı esnada, MÖ 206'da Kartacalıları dışarı atan Romalılar İspanya'daki yeni topraklarını örgütlemeye ve sömürmeye koyuldular. Bununla birlikte, güneydoğudaki yeni Roma eyaletlerinde başlayan, fakat iç kesimlerdeki fethedilmemiş kabileleri de içine çeken geniş bir isyana neden oldular. “İspanyol çıbanı” iki yüzyıl daha irin toplamaya devam edecekti: Arazi zor, mesafeler devasa, kabileler dağınık ve İspanyollar birinci sınıf gerillalardı. İkinci İspanyol Savaşı (MÖ 217-206 arasında Kartaca ve Celtiberialı müttefiklerine verileni birincisi olarak görürsek) MÖ 197'den 179'a kadar sürdü ve topyekûn fetih gerçekleşmesine de başarıyla sonuçlandı. Savaş meydanında zafer kazanan Tiberius Sempronius Gracchus barış yapmak için makul şartlar ileri sürdü ve Roma'ya haraç ödemek zorunda olsalar da Celtiberia kabilelerinin yarı bağımsızlığını sürdürmesine izin verdi. En batıda yaşayan ve diğerleri gibi savaşa katılmış olan Lusitanyalılarsa aksine bütünüyle fethedilmemiş halde kaldılar.

Gracchus'un düzenlemesi, Roma'nın baskıları yeni bir isyan dalgasını kışkırtana dek 25 yıl boyunca geçerliliğini korudu. Üçüncü İspanyol Savaşı (MÖ 154-133) ikincisinden daha sertti. Celtiberialılara karşı verilen ilk safhası, kısa süre içinde uzlaşmayla sona erdi (MÖ 153-151), fakat Lusitanyadaki (modern Portekiz) soykırım eylemleri buradaki dağlarda amansız bir gerilla savaşının fitilini ateşledi. Servius Sulpicius Galba komutasındaki büyük çaplı istila hareketi Lusitanyalıları barış istemeye ikna etti. Galba dağlık bölge nüfusunun bir bütün olarak alçak bölgelere nakledilmesini talep etti, fakat Lusitanyalılar kararlaştırılan günde üç toplanma noktasında toplandıklarında silahsızlandırıldılar, etrafları çevrildi ve katledildiler. Vahşet direnişi yeniden ateşledi. Tekrar silaha sarılanlar arasında, parlak bir gerilla savaşçısı olduğu görülecek ve MÖ 147 yılına gelindiğinde Lusitanyalı mücadelesinin başına geçecek olan Viriathus adında bir çoban da vardı. Viriathus, MÖ 146 ve 141 yılları arasında birbirini izleyen beş Romalı komutan karşısında neredeyse aralıksız bir dizi zafer kazandı. Bu örnek –yerli kuvvetlerin imparatorluk gücünü yenilgiye uğratması– iç bölgelerdeki Celtiberialılara yabancı boyunduruğundan kurtulmak için

yeni bir girişimde bulunmak konusunda ilham verdi. MÖ 130'lar güneybatıda Lusitanyalı gerillaların faaliyetleri ve Roma askerlerinin kuzeydeki Numantia Kalesi'nin Celtiberialı müdafileri karşısında mağlubiyete uğrayıp morallerini kaybetmeleriyle geçti. İspanyol çıbanı kısa bir süre sonra Roma siyasal yapısının merkezini de etkileyecekti. Kuşkusuz, yarımada'nın bitmek bilmeyen savaşlarından elde edilebilecek çok az altın ve şan söz konusuydu. Romalı generaller Doğu'yu tercih ettiler.

Batı'nın barbar kültürleriyle Doğu'nun kadim şehir medeniyetleri arasındaki karşıtlık çok büyüktü. İskender'in vârisleri tarafından kurulan Helenistik krallıklar bir asır boyunca varlıklarını korudular. Üzerlerinde hâkimiyet kurdukları Yunan şehirlerinden pek çoğu 500 yaşındaydı. Asia Minor, Suriye, Levant, Mısır ve Mezopotamya'da şimdi Yunanlar tarafından yönetilen bazı şehirlerin tarihiyse binlerce yıl öteye gidiyordu. Zengin sulamalı tarım, yüzlerce şehir, egzotik ticaret mallarının bolluğu, büyük bilim, sanat ve zarif yaşam merkezleri: Doğu fethedilecek göz kamaştırıcı ganimetler sunuyordu. Doğu'daki zenginliklerin özel olarak iyi korunduğu da söylenemezdi. MÖ 200 civarında Helenistik devletlerden oluşan görece istikrarlı bir sistem ortaya çıkmıştı. Büyük krallıklar Balkanlar'daki (Antigonos hanedanı tarafından yönetilen) Makedonya, Batı Asia Minor'daki (Attaloslar tarafından yönetilen) Pergamon, Suriye ve Mezopotamya (Seleukoslar) ve Mısır (Ptolemaioslar) krallıklarıydı. Küçük devletler arasındaysa Atina, Sparta, Rodos, Achaia Birliği (Kuzey Peleponnesos'de), Aitolia Ligi (kuzeybatı Yunanistan'da) ve Epirus-İllyricum (uzak kuzeydoğuda) yer alıyordu. Fakat bu devletlerden en büyüğü bile servetlerinden daha büyük bir ihtişam ve gösterişe sahipti. Kralları büyük ve yoğun nüfuslu topraklara hükmediyor, devasa vergi gelirleri elde ediyor olabiliyorlardı; fakat Seleukos Suriye'si ve Ptolemaios Mısır'ının toplumsal kökleri Roma Cumhuriyeti'ninkiler kadar derine uzanmıyordu. Yunanlar etrafları çevrilmiş küçük, imtiyazlı şehirler halinde örgütlenmişlerdi. Kırsal kesimlerde yaşayan yerli halkların büyük bir çoğunluğu Helenistik monarklara pek az yakınlık duyuyordu. Yunan orduları bir yurttaş milisinden ziyade profesyonel bir askerî elitten oluşuyordu. Taktikler İskender'in zamanından bu yana pek az değişmişti. Dahası, Makedonya sosyolojik olarak diğer Helenistik monarşilerden daha birleşmiş olsa da, ne Roma'nın insan gücüne ne de hazine kaynaklarına sahip olan, görece küçük bir dağ krallığıydı.

Adriyatik ötesine yönelik ilk Roma girişimleri İkinci Pön Savaşı'ndan önce gerçekleşmişti. Birinci ve İkinci İlirya Savaşları (MÖ 229-228 ve 221-219) görünüşte korsanlığı engellemek için yapılmıştı, fakat Makedonya'nın arka bahçesine yönelik küçük bir devletin müdahalesi Kral V. Philippos'un

dikkatini MS 215 yılında Hannibal ile bir ittifak kurmasını sağlamaya yetecek kadar çekmişti. Bununla birlikte Birinci Makedonya Savaşı (MÖ 215-205) bir hayal kırıklığıyla sonuçlandı: Philippos İtalya'daki Hannibal'e hiçbir zaman destek göndermedi ve Romalılar Aitolialı müttefiklerini Yunanistan'da yalnız savaşmaya terk ettiler. Fakat bu, Philippos'un korkaklığından ziyade kafasının Ege'yle meşgul olmasının bir göstergesiydi –Ege'de Pergamon ve Rodos'la yaptığı savaşlar, MÖ 200 yılında kendisine yönelik Roma müdahalesinin bahanesini oluşturacaktı. Hannibal ile kurduğu ittifak ve aralarında Roma'nın müttefiklerinin de bulunduğu soydaş Yunanlara karşı savaşları Philippos'un Makedonya'sını tehlikeli bir "haydut devlet" olarak resmetmeyi yeterince kolaylaştırmıştı.

Aslına bakılırsa, Philippos Roma'nın çıkarları açısından bir tehdit teşkil etmiyordu. Cannae'nin öncesinde İtalya'ya birliklerini *göndermemiş* olması bunun yeterli bir kanıtıydı; Philippos'un savaştığı cephe güney ve güneydoğuydu, Adriyatik'te değil. Roma'nın Pergamon ve Rodos'u alma ve doğu savaşına müdahil olma kararı saldırganca bir eylemdi. Makedonya'nın sorumluluğunu üstlenen konsülün savaş ilan etme önerisinin Centuria Meclisi tarafından geri çevrilmiş olması anlamlıydı. Konsül, meclisi bir sonraki toplantısında yeni bir konsept ortaya koydu: Görünüşteki (muhtemelen de hayali) bir düşmana karşı önleyici bir saldırı. Karar "savaş ya da barış arasında yapacağınız bir seçimle ilgili değil; zira, etkin bir şekilde karada ve denizde sınırsız bir düşmanlık hazırlığı içinde olduğuna bakacak olursanız Philippos size seçim şansı bırakmayacak. Karar vermeniz istenen şey lejyonları Makedonya'ya mı sevk edeceğiniz, yoksa düşmanın İtalya'ya gelmesine izin mi vereceğiniz; ve bunun yarattığı fark, kısa süre önceki Pön Savaşlarındaki kendi tecrübenizle ilgili bir mesele... Hannibal'in Saguntum'dan İtalya'ya ulaşması dört ayını almıştı; fakat eğer izin verirsek Philippos, Korinthos'tan denize açıldıktan sonra dört gün içinde buraya ulaşacak."¹⁴ Bunun üzerine Meclis savaşa oy verdi. Tasarıya ilişkin gerçek bir nefretin üstesinden, icat edilmiş bir istila korkusuyla gelinmişti. İcat edilmiş olduğundan, konsülün argümanının güvenilmezliği, İkinci Makedonya Savaşı'nda (MÖ 200-196) yaşananlara ilişkin en yüzeysel değerlendirmeye bile fark edilebilirdi. Yunanistan'a gönderilen en büyük Roma ordusu yalnızca 30.000 kişilikti – Roma'nın toplam askerî insan gücünün yalnızca yüzde 2.5'i, ya da İkinci Pön Savaşı'nda seferber ettiği azami kuvvetin yüzde 7'si. Fakat bu küçük ordu Makedonya'yı mağlup etmeye yeterliydi; geçici barış tekliflerine ve başlangıçta savaştan kaçınmasına bakacak olursak Philippos'un öngörmüş olduğu bir mağlubiyetti bu. Hannibal ise aksine, 20.000 kişilik bir Roma ordusunu yok etmiş olmasına rağmen savaşı kaybetmişti. Basit hesaplamalar Makedonyalıların İtalya'yı

istila etmelerinin kendileri açısından gerçekte ne kadar ölümcül olacağını gösterir: Bu iki kere böyleydi, çünkü sadece istilacılar ezilmekle kalmazdı, fakat Philippos'un krallığı bu esnada Yunanistan'daki düşmanları tarafından da istila edilirdi.

Savaşın ilk iki yılı sonuçsuz kaldı, fakat MÖ 197 baharında Titus Quinctius Flamininus Teselya'yı işgal etti ve Philippos sonunda kazanamayacağını bildiği uzayıp giden bir yıpratma savaşındansa kendisine doğru ilerleyen 25.000 askerle savaşma riskini almaya karar verdi. Orduların ilk karşı karşıya geldikleri arazi savaş için uygun değildi ve her iki taraf da, kısa süre içinde karşı tarafın ilerleyişini takip edemeyecek hale gelecek şekilde alçak tepelerle ayrılmış paralel yollardan geri çekildiler. Makedon ve Roma keşif birlikleri Cynoscephalae'da, ana orduların arasındaki bir geçide tepeden bakan yükseltilerde sisin içinde birbirlerine rastladıklarında, beklenmedik bir şekilde karman çorman bir göğüs göğüse çatışma çıktı. Daha çok sayıda birlik, daha yüksek bir pozisyonu tutmak için savaşın içine çekildikçe daha genel bir çarpışma başladı. Makedonyalıların sağ kanadı geçidin tepesine Romalılardan önce vardı. Philippos bunu gördüğünde, sağ falanksına darbe gücünü arttıracak şekilde derin bir tertip alması için saflarını sıklaştırmasını ve sonra saldırmasını emretti. Romalıların sol kanadında başlamış olan çaresiz mücadeleyi gören Flamininus, bunun üzerine sağ kanadına taarruz emri verdi ve düzgün bir şekilde mevzilenmeden önce saldırarak sol falanksı bozguna uğrattı. Savaş iki yarıya bölünmüştü, Makedonyalıların sağ kanadı bir etekten, Romalıların sağ kanadıysa diğerinden aşağı doğru bastırıyordu ve böylece geniş bir boşluk açıldı. Bu noktada, Romalı bir askerî tribün inisiyatifini eline aldı. Sağdaki lejyonların arka hattını oluşturan *triarii*'den 20 *maniples* alarak onları yeniden düzene soktu ve Romalıların soluna saldıran falanksın arkasına doğru yüklendi. Bunun etkisi yıkıcı oldu. Sağ falanks da bozguna uğradı. Savaş zorlu geçmiş fakat tayin edici olmuştu. Romalıların 700 kişilik kaybına karşılık, 8000 Makedonyalı öldürülmüş ve 5000'i de esir edilmişti. V. Philippos'un tek ordusu yok edilmiş ve kral barış yapmaya mecbur bırakılmıştı.

Polybios falanksla lejyon arasındaki çarpışma karşısında büyülenmişti. Helenistik dünyanın –kendi dünyasının– tüm kaderi buna bağlıymış gibi görünüyordu. Sonucun paradoksal olduğu ortaya çıktı; çünkü falanksın sıkı düzeni ve dışarıya dönük mızrakları, göğüs göğüse çarpışmada çok daha açık bir tertiple savaşan her bir Romalı lejyonerin, en az on temrenle karşı karşıya gelmesi anlamına geliyordu. “Romalıların savaşı kazanmasını sağlayan ve falanks kullananların kaybetmesine neden olan neydi? Cevap, savaş sırasında hareket edilebilecek zaman ve

mekânın sınırlı olması, bununla birlikte falanksın özgün etkisini gösterebilmek için belirli bir âna ve bir arazi türüne ihtiyaç duymasıydı.” Kayalık zemin falanksın düzenini bozmuş, mızraklardan oluşan çitin arasında ölümcül boşluklar yaratmıştı. Etkili olmak için, onu yavaş, hantal ve savaş meydanının durumundaki bir değişiklik karşısında yanıt üretmekten aciz kılan geniş bir blok halinde hareket etmek zorundaydı. Oysa Roma tertibi esnek ve hareketliydi. Bir grup falanksı önden sıkıştırırken, diğerleri kanatlara ve arkaya saldırmak için manevra yapabiliyordu. “Her Roma askeri, silahını kuşanıp çatışmaya girdiğinde, her tür mekâna ve zamana eşit şekilde uyum sağlayabilir ve herhangi bir yönden gelen saldırıyı karşılayabilir. Ayrıca benzer şekilde iyi hazırlanmıştır ve ordunun ana gövdesiyle mi yoksa bir birliğiyle mi, *maniples* içinde mi yoksa tek başına mı savaşması gerektiğine göre herhangi bir değişiklik yapması gerekmez.”¹⁵ Cynoscephalae bu görüşlerin doğruluğunu gösteren bir örnek oldu. Lejyonların rüştünü ispatladığını, Roma askeri geleneğinin Etrüsk, Yunan, Samnit, Galyalı, Pön ve İspanyol etkisi altındaki karmaşık evriminin artık antik dünyadaki en iyi savaş tertiplerinden birini ortaya çıkardığını gösterdi.

Krallığının kontrolü Philippos’a bırakıldı; fakat donanmasını dağıtması, garnizonlarını Yunan şehirlerinden geri çekmesi ve yarısı hemen, kalanıysa on yıl içinde olmak üzere 1000 *talentum*’luk büyük bir tazminat ödemesi gerekiyordu. (Tazminatın büyüklüğü –sekiz yıl önce Kartaca’ya dayatılanın yalnızca onda biri kadardı– Makedonya’nın görece güçsüzlüğünün başka bir kanıtıdır.) Sonra, MÖ 196 yılındaki Isthmia Oyunları’nda, borazancı stadyumda sessizlik çağrısı yaptığında, elçi burada toplanmış olan Yunanlardan oluşan devasa bir kalabalığın önünde özel bir açıklamada bulunmak için öne çıktı: “Roma Senatosu ve Prokonsül Titus Quinctius Flamininus, savaşta Kral Philippos’u ve Makedonyalıları yenerek, aşağıdaki devlet ve şehirleri, garnizonsuz olarak, herhangi bir haraca tabi olmadan ve kadim yasalarını eksiksiz biçimde kullanmaya devam edecek şekilde özgür bırakmıştır: Korinthos, Phokis, Locri, Euboea, Achaia Phthiotic, Magnesia, Teselya ve Perrhaebia.”¹⁶ Polybios, Flamininus’un neredeyse etrafında çıkan kargaşada öldürülmek üzere olduğu bir coşku halini aktarır. O zamandan beri pek çok araştırmacı, MÖ 196 tarihli Isthmia açıklamasının “savunmacı emperyalizmin” temel kanıtı olduğunu ileri sürerek ayakları yere basmayan bir fikre kapılmıştır. Eğer saldırgan olan Roma idiyse, neden ordularını geri çekme ve hem Makedonya’yı hem de Yunan şehirlerini özgür bırakmaya yönelik bu sıra dışı kararı almıştı?

Fakat gördüğümüz gibi Philippos gerçek bir tehdit değildi. Bu yüzden elimizde, Roma’nın kendini düşünmeyerek samimi bir aracı ve tarafsız

bir polis rolünü üstlenmesi dışında Yunanistan'a neden müdahale ettiğiyle ilgili herhangi bir açıklama kalmaz. Kuşkusuz aslında, hiçbir büyük gücün liderleri bunun kendi çıkarlarına olduğunu düşünmeksizin savaşa girmez. Romalılar Makedonya'ya bir tehdit olduğu için değil, sadece onu boyunduruk altına alarak askerî şan, yağma ve köle vurgunu ve belki de en önemlisi, tazminat elde etme beklentisiyle saldırmışlardı. Roma ve Aitolia Birliği arasında Birinci Makedonya Savaşı'nda yapılan antlaşma (MÖ 212-211 tarihli bir belge) günümüze ulaşmıştır. Çok aydınlatıcı bir belgedir bu. Bir kısmında şöyle der: "Eğer Romalılar bu halka [savaşta düşmanlarına] ait herhangi bir şehri güç kullanarak alırlarsa, şehir ve toprakları ... Aitolia halkına ait olacaktır; Romalıların şehirlerden ve topraklarından bağımsız olarak ellerinde tuttukları şeylerse [yani menkul değerler] kendilerinin olacaktır. Eğer Romalılar ve Aitolialılar bu şehirlerden herhangi birini almak için birlikte hareket ederlerse, şehir ve toprakları ... Aitolialılara ait olacaktır; bu şehirlerden bağımsız olarak ele geçirdikleri her şeyeyse ortak olarak sahip olacaklardır."¹⁷ Kısacası, yağma o kadar önemliydi ki ganimetin nasıl paylaşılacağı daha savaş başlamadan önce müttefikler arasında kararlaştırılmıştı.

Ayrıca tazminatlar da söz konusuydu. Bu, artığın mağlup devletlerden çekilmesinin temel mekanizmalarından biri olarak yerleşmiş bulunuyordu. Roma bunları dayatarak, aslında diğer devletlerin köylüleri tarafından ödenen haraçlar üzerinde kendisinin de hak sahibi olduğunu ileri sürüyor ve gelirleri yerel yöneticilerden kendisine yönlendiriyordu. Doğrudan yönetimin getireceği herhangi bir maliyet olmaksızın, yalnızca savaşı yenileme tehdidi mevcut artıktan büyük bir payın ödenmesini güvence altına almaya yeterliydi; elbette bunun, mağlup hâkim sınıfların zayıf ve itaatkâr kılınması gibi ek bir getirisi de vardı. Tazminatlar Roma'nın kazanç saikiyle harekete geçmediğine ilişkin her türlü iddiayı anlamsız kılmaktadır.

Roma'nın Doğu'daki ikinci büyük savaşını benzer bir örüntü takip etti. Makedonya ve Yunanistan üzerinde kurduğu egemenlik onu Seleukos Krallığıyla doğrudan temas içine sokmuştu. İkinci Makedonya Savaşı'ndan daha büyük toprak kazanımları bekleyen Aitolia Birliği, Kral III. Antiokhos'u Yunanistan'daki Roma çözümüne karşı çıkmakta kendisini desteklemeye davet etti. Antiokhos MÖ 192 yılında küçük bir ordu gönderdiğinde, Romalılar karşı saldırıya geçerek Antiokhos'u ve Aitolialıları ertesi yıl Thermopylae Savaşı'nda yenilgiye uğrattılar. Daha sonra Romalılar Asya'ya geçtiler ve MÖ 191 yılında Magnesia'da ana Seleukos ordusuna karşı bir meydan savaşı kazandılar. Antiokhos Asia Minor'daki topraklarını kaybetti, donanmasını ve fillerini teslim etmeye zorlandı ve

500'ü hemen, 2500'ü Roma yönetimi anlaşılmayı onayladıktan sonra, geri kalanıysa 12 yıl boyunca her yıl 1000 *talentum* olmak üzere 15.000 *talentum* ödemek mecburiyetinde bırakıldı. Aitolia Birliği de topraklarını kaybetti ve 500 *talentum*'luk bir tazminatla karşı karşıya kaldı.

MÖ 189 yılında bu koşullar kararlaştırılırken, Gnaeus Manlius Vulso Asia Minor'un yerli halklarına, özellikle de yarım yüzyıl kadar önce Orta Anadolu'ya yerleşen Galyalıların torunları olan ve Magnesia'daki Seleukos ordusunda savaşan Galatlara karşı vahşi bir saldırı başlattı. Amaç yağmadı ve Manlius'un ordusu bir tür kabadayı gibi hareket etti. Direnen topluluklardan örnekler yaratıldı ve sonra Roma'nın "dostluğunu" (saldırıdan bağışıklığı) güvence altına almak için ödeme talep edildi. Genellikle bir şehri kurtarmak için 50 *talentum* yeterli oluyordu. Direnen yerler zor kullanılarak alınıyor, kapsamlı bir yağmaya tabi tutuluyor ve halkları köle olarak satılıyordu. Örneğin Olympos Dağı'ndaki Galat kalesinin fethi 40.000 esirle sonuçlanmıştı. "Makul bir değerlendirmeye," diye yazar William Harris, "yağma savaşın esas hedefiydi."¹⁸ Gerçekten de, MÖ 189 yılındaki ganimetler o kadar çoktu ki, Roma Senatosu bile Manlius'un dürüstlüğünü sorgular hale gelmiş ve Manlius daha sonraki yazarlar tarafından Roma'yı *luxiria* (abartılı, dikkat çekici ve ahlaken yozlaştırıcı tüketim) ile tanıştıran ilk kişi olarak resmedilmişti; yine de hakkı teslim edilmişti.

Daha sonra Romalılar MÖ 188 yılında, tıpkı MÖ 196'da yaptıkları gibi sadece Seleukoslardan el koydukları toprakların Pergamon ile Rodos arasında bölüştüğü Asya'dan değil, Yunanistan'dan da geri çekildiler. Kalmalarına ne gerek vardı ki? Artık Roma hazinesine devasa yıllık gelirler akıyordu. Sadece 14 yıl içinde (MÖ 202-188) Roma devleti mağlup devletlere en az 26.5000 *talentum* tutarında tazminat dayatmıştı (bu rakam muhtemelen kaynaklarda geçmeyen küçük tazminatları ve dağıtımı titiz bir şekilde düzenlenmiş ve devlet için sabit bir payı da içeren sayısız ganimet vurgununu hesaba katmıyordu.) Kişisel zenginleşme de söz konusuydu. Manlius Vulso imparatorluk inşasını kârlı bulan tek Romalı siyasetçi değildi. Bunlardan bir diğeri, Zama galibi Scipio Africanus'tu. Roma kumandanı kardeşi Lucius'a askerî danışmanlık yapmak üzere Asya'ya gitmiş ve Roma'ya dönüşünde mali bir skandala neden olmuştu. Öyle görünüyor ki, Magnesia Savaşı'nın ardından, Antiokhos'tan Roma ordusunun Asya'da kaldığı süre boyunca çıkacak bakım masraflarını karşılamak amacıyla 18 milyon *denarii* talep edilmişti: Bu paranın başına ne geldiğine dair doğru düzgün bir hesapsa hiç verilmemişti. Aslında Doğu'nun zenginliklerinin o kadar büyük bir kısmı özel kişilerin cebine gidiyordu ki, Üçüncü Makedonya Savaşı'nın (MÖ 171-168) muzaffer komutanı Lucius

Aemilius Paullus, öldüğünde sadece 360.000 *denarii*'lik bir servete sahip olduğu için aristokratlar arasında fakir sayılıyordu.

Bunun nedeni seferlerin kazanç getirmemesi değildi. Philippos'un oğlu ve halefi Kral Perseus, krallığının gücünü yeniden toplamaya kalkıştığında Romalılar Makedonya'ya yeniden saldırmak için bir bahane bulmuş oldular. Babasının emperyalizmi onu 30 yıl önce arkadaşsız ve yalıtılmış bırakmış olsa da, Perseus özellikle demokratların Roma egemenliğine artık düşmanca yaklaştıkları Yunan şehirlerinin desteğini kazandı. Fakat bunun ona pek de faydası dokunmadı. Savaş meydanına, Romalıların kuvvetinden biraz daha büyük olan 40.000 kişilik bir ordu çıkarabilmesine rağmen, falanksın MÖ 168 yılında bir kez daha kendi hantallığının kurbanı olduğu Pydna Savaşı'nda yenildi. Mızraklı piyadeler 20.000 kişilik yekpare bir kütle halinde saldırmış –Romalı kumandan daha sonra bunun o güne kadar gördüğü en korkunç şey olduğunu söyleyecekti– ve saldırının etkisi Roma hattını geriye doğru sıkıştırmıştı. Fakat lejyonerler geri çekilerek daha yüksek bir zeminde yeniden tertip almış, başarının verdiği heyecanla ileri doğru akın eden falanks ise bütünlüğünü kaybedip dağılmaya başlamıştı. Lejyonerler bölükler halinde karşı saldırıya geçtiler ve *gladius*'un yakın mesafedeki mızraklıların işini bir çırpıda bitirdiği boşlukların arasına daldılar.

Perseus teslim oldu ve krallığı dağıldı. Toprakları dört ayrı cumhuriyete bölündü ve birleşmelerine yönelik girişimlerin önünü almak için bu cumhuriyetler karşılıklı diplomatik ilişki kurma hakkından men edildi. Bu cumhuriyetlerde yaşayanlar Roma'ya haraç ödemek zorunda bırakıldı. Pergamon ve Rodos toprak kaybetti: Savaşa katılmamışlardı, fakat ikisi de Roma'ya destek vermemişti ve saikleri şüphe uyandırıyordu. Yunan aristokrasisine yönelik genel bir temizlik yapıldı. Özellikle Achaia Birliği'nin önde gelen 1000 yurttaşı Roma'ya sürüldü. (Bunlar arasında sürgündeyken Scipio Aemilianus'un yakın arkadaşı ve danışmanı olacak ve böylece meşhur tarihini yazmak için hem boş zaman hem de kaynaklara erişim imtiyazı –saiklerden söz etmeye bile gerek yok– edinecek eski politikacı Polybios da vardı.)

En korkunç kader, Epirus'u (modern Arnavutluk) bekliyordu. Herhangi bir fiili destek vermemiş olmasına rağmen, Epirus Üçüncü Makedonya Savaşı'nda Perseus'un tarafını tutmuştu. Bu nedenle Senato Paullus'a Epirus halkından kurtulmasını emretti. Roma ordusu MÖ 167 yılında buraya giderek küçük birliklere bölündü ve sonra bütün kasaba ve köylere eşzamanlı olarak saldırdı. Tümü köle olarak satılacak 150.000 erkek, kadın ve çocuktan oluşan bir vurgun yapıldı. Bazıları Roma'daki zafer yürüyüşü, önemli bir inşaat projesi ya da sadece askerlerin keyfi

için alıkonulmuş olabilir. Fakat büyük bir kısmı büyük ihtimalle hemen, onları Ege Denizi'ndeki Delos Adası'nda bulunana benzer bir köle pazarına götürmek üzere gemilere bindiren, Roma ordusuyla birlikte gelen köle tacirlerine satıldı. Roma İmparatorluğu'nda köleleştirilen insanların toplam sayılarına ilişkin güvenilir rakamlara sahip değiliz. Bir tahmine göre, MÖ 1. yüzyılın sonlarına doğru İtalya ve Sicilya'da üç milyon köle vardı ve her yıl pazar arzının sürekliliğini sağlayabilmek için 100.000 yeni kölenin gelmesi gerekiyordu. Roma'nın savaşları kısmen, bütün bir nüfusun köklerinden koparılıp Akdeniz boyunca Roma hâkim sınıfı için çalışmak zorunda bırakıldığı yerlere dağıtıldığı devasa köle çapullarıydı. Bir zamanlar 25.000 köylü ailesinin yaşadığı Epirus'sa, uzakta yaşayan toprak sahiplerinin çıkarları için koyun otlaklarına çevrilmişti. Makedonya ve Yunanistan son bir kez daha savaşıyordu. Andriscus isimli, Perseus'un oğlu olduğunu iddia eden bir maceracı, Makedonya'yı yeniden birleştirmeye ve monarşiyi restore etmeye kalkıştı. Quintus Caecilius Metellus, isyanı MÖ 148 yılında iki lejyonla bastırdı ve Makedonya bunun ardından bir Roma eyaleti haline getirildi. Aynı zamanda, bizzat Yunanistan'da da, Roma yanlısı –sokaklarda bütün çocuklar tarafından “hain” denilerek alay edilen– oligarklarla demokrat yurttaşlar arasındaki ihtilaf büyük sokak çatışmalarına dönüşecek şekilde kontrolden çıkmıştı. Bunun üzerine Achaia Birliği'ni dağıtmaya yönelik bir Roma girişimi, Korinthos'un merkezi olduğu ve liderliğini Critolaus adlı bir devrimci demokratın yaptığı açık bir isyana neden oldu. Metellus isyanı bastırmak için Makedonya'dan güneye doğru hızla hareket etti; fakat direniş o kadar güçlüydü ki ancak halefi Lucius Mummius komutasındaki takviye edilmiş dört lejyonla Roma otoritesi yeniden tesis edilebildi. Bu kez de Korinthos'taki Yunan “komünü”nden bir ibretlik yaratılacaktı: Mummius'a şehri askerlere teslim ederek yok etmesi emredildi. Muhtemelen sayıları binlerce olan bütün şehir sakinlerinin tümü ya katledildi ya da köle olarak satıldı. Şehir baştan aşağıya yağmalandı, büyük sanat eserleri gemilerle Roma'ya gönderildi ya da yok edildi. “Oradaydım,” diye yazdı Polybios, “Resimlerin ayaklar altında çiğnendiğini ve askerlerin zar atmak için üzerlerine oturduklarını gördüm.” Boşaldığında şehir ateşe verildi. Bugün ziyaret ettiğinizde, Romalıların bile kıyamadıkları antik Apollon Tapınağı dışında Klasik Korinthos'a ilişkin hiçbir şey bulamazsınız; gördüğünüz şeyler imparatorluk dönemine ait yeni bir Roma şehrinin kalıntılarıdır. Achaia Birliği dağıtılmış, oligarşi yeniden tesis edilmiş, Yunan şehirleri tazminat ödemeye zorlanmış ve Roma'nın Makedonya valisine düzeni sağlamak için ne zaman gerekirse müdahale etme yetkisi tanınmıştı.

Korinthos MÖ 146 yılında yok edilen tek şehir değildi. Kartaca İkinci Pön Savaşı felaketinden sonra bir şekilde kendine gelmeyi başarmıştı. Tazminat ödenmiş ve şehrin ticareti yeniden canlanmıştı. Fakat Roma Senatosu'ndaki şahin politikacılar şehrin yıkılmasında kararlıydılar: Bizim yaşlı Cato olarak bildiğimiz Marcus Porcius Cato, her konuşmasını *delenda est Carthago* ("Kartaca yıkılmalıdır!") sözleriyle tamamlamasıyla ünlüydü. Bunun bahanesi Kartaca'nın, Roma yanlısı komşusu Numidya Kralı Masinissa'nın saldırılarına karşı kendini korumak için attığı gönülsüz adımlarda bulundu. MÖ 149 yılında Centuria Meclisi savaşa onay verdi. Kartaca, rehineleri ve (2000 mancınık içeren) tüm savaş *matériel*'ini teslim ederek ümitsiz bir barış çağrısı yaptı. Fakat her talep karşılandığında, Romalılar ta ki Kartacalılardan kıyıdaki şehirlerini terk etmelerini ve iç taraflara çekilmelerini isteyene dek yeni şartlar eklediler: Bu tüccar bir halk için yok etmeye yönelik bir cezaydı. Bunun üzerine Kartacalılar istihkâmlarını güçlendirmek, cephanelikleri yenilemek, askerlik eğitimi vermek ve ambarları doldurmak için canhıraş çalışarak silahlı direniş için hazırlandılar. Romalıların bir yaz sürmesini bekledikleri sefer, dört yıl süren zorlu bir kuşatmaya dönüştü (MÖ 149-146). Publius Cornelius Scipio Aemilianus sonunda komutayı eline aldı. Pydna galibi Aemilianus, Paullus'un öz oğlu ve Hannibal'i yenen Scipio Africanus'un evlatlık torunu olarak, Roma'nın emperyal misyonuna ilişkin benzer bir görüşü paylaşan iki büyük aristokrat ailenin, Scipiones ile Aemilii'nin birleşmesini temsil ediyordu.

Aemilianus açlığın zayıflattığı bir garnizona karşı kuşatmayı sıkı tuttu. Nihayet dış surlardan içeri girdi ve sonra bir hafta süren çok kanlı bir sokak savaşının ardından kaleyi ele geçirmek üzere çarpışarak ilerledi. Can çekişen Kartaca sonuna dek savaştı. Eskiçağ yazarları malşer manzaraları aktarırlar: Çatılardan ve üst pencerelerden ok yağmuruna tutulan Romalı askerler; Roma saldırısı için bir yaklaşma rampası yaratmak üzere içinde hâlâ insanlar varken ateşe verilip yerle bir edilen evler; şehrin en yüksek noktasında bulunan son mevzide en şık kıyafetlerinin içinde duran ve kendisi de onları takip etmeden önce çocuklarını şehri mahveden alevlerin içine fırlatan Kartaca komutanının karısı. Kuşatmanın başlangıcında şehirde toplandığı sanılan 700.000 kişiden yalnızca 50.000'i köle tacirlerinin eline geçmişti. Yine de ganimetler, dünyanın başka herhangi bir köşesinde olabileceği kadar boldu ve askerler günler boyunca şehri yağmalamakta özgürdüler. Sadece tapınaklardaki altın, gümüş ve adaklara dokunmaları yasaktı. Bunlar, bir kısmı askerlere, daha büyük bir kısmı generallere, en çok da devlete olmak üzere resmî dağıtım için ayrılmıştı. Sonra geriye

kalan binalar da yıkıldı. Büyük Kartaca şehri ve halkı –Korinthos gibi, Epiruslular gibi, başka pek çokları gibi– artık yoktu.

MÖ 2. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Roma askerî emperyalizmi en yoğun noktasına ulaşmıştı. Üstün gücü Roma hâkim sınıfının Akdeniz halklarını neredeyse istediği gibi talan etmesini mümkün kılmıştı. Fakat evde her şey yolunda gitmiyordu. Roma İtalya’sı asker ihraç ediyor, karşılığındaysa savaş ganimeti –esasen külçe ve köle, fakat aynı zamanda temel metaller, pahalı kıyafetler, kaliteli masa takımları, sanat eserleri, parfümler, yağlar, baharatlar ve çok çok daha fazlası– alıyordu. Servet akışı eski toplumsal düzeni bozuyordu. Bazıları inanılmaz derecede zenginleşmiş ve *luxiria*’sıyla gösteriş yapmaya başlamıştı. Sadece bir ölçüde bundan yararlanan pek çok kişi de şimdi, daha fazlasını elde etmek için geleneksel bariyerleri aşındırıyordu. Geriye kalanlarınsa hali hiç de iyi değildi. Askerlik hizmeti ve tarımdaki bunalım pek çok yoksul yurttaşı mahvetmişti. Büyük toprak sahipleri iflas eden çiftlikleri satın alıyor, İtalyan çiftliklerinde özgür insanlar yerlerini köle emeğine bırakıyordu. Mülksüzler Roma’nın kenar mahallelerini hıncahınç dolduruyordu. İmparatorluğun kalbinde, büyük, sürekli ve çok boyutlu bir toplumsal kriz mayalanıyordu. Şiddeti ve açgözlülüğüyle Akdeniz’i fethetmiş olan Roma Cumhuriyeti, serbest bıraktığı güçler tarafından yıkılmanın eşiğine getirilmek üzereydi.

ROMA DEVRİMİ, MÖ 133-30

Başarısız Bir Devrim: Gracchi, MÖ 133-122

Tiberius Sempronius Gracchus Roma'nın en tanınmış ailelerinden birinin oğluydu. MÖ 202 yılında Hannibal'i mağlup eden Scipio Africanus'un torunu; MÖ 197 yılında İkinci İspanyol Savaşı'nı sona erdirip çeyrek yüzyıl sürecek bir barışı sağlama alan Tiberius Sempronius Gracchus'un oğlu ve Senato'nun en kıdemli üyesi, "meclisin babası" Appius Claudius Pulcher'in damadıydı. Kardeşi ve yakın siyasi müttefiki Gaius da iyi bir evlilik yapmıştı: Kayınpederi dönemin en zengin Romalısi olarak biliniyordu. Dahası baba Tiberius, oğlu orduda alışıldık ama parlak bir kariyerin peşinde koşarken –önce Kartaca'nın ele geçirilmesi sırasında surlarda savaşımış, ve sonra İspanya'da, babasının isminin saygınlığını kullanarak Celtiberialılarla Roma ordusunu yok olmaktan kurtaran anlaşmanın müzakerelerini sürdürmüştü– censorsluk görevinde bulunduğu sırada geleneksel değerler konusunda hassas biri olarak itibar kazanmıştı. Aslına bakılırsa, Tiberius Gracchus, ailesi ya da bağlantıları hakkında hiçbir şey, Roma hâkim sınıfının tipik bir muhafazakâr üyesinden başka bir şey olduğuna dair bir fikir vermiyordu. Fakat, MÖ 133 yılında pleb tribünü olarak seçildikten sonra, neredeyse bir yıl içinde Senato'daki muhaliflerini siyasetinin radikalliğiyle o kadar öfkелendirdi ki, onu sokak ortasında öldürdüler.

İlk saldırısı bir toprak reformu yasası önermek ve Senato'daki muhalefeti öngörerek, tasarıyı yüksek bir yoksul çiftçi yurttaş katılımının kabul edilmesini sağladığı Kabileler Meclisi'ne getirmek olmuştu. Bunun üzerine Senato, bir başka tribünü yasayı veto etmesi için ikna etti (ki bu her tribünün anayasal hakkıydı); fakat Gracchus meclisi yeniden toplayarak, diğer tribünün azledilmesini sağladı ve sonra yeni yasayı uygulamak için üyeleri kendisinden, küçük kardeşi Gaius'tan ve kayınpederi Cladius'tan oluşan bir toprak komisyonu kurdu.

Siyasi gücünü korumak konusunda kararlı olan Gracchus'un, ikinci bir yıl için daha tribünlüğe adaylığını koymaya karar vermesiyle kriz patlak verdi. Bunun anayasal olup olmadığına dair tartışma alevlendi ve Gracchus'un tartışmalı adaylığı etrafında dönen mücadele kanlı bir hal aldı. Önde gelen muhafazakâr senatörlerden biri olan, eski konsül ve başrahip Publius Cornelius Scipio Nasca, destekçilerini harekete geçirerek toprak reformu partisine yönelik vahşi bir silahlı saldırı düzenledi. Tiberius Gracchus ve takipçilerinden 300'ü dövülerek öldürüldüler. Senatörlerden oluşan özel bir komisyon, takip eden haftalarda pek çoğunu daha idam etti.

Bir yıllık zaman dilimi içinde Roma siyaseti sokak şiddeti, siyasi suikast ve kanlı yargılamalarla dönüşüme uğramıştı. 200 yıl önceki Tabakalar Mücadelesi'nden beri buna benzer bir şeye şahit olunmamıştı. Roma siyasi yapısında aniden derin bir çatlak oluştu. Bu çatlak gelecek yıllarda genişleyecek ve sonunda bir dizi iç savaşın ardından Cumhuriyet'i yok edecekti. MÖ 133 ve 130 yıllarındaki ihtilafları, rakip aristokratik haneler arasındaki iç kavgalardan pek de farklı olmadıklarını söyleyerek önemsizleştirmeye yönelik girişimler ikna edici değildir. Her iki tarafın harekete geçirdiği toplumsal güçler farklıydı ve iki karşıt ideoloji ve siyaset ihtilaf halindeydi. Bu dönemde yaşanan olaylar bir bütün olarak İtalyan toplumunda yükselmekte olan huzursuzluğun ve mücadelenin ifadeleri olarak görülmedikleri müddetçe anlaşılamaz.

Krizin kökleri savaşta ve imparatorluğun büyümesinde yatıyordu. "Savaş ve fetih İtalya'nın ekonomisini dönüştürdü," diye açıklıyordu Brunt, "ve toplumsal çatışmanın ilk başta çözülmesine sonra da alevlenmesine yardımcı oldu. İçerideki mücadeleler ve dışarıdaki savaşlar genellikle iç içe geçmişti ve birbirleri üzerinde etkide bulunuyordu. Genişlemenin kendisi, muhtemel toplumsal reformcuların kullanmak zorunda oldukları siyasi kurumların işleyişini bozmuştu. Hatta 'Romalı' sözcüğünün anlamını bile değiştirmişti."¹

İtalya'nın askerî insan gücü üzerindeki talebi, Hannibal'e karşı verilen savaştan bu yana yüksek kalmayı sürdürmüştü. Afrika, İspanya, Gallia ve Doğu'da, genellikle kısa bir süre önce fethedilen topraklardaki halkların yeni efendilerine karşı isyan etmeleri üzerine başlayan boyun eğdirme savaşlarının takip ettiği fetih savaşları yaşanmıştı. Roma, Gallia Cisalpine'sinde, Sardinya ve Korsika'da, Makedonya ve Yunanistan'da ve en çok da İspanya'da ulusal ayaklanmalarla karşılaşmıştı.

Lusitanya'daki (Portekiz) gerilla savaşı on yıldan uzun sürmüştü. MÖ 141 yılında Viriathus, her yıl birbirini izleyen beş işgal girişimini püskürttükten sonra, kendisine karşı gönderilen altıncı Roma ordusunu tuzağa düşürmüş ve orduyu serbest bırakması karşılığında bir barış anlaşması

koparmıştı. Romalılar ertesi yıl anlaşmayı bozmuş, fakat yine Viriathus'u mağlup etmeyi başaramamışlardı. Bunun yerine, uykusunda onu öldürmek üzere adamlarından bazılarını satın aldılar. Cinayetle birlikte Lusitanyalıların morali çöktü ve Romalılar sonunda MÖ 139 yılında söz konusu toprakları ilhak etmeyi başardılar. İspanya'nın başka bir yerinde, Celtiberialılara ait Numantia Kalesi etrafında, Romalılara dokuz yıl boyunca karşı koyacak direniş devam etti. Söz konusu mevki Roma ordusu üzerine çalışanlar tarafından iyi bilinmektedir; çünkü hem kale hem de yakınındaki Roma kuşatma kampı arkeologlar tarafından gün yüzüne çıkarılmıştır ve Yunan tarihçi Appianus da *Iberica (İspanya Tarihi)* adlı eserinde askerî harekâtlara ilişkin eksiksiz bir anlatı sunar.

Numantia vadilere ve nehirlerle yukarıdan bakan bir tepenin üzerinde, güçlü bir doğal savunma konumuna sahipti: Doğrudan saldırıyla alınamayacak kadar sağlamdı. Kaleyi müdafaa edenlerin sayısı 8000 civarındayken, kaleyi kuşatan Roma kuvvetleri –MÖ 142 ve 138 yılları arasında inşa edilen bir dizi kampın boyutlarına bakarak söyleyecek olursak– muhtemelen bunun iki katıydı. Romalılar harcadıkları çabaya karşın çok az ilerleme kaydedebildiler; hatta bir seferinde, MÖ 137'de, Numantialılar saldırıya geçerek ana Roma kampını kuşattılar ve Roma ordusunun teslim olmasını sağladılar (Tiberius Gracchus'un ordunun güvenli bir şekilde işin içinden çıkması için müzakere ettiği olay buydu). Halkın yaygarası Scipio ailesinin bir üyesinin olağanüstü bir komutanlığa getirilmesini sağladı: Roma'nın en önemli askeri, Üçüncü Pön Savaşı galibi Scipio Aemilianus bunun üzerine İspanya'ya gönderildi. Ordunun moralini düzeltti, etraftaki Celtiberia kalelerini ele geçirdi ve sonra, Numantia'nın dünyayla bağını koparmak ve şehri açlığa mahkûm etmek için, kaleyi etrafı boyunca yerleştirilen 100 ahşap kule ve 7 hisarla güçlendirilmiş 10 km uzunluğunda bir sur ve hendekle çevirdi. Numanti birkaç ay sonra MÖ 133'te teslim oldu. Surları yıkdı ve halkı köleleştirildi.

Hem Lusitanyalıları hem de Celtiberialılara karşı sonunda zafer elde edilmiş olsa da, Üçüncü İspanya Savaşı (MÖ 154-133) –ölü ve yaralıları, boşa harcanan kaynaklar, sarsılan emperyal prestij ve özellikle de İtalyan köylü tarımı ve Roma toplumunun bütünlüğü üzerindeki etkileri açısından– korkunç kayıplara yol açmıştı. Roma'nın burada ilk kez çıkar sahibi olduğu İkinci Pön Savaşı'ndan bu yana İspanya'da önce iki sonra da dört lejyondan oluşan, sayısı (müttefik kuvvetler de dahil edildiğinde) toplamda 17.000 ila 34.000 arasında değişen kalıcı bir garnizona ihtiyaç duyulmuştu. Çoğunlukla bu insanlar uzun kuşatmalarda ya da isyanları bastırmaya yönelik sonuçsuz süpürme harekâtlarında takılıp kalmıştı. Askerler yıllarca evlerinden uzakta, sıkıntı, konforsuzluk, bir işe yaramazlık

hissiyle –ve gözden uzak bir vadide ölme, işkence görme ya da sakatlanmaya dair gerçek bir korkuyla– karşı karşıya yaşamışlardı. Numantia’da kıdemsiz bir subay olarak görev yapan Tiberius Grachus, Roma birliklerinin zayıf morali karşısında hayrete düşmüştü.

Roma’da askere alma talepleri zorunlu olarak yüksekti ve askerlik sevilmiyordu. İkinci Pön Savaşı’nın ardından geçen 35 yıl içinde, her yıl toplanan birleşik bir Roma-İtalya ordusunun ortalama büyüklüğünün 130.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Toplamda, Cumhuriyet’in son iki yüzyılında, belirli bir anda, yetişkin erkek Roma yurttaşlarının muhtemelen ortalama yüzde 13’ü lejyonlarda görev yapıyordu. Dolayısıyla yetişkin erkek Roma yurttaşlarının çoğunluğu hayatlarının en azından yedi yılını seferlerde geçirmiş olmalıdır. Dahası, 2. yüzyılda –orduların yazın sefere çıktığı ve askerlerin kış geldiğinde terhis oldukları daha önceki uygulamanın aksine– birlikler yurtdışına gönderilmiş ve yıllarca eve dönmeden aralıksız sahada bırakılmışlardı.

Bu seferberlik düzeyi İtalya’nın köylü tarımı açısından yıkıcıydı. Aile çiftlikleri uzun dönemler boyunca –ya da askerler öldürüldüğünde veya sakatlandığında kalıcı olarak– asli insan güçlerinden yoksun kalıyor ve pek çoğu mahvoluyordu. Savaş küçük çiftçilerin topraklarını büyük toprak sahiplerine kaptırmalarına yönelik uzun vadeli eğilimi hızlandırmıştı. Yukarıda –Tabakalar Mücadelesi’yle ilişkili olarak– bunun küçük çiftçinin zor yılları atlatmasını sağlayacak artıktan yoksunluğu, borca girmesi, çiftliğini ipotek etmesi ve köylü toprağını kaybetmesi gibi kırsal yaşamın kronik özelliklerinin bir sonucu olduğunu tartışmıştım. Bu eğilimi tersine çevirmek için –şehir devletin kurumları vasıtasıyla– kolektif eylem gerekliydi. Brunt MÖ 200’den sonraki kuşak içinde, ya yeni kolonilerde (*coloniae*) ya da “*viritane*” tahsisatları (çiftliklerin var olan topluluklarda bireysel olarak yeni yerleşimcilere verilmesi) vasıtasıyla, 50.000 kadar küçük çiftliğin yaratılmış olabileceğini hesaplar. Fakat 170’lerden sonra, tarımda yeniden iskân neredeyse sona erdi; Gracchi dönemine kadar kesinlikle yeni koloni kurulmayacaktı. Dolayısıyla zorunlu askerlik iktisadi güçlerin denetimsiz bir şekilde hüküm sürdüğü bir vaziyet üzerine etkide bulunuyordu. Evin erkeklerinden birinin cephede olması, kuraklık, sel ya da tarımsal hastalıklar kadar yıkıcı olabilirdi. Bazı köylüler topraklarını satıp şehre sürüklendi. Diğerleri mücadeleye devam etseler de borca batıp topraklarından çıkarıldılar. Çağdaş kaynaklar, insanları topraklarından sürmek için zaman zaman güç kullanıldığını iddia eder. Bu şekilde köylü toprakları, zenginlerin, bazen gelişmekte olan İtalyan gayrimenkul piyasasını sömüren spekülâtorlerin, daha sık olaraksa mülklerini genişletme derdindeki yerleşik yerli toprak sahiplerinin eline geçti. Sonuç, İtalya’nın

kırsal bölgelerinde köklü bir değişim oldu. Köylü aileleri tarafından kendi geçimlerini sağlamak için işletilen küçük toprak birimlerinin yerini, artık büyümekte olan bir pazar için ticari tahıl ya da hayvan üreten büyük araziler (*latifundia*) almıştı.

İmparatorluktan İtalya'ya yeni zenginliklerin akışı, arazilerdeki bu büyüme eğilimini besledi. Bu akışın toprak fiyatlarını arttırmak ve etkin bir gayrimenkul piyasası yaratmak gibi doğrudan bir sonucu olmuş ve Roma toplumunun toprağın seçkinlik statüsünün tek gerçek göstergesi olduğuna ilişkin sabit önyargısı da bunu güçlendirmişti. Generaller, memurlar, mültezimler, tüccarlar, köle tacirleri, yani imparatorlukta para kazanan herkes toprağa yatırım yapmak istiyordu. İtalya'daki araziler itibar görüyordu. Aynı zamanda kârlıydılar da. Emperyal zenginliğin bir başka sonucu da ordunun, şehirlerin, inşaat sanayinin ve lüks mal ticaretinin büyümesini besleyerek tarımsal üretim için talep yaratmasıydı. Küçük, karma geçimlik çiftlikler yerlerini geniş meyve bahçelerine, üzüm bağlarına, zeytinliklere, koyun otlaklarına ve sığır çiftliklerine bırakıyordu. Tarım bir iş haline geldi. Uzmanlaşmış *latifundia*'lardaki ölçek ekonomileri bazı tayin edici avantajlara sahipti. Büyük işletmeciler pazara erişim elde etmek ve kamu sözleşmelerini güvence altına almak için siyasi nüfuz kullanabiliyorlardı. Gayrimenkul yönetimi üzerine yazılan el kitapları bile vardı. Bunlardan Cato'ya, Columella'ya ve Varro'ya ait olanlar günümüze ulaşmıştır.

Cato'nun el kitabının hedef kitlesi kâr için işletilen orta boyutlu çiftlik sahipleri idi. Yeni ticari çiftlikler açısından ideal arazinin büyüklüğü 24 ila 60 hektar arasında değişiyordu ve muhtemelen tipik olan bu büyüklük geçimlik köylü çiftliğinin en az üç katıydı. Tekil arazi parçalarını hatırı sayılır miktarda genişletmek zor olmuş olmalıdır ve büyük toprak sahiplerinin çoğu muhtemelen tek bir büyük malikânenin ziyade çok sayıda araziye sahipti. Her halükârda, uzmanlaşma ve ölçek ekonomileri açısından sınırlar söz konusuydu: Toprağın cömert olmasını sağlayan geleneksel rejimden çok şiddetli bir kopuş, üretkenliğin düşmesi riskini taşırdı. Dağınık arazilerde talihsizlikler karşısında daha fazla emniyet de söz konusuydu. Çok sayıda araziye sahip genç bir senatör olan Genç Plinius (MS 61-113 civarı), bir arkadaşına muhtemel bir toprak alımıyla ilgili tavsiye isteyen bir mektup yazarken, artıları ve eksileri sıralıyordu. Satılık arazi kendisinininkilere bitişikti – "arazi benimkinin içine girip çıkıyor" – fakat tasavvur ettiği temel ölçek ekonomisi daha fazla uzmanlaşma değil idari küçülme içeriyordu: Sadece bir müdür, hane ve işgücü beslemek gerekecektir, diye açıklıyordu. İma ettiği şey, eğer satış gerçekleşirse tarım rejiminin pek değişmeden kalacağıydı: "Arazi verimli, toprak zengin ve iyi sulanmış ve toplamda çok büyük olmasa da düzenli

bir gelir bırakmaya yetecek kadar ürün veren tarlalardan, bağlardan ve ağaçlıklardan oluşuyor.”²

İtalyan villa arkeolojisinin kronolojisi de bu değişimi doğrular. Roma’nın 145 km kuzeybatısındaki Etrüsk sahilinde bulunan Cosa şehri ve toprakları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. MÖ 273 yılında bir koloni olarak kurulmuş ve MÖ 197’de yeni bir kolonici dalgasıyla güçlenmiş olsa da, bu noktaya dek kırsal yerleşimle ilgili kanıtlar seyrek ve bir sonuç çıkarılabildiği kadarıyla da şehirdeki binalar ölçek olarak mütevazıdır. Ancak MÖ 2. yüzyılda bu değişmeye başlamış, Cosa şehrinde daha mükellef evler görülür olmuş ve ilk kez kırsal kesimde dikkate değer ikametgâhlar ortaya çıkmıştır. Giardino Vecchio’daki kazıda gün yüzüne çıkarılan bir bina 25 metre karedir ve beton zemini olan, duvarları alçıyla sıvanmış oturma odasının da dahil olduğu bazı odaları bir avlunun etrafında kümelenmiştir. Fakat Giardino Vecchio’daki ev gerçek bir villa değildi. Zengin bir köylüye ait olmuş olabilir ve Cumhuriyet’ten daha uzun yaşamamış olması da muhtemelen dikkate değerdir. Gerçek villalar ancak MÖ 1. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştı. Bunlara ilişkin meşhur bir örnek büyük ihtimalle MÖ 75 civarında inşa edilen, bir vadiye bakan alçak bir tepenin üzerindeki konumu ve minyatür kulelerle süslenmiş cephe duvarıyla sahibinin statüsünü göstermek için tasarlanmış olan Settefinestre’deki villadır. Ana ikametgâh 44 metre kare olarak ölçülmüştür ve her biri geniş odalara açılan bir *atrium* (ön avlu), bir *peristil* (sütunlu avlu) ve ev boyunca uzanan ve görkemli manzaralara hâkim bir locadan oluşmaktadır. Odaların çoğu şatafatlı mozaik ve fresklerle süslenmiştir. Settefinestre ünlü bir senatör ailesi olan Sestii’ye ait olması olasıdır ve eğer yaklaşık 120 hektarı bulan arazi, şarap üretiminde uzmanlaşmışsa, ki öyle gözükmektedir, mahsul yılda 1.2 milyon litreyi bulmuş olabilir. Cosa limanında, iki mil kadar açıkta SES sözcükleriyle damgalanmış bir şarap amforası bulunmuştur. Settefinestre arazisi şehrin toprakları üzerinde var olduğu bilinen bu ölçekteki yaklaşık bir düzine araziden biridir.

Roma tarımında yaşanan dönüşümün sınırlı olmuş olması –büyük arazilerden ziyade birbirinden ayrı topraklara daha sık rastlanması– mümkündür. Fakat bu dönüşümün toplumsal sonuçları siyasi yapı açısından sarsıcıydı. “Tiberius [Gracchus] Toskana üzerinden Numantia’ya gittiğinde,” diye yazıyordu Plutarkhos, “ve ülkenin neredeyse boşaldığını, neredeyse hiç çiftçi ya da çoban kalmadığını, fakat genellikle dışarıdan getirilmiş barbar kölelerin çalıştığını gördüğünde, ilk kez zaman içinde kendi ailesi için bu kadar ölümcül olduğu ortaya çıkan politikanın gidişatını anlamıştı.”³ Çok önemli bir çelişkinin özü burada yatıyordu. Keit Hopkins’in de işaret ettiği gibi, aslında Roma köylü askerleri

topraklarından edilmek için savaşıyorlardı: Zaferleri köleleri, mahvolan çiftlikleriye toprağı sağlıyor ve bu ikisinin bileşimi *latifundia*'yı mümkün kılıyordu. Diğer bir deyişle değişim –buna “villa devrimi” de denilebilirdi– İtalyan köylülüğünün eşzamanlı mülksüzleştirilmesine ve piyasaya ucuz köle akışına bağlıydı ve bunların ikisi de süregiden savaşların ve emperyal genişlemenin sonucuuydu. İtalyan ekonomisi ve toplumu savaş tarafından dönüştürölüyordu. “Zenginler,” diye anlatıyordu Geç Cumhuriyet döneminin Yunan tarihçisi Appianus, “kendilerinininkine bitişik olan ya da yoksullara ait başka herhangi bir mülkü satın almak ya da ele geçirmek için ikna veya zora başvuruyor ve tekil tarlalar yerine büyük çiftlikler işletmeye başlıyorlardı. Bu arazilerde orduda görev yapmak için topraktan koparılan özgür insanlardan kaçınmak amacıyla köle ırgatlar ve çobanlar kullanılıyordu.”⁴ Süreç sona ermemiştii –pek çok küçük çiftlik yaşamaya devam ediyordu– fakat toprak sahipliğindeki değişim, İtalya’nın karakterini değiştirmek ve Roma’yı siyasi krize sürüklemek için yeterliydi. Daimi bir savaş ekonomisinin ayrıksı bir biçimi yeni toplumsal şartlar yaratmış ve İtalya şehir devletinin geleneksel kurumları bu şartlara uyum sağlayamadığından büyük mücadeleler ve iç savaşlar ortaya çıkmıştı.

Gracchus’un temel derdi asker celbi ve iç güvenlikti. Sorun akut bir hal almıştı: Askere almaya karşı halkın feryatlarına kulak veren daha önceki tribünlerin, MÖ 151, 149 ve 138 celplerini engelledikleri kaydedilmişti. Askerlik yükü çok sık olarak çok az sayıda insanın –daralan bir nüfus grubunun– omuzlarına biniyordu. Köylülüğün mülksüzleşmesi İtalya’nın askerî insan gücünü kurutuyordu. Sadece köleler değil, o dönemde özellikle Roma’nın kenar mahallelerinin hızla artan nüfusunu oluşturan özgür yoksullar da savaşa gitmiyordu. Şehir devletinde askerlik görevi iktisadi bağımsızlık ve mülk sahipliğinin getirdiğı toplumsal statüyle bağlantılıydı. Sadece çok büyük kriz anlarında –örneğin Cannae’den sonra– *capite censi* (nüfus sayımında sadece kelle hesabı sayılanlar) lejyonlara kaydedilirdi. Bunun nedeni yeterince basitti. Başlangıçta, askerler kendi donanımlarını kendileri sağlıyordu ve ağır bir piyadenin tam teçhizatı pahalıydı. Daha yakın dönemlerde, devlet donanımının tümünü ya da büyük bir kısmını tedarik etmeye başladığında, mesele siyasi bir hüviyet kazandı: Küçük çiftçilerin sistemde bir payı vardı, topraksız yoksullarsa mülkiyete karşı potansiyel bir tehdit oluşturunuyordu ve bu nedenle askeri ve siyasi olarak atıl kılınmaları en iyisiydi. Yurttaş çiftçi sınıfının boyutu –o dönemde zaman zaman adlandırıldıkları şekliyle *assidui*– bu nedenle asker toplanması açısından kritikti. Dahası, “hisse sahiplerinin” sayısı azaldıkça ve kölelerin –muhtemelen bir bütün olarak İtalya’da nüfusun

üçte birine, Sicilya'da ve güneyin bazı kısımlarında yarısına ulaşan- oranı arttıkça, kırsal bölgeler tehlikeli bir şekilde güvensiz hale gelmeye başladı. 2. yüzyılda çeşitli dönemlerde küçük yerel köle isyanlarının çıktığına ilişkin dağınık atıflar bulunmaktadır; daha sonra, MÖ 136-132 yılları arasında direniş baş gösterdi. Yüz elli köle bizatihi Roma'da isyana kalkıştı; 450'si Minturnae'deki bir başka kalkışmanın ardından çarmıha gerildi; Sinuessa'daki üçüncü bir isyana katılanların sayısıysa 4000'den az değildi. Anakarada yaşanan bu sonuçsuz ayaklanmalar muhtemelen Sicilya'daki olaylardan ilham almıştı. Burada biri adanın ortasındaki Enna'da, diğeryse güney kıyısındaki Agrigentum'da olmak üzere birbirinden bağımsız fakat eşzamanlı iki ayaklanma hızla yayılmış ve birleşerek geniş ölçekli bir köle devrimine dönüşmüştü.

Birinci Sicilya Köle Savaşı (MÖ 136-132) Enna'nın önde gelen yurttaşlarından olan ve "ziyafetlerinin görkem ve ihtişamı Persleri bile geride bırakan" Demophilus'un arazisinde başlamıştı. Demophilus'un acımasızlığı köleleri efendilerini öldürmek gibi ümitsiz bir karar almaya sürüklemişti. Komplocular Eunos isimli bir Suriyeli büyücü ve kâhinden tavsiye istediler. Kahin isyanı cesaretlendirerek, 400 kölenin başında Enna'ya yürüdü ve burada şehir nüfusunun büyük bir kısmının da katılmasıyla kısa süre içinde şehrin kontrolünü ele geçirdi. Demophilus villasından getirilerek, tiyatroda geniş bir kalabalığın önünde yargılandı ve hemen idam edildi. Daha da acımasız olan karısı, önce işkence edecek sonra da onu kale burçlarından aşağı atacak eski kadın kölelerine teslim edildi. (Öte yandan, köleleri her zaman ebeveyninin acımasızlığından korumaya çalışmış olan kızlarının güvenli bir şekilde kıyıya gitmesine izin verildi.) Diğer köle sahipleri de ya idam edildiler ya da ortaya çıkmaya başlamış olan köle ordusu için silah üretmeye koşuldular. Eunos kral ilan edildi. Birlikte yaşadığı Suriyeli kadın köleyi kraliçe yaptı. Doğrudan saldırıyla hiçbir zaman alınamamış olan çok yüksek bir doğal kale olan Enna mükemmel bir üs işlevi gördü. Doğmakta olan köle devletinin ordusu kısa süre içinde 10.000 kişiye ulaştı. Bu esnada, Asia Minor'daki Kilikya'dan gelen Cleon isimli köle bir çoban Agrigentum'da ikinci bir isyan başlattı. Eunos onu birleşik köle ordusunun komutanlığını üstlenmesi için davet ettiğinde bunu kabul etti ve 5000 adamını Enna'da toplananlarla birleştirdi.

İsyan adanın büyük bir bölümüne yayıldı. Eunos, Enna gibi adanın merkezine yakın olan Murgantia'nın ve daha da etkileyicisi Tauromenium ve muhtemelen doğu kıyısındaki Messina'nın kontrolünü ele geçirdi. Kendisine karşı gönderilen birçok Roma ordusunu mağlup eden ordusunun, isyanın zirve noktasında 60.000 ila 70.000 kişiden oluştuğu söyleniyordu. Köle devleti yüksek bir örgütlülük düzeyine sahipti. Kö-

lelerin büyük bir kısmının eski yurtlarından aşına oldukları Helenistik monarşiler model alınarak kurulmuş gibi gözükiyordu: Eunos kendisini, Seleukos monarkları arasındaki en popüler isim olan “Antiokhos” diye adlandırıyordu; bir taç ve diğer kraliyet sembollerini takıyordu. Tahıl tanrıçası Demeter’i (Enna’da özellikle hürmet görürdü) tasvir eden sikkeler bastırılmış ve üzerlerine kendisine taktığı ismin kısaltmasını yazdırmıştı. Başkomutanı Cleon, generalin Yunanca karşılığı olan *strategos* unvanını almıştı; ve bir kraliyet konseyi, kraliyet muhafızları ve kasabı, fırıncısı, tellağı ve soytarıyla dört başı mamur bir kraliyet hanesi kurulmuştu. Savaşın yürütülmesi ve kurtarılan toprakların idare edilmesi için sert emirler verilmişti: Örneğin çiftlik evleri yakılmayacak ya da tarımsal araç ya da mahsuller yok edilmeyecek veya çiftlik çalışanları öldürülmeyecekti. Dolayısıyla, köle rejiminin Helenistik süslerini basit bir fars olarak görmenin cazibesine direnmeliyiz. Devrimci kölelerin bir devlet kurmak dışında pek fazla şansları yoktu, zira isyan eylemi onları kendilerini ezenlerle bir savaşa sürüklemişti. Böylesi bir görevle karşı karşıya kalan Sicilyalı köleler, sadece Roma modeline karşı bildikleri tek alternatifi kullandılar. Biçim –Helenistik monarşi– ve içerik –köleliğe karşı mücadele– çelişkili olabilir, fakat her ikisi de devrimin sürdüğü kısa süre için yeterince uyumlu bir şekilde bir arada yaşayabildi.

Köle hareketinin, hakkında sadece son derece müphem ipuçlarına sahip olduğumuz üçüncü bir özelliği, muhtemelen bir tür mesihçi-ulusçu dinî ideolojidi. Kaynaklarımız Eunos’u, Suriye tanrıçası Atargatis’in peygamberi şeklinde tasvir eder. Atargatis ilkel bir bereket tanrıçası, büyük bir Toprak Ana’ydı ve öyle gözükiyor ki Enna’da tapınılan ve Eunos’un sikkelerinde tasvir edilen tahıl tanrıçası Demeter muhtemelen onunla özdeşleştirilmişti. Doğu’da Atargatis kültü, buradaki diğer “gizem” kültleri gibi, esrik tapınma biçimleri içeriyordu. Apuleius, *Metamorphoses*’te, Teselya’daki bir köyden geçen hadım edilmiş rahip topluluğunu, “Hepsi farklı renklerde giyinmişti ve hepsi çok çirkin görünüyordu, yüzleri kırmızı boyaya bulanmış ve göz çukurları gözlerinin parlaklığını ortaya çıkaracak şekilde boyanmıştı. Gönye şekilli dört köşeli şapkalar takıyor, safran renkli ya da ipek cüppeler, kuşaklar ve sarı ayakkabılar giyiyorlardı. Bazıları dar mor şeritli düzensiz çapraz çizgileri olan beyaz tuniklerle gösteriş yapıyorlardı,” şeklinde tasvir eder.⁵ Rahipler büyük kılıçlar savurarak, boru ve boynuz sesleriyle etrafı inleterek, bedenlerini dervişler gibi savurup, kendilerini keskin bıçaklarla keserek ve kendi sırtlarını aşık kemikleri dizili kamçılarla kamçılایarak, omuzları çıplak bir şekilde dolaşıyorlardı. Apuleius’un tasvir ettiği bereket kültünün aşırılığının zalimlerden temizlenen ve onu işleyenlere –

Atargatis-Demeter zahitlerine, peygamber kral Eunus'un takipçilerine-geri verilen bir toprağa dair mistik tasavvurla nasıl iç içe geçebildiğini tahayyül etmek zor değildir.

Sonunda Romalılar isyanı ezmeye yetecek kadar güçlü bir konsüllük ordusu gönderdiler ve önce köleleri açık araziden sürdüler; ardından da Tauromenium ve Enna kalelerini ihanet sonucu ele geçirdiler. Bunun sonrasında binlerce köle işkenceden geçirildi ve idam edildi. Bununla birlikte Tiberius Gracchus ilk kez tribün seçildiğinde, mesele hâlâ bir denge halindeydi. Sicilya köle devrimi tüm İtalya'yı tutuşturabilecek bir kurtuluş fişegi, Roma birlikleri karşısındaki zaferleri de Cumhuriyet ordularının yetersizliğinin bir başka kanıtı olarak rağbet görmeye başladı. Lucania'da bulunan Polla şehrindeki bir yazıt, kaçak kölelerin Sicilya ordusuna katıldığını kaydeder. Bu Roma, Minturnae ve Sinuessa'daki ayaklanmaların işaret ettiği boğazın iki yakasındaki köleler arasında var olan ilişkilerin açık bir kanıtıdır. Dolayısıyla, MÖ 133-132 yıllarında senatörlük aristok-rasisini, orduyu idame ettirmek ve kırsal kesimde düzeni güvence altına almak için toprak reformunun zaruri olduğuna ikna olan bir azınlık, arazilerin bütünlüğünü tehdit eden her türlü yeniden dağıtımcı önleme derin bir düşmanlık besleyen karşıt bir çoğunluk ve kriz karşısında kafası karışmış, fakat içgüdüsel olarak muhafazakâr bir kitle arasında bölen şey, kölelerin verdiği sınıf mücadelesi ve bunun İtalya ve Sicilya mülkleri üzerinde yarattığı doğrudan tehditti. Bu nedenle, Gracchus yasa tasarısını gündeme getirdiğinde, Senato'dan geçeceğine hiç güvenmiyordu. Gracchus bu yargıya durup dururken varmamıştı. Scipio Aemilianus'un İspanya komutanlığına atanması, tribünlerin askere alınlara direnmesi, gizli oyu gündeme getiren yasalar gibi yakın tarihli bir dizi halkçı önlem, güçlü bir muhalefete neden olmuştu. Hatta çok uzak olmayan bir tarihte –lakabını, anlamlı bir biçimde, senatörlerin baskısı karşısında boyun eğerek geri adım atmasıyla kazanmış olan “Sağduyulu” Laelius tarafından– toprak reformu bile önerilmişti. Tasarısının senatörler tarafından resmen reddedilmesinden, Tiberius Gracchus kendi mevkidaşlarına danışmadan onu doğrudan halka götürdü.

Teklif edilen toprak reformu derli toplu ve makuldü. İkinci Pön Savaşı'ndan bu yana ele geçirilen –sadakatsiz müttefiklerden alınan ve “kamu mülkiyetindeki çiftliklere” dönüştürülen– tüm *ager publicus*'u ilgilendiriyordu. Bu toprakların büyük bir kısmı, toprağı kendisininmiş gibi gören, üzerinde villalar ve aile mezarları inşa eden ve bunları devletin yeniden bulunacağı her türlü mülkiyet hakkı iddiasını istimlak olarak görecektir şekilde çeyiz, ipotek veya satılık olarak kullanan zenginlerin eline geçmişti. Fakat bunların pek çoğu teknik olarak hukuku ihlal ediyordu

ve Gracchus'un teklifi *ager publicus*'un belirli bölmelerine mülklerin boyutuyla ilgili başlangıçtaki yasal sınırları uygulamayı hedefliyordu: Adam başına 500 *iugera* (120 hektar), artı her bir çocuk için 250 *iugera* daha. Bir toprak komisyonu *ager publicus* ile ilgili tüm iddiaları inceleyecek, sınırı aşan mallara el koyacak ve fazlalıkları yeni tasarruf sahiplerine (muhtemelen 30 *iugera*'lık birimler halinde) dağıtacak. Büyük toprak sahiplerinin zararları, muhafaza ettikleri topraklar için rant içermeyen bir kalıtsal kira sözleşmesiyle tazmin edilecekti. Yeni küçük mutasarrıflar küçük bir *gayriresmî* vergi ödeyecek ve sabit bir dönem boyunca topraklarını terk etmemeyi kabul edeceklerdi.

Araştırmacılar bu yasaya yönelik muhalefetin neden bu kadar hırçınlaştığını ve sonunda kan döküldüğünü tartışmışlardır. Toprak komisyonunun MÖ 132 yılında Gracchus partisinin yenilgisinin ardından çalışmaya devam etmesi kayda değerdir. Senato çoğunluğu, Gracchus'un argümanları ve olayların baskısı –köle isyanı, popüler ajitasyon, asker celbi sorunu, *ager publicus*'tan kazanılan büyük mülklerin yasadışılığı, reformun olası yararları– sonucunda ılımlı bir reforma muhtemelen kazanılmıştı. Fakat Senato aynı zamanda başkent sokaklarında kitlesel bir mücadelenin patlak vermesi karşısında korkuya kapılmıştı: Senatörlerden oluşan bir komisyonun toprak reformu tedrici ve ölçülü olacakken, sokak gösterileri ve toplanan halk meclisleri potansiyel olarak kontrol edilemezdi. Bunu sonu nereye varacaktı? Sonuçta, Gracchus daha başlangıçta yasa teklifini doğrudan halka götürerek Senato'yu saf dışı bırakmıştı. Pleb tribünlerinin sıradan yurttaşların savunucusu oldukları geleneksel rollerini canlandırmış ya da daha doğrusu, MÖ 151 yılından bu yana görünür olan endişe verici bir eğilimi hızlandırmıştı. Kendisini kendi yasası altında çalışan bir komisyon üyesi yapıp ikinci kez tribün seçilme arayışına girerek halkçı bir lider olarak ortaya çıkmış ve böylece hâkim sınıfın içinde rekabeti kontrol altında tutma ve birliği sağlamanın bir yolu olan makamların senatörler arasında el değiştirmesi geleneğini tehdit etmişti. Bu, Senato'yu işlevsiz kılacak yeni bir halkçı siyasetin başlangıcı mıydı?

MÖ 133 yılında Pergamon Kralı III. Attalos bütün krallığını Romalılara miras bıraktığında yeni bir tartışma çıktı. Gracchus başına konan bu sıra dışı devlet kuşunu kullanarak –Pergamon çok zengindi– kraliyet hazinelerinin toprak reformundan yararlananlara çiftliklerini donatmalarında yardımcı olmak üzere dağıtılmasını önerdi. Senato geleneksel imtiyazlarına yönelik, diplomasi ve maliye üzerindeki neredeyse kısıtlanmamış denetimi içeren bu yeni tehdit karşısında çileden çıktı. Öyle gözüküyor ki Senato'nun korktuğu, bu tür bir reform değil, bunun beraberinde getireceği halk hareketiydi. Dolayısıyla senatörlerin Gracchus partisini dağıtan

pogroma ve ağır cezalara yönelik destekleriyle, daha sonra toprak komisyonuna yönelik hoşgörülerini arasında herhangi bir çelişki yoktu.

Yine de bu, krizi sona erdirmeye yeterli değildi. Halk hareketinin bas-kısı olmadan Senato'nun desteği yeterince güçlü değildi ve büyük toprak sahiplerinin çıkardığı zorluklar reformun hızını yavaşlattı. Siyasi haydutluk ve yasal zorlamalar için engin bir potansiyel vardı. Gracchus'un toprak dağıtımlarını kaydeden bir dizi üzeri yazılı sınır taşı bulunmuştur (komisyonun çalıştığını bu şekilde biliyoruz). Fakat ne kadar toprağın aktarıldığını bilmemizi sağlayacak herhangi bir yol yoktur ve kasti zora koşmanın var olduğuna dair en az bir açık örneğe sahibiz: MÖ 129-128'de, toprak komisyonunun sorumlulukları, kısa süre içinde eyaletlere doğru yola çıkarak tüm işlerin geçici olarak ertelenmesine neden olan konsüllerden birine devredildi. MÖ 123 yılına gelindiğinde, Gracchusçular reformu daha da ilerletmek için yeni bir siyasi saldırı tasarlamış gibi gözükmektedir. Tiberius'un küçük kardeşi ve toprak komisyonu üyelerinden Gaius Gracchus pleb tribünlüğüne radikal bir programla aday olarak seçimi kazandı. Dahası, Tiberius'un bir başka Gracchusçunun iki konsüllükten birine seçilebileceği bir sonraki yıl yeniden tribünlüğe aday olabilecek olması, on yıl öncekinden daha ciddi bir iktidar savaşına yol açtı. Tiberius'un tribünlüğünün ve sonraki yıllarda yaşanan mücadelelerin tecrübelerinden önemli dersler çıkarılmıştı. MÖ 123'te ortaya çıkan, dört başı mamur bir manifestodan başka bir şey değildi; aslında devleti yönetmek için bütünlüklü bir program, Roma siyasetinde daha önce eşi benzeri görülmemiş ve sonuçları itibariyle devrimci bir tasarıydı. Dahası, önerilen politikalar yelpazesinin içinde titiz siyasi hesaplamalar da vardı: Gracchusçuların geniş, popüler, senatörlük karşıtı –gericiliği yenmeye, Senato'yu yalnızlaştırmaya ve Roma siyasetiyle İtalyan toplumunu dönüştürmeye yetecek kadar güçlüymüş gibi görünmüş olması muhtemel– bir koalisyon kurmaya yönelik bilinçli bir girişimleri söz konusuydu.

Gaius Gracchus'un genellikle ağabeyinden daha büyük bir hatip, daha sevilen bir lider ve daha yaratıcı ve cesur bir reformcu olduğu düşünülür. Eskiçağ yazarları tarafından bu şekilde tasvir edilmiştir ve modern araştırmacılar da bunu kabul etme eğilimindedir. Gerçekse, iki kardeş hakkında da bu konuda kesin bir şey söyleyemeyecek kadar az şey bildiğimizdir. Siyasi programların ve bunları taşıyan lider ve partilerin billurlaşması için zaman gerekir. Gaius Gracchus'un tribünlüğü ağabeyinin on yıl önceki tribünlüğünün doğurduğu şartlar içinde gerçekleşmişti: Şimdi reformcuların takip ettiği çok daha radikal yolu belirleyen şey, gerici şiddetin tecrübesi ve o dönemden bu yana krizi ve değişim siyasetini tartışarak

harcanan zamandı. Yeni Gracchusçu program, her biri kilit konumdaki bir toplumsal grubun çıkarlarını yansıtan dört politika kümesinden oluşuyordu.

İlk olarak, başlangıçtaki toprak yasası gözden geçirildi ve komisyonun çalışmaları yeni bir gayretle hızlandırıldı. *Ager publicus*'un en çok 200 *iugera*'lık (48 hektar) görece daha büyük arsalar halinde dağıtılabileceğine –belki de dağıtılması gerektiğine– ilişkin yeni bir şart getirilmiş olabilir. Daha önceki tahsisatlarla yaratılan küçük çiftliklerin başarısız olmuş olması muhtemeldir. Brunt, “Köylülüğü en fazla yok eden şeyin askerlik olduğu bir dönemde Gracchus’un Roma’nın köylü askerlerinin sayısını artırma hedefinde, içkin bir çelişki vardı,”⁶ yorumunda bulunur. Yüksek askere alma oranları, ticari tarımın giderek büyümesi ve geçimlik çiftçiliğin kalıcı marjinalliği veri alındığında, yeni küçük arazilerin eskilerinden daha başarılı olması için nasıl bir gerekçe olabilirdi ki? Arazilerin boyutlarını artırmak mantıklı gelmiş olabilir. Gracchusçular uzun süredir tavsamış olan koloni kurma faaliyetini de canlandırdılar. Capua’da kurmayı tasarladıkları koloni tasarısı başarısız olsa da, İtalya’nın en güneyindeki Tarentum ve Scolacium’da ve daha tartışmalı bir şekilde, Roma’nın denizaşırı kolonilerinin ilk örneği olan Kartaca’da koloniler kuruldu. Kurulan kolonilerin amacı daha öncekilerden farklıydı: Askerî güvenliği sağlamak yerine, Gracchusçu yerleşimler muhtaç durumdaki Roma yurttaşlarına çiftlik tedarik etmeyi amaçlıyordu. Son olarak, tarımsal ürünün pazarlanmasını kolaylaştırmak için yeni bir yol yapım programına başlandı.

Gracchusçuların başlattığı tek kamu inşaatı yollar değildi; Roma şehrinde zahire ambarları da inşa ettirdiler. Bunlar gelecek için yeni sonuçlara gebe bir başka Gracchusçu girişim olan ve bu sayede hükümetin büyük miktarlarda tahıl satın alıp depolayarak, makul bir fiyatta sabitlenen ekme fiyatını desteklemek için gerektiğinde piyasaya verdiği kamusal tahıl arzı açısından gerekliydi. Her ikisi de muhtemelen yarım milyona yaklaşmış olan Roma şehrinin devasa nüfusunun yararı için tasarlanmıştı. Şehirli kalabalıklar muhtemelen halk meclislerindeki oylamaların büyük bir kısmında tayin ediciydi, çünkü şahsen oy kullanılıyordu. Kabile (Kabileler Meclisi) ya da centuria (Centuriler Meclisi) bazlı oy verilse de –dolayısıyla halk meclisleri birer seçmen kuruluydu– bu kurucu grupların kararları tekil mensuplar tarafından verilen oyların sayılmasıyla alınıyordu. Kırsal kesimde yaşayanların oy vermek için olağanüstü bir çaba sarf etmek zorunda olmaları gibi açık bir nedenle oylamalara şehirli halk hâkimdi. Tiberius Gracchus hasat zamanında saldırıya uğramış ve öldürülmüştü –yani toprak reformu taraftarlarının büyük bir kısmı şehirden uzaktayken.

Gaius Gracchus ise bilinçli olarak bizzat Roma'da kendisini destekleyecek sağlam bir taban oluşturmaya çalışıyordu.

Assidui (küçük çiftçiler) için toprak. *Proletarii* (topraksız yoksullar) için iş ve ucuz ekmek. Bunlara equeslerin desteğini de elde etmek için tasarlanan üçüncü bir reform dizisi eklendi. Roma aristokrasisi üç gruba bölünmüştü: Senatörler, equesler, decurionlar. En üstte, Senato'da koltuk sahibi olan ve pek çok kıdemli devlet memurluğuna seçilmek için gerekli şartları haiz, imparatorluğun en zengin 300 civarında adamından oluşan senatörler yer alıyordu. Equesler ikinci bir bölmeydi. Bunlar da zengindi, hatta bazıları sıra dışı ölçülerde; fakat temel mülkiyet şartı sadece 100.000 *denarii*'ydi, yani senatörlük için gerekenin yarısından daha az ve muhtemelen equester tabakasının binlerce üyesi vardı. Equeslerin sayıları, servetleri ve nüfuzları imparatorluğun güçlenmesiyle birlikte artmıştı. Orduda subay, müteahhit, köle tüccarı ve tefeciydiler. Büyük bir kısmı aynı zamanda toprak sahibiydi de; bir güvence olarak toprak olmaksızın, pek azı önce iş dünyasında kendilerine yer edinebilirdi; ve Romalıların ticari mülkiyete karşı önyargıları nedeniyle, ticaretten kazanılan kârlar genellikle yeni toprak alımlarına yatırılıyordu. Bunlar arasında *publicani* (kamusal müteahhitler) özel bir önem taşıyordu. Muhtemelen bir eques için gerçekten zengin olmanın en kolay yolu, belirli bir meta ya da hizmet sağlamak, orduya askerî teçhizat tedarik etmek, devlete ait madenleri işletmek veya hepsinden daha kârlısı, eyaletlerdeki vergileri toplamak için bir kamu mukavelesi elde etmektir. Bu bir "kamu-özel ortaklığı"ydı: Devlet masraf ve sorumluluktan kurtuluyor; müteahhitler yüksek bir komisyonla ödüllendiriliyordu. Örneğin bir mültezim ortaklığı bir eyaletteki bir ya da daha çok şehrin vadesi dolmuş vergilerini toplamayı üstlenebilirdi ve ödülleri de topladıkları vergilerden bir pay –ve buna ek olarak yol boyunca ne gasp edebildilerse o– olurdu.

Senatörlerle equesler arasındaki ilişkiler zaman zaman gerginleşirdi. Muhtemelen iktisadi çıkarların çatışması sonucunda, örneğin senatör bir vali çıkarı bulunan bir ortaklığı desteklediğinde ya da düzeni sağlamakla ilgilenen bir vali gaspları denetlemeye çalıştığında, eyaletlerde ihtilafa düşebilirlerdi. Equeslerin senatörlerin hâkimiyeti altında olduklarına dair bu algı –iktisadi başarının yaltaklanmaya bağlı olması– daha geniş bir siyasi gerilimi besliyordu. Her ne kadar bazı equesler, "yeni adamlar" (*novi homines*) sıfatıyla Senato'ya girmeye hak kazanmış olsa da –equester tabakası Senato'nun "tohum yatağı" olarak adlandırılırdı– söz konusu rakamlar tutkuları tatmin etmekten çok uzaktı. Eques imparatorluk kurucuları kendilerini senatörlerin imtiyazlarından oluşan bir bariyeri zorlar-ken buldular. Pek çoğu bariyeri geçmeyi başaramadı ve devletteki yüksek

memurluklara (ve bunların getirdiği ödüllere) erişme hakkından mahrum bırakıldılar. Yeni bir iktisadi ağırlığa sahip olan bir toplumsal grup kendisinin siyasi olarak cendereye alınmış olduğunu fark etti. Gracchusçular iki tabaka arasındaki gerilimden faydalanmaya ve equeslerin gücünü Senato'nunkine karşı bir ağırlık olarak arttırmaya başladılar. Gracchus'un amacı, bir eskiçağ yorumcusuna göre, devleti "iki başlı" hale getirmektir.

Artık adı Asya eyaleti olarak değiştirilen Pergamon'un hazineleri Gracchus'un toprak tahsisatlarıyla yaratılan yeni çiftlikleri donatacak fonlara akıtılmaya başlanmıştı bile. Bununla birlikte, öyle gözüküyor ki, Asya şehirleri ilk başta vergilendirmeye tabi değildi; gelirler yalnızca eski kraliyet arazilerinden, gümrük resimlerinden ve sığırlara konan vergilerden elde ediliyordu. Gaius Gracchus şehirlerin bu muafiyetine son verdi ve vergi toplama sorumluluğunu, Roma'da ihaleye çıkarılan ve beş yılda bir yenilenen sözleşmelere bağlı olarak hareket eden *publicani* ortaklıklarına verdi. Gracchus'un Roma eyaletlerinin en zengini olan Asya'ya yönelik politikası, burayı hem equesleri zenginleştirmek hem de toprak reformuna, kamu inşaatlarına ve refah önlemlerine kaynak yaratmak için sömürmektir. Bu, "demokratik emperyalizm" siyasetini mükemmel bir şekilde gözler önüne seren bir adımdır. Sol kanat tarihçiler zaman zaman Geç Cumhuriyet reformcularına safça yaklaşmışlardır, bu nedenle -çağdaşları tarafından *populares* ve *optimates* şeklinde adlandırıl原因- reformcularla muhafazakârlar arasındaki ihtilafın, ganimetin paylaşılmasıyla ilgili bir anlaşmazlık olduğunu vurgulamak gerekir. Asya'daki söz konusu mesele yerli köylülerin sömürülmesinden en çok senatölerin mi, equeslerin mi, yoksa sıradan yurttaşların mı yararlanacağıyla ilgilidir. Yabancı vergi tahsildarlarına nasıl bir öfkeyle bakıldığını anlamak için, *publicani*'ye sık sık kötüleyici atıflarda bulunan *Yeni Ahit*'e bakmak yeterlidir. İsa, düşmanları tarafından "obur, ayyaş, vergi tahsildarlarının ve günahkârların dostu" olarak hakarete uğrayabilmiştir. İsa'nın kurtuluş arayan vergi tahsildarlarına tavsiyesi, "emredilen miktardan daha fazla vergi toplamamaları" olmuştur; muhtemelen genellikle daha fazlasına el koyuyorlardı. Yaygın görüş -en azından eskiçağ Palaestina'sında- *publicani*'nin yozlaşmış ve ahlaki açıdan fahişelerin düzeyinde insanlar olduklarıydı. Gracchuslar en az en gerici senatörler kadar emperyalisttiler; bütün programları Roma İmparatorluğu'nu güçlendirmek için tasarlanmıştı ve bu programın gerçekleştirilmesi eyaletlerin etkin bir şekilde sömürülmesine ve biriktirilen artığın İtalya'ya aktarılmasına bağlıydı.

İkinci bir hayati önlem, Roma'da siyasi iktidar dengesini Senato'dan equester tabakasına doğru kaydırmaktı. Gracchus'un amacı Senato'nun yüksek mahkeme rolünü elinden almak, idam etme yetkisine sahip (MÖ

132’de Gracchusçulara karşı kullanılabilecek) özel mahkemeler kurma yetkisini kaldırmak ve eyalet valisi olarak görev yaptıkları dönem içinde kendi mensuplarının yaptığı yolsuzluklara ilişkin suçlamaları soruşturma hakkını ortadan kaldırmaktı – ki bu bir dizi suçlamanın üzerinin örtülmesiyle sonuçlanan kötü şöhretli bir suistimaldi. Eskiçağ kaynakları bu konu üzerinde hemfikir olamadıklarından bazı ayrıntılar muğlak olsa da, Gracchus’un esas amacı, jürilerin sadece equeslerden oluştuğu yeni bir yüksek mahkeme yaratmış gibi gözüküyor. Bunun çok önemli sonuçları olacaktı. Eskiden imparatorluk hizmetindeki senatörler iktidarı kötüye kullanmalarından ötürü kovuşturmaya uğramaktan neredeyse azadeydiler. Artık aksine *publicani* ile çatışan senatörler büyük tehlike içindeydi: Roma adaleti son derece politikleşmişti ve zorluk çıkaran bir eyalet valisini yok etmek için düzmece bir dava hazırlamak son derece kolaylaşmıştı.

Gracchus reformlarının sonucusuysa en sorunluları olacaktı. MÖ 125 yılında Gracchusların bir arkadaşı, toprak komisyonunun yedek üyesi ve o yıl seçilmiş iki konsülden biri olan Marcus Fulvius Flaccus, İtalya’daki Latin ve müttefik toplulukların tüm özgür mensuplarına Roma yurttaşlığı bahşeden bir oy hakkı yasası teklif etti. Reformcular yurttaşlık hakkının genişletilmesini, Roma’nın İtalya’daki insan gücü tabanını konsolide etmenin bir yolu olarak destekliyorlardı. Roma ordusunun muhtemelen üçte ikiye yakın bir kısmı Latinlerden ve müttefiklerden oluşuyordu. Fakat ganimetten, topraklardan, kamu mukavelelerinden ve yönetim makamlarından aslan payını alanlar imparatorluğun başkentinde oy verme hakkına sahip olan Romalıları. Düzenli ordu vergisi (*tributum*) MÖ 167’de kaldırılmıştı, bu sayede Romalılar –diğer İtalyanların aksine– artık herhangi bir doğrudan vergi ödemiyorlardı. Gracchusçu toprak komisyonu zaman zaman *ager publicus*’u Romalı olmayanlardan Romalılara aktarmıştı. Gracchusçu politikaların desteklediği *equester publicani*’nin tümü Romalıydı. Bir Latin’in Senato’ya yükselmesi, ne kadar zengin olursa olsun mümkün değildi. Roma mahkemeleri sadece yozlaşmış oldukları için değil (ki öyleydiler), fakat bütün bir adalet sistemi yurttaş topluluğuna kök salmış olduğu için kendi yurttaşlarını koruyordu. Romalı magistratlar “Senato’ya ve Roma halkına” hesap verirlerdi, Latinlere ya da müttefiklere değil: Bu nedenle kararları Romalıların çıkarlarını yansıtıyordu.

MÖ 3. yüzyılda katkıyla ödül arasındaki dengesizlik pek sorun yaratmamıştı. Romalılar, Latinler ve müttefikleri anayurtlarını Galyalılara, Samnitlere, Yunanlara ve Kartacalılara karşı savunmak için omuz omuza mücadele etmişlerdi; çok şey feda edilmişti, fakat yalnızca makul kazanımlar karşılığında. Bunun aksine, MÖ 2. yüzyıldaki savaşlar, bol miktar-

daki ödüllerden tam olarak paylarını almadıkları müddetçe Latinlerin ve müttefiklerin herhangi bir çıkarlarının olamayacağı dış fetih savaşlarıydı. Romalılarla Romalı olmayanlar arasındaki bu fay hattı sadece asker celplerini ve ordunun moralini tehlikeye atmakla kalmıyor, aynı zamanda özgür insanların saflarını bölerek, artık kölelerle dolup taşan bir kırsal bölgede mülkiyetin güvenliğini de baltalıyordu.

Bununla beraber Flaccus'un oy hakkı yasasına karşı muhalefet o boyuttaydı ki, oylamaya bile konulamadı. Bu başarısızlıktan gerekli dersleri çıkaran Gaius Gracchus MÖ 122 yılında, Latinlere Roma yurttaşlığı, müttefiklereyse Latin yurttaşlığı veren daha ılımlı bir oy hakkı yasası teklif etti (ki bu sonuncusu tam oy hakkı elde etmeye yönelik bir ara duraktı). Fakat bu bile o kadar tartışma yarattı ki, Gracchus'un kendi halk desteğine bile zarar verdi. Senatörlerin büyük bir kısmı bu teklife düşmanca yaklaşıyordu, çünkü Roma siyasi sistemine yeni, Gracchus yanlısı yurttaşların akması, beraberinde kendi mahmi ve destekçi ağlarının ezici bir yenilgiye uğraması tehdidini getiriyordu. Gracchusçu popülizmin iniş çıkışlarının da gösterdiği gibi, halk meclislerinde iktidar nazik bir dengeye oturuyordu. Şahsen oy kullanmak siyasi aktiviteyi büyük oranda şehirde ya da şehrin yakınında yaşayanlarla sınırladığından, pek çok kabile ve *centuria* –sırasıyla Kabile ve *Centuria* Meclislerinde blok oy kullanan birimler– muhtemelen küçük klikler tarafından kontrol ediliyordu; bazılarıysa, kuşku yok ki, büyük ailelerin denetimindeki küçük seçim birimleriydi. Katılımcı sayısının daha geniş olduğu yerlerde bile, şehirdeki ayaktakımından pek çok kişi şu ya da bu aristokratik maiyetin mahmisi (*clientes*) olarak meclise katılıyordu ve hamisinin çıkarları doğrultusunda oy kullanacağına güvenilebilirdi. Tiberius Gracchus'un destekçilerinin hakkından küçük çiftçiler hasat için şehir dışına çıktıklarında gelinebilmişti: Roma ayaktakımı sağlam bir şekilde Gracchusçu olmaktan uzaktı.

Fakat ilk kez muhafazakârlar kendi ağlarının dışına ulaşabilmeyi ve reformculara karşı daha geniş bir muhalefet örebilmeyi başarmışlardı. Senatörlerin liderleri iki aşamalı ayrıntılı bir saldırı planı hazırlamışlardı. İlk önce yurttaş ayrıcalıklarını –özellikle de bizzat Gracchusçular tarafından başlatılan refah reformlarını– sulandıracağı gerekçesiyle oy hakkının genişletilmesine karşı çıktılar. İkinci olarak, yeni toprak sahiplerinden alınan verginin kaldırılmasını ve yeni kolonilerin sayısının on ikiye çıkarılmasını önererek Gracchusçuları soldan sıkıştırması için bir başka tribün olan Marcus Livius Drusus'u ayarladılar. Amaç Gracchusçulara –gerçek reform partisine– hem sağdan hem de soldan verilen desteği kesmek ve böylece onları yalnızlaştırıp yok etmektir.

Saldırı son derece başarılı oldu. Gracchus MÖ 122 yılında ikinci kez tribünlüğü garantilediği halde, üçüncü denemesinde başarısızlığa uğradı. Bu, destekçilerine karşı genel bir saldırının yolunu açan siyasi bir yenilgiydi. MÖ 132 yılında yaşanan şiddetin tekrar etmesinden korkan Gracchusçular kendilerini korumak için silahlandılar ve Roma'nın ağırlıklı olarak plebyen bir bölgesi ve radikal muhalefetin geleneksel merkezi olan Aventinus Tepesi'ne sığındılar. Senato (bir *senatus consultum ultimum* yayımlayarak) sıkıyönetim ilan etti ve bunu kullanarak konsül Lucius Opimius, Roma yurttaşları için genel bir askerlik çağrısı ilan ederek Aventinus'a saldırmaya yetecek bir kuvvet topladı. Gaius Gracchus, Fulvius Flaccus ve başka pek çok kişi sokaklarda öldürüldü ve bunun ardından, kurbanların sayısının 3000 civarında olduğu kitlesel tutuklama ve infazlar, yeniden ortaya çıkmış Gracchus partisinin imhasını nihayete erdirdi. Gericiliğin yükselişiyle Gracchusçu yasaların büyük bir kısmı yürürlükten kaldırıldı: Kartaca'daki koloni feshedildi, tahıl yasası değiştirildi, kamuya ait topraklar için serbest piyasa yeniden tesis edildi, toprak komisyonu dağıtıldı.

MÖ 123-122 yıllarının kargaşası içinde, aristokratik radikallerin öncülük ettiği ve sıradan yurttaş kalabalıkları tarafından desteklenen reform hareketi, olgun bir demokratik devrime evrilmeye başlamıştı. Fakat aşılmasız bir gericilik ve imtiyaz bariyerini geçmesi gerekiyordu. Halk hareketini geleneksel düzen ve mülkiyet hakları açısından potansiyel bir tehdit olarak algılayan aristokratların büyük bir çoğunluğu –hem senatörler hem de equesler– ya endişeli ya da bu harekete düşmandı. Oy hakkının genişletilmesiyle imtiyazlarının sulandırılacağına ikna edildiklerinde pek çok sıradan yurttaş da düşmanca bir tutum içine girdi; pek çoğunun kafası Drusus'un sahte reformculuğu karşısında karışmıştı; ve yine pek çoğu aristokratik hamilerin maiyetleriyle o kadar iç içe geçmişlerdi ki zaten en başından itibaren Gracchusçu argümanlara hiçbir zaman açık olmamıştı. Özet olarak, bütün reformlara kalıcı bir biçimde bağlı kalan Roma yurttaşlarının sayısı, aşağıdan bir demokratik devrimi gerçekleştirebilmek için gerekli kritik kitleye ulaşabilmek için çok az, kişisel çıkarların yarattığı ters akım çok güçlüydü. Gerçekleştirilen sınırlı reformlar bile Gracchus'un ölümünün ardından birkaç yıl içinde tersine çevrildi; ve *latifundia*'nın genişleme süreci bundan sonra deneimsiz bir şekilde ilerledi. Geç Cumhuriyet'in krizinin çözümü için önerilen Gracchusçu yolun önü kesilmişti. Şimdi başka bir yolun bulunması gerekiyordu.

Halkçı Bir General: Marius'un Hâkimiyeti, MÖ 107-88

Roma Devrimi, yani Cumhuriyetçi yönetim sisteminin yavaş yavaş çökmesi ve yerini Ceasarların diktatörlüğüne bırakması, devrimci sınıfı olmayan bir devrimdi. Bu denli uzun sürmesinin ve kaotik olmasının nedeni de buydu. Yine aynı nedenle, aristokratik hizipler ve onların özel orduları arasındaki çatışmaların üzerini örttüğü daha derin anlamı gözden kaçırmak çok kolaydır. Roma MÖ 133-130 yılları arasında kökleri derinlerde olan bir krizin pençesindeydi; fakat Roma toplumunun özgün yapısı 1649'un Bağımsızları, 1793'ün Jakobenleri ya da 1917'nin Bolşevikleri gibi güçlü bir sınıf temelli partinin eylemleri yoluyla herhangi bir basit çözüme ulaşılmasını engellemiştir. Roma yurttaş topluluğunu oluşturan ana gruplardan hiçbiri –senatörler, equesler, decurionlar, *assidui*, *proletarii*– etkin bir devrimci rol oynayabilecek durumda değildi.

Senatörlük aristokrasisi kriz nedeniyle bölünmüştü. Küçük bir azınlık radikal reformu savunuyordu. Daha büyük bir azınlıksa her tür reforma karşı çıkıyordu ve senatörlük mülklerini, imtiyazlarını ve iktidarını her türlü aşınmaya karşı korumaya kararlıydı. “Merkez” tartışmaya açıktı, fakat mülk sahibi elitin bir parçası olarak senatörlerin büyük bir kısmı, içgüdüsel olarak tedbirli ve muhafazakârdı ve yalnızca aşağıdan devrimle karşı karşıya kaldıklarında açık bir şekilde gerici haline geliyorlardı. Bu nedenle Senato, Roma toplumunun ıslah edilmesine liderlik etmeye yaratılışı itibarıyla kadir değildi: Değişimin karşısında fiziki olarak yıkılması gereken, en iyi ihtimalle cılız, en kötü ihtimalleseyse düşmanca bir bariyerdi.

Equesler de yeni bir siyasi liderlik tesis edebilecek durumda değillerdi. Bir tür “burjuva devrimi”ne kesinlikle temel oluşturamazlardı. Equeslerin kendileri de, aşağıdan devrim karşısındaki korkuları senatörlerinkinden az olmayan mülk sahibi yüksek aristokratlardı. Cumhuriyet'e karşı kendilerini borçların ilga edilmesi ve toprağın yeniden dağıtılmasını talep eden radikallerin merhametine bırakabilecek bir devrimci mücadelenin zincirlerini çözmek gibi bir niyetleri yoktu. Senato'ya yönelik eques tepkisi, her halükârda yumuşaktı. Equesler, çıkarları aristokratik toprak sahiplerinkilerle taban tabana zıt bağımsız bir iş sahibi sınıf değildi; bunlar modern anlamıyla burjuva değillerdi. Equeslerin büyük bir kısmı bizatihi toprak sahibiydi. Toprak sahibi olanlar ya da kamu hizmetinde kariyer yapmaya çalışanlar –özellikle de önde gelen *publicani* gibi bunlar arasında en başarılı olanları– büyük oranda senatörlerin himayesine muhtaçtı. Roma Cumhuriyeti ne yatırım yapılabilecek serbest bir piyasa ne de yetenekli olanlara açık bir kariyer fırsatı sunuyordu: Roma zenginleşme ve ilerleme fırsatlarının siyasi yapıların içine gömülü

olduğu denetim altındaki bir toplumdur. Kamu mukaveleleri ve hükümet atamaları senatörlerin hakkıydı. Yalnızca güçlü hamilerin desteğinden yararlanabilen equesler zenginleşebiliyordu. Bir equesin en büyük tutkusu “yeni adam” olarak Senato’ya girmekti. Kısacası, equester tabakasının Senato’nun karşısına dikilebileceği herhangi bir sağlam iktisadi, toplumsal ya da siyasi zemin bulunmuyordu.

Senatörler ve equesler Roma siyasetinin ekâbir sınıfıydı. Onların altında İtalyan şehirlerinin yerel yönetici elitlerini oluşturan daha düşük aristokrasi ya da eşraf (*gentry*) sınıfı yer alıyordu. Şehir konseylerinin bileşimi, insanları mülkiyet sahipliğine göre sıralayan nüfus sayımlarıyla belirleniyordu ve bu sayede Roma şehirleri güvenli bir şekilde toprak sahibi oligarkların hâkimiyetinde kalıyordu. (Daha sonra, İmparatorluk döneminde, bunlar *curiales* ya da *decuriones* –curia tabakasının mensupları, şehir konseyi üyeleri sınıfı– olarak bilinecekti.) Ekâbirle eşraf arasında gerilim çıkması için bir miktar zemin olsa da bu, –senatörlerle equesler arasında olduğu gibi– işbirliğini destekleyen sayısız etkenle dengelenmişti. Bu etkenlerden biri, Roma devletinin her zaman demokratlara karşı oligarkları desteklemiş olması ve halk arasındaki kargaşa tarafından tehdit edilen her türlü yerleşik şehir otoritesini desteklemek için müdahalede bulunacağına bel bağlanabilmesiydi: İtalyalı pek çok eşraf için, Cumhuriyet’e siyasi sadakat, toplumsal düzenle aynı anlama geliyordu. Hannibal’in İtalya’daki şehirleri Roma’ya karşı isyan ettirme girişimi, nihayetinde, şehir devleti demokrasisine karşı oligarşik direniş kayasına çarparak suya düşmüştü.

İkinci olarak, pek çok şehir, senatör ya da eques ekâbirin himayesinden yararlanıyordu –tıpkı pek çok decurionun bireysel olarak yaptığı gibi– ve bu önemli bir ihsan ve nüfuz kaynağıydı. Quintus Cicero kendisinden daha ünlü olan ağabeyine konsüllük propagandası hakkında yazarken, tutkulu Roma siyasetçisinin, siyasi arkadaşlıklar kurmak konusunda son derece hevesli olduğunu göreceği şehirlerin önde gelen insanların desteğini nasıl elde etmesi gerektiğini açıklıyordu. Bunun nedenini anlamak kolaydır. Her ne kadar örnek daha geç bir tarihe ait olsa da –MS 113 civarı– Genç Plinius’un memleketi Comum’da yaptığı hayır işlerini kaydeden bir yazıt, köklü bir uygulama açısından öğreticidir: “Vasiyetinde hamamların inşası için [...] *sestertius*, dekorasyonları için ek olarak 300.000 *sestertius* ve bunun dışında bakımları için 200.000 *sestertius* bıraktı; ve yüz kişi olan azatlılarının geçimi için benzer şekilde şehir yönetimine, halka bundan böyle yıllık olarak verilecek bir ziyafetin de içinden karşılanmasını arzu ettiği 1.866.666 *sestertius* miras bıraktı. Yaşadığı dönemde alt sınıflardan erkek ve kız çocukların bakımı için 500.000 *sestertius* ve aynı zamanda bir

kütüphane ile kütüphanenin bakımı için 100.000 *sestertius* bağışlamıştı.”⁷ Taşra şehirlerindeki eşraf ile senatör elitleri birbirine bağlayan maddi çıkar bundan daha açık olamaz.

Decurionlar sadece bir himaye sistemiyle sarmalanmış değillerdi; aynı zamanda kendi aralarında da bölünmüşlerdi. Eşraf, kendi şehrinde yükselmek amacıyla *duovir* (belediye başkanı), *aedile* (kamu işlerinden ve belediye düzenlemelerinden sorumlu kişi) ya da *quaestor* (şehir hazinedarı) olarak seçilmek için –Pompeii’nin sayısız renkli seçim ilanlarının da tanıklık ettiği gibi– kendi arasında sert bir rekabet içine girmişti. Komşu şehirler arasında, bazen yüzyıllar öncesine dayanan şiddetli rekabetler de mevcuttu; bunlar o kadar şiddetli olabiliyordu ki bazen MS 59’da Pompeii ile Nuceria arasındaki kadim çatışmanın 11 insanın öldürüldüğü bir amfiteatro kargaşasıyla sona erecek kadar cılkı çıkmasında olduğu gibi kanlı olaylara dönüşebiliyordu. Roma’nın izlediği siyaset, kuşkusuz, bu tür düşmanlıkları körüklemek ve Romalıları, Latinleri ve müttefikleri birbirine düşüren bir hiyerarşi yaratıp siyasi enerjilerini yurttaşlık ve eşit haklar mücadelesine yönlendirmektir. Bölünmüş olmasının yanı sıra, *cruia* tabakası İtalya boyunca farklı şehirlere dağılmıştı ve –senatör ve equeslerin aksine– bir arada hareket etmelerini kolaylaştırabilecek kapsayıcı bir örgütlenmeden yoksundu. Decurionlar, senatör ya da equeslerin olduğundan daha devrimci bir güç değillerdi.

Geriye sıradan halk kalıyordu. Küçük yurttaş çiftçilerin elbette senatör elitlere ya da daha genel olarak zenginlere karşı hiçbir muhabbeti yoktu; fakat konumları zayıftı ve giderek daha da zayıflıyordu. Köylülük, örgütlenmeleri, örgütlenmeler bile uyumlu bir güç olarak kalmaları çok zor olan bireylerden oluşan dağınık bir sınıftı. Köylü çiftçinin tutkuları kendi çiftliğiyle sınırlıydı; kendisini ezenleri başından atmak ve sonra ailesiyle birlikte toprağını işlemekte özgür olmak istiyordu; genel olarak köylülerin kolektif eylemini de içeren daha geniş bir toplumsal dönüşüme dair herhangi bir tasavvuru yoktu. Köylülerin topraksızlığa karşı mücadelelerinde Gracchusları desteklemelerinin, fakat bir parti olarak bağımsız bir mevcudiyete, kendi liderlerine ve onları mücadeleye çağıran aristokratik reformcular öldürüldüğüne herhangi bir siyasi dayanma gücüne sahip olmalarının sebebi buydu. Geç Cumhuriyet döneminin Romalı köylüleri iki spesifik gelişmeyle daha da zayıflamıştı: İlk olarak, ağır celpler ve ticari çiftçiliğin gelişmesi geleneksel geçimlik tarımın altını oymak ve köylülerin sayısını kemirmek için bir araya gelmişti; ikincisi, önemini korumaya devam eden Roma yurttaşlığı ayrıcalığı, Romalı köylülerin İtalya’nın kırsal kesimindeki Latinlerle, müttefiklerle ve kölelerle ortak bir davada birleşmesini engelliyordu. Bu nedenle *assidui* önemli bir devrimci güç oluş-

turması için gerekli iktisadi ağırlıktan, toplumsal bütünlükten ve siyasi örgütlenmeden yoksundu.

Son olaraksa, şehir halkı vardı. Yurttaşların büyük bir kısmı Roma’da ya da bir başka Roma şehrinde yaşıyor ve “uygarlığı” tanımlayan siyasi, toplumsal ve kültürel hayat burada akıyordu. Fakat eskiçağ şehirleri üretim değil tüketim merkezleriydi. Tarımsal artığı anıtsal mimariye, lüks yaşama ve giderek daha fazla kentli yoksulları ayakta tutar hale gelen “ekmek ve gösterilere” harcanmak üzere çekip alarak, kırsal kesimin sırtından geçiniyorlardı. Roma’da yaşayan senatör ve equesler esasen toprak sahipleriydi –ortaçağ şehirlerinde olduğu gibi ticaretle uğraşan bir elit değil– ve şehirli kitleler bunlara iktisaden bağımlı ya da siyasi ilişkilerle bağılıydı. Pompeii’nin arkeolojisi özellikle öğreticidir. Zengin ve fakir mahalleler birbirlerinden ayrılmamıştı. Çalışan nüfusun önemli bir kısmı ekâbir evlerinde, ya hanenin parçası olarak ya da caddeye bakan işlikleri ve giriş katlarını kiralayarak yaşıyordu. Kuşkusuz hiç fabrika yoktu. Tüm üretim işlik düzeyinde yapılıyordu; fakat öyle gözüktüyor ki loncalarda örgütlenmiş işlik ustalarından oluşan bağımsız bir küçük burjuvazi de mevcut değildi. Bunun yerine, işlikler ekâbir evlerinin sahiplerine aitti ve loncalar da aristokratik hamilere tabiydi. Kentlerdeki iktisadi faaliyet oligarşik bir iktidar yapısının içine gömülmüştü.

O halde halk –*plebs media*, “orta sınıf”– bağımsız bir siyasi oyuncu değildi. Roma Devrimi’nde İngiliz Düzleyicilere ya da Parisli sankülotlara denk olabilecek bir şey yoktu. Geç Cumhuriyet’in kalabalıkları hiçbir zaman aristokratik liderlerden kopmamışlardı. Şehirler asalak, yurttaşlar da imtiyazlı olduğundan, *plebs media* şehir siyasetine reformist bir senatörü destekleyerek müdahale edebilirdi; fakat bu onun bağımlılığını koparmasını, kırdaki kitlelerle ilişki kurmasını ve bir bütün olarak senatörlük aristokrasisinin iktidarına meydan okumasını sağlayamazdı. Aslına bakılırsa, Roma halk kitlelerinin –en iyi Shakespeare tarafından *Julius Caesar*’da karikatürleştirilen– yozlaşmışlık ve döneçlikleri son derece gerçektir. Ayaktakımı, ihsanlarla (fiilen imparatorluğun elde ettiği ganimetlerden verilen bir payla) satın alınmıştı ve bunu dağıtan aristokratik hamilere sadıktı. Bir örnek yeterli olacaktır: Roma’ya gemi filolarıyla Sicilya, Kuzey Afrika ve (daha sonra) Mısır’dan –kısa süre içinde ücretsiz olarak yurttaşlık listesinde bulunan herkese dağıtılmak üzere– tahıl yardımı getirilirdi. Bu Roma halkının yararı için eyaletlerdeki köylülerden toplanan bir vergiydi. İmtiyazları için emperyalizme ve aristokratik elite bağımlı olan Roma yurttaşları bağımsız bir siyasi güç haline gelmeye kadir değildi; aslına bakılırsa bir reformcuyu destekleme ihtimalleri, bir muhafazakârı destekleme ihtimallerinden yalnızca biraz

daha fazlaydı ve genellikle rakip aristokratik hiziplerin emrindeki birbiriyle savaşan çetelere bölünürlerdi.

Roma yurttaş topluluğunun her bir kurucu unsuru, hem kendi çıkarları ve hem de zayıflıkları nedeniyle devrimci bir rol oynamaktan acizdi. Fakat kriz düzelmek bir yana daha da kötüleşti ve reform talepleri, birbiriyle rekabet ve çelişki içindeki çıkarlardan oluşan şekilsiz bir *mélange*'dan gelmesine rağmen giderek daha da yükseldi. O dönemde yaşayanların inanışına göre Geceyi ve Gündüzü, Yeryüzünü ve Cenneti, Tanrıları ve Ölümlüleri, her şeyi yaratan Kaostu. Şimdiyse Kaos orduları, savaşları, askerî darbeleri, bir Caesar'ı ve bir Augustus Çağı'nı –yeni bir dünya düzenini– doğuracaktı. Sınıf güçleri arasındaki çatışma sarih bir sonucu olmayan kronik istikrarsızlığa yol açtığına, kendisi için iktidarı almaya ve toplumu kendi suretinde yeniden şekillendirmeye kadir devrimci bir sınıfın yokluğunda, liderlik kendilerini hiziplerinin üzerine çıkarabilen, hem reform hem de düzenin yeniden tesisi vaadiyle destek toplayabilen ve denge içindeki karşıt güçler arasında ortayı bularak –ya da yalpalayarak– iktidarını sürdürebilen bir askerî “diktatöre” kalabilirdi. Bu tür askerî diktatörlerden ilki –Geç Cumhuriyet'in büyük savaş beylerinin de ilki olan– Gaius Marius oldu.

Marius'un iktidara yükselmesi, MÖ 130'lardakine benzeyen keskin bir askerî kriz ortamında gerçekleşti. Afrika'da uzun süren bir gerilla savaşını, kuzeyde yıkıcı bir Kelt ve German istilasını ve Sicilya'da ikinci bir büyük köle ayaklanmasını içeren söz konusu kriz MÖ 113 ve 104 yılları arasında tedrici bir şekilde ortaya çıktı: Bu tehditlerin hiçbirisiyle kolayca başa çıkılamayacaktı. Marius'u ilgilendirdiği kadarıyla hikâye, Kuzey Afrika'daki Numidya'da (kabaca modern Cezayir'de) başladı. Roma'nın Afrika eyaletinin hemen batısında uzanan geniş bir bölge olan Numidya, tarım yapılan zengin bir kıyı ovası ve nehir vadileriyle, dağlar ve çöllerle kaplı engin bir iç bölgeden oluşuyordu. Ülke İkinci Pön Savaşı'nın sona ermesinden bu yana alışılmadık ölçüde uzun yaşamış iki mahmi-kral, genç bir maceracı olarak Hannibal'e karşı Scipio Africanus'un yanında savaşmış olan hanedanın kurucusu Masinissa (MÖ 202-148) ve oğlu Micipsa (MÖ 148-118) tarafından yönetilmişti. Micipsa'nın ardından veraset iki öz kardeş, Hiempsal ve Adherbal ile daha büyük, yetenekli fakat gayrimişru üvey kardeşleri Iugurtha arasında ihtilaf konusu oldu. Iugurtha'nın Hiempsal'ı öldürmesi ve krallığı ele geçirmeye hazır olduğunun görülmesi üzerine, Adherbal aracılık yapmaları için Romalıları çağırdı. Numidya'yı sadakati şüpheli güçlü bir yönetici altında birleşmiş halde görmeyi istemeyen Romalılar, krallığı bölerek zengin doğuyu Adherbal'e, daha تنها olan batıyı ise Iugurtha'ya verdiler.

Numidya'nın bütünlüğüne ve bağımsızlığına gölge düşürülmüştü ve Iugurtha daha cesur olan soyluları krallığın bölünmesine karşı çıkmak için ayağa kaldırdı. Batı Numidya'nın en büyük şehri olan Cirta ele geçirildi, Adherbal öldürüldü ve İtalyan tüccar topluluğu kılıçtan geçirildi (MÖ 113-112). Bunun üzerine Romalılar, mahmillerinin denetimini yeniden tesis etmek için konsüllük orduları marifetiyle bir dizi yıllık istila harekâtı düzenlediler; fakat Numidyalılar sert muarızlar olduklarını kanıtladılar. Çöl, müttefikleriydi. Sınırlı su, yiyecek ve baskınlar Roma birliklerinin hareketliliğini engelledi. İlerleyebildiklerindeyse arazinin genişliği tarafından yutulan istilacılar, düşmanlarını savaşa çekmeyi başaramadılar. Numidyalılar ağırlıklı olarak hafif süvariler olduklarından hızlı hareket edip istedikleri zaman saldırabiliyor, Roma lejyonlarının hantal ve etkisiz kaldıkları pusu ve ani saldırı taktiklerine baş vuruyorlardı. Iugurtha bu yöntemlerin ustası, eskiçağ tarihinin en büyük gerilla liderlerinden biriydi. (Bununla birlikte bazı Romalı komutanların Afrika altınıyla satın alındıklarına dair dedikodular vardı ve Roma ordusunun MÖ 110 yılında esir edilmesi senatör generallerin yolsuzluklarının soruşturulması için bir yasa çıkarılmasına neden olmuştu.)

MÖ 109 yılında komutanlığa konsül Quintus Caecilius Metellus'un atanmasıyla birlikte savaş ikinci bir aşamaya girdi. Metellus aristokratik bir gösteriş düşkünüydü: Moralleri düzeltti, saldırıya geçti, ana koluna yönelik şiddetli bir sürpriz saldırıyı püskürttü ve bir dizi düşman müstahkem mevkiini ele geçirdi. Fakat Romalılar hâlâ işgal ettikleri bölgeden çok az daha fazlasını kontrol edebiliyorlardı. Jugurtha ve ordusu, muharebeden kaçınmayı ve yıpratma savaşını sürdürüp, Numidya'nın güney sınırındaki Gaetulialı kabilelerden ve batıdaki Moritanya (Fas) Kralı Bocchus'tan yeni müttefikler edinerek kayıplarını telafi etti. Savaş MÖ 108 yılı boyunca sürdü. O yılın sonlarına doğru, Metellus'un yardımcısı Gaius Marius, ev izni alarak konsüllük için adaylığını koymak üzere Roma'ya döndü.

Marius Orta İtalya'daki küçük dağ şehri Arpinum'dan gelen bir "yeni adam"dı (*novus homo*). Şehir Roma yurttaşlığını ancak MÖ 188'de kazanabilmişti ve Marius, ailesinden senatörlük statüsü elde eden ilk kişiydi. MÖ 130'larda İspanya'da görev yaptıktan sonra, 120'lerin sonlarından başlayarak Roma'da MÖ 115'te praetorluğa gelmesiyle doruğuna ulaşan bir dizi magistratlık görevinde bulunmuştu. Aynı yıl kadim patrici ailesi Iulii ile bir evlilik bağı kurdu. Arpinum'dan gelen pleb "yeni adam" Marius için, patrici Iulii'lerle birleşmek dikkat çekici bir toplumsal yükselme anlamına geliyordu. Fakat bu Iulii'nin de işine gelmişti, çünkü aile son zamanlarda şöhretini pek az artırabilmişti ve kişisel geçmişi ne olursa olsa Marius yükselen bir yıldızdı. (Bu tür bir hesap nadiren karşılığını

bundan daha fazla bulurdu. Marius eşi görülmemiş siyasi şereflere nail olmaya yazgılıydı. Fakat yükselişi, yeğeni Iulius Caesar'ınkinin gölgesinde kalacaktı. Ve akabinde, MÖ 30 ile MS 68 yılları arasında, aile içinden bir imparatorlar silsilesi çıkaracaktı.)

Kısa bir süre bocalamasının ardından, Marius'un kariyeri, iyi subaylara ihtiyaç duyan Metellus'un kendisini MÖ 109 yılında Afrika'ya yardımcı olarak davet etmesiyle kaldığı yerden devam etti. Fakat Marius MÖ 108-107 kışında Roma'ya döndüğünde, savaşın yürütülme biçimini eleştirerek ve askerî başarısızlıktan yozlaşmış ve ehil olmayan kalıtsal bir aristokrasinin Roma siyasetindeki hâkimiyetini sorumlu tutarak, popülist bir programla konsüllüğe adaylığını koydu. Marius seçimi hakkıyla kazandı ve kendisine eyalet olarak Afrika verildi. Bunun üzerine eski komutanının yerine geçmek ve savaşı başarıyla sonuçlandırmak için Numidya'ya döndü.

Marius'un stratejisi, yükleri geride bırakıp daha hafif bir şekilde ilerlemelerini sağlayarak Roma kuvvetlerinin hareketliliğini artırmaktı. MÖ 107 yılında ordunun kollarından birinin başında, Iugurtha'nın güneydeki mevzisi olan Capsa'yı ani bir baskınla ele geçirip yok etmek için çöle girdi. MÖ 106'da aynı başarıyı tekrarlayarak, bu kez Numidya'nın batı sınırına ulaşmak için 600 mil boyunca ilerledi ve burada neredeyse zapt edilemez bir kalede saklanan kralın ana hazinesini ele geçirdi. Numidyalılarla Moritanyalılar karşı saldırıya geçtiklerinde, geri çekilen ordu onları (ağır kayıplara rağmen) püskürtmeyi başardı. Romalıların yayıldığı alan ve elde ettikleri cezalandırıcı güç ile kendisinin ve Iugurtha'nın meydan muhaberesinde Romalıları yenmeyi başaramaması karşısında morali bozulan Kral Bocchus, mücadeleyi bırakıp müttefikine ihanet etmeye karar verdi. Iugurtha kaçırıldı, Romalılara teslim edildi ve MÖ 105 yılında Roma'da idam edildi. Fakat bunun ardından, Roma İmparatorluğu'nun kuzey sınırlarında daha da ciddi yeni bir askerî kriz baş gösterdi.

Muhtemelen Keltlerin ve Germanların bir karışımı olan iki büyük göçebe topluluğun, Cimbri ve Teutonların [Tötonlar] başıboş halk hareketleri, on yıldır Orta ve Batı Avrupa'da yaygın bir kargaşaya neden oluyordu. Pek çok Roma ordusu, ya Cimbri ve Teutonların kendileri ya da hâkim kaos ortamının harekete geçirdiği Güney Gallia'daki Kelt kabileleri tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Son olarak, MÖ 105 yılında Cimbri ve Teutonlar Roma'nın Gallia Narbonensis eyaletine yönelik geniş ölçekli bir istila hareketi başlattılar. Romalıların "Gallia Transalpina" (Alpler'in ötesindeki Gallia) adını verdikleri, kabaca modern Provence'e tekabül eden bu geniş topraklar kısa süre önce, MÖ 121 yılında ilhak edilmişti; fakat Roma'nın bu bölgedeki denetimi kırılıyordu. İstila verilen yanıt da buna bağlı ola-

rak sert oldu: Burada halihazırda var olan bir konsüllük ordusuna takviye olarak bir ikincisi daha gönderildi. Fakat iki komutan çekişme içine girdiler, harekâta eşgüdüm sağlanamadı ve birleşik Roma kuvvetleri, belki de Cannae'den bu yana yaşanan en kötü askerî felaket olan ve eskiçağ kaynaklarının aktardığına göre, 80.000 civarında kayıpla sona eren Arausio (Orange) Savaşı'nda yok edildi. İtalya'ya giden yol açılmıştı ve galipler hemen ilerlemedilerse de, Roma yine de Kuzey barbarlarının kısa süre içinde saldıracağı beklentisiyle paniğe kapıldı. Iugurtha karşısındaki zaferinden sonra Roma'ya dönen Marius, hemen ikinci kez konsül seçildi ve kendisine Gallia komutanlığı verildi; MÖ 104'ten 100 yılına kadar süren olağanüstü koşullar altında her yıl aynı göreve seçilmeye devam edecek ve daha önce eşi görülmemiş bir şekilde beş kez üst üste konsüllüğe getirilecekti.

İspanya'nın ve Gallia'nın, Arausio'nun ardından göç ettikleri kesimlerinden püskürtülen Cimbri ve Teutonlar sonunda, MÖ 102 yılında İtalya'ya indiler. Birbirinden ayrı kollar halinde gelmişlerdi ve Marius onları yenmek için ayrıntılı bir plan yapmıştı. İlk olarak bir savaş hilesiyle muharebeden kaçtı ve kendi birliklerini dinlendirirken, barbar sürüsünün enerjisini tüketti. Sonra, Aquae Sextiae'da elverişsiz bir zeminde savaşa çekerek Teutonlara saldırdı ve onları tam anlamıyla yenilgiye uğrattı, öyle ki kılıçtan geçirilmekten ya da kölelikten pek az kişi kaçabildi. Kış için Po Vadisi'nin zengin ovalarına yerleşen Cimbri bir süreliğine başıboş kaldı. Fakat ertesi yıl Marius, ilk önce Kuzey İtalya yazının sıcağında düşmanını uzun seferlerle yavaş yavaş yıpratarak ve ardından onları Vercellae Savaşı'na çekerek, ikinci bir ezici galibiyet elde edip başarısını tekrarladı.

Marius'un ordularının MÖ 101 yılındaki tek zaferleri bu değildi. Konsülün önde gelen subaylarından biri olan Manius Aquilius, tecrübeli askerlerden oluşan bir kuvvetle kuzey savaşlarından Sicilya'daki yeni bir köle isyanını bastırmaya gönderilmişti. MÖ 130'larda olduğu gibi, isyan başka yerlerdeki askerî krizlerle çakışmıştı. Müttefik devletlerin askerî insan gücünün köle akıncıların faaliyetleri nedeniyle kurumasından kaygılanan Senato, müttefik tebaası arasından köleleştirilmiş olan herkesin serbest bırakılmasını emretti. Bunun sonucunda MÖ 104 yılında kölelerin özgürlük talebiyle Syrakusa'ya akın etmeleri, 800 kadarını serbest bırakıp geri kalanların efendilerine dönmelerini emreden Sicilya Valisini zor durumda bıraktı. Bir kuşak önceki Birinci Sicilya Köle Savaşı'nı takip eden tüyler ürpertici cezalandırmaların hatıralarına rağmen, kısa süre içinde geri alınan özgürlük vaadi, yakın zaman önce köleleştirilen büyük bir kitlenin bir araya gelmesiyle birlikte, ikinci bir isyanın patlamasına yeterli oldu. Köleler Syrakusa'dan Palici Tapınağı'na yürüdüler. Bu tapınak Etna

Dağı'ndan çok da uzak olmayan sönmüş bir volkandaki krater gölünde bulunuyordu. Buradaki su hâlâ kabarcıklar çıkarmaya ve gazlı buharlar sızdırmaya devam ediyordu. Antik dönemde hâlâ canlıydı ve iki gayzer benzeri fıskiye püskürtüyordu. Gölde ikamet ettiğine inanılan eskiçağ tanrıları Palici, adanın yerli halkının özel koruyucuları olarak kabul ediliyordu. Söz konusu yerliler MÖ 5. yüzyılda bir Yunan karşıtı direniş hareketine destek vermişlerdi. Şimdiyse desteklerini Roma'ya karşı isyan eden kölelere sunacaklardı.

İki büyük ayaklanma yaşandı ve biri Asia Minor'daki Kilikya'dan gelen Athenion, diğeri de kökeni bilinmeyen Salvius olmak üzere iki lider ortaya çıktı. Başlangıçta birbirleriyle anlaşamayan iki lider sonra uzlaştılar ve Eunus ile Cleon'un yapmış olduğu gibi güçlerini birleştirdiler. Yine daha önce olduğu gibi, köleler bir proto-devlet kurdular, fakat bu kez devlet Roma biçimini almıştı. Salvius mor bir toga takıyor ve bir konsül gibi *fascēs* taşıyan Lictorlar görevlendiriyordu.

Pek çok kırsal köle isyana katılsa ve asilerin ordusunda hem kadınlar hem de erkekler savaşa da, kentlerdeki köleler efendilerine sadık kaldılar ve Romalılar bütün şehirler üzerinde kontrollerini sürdürdüler. Köle ordusunun büyüklüğü için eskiçağ kaynaklarında verilen en yüksek rakam olan 40.000, bir önceki isyandan çok daha azdı. Yine de isyancılar, yetersiz komutanların ve moralini yitirmiş askerlerin karşısında kırsal kesimi üç yıl boyunca ellerinde tutmayı başardılar. Ancak Manius Aquillius ve tecrübeli lejyonerlerinin MÖ 101 yılında adaya gelmesiyle birlikte İkinci Sicilya Köle Savaşı sona erdi. İmparatorluğun intikamının alametifarikası ihanetti: Savaş sırasında sadakatleri için özgürlük vaat edilen şehirli köleler azat edilmedi ve teslim olmaları halinde canlarının bağışlanacağı sözü verilen bin kadar isyancı arenada ölüme gönderildi.

Beş yıl içinde, Gaius Marius'un askerleri Numidya'yı fethetmiş, Cimbri ve Teutonları yok etmiş ve Sicilyalı köleleri ezmişti. Cumhuriyet kurtarılmıştı. Halkın liderlerine olan inancı haklı çıkmıştı. Kendisini döneminin en büyük Romalısı olarak bulan Marius, eski emsallerinden o kadar yüksek bir mertebeye ulaşmıştı ki, devletin yapısı ağırlığı altında yıkılacakmış gibi çatırdamaya başlamıştı. Senato'daki muhafazakâr çoğunluk yeni efendilerine ancak çaresiz bir şüpheyile bakabiliyordu.

Kuşkusuz bu kendi kendini yetiştirmiş adam, elde ettiği başarılarla yönelik halkın tezahüratlarının tadını çıkarırken, kalıtsal soyluların züppeliğine küçümseme ve tikslenme karşımı bir duyguyla bakıyordu. Kendisi gibi türedilerin önüne, ehil olmayanları "daha iyi insanların" rekabetinden korumak için dikilmiş olan engelleri, haksız ve kamu çıkarlarına aykırı olarak görmüş olmalıdır. Fakat Marius'u, senatörlerin yönetimine

karşı bir devrimci –hatta radikal bir reformcu– olarak görmek de yanlış olacaktır. Aksine, Senato’ya ve beraberinde getirdiği memuriyet ve ödüllere erişim, tıpkı diğer büyük popülistler, özellikle de yeğeni Iulius Caesar gibi, onun da siyasi hırslarının da zirvesini oluşturuyordu. Marius’un hizbi, senatörlük elitinden pek çok kişiyi ve Iulii’nin sadece aralarında en önemlisi olduğu en eski ailelerden bazılarını kapsıyordu. Roma aristokrasisi her zaman hiziplere –toplumun en tepesinde, mahmi ağlarıyla birlikte şeref, iktidar ve zenginlik için rekabet eden büyük senatör aileleri arasındaki ittifaklara– bölünegelmişti. Fakat geçmişte, ortaya çıkan hangi politikanın izleneceğine dair bu tür çatışmalar nadiren maddi meselelerle ilgili oluyordu. İmparatorluğun MÖ 2. yüzyılda elde ettiği yeni zenginlik, Scipio Africanus ve ailesi gibi bazılarını, Helenistik Doğu’yu model alan gösterişli ve lüks bir yaşam tarzı benimsemeleri konusunda cesaretlendirmişti. Ve Yaşlı Cato gibi gelenekçiler, Roma kamu yaşamının var olduğuna inandıkları yozlaşmasına karşı açıkça konuşarak ve geçmişin muhayyeli sadeliğine geri dönmeyi talep ederek bunları, özellikle de Scipiones’i yermişlerdi. Fakat Yunan sanatıyla ilgili bir ağız dalaşının dünyayı altüst etmesi pek de ihtimal dahilinde değildi.

Bazıları *populares* (popülistler: halkın tarafında yer alanlar) ile *optimates* (“en iyi adamlar”: oligarşiyi ve düzeni destekleyenler) arasındaki mücadeleden, geçmiştekilerden pek de farklı olmadığını ileri sürmüştür: Siyasete ilişkin bu farklılıklar, memuriyet elde etme yarışında ikincil kalmıştır; ve eğer rekabet daha hırçın –hatta ölümcül– bir hal almışsa bunun tek nedeni, oynanan oyunun çok daha büyük olmasıdır. Yeni gelen zenginlik aristokratlar arası rekabeti beslemiş, diye devam eder argüman, fakat bu rekabetin esas itibarıyla hizipçi, sadece kendisine faydası dokunan karakterini değiştirmemiştir.

Fakat Roma seçkinleri arasındaki ihtilafın şiddetini artıran şey böylesi bir zenginlik değildi. Bütün bir çatışma arenası genişleyerek, siyasi muarızların çok daha güçlü silahlar yaratmalarına ve yeni taktiklerden oluşan bir repertuvara baş vurmalarına imkân sağlamıştı. İşler akşam yemeği dedikodularının ve hamamlarda çevrilen entrikaların ötesine geçmişti. Siyaset aristokrat komploculara münhasır bir uğraş olmaktan çıkmıştı. Artık Roma’nın ve imparatorluğunun bütün bir yapısı ve geleceği mevzubahis olduğundan herkes işin içindeydi. Her ne kadar müdahaleleri genellikle kafa karışıklığı ve kaosla malul olsa da, zayıflamış patrici, “yeni adamlar”, equesler, decurionlar, sıradan yurttaşlar, Romalı olmayanlar, hatta köleler, bunların tümü şimdi siyasi sürece dahil olmuş durumdaydı. Burada, Marius gibi adamlar için onları hizip siyasetinin

paylaşma ve uzlaşmalarından uzak bir yere taşıyabilecek, senatörlerin himayelerinden bağımsız, (köleler dışında) potansiyel bir zemin bulunuyordu. Marius seçimlerden –eski yozlaşmaya karşı halkın generali olarak– bu şekilde zaferle çıkmıştı. Fakat işler burada kalamazdı. Çünkü Marius, üstünlüğü, senatörlerin aralarına kimseyi almadıkları iktidarlarını ve ortak ilkelerini tehdit eden son derece güçlü bir yurttaş haline gelmişti. Geleneksel olarak yüksek memuriyetler büyük aileler arasındaki anlaşmalarla paylaşıldı. Yine geleneksel olarak, izlenecek siyaset uzlaşmayla belirlenmeli ve Senato’nun “tavsiyeleri” yasalar kadar yüksekte tutulmalıydı. Artık durum böyle değildi. Gracchus’un hakkından gelinmişti, ama görünen o ki, lanetli ruhları askerî bir tiran olarak yeniden dünyaya gelmişti.

Eğer böyleyse, Gracchus’un hayaleti beceriksiz generaller için bir ceza, sıradan askerler içinse bir müdafî olarak ortaya çıkan Lucius Appuleius Saturninus isimli radikal bir pleb tribünüydü. Senato onun önlemlerine direndi ve başkentin sokaklarında bir kez daha açık çatışmalar yaşandı. Marius ve Saturninus’un MÖ 101-100 yıllarında terhis edilen askerlerin doğru düzgün bir şekilde iskân edilmesini ve generalin yeniden atanmasını sağlamak için ittifak kurmalarıyla, durum daha da ciddi bir hal aldı. Saturninus, Gallia Narbonensis’te savaşılan eski askerler için toprak tahsisi sağlayan bir yasa ile Sicilya, Achaia (Yunanistan) ve Makedonya’da yeni koloniler kurulmasına yetki veren bir başka yasayı gündeme getirdi. Senatörlerin muhalefetine karşında, Marius’un Numidya’daki eski komutanı olan Quintus Caecilius Metellus bulunuyordu ve muhalefetin motivasyonu, büyük oranda eski asker yerleşimcilerden oluşması önerilen toplulukların, generalin gücünü daha da berkiterek şekilde Marius’a sadık, kalıcı bir blok oluşturacakları korkusundan kaynaklanıyordu. Bu nedenle Saturninus’un önlemleri, yenilgiyle karşılaştı. Tam bu noktada sıra dışı ve eşi görülmedik bir şey gerçekleşti: Marius kendisine bağlı eski askerleri, senatörlere bağlı ayaktakımını sokaklardan temizlemek, halk meclisini toplamak ve Saturninus’un yasa teklifinin kabul edilmesini sağlamak için şehre getirdi.

Askerler siyasi arenaya girmiş; popülistler yeni bir silah bulmuşlardı. Bu bizzat Marius’un yarattığı bir silahtı. Bunu bilinçli bir siyasi amacı olmadan yapmıştı. Meşhur ordu reformları bütünüyle askerî amaçlara sahipti; fakat sonucu Roma askerlerini gerçek bir güce sahip yarı-profesyonel paralı askerlerden oluşan bir kuvvete dönüştürmek oldu. Marius Roma ordusunu Numidyalılara ve Germanlara karşı seferlerinde daha etkin bir askerî araç haline getirmek için ıslah etmişti. Aslında kişisel başarılarıyla en tepeye kadar yükselen profesyonel bir subay olarak, muhtemelen kalıtsal soyluluktan gelen generallerden daha az tutucuydu. Kuşkusuz

ordunun tevarüs ettiği, insan gücü yetersizliği zayıf disiplin ve eğitim, düşük moral, sınırlı stratejik hareketlilik ve aynı ölçüde sınırlı taktik esneklik gibi zayıflıklarla uğraşmak için kuralları çiğnemeye hazırды: Başka Romalı komutanlar tarafından da bazı değişiklikler gündeme getirilmiş olabilir (kaynaklarımız belirsizdir). Bunlardan bazıları belki de sadece geçici önemler olarak tasarlanmış, fakat sonradan kalıcılaştırmıştır. Kesin olan şey, Roma ordusunun MÖ 2. yüzyılın sonunda hatırı sayılır bir biçimde yeniden şekillendirildiği ve Marius'un dönemin baskın askerî figürü olduğudur. Geç Cumhuriyet'in ordusu –Sulla, Pompeius, Caesar ve Octavianus-Augustus'un zaferlerini kazanacak olan ordu– aslında Marius'un yarattığı orduydu.

En önemli değişiklik mülkiyet şartının kaldırılması ve *proletarii*'nin –nüfus sayımında kafa hesabıyla sayılan (*capite censi*) mülksüz yurttaşlar– lejyonlara katılmasına izin verilmesiydi. Bu daha önce acil durumlarda –örneğin Cannae'nin ardından– dönem dönem başvurulmuş bir uygulamaydı; fakat bu kez, amaçlanan bu olsun ya da olmasın, değişiklik kalıcı bir hal aldı. İtalya köylülüğünün çökmesiyle ortaya çıkan sorun aniden baş aşağı dönmüştü. Lejyonlar artık zayıflamakta olan bir toplumsal sınıftan zorla askere alınan isteksiz kişilerden oluşmayacaktı. Askerlik, aralarından pek çoğunun ordunun verdiği ücreti ve askerî kariyeri, işsizlik ve yoksulluk karşısında çekici bir alternatif olarak gördüğü geniş ve giderek büyüyen *proletarii* de dahil olmak üzere gönüllü ve askerliğe uygun tüm yurttaşlara açık hale geldi. Tek bir hareketle Marius, çok uzun bir süreden beri Roma'nın askerî harekâtlarını zora sokan asker toplama, eğitim, disiplin ve moral sorunlarını çözmüştü. Çok uzak savaş bölgelerinde yıllar boyunca kalacakları seferlere gitmeye hevesli, uzun süre görev yapan ve daha sert eğitilen, ilerleyen ve savaşan profesyonel askerlerden oluşan bir ordu yarattı. Böylece ordunun stratejik ve taktik potansiyelini de dönüştürdü.

Bu askerlere “Marius'un Katırları” denmeye başlandı: Çünkü hareketliliği artırmaya kararlı olan generalleri, ordunun beraberinde taşıdığı yük katarlarının boyutunu azaltmış ve temel teçhizatı askerlerin sırtlarına yükletmişti. Şimdi yürüyen Roma askerî, ihtiyaç duyulduğunda, yani ordunun hızlı hareket etmesi gerektiğinde, bir yük hayvanına dönüşmüştü. Bundan böyle giydikleri ağır tuniklerin ve askerî pelerinlerin yanı sıra, lejyonerler ağırlığı 20 kg'dan daha fazla olan zırh ve silah taşıyor ve yemek pişirme gereçleri, çit kazıkları, siper kazma araçları, günlerce yetecek kadar tayın, su mataraları ve kişisel eşyalarının dahil olduğu 30 kg'a kadar çıkan teçhizat sırtlanıyorlardı. Roma orduları Iugurtha'ya karşı savaşta Kuzey Afrika çöllerinde bu sayede 600 mil ilerleyebilmişti.

Hastati, *principes* ve *triarii* arasındaki eski ayrıma ve bununla birlikte lejyonların 120 kişilik *maniples*'e bölünmesine son verilmesi de daha az önemli değildi. Bunun yerine, tüm lejyonerler artık aynı silahlara, *pilum* ve *gladius*'a sahipti ve yaklaşık 500 askerden oluşan tabur boyutunda bir birim olan, bir lejyonun onda biri güce sahip kohort, temel taktik birim haline geldi. Miğfer ve zincirli zırh giyen ve büyük oval ya da dikdörtgen kalkanlar taşıyan lejyonerler hâlâ ağır piyadelerdi; fakat görece durağan ve esasen savunmaya yönelik bir hatta sabit kalmak yerine, artık bağımsız birimler halinde örgütlenmiş hareketli ani taarruz birliklerine dönüşmüşlerdi. *Aquae Sextia* ve *Vercellae*'da kuzeyli göçebeleri yok eden Marius'un yeni lejyonlarının profesyonel disiplini, taktik esnekliği ve şok etkisini birleştirebilmesiydi. Roma ordusu zirve noktasına –ve 300 yıl sürecek bir askerî hâkimiyet dönemine– hızla yaklaşıyordu.

Fakat bunun siyasi bir bedeli vardı. Askerler maaş ve aynı zamanda, pek çok yeni asker geriye dönmesini gerektirecek bir aile arazisine sahip olmadığından, terhis edilmelerinin ardından yaşamlarını sürdürecekleri bir toprak tahsisatı için savaşıyorlardı. Generallerini hamileri gibi görmeye başladılar (meseleye ilişkin yeterince geleneksel bir Romalı bakışı) ve general de askerlerini mahmileri olarak görüyordu (bu da en az ilki kadar gelenekseldi). Askerler hamilerinden düzenli ödeme yapmasını ve görevdeyken yeterli miktarda ikmal yapılmasını sağlamasını; kendilerini zafere götürmesini ve şan ve ganimetten pay vermesini; görevleri bittiğinde çiftlik ve büyük bahşişler dağıtmasını bekliyorlardı. Genellikle, kendi adına, askerlerinde kendi siyasi kariyerini geliştirmek için kullanacağı güçlü bir araç görüyordu. Eskiçağ tarihçisi Max Carry'nin 1935 yılında yazdığı şu özeti üzerinde söylenecek pek fazla şey yoktur: “MÖ 100 yılının olaylarının en meşum özelliği Marius'un askerlerinin müdahalesiydi. Bu olay, Cumhuriyet'in kurtarıcısı olduğunu kanıtlamış olan yeni ordunun sonunda onu yıkacak güce dönüşebileceğini ortaya koydu. Esasen kırsal kesimde herhangi bir menfaati olmayan proleterlerden oluşan ve sürekli olarak uzun yıllar boyunca üniformalarıyla görev yapan askerler, sadakatlerini Senato ya da halktan ziyade, kendilerini orduya alıp önderlik eden subaya sundu. Marius ile Senato arasında, eski askerler için toprak bağışında bulunulması meselesinden kaynaklanan çatışma aynı zamanda, yeni ordu için ödeme ve emeklilik meselesini de akut bir biçimde gündeme getirdi.”⁸

Roma'nın yeni askerleri demokratik bir devrimin öncüleri değildi. İmtiyaz sahibi özel bir çıkar grubu olarak sadece kendileri için savaştılar. Siyasetten bağımsız bir biçimde kendilerine ödeme yapan adamı desteklediler. Bunun bir örneği, MÖ 99 yılında önceden görülmüştü. Siyasal şiddet

yükselirken, Marius yeni müttefiklerinden ayrılıp düzeni tesis etmek için yeniden askerlerini kullandı. Plutarkhos'un betimlemesiyle: "Sonunda, Senato ve equester tabakasının birlikte alınacak önlemlere karar vermeleri ve açık bir şekilde öfkelerini dile getirmeleri üzerine, [Marius] askerlerini Forum'a getirdi ve asileri Capitolium'a sürerek ve sonra su akışını keserek onları susuzluk yüzünden teslim olmaya zorladı. Bu zor durumda, onu muhatap alarak, üzerinde anlaşıldığı gibi 'halkın adaletine' teslim oldular. Hayatlarını kurtarmak için elinden geleni yaptı, fakat çabaları o kadar beyhudeydi ki, Forum'dan aşağı indiklerinde hepsi alçakça öldürüldü."⁹ Grachusların başına gelen bir kez daha tekrarlanmıştı, fakat bu kez gericiğin failleri eski askerlerdi. Çok kanlı bir karşı devrim olmasa da -Marius ve ılımlı reformun destekçileri on yıl daha Roma siyasetinde hâkim güç olmaya devam edeceklerdi- askerlerin, şehirli ayaktakımı gibi, ilkelelere değil hamilere sadık oldukları görülmüştü. Geç Cumhuriyet tarihinin bir sonraki büyük krizi, askerlerin halkçı bir reformcu kadar muhafazakâr bir diktatör için de aynı şevkle savaşacaklarını gösterecekti. İç savaşların tohumu buradaydı.

Gerici Bir General: Sulla'nın Üstünlüğü, MÖ 88-79

MÖ 91 yılının pleb tribünü Marcus Livius Drusus, Gracchi hamurundan bir popülist değildi; hatta babası Gaius Gracchus'a karşı kampanyaya liderlik yapmıştı ve oğlu da senatörlerin yönetiminin açık bir destekçisiydi. Yine de İtalya'daki müttefiklere tam Roma yurttaşlığı veren bir yasa teklifi vermeyi kendine vazife edindi. Teklifi bekleneneği üzere sert bir muhalefetle karşılaşınca ve Drusus'un kendisi de bilinmeyen bir suikastçı tarafından öldürülünce, bu son dakika reformuyla engellenmek istenen müttefik isyanı nihayet patladı. İsyan, son derece kibirli bir magistratın şehrin Romalı sakinlerinin katledilmesini kışkırttığı Orta İtalya'daki Asculum'da başladı. Ayaklanma daha sonra bir çalı yangını gibi Orta Apeninler'in Osk dili konuşan halkları arasında yayıldı. Asiler, hızlı bir şekilde, senatosu, darphanesi, siyasi idaresi, ordu komutanlığı ve "İtalyanlar" gibi ayrıksı bir kimliği olan, Corfinium merkezli bir asi konfederasyonu kurdular. Corfinium darphanesinin kestirdiği sikkelerin ön yüzünde kadın olarak kişiselleştirilmiş İtalya, arka yüzündeyse muhtemelen isyanın çekirdeğini oluşturan sekiz halkı temsilen, sadakat yemini eden sekiz savaşçı bulunuyordu.

İtalya savaştaydı. Kabaca, asiler doğunun ve güneyin büyük bir kısmında, büyük oranda daha fakir dağlık bölgeler üzerinde denetim kurarken, Romalılar büyük bir bölümü kendi toprakları olan ve genel olarak sadık

Latin ve Yunanların yerleştirilmiş olduğu batıyı ellerinde tutuyorlardı. Fakat bu, durumu gereğinden fazla basitleştirmek olur: Pek çok bölgede asilerle Roma'ya sadık olanlar arasındaki ayrışma birbirine karşıt ittifaklardan oluşan karmaşık bir yamalı bohça ortaya çıkarmıştı; öyle ki “*Socii Savaşı*” (müttefik kelimesinin Latince karşılığı *socii* idi) çok cepheli bir savaş halini aldı.

Başlangıçta isyancılar başarılıydı: Romalılar gafil avlanmış ve muarızları kontrol ettikleri toprakları konsolide edip genişletmişti. Dağlık bölgeler fakir olsa da, savunulmaları kolaydı ve Romalılar Samnit Savaşlarından çıkardıkları dersleri yeniden hatırladılar: İtalya'nın iç bölgesi kabile kökenli gerillalar için ideal bir araziydi. İlk yıl yaşanan bir dizi Roma yenilgisi, sadakati sallantıda olan pek çok müttefik isyana teşvik etti ve böylece sayısı iki katına çıkan İtalya konfederasyonunun savaş meydanına 100.000 asker çıkarmasını mümkün kıldı. İsyana verilen destek karşısında çaresiz kalan Romalılar, bu potansiyel olarak ölümcül kanamayı durdurmak için MÖ 90 yılında çok önemli bir karar aldılar: Sadık olan tüm müttefiklere ve gönüllü olarak silahlarını bırakan isyancılara tam Roma yurttaşlığı verdiler. Şimdiye kadar isyana katılmamış olanların artık böyle yapmak için herhangi bir nedenleri kalmamıştı, katılan pek çoğunun azmiyse isyana son vermeleri halinde yurttaşlık kazanma önerisiyle ciddi bir şekilde zayıflamıştı. Kuvvetlerini seferber etmekte olan Etrüsklerle Umbrialılar, hemen tasarladıkları isyandan caydılar ve şimdiye kadar yayılan bir isyan karşısında köşeye sıkışmış halde olan Romalılar da saldırıya geçmeyi başardılar. Orta İtalya, Apulia ve Campania'da birbirinden ayrı seferler düzenlendi. Gerilla çeteleri dağlarda bozguna uğratıldı ve asi şehirler teker teker düştü. MÖ 88'e gelindiğinde direniş her yerde sönmekteydi.

Roma'nın askerî zaferi *optimates*'e büyük bir siyasi tavize mal olmuştu: İsyan yurttaşlığın genişletilmesine yönelik süregiden direnişin beyhudeliğini ve zaferin yurttaşlık bahşedilmesine bağlı olduğunu göstermişti. MÖ 88'den sonra pek az kişi –eski asiler de dahil olmak üzere– bütün özgür İtalyanların eninde sonunda yurttaşlık hakkına sahip olacağından şüphe ediyordu: Devletin uzun vadeli istikrarı ve ordunun gücü açık bir şekilde buna bağlıydı. Reformcular, neredeyse Roma'nın müttefiklerinin öfkesinin sürekli olarak arttığı yarım yüzyıl boyunca bunu savunmuştu. Marius'un askerlerinin üçte iki kadarının Romalı olmaması ve generalin kendisinin de İtalyanlara yurttaşlık verilmesinin ateşli bir taraftarı olması nedeniyle, Cimbri ve Teutonlara karşı verilen savaş, müttefiklerin sadakati üzerinde özel bir basınç yaratmıştı. Fakat aradan geçen on yıl içinde, Roma'da *populares* ile *optimates* arasında bir o yana bir bu yana salınıp duran çatışma, reformu tekrar tekrar engelle-

mişti. Drusus'un MÖ 91 yılındaki başarısız teklifinin arkasında yılların hayal kırıklığı, yükselip boşa çıkan umutlar yatıyordu.

Kazanılacak çok fazla şey vardı: Roma'daki siyasi kararlarda söz hakkı, Roma mahkemelerinin koruması, savaş ganimetlerinden ve toprak tahsisatlarından eşit pay, iktidarda olanlara ulaşabilme ve talep ve arzuhallere samimiyetle kulak verilmesi, imparatorluk hizmetinde kariyer fırsatı, İtalyalı girişimciler için kârlı sözleşmeler. Yurttaşlık beraberinde siyasi hakları, yasal korumayı ve iktisadi fırsatları getiriyordu ve Romalı olmayanların askeri katkılarıyla ikinci sınıf statüleri arasındaki çelişki, imparatorluk genişlemeye devam ettikçe sürdürülemez hale gelmişti. Kabaca, daha büyük bir imparatorluk daha fazla askere ihtiyaç duyuyor ve silahlı adamlar kolayca siyasi haklardan yoksun bırakılamıyordu.

Fakat sorunlar varlığını sürdürmeye devam etti. Müttefiklere oy hakkı verilmişti. Bunun Roma siyaseti üzerindeki etkisi muğlaktı. Devlet yine de istikrarsızlaşmaya devam edebilirdi. Senato'ya hâkim olan büyük aristokratik haneler arasındaki güç dengesi; ani, kontrol edilemeyen bir yeni yurttaş akını, yani hizip maiyetlerine katılmamış oy hakkı sahiplerinin sisteme girmesi neticesinde –kimsenin tahmin edemeyeceği sonuçlar doğurarak– altüst olabilirdi.

On yıldan uzun bir süre boyunca, kuzeyden muzaffer bir şekilde geri dönüp tecrübeli askerlerini Saturninus'un toprak yasasına oy vermeleri için Roma'ya getiren Marius'tan bu yana, muhafazakâr senatörler, radikal saldırılarla hırpalanmıştı. Bazen başarılı bir şekilde karşı saldırıya geçebilmişlerdi. Konsüller MÖ 95'te yasadışı bir şekilde kendilerini Roma yurttaşı olarak kaydettiren İtalyanlara karşı sert önlemler almış; ve gördüğümüz üzere, Müttefikler Savaşı'nı tetikleyen Drusus ve onun yurttaşlık yasasına yönelik muhafazakâr muhalefet olmuştu. Şimdi, savaşın ardından, radikal tehdit olası yeni oy hakkı sahipleri akınıyla son derece güçlenmiş bir şekilde yeniden ortaya çıkmıştı. Tribün Publius Sulpicius Rufus, oy hakkı reformunu merkeze alan bir halkçı yasalar paketi önerdi. İlk olarak, 2000 *denarii*'nin üzerinde ödenmemiş borçlara sahip senatörlerin koltuklarını kaybetmesini öngören öneriyle tefeci equeslerin çıkarları tatmin edildi. İkinci olarak, yeni yurttaşlara, oy verme hakkına sahip mevcut 35 klan arasında dağıtılmalarını düzenleyen bir tasarıyla karar hakkı tanınacaktı. Bu, Senato'ya yönelik doğrudan bir meydan okumaydı; çünkü MÖ 90 tarihli özgün oy hakkı imtiyazı, İtalyanların 10 yeni klana dahil edilmelerini öngören bir maddeyle iğdiş edilmişti. Halk meclislerinde blok oy verme sistemi olduğundan bu onları daimi bir azınlık olarak bırakacaktı. Üçüncüsü, Pontos Kralı Mithridates'e karşı Asia Minor'daki yeni komutanlık, muhafazakâr general Lucius Cornelius Sulla'dan, halkın

eski gözdesi Gaius Marius'a devredilecekti. Bu teklifler etrafında dönen siyasi mücadele kısa süre içinde, yakın geçmişte sık sık olduğu gibi, rakip hiziplerin halk meclislerini kendi destekçileriyle doldurmak için yarışmasıyla birlikte sokakların denetimini sağlamak için yapılan fizikî bir savaşa dönüştü. Mariusçular başarılıydı ve Rufus'un üç yasası da kabul edildi. Fakat işlerin burada kalmasına izin verilmeyecekti. Bu kez söz konusu olan şey çok fazlaydı.

Doğu komutanlığı elinden alından General Sulla, zayıflamış bir aileden gelen ve Iugurtha ve Germanlara karşı savaşlarda kıdemli bir subay olarak şöhrat kazanan hırslı, sefiş ve ilkesiz genç bir aristokrattı. O zamandan sonra, Müttefikler Savaşı sırasında Campania'da çok parlak bir komutanlık geçirmiş ve aslında başkente dönüp konsüllüğe adaylığını koymak için ordusunu bırakalı çok kısa bir süre olmuştu. Sulla pek de siyasi bir kişi değildi: İnsiyakı muhafazakârdı, fakat hırsları onu bir fırsatçı yapmıştı. Onu bir karşı devrimci lidere dönüştüren şey, Marius'a karşı duyduğu nefret, yaşlı adamın daha büyük itibarı ve -Doğu'daki bir savaşta elde edeceği- şan ve şeref şansının elinden alınma şekli karşısında duyduğu kıskançlıktı. Sulla'nın tepkisi Roma'da şok etkisi yarattı. Ordusunun başına döndü, askerlerinden destek istedi ve destek verdiklerinde Müttefikler Savaşı gazilerinden oluşan altı lejyonunu kendi başkentlerinin üzerine yürüttü. Bu siyasi ve askerî darbenin hızı, herhangi bir etkili direniş ihtimalini ortadan kaldırmıştı. Marius ve takipçilerinin pek çoğu askerler kente ulaşmadan kaçtılar. Rufus ve o kadar hızlı olamayan bazıları hemen idam edildiler. Kaçakların suçlu olduğu açıklandı. Sulla'nın doğu komutanlığı yeniden tesis edildi. Uzaktayken konumunu garanti altına almak için Sulla, Kabile Meclisi'ni yasama gücünden mahrum bırakarak ve Centuria Meclisi'nin sadece Senato tarafından zaten kabul edilmiş olan meseleleri tartışmasına izin vererek Roma anayasasını yeniden şekillendirmeyi denedi. Sulla'nın kariyeri halkçı partiye köstek vurulması sayesinde korunacaktı.

Sonra şan ve servet peşinde Doğu'ya yöneldi. Düşman, Pontos Kralı VI. Mithridates (MÖ 120-63), Karadeniz'in güney kıyıları boyunca uzanan toprakların etrafındaki müreffeh krallığın hükümdarıydı. Krallığın kısmen Helenleşmiş nüfusu Pers kökenli bir hanedan tarafından yönetiliyordu. Tahttaki kral, hanedanın altıncı ve uzak ara en hırslı ve yetenekli ismiydi. İlk olarak Karadeniz'in kuzey kıyılarını ele geçirip, sonra doğuya Armenia'ya doğru ilerleyerek topraklarını büyük ölçüde genişletmişti. Kısa süre içinde, krallığını Roma'nın Asya vilayetinden ayıran tampon devletler olan (batıda) Bithynia ve (güneyde) Cappadocia'yı [Kapadokya] tehdit etti. Birbirini izleyen akınlar geri püskürtülse de, bu MÖ 89'da, Müttefikler Savaşı'yla dikkati dağılmış Roma karşısında, Bithynia ve Asya'da hızla iler-

leyen, ordusunu ve donanmasını Ege'ye getiren Mithridates'in başlattığı devasa bir istila hareketine dek sürdürülebildi. Pontos filosu Atina'nın limanı olan Pire'de üslendi. Tüm güney ve orta Yunanistan Mithridates'in tarafına geçti. Roma vilayetlerinin en zengini olan Asya'nın üzerinden geçinen görevliler, vergi tahsildarları ve iş adamları tarafından uzun bir süredir ezilen pek çok kişi Mithridates'i kurtarıcı olarak karşıladı. Onun emrindeki pek çok kişi, kendi aralarında yaşayan İtalyanlara saldırıp onları kılıçtan geçirdi. Buradan geri dönüş yoktu: Asia Minor'daki Roma İmparatorluğu çözülmek üzereydi. Başarı karşısında başı dönen ve hâlâ Helenizmin savışan savunucusu gibi davranan Mithridates, kuvvetlerini Yunanistan'a gönderdi. Atina'daki Roma yanlısı oligarşi devrildi. Köle ticaretinin ana merkezi olan Delos'taki İtalyan tüccar topluluğu kılıçtan geçirildi. Sulla ancak şimdi, MÖ 87'de, beş lejyondan oluşan ordusuyla birlikte Yunanistan'a çıkarma yaparak gelebilmişti.

Pontos İmparatorluğu bir balon değildi. On yıllardır süren Roma yönetimine karşı biriken öfke, Mithridates'in seferlerini alevlendirmişti. Yolsuzluk ve irtikap yaygındı. Kulağımıza gelen herkesin bildiği vakaların temsiliyete sahip olup olmadığıyla ilgili hararetli tartışmalar yapılmıştır. Bunlardan en ünlüsü MÖ 71-73 yılları arasında Sicilya Valisi olan ve Roma mahkemelerinde Cicero tarafından hakkında dava açılan Verres'ti. Verres kendisini zenginleştirmek için akla gelen her türlü suistimale –vergi kaçırmak, kamu fonlarını zimmetine geçirmek, rüşvet almak, dolandırıcılık, paye satışı, olağanüstü vergi koymak ve doğrudan tehdit yoluyla gasp– suçlanmıştı. Harisliğin cisimleşmiş haliydi ve dahası rüşvet, güçlü müttefikler, parlak bir savunma avukatının hizmetleri ve Roma mahkemelerinin eyaletlerdeki yolsuzluklara yönelik geleneksel kayıtsızlığının serbest bırakılmasını sağlayacağından eminmiş gibi görünüyordu. Fakat yanılmıştı: Cicero'nun saldırılarının ağırlığı altında ezilen Verres sürgüne kaçmak zorunda kaldı (fakat talanla elde ettiği servetinin büyük bir kısmıyla birlikte).

Fakat Verres ne kadar tipik bir örnekti? Bu vakayı biliyoruz, çünkü Cicero konuşmalarını yayımlamış ve bunlar da günümüze ulaşmıştır. Muhtemelen pek çoğundan daha kötüydü. Fakat yaygın olan daha makul bir yolsuzluk ve irtikap düzeyiymiş gibi görünmektedir. Cicero'nun kendisi MÖ 51-50 yıllarında Kilikya valisi olarak Asia Minor'a gittiğinde, eyaleti, mültezimlerin, tefecilerin ve ordudaki (düzenli olarak başka yere gitmek için zengin kasabalardan rüşvet alan) konaklama ve levazım subaylarının soygunları nedeniyle “harap ve bitap bir halde” bulmuştu. Kanıtlar Cicero'nun dostu Atticus'a yazdığı ve günümüze ulaşan mektuplarda karşımıza çıkar. Burada aynı ölçüde açık olan şey, mutaassıp valinin –”altı kitabımda dile getirdiğim yönetim ilkeleriyle kendimi ona [eyalet]

bağladım [*De Re Publica*]"¹⁰– Roma hâkim sınıfının diğer mensuplarıyla, örneğin Kıbrıs'taki Yunan şehri Salamis'e yasadışı yüzde 48'lik bir bileşik faiz oranıyla borç veren haraççı bir ortaklıkla derin ilişkileri olan –"tüm Romalıların en soylusu"– Marcus Brutus gibi adamlarla arasındaki samimi ilişkileri nedeniyle çaresizce ödün verdiğidir. Cicero bir anlaşmayı zorlayabilirdi; bunun yerine Brutus'un temsilcisinin ısrarlı istekleri sonucunda borcun vadesinin uzatılmasına izin verdi. Cicero, "İyi olmak ne kadar da zor," diye yakınıyordu. İmparatorluğun, Mithridates'in MÖ 89-87'de Doğu'daki yıldırım harekâtının sıra dışı başarısıyla açığa çıkan hakikati, filozoflarda değil vurguncularda gizliydi. Romalı zenginlerin sözcüsü Sulla, vergi tahsildarları ve tefeciler için savaşmak üzere gelmişti.

Yunanistan kolayca düşmedi. Atina, Sulla'yı iki büyük Pontos ordusu Trakya ve Makedonya'dan ilerlerken Orta Yunanistan'da sıkışmak zorunda bırakarak, MÖ 86'nın başlarında açlık nedeniyle düşene dek direndi. Chaeronea ve Orchomenus'ta sert savaşlar yaşandı. Düşmanın İskit tarzı savaş arabalarına ve kalabalık süvarisine karşı savunma savaşı veren Roma lejyonları her iki savaşta da, ancak günün ilerleyen saatlerinde ihtiyat birliklerinin isabetli karşı saldırıları sayesinde zafer kazanabildiler. Bununla birlikte MÖ 86 seferi Asya'ya giden bir yolu açtı ve ertesi yıl Roma orduları, karşılarına çıkan alelacele toplanmış her tür kuvveti bertaraf edip Mithridates'in tarafını tutan Yunan şehirlerini yağmalayarak Pontos topraklarının içlerine doğru ilerlediler. Esir alınmaktan kıl payı kurtulan kral, barış istedi. Dardanus (Troia yakınlarında) Antlaşması'yla, Mithridates Sulla'nın koşullarını kabul etti ve Asya'daki kısa süre önce fethettiği tüm yerleri geri vermeye, Ege donanmasını teslim etmeye ve makul bir tazminat ödemeye razı oldu. Bunlar, bu koşullar altında, hafif şartlardı; fakat Sulla'nın hızlı bir sonuca ihtiyacı vardı: Roma'daki siyasi durum korku verici bir şekilde ağırlaşmıştı ve Sulla'nın bir an evvel eve dönmesi gerekiyordu. Kralın eski müttefikleri, Asya'daki Yunan şehirleriye, daha şanssızdı: İlk olarak askerler tarafından tepeden tırnağa yağmalandılar, sonra da 120 milyon *denarii*'lik bir tazminat ödemeye zorlandılar. Böylece Sulla'nın Doğu savaşı dolgun bir kazanç bırakmış oldu.

MÖ 88 yılındaki karşı devrim, aslında Sulla Doğu'ya doğru yola çıkar çıkmaz tersine çevrilmişti. Halkçı parti dağıtılmış, fakat ezilmemişti ve Sulla'nın askerleri teraziden çıkar çıkmaz, güç dengesi tekrar Marius'un ve taraftarlarının lehine döndü. MÖ 87 yılındaki kısa bir iç savaş sorunları çözdü: Roma'daki sokak çatışmalarında, daha muhafazakâr rakibi tarafından mağlup edilen radikal konsül Lucius Cornelius Cinna, kırsal kesimde yeni vatandaşlık kazanmış İtalyanlardan ve Marius'un eski askerlerinden oluşan bir ordu kurarak Roma'ya yürüdü. Açlık ve hastalıkla

zayıflayan Roma'daki garnizon çözüldü ve halkçı kuvvetler şehre girdi. Hükümet devrildi ve destekçileri kanlı bir temizlikle öldürüldü. İdam edilenlerin kesilmiş başları Forum'da sergilendi. Radikal siyasetin yeni meşalesi Cinna ve yaşlı savaş kahramanı Marius kendilerini bir sonraki yılın konsülü ilan ettiler. Marius kısa süre sonra hastalanıp ölecek, ardında Cinna'yı MÖ 87-84 döneminde fiili diktatör olarak bıraktı. Cinna, Gnaeus Papirius Carbo'yu bir sonraki konsüllüğünü paylaşmak üzere seçti ve asi askerler tarafından MÖ 84'te suikast sonucu öldürüldüğünde, Carbo yönetimin gerçek başı olarak onun yerini aldı.

Sulla'nın çıkardığı yasalar yürürlükten kaldırıldı ve iktidar yeniden halk meclislerine verildi. Yeni yurttaşlar oy kullanan mevcut 35 klana kaydedilerek eski yurttaşlarla eşit kılındılar. Borçlarda cömert bir indirimle gidildi. Para sisteminde reform yapıldı. Fakat rejim Roma'da zeminini konsolide ederken, Sulla'nın Doğu'daki ordusundan ve döndüğünde yeniden ortaya çıkacak tepkiden korkarak yaşıyordu. Cinna'nın yönetimi tercih sebebiyle değil, güçlü ve intikam peşindeki düşmanlar tarafından her an yok edilme tehdidi altında olduğu için otoriteriyen ve anayasaya aykırıydı. Bir kanun kaçağı olduğu ilan edilmesine rağmen Sulla, Doğu'yu kontrol ediyor, ganimet ve tazminatlardan bir servet biriktiriyor ve on binlerce eski askere liderlik ediyordu. Yönetim tarafından onu komutanlıktan azletmek için gizli emirlerle gönderilen bir ordu kayıplara karışmıştı. Ve şimdi Sulla eve dönüyordu.

Sulla MÖ 83 yılının başlarında Brundisium'a çıktı. Önde gelen soylular kısa süre içinde davasına katıldılar ve ordusunun mevcudu 50.000 kişiye ulaştı. Bunu öngören Carbo İtalya çapında genel bir asker alımı örgütleyerek 200.000 kişi topladı ve bunların sayısı, siyasi haklarını savunmaya kararlı olan yeni yurttaşlık hakkı kazanmış İtalyanların oluşturduğu birliklerin katılımıyla daha da arttı. Fakat Sulla deneyimli askerlere ve şişkin bir savaş hazinesine sahip tecrübeli bir generaldi. Ona karşı gönderilen halkçı kuvvetler ya savaşta ya da firar seli nedeniyle yok oldu ve yıl sonuna gelindiğinde Sulla Güney İtalya'yı kontrolü altına almıştı.

Fakat ertesi yıl, savaş daha da çetin geçti: Hükümete bağlı yeni lejyonların eğitimi için zaman kazanılmıştı ve Roma'nın mabetleri ordunun donatılması, idame ettirilmesi ve ödemelerin yapılması için gerekli parayı bulmak amacıyla yağmalanmıştı. Ama Sulla -Marcus Licinius Crassus ve Gnaeus Pompeius Magnus gibi kendisine bağlı komutanların yetkin desteğiyle- bir yıldırım harekâtında düşmanlarına karşı taktik üstünlük sağladı ve halkçı kuvvetler yenilerek Latium, Etruria ve Po Vadisi boyunca dağıldılar. Son büyük kuvvet -bazıları eski mağlubiyetlerdeki kaçaklardan, çoğuysa yeni askere alınmış Samnitlerden oluşan

70.000 kişi- Roma'nın dışındaki Colline Kapısı Savaşı'nda ezildi. Savaş acımasız olmuştu. Teslim olan az sayıda kişi hemen Sulla'nın emriyle idam edildiğinden Samnitler son adamlarına kadar öldüler. İtalya'nın çeşitli bölgelerinde artçı direnişler devam etti -Etrüsk şehri Volaterrae MÖ 80 yılına kadar açlıkla teslim alınamadı- ve Sicilya, Afrika ve en çok da döneş Mariusçu lider Quintus Sertorius'un MÖ 73'e kadar savaş meydanında kalacağı İspanya'da büyük seferler devam etti. Fakat Sulla, MÖ 82 yılında Colline Kapısı'nda zafer kazandığı andan itibaren Roma'nın efendisi ve Roma dünyasının gerçek yöneticisi olmuştu. Bu, katliamlarda akan kanla lekelenmiş ve eşi görülmemiş gaddarlıkta bir karşı devrimci terörü haber veren bir zaferdi: Bu kez Gracchus'un, Marius'un, Cinna'nın ve Carbo'nun partisi, halkçı reformun partisi bir daha ayağa kalkma umudu olmayacak şekilde yok edilecekti.

Sulla'nın düşmanlarının pek çoğu iç savaşta yok olmuş; ya savaş, ya şehirlerin yağmalanması ya da esirlerin katledilmesi sırasında öldürülmüştü. Sulla'nın ölüm mangaları siyasi muhaliflerin peşine düştüler ve onları katlettiler. Terörü sistematikleştiren generalin elinde, kısa süre sonra, "kanun kaçaklarının" isimlerinin yazılı olduğu resmî listeler hazırlanmıştı: Bir listede ismi yer alan herkes -bilinen düşmanlar, muhbirler tarafından ihbar edilenler, kişisel düşmanların garezleri ya da yanlış istihbarat nedeniyle kazayla ismi listeye girenler- kanun kaçağı ilan edildi, yani herhangi bir cezayla karşılaşmaksızın öldürülebilirlerdi. Dahası listeler düzenli olarak ek bildirilerle güncellendi ki başta isimleri yer almayanlar kendilerini güvende hissedemesinler. 40 senatörün ve 1600 equesin de aralarında bulunduğu binlerce insan hayatını kaybetti ve malları devlet tarafından müsadere edilip Sulla'nın destekçilerine ödöl olarak dağıtıldı. Sulla'ya karşı savaşan İtalyan şehirleri de 120.000 eski lejyonerin yerleştirilmesi için toprak müsaderesine maruz kaldı. Pompeii ünlü bir örnekti: On yıl önce, Müttefikler Savaşı sırasında Sulla tarafından kuşatılıp ele geçirilen şehir, MÖ 80 yılında bir Roma kolonisi olarak yeniden şekillendirildi.

Sulla, MÖ 82-81'de kendisini *dictator rei publicae constituendae* -"devletin reformu için diktatör"- olarak ilan etti. Sonra reformlarının etkili olmasını sağlamak için, ertesi yıl kamusal yaşamdan emekli olmadan önce, MÖ 80 yılı boyunca konsöl olarak iktidarı elinde tuttu. Cary'nin "Cornelius Sulla'nın geçici monarşisi" adını verdiği bu dönemde iktidarı mutlaktı, askerî güce dayanıyordu ve halkçı partiyi bütünüyle yok etmek ve Senato'nun otoritesini güçlendirmek amacıyla kullanıyordu. Tribünlerin veto yetkileri ve halk meclislerinin yasama güçleri sert bir şekilde tırpanlandı. Devletin sübvansede ettiği tahıl arzı kaldırıldı. Mariusçu sena-

törler tasfiye edildiler ve ya kaçtılar ya da öldürüldüler. Genişletilmiş ve muhafazakârların hâkimiyetindeki bir meclisin oluşturulması için üç yüz yeni senatörlük dağıtıldı.

Senatörler için formel bir kariyer yapısı –*cursus honorum* (paye sırası)– yaratıldı. İlk olarak en az 30 yaşında 20 quaestorluktan birine seçilmeye çalışılacak, bunda başarılı olmak Senato’da koltuğu garanti altına alacaktı. Bu, senatorlerin sayısını 600 civarında tutmaya yardımcı olacak bir önlemdi. Bunu en az 39 yaşında gelinebilecek olan, sekiz makamın mevcut olduğu praetorluk izleyecekti; Sulla’nın makamların sayısını altıdan sekize çıkarması genişleyen bir imparatorlukta eyaletleri yönetmeye ehil insan havuzunu genişletti. Son olarak, şanslı azınlık için, asgari yaştan 42 olduğu iki konsüllükten birine seçilmek söz konusuydu. Sulla’nın senatörlük tabakasında yaptığı tasfiye, genişletme ve yeniden düzenlemeler, yeni siyasi düzen içinde Senato mensuplarının oynaması beklenen hâkim rolün ön şartlarıydı. Ordulara komuta etmenin, eyaletleri yönetmenin ve hükümet departmanlarını idare etmenin yanı sıra, sadece senatorler –equesler değil– Sulla’nın farklı suç tipleriyle ilgilenmek için kurduğu bir dizi yeni uzmanlaşmış mahkemede yargıç sıfatıyla oturabilecekti.

Halkçı parti şimdiye kadar beş kez –MÖ 132, 122, 100, 88 ve 82’de– gerici bir darbeyle ezilmişti. Fakat sonuncusu bunların en kötüsüydü ve hayatta kalan travma geçirmiş insanlar için nihai bir darbe gibi gözük-müş olmalıdır. Fakat Sulla rejiminin –Roma toplumundaki krizin derinliğine bir yanıt olan– şiddeti, açgözlülüğü ve çıplak yasadışılığı bir tepkinin doğmasını tetikledi. Diktatör emekli olup terör sona erdiğinde ve “olağan” siyaset kaldığı yerden devam ettiğinde, insanlar olup bitenler karşısında kendilerini çileden çıkartılmış halde buldular ve sadece en muhafazakârlar arasında yer alan çok az sayıda kişi, Sulla’nın destekçisi olarak bilinmek istedi. Pek çoğu bundan çıkar sağlamıştı ve bunun için de memnundu, fakat fırsatçı ve dalkavuk olduklarından, karşı devrimin kanlı tiranıyla isimlerinin hâlâ ilişkilendiriliyor olmasında pek az fayda gördüler. Dahası siyaseten hırslı olanlar etraflarına bakındıklarında, bir zamanlar Marius’u zafere taşımış olan halk arasındaki büyük hoşnutsuzluk cereyanının hâlâ güçlü bir şekilde akmakta olduğunu gördüler. Çökmüş soylu aileleri, eques girişimciler, sınıf atlayan İtalyan eşrafı, borç batağındaki küçük çiftçiler, şehir varoşlarındaki ayaktakımı: Roma toplumu hâlâ bir hoşnutsuzluk kazanıyordu. Her şeyden önce askerlerin huzursuzlukları söz konusuydu. Senatör generaller, eques subaylar ve erleri oluşturan sıradan yurttaşlar – on binlerce, yüksek eğitilmiş, sıkı disiplinli, ağır silahlı adam. Roma’nın emperyal fetih aracı olan ordu, her zaman devletin özü olagelmışti. Fakat bu hiçbir zaman bu kadar böyle

olmamıştı. Geç Cumhuriyet'in krizi, siyaseti militarize etmişti. Ordular gericilikle reform arasında belirleyici hale gelmişti. Kan ve demir tarihin akışını belirliyordu. Bu yeni bir gerçeklikti. Kısa süre içinde, böylesi bir zamanda, Senato'nun yönetiminin yeniden tesis edilmesinin hiçbir sağlam temele sahip olmadığı açıkça görülecekti.

Yükselen Güneş: Pompeius'un Hâkimiyeti, MÖ 77-60

"Doğmakta olan güneşe batmakta olandan daha fazla ibadet et." Kendi kariyerini eski hamisinin MÖ 80'lerin sonundaki kariyeriyle kıyaslar-ken genç general Gnaeus Pompeius Magnus'un –Büyük Pompeius– böyle söylediği rivayet edilir. MÖ 82-81'deki karşı devrimi tersine çeviren şey, Sulla'nın muzaffer iç savaş hizbini oluşturan insanların birbiriyle çatışan hırslarıydı. Sulla'nın cevabı bıkkınlıktı –"Şimdi görüyorum ki bu yaşım-da çocuklarla çekişmek benim kaderimmiş"– ve genç Pompeius'un arzusu yerine getirildi: Roma sokaklarında muzaffer bir geçit alayı düzenlendi.

"Gençliğinde," diye anlatır Plutarkhos, "çehresi belagatini haber verirmiş gibi onun adına konuşur ve o konuşmadan önce insanların gönüllerini kazanırdı. Gençliğinin baharında bile güzelliği aynı zamanda kibarlık ve ağırbaşlılıktan bir şey taşırdı; ve erkekliğe adım attığında, güzelliğiyle birlikte karakterinin heybet ve ihtişamı da görünür hale geldi."¹¹ Plutarkhos'un dönemine, MS 1. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Pompeius efsanevi bir altın çocuğa dönüşmüştü, fakat çağdaşları bile onu –görünümü ve başarıları açısından– İskender'le karşılaştırmışlardı. MÖ 81 yılında Afrika'daki Mariusçu inatçılar karşısındaki zaferinin ardından, askerleri, sadece 26 yaşındayken ve henüz bir senatör olmamışken onu *Imperator* (Fatih) ve *Magnus* (Büyük) sözcükleriyle selamladılar. Pompeius bu övgüyü kabul etti, hatta bundan çok memnun kaldı. Bu kadar genç bir yaşta gelen bu övgü, gelişmekte olan karakterinin ana hatlarını belirginleştirdi: Dinamik ve zeki olsa da Pompeius esasen sığ ve sadece kendisine faydası dokunan, büyük amaçlarla değil kibri sayesinde büyük başarılarla sürüklenmiş bir adamdı. Sulla'nın yetiştirmelerinden biri olan Pompeius hayata atılır atılmaz, kısa süre içinde, anayasasını kesin bir biçimde kendisi gibi siyaseten erken gelişmiş adamların yükselişini engellemek için özenle hazırlamış hamisiyle ilişkisini kopardı. Roma'nın en başarılı generallerinden biri olarak zaten ün kazanmış olan Pompeius'un, Sulla'nın sistemi içinde, Senato'da bir koltuk bulabilmesi için dört, bir eyalet valiliği için 13 ve konsüllük için 16 yıl beklemesi gerekecekti. Yükselmek isteyen Pompeius, Senato'yla ilişkisini kesti ve halka başvurdu.

Fakat insanlar tarihi kendilerine verilen şartlar içinde yaparlar. Mensuplarının hırsları Sulla'nın hizbinin dağılmasına yol açabilirdi, fakat Pompeius'un Senato'nun otoritesine meydan okuması, sadece halk iktidarı alması için alternatif bir yol sunduğundan mümkün olmuştu. Tasfiyeler Cinna ve Carbo'nun halkçı rejimlerini ezmişti, ama bu rejimin çarpık bir ifadeye kavuşturduğu pek çok hoşnutsuzluğu ortadan kaldıramamıştı. Reformcu magistratlar, militan gösteriler, halk meclislerinin toplanması: Bu değişim yöntemleri silah gücüyle mağlup edilmişti. Fakat Roma Devrimi'ne gücünü veren kaotik çıkar sarmalı yakında kendisine başka bir kanal buldu: Genç bir siyasetçi generalin, aristokratik ruhunu halk desteği için satmaya hazır bir fırsatçının hırısı.

"Doğan güneşe" yükselme şansını veren şey yeni bir askerî kriz ya da daha doğrusu kökleri imparatorluğun hızlı genişlemesinde yatan bir dizi kriz oldu. İmparatorluktan akan devasa ve giderek büyüyen ganimet akışı yüksek memurluklar için rekabetin maliyetini yükseltti. Generaller ve askerleri savaş ganimeti ve köle vurgunlarıyla zenginleştiler. Devlet hazineleri tazminat ve haraç ödemeleriyle doldu. İş adamları iltizam ve tefecilikle, senatörler ve ekipleri rüşvet ve kolonilerdeki görevlerinden gelen ek ödemelerle zenginleştiler. Toprak zenginlere ve emekli askerlere çiftlik olarak dağıtılmak üzere el konulup paylaştırıldı. Sanat piyasası Yunan şaheserleriyle doldu taşı. Napoli Körfezi'nin güzel sahil şeridi –Antik Roma rivierası– kısa süre içinde lüks villalarla çevrildi. Pompeii hızla yükselen bir şehre dönüştü. Bu şehrin sanat ve mimarisi, Pompeius ve Caesar'ın çağında İtalyan elitleriyle ilgili çok şey anlatıyordu. Bir zamanlar küçük ev ve atölyelerden oluşan bir kasaba büyük ikametgâhların ve *luxuria*'nın şehri haline gelmişti.

Kısa süre önce Bradford Üniversitesi'nden bir ekip tarafından gün yüzüne çıkartılan Vestalis Evi'nin sahipleri kendi mülklerinin kuzeyindeki iki evi de yutmuş ve iki sütunlu avlunun etrafında özenle hazırlanmış bir dizi kabul odası yaratarak, ortaya çıkan kompleksi baştan aşağı yeniden yapmışlardı. Bu tür evler çok sayıda mozaik, fresk ve heykelle süsleniyordu. Bu Pompeii'nin "İkinci Üslup" duvar boyama çağıydı. Fresk sanatçıları bütün duvarları, mimari yapıların üç boyutlu tasvirlerinin genellikle dışarıdaki bahçelerle birlikte –daha önceki "Birinci Üslup"un aksine– emsalsiz bir görkem ve servet izlenimi verdiği son derece ayrıntılı *trompe-l'oeil* tasarımlarıyla kaplıyorlardı. *Luxuria* zenginliğin, bir mertebe, statü ve nüfuz –torpil ve iyilik yapma kabiliyeti– göstergesi olarak dikkat çekici ve abartılı bir biçimde harcanmasıydı. *Luxuria* siyasi bir zemin inşa etmekle, yani seçmen, propagandacı ve iş oraya varırsa sokak kavgalarında vurucu güç olarak siyasi başarı açısından vazgeçilmez olan bir mahmi maiyeti yaratmakla

ilgiliydi. Pompeii elitleri için modaya uygun olarak dekore edilmiş sütunlu avlularda akşam yemekleri vermek, halkın onayını almak ve seçimle gelen görevlerin şerefine ulaşmak üzere izlenen bir stratejiydi. Şehrin kamusal yüzünün dönüştürülmesini sağlayan özel himaye de öyle.

“Gaius’un oğlu Gaius Quintus Valgus ve Marcus’un oğlu Marcus Porcius, beş yıllık *duoviri* olarak [bir sayım yılında görev yapan çifte belediye başkanları], koloninin şerefini göstermek için, bu tören yerini kendi ceplerinden yaptılar ve onu ebediyen kullanmaları için kolonicilere bağışladılar.”¹² Böylece Pompeii’nin önde gelen yurttaşlarından ikisi MÖ 80-70 civarında taş bir zemin üzerine inşa edilen amfitiyatronun masraflarını ödeyerek cömertliklerini gösteriyorlardı. “Quinquennalis Gnaeus Alleius Nigidius Maius’un yirmi çift gladyatörü ve yedekleri herhangi bir kamusal masraf olmadan Pompeii’de dövüşecekler.”¹³ Burada yine bir başka Pompeii’li siyasetçi boyanmış bir duvar posterinde parasını ödediği ücretsiz oyunların reklamını yapmaktadır. Düzinelerce benzer yazıt bütün bir şehrin özel himayeyle inşa edilip onarıldığını ortaya koyar. Bunu yaparken Pompeii’nin yerel eşrafı –kuşkusuz çok daha yüksek oynayan ve giderek elini yükselten– Roma’daki imparatorluk bürokrasisini taklit ediyordu.

Roma’ya dönen fatihler zaferlerini, zafer alayları, ücretsiz oyunlar, ziyafetler düzenleyerek ve kamusal anıtlarla özel saraylar inşa ederek kutlardı. Pompeius’un törenleri, bağışları ve *luxuria*’sı sonunda tüm seleflerinkini geçti, fakat onunki de Caesar, Octavianus-Augustus ve Iulius-Claudius hanedanından gelen imparatorlar tarafından geçilecekti. Plutarkhos, Pompeius’un MÖ 62 yılında Doğu’dan dönüşünden sonraki zafer törenlerinin iki gün sürdüğünü ve geçit alayının 15 ulusa boyun eğdirilmesini, 1000 kalenin, 900 kasabanın ve 800 korsan gemisinin ele geçirilmesini ve 39 yeni şehrin kurulmasını temsil ettiğini aktarır. Büyük bir kısmı törenlerde sergilenen ganimetler de buna uygundu. Havada taşınan afişler “imparatorluğun her yerinden gelen haraçları ve bu fetihlerden önce gelirler sadece 50 milyon *denarii*’ye ulaşırken, onun kazandıklarıyla nasıl 85 milyonluk bir gelir elde edildiğini; o anki ödemeye, askerlere dağıtılan asgari 1500 *drahmi*’lik payların yanı sıra ortak hazineye 20.000 *talentum* değerinde sikke, altın ve gümüş levha ve ziynet eşyası getirildiğini” kaydeder.¹⁴

Romalı siyasetçiler iktidar tabanlarını bu tür vurgunlar sayesinde oluşturuyorlardı. Pompeius’un yaptığı pek çok hayır işinden biri de, Roma’nın taştan inşa edilen ilk büyük tiyatrosuydu. Roma’nın daha geç tarihli bir mermer haritası ve arkeolojik kanıtlar, bunun sütunlu bir girişle çevrelenmiş büyük bir bahçeyle birleşen, etrafında 27.000 kişinin oturabildiği beşik tonozlu masif bir yapı olduğunu gösterir. Daha az ka-

lıcı fakat siyaseten daha az etkili olmayan bir diğer hayır türüyse sadakalar, ziyafetler ve gösteriler düzenlemektir. “Pompeius tiyatrosunun açılmasından ya da kamuya tahsis edilmesinden önce Roma’da bir miktar zaman geçirmişti,” diye yazar Plutarkhos, “ve burada halkı her tür oyun, gösteri ve jimnastik benzeri idmanlarla ve müzikle eğlendirmişti. Benzer şekilde vahşi hayvanların avlanması ya da kızdırılması ve 500 aslanın öldürüldüğü dövüşler de söz konusuydu; fakat hepsinden çok, fillerin savaşı korku ve hayret uyandıran bir gösteri olmuştu. Bu eğlenceler ona büyük bir şeref ve popülerlik kazandırmıştı; fakat öte yandan kendisine yönelik bir o kadar da kıskançlığa neden olmuştu.”¹⁵

Rekabete dayalı “siyasi birikim”in, yani iç siyasette rakip iktidar tabanları inşa ve idame ettirmenin giderek artan maliyeti, saldırgan yağma savaşları ve fethedilen toprakların aşırı sömürülmesi anlamına geliyordu. Askerî eylemler, aslında büyük miktarda artık servetin, imparatorluk sisteminin çevresinde yer alan yerli hâkim sınıflardan merkezdeki Roma hâkim sınıfına aktarılması için kullanılıyordu. Farklı türde kanıtlar, bu sürecin boyun eğdirilenler üzerinde yarattığı etkiye dair tesadüfi ve anlık görüntüler sağlar. Sulla’nın MÖ 87-84 yılları arasındaki Doğu savaşının –kuşkusuz başka pek çok şeyin yanı sıra– Asya’daki Yunan şehirlerine dayatılan tazminat ödemelerinden 120 milyon *denarii* bıraktığını görmüştük. Fakat bu, ilk başta görüldüğünden çok daha fazla kazanç getirmişti; çünkü yağmalanan şehirler –Sulla’nın birlikleri tarafından çoktan baştan aşağı talan edilmişlerdi– ödeme yapmak için borç almaya zorlanmış ve on yıl içinde Romalı tefecilere olan birleşik faiz borçları sarsıcı bir miktara, 720 milyon *denarii*’ye ulaşmıştı. Pompeius’un MÖ 66-63 yılları arasındaki Doğu savaşının kurbanlarına çok daha pahalıya patladığı görülmektedir. Eğer Plutarkhos’a güvenilebilecek olursa (özellikle elyazmaları çoğaltılırken rakamların kaydedilmesinde kolayca hata yapılabilir), 3 milyon £ (5.9 milyon \$) değerinde hazine için ganimet, 2 milyon £ (3.9 milyon \$) değerinde askerler için ganimet ve neredeyse 1 milyon £ (1.9 milyon \$) değerinde yıllık ek haraç elde edildiğini görürüz (eskiçağ para değerleriyle ilgili notlara bakınız).

Fakat öyle gözüküyor ki hikâyenin tamamı bu değildi. Pompeius kendi payının büyük bir kısmını Roma’daki siyasi kariyerini ilerletmek için kullanırken, aynı zamanda gelecekte düzenli bir gelir akışını güvence altına almak için bir miktar yatırım da yapmıştı. Cicero, MÖ 51-50 tarihlerindeki Kilikya valiliği sırasında bu tür bir yatırım keşfetmişti. Pompeius Cappadocia kralına çok yüksek bir faizle borç vermiş ve bunun

ardından kendisine her ay 198.000 *denarii* ödenmişti, ki bu bırakın ana parayı kapatmak, faizi ödemeye bile yetmiyordu. Bunun maliyeti yerli vergi mükelleflerine, yani Cappadocialı köylülere yıkılmıştı. Buna dair Cicero'nun dostu Atticus'a yazdığı ve günümüze ulaşan bir mektupta zikredilen bilgilerimiz tesadüfidir. Bu tür uygulamaların ne kadar yaygın olduğunu bilmemizin hiçbir yolu bulunmuyor. Bununla birlikte, MÖ 60'larla '40'lar arasında gümüş oranı kabaca yarıya inen Mısır gümüş sikkelerinin tağşişi, Doğu'daki Roma sömürsünün genel düzeyine dair dolaylı bir kanıt oluşturabilir. Kral Ptolemaios XII. Auletes MÖ 58 yılındaki bir darbeden sonra tahta yeniden çıkabilmek amacıyla Roma'nın askerî desteğini almak için çok yüksek miktarlarda borç almış ve rüşvet dağıtmıştı. Nümizmatist ve eskiçağ tarihçisi Michael Crawford'un, tağşişin yolsuzlukla ilgili olduğu konusundaki iddiası son derece ikna edicidir.

Roma'nın dünyaya barış ve düzen getirdiği çok yaygın bir yanlış düşüncedir. Bu yanlış düşüncenin kökleri Roma mitlerinde yatar. Vergilius'a göre, savaşla yerle bir edilen yalnızca “mağrurlardı”, “itaatkâr olanlar” ise barışın, düzenin ve iyi yönetimin faydalarından yararlanmak için affedilmişlerdi. Şiddetle tehdit eden barbar “öteki”ydi, emperyal süper güç değil. Aslında Geç Roma Cumhuriyeti'nin yırtıcı saldırganlığı dünyayı şiddete ve kaosa sürüklemişti. MÖ 70'lerde Akdeniz boyunca direniş hareketlerinin patlamasını tetiklemiş, direnişse Roma'nın Doğu'daki Helenistik devletler karşısındaki zaferlerini kolaylaştırmıştı. Bir zamanların güçlü imparatorlukları yenilerek, sayısız imparatorluk eyaletine, mahmi krallığa ve titizlikle çevrelenmiş “haydut devlet”e bölündü. Roma henüz etkili bir süzeren değildi. Müdahaleleri “parçala ve yut” biçimini alıyordu. Geride bırakılan parçalar, çözölen bir jeopolitik sistemin yıkılan devletleri, her zaman yükselen hoşnutsuzluk ve kargaşanın yarattığı öfkeyi kontrol altında tutamıyordu. Bu, Pompeius'a ihtiyaç duyduğu fırsatı sağladı. Kibirli, hırslı ve kendisinden başkasını düşünmeyen Pompeius, Roma'nın kurtarıcısı ve Akdeniz Dünyası için yeni bir *Pax Romana*'nın görünüşteki mimarı olarak öne çıktı.

İhtilaf, İspanya, Asia Minor, Akdeniz ve bizzat İtalya'yı kırıp geçirdi. MÖ 80 yılında, Sulla'nın iç savaştaki zaferinin ardından Mariusçu lider Quintus Sertorius, yeni rejime karşı mücadelesini sürdürmek üzere (daha önce eyalet valisi olarak görev yapmış olduğu) İspanya'ya kaçmıştı. Romalı subaylardan oluşan küçük bir maiyetle İspanya'daki kabileleri ayaklandırdı ve sekiz yıl boyunca yarımada sathında gerilla direnişini sürdürdü. Her köyde düşmanlıkla ve hantal birlikleriyle ülkeyi geçerken kalabalık ama

yakalanması zor gerillalar tarafından pusuya düşürülme riskiyle karşılaşan Romalı komutanlar, kendilerini bir halk savaşının ortasında buldular. Aynı sıralarda, korsan gemilerinden oluşan filolar Akdeniz’de deniz üstünlüğünü sağladı. MÖ 80’lerin siyasi ve askerî altüst oluşları nedeniyle yerinden edilmiş pek çok kişi, ticaret gemilerinin ele geçirilmesinde, sahil kasabalarına saldırılmasında ve üst rütbeli Romalıların fidye için kaçırılmasında kullanılabilen hızlı ve hafif savaş gemilerinde iş bulmuştu. Kral Mithridates –pek çoğu kendi tebaası ya da en azından destekçileri olan– korsanları, kendi donanmasının yanında savaşacak potansiyel takviye kuvvetleri olarak görmüş ve onlara güvenli limanlar sunmuştu. Kral aynı zamanda, Romalı subaylarından bazıları Pontos ordusunun modernize edilmesiyle uğraşan Sertorius’la da ittifak kurmuştu. Bu düşmanca ittifaklar ve savaş hazırlıkları Mithridates’in, Romalılar tarafından Doğu’daki esas “haydut devlet” olarak görülen krallığının ayakta kalmasından duyduğu giderek artan endişeyi yansıtıyordu.

Kriz MÖ 74 yılında patlak verdi. Mithridates’in İspanya’daki ve denizdeki müttefikleri ağır askerî baskı altındaydı. Sertorius, sayıları 50.000 askere varan ve Orta İspanya’nın Celtiberialı kalbine doğru ilerleyen Roma ordularının karşısına çıktı. Korsanlar, MÖ 77 yılında başlayan sistematik bir Roma harekâtı sonucunda Asia Minor’un güney kıyılarındaki üslerinin büyük bir kısmını kaybettiler ve sonunda Doğu Akdeniz’den bütünüyle sökülüp atılma riskiyle karşı karşıya kaldılar. Roma’nın Asya eyaleti ile Mithridates’in Pontos’u arasında bir tampon devlet olan Bithynia Krallığı, Senato’nun hemen kabul ettiği bir vasiyetle çocuksuz Kral III. Nicomedes tarafından Cumhuriyet’e miras bırakıldı. Zengin gelirler sağlamanın yanı sıra bu kazanım, Roma ordusunu Pontos sınırına getirmek ve Karadeniz girişini Pontos’un ticaret ve savaş gemilerine kapatmakla tehdit etmek anlamına da geliyordu. Hızlı bir yanıtla, Mithridates’in yeniden şekillendirilen ordusu önleyici bir saldırı düzenledi ve Bithynia’ya girdi.

İspanya, Akdeniz ve Asia Minor’da önemli savaşlarla meşgul olan Cumhuriyet bu esnada, aniden bizatihi İtalya’daki varlığına yönelik ölümcül bir tehditle karşılaştı. MÖ 73 yılında, Güney İtalya’daki Capua şehrinde, mutfak aletleriyle silahlanan 70 civarında gladyatör, muhafızlarını öldürüp eğitim okullarından kaçtı. Gölgelelerinin Napoli Körfezi’nin *luxuria*’sının üzerine tehditkâr bir şekilde çöktüğü yakındaki Vesuvius Dağı’na yöneldiler ve buradan aristokratların arazilerine saldırdılar, köleleri özgürleştirdiler ve ganimeti eşit bir biçimde paylaştılar. Maceraları kulaktan kulağa yayıldıkça başkaları da onlara katılmaya geldi. Roma’dan gönderilen bir askerî birliği mağlup ettiklerinde, yeni katılımcılardan oluşan dere bir sele dönüştü.

İtalya'daki kölelerin sayısı artık çok yüksekti, belki de toplamda nüfusun üçte birine denk düşüyordu ve bu sayı, Güney'in bazı bölgelerinde yarıya yakındı. Maden ve taş ocaklarında, kamusal inşaat projelerinde, arenada, genelevlerde ve zenginlerin evlerinde hizmetçi olarak çalıştırılmalarının yanı sıra, çok yüksek ve giderek artan sayılarda toprağın işlenmesi için de kullanılıyorlardı. Bir zamanlar Gracchus için oy vermiş ya da Marius'un yanında yürümüş özgür İtalyalı köylülerin yerine geçen köleler, esasen müflis çiftliklerin yutulmasıyla oluşturulan büyük ve orta ölçekli arazilerde çalışıyorlardı. Birlikte yatıp kalkan, vahşi şekilde ezilip aşırı çalıştırılan, ama sık sık ailelerine, çiftliklerine ve artık kaybetmiş oldukları özgür bir yaşama ilişkin canlı hatıraları olan bu köleler, potansiyel olarak devrimci bir sınıf oluşturuyordu. İmparatorluğun her köşesinden getirilmiş olmalarına rağmen, pek çoğu Doğu'dan gelmişti ve orada konuşulan Yunanca genel olarak kölelerin ortak dili olmuştu. Dahası pek çoğu eğitimliydi ve daha önce küçük memur ya da eski asker olarak çalışmıştı. Siyasi ve askerî örgütlenmeye dair temel bilgileri buradan kaynaklanıyordu. Köle isyanının patlak vermesi için ihtiyaç duydukları tek şey parlak bir liderliğin fitili ateşlemesiydi. Şimdi bunu Capua'daki ilk kaçısa liderlik etmiş olan eğitilmiş bir gladyatör sağlamıştı: Spartacus isimli Trakyalı eski bir asker. Bir yıl içinde, bütün İtalya isyanla sarsıldı. On binlerce kişi Spartacus ile birlikte Napoli Körfezi'nden Po Vadisi'ne doğru ilerledi ve üzerlerine gönderilen pek çok Roma ordusu ezildi. Roma *nemesis* ile yüz yüze gelmiş gibi görünüyordu. Savaşlarının milyonlarca kurbanını İtalya'daki arazilerde köle olarak çalışmak üzere getirmişti ve şimdi köleler sırtlarını keskin bir öfkeyle efendilerine dönmüştü. Savaş gerçek anlamıyla eve gelmişti.

Dahası, isyanın daha da yayılma ve başka yerlerdeki mücadelelerle birleşme tehdidi de söz konusuydu. Takipçilerinin Alp geçitlerini aşır eski yurtlarına dağılma fikrini terk etmesi üzerine MÖ 72'de yeniden güneye ilerleyen Spartacus, gemilerini ordusunu Sicilya'ya geçirmek için kullanmak ve bir kuşak önce burada yanan köle devriminin ateşini yeniden canlandırmak üzere korsanlarla anlaşma yaptı. İspanya'daki Sertorius'u, İtalya ve Sicilya'nın kölelerini, Doğu Akdeniz'in korsanlarını ve Asia Minor'un Yunanlarını ortak bir Roma karşıtı cephede birleştirebilecek bağlar kuruyordu. MÖ 74-71 yılları imparatorluk tarihinin en tehlikeli dönemleri arasındaydı. Krizin, on yıl önce Sulla tarafından tesis edilen senatörlerin iktidarı için ölümcül olduğu kati suretle ortaya çıkmıştı.

Pompeius'un bastırmasına ve MÖ 77 yılında İspanya'da özel bir komutanlık elde etmesine izin veren şey, Sulla'nın meslektaş Quintus Caecilius Metellus Pius'un Sertorius'u ezmedeki başarısızlığı oldu. Bununla

beraber Metellus ve ordusu savaş bölgesinde kaldı ve iki komutan arasındaki rekabet yeni mağlubiyetlere yol açtı. Takviye birliklerin gelmesinden sonra bile, Metellus ve Pompeius'un yüksek tepelere kurulmuş kaleleri birbiri ardına düşürdükleri yıllar boyunca savaş devam etti. Savaşın sonunu getiren şeyse stratejik zekâ değil ihanet oldu. Sertorius'un yüksek komuta kademesinin birliği, Senato'nun asilerin büyük bir kısmını affeden bir yasa geçirmesiyle zayıfladı. Komutanlardan biri bunun ardından Sertorius'u öldürerek onun pozisyonunu gasp etti ve çok geçmeden Pompeius tarafından mağlup edildi. Hayli kısa bir süre içinde tüm direniş çöktü ve uzun savaş MÖ 72 yılında sona erdi. İmparatorluğun öbür ucunda da Roma'nın karşı saldırısı başarılı oldu. Romalıların Giritli korsanlarla girdikleri bir deniz savaşında yenilmesine rağmen, Lucius Licinius Lucullus, Mithridates'e karşı özel bir komutanlığa atandı ve ana Pontos ordu ve donanmasını yenerek kaybedilen toprakları geri aldı, ardından da Pontos'u işgal etti. Cabira Savaşı'ndan bir başka tayin edici zafer kazanıldı ve Mithridates, akrabası ve müttefiki olan ve dağlık toprakları o dönem Roma gücünün ulaşabileceği sınırların ötesindeymiş gibi görünen Armenia [Armenia] Krallığı'na sığınmak üzere krallığından kaçtı. MÖ 73 yılının sonuna gelindiğinde Mithridates'in yarattığı tehdit büyük oranda azalmıştı ve Lucullus ertesi yılı Asia Minor meseleleriyle ilgilenerek geçirdi.

Aynı yıl MÖ 72'de, kendi evlerindeki köle devriminin şokunu yaşayan Romalılar imparatorluğun en zengin adamlarından biri olan Marcus Licinius Crassus'u, Spartacus'e karşı özel bir komutanlıkla görevlendirdiler. Zorunlu askere alma, sert eğitim ve kölelere karşı yapılan savaşta kaçan birliklerin (her on askerden birinin infaz edildiği) katledilmesini de içeren acımasız disiplin, on lejyondan (50.000 asker) oluşan yeni bir ordu yarattı. Savaş, pek çok şehri kontrol eden, resmî ambarlara, silah imalathanelerine ve sıkı bir kolektif disipline sahip olan embriyonik bir köle devletinin doğduğu güneyde altı ay boyunca sürdü. Fakat Crassus bir denizden ötekine kurduğu devasa bir tahkimatla İtalya'nın ucuna yaklaştığında Spartacus kendini geniş kalabalığın ihtiyaçlarını karşılayamaz halde buldu. MÖ 71 yılında kuzeye doğru kuşatmayı kırıp manevra savaşını sürdüren Spartacus, sonunda sıkışıp kaldı ve Apulia'daki Petelia Dağlarına geri çekildi. Burada Crassus'un, İspanya'dan dönen Pompeius'un ve Doğu'dan çağrılan Lucullus'un komutası altında birbirlerine yaklaşan üç Roma ordusunun tehdidi altındaydı. Roma İmparatorluğu'nun bütün askerî gücü İtalya'daki köle devrimini ezmek için seferber edilmişti.

Spartacus bir kez daha diğer Roma orduları ona katılmadan önce Crassus'u savaşa çekerek kuşatmayı yarmayı denedi. Tarihçiler asilerin bü-

yük bir kararlılıkla savaştıklarını ve kaçmayı reddettiğini gösteren sembolik bir hareket olarak baştan atını öldüren Spartacus'un, Crassus'a ulaşmak için arbedede yolunu açmaya çalışırken öldüğünü kaydeder. Cesedi hiçbir zaman bulunamadı. Ordusundan geriye kalanlar dağlara kadar takip edilirken Pompeius'un adamları da insan avına katıldı. 6000 kadar tutsak daha sonra, üç yıl önce isyanın başladığı yer olan Capua'dan Roma'ya uzanan Appia yolu boyunca çarmıha gerildi.

Pompeius hemen kendisi için daha fazla şey elde etmeye çalıştı. Fakat bu çantada keklik olmaktan uzaktı. Devlet içindeki üstünlüğü henüz yeterince sıkı bir şekilde tesis edilmemişti. İspanya ona pek az şan getirmişti: Pek çok mağlubiyet yaşamıştı, savaş uzun ve maliyetli olmuştu, İspanya'daki gibi bir başarının itibarının büyük bir kısmı Metellus'a aitti ve sonunda Sertorius'u yerinden eden şey ihanetti. Mithridates'e karşı zafer kazanan Lucullus ile Spartacus'u bozguna uğratan Crassus, hiç değilse eşit ölçüde övgüye değer görünüyordular. Fakat Pompeius şimdi bir mahmi ağının kendisi için çalıştığı İspanya'da güçlü bir iktidar tabanı yaratmıştı ve maaş, ganimetten pay ve emeklilikten sonra toprak için kendisine bakan tecrübeli bir ordunun başında bulunuyordu. Pompeius başında olduğu bu orduyu Roma'ya çok yakın bir yere getirdi ve konsüllüğe aday olmasına izin verilmesini istedi. Sulla'nın anayasasına göre bu talebi iki açıdan yasadışıydı: Pompeius çok gençti ve daha kідemsiz magistralıklarda bulunma şartını yerine getirmemişti. Daha da önemlisi, Senato halkın savunuculuğunu üstlenen bir generalden, mülkiyet ve imtiyazı tehdit eden bir reform yanlısından, muhafazakâr oligarkların iktidarına düşmanca yaklaşan muhtemel bir popüler diktatörden, yani yeni bir Marius'tan korkuyordu.

Fakat Senato bir ordudan yoksundu. Lucullus'un bir ordusu vardı, ama büyük bir kısmı Doğu'da bırakılmıştı. Yüksek eğitimli ve savaşta kuvvetlenmiş on lejyonu tecrübeli İspanyol askerlere denk olabilecek sadece Crassus vardı. Sadece o Pompeius'u mat edebilirdi. Fakat bunu isteyecek miydi?

Olayların bu noktaya varmasının kendisi bile, Sulla anayasasının çoktan öldüğünün bir kanıtıydı. Bir savaş beyini yenmek için bir başkasına bağımlı olması oligarşinin güçsüzlüğünü açıkça gösteriyordu. Bundan böyle işlevi, her biri müstakbel bir askerî diktatör olan kідemli generallere birbirini ardında kur yapmak, rüşvet vermek, onları tatlı sözlerle ikna etmekten ibaret olacak; senatörlük siyasetinin en yüksek noktasını da bunlardan hangisinin ehvenişer olduğunu tahmin etmek oluşturacaktı. Şu anda Pompeius'a karşı tercih edilen Crassus'tu. Daha sonra Caesar'a karşı Pompeius olacaktı. Daha sonraysa Antonius'a karşı Octavianus. Zaman

zaman desteği aranan kinik fırsatçı bunun iktidar hamlesini Senato'nun damgasıyla tasdik edebileceği bir yol olduğuna karar veriyordu. Bazen de Crassus'un Senato yerine Pompeius ile ittifak kurmayı seçtiği bu örnekte olduğu gibi bunun tersi yaşıyordu.

Crassus Pompeius'a kıyasla daha renksiz bir figürdü, saiklerini kavramak genellikle güçtü, fakat doğal tedbirliliğinin onu, özellikle Pompeius ve tecrübeli askerlerine karşı girilecek bir iç savaşın riskleri karşısında duraksamaya ve iktidarı paylaşmak gibi daha güvenli bir seçeneği tercih etmeye itmiş olması muhtemel gözükmektedir. Her şeyden önce, her iki adam da meslektaşlarını korkutuyordu; sadece yenilgi riski söz konusu değildi, aynı zamanda Senato'nun iktidarını yeniden tesis edecek ve ona sırası geldiğinde bir gün Crassus'u da devirme şansı verecek olan zafer de risk taşıyordu. Oysa aynı şekilde savaştan korkan Pompeius, bir anlaşma yapmaya hazırdı: O ve Crassus birlikte konsüllüğe aday olacak ve –mahmillerden, servetten, oylardan oluşan– yenilmez bir siyasi iktidar bileşimini güvence altına alacaklardı. Ve iki rakip arasındaki gerilim şiddetini sürdürse de, orduları hâlâ mevcudiyetlerini koruyordu ve konsüller sonunda seçimin ardından askerlerini dağıtma, devlette reform yapma ve gelecekteki yüksek makam ve payeleri kendileri ve maiyetleri arasında bölüşme konusunda anlaştılar. Sulla anayasasının pek çok özelliği baş aşağı edildi. Senatörler jürili mahkemelerdeki münhasır denetimlerini yitirdiler. Senato'da Sulla'nın atadığı pek çok isim tasfiye edildi. Ve pleb tribünlerinin yetkileri geri verildi. MÖ 71-70 kışının olayları aslında oligarşi karşıtı bir darbeye evrilmişti. Esas failleri –her biri kendi çıkarlarının peşinde koşarken bir diğerinden şüphelenen ve itişip kakışan– iki rakip siyasetçi general olmuştu belki; fakat iktidarlarını güvence altına almak için Senato'yu zayıflatmak ve halkı güçlendirmek zorunda kalmışlardı.

Pompeius Doğu komutanlığına geçmek istiyordu ve görünen o ki doğru fırsatın gelmesini bekleyerek MÖ 67'ye kadar Roma'da kaldı. Bu fırsat korsanların şehre tahıl taşıyan gemilere saldırmasıyla doğdu. Pompeius'a tüm Akdeniz ve tüm kıyı bölgeleri üzerinde *imperium infinitum* –sınırsız yetki– bahşeden bir yasa çıkarıldı. Hem hazineden hem de mültezimlerden para alma hakkı sayesinde, 500 gemi ve 120.000 kişilik bir kuvvet topladı. Pompeius Akdeniz'i 13 bölgeye ayırıp kuvvetlerini 24 komutana bağlı ayrı filotillalar şeklinde örgütleyerek, üç ay içinde denizi korsanlardan temizleyen ve kıyılardaki üslerini ortadan kaldıran, denizdeki direnişçilere karşı bir dizi süpürme harekâtı başlattı.

MÖ 66 yılında çıkarılan ikinci bir yasayla, Pompeius, Mithridates ve Armenialı müttefiki Kral Tigranes'in karşısındaki ordunun komutanlığına getirildi. Spartacus'ün yenilmesinin ardından Lucullus Doğu'ya

dönmüştü, fakat Armenia dağlarındaki seferi fena teklemiştir. Hedef, Roma'nın en dik kafalı düşmanına dönüşen egzotik bir Doğulu hükümdar olan Mithridates'in kendisiydi. Lucullus'un tek düşündüğü Mithridates'i tutsak almanın kendisine getireceği şandı. MÖ 69 yılında Armenia'yı küçük bir orduyla istila etti ve Tigranocerta'da kendisinininkinden çok daha güçlü Doğu kuvvetlerine karşı parlak bir zafer kazandı. Fakat taktik başarı her zaman doğrudan stratejik üstünlüğe tahvil edilemez. Ertesi yıl, Mithridates'in, Tigranes'in ve onların geriye kalan kuvvetlerinin peşinde Armenia'nın yaban dağlık coğrafyasının içlerine doğru ilerledi. Kurnaz düşmanları, savaştan kaçınarak; zamanın, coğrafyanın ve iklimin yavaş yavaş lejyonerlerin moralini bozmasına izin vererek onu tuzağa çektiler. Sonunda, ilk sonbahar tipileri bastırır bastırmaz, lejyonerler isyan ederek geri çekilmek istediler. Geri çekilmeye zorlanan Lucullus, Pontos ve Armenialı gerillaları tarafından sürekli taciz edildi. Roma'nın küçük bir takviye kuvvet isteğini reddetmesiyle bozgunu tamamlanmış oldu. Lucullus Roma'daki düşmanca siyasi koalisyonun hedefi haline gelmişti. Tefeciler Asya'nın Yunan şehirlerinin borçlarını yeniden vadelerdirmesinden rahatsızdı ve Pompeius'un onun Doğu komutanlığı üzerinde tasarıları vardı. Mithridates'i ezip Pontos'u fethetmiş olan Lucullus, Pompeius'un güneşi daha da yükselsin diye Roma'ya çağrıldı.

Pompeius savaşı çok daha büyük –muhtemelen Lucullus'unkinin üç katı büyüklüğünde– bir orduyla sürdürdü. Bu orduyla, MÖ 66 ve 63 yılları arasında çarpıcı bir dizi askerî ve diplomatik zafer kazandı. Mithridates bir kez daha yenildi ve son Pontos ordusu yok edildi. (Kral bir kez daha, bu kez Kırım'a kaçtı; fakat burayı bir üs olarak kullanarak savaşı sürdürme çabaları kendi oğlunun öncülüğünde çıkan zorunlu askerliğe ve vergilendirmeye karşı bir isyanla bozuldu; ve kendi halkı tarafından bir kalenin içinde kuşatılan Mithridates, en son anda bile başarılı bir şekilde Romalı düşmanlarının elinden kurtularak MÖ 63 yılında intihar etti.) Mithridates'i takip etmekten vazgeçen Pompeius, kısa süre içinde Tigranes'in teslim olmasını sağladı. Daha sonra, giderek huzursuzlanan ordusu nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmadan önce, Kafkaslar'daki Albani kavmine ve İberyalılara karşı kanlı saldırılar düzenledi (MÖ 66-65). Başka zengin ödüller yakın zamanda onu çağıracaktı. MÖ 64 yılında kraliyet ailesi içindeki kavganın ülkeyi siyasi kaosa sürüklediği Seleukos Suriye'sine düzeni tesis etmek için müdahale etti. Sonra, MÖ 63'te Palaestina ve Arabistan'a doğru, güneyde Levant kıyısı boyunca ilerledi. Yahudilerin tahtına kimin çıkacağı iki kardeş arasında ihtilaf konusuydu ve iki iddia sahibi de meseleyi Pompeius'un aracılığına bıraktı. Doğal olarak, Romalı savaş beyi, güçlü olanın isyan etmesini kışkırtarak zayıf olanın

lehine karar verdi ve isyanın çıkmasıyla ordusunu Yahudilerin kutsal şehri Kudüs'e sürdü. Uzun bir kuşatmanın ardından leyjonerler Yahudiliğin dünyadaki merkezi olan Tapınak'a girerek, ayırım yapmaksızın, askerleri, sivilleri ve din adamlarını kılıçtan geçirdiler ve sonra liderleri Kutsalların Kutsalı'na girip onu pis mevcudiyetiyle kirleterek dinî tabuyu çiğnedi. Roma uygarlığı Kutsal Topraklar'a ulaşmıştı.

Sulla, Lucullus ve Pompeius Helenistik devletler sistemini yok etmiş ve Doğu'da bir iktidar boşluğu yaratmışlardı. Parth İmparatorluğu'nu uzakta tutmak, mülkiyeti ve düzeni savunmak ve fethedilen bölgelerin etkili bir şekilde sömürülmesini sağlamak için yeni bir Roma hâkimiyetine ihtiyaç vardı. Pompeius'un MÖ 63 tarihli "Doğu düzenlemesi", başlangıçta ilhak edilen ve sonrasında da doğrudan Roma yönetimi altında kalan, zengin ve güçlü bir garnizonun yerleştirildiği Suriye Eyaleti'ni merkeze alıyordu. Onun etrafındaysa daha küçük eyaletlerden ve kâğıt üstünde bağımsızlığını sürdüren, fakat Roma yanlısı kuklalar tarafından yönetilen mahmi devletlerden oluşan bir kuşak yaratılıyordu. Fakat yeni Doğu sadece Roma'nın hâkimiyeti altına alınmakla kalmamıştı; aynı zamanda Pompeius'un kendisine ait bir derebeylik haline de getirilmişti. Bölge ilerleyen yıllarda onun ana iktidar tabanı olacak; atadığı vasalları tarafından kontrol edilecek, Roma'daki siyasi kampanyalarını idame ettirmesi için gereken gelirleri sağlayacak ve iç savaşta Pompeius'un davasını desteklemek için askerî insan gücü, *matériel* ve ikmal kaynağı oluşturacaktı. MÖ 63 itibarıyla Pompeius muhtemelen tarihteki en zengin ve en güçlü Romalı haline gelmişti. Roma'ya dönüşü büyülenme ve korkuyla karışık duygularla bekleniyordu.

Pompeius'un özel komutanlıkları tribünler tarafından önerilmiş ve halk meclisleri tarafından bahşedilmişti. Crassus'la ittifakı beraberinde oylamalarda çoğunluk sağlamalarını getirmişti. Senato MÖ 71-67 yılları arasında gölgede kalmıştı. Fakat sonrasında, Pompeius Doğu'dayken Senato kendisini yeniden ortaya koymaya çalıştı. İronik bir biçimde, Pompeius'a karşı tepkinin liderliğini geleneksel aristokrasiden biri değil, Senato'ya ailesinden giren ilk kişi olan bir "yeni adam" yapıyordu: Marcus Tullius Cicero. Onu esas olarak günümüze ulaşan kendi yazılarından oluşan geniş külliyattan, mektup ve konuşma koleksiyonlarıyla felsefe, siyaset, hitabet ve din üzerine incelemelerinden tanıyoruz. Kendi çağının en büyük edebî şahsiyeti olmasının yanı sıra, çok başarılı bir avukat ve MÖ 67 yılından MÖ 43'teki ölümüne kadar önde gelen muhafazakâr bir siyasetçiydi. Başından beri Senato'yu savunan Cicero, senatörlerle equesterleri, kendisinin kargaşa ve çöküşün kuvvetleri olarak gördüğü savaş beylerinin, tribünlerin, halk meclislerinin ve reformu destekleyen herkesin karşısında

duracak siyasi bir blok içinde birleştirmeyi amaçlayan *Concordia Ordinum* –Tabakaların Uyumu– kavramını geliştirdi. Cicero senatoryal gericiliğin, yani *populares*’in (halkçılar) karşısında duran *optimates*’in (en iyi adamlar) ideolojisini tüm diğer Geç Cumhuriyet dönemi siyasetçilerinden daha açık bir biçimde kuramsallaştırdı ve dile getirdi. Fakat fiiliyatta, *Concordia Ordinum* kısa süre içinde yozlaşarak bir siyasi histeriye ve sağcı bir pogroma dönüşecekti.

Cicero, borçları ilga etme (*novae tabulae*) politikası karşısında gerçek bir “kızıl korkusu” kampanyası örgütlediği halkçı aday Lucius Sergius Catilina’ya karşı MÖ 64 yılında konsül seçildi. Anlatıldığına göre, sonrasında Catilina hükümeti devirmek için bir darbe örgütledi, fakat tasarısı ihanete uğradı ve bazı destekçileriyle birlikte başkentten kaçmasının ardından, Etrüsk bölgesinde bir ayaklanma çıkarmaya çalışırken yenildi ve öldürüldü. Bu anlatıya göre, günün adamı Cicero’ydu. Muhbirlerden aldığı bilgilerle hemen harekete geçen Cicero, önde gelen komplocuların pek çoğunu tutukladı, devriyelerin ve kontrol noktalarının sayısını artırarak başkenti güvenli bir yer haline getirdi. Sonra da Catilina’nın asi ordusunu dağıtmak için gerekli kuvvetleri gönderdi. Bu, olayların tarihçi Sallustius tarafından *Catilina Tertibi* adlı eserinde aktarıldığı şeklidir ve bu da esasen bizzat Cicero’dan alınmıştır. Sallustius’a göre “habis ve bozulmuş bir doğaya” sahip olan Catilina, “iç savaş, katliam, hırsızlık ve siyasi çatışmalardan” zevk alıyordu ve “doyurmak için her türlü aracı kullanmaya hazır olduğu, despotik iktidara duyduğu her şeyin üstesinden gelen bir tutkunun” esiriydi.¹⁶

Pek çok eskiçağ uzmanı Cicero’ya hayrandır ve onun hikâyesinin özünde doğru olduğunu kabul eder. Aslında Cicero bir züppe, bir ikiyüzlü, bir yalancı ve Michael Parenti’nin kısa bir süre önce belirttiği gibi, “demokrasiye yönelik en hafif hareketler karşısında bile acı duyan zengin bir köle sahibi, köhne binaları kiraya veren bir gayrimenkul maliki ve senatördü”.¹⁷ Parenti, Catilina Komplosu’nun geleneksel anlatısını parça parça inceleyip, içindeki sayısız tuhaflık ve tutarsızlığı göstererek, parlak bir biçimde bu hikâyenin, bahtsız bir halkçı siyasetçinin Senato’nun muarızlarına yönelik bir “teröre karşı savaş”ta ölümüne takip edildiği bir uydurma olduğunu ortaya koyar. Ortaya çıkan hararetli atmosferde senatörler, görünürdeki zayıflıkları Catilina’yla birlikte “komplo” kurduklarını gösterir korkusuyla talep edilen her türlü baskıcı önlemleri destekleyerek paçayı sıyırmaya çalıştılar. İlk olarak olağanüstü hal ilan edildi; sonra tutuklanan kişiler hemen devlet hapisanesinde idam edildi; ve son olarak Cicero’nun Roma’daki ölüm mangalarından kaçabilenler, kırsal bölgelerde hükümet kuvvetleri tarafından avlandılar. *Cui bono?* Bundan kim faydalandı? Bu

nükteyi, kendisi icat etmemiş olsa da, ilk büyük davasında kullanarak meşhur eden Cicero'ya borçluyuz. Bu örnekte yanıt açıktı: Konsül, Senato ve *Concordia Ordinum*'un destekçileri, bir kez daha Roma'da kontrolü sıkı bir şekilde ellerine almışlardı.

Ertesi yılın, MÖ 62'nin sonlarına doğru, Pompeius Doğu'dan döndü. Cicero *Concordia Ordinum*'un göstermelik lideri olarak onun desteğini almak istiyordu. İşaretler olumluydu: MÖ 71 yılındaki davranışının aksine Pompeius askerlerini dağıtmış, hemen tek başına Roma'ya gelmiş ve burada saygılı bir biçimde Senato'ya hitap etmişti.

Balayı kısa sürdü. Pompeius Roma'ya Doğu düzenlemesinin onaylanması ve askerleri için toprak tahsisatı elde etmek amacıyla gelmişti. Fakat bunlardan ilki Doğu'daki iktidar tabanını sağlama alacakken, ikincisi bizzat İtalya'da yeni bir tanesini yaratacaktı ve Pompeius'un üstünlüğünü kıskanan Crassus ve Lucullus ile bu fazla güçlü yurttaştan korkan Cato tarafından cesaretlendirilen Senato, kararları sürekli olarak bir sonraki oturuma erteliyordu. Pompeius meseleyi akışına bıraktı. Fakat taleplerini destekleyen az sayıda güçlü adamdan biri olan ve kendi kariyeri de Senato'daki düşmanlarının husumeti yüzünden geciktirilmiş birisi böyle yapmayacaktı. MÖ 60'ların çalkantılı siyasi ortamındaki zeki, ağırbaşlı ve sağlam varlığıyla, Cicero'nun Pompeius'un *Concordia*'ya liderlik edeceğini ümit etmesine neden olan şey kısmen ondan duyduğu korku olabilir. Eğer böyleyse, Cicero Pompeius'u ehvenişer olarak görmekte haklıydı. Zira söz konusu kişi o güne kadarki en büyük *popularis* olacaktı: Gaius Iulius Caesar.

Rubicon'u Geçmek: Birinci Triumvirlik, İç Savaş ve Caesar'ın Diktatörlüğü, MÖ 59-44

41 yaşına bastığı MÖ 59 yılına kadar Caesar'ın kariyeri pek de dikkat çekici değildi. Marius'un yeğeni ve Cinna'nın damadı olan Caesar, Roma siyasetindeki halkçı hiziple yakın ilişki içindeydi ve Roma'daki Sulla gericiliğinin soğuk rüzgârından kaçmak için, yetişkinliğinin ilk yıllarında Doğu'da çok uzun bir zaman geçirmişti. Roma'ya döndükten sonra Pompeius'un MÖ 71-70 yılındaki darbesini destekledi. Bu siyasi ittifak MÖ 67'de, ilk karısının ölümünün ardından evlilik yoluyla Pompeius'un ailesine girmesiyle daha da güçlenecekti. MÖ 60'ların bir başka siyasi deviyile de yakın ilişki kurarak, Crassus'tan MÖ 61 yılında Uzak İspanya valisi olarak atanmasıyla sonuçlanacak bir dizi göreve –*quaestor*, *aedile*, *pontifex maximus* (yüksek rahip), *praetor*– seçilmesi için büyük miktarda borç aldı. Bu görev Caesar'a hem borçlarını ödeyebilecek kadar zenginleşmesi

için fırsatlar sunuyor hem de o güne kadar gizli kalan generallik yeteneğini ortaya çıkaran bir saha komutanlığı anlamına geliyordu. Fakat Caesar ne kadar yükselirse, senatör meslektaşları da o kadar şüpheli ve engelleyici hale geldiler. Çünkü Caesar sıradan bir siyasetçi değildi.

Mesele sadece onun sıra dışı ölçüde zeki, karizmatik ve hırslı bir demagog olması değildi. Marius, Cinna ve Pompeius'la sahip olduğu aile bağlarının da onu halkçı kampa kati bir şekilde yerleştirmiş olduğu söylenemezdi. Hatta MÖ 60'ların önde gelen "kudretli" yurttaşları Pompeius ve Crassus'la olan ilişkisi de, senatörlük adabına sırt çevireceğine delalet etmiyordu. Başka bir şey vardı. Pek çok Geç Cumhuriyet siyasetçisi yumuşak başlıydı. Özünde uzlaşmaya ve rüzgâr tersine döndüğünde yeni ittifaklar kurmaya açık fırsatçılar, gün görmüş kinizmleri bir anlaşmanın genellikle bozulabileceği anlamına gelen adamlardı. Caesar böyle biri değildi. Onda, günlük siyasi pazarlıkların ötesine geçmesini sağlayan, sert, tutarlı ve uzak görüşlü bir şey vardı. Caesar adanmış bir siyasetçiydi. Merhametsiz hırsı siyasi bir inanca vakfedilmişti: Roma'da reform yapılmalıydı, değişim kaçınılmazdı ve halkın sevgilisi olacak kişi, oligarşiye ve gericiliğe muhalefetine korkusuz olan kişi, bir gün Senato'ya hâkim olabilirdi.

Caesar'ı muhalifleri açısından korkutucu kılan şey tutarlılığıydı. Örneğin, MÖ 63 yılında Cicero'nun Catilina'ya yönelik kampanyasının yol açtığı cadı avı atmosferinde, Senato'da ayağa kalkıp devlet terörüne karşı hukukun üstünlüğünü savunan Caesar olmuştu. "Bu idamlar [ilk olarak MÖ 82'de Sulla tarafından yapılanlar] iğrenç bir faciaya götüren ilk adımlardı," demişti. "Uzun süre önce, eğer herhangi birisi bir adamın evine ya da villasına –ya da sonuçta sadece hanesinin levhasına ya da kılık kıyafetine– göz dikerse, onu kanun kaçağı ilan edilenlerin listesine sokmanın bir yolunu buluyordu. Böylece Damasippus'un [ünlü bir Mariusçu] ölümüne sevinenler, kısa süre içinde kendileri idama sürüklendiler ve cinayetler Sulla takipçilerini zenginliklerle doyurana kadar son bulmadı. Bu tür bir şeye Cicero'nun ya da bu çağda başka birinin kalkışacağından korkmuyorum. Fakat bizimki gibi büyük bir ulusta çok farklı karakterlere sahip çok sayıda insan vardır. Gelecekte bir vesileyle, bir başka konsül onun gibi emrinde silahlı bir kuvvete sahip olduğunda, yanlış bir rapor doğru kabul edilebilir; ve kendisinden önceki bu emsalle, bir konsül Senato'nun buyruğu gereği kılıcını çektiğinde, kim orada onu dizginleyecek ya da elini tutacaktır?"¹⁸

Bu durumda, Cato karşı saldırıya geçmiş ve Senato'yu Cicero'nun arkasında toplamıştı. Şüpheliler yargılanmadan hapisshanede öldürülmüştü. İktidar *Concordia Ordinum* lehine el değiştirmiş ya da değiştirmiş gibi gözükmüştü. Bu yüzden Caesar üç yıl sonra İspanya'daki valilik görevinden

–daha zengin ve daha ünlü olarak– döndüğünde pek çok senatör onun daha da yükselmesinde herhangi bir çıkarı olmadığını düşündü. Doğu düzenlemesi henüz onaylanmamış ve hâlâ askerlerine çiftlik verilmemiş olan Pompeius için de aynı şey geçerliydi. Devletteki en güçlü üç adam –çünkü eğer Crassus, Caesar ve Pompeius arasında kurulacak bir ittifakın dışında bırakacak olsaydı gölgede kalma riskini alırdı– böylece kendi hırslarına yönelik *optimates*’ten gelen direnişle birbirlerine sürüklendiler. “Birinci Triumvirlik” adını verdiğimiz şey, MÖ 60-59 kışında yapılan Caesar, Pompeius ve Crassus’un servet, mahmi maiyetleri ve popüler cazibelerinin bu üç adama Roma siyaseti içinde tartışma götürmez bir hâkimiyet sağlamak üzere birleştirildiği gizli bir anlaşmaydı.

Caesar MÖ 59 yılı için konsül seçildi. Yasama paketi Pompeius’un Doğu düzenlenmesinin onaylanmasını, askerlerine (ve bunun yanı sıra çok sayıda yoksullaşmış yurttaş) toprak dağıtılmasını ve Asya vergilerinin sözleşme fiyatında bir indirim yapılmasını (bu, *eques* mültezimlerinin ve muhtemelen Crassus’un faydalandığı bir adımdı) içeriyordu. İttifak Pompeius’un Caesar’ın kızı ile evlenmesiyle perçinlendi. Pekiyi, ya Caesar’a ne düşecekti? Onun için, konsüllük döneminin sonunda, Illyricum, Gallia Cisalpine’si ve Gallia Transalpina’sı Valiliği –çok büyük tarihsel öneme gebe bir ödül– söz konusuydu.

Caesar’ın Gallia’daki sekiz yıllık savaşı, *populares*’i demokrasinin savunucusu olarak gören Michael Parenti gibilerin haklı olmadığını ispatlar. Aslında *optimates* ve *populares* eşit ölçüde emperyalist savaş ve etnik temizlik taraftarıydılar; onlarınki ganimetin nasıl paylaşılacağıyla ilgili bir ağız dalaşıydı. Caesar’ın kendi tanıklığını –ünlü *Gallia Savaşı* kroniği– kanıt olarak kabul edecek olursak, bir milyon kişinin öldürülmüş, bir milyon kişinin köleleştirilmiş ve yüzlerce yerleşimin ateşe verilmiş olması muhtemel gözükmektedir. Gallia halkı tarihinde daha önce eşine rastlanmamış bir askerî saldırıyla yok edilmişti.

Galyalıların toprakları her biri şeflerin, Kelt rahiplerin ve savaşçı maiyetlerinin hâkimiyetinde olan ve ahşap kirişli taş duvarlarla çevrili tepelere kurulmuş heybetli kalelerden (*oppida*) yönetilen kabilelere dayalı çok sayıda siyasi yapıya bölünmüştü. Her ne kadar son derece askerleşmiş ve askerî başarılarla büyük değer atfediyor olsa da Gallia toplumu daha önce hiç topyekûn bir savaşa girmemişti. Galyalıları ganimet, haraç ve kabile üstünlüğü için sınırlı savaşlar yapardı. Galyalıların savaşlarının arketipik biçimi akın, başarı ölçüsü çalınan sığırların sayısı ya da kaldırılan metalin ağırlığıydı. Bunun aksine Roma, profesyonel ordusu meydan muhaberesi, topyekûn savaş ve düşmanlarının bütünüyle boyun eğdirilmesi için kurulmuş, merkezi bir emperyal devlettir. Gallia imparatorluk valiliğini aldı-

ğında Caesar'ın eline, Roma'nın geleneksel ve en fazla korktuğu düşmanlarından birine karşı savaş açma fırsatı geçti. Fakat Özgür Gallia, aslında Roma için herhangi bir hakiki tehdit teşkil etmiyordu. Caesar'ın buraya Roma'nın Galyalı müttefiklerini savunmak için müdahale ettiğine ilişkin iddiası da zamanın sınamasından geçemedi, zira bu bahaneyle zincirlerinden boşalttığı soykırım sonunda en sadık eski dostları bile sert bir direnişe sürükleyecekti. Caesar'ın savaşı, ölçülüp biçilmiş bir kuvvet kullanımı değil, şiddete dayalı topyekûn bir soygundu. Gallia yoğun bir yerleşime ve tarıma sahipti ve Roma'nın lejyonları yağma için geldiler; hedeflerinde tahıl, sığır ve at, bronz, gümüş ve altın ve köle olarak alınan insanların kendileri vardı.

İlk başta Galyalılar kabile kabile savaştılar ve bu nedenle yenildiler. Caesar'ın yıldırım harekâtı MÖ 58 yılında istilacıları Orta Gallia'dan sürdü; 57'de kuzeydoğudaki Belgae'ı ve 56'da kuzeybatıdaki Veneti'yi ezip geçti. 55 ve 54 yıllarında Germania ve Britannia'ya akınlar yaptı ve 53'te kuzeydoğudaki bir Belgae isyanını bastırdı. Bütün bu süre boyunca, savaşını sürdürmek için, Orta Gallia'daki güçlü Aedui kabilesi gibi müttefiklerinin gıda, yem ve insangücü kaynaklarını kuruttu. Sonunda sarsılan fakat boyun eğdirilemeyen Galyalılar istilacıyı kovmak için tek bir davada birleştiler. Vercingetorix MÖ 52 yılı boyunca neredeyse Gallia'daki her kabileyi bünyesine katacak olan konfederasyonun yüksek savaş lideri olarak seçildi. Benimsediği strateji savaşı kazanabilirdi. Soylulardan ve adamlarından oluşan süvarileri birinci sınıf olsa da, çiftçilerden kabile kabile toplanmış olan piyadeleri, Caesar'ın lejyonlarının disiplinli, zırhlı, yüksek teknolojiye paralı askerlerinin dengi değildi. Bu nedenle Vercingetorix ekinleri yakma ve gerilla saldırılarına dayalı bir strateji benimsedi: Yüksek tepelerde kurulmuş büyük kalelerin güvenliğine sığınarak açık arazide meydan muharebesinden kaçınırken, düşmanın güzergâhı üzerindeki çiftlikler ve tahıl ambarlarını yaktı ve düşmanın yiyecek arayan birliklerini pusuya düşürdü. Roma'nın saldırganlığı alter-egosunu ortaya çıkarmıştı: Karşısında asi bir halk vardı ve bu halkın kendini savunma ihtiyacından kaynaklanan gereklilikleri, birleşik bir siyasi-askerî liderlik altında embriyonik bir Kelt ulus-devleti çıkmasına neden olmuştu.

Mücadele çetindi. *Oppidum*'un kanlı bir şekilde püskürtülen bir saldırıya maruz kaldığı Gergovia'da, ordunun erzakı tükendi ve Caesar geri bölgesinde isyanın yayılması nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Alesia'da, kendisini doğrudan saldırıdan kaçınmak zorunda hissetti: Bunun yerine adamlarına hem Vercingetorix'in *oppidum* içindeki 80.000 adamını sıkıştırmak hem de dışarıdan gelmesi beklenen yardımcı Gallia ordusunun saldırılarını püskürtmek için tasarladığı 45 km uzunlu-

ğunda –siper, çit, kule, hendek, bubi tuzağı ve engellerden oluşan– kuşatma hatları inşa ettirdi. Yardıma gelen muhtemelen 250.000 kişilik Gallia ordusu, çok büyük ihtimalle Gallia tarihinde o güne kadar toplanmış en büyük kuvvetti. Takip eden dört gün eskiçağda kaydedilen en acımasız savaşlardan birine tanıklık etti. Son bir çabayla Galyalılar Caesar'ın hatlarına çok sayıda noktadan eşzamanlı saldırılar başlatarak, adamlarını konumlarında kıpırdayamaz halde tutup 60.000 mızraklı savaşçıyla yapılan ana saldırının karşısındakilere yardıma gitmelerini engellediler. Kalkandan duvar ve çatılarla kendileri koruyan Galyalılar, tekrar ve tekrar büyük kitleler halinde saldırdılar. Fakat her seferinde şiddetli dalga hattı yaramadan geri çekildi. Sonra, ışık azalınca, Caesar son ihtiyat kuvvetlerinin karşı saldırısına bizzat liderlik etti ve fiziken ve zihnen tükenmiş olan Galyalı kalabalık camdan bir levha gibi parçalandı. Alesia'daki gidişat Gallia'nın –ve Caesar'ın zaferinin, ordusunun ve Roma'daki halkçı davanın– kaderini belirledi.

Bu savaş yılları, dönemin siyasi kargaşası içinde geçen uzun yıllar olmuştu. Caesar Gallia'dayken çok şey değişmişti. Caesar'ın çıkarları Roma'da, yeni bir tahıl yasası gibi önlemlerle şehirli ayaktakımı arasında takipçiler elde eden radikal pleb tribünü Publius Clodius tarafından temsil edilmişti. Daha önce Gaius Gracchus tarafından uygulamaya konulan tahılın sübvansede edilmesine Cornelius Sulla son vermişti. Şimdi Clodius bu ilkeyi yeniden uygulamaya sokmuş ama bunu ücretsiz ve düzenli bir bağış, Roma yurttaşlarına dağıtılan bir tahıl sadakası haline getirmişti: Diğer önlemler arasında, şehirli kitlelerin siyaseten harekete geçirilmesini kolaylaştıran loncaların (*collegia*) yasallaşması ve başta Catilina'yla işbirliği yapanların öldürülmesi nedeniyle sürgüne gönderilen Cicero olmak üzere, muhafazakâr muhaliflerin uzaklaştırılması bulunuyordu.

İlk başta, Clodius her üç triumvirin de müttefiki olarak hareket ediyormuş gibi görünüyordu. Fakat kendi halk tabanını yaratmıştı ve MÖ 58 yılında içgüdüsel olarak muhafazakâr olan Pompeius'la çatıştığında, Pompeius desteğini bir başka tribün olan Titus Annius Milo'ya vererek, onun MÖ 57 yılında şehirde kendi takipçi tabanını oluşturmasını sağladı. Clodius'un taraftarlarına bir dizi sokak kavgasında saldırılar düzenlendi, Cicero sürgünden geri çağrıldı ve Pompeius'a Roma'nın tahıl ikmalinin organize edilmesi için beş yıllık özel bir “yetki” verildi. Bu, radikal tribünün cazibesinin altını oymak için otoriteler tarafından atıldığı aşikâr olan bir adımdı. Başkentte sağa doğru kayış Triumvirlik'i tehdit ediyordu. Cicero geri dönmüş ve Pompeius ile bir çeşit ittifak kurmuştu. Milo'nun katilleri arka sokaklarda Senato'unun kirli işlerini hallediyordu. Halkçı dava –dolayısıyla Caesar'ın davası– saldırı altındaydı.

Caesar, Crassus ve Pompeius MÖ 56 yılında Gallia Cisalpine'sindeki Luca'da, siyasi vaziyeti tartışmak, aralarındaki farklılıkları gidermek ve zayıf olsa da onlara yeterince hizmet etmeye devam eden gizli ittifaklarını yenilemek için bir araya geldiler. Caesar Gallia komutanlığını yeniden almak istiyordu: Savaş sadece yarı yarıya kazanılmıştı. Crassus Suriye'yi ve Doğu'da Parth İmparatorluğu'na karşı bir sefer düzenleme fırsatını elde etti. Pompeius, tahıl ikmalini denetlemek, kamu düzenini sağlamak ve muhalefete göz kulak olmak için Roma'da kalıp vekilleri aracılığıyla yönetmeyi tercih edecek olsa da İspanya'yı aldı. Düzenlemenin beş yıl boyunca devam etmesi tasarlanmıştı. Fakat sonunda, sadece üç yıl sürebildi. Birinci Triumvirlik'in çatlamasına yol açan üç olay vardı. İlki MÖ 54 yılında, Pompeius'un karısının ölmesiyle Caesar'la arasındaki aile bağının kopması ve Roma'da Clodius ile Milo'nun taraftarları arasındaki çatışmalarda simgeleşmeye başlayan, ikili arasında artan siyasi yabancılaşmanın hız kazanmasıydı. İkinci olay ertesi yıl Carrhae Savaşı'nda, Roma ve Parth İmparatorlukları arasındaki ilk silahlı çarpışmada, Crassus'un ölmesi ve ordusunun yok edilmesi oldu. Kökleri İran bozkırlarında yatan ve zırhlı ani taarruz süvarileriyle atlı okçulardan oluşan Parth ordusu, Romalıların daha önce karşılaştıklarından hayli farklıydı. Bununla birlikte, zırhlı süvariler Roma ağır piyadesinin sıkı saflarını kıramamış, lejyonerlerse daha hareketli düşmanlarının üstesinden gelememişti. Bu nedenle atlı okçular belirleyici oldu. Bir Roma birliğinin ana gövdeden koparılıp imha edilmesi üzerine, Crassus geri çekilmeye kalkıştı, fakat atlı okçu kümeleri tarafından saldırıya uğrayan kolunun silkinip kurtulması imkânsızdı. Yük develerinin taşıdığı oklarla cephanelerini yenileyen Parth okçuları, 20.000 askeri öldürüp 10.000'i esir alarak Roma ordusunu yok ettiler ve Roma'nın itibarlı kartal sancaklarını ele geçirdiler. Dahası Parthlar, Crassus'u ortadan kaldırarak tesadüfen Roma yönetiminin dengesini de bozmuş oldular.

Üçüncü olay Caesar ile Pompeius'un ilişkisini tamiri mümkün olmayan şekilde bozarak Triumvirlik'in çözülüşünü tamamladı. MÖ 52 yılının başlarında, Clodius Roma'nın dışındaki Appia yolunda Milo'nun destekçileri tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. Buna yanıt olarak, isyancı bir kalabalık Senato binasını ateşe verdi. Bir süre için, kanlı bir kargaşa hali Roma'yı yiyip bitirdi ve yönetim başkentini kontrolünü kaybetti. Düzen sonunda Senato'nun bu amaçla tek konsül olarak atadığı Pompeius tarafından tesis edilse de siyasi gerilimi şiddetini sürdürdü. Caesar'ın Vercingetorix'e karşı zaferinin haberleri ve valilik süresinin sonunda hemen Roma'ya dönmemesi gerilimi daha da artırdı. Caesar'ın niyeti şimdi neydi? Sokaklarda kan varken, Roma'nın endişe verici iç siyasetinde hangi rolü oynayacaktı? Zira Caesar, MÖ 50 yılının sonuna gelindiğinde, imparatorluktaki en güç-

l  adam haline gelmişti. Gallia savaşındaki parlak generalliği ona servet, mahmiller, şan ve hepsinden önce 50.000 sadık, savaşta sınanmış lejyonerden oluşan birinci sınıf bir ordu kazandırmıştı. Bu adamlar, yani Caesar'ın Gallia savaşındaki askerleri, Roma Cumhuriyeti'nin mezar kazıcıları mı olacaklardı? Efendilerini halkın kahramanlığına ve Roma krallığına mı y kselteceklerdi?

Başkentteki pek çok kişinin Caesar'ın zaferleriyle ilgili haberler duyulduğunda neşeye boğulmamış olmasında şaşılacak bir şey yoktu. Cato'nun çevresindeki uzlaşmaz senatörlerden oluşan küçük bir grubun olayların bir tür karar anına doğru hızla geliştiği konusunda hiçbir kuşkusu bulunmuyordu: Caesar'ın savaşı artık bir temizlik harek tıydı ve bu b   k adam yakında daha önce hiç olmadığı kadar g   l  ve tehlikeli bir şekilde Roma'ya dönecekti. Fakat Caesar'ın hırslarından korktuğu kadar engellenmesi halinde ortaya çıkacak kaos ve iç savaşın risklerinden de korkan Pompeius ve Senato'daki çoğunluk tereddüt etti. Caesar da barış istiyordu: Parthlara karşı görev yapması için lejyonlarından ikisini göndermesi istendiğinde buna izin verdi; fakat aslında bunlar hemen Pompeius'un İtalya'daki kuvvetlerine dahil edildiler. Amacı ikinci bir konsüllük ve yeni bir komutanlık elde etmektir (belki de Doğu'da) ve iki görev arasındaki boşluğu doldurmak için mevcut komutanlığının süresinin uzatılmasına ve yargılanmamak için magistratlara özgü dokunulmazlığını korumaya çalışıyordu. Fakat düşmanları ikisini de kabul etmeyecek ve Senato'yu da beraberlerinde s r kleyeceklerdi. Hem Caesar'ın hem de Pompeius'un magistratlıklarını sona erdirip ordularını aynı anda dağıtmalarına yönelik makul bir öneri b   k bir çoğunlukla kabul edildi. Fakat bunun pek az faydası oldu, zira Pompeius'un değil, Caesar'ın intikamcı bir yargılama süreciyle tehdit edildiği gerçeği ortada duruyordu. Karşılıklı silahsızlanma  nerisi bu kayaya çarptı: Sertlik yanlısı senatörler Pompeius'u, Caesar'ın karşı çıkacağı beklentisiyle lejyonlarını dağıtmamaya ikna ettiler ve Caesar kendisine yönelik düşmanlık karşısında Roma'ya sıradan bir yurttaş olarak dönmeyi göze alamadı. Roma mahkemeleri siyasaletmiş ve yozlaşmıştı. G   l  düşmanlar karşılarına çıkmaya zorlanan neredeyse herkesin mahvolmasını sağlayabiliyorlardı. Caesar'ın tek güvencesi beraberinde dokunulmazlığının yenilenmesini getirecek yeni bir magistratlık olabilirdi. Düşmanlarının onay vermeyi reddettiği de buydu.

M  7 Ocak 49'da, Senato Caesar'a komutanlığını bırakmasını emretti ve konsül ve prokons llere –yani kons llerle birlikte Pompeius'a da– Cumhuriyet'i savunmak için gerekli her türlü önlemi alma yetkisi veren acil bir emir çıkardı. Caesarcı tribünler –Marcus Antonius da dahil olmak üzere– başkentten kaçtı.    gün sonra, bir saat süren gergin bir tefekk -

rün ardından, Caesar ordusunun başında İtalya'nın kuzeydoğusundaki küçük bir dere olan Rubicon'u geçmeye karar verdi: "Eğer bu geçişten kaçınacak olursam, dostlarım, benim için bahtsızlığın başlangıcı olacak; fakat eğer [Rubicon'u] geçersem, bu bütün insanlık için bahtsızlığın başlangıcı olacak." Eğer bunun böyle olmasını düşmanları istememiş olsaydı, kaderleri kendisinininkine kopmaz bağlarla bağlı subaylarıyla adamları isterdi. Askerlerine fikirlerini sorduğunda, desteklerini beyan ettiler. "Ve delirmiş bir adam gibi," diye anlatıyordu tarihçi Appianus, "hemen 'ok yaydan çıkışın' atasözünü tekrarlayarak [dereyi] geçti."¹⁹

Rakipler arasında en güçlüsünün Pompeius'un olduğu görülüyordu. Senato'nun desteğine sahipti ve resmen imparatorluğun büyük bir kısmının denetimini elinde tutuyordu. Roma emperyal eliti ağırlıklı olarak Pompeius'a sempati duyuyordu. Caesar, bölgesel iktidar tabanı ve ordusu düşmanlarının sahip olduğu kaynaklar karşısında zayıf gözükken bir kanun kaçağı ve gasıptı. Sefer süresince Pompeius'un karagâhına ilişkin, kendinden menkul danışmanlardan –Romalı senatörlerden– oluşan geniş çevre, kuşkusuz zaferin kolay elde edileceğine inanıyordu. Fakat Caesar'ın üç avantajı vardı ve nihayetinde bunların tayin edici oldukları ortaya çıkacaktı. İlk olarak Caesar, hızı, saldırganlığı, doğaçlama ve şaşırtma ustalığı ve büyük ödüller için büyük risklere girmeye hazır olmasıyla kısa sürede askerî durumu değiştirecek parlak bir stratejist ve taktisyendi. İkincisi 50.000 Gallia Savaşı gazisinden oluşan ordusu, o dönemde dünyadaki en iyi savaşı gücü. Üçüncüsü, bu güç son derece konsantre olmuştu ve bu sayede azami hız ve kuvvetle saldırma kudretine sahipti.

Caesar, Pompeius'u ve henüz yetersiz olan kuvvetlerini önüne katarak Roma'yı savaşmadan almak için güneye ilerledi. Askerlerini kontrolü altında tutabilen Caesar, İtalya'da genel bir destek kazandı; Pompeius doğudaki mahmillerinden daha büyük bir ordu kurmak amacıyla Adriyatik boyunca geri çekildi. Karşısına çıkmak için onu takip etmeden önce Caesar (bu sırada kendisine bağlı kuvvetlerin bir Pompeius üssü haline gelmiş olan Afrika'da yenilmesine rağmen) İspanya'da ikinci bir yıldırım harekâtıyla arkasını emniyete aldı. Ertesi yıl (MÖ 48) Caesar Yunanistan'a geçti ve ana kıyı üssü olarak kullandığı Dyrrhachium şehrine çekilmiş olan Pompeius'un ordusunun üzerine yürüdü. Pompeius'un ordusunu ablukaya alıp kuşatma ümidiyle, her kilometrede bir şehri çevreleyen savunma yapıları ve tepe üstlerinde tahkim edilmiş mevziler inşa etti. Sonra, sayıları düşmanlarından üstün olan Pompeiusçular saldırıya geçtiler ve Caesar'ın savunmasını yarıp hatlarının etrafını sarmakla tehdit ettiler. Caesar doğuya, Yunanistan'ın iç kesimlerine, yani Pompeius'un engin Doğu derebeyliğinin derinlerine çekilmek zorunda kaldı.

Burada, düşmanlarca kuşatılan ve açlık tehdidiyle karşı karşıya kalan Caesar'ın ordusu, kendi komutanının bitmek bilmez saldırganlığının ve kendine güveninin kurbanı olarak kolaylıkla mahvolabilirdi. Pompeius'un vardığı yargının bu olduğu anlatılır: Açlık, beklemeye dayalı bir oyunda vahşi hayvanın sonunu getirecekti. Fakat etrafında, zayıflığın ve kolay bir avın kokusunu alan Senato'nun amatör stratejistleri vardı. Pompeius savaşa girmeye ikna edildi, ki bu savaş Caesar'ın son şansıydı. Ordular Teselya'daki Pharsalos'ta karşılaştılar. Pompeius'un ordusu 35.000, Caesar'inkiyse 22.000 kişiden oluşuyordu. Caesar'ın adamlarının neredeyse tümü lejyonerdi, oysa Pompeius'un ordusu aynı zamanda okçular, sapancılar ve hepsinden öte, düşmanlarıninkinden yedi kat fazla olan süvariler açısından da kuvvetliydi. Caesar için kazanma ihtimali pek yüksek değildi, ama savaş planı, dezavantajını telafi etmek için tasarlanmış bir doğaçlama şaheseri idi. Savaş, kanatlardan biri güvende olacak şekilde bir ırmağın yanında gerçekleşti, bu nedenle Pompeius'un planı Caesar'ın merkezini piyadeleriyle tutarken çok daha üstün olan süvarilerini ve hafif piyadelerini düşmanın sağ kanadına yönelik tayin edici bir taarruz için yoğunlaştırmaktı. Bunu bekleyen Caesar'ın planı, sıra dışı bir çare olarak ağır piyadenin süvarilere saldırmasını içeriyordu. Eskiçağ orduları geleneksel olarak piyadelerini üç hat şeklinde dizerlerdi. Caesar sağ kanada bakacak şekilde, diğer hatlara dik biçimde dördüncü bir hat yerleştirdi. Rolü Pompeius'un sol kanadını, topyekûn bir saldırıyla dürterek tuzağa çekmek olan küçük Galyalı süvari gücü de buraya dizilmişti. Doğulu süvariler ileri atılınca Galyalı süvariler kaçtı. Fakat Pompeius'un ordusu Caesar'ın arka tarafına yüklenir yüklenmez, kanattan Caesar'ın dördüncü hattında yer alan ve kargılarını süngü gibi kullanma emri alan 3000 lejyonerin saldırısına uğradılar. Bunu Pompeius'un bütün bir sol kanadı boyunca yayılan kargaşa ve panik takip etti. O ana dek piyade savaşı iyi idare edilmişti. Sayıları çok daha az olsa da Caesar'ın lejyonerleri tecrübeliyken, Pompeius'un hatlarında yeni askere alınmış pek çok kişi vardı. Muharebenin ikinci evresinde, Caesar o ana kadar Pompeius'un süvarilerinin olası bir başarısına karşı yedekte tuttuğu üçüncü hattına görev verdi. Bu sırada dördüncü hattı, sağ kanattan Pompeius'un piyadelerinin açıkta kalan sol kanadına saldırmak için ileri atıldı. Pompeius'un bütün bir hattı dağıldı ve bozgun genele yayıldı. 1200 adamını kaybeden Caesar, 6000 Pompeiusçu öldürdü. Dahası kaçaklar soluklanacak vakit bulamadı. Kamp-ları Caesarcıların yorulmak bilmez takipleri sonucunda dağıtıldı ve sonra yakınlardaki bir tepede buldukları geçici sığınak kuşatılıp tahkimatlarla çevrelendi: 24.000 kadar Pompeiusçu hemen teslim oldu. Pompeius'un kendisi ekibini terk edip Mısır'a kaçtı. Fakat burada galibin takdirini kazanma ümidiyle Kral XII. Ptolemaios yönetimi tarafından katledilerek can verdi.

Pharsalos taktik bir şaheser ve tarihin en tayin edici savaşlarından biriydi. Pompeius'un davasının omurgası artık kırılmıştı. Fakat yine de savaş devam etti. Caesar Pompeius'u küçük bir kuvvetle Mısır'a kadar takip etti, fakat Kral XII. Ptolemaios ile kız kardeşi ve eş hükümdar Cleopatra arasındaki bir hanedanlık mücadelesine kibirli ve partizan müdahalesi, kanlı bir yanıt verilmesine neden oldu ve Caesar MÖ 48-47 kışını İskenderiye şehrinde kuşatma altında geçirdi. Yardım baharda geldi, ama bu süre içerisinde imparatorluk sathında Pompeiusçu direniş alevlenmişti. Caesar'ın *celeritas*'ı (hızı) hiç bu kadar belirgin olmamıştı. İlk olarak beş günlük bir savaşta Pompeiusçu bir mahmi-prens isyanını bastırmak için Asia Minor'a gitti (*veni, vidi, vici*; geldim, gördüm, fethettim). Sonra Pharsalos'tan sonraki ödülleri beğenmeyen –Caesar'ın başarılı Onuncu Lejyonundan adamların da yer aldığı– eski askerlerin isyanının karşısına çıkmak ve onları dağıtmak için Roma'ya gitti. Ertesi yıl (MÖ 46) Quintus Metellus Scipio'nun on Romalı ve dört Numidyalı lejyondan oluşan bir ordu topladığı Afrika'yı istila etti. Caesar kışlık kalyonlarla Afrika'ya geçti ve hemen savaş fırsatı aradı. Thapsus yakınındaki dağların denize çıkıntı yaptığı, manevra ya da düşmanı kanattan çevirmek için yeterli yer olmayan dar bir alanda düşmanın karşısına çıkmayı planladı, böylece düşmanın sarsak piyadeleri Caesar'ın tecrübeli askerlerinin cephe saldırısına göğüs germek zorunda kalacaktı. Caesar'ın adamları kendilerine o kadar güveniyorlardı ki, emir verilmeden saldırıya geçerek Pompeiusçuları daha mevzilenmeden yakaladılar; takip eden bozgun sırasında tecrübeli askerler merhamet göstermediler ve savaş bir katliama dönüştü. Pompeiusçu hiyerarşinin neredeyse tümü de dahil olmak üzere on bin kişi katledildi. Bir garnizonun başında bırakılmış olan Marcus Cato, haberleri duyduğunda intihar etti.

Nihai ve en korkunç muharebe Pompeius'un derebeyliklerinin en eskisi olan İspanya'da yapıldı. Burada Pompeius'un oğulları 13 lejyondan oluşan bir ordu toplamışlardı ve Caesar'ın, ancak bunun yarısı kadar bir orduyla gelip, onları MÖ 45 baharında Munda yakınlarındaki bir tepede güçlü bir savunma pozisyonu tutarken bulduğunda aldığı saldırı kararı, hesaplanmış bir riskti: Pompeiusçular eşit şartlar altında savaşmaya çekilemezdi, fakat savaş da orduları yok edilene kadar bitmeyecekti. Caesar'ın birlikleri zorlu bir tepede saldırısı düzenlediler ve kısa süre içinde sürüncemeli ve kanlı bir göğüs göğüse çarpışmaya saplanıp kaldılar. Caesar direnişi kuvvetlendirmek için bizzat ön saflara girdi. Adamları nihayet ilerleme kaydettiğinde 6000 kişi kaybedilmişti –Caesar'ın kariyerindeki en ağır kayıptı bu– ve düşmanları kaçmaya başladığında, kan ve korkuyla çılgına dönen Caesar'ın askerleri, Pompeiusçulardan yakala-

yabildikleri herkesi öldürdüler, toplamda katledilenlerin sayısı 30.000'e yaklaşıyordu.

Caesar ve adamları iç savaşı, savaş alanının efendileri oldukları için kazanmışlardı. Muarızları fikir ayrılıkları, güçlerinin dağılık olması ve Yunanistan, Afrika ve İspanya'dan toplanan acemi askerlere bağımlı olmaları nedeniyle zayıflamıştı. Fakat bundan fazlası da vardı: Caesar hem bir uzlaştırmacı hem de bir *popularis* idi. Mağlup olan düşmanlarına karşı alıcenap davranması ve savaşın tehdit ettiği sivillere kaşı özenli olması sayesinde tarafsızların gönlünü kolayca kazanmıştı. Ve Gracchus ile Marius'un gömleğini giyerek, Geç Cumhuriyet Roma'sını yönetilemez hale getiren o henüz olgunlaşmamış reformcu koalisyondan –equesler, İtalyan şehir aristokrasileri, kentli yoksullar, çiftçiler, yeni yurttaşlık hakkı kazananlar, yurttaş olmayı bekleyenler, eski ve mevcut askerler– güçlü bir destek elde etti. MÖ 49 seferinin ardından Roma ve İtalya'nın askerî birliklerden yoksun olsa bile Caesar için güvenli bir yer olmaya devam etmesi kuşkusuz çok önemliydi: Burada isyan edebilecek hiçbir Pompeiusçu yoktu.

Dahası, Caesar'ı savaşta desteklemiş olanlar hayal kırıklığına uğramayacaktı. İmtiyazlı oligarklar tarafından on yıllarca engellenmelerinin ardından MÖ 49 ile 44 yılları arasında çok sayıda reform başlatıldı: Borçların devlet tarafından düzenlenmesi ve azaltılması, kiralardan hafifletilmesi, Roma'da doğru düzgün bir şehir plancılığı ve trafik düzenlemesine gidilmesi, eskisinin hemen yanında yeni bir forum yapılmasını da içeren büyük bir kamusal inşaat programının başlatılması, tahıl ianesine daha sıkı bir düzenleme getirilmesi, başkentte birbirini izleyen bir dizi gösteri ve ziyafet, lejyonerler için maaşın 125'ten 250 *denarii*'ye çıkartılması ve MÖ 46'da Caesar'ın askerleri için adam başı 5.000 *denarii*'lik çok büyük bir ikramiye, 80.000 yurttaş ve ailelerinin yerleşimi için 30 yeni koloni kurulması, İtalya'daki belediye yönetimlerinin düzenlenmesi, İtalya'nın kırsal bölgelerinde büyük toprak ıslahı çalışmaları, Gallia Cisalpinelilerine yurttaşlık hakkı, seçilen pek çok başka üst sınıf taşralıya Roma yurttaşlığı, şehirlerineyse ödöl olarak "belediye" statüsü verilmesi, eyalet vergilerinde indirim. Pharsalos yeni bir çağ açmıştı. *Ancien régime* devrilmiş, duraklamış bir devrim Roma İmparatorluğu'nu gelecek yüzyıllar için yeniden şekillendirerek yaratıcı bir enerjiye kavuşmuştu.

Fakat Caesar'ın mücadelesini pürüzsüz bir son beklemiyordu. MÖ 45-44 kışında Caesar Roma'da kendisini, hırçınlaşmış ve sabit fikirli düşmanlarla çevrili buldu. Anayasal konumu, ister istemez son derece usul dışıydı. İç savaşın devam ettiği süre boyunca *dictator rei publicae constituendae causa* (devletin yeniden yaratılması için diktatör) sıfatıyla olağanüstü yetkilere kavuşmuştu, fakat bu konumu şimdi bırakması ve düşmanlarına sa-

vaş alanında kaybettikleri kendisini yok edecek gücü geri vermesi çok zordu. Etrafı kuşatılmış hükümetine kendisine sadık adamlar yerleştirilmişti. Senato Ceasarcılarla doldurulmuş, eyalet valilikleri de dahil olmak üzere neredeyse tüm yüksek magistratlıklara onun tayin ettiği kişiler getirilmiş, equesler devletin en yüksek konseylerine kabul edilmiş ve gelişmekte olan bir küçük memurlar idaresi inşa edilmişti. Senato bir kenara itilmiş, onun yanı sıra paralel bir devlet yapısı oluşturulmuştu. İç savaş, Senato'daki eski meslektaşlarına karşı hâkim bir konum gasp eden askeri bir diktatör yaratmıştı. Kendisini korumak, takipçilerini ödüllendirmek, devleti ve toplumu ıslah etmek amacıyla diktatörlüğünü kalıcı hale getirmek ve etkililiğini güvence altına almak için bir hükümet bürokrasisi yaratmak zorunda kalmıştı. Etrafında bir kişi kültü gelişti: "Anayurdun Babası" (Pater Patriae) unvanı verilmiş, sikkelere resmi basılmıştı ve yöneticiye karşı siyasi sadakat ifadeleri çoktan bir tanrıya yönelik ibadet biçimini almaya başlamıştı. Eski düzenin ateşli yandaşlarının gözünde o, ismi hariç her şeyiyle bir kraldı, nefret edilen *rex* unvanını kati bir şekilde reddetmesiyse son derece çürük bir kılıftan ibaretti. MÖ 44 yılının 14 Şubat'ında, Caesar kendisini *dictator perpetuus* (yaşam boyu diktatör) ilan etti, bir krala ait mor elbiseleri giydi, fildişi ve altın kaplamadan yapılmış yeni bir tahta oturdu. Doğu'da büyük bir fetih seferine hazırlık yaptığı biliniyordu: Yeni bir İskender doğuyordu, gölgesinde bütün diğer insanların aciz kalacağı bir İskender. Roma'nın tarzı bu değildi. Bir ay sonra, 15 Mart'ta, Pompeius Tiyatrosu'ndaki Senato toplantısına girdiği sırada, Gaius Iulius Caesar bir senatör kalabalığı tarafından sıkıştırılıp çok sayıda bıçak darbesiyle yere yığıldı. En büyük düşmanının heykelinin dibinde, bir kan havuzu içinde can verdi.

Yeni Bir Caesar: İkinci Triumvirlik, MÖ 43-31

Cumhuriyet ölmüş, fakat henüz gömülmemişti. Tim Cornell olup bitenleri iyi özetler: "İç savaşların başlamasıyla birlikte, magistratların, Senato'nun ve Roma halkının yönetimi olarak tanımlanan Cumhuriyet çoktan ölmüştü. MÖ 60'dan bu yanan işlerin kontrolü oligarşiden, özel orduları ve *clientelae*'i tarafından desteklenen ve anayasal olarak kendilerini yıllık ortaklaşa magistratlık sisteminin kısıtlamalarından azade kılan özel emirlerle donatılmış hükümdarlara geçmişti. Sulla'nın yeniden tesis ettiği oligarşinin sorumsuz, yozlaşmış, çıkarıcı ve kayıtsız olduğu ve artık toplumdaki herhangi bir kayda değer grubun sadakatine ya da saygısına sahip olmadığı ortaya çıkmıştı. İtalya'nın mülk sahibi sınıflarının, önde gelen mensuplarını önemli mevkilerden dışlayan, düzeni ve istikrarı sağ-

lamaktan uzak bir rejime itimatları kalmamıştı; fakirlerse suni özgürlüklerinden ve etkisiz siyasi haklarından, destek için kendilerine bağımlı olan ve bunun sonucunda maddi ihtiyaçlarını karşılamaya özen gösteren bireysel liderler lehine mutlulukla vazgeçmişti. Pompeius'un '50'lerin ortasındaki konumu ... çoktan imparatorlarınkinin habercisi olmuştu.”²⁰ Buna şunu ekleyebilirim: Hükümdarlar iktidarı, imparatorluğun genişlemesi, yeni sınıfların yükselmesi ve bunun sonucunda devlet ile toplumun eski düzeninin altüst olmasıyla –devrimci bir krize yol açan değişimlerle– oligarşinin toplumsal tabanının erimesi sayesinde gasp edebilmişlerdi. Fakat hükümdarlar aynı zamanda kendileri için yani *mevcut* sistem içinde kişisel iktidar uğruna da savaşıyorlardı ve bu nedenle sundukları liderlik, henüz yeterince olgunlaşmamıştı. Bu nedenle açık bir kopuş söz konusu değildi: Yol engebeli ve uzundu; Cumhuriyet şimdi ve bir yüzyıl daha bir hayalet gibi yaşamaya devam edecekti.

Örneğin Pompeius, Caesar ile olan rekabeti nedeniyle reformcu diktatör rolünden uzaklaşmıştı. Fakat Cornell, Birinci Triumvirlik'i Cumhuriyet'in sonunu ve *Principatus*'un doğumunu müjdeleyen bir geçici yönetim olarak görmekte kuşkusuz haklıdır. O ana dek, Roma siyaseti dönem dönem savaş beylerinin müdahaleleriyle şekillenmişti, fakat açık savaş krizleri arasında siyasetçiler, Senato ve *Concordia Ordinum* kırılğan bir hâkimiyeti sürdürebilmişti. MÖ 60'dan sonra bu bir daha böyle olmayacaktı. Senatörlük siyasetinin en yüksek noktası bundan böyle efendiler arasında seçim yapmaktan ibaretti. Senato, her halükârda, iç savaş kuşağında dönüşüm geçirmişti: Bazıları yüzyıllarca önceye dayanan soylu atalardan geldiğini iddia eden pek çok eski aile, savaşlar, idamlar ve sürgünlerle yok edilmiş; triumvirler boş koltukları –ve yenilerini (senatörlerin sayısı birkaç yüzden bine çıkmıştı)– sadık “yeni adamlarla” doldurmuştu. Kalıtsal hak sayesinde Senato'da oturan bir “kuşak aristokrasisi”, tedricen yerini bir “makam arisokrasisine”, triumvirler döneminde askerî ya da idari görevleri sayesinde en yüksek makamlara tırmanan adamlara bırakmıştı.

Fakat bazıları, kariyerlerin artık hizmete dayanmaya başlamasını hazmedemiyordu. Bir zamanlar akran oldukları insanların kralmışçasına havalarından; triumvirlerin maiyetlerinde yer alan, bazıları alt tabakadan gelen gözdelelerin ve dalkavukların kibirlerinden; eski soyluluğun, Roma geleneklerinin, insanların yerlerini bildiği, imtiyaz, mülkiyet ve iktidarın emniyette olduğu düzenli bir dünyanın kuruyup yok olmasından nefret ediyorlardı. Marcus Brutus ve Gaius Cassius'un önderliğinde Caesar'ı öldürmek için komplo kuranlar bu tür 60 ila 80 kişiden oluşuyordu. Suikastın ardından önce kargaşa başladı. Bazıları İç Savaş'ın sonuçlarını tersine çevirmeyi ümit etmiş olmalıydı; fakat bunlar kendilerini kandırıyordu.

İnsanlar duruma ayak uydurup, yeni vaziyet ittifak ve bloklarda billur-laştıkça, kısa süre içinde, yeni bir düzenin doğumunun tersine çevrilemez olduğu görüldü.

Fakat ilk olarak, olayların toz dumanı arasında kargaşa yayıldı. Caesar'ın diktatörlüğünün geçici olarak bir araya getirdiği Roma siyaseti parçalanmıştı; kimse yerine neyin geleceğinden emin değildi. Hâkim sınıfın en az diğer mensupları kadar MÖ 52'de Clodius'un ölümünü takip eden kalkışmaların tekrarından kaçınma gayretinde olan Marcus Antonius ve diğer Caesarlı liderler, başta Senato'yla birlikte kargaşaya karşı ortak bir cephe kurdular. Hatta suikasta karışanların önde gelenleri yüksek makamlara bile getirildi. Fakat muhafazakârlar Antonius'un yeni bir Caesar olmasından korkuyorlardı. Cicero üç yüzyıl önce Demosthenes'in Makedonyalı II. Philippos'a karşı yaptığı (bu nedenle *Philippica* adıyla bilinen) konuşmaları model alan bir dizi suçlayıcı konuşma yaptı. Ne gariptir ki, *optimates*'e en güçlü silahlarını veren ölü adamın kendisiymiş gibi gözüküyordu. Meşru bir oğlu olmayan Caesar 19 yaşındaki yeğeni Gaius Octavianus'u evlatlığı ve arazilerinin mirasçısı olarak seçmişti. Böylece, geleneksel olarak (şimdi, o zamanlar değil) Octavianus adıyla anılacak olan bu genç adam Gaius Iulius Caesar Octavianus haline gelmişti.

Octavianus tam bir muammaydı. Anneannesi Iulius Caesar'ın kız kardeşi olsa da, babası Velitrae'dan gelen mütevazı bir İtalyan şehirli ailesine mensuptu. Octavianus'un kendisi, terfi etmesiyle ilgili haberler geldiğinde hâlâ Doğu'daydı. Aniden Roma siyasetinin fırtınalı merkezine düşen bu genç ve "yeni adamın" Senato'nun büyük adamlarının kendisine rehberlik etmesine izin vereceğinden emin olunabilir miydi? Başta öyle gözüküyordu. Roma'ya vardığında Cicero ve diğerleri tarafından yaltaklanılıp gururu okşanan Octavianus, Senato ile ittifak halinde bir ordu toplayarak MÖ 43 yılının başlarında Antonius'un üzerine yürüdü. Kuzey İtalya'daki Mutina'da suikastçı Decimus Brutus'a karşı gönülsüz bir kuşatma sürdürmekte olan Antonius, kendisinden üstün kuvvetler karşısında Caesar'ın eski iktidar tabanı olan Gallia'ya çekildi. Yaz geldiğinde yeni bir ordu toplayarak saldırısına kaldığı yerden devam etti. Decimus Brutus'u Mutina'dan çıkarttı ve Roma'ya giden güney yolunu açtı. İki Caesarlı lider arasında topyekûn bir savaş olası gözüküyordu.

Fakat Octavianus'un konumu bir çelişkiyle maluldü ve sürdürülemezdi. Caesar adına bir ordu toplamıştı, fakat bu ordudan Senato için Caesarlı bir orduya karşı savaşmasını istiyordu. Askerler huzursuzdu ve sadakatlerinden emin olunamazdı. Savaşıp kazansalar bile, zaferleri sonuçta genel olarak Caesarlı davayı zayıflatacaktı. Ya eğer kaybederlerse? Octavianus'un fiziken bir korkak olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Kuş-

kusuz bir general değildi. Antonius'un lejyonlarına karşı verilecek savaşın akıbeti hakkında iyimser olmuş olamaz. Sınanmamıştı. İtibarı sadece miras aldığı isme dayanıyordu. Yenilgi, kariyerinin daha başlamadan bitmesi anlamına gelecekti. Hepsinden öte, Octavianus babasının evlatlığı ve Caesar'ı bir lider olması gibi basit bir nedenle bile, Caesar'ın partisi içinde, Senato tarafından desteklenen bir iç savaş çıkarma riskini alamazdı. Partinin liderliği için rakibini yok etmeye kararlı olduğundan, bunu Cicero ile ittifak halinde yapabileceğini düşünecek kadar naif olabilmıştı. Böylece MÖ 43 Temmuz'unda, Octavianus bir askerî darbeyle Roma'nın kontrolünü ele geçirdi ve Caesar'ın suikastçıları için çıkarılan affı iptal etti. Bunun ardından Antonius'a teklif götürdü.

Üç Caesar'ı lider, Octavianus, Antonius ve Gallia lejyonlarının komutanı Marcus Lepidus, "İkinci Triumvirlik"i kurmak üzere Kuzey İtalya'daki Bononia'da bir araya geldiler (gerçek iktidar ilk ikisinin elinde olsa da, Lepidus'un en önemli rolü iki başlıca rakip arasındaki dengeyi sağlamaktı). Sonra düşmanlarını yok etmeye koyuldular. Cicero'nun da dahil olduğu 300 senatör ve 2000 eques kanun kaçağı ilan edilerek öldürüldü ve aile arazilerine el konuldu. Yani bir *divus Iulius* (tanrısal Iulius) kültü yaratıldı. İmparatorluk, her biri bir triumvir tarafından yönetilen üç coğrafi bölgeye ayrıldı, fakat İtalya şimdilik üçü arasında paylaşıldı. Meseleleri böylece yoluna koyduktan sonra, triumvirler, Yunanistan'da Cumhuriyetçi bir ordu toplamakta olan suikastçı Brutus ve Cassius'a karşı savaşa hazırlanıldılar. Caesar'ı ertesi yıl (MÖ 42) Adriyatik'i geçerek Cumhuriyetçilerin karşısına çıkmak üzere Makedonya'ya ilerlediler. Antonius ve Octavianus Philippi yakınlarında ilki Cassius'a, ikincisiyse üç hafta sonra Brutus'a karşı olmak üzere iki kez savaşa girdiler: Her ikisinde de Cumhuriyetçiler yenildi ve liderleri intihar etti; yakalanan subaylar idam edilirken, erler Caesar'ın ordusuna katıldı.

Caesar'ı isyan halindeki Cumhuriyetçiliği önce Roma'daki bir darbeyle, sonra da Philippi'deki savaş meydanında ezmek için kendi aralarında bir iç savaşa girmekten çekinmişlerdi. Lepidus olayların akışıyla önemini yitirmişti. Antonius başarılı askerî liderliği sayesinde geçici bir üstünlük sağlamıştı. Octavianus iktidar tabanı sağlam, fakat itibarı lekelenmiş bir şekilde süreçten çıkmıştı. MÖ 44 yılında Senato ile kurduğu ittifakın ardından aniden taraf değiştirmesi ve MÖ 43 yılında düzenlediği askerî darbe onun ilke ya da şeref yoksunu hırslı bir fırsatçı olduğunu göstermişti. Aynı zamanda ateşli bir katildi de. Darbeyi takip eden kanlı tasfiyesi, evlatlığı olduğu babasının merhametiyle keskin bir karşıtlık içindeydi ve Philippi'den sonra mağlup olmuş düşmanlarına karşı davranışları hoyrat ve acımasızdı; o kadar ki, Suetonius'un anlattığına göre, "esirler,

zincirleri çözülürken, hürmetkâr bir şekilde, fatihleri olarak Antonius'u selamlamış, fakat Augustus'un [Octavianus] yüzüne en ağza alınmaz sıfatlarla hakaret etmişlerdi."²¹ Zayıf, yeteneksiz, ahlaksız, çıkarıcı, kibirli, katil: Tüm bu sıfatlar Octavianus'a uygundu ve bu gerçekten tiksindirici adamın, Augustus rejiminin imaj yaratıcıları tarafından büyülenen bir dizi eskiçağ tarihçisine takdir edilmesi gerçekten şaşırtıcıdır. Aslında o, tarihin en kanlı tiranlarından biriydi.

Triumvirler şimdi genişlettikleri hâkimiyet bölgelerini yeniden bölüşeceklendi. Lepidus Afrika'yı, Octavianus Roma ve İtalya da dahil olmak üzere Batı'nın büyük bir kısmını ve Antonius da Doğu'nun sorumluluğunu aldı. Önde gelen iki triumvir arasındaki nihai karşılaşma kaçınılmaz idiyse de bu, kendi hâkimiyet alanlarının talepleri ve dikkatlerini başka yere çekmesi nedeniyle yıllarca ertelendi. Bölüşmenin Antonius'un lehine olduğu ortaya çıktı. Doğu daha zengindi ve Caesar'ın planladığı Parth seferinin yeniden gündeme getirilmesiyle askerî bir şöhret fırsatı sunuyordu. Octavianus'un payına düşense, aksine hem yavan hem de tehlikeliydi.

İlk olarak 100.000 Philippi gazisini yerleştirmek için toprak bulması gerekliydi. İtalyalı toprak sahiplerinin öfkesi, MÖ 41'de toprak müsaderelerine ve diğer baskıcı önlemlere karşı bir isyan çıkartan Marcus'un kardeşi Lucius Antonius tarafından başarılı bir şekilde kullanılmıştı. Fakat bunun yanlış bir karar olduğu ortaya çıktı: Lucius Antonius Perusia'da kuşatılarak yenildi ve savaş sadece Octavianus'un Batı'da sahip olduğu desteği göstermekle kaldı. Dahası, kendisini müdahale etmek zorunda hisseden Lucius'un kardeşi, Octavianus'a meydan okumak için gecikmeli olarak Brundisium'a çıktı; fakat iki Caesarlı ordunun askerleri bir araya gelerek savaşmayı reddettiler ve liderlerini anlaştırmaya zorladılar. MÖ 40 yılında imzalanan Brundisium Paketi, artık Antonius'un Octavianus'un kız kardeşiyle olan evliliğiyle de mühürlenmiş olan İkinci Triumvirlik'i tazeledi. İmparatorluğun paylaşımı yeniden müzakere edildi ve ayrıntılı değişiklikler yapıldı. Bununla birlikte, Antonius'un çıkarlarının uzun vadeli olarak zarar gördüğüne dair kanıtlar vardı. Kardeşi İtalyalı toprak sahipleri adına isyan çıkarmıştı. Octavianus ise toprağa aç olan Caesarlı eski askerleri savunmuştu. Kısa süre sonra Caesarlı general Calenus'un ölmesiyle birlikte, komutasındaki 11 Gallia lejyonunun tümü Octavianus'a sadakatini ilan etti.

Fakat sonraki on yıl boyunca Octavianus İtalya'yı savunmak için yaptığı savaşlarla meşgul oldu. MÖ 42 ve 36 yılları arasında, Sicilya'daki askerî üslerini kullanarak faaliyet gösteren Pompeius'un hayatta kalan küçük oğlu (büyüğü Munda'da öldürülmüştü) Sextus Pompeius ile savaş halindeydi. Pompeius'un donanmasının faaliyetleri deniz ticaretini, özellikle

de Roma'nın tahıl ikmalini tehdit ediyordu, bu nedenle ezilmesi askerî bir gereklilik haline gelmişti. Fakat Octavianus'un kuvvetleri püskürtüldü ve savaş sürüncemede kaldı. Marcus Agrippa şimdi Octavianus'un başlıca komutanı ve sadık taraftarı olarak ortaya çıkmıştı. Büyük bir maliyet ve çabayla Napoli Körfezi'nde, genişletilmiş bir filonun inşa edilebileceği yeni bir tersane kurdu. Octavianus'un MÖ 38'de Tarentum'da Triumvirlik'in bir kez daha yenilenmesine yönelik görüşmeler yaptığı Antonius tarafından gönderilen gemilerle takviye edilecek bu yeni filo, sonunda Sextus Pompeius'u MÖ 36 yılında Messina Boğazları yakınındaki Naulochus Savaşı'na zorladı ve ona ezici bir mağlubiyet yaşattı. Sextus Pompeius'a karşı toplanan kuvvetler terhis edileceğinden şimdi ikinci bir büyük toprak düzenlenmesi yapılması gerekiyordu. Bununla birlikte Octavianus büyük bir orduyu elinde tuttu ve MÖ 34-35 yılları arasında (kuzeybatı Balkanlar'ın kıyı bölgesi olan) Illyricum'a bir fetih seferi düzenlendi. Fakat kuzeye, Danuvius Nehri'ne doğru ilerlemeye yönelik hırslı planları kısa süre içinde yarım kaldı. Antonius ile ilişkiler tatsızlaşmış ve MÖ 33'ten itibaren Octavianus yeni bir iç savaşa hazırlanmaya başlamıştı.

Antonius'un Parth İmparatorluğu'na yönelik saldırısı –Crassus'un ki gibi– çok kötü seyretilmişti. Güçlü süvari ve hafif piyade birliklerinin hayati önem taşıdığına ilişkin ders öğrenilmiş olsa da, Antonius Mezopotamya'yı pas geçerek İran'ın içlerine doğrudan saldırmayı seçmişti. Kış yaklaştıkça, Parthları savaş meydanına çekmeyi başaramayan ordusu kendisini tehlikeli bir şekilde uzun ve saldırıya açık bir ikmal hattının ucunda bulmuştu. Parth avcı birliklerinin Antonius'un geri çekilen ordusuna yönelik MÖ 36-35 kışındaki amansız saldırıları, ordusunu kırıp geçirdi. Ordusunun gücü tam da Octavianus'un kinin, Sextus Pompeius'un yenilgisinin ardından zirveye çıktığı anda zayıflamıştı. Zafiyetinin farkında olan Antonius Mısır'ın Yunan kraliçesi Cleopatra ile daha yakın bir ittifaka girdi. Antonius'un –kendisinden önceki Caesar gibi– Cleopatra'nın sevgilisi olduğu su götürmez olsa da, bundan Roma triumviri ile Yunan hükümdarı arasındaki ittifaka şehvetin yön verdiği sonucu çıkmaz. Daha ziyade, Antonius Parth seferi için Cleopatra'nın askerî desteğine ihtiyaç duyuyordu ve geri çekilmesinin ardından bu ihtiyaç daha da artmıştı. Bunun karşılığıysa Media, Parthia, Armenia, Palaestina ve Nabataeus Arabia'sının bazı bölgeleri, Kıbrıs, Cyrene, Suriye ve Kilikya'nın Cleopatra'nın imparatorluğuna katıldığı ("İskenderiye Bağışları" adı verilen) bir dizi siyasi tavizle ödendi. Roma eyaletlerinden, mahmi devletlerden ve gelecekte fethedilecek yerlerden oluşan bu topraklar, ya bizzat Cleopatra, ya çiftin bekledikleri erkek çocukları ya da Caesar'ın Cleopatra'dan doğan oğlu Ptolemaios Caesarion tarafından yönetilecekti. Eskiçağ tarihçisi Max Carry bu duru-

mun sonuçlarını kısa ve özlü bir biçimde toparlar: “Eğer bu toprak transferlerinin tümü gerçekleşmiş olsaydı, sonuç Roma İmparatorluğu içinde yeni bir imparatorluğun kurulması olurdu ve her halükârda Roma toprakları iki rakip devlete bölünürdü. Antonius’un Cleopatra’ya yönelik teveccühü, gerçekten bir ihanet olmasa bile, kolayca böyle yorumlanabilirdi.”²²

Durumun Octavianus’un propagandacıları tarafından böyle yorumlandığı kesindir. Antonius, Doğu’nun dekadansı tarafından yozlaştırılmış ve sinsi bir fettanın iğdiş ettiği bir Romalı olarak klişeleştirilmiştir. Bizimle onlar, uygarlıkla barbarlık, Batı ile Doğu arasındaki Manesçi mücadeledede, iğrenç bir dönemti o. “Onların [Octavianus’un Actium’daki deniz savaşında yer alan kuvvetlerinin] karşısında Antonius vardı; onunla birlikte, güvertede, Mısırlılar ve en uzaktaki Bactria’ya kadar Doğu’nun bütün gücü vardı; onun tarafında Doğu’nun serveti ve çeşitli tasarımlara sahip silahları vardı, ve o –ne utanç verici ki– arkasında Mısırlı karısıyla, muzafferane bir şekilde şafağın ve Kızıl Deniz kıyılarının uluslarından geldi. ... Ortadaki kraliçe kendi ülkesinin teflerini çaldırarak birliklerini çağırdı. ... Onun her türden canavar şeklindeki tanrıları, hatta havlayan Anubis bile, Neptunus, Venus ve bizzat Minerva’ya silah kaldırdı,”²³ diyor du Augustusçu saray şairi Vergilius.

Başlangıçta, Antonius’un Triumvirlik’in bölüşümünden aldığı pay daha tatlıymış gibi gözükebilir. Octavianus’un payına askerler için çiftlik yapmak üzere İtalyalı toprak sahiplerini mülksüzleştirmek gibi tatsız bir görev ve Sextus Pompeius’un denizdeki akıncılarına karşı cezbedici fakat pahalı ve zorlu bir savaş düşmüşken, Antonius bir Doğu seferinde şöhrat kazanmaya hazırlanıyormuş gibi görünüyordu. Fakat işler farklı gelişti. Cumhuriyetçi muhalefet ezildi ve İtalya’da ve Batı’da barış tesis edildi. Tükenmiş olan Roma toplamı görece bir istikrara kavuştu. Octavianus kendisini farklı bir şekilde sunmayı başarmıştı: O artık canı bir iç savaş hizip lideri değildi, saray sanatçıları tarafından çizilen yurtsever ve babacan bir devlet adamı imajına yaklaştırmaya başlamıştı. Hem mülk sahibi sınıflar hem de sıradan halk arasındaki popülaritesi artmıştı. Fakat esas önemli olan askeri gücüydü. İtalya ve Gallia Cisalpine’sinin kontrolü belirleyici bir üstünlüktü: Bunlar hâlâ Roma ordusunun başlıca asker kaynaklarıydı ve Octavianus’un emrindeki 45 lejyon ile 500 savaş gemisindeki adamların büyük bir kısmı buralardan geliyordu. Bu adamlar, Antonius ile mücadelesinde temsil ettiğini ileri sürdüğü geleneksel *Romanitas*’ın askerî açıdan cisimleşmiş halleriydi. Şair, Actium hakkında pek de yanılmamıştı. Octavianus’un kuvvetleri, dil, din ve ideoloji açısından Antonius’un çok dilli ordusunda olmayan bir birliğe sahipti; Romalılar Doğu ordusunda azınlıktı ve bu kadar çok egzotik müttefik arasındaki

hoşnutsuzlukları, savaştan önceki gün ve saatlerde yaşanan askerden kaçma dalgalarına yansımıştı.

Nihai yarılma MÖ 32'de gerçekleşti. Antonius MÖ 35'ten sonra karısı Octavia'yı görmeyi reddetmişti. MÖ 33 yılında Cleopatra ile evlenmiş ve Yunan hanedan hukukuna göre Mısır kraliçesinin kocası haline gelmişti. Bununla birlikte, MÖ 31'e kadar, Octavianus harekete geçmeye hazır değildi; ancak ondan sonra İtalya'daki tabanının güvenli, kuvvetlerinin yeterince büyük, uyum ve adanmışlıklarının kesin olduğundan emin olabildi. Antonius ve Cleopatra Doğu imparatorluklarına yönelik bir saldırıyı engellemek için harekete geçtiler ve böylece, tıpkı MÖ 48 ve 42'de olduğu gibi, iç savaş Yunanistan'da cereyan etti. Fakat Doğu kuvvetleri merkezî bir komuta ve ortak bir davadan yoksundu. Kötü idare edilen ve moralsiz filoları kendisini, ikmalinin tükeneyeceği ve kaçaklar nedeniyle zayıflayacağı Yunanistan'ın kuzeybatı sahilindeki Actium limanında kuşatılmış halde buldu. Antonius kitlesel bir yarma harekâtına kalkıştı, fakat takip eden karmaşık ve dağınık çarpışmada, sadece Cleopatra, Antonius ve 60 kadar gemi kuşatmayı yarabildi; Doğu filosunun geri kalanı limana dönerek kısa bir süre sonra teslim oldu.

Octavianus karadan Doğu'ya, Yunanistan'a, Asia Minor'a, Suriye'ye, Levant'a ve sonunda Mısır'a ilerledi. Pek az direnişle karşılaştı. Antonius'un imparatorluğu içi boş bir kabuktan ibaretti. Efendileri kaçtıktan sonra Doğu halklarının direnişte herhangi bir çıkarı kalmamıştı. Octavianus'un ilerleyişi yeni hükümdarın kendisini yeni tebaasına gösterdiği bir zafer alayıydı. Octavianus MÖ 30 yılında Mısır'a ulaştığında Antonius ile Cleopatra intihar ettiler. Onları yenen kişi artık tüm Roma dünyasının efendisiydi. Ve insanlar ilk başta emin olamasalar da, iç savaşlar nihayet sona ermişti. Roma Devrimi tamamlanmıştı. Senato devrilmiş ve yerini askerî bir diktatöre, bir yeni adamlar rejimine ve muhafazakâr bir reform politikasına bırakmıştı.

PAX ROMANA, MÖ 30-MS 161

Yeni Düzen: Augustus'un Hükümdarlığı, MÖ 30-MS 14

Octavianus MÖ 30 yılında Roma'ya son derece popüler bir şekilde döndü. Hükümdarlığının geri kalanı boyunca da böyle kalacaktı. Oligarşik karşı devrimi engelleyen Caesarci bir lider, savaşı sona erdirmeye ve yeni bir barış ve refah dönemi güvencesi veren askerî bir diktatör, dış düşmanları ezebilen ve imparatorluğun sınırlarını genişletebilen bir fatihtir. Fakat otoritesi anayasal bir anomali, gerçek iktidar tabanıysa orduydü ve pek çok gizli düşmanı Roma devletinin karanlık kuytularında pusuya yatmıştı. Kendisini evlatlık alan babasının kaderi ürpertici bir uyarıydı. Bu yüzden Octavianus'un esas olarak iki amacı vardı. İlk olarak fazla askerleri terhis etmek ve normal sivil idareyi yeniden tesis etmek. İkinci olaraksa, takipçilerini ödüllendirmek, mağlup düşmanlarıyla uzlaşmak ve Roma hâkim sınıfını tekrar birleştirecek, genişletecek ve kuvvetlendirecek kapsamlı bir siyasi düzenleme yapmak. Askersizleştirme birinci önceliğiydi.

Actium ordusu, kısa süre içinde, Octavianus'un üçüncü büyük toprak iskânıyla terhis edildi. Sadece bu örnekte mülksüzleştirilen İtalyalı toprak sahiplerine tazminat ödenmişti. Octavianus'un MÖ 41, 36 ve 30 tarihli üç toprak iskânında, İtalya topraklarının yüzde 5'inin el değiştirdiği, 300.000 ailenin çiftlik sahibi olduğu ve 150 milyon *denarii* harcandığı tahmin edilmektedir. Yeni askerlerin yabancı düşmanlar –Balkan kabileleri ve bir Yunan kraliçesi– karşısında kazandıkları zaferler ertesi yıl, Illyricum, Actium ve İskenderiye seferleri için gerektiği gibi düzenlenen üç zafer alayıyla kutlandı. Roma geleneği iç savaşdaki zaferler için zafer alaylarına izin vermiyordu; fakat Brutus, Cassius, Sextus Pompeius ve Marcus Antonius'un cesetleri üzerinde zafer kutlamak, eski düşmanlarla uzlaşmayı kafasına koymuş bir rejime pek de uymazdı zaten. Yine de MÖ 28'de gerici senatörlere yönelik bir tasfiye gerçekleştirildi ve 200'ü Senato'dan çıkarıldı; bununla birlikte savaş zamanı tasfiyelerinin aksine, hiçbirisi idam edilmedi ya

da mülklerini kaybetmedi. Yaklaşım netti: Galipler ödüllendirilmeli, rejim hâkimiyetini perçinlemeli, fakat bu sırada muhaliflerin izi yok edilene dek sürülmemeli ve siyasetlerini gözden geçirmeye hazır olanlar zamanla zenginleşmenin yollarını bulabilmeliydi.

Yine de rejim hâlâ herhangi bir istikrar görüntüsünden yoksundu. Octavianus için kullanılan *Princeps* (en önde gelen adam) terimi, sadece yöneticinin sıra dışı otoritesini gösteren, anayasal önemi haiz olmayan bir unvandı. Diktatörün iktidarını yasal bir biçime kavuşturmaya ve sah-te “Cumhuriyet”i yeniden kurma” iddiasına itibar kazandırmaya yönelik –MÖ 27 ve 23’te– peş peşe iki girişimde bulunuldu. Octavianus bundan böyle bilineceği “Augustus” ismini bunlardan ilkiyle aldı. “Kutsal” sözcüğüyle benzer bir anlama sahip olan bu isim, MÖ 30’ların ortalarından bu yana yönetici imgesini baştan aşağı değiştiren dönüşümü temsil ediyordu. Fakat ilk düzenleme kısa süre içerisinde Augustus’un anayasal otoritesinin her yıl yeniden getirildiği konsüllük görevine dayanacağı beklentisi karşısında çöktü. Bu sürdürülemezdi: Hükümdara çok fazla iş yüklüyor ve çok sayıda potansiyel adayın önünü keserek beraberinde senatörleri yabancılaştırma riskini getiriyordu. Bu nedenle MÖ 23’ten sonra Augustus nadiren konsüllük makamına geldi (fakat MÖ 19’dan başlayarak Senato’da iki konsülün *arasına* yerleştirilmiş özel bir koltuğa sahipti). Bunun yerine kendisini bir halk lideri olarak sunmasını sağlayan ve ona halka yasa teklifleri sunan ve yüksek mahkeme olarak işleyen Senato’yu toplantıya çağırma yetkisi veren *tribunicia potestas*’ı (tribünlük iktidarını) kullandı. Dahası triumvirlerin *commendatio* (tavsiyede bulunma) yetkisini, yani fiilen magistratlıklar için aday belirleme hakkını da elinde tuttu. İktidarı eyaletlerde, Senato’ya bağlı eyaletleri yöneten prokonsüller üzerinde *maius imperium* (yüksek otorite) ve imparatorluğa bağlı eyaletlerde *proconsulare imperium* (prokonsüllük otoritesi) biçimini aldı (ve tüm diğerlerinin aksine, onun *imperium*’u Roma’ya girdiğinde sona ermiyordu). Bu ayrım sadece küçük garnizonlara sahip (Senato’ya bağlı) eski eyaletlerle, ordunun ana gövdesinin artık yerleştirilmiş olduğu (imparatorluğa bağlı) sınır eyaletleri arasındaydı. Augustus’un *legati* (*legates*: devredilmiş yetkilere sahip temsilciler) sıfatı taşıyan valilerce yönetilen sınır eyaletleri üzerindeki doğrudan denetimi, *de facto* Roma ordusunun başkomutanı olması anlamına geliyordu. Bundan da ötesi, Geç Cumhuriyet dönemi savaş beylerinin ordunun hamisi rolünü de miras almıştı: Maaşlardan, askerlerin içinde bulunduğu koşullardan, ikramiyelerden ve emeklilik paketlerinden sorumluydu ve askerler bunu kabul ederek, orduya yazılırken imparatora sadakat yemini ediyorlardı. Augustus kendisini seçilmiş bir siyasetçi gibi gösteren askerî bir diktatördü. İktidarının özü

ve biçimleri birbirinden farklıydı. Fakat o an için pek çok insan bu gerçeği açığa vurmamayı tercih ediyordu: Kaybedecek çok fazla şey vardı. Arada sırada, birileri çıkıp maskeyi indirmeye kalkıştıklarında, hemen ortadan kaldırılıyorlardı. Çoğunluksa bu durum karşısında, barışı, düzeni, kariyeri ve kolay bir yaşamı tercih ederek kafasını çeviriyordu. Siyaset kişiselleşmişti: Artık ilkeler ve siyaset üzerine kolektif bir mücadele olmaktan çıkmış, kişisel yükselme için çevrilen bir saray entrikası, genişlemiş idari mekanizmanın zirvesinde ganimet üzerine yapılan bir didişme haline gelmişti.

Hiyerarşinin temelyapısı yeni değildi. Augustus'un amacı eski düzenin taraftarlarını bir süreklilik görüntüsüyle aldatmaktı. Fakat Cumhuriyet'in kurumları, daha çok sayıda insana açılmalarının yanı sıra, artık yukarıdan dikkatli bir düzenlemeye de tabiydiler. MÖ 28'deki tasfiyelerin ardından, Senato'daki koltukların sayısı MÖ 18 ve 13 yıllarında daha da düşürüldü ve yaklaşık bin kişilik hantal bir toplamın sayısı 600 civarına indirildi. Senato'ya üyelik için, en önemlisi 250.000 *denarii*'lik asgari mülkiyet sahipliği olan katı şartlar vardı. Önce eques, ardından senatör olan İtalyan kent aristokrasilerinin en başarılı kesimlerinden devşirilen düzenli bir taze kan akışı söz konusuydu. Senato ağırlıklı olarak (fakat münhasıran değil) emperyal himayeye bağımlı kalıtsal bir makam aristokrasisine dönüşmüştü. Equester tabakasının ikinci seksiyonu da yeniden düzenlendi ve asgari mülkiyet şartı 100.000 *denarii* olarak belirlendi. Roma'daki emperyal muhafız birlikleri olan Praetor Muhafızlarının iki Praetor bölgesi ve senatörlerin ziyaret bile etmelerine izin verilmeyen imparatorluğa bağlı yeni bir eyalet olan Mısır'ın valiliği gibi en yüksek emperyal makamlara doğru çıkan resmî kariyer basamakları tasarlandı. Equesler artık jürili mahkemelerde yer alma gibi münhasır bir haktan da yararlanabiliyorlardı. Hem senatörler hem de equesler –ve daha mütevazı statülere sahip pek çok başka kişi– için gelmeyi ümit edebilecekleri makamların sayı ve çeşitliliği hızla artmıştı.

Eski Cumhuriyet altyapısının ve unvanlarının büyük bir kısmı sisteme dahil edilse de, hükümet idaresi, imparatorlar döneminde özünde tamamen yeni bir şeye dönüşecek şekilde yeniden düzenlenmiş ve genişletilmişti. İmparatorluğa bağlı eyaletlerin her biri için, her biri kendi ekibine sahip ve doğrudan imparatora rapor veren adalet, genel idare ve askerî işlerden sorumlu bir valiyle, maliyeden sorumlu bir procurator gerekliydi. Artık bir milyon kişinin emperyal başkenti haline gelmiş olan Roma, kalıcı olarak atanan ve tek başlarına ya da kurullarla birlikte faaliyet gösteren, her biri su tedariki, kanalizasyon, tahıl dağıtımı, itfaiye, inşaat denetimleri, polis gibi bir departmandan sorumlu küratörler (*curatores*) ya

da “Praefectuslar” (*praefecti*) tarafından idare ediliyordu. Emirlerindeki adamlar itfaiyecilerden ve gece bekçilerinden (*cohortes vigilum*) oluşan yedi adet 500’er kişilik paramiliter kohortla ve üç adet 1000’er kişilik ön cephe toplum polisi kohortu (*cohortes urbanae*) içeriyordu; bunlar kışlaları şehirde bulunan seçkin emperyal muhafız birliklerini teşkil eden dokuz adet 500’er kişilik Praetor Muhafızı grubuna ekti. En yüksek düzeyde ya *consilium principis* (belki de en iyi “Mahrem Konsey” şeklinde tercüme edilebilir) danışmanları ya da çok sayıda azatlının da aralarında bulunduğu (*liberti*: azat edilmiş köle) emperyal hanehalkı üyeleri olarak imparatora şahsen eşlik eden kişiler vardı. Azatlılar genel olarak aristokratik hane halklarında mevcut olsalar da bu örnekte kısa süre içinde himayenin en yüksek kaynağının bekçileri olarak uğursuz bir üne kavuşacaklardı.

Roma’nın ötesinde, İtalya’da ve Helenleşmiş Doğu’da ve daha Romalılaşmış Batı eyaletlerinde, yerel yönetimler mülkiyet sahiplikleri sayesinde şehir konseylerine üye olan eşrafin güvenli ellerinde emanet edilmişti. Bu *decuriones* ya da (pek çok Batı eyaletlerinde adlandırıldıkları biçimiyle) *curiales* fiiliyatta Roma aristokrasisinin üçüncü kuşağını oluşturuyorlardı. Esasen mülklerinin güvenliği, imtiyazlarının korunması ve kendi kişisel terfileriyle ilgilenen decurionlar vergilerin toplanmasında, düzenin sağlanmasında ve *Romantias*’ın yerleşmesinde güvenilebilecek imparatorluğa sadık bir sınıftı. Temsil ettikleri muhafazakâr blok Caesar ve özellikle Octavianus-Augustus tarafından kurulmuş çok sayıda *coloniae* –yeni Roma yurttaşı yerleşimleri– ile takviye edilmişti. Belirtildiği üzere, İtalya’da Caesar’cı eski askerlere ait muhtemelen 300.000 civarında çiftlik vardı ve bunların arazi tapuları, kurulmasına yardımcı oldukları ve dolaşısıyla kendilerini savunulmasına adadıkları rejime bağlıydı.

Özgür yoksullar arasında bile rejim, bir yargıda bulunabileceğimiz kadarıyla popülerdi. Barış, çiftliklerin zenginleşmesi ve ticaretin gelişmesi anlamına geliyordu. İş, üretim için pazar, belirli ölçülerde güvenlik, gelecek için umut vardı. Özellikle Roma’da, ama aynı zamanda diğer şehirlerde de, inşaat ve dekorasyon işiyle uğraşanlar için çok sayıda iş olanağı mevcuttu. “Roma’yı tuğlalardan inşa edilmiş halde buldum,” diye ilan ediyordu Augustus. “Onu mermerle örtülmüş şekilde bırakıyorum.”²¹ Mübalağa hoş görülebilir: Augustus’un tahtta oturduğu dönem boyunca şehirde inşa edilen, yeniden yapılan ya da onarılan çok sayıda binanın varlığından haberdarız ki bunların arasında Capitolinus’taki Iuppiter Tapınağı, Palatium’daki Apollon Tapınağı ve alana tepeden bakan İntikamcı Mars Tapınağı’yla Augustus Forumu gibi en büyükleri de bulunuyordu. Ayrıntıların büyük bir kısmı için bizzat Augustus’a teşekkür etmemiz gerekiyor. Sıra dışı bir çağdaş kaynak, “Tanrısal Augustus’un Yaptığı İşler” (*Res Ges-*

tae Divi Augusti), neredeyse eksiksiz olarak, Türkiye'deki Ankara şehrinde bulunan Roma ve Augustus Tapınağı'nın duvarlarında yer alan bir taş yazıt biçiminde günümüze ulaşmıştır. Kuşkusuz, başlangıçta imparatorluğun pek çok yerinde halka açık bir şekilde sergilenmişti. Bu eserde, imparator sahip olduğu makam ve unvanları, kamusal amaçlarla gerçekleştirdiği kişisel harcamaları ve savaş ve barışta yaptıklarını sıralar. Kapsamlı bir siyasi tanıklığa benzemektedir. Örneğin, Augustus dönemi Roma'sının sadece büyük inşaat projelerinin değil aynı zamanda sadaka ve gösterilerin de şehri olduğunu esas olarak *Res Gestae*'dan öğreniriz. "Romalı pleblere babamın dileği gereği adam başına 300 *sestertius* ödedim. ... Kendi himayemdekilere her bir kişi için 400 *sestertius*'luk bir bahşış verdim. ... Benim bahşışleri verdiğim kişilerin sayısı hiçbir zaman 250.000 kişiden az olmadı. ... Üç kez kendi adıma, beş kez de oğullarımın ve torunlarımın adına gladyatör oyunları düzenledim. ... İki kez kendi adıma dünyanın her tarafından davet edilmiş atletlerin gösterilerini sergilettim. ... Yirmi altı kez insanlar için Circus'ta, Forum'da ya da amfitiyatrolarda, Afrika'dan gelen vahşi hayvanların avlandığı, 3500 hayvanın öldürüldüğü gösteriler düzenledim. ..."² Augustus'un uysal bir ayaktakımı yaratmak için formülü iş, ekmek ve gösterilerdi.

Bununla birlikte, rejim bu grupların hepsinden –senatörlerden, equesterlerden, memurlardan, decurionlardan, eski askerlerden, çiftçilerden, ayakta kimından– daha çok askerlerine dayanıyordu. Ordu küçültülerek her biri, tümü Roma yurttaşı olan ve uzun süre görev yapan profesyonellerden oluşan 28 (daha sonra 25) lejyonluk daimi bir güce dönüştürülmüştü. 5000 kişilik her bir lejyon on gruba, her grup altı centuriye ayrılmış ve böylece temel taktik alt-birimi bir centurionun komutasındaki 80 ağır piyadeden oluşan bir centuri haline gelmişti. Her lejyon aynı zamanda keşif ve iletişimi için küçük bir süvari birimiyle, 60 hafif okçuyla, 10 ağır taş atıcıdan oluşan kuvvetli bir vurucu sahra gücüne sahipti. Yaklaşık 125.000 lejyonerin yanı sıra, kabaca eşit sayıda yardımcı kuvvet de bulunuyordu. Yurttaş olmayanlardan oluşan bu birlikler, geleneksel olarak süvari, hafif piyade ve diğer uzman sınıflar için Roma'nın müttefiklerinden toplanan askerlere benziyorlardı; fakat artık düzenli birlikler şeklinde örgütlenerek daimi orduya dahil edilmişlerdi. Lejyonerler 20 yıl görev yapıyor ve yüksek maaşlarla iyi hizmet koşullarından yararlanıyorlardı. Emekli olduklarında yerleştikleri toplulukların varlıklı mensupları olmalarına yetecek toprak ya da para bağışları alıyorlardı. Yardımcı birliklerde görev yapmak da iyi maaş ve şartlar ve bunlara ek olarak, 25 yıllık hizmetin tamamlanması halinde son derece arzulanan bir imtiyaz olan Roma yurttaşlığı bahşedilmesini vaat ediyordu.

Devletin vergi gelirlerinin yarısı ya da daha fazlası orduya harcanıyordu. İmparatorun kişisel servetinin büyük bir kısmı –iç savaştan elde edilen kazançlar şimdi geniş bir emperyal mülk biçiminde organize edilmişti–bunu desteklemek için harcanıyordu. Askerler imparatoru başkomutanları olarak görüyor, ona sadakat yemini ediyor ve maaş, ikramiye ve emekli aylığı dağıtan etkin bir hami olmaya devam ettiği sürece ona olan derin bağlılıklarını sürdürüyorlardı. O halde imparatorluğun merkezinde, iktidar ağının etrafında örüldüğü devlet-ordu düğümü duruyordu. Bu, bin kadar şehrin decurionlarının imparatorluk sathında vergileri topladığı, devletin gelirleri orduya ödeme şeklinde yeniden dağıttığı ve askerlerin maaşlarını harcayarak sivil ekonomiye yeniden para pompaladığı bir “vergi ödeme döngüsü”yle besleniyordu. Devlet-ordu düğümü ve vergi ödeme döngüsü, MS 1. ve 5. yüzyıllar arasında Roma devletinin temel ayırt edici özelliğini oluşturunuyordu.

Augustus, ordusunun neredeyse tamamını sınır eyaletlerinde konuşlandırmıştı. Hükümdarlığının büyük bir kısmı boyunca askerler Roma tarihindeki en büyük fetih seferlerine katılmışlardı. Kazanılan topraklar bakımından Augustus, Roma’nın en büyük imparatorluk kurucusuydu. Geç Cumhuriyet’in kargaşası, birbiri ardına savaş beylerinin askeri zafer yoluyla yağmalanmış servet biriktirmek için rekabete girmeleriyle, Roma toplumuna güç katan yayılmacı dinamiği zirve noktasına taşımıştı. Augustus, bu açıdan Marius, Sulla, Pompeius ve Caesar silsilesinin bir devamıydı. Bu dönemde popülizmin faturası bir hayli artmıştı. *Res Gestae*’nın 15.-17. Bölümlerinde hükümdarlığı döneminde harcanan sarsıcı meblağların bir listesi yer alır: Yurttaşlara ve askerlere bahşiş olarak 280 milyon *denarii*, eski askerlerin yerleştirilmesi için toprak sahiplerine tazminat olarak 215 milyon *denarii*, imparatorun kişisel kaynaklarından devlet hazinesine yardım olarak 80 milyon *denarii*. Tek başına bu meblağlar 2.300 senatörün servetine denkti. *Res Gestae*’da, 19. Bölümde kaydedilen 15 büyük inşaat projesi ve 28. Bölümde bahsi geçen 82 tapınağın onarılması gibi pek çok başka harcama da sıralanmıştır. Bu eşine rastlanmamış cömertlik ancak süreklileşmiş bir savaşla karşılanabilirdi. Emperyal yayılma, her halükârda, rejimin ideolojisinin merkezindeydi. Destekçileri daha fazla şöret ve fetih için açgözlü beklentiler içindeydi. Vergilius’un anlattığı gibi, Roma’nın görevi dünyayı yönetmektir. Kendisini barışa adanmış ilan eden Augustus rejiminin varlığı, uzun soluklu emperyal şiddetle güvence altına alınmıştı.

Illyricum, İtalya’nın kuzeydoğu sınırını emniyete almak ve Balkanlar boyunca ve Danuvius’a kadar müteakip Roma ilerleyişi için sağlam bir sıçrama tahtası bulmak için MÖ 35-34 yıllarında fethedilmişti. Mı-

sır MÖ 30'da ilhak edilmişti. Kraliyet hazineleri zaman geçirmeksizin Octavianus'un savaş borçlarının ödenmesi için taşınmış, firavunların topraklarından imparatorların Roma'sına tahıl ve vergi akmaya başlamıştı. Trakya ve Moesia (modern Bulgaristan) MÖ 29-28'de istila edilmiş ve Roma sınırı Aşağı Danuvius'a taşınmıştı. Augustus MÖ 26-27'de büyük bir İspanya ve Gallia turuna çıktı ve Caesar'ın Britannia'ya yönelik yarım kalan saldırısının tazelenmesi açıkça tartışıldı. Fakat bunun yerine, odak noktası MÖ 26 ve 19 yılları arasında yarımadanın fethinin tamamlanacağı İspanya'ya çevrildi. Kuzeye nihayet boyun eğdirilmesi ve Leon'da yeni bir lejyoner üssünün kurulmasıyla, Celtiberialı kabilelere karşı 200 yıldır süren Roma askerî harekâtları sona ermiş oldu. Bu sırada, MÖ 25'te, Salassi, İtalya'nın kuzeybatı sınırında ezildi ve Alpler'den Gallia'ya uzanan Roma muhaberatı emniyete alındı. Doğu'daki silahlı diplomasi, MÖ 20 yılında Parthlarla, Carrhae'da 30 yıl önce ele geçirilen sancakların takdir toplayan iadesiyle simgelenen bir barış yapılmasını sağladı. Kuzey sınırı Yukarı Danuvius'a kadar genişletilerek MÖ 17-15 yıllarında Noricum ve Raetia eyaletleri yaratıldı. Bunun ardından MÖ 13 ile 7 yılları arasında, Balkanlar'ın boyunduruk altına alınmasının tamamlanması için Pannonia'ya, Elbe'ye kadar fethedilen Germania'ya ve büyük bir isyanın patlak verdiği Moesia ile Trakya'ya yönelik eşzamanlı istilalarla, stratejik saldırı zirve noktasına ulaştı. Aynı zamanda Augustus'un üvey oğulları olan, çağın en büyük askerlerinin, Pannonia'da Tiberius'un ve Germania'da Drusus'un komutasındaki devasa orduların karşısında, Roma'nın barbar düşmanları boyun eğdiler. Bu kadar devasa toprakların MÖ 7 yılındaki bu nihai saldırıyla istila edilmesi Augustus'un imparatorluğunun boyutunu iki katına çıkardı. Beş yüz yıllık Roma emperyalizmi olağanüstü bir zirveye ulaşmıştı. Augustusçu propagandanın açgözlü iddialarının doğruluğu, hem içeride hem de dışarıda bütünüyle kanıtlanmıştı.

Augustus Çağı'nın kültürü yüzyıllar boyuncatakdirtoplamıştır. Augustus Forumu, *Ara Pacis* heykelleri, Horatius'un, Ovidius'un ve Vergilius'un şiirleri başarının doruk noktasını temsil eder. Fakat biçimdeki zenginlik içerikteki sefaleti ortadan kaldıramaz. Augustus dönemi sanatı, diktatörlüğe ve imparatorluğa hizmet etmişti. Ele aldığı konular iktidarın boş propaganda mesajlarından ibaretti. Bazen ulusun ve şehrin efsanevi kurucuları Aeneas ya da Romulus'un yeniden dünyaya gelmiş hali, bazen *Pater Patria*, "Ülkesinin Hayırsever Babası", bazen de *imperator*, ordu komutanı ve dünya fatihi olarak resmedilen hükümdarın etrafında bir kişi kültü inşa edilmişti. "Augustus unvanını Senato'nun kararıyla aldım," diye iddia ediyordu diktatör, "ve evimin kapıları halk tarafından defne yapraklarıyla

süslendi, yurttaşlık tacı evimin girişine asıldı ve üzerindeki yazıtın tanıklık ettiği gibi, Roma Senatosu ve halkının kahramanlığımı, merhametimi, adaletimi ve adanmışlığımı kabul ederek verdiği altın bir kalkan, Iulii Senato Binasına dikildi.”³ Ulusal yeniden doğuş, on yıllar süren bir ihtilaf ve iç savaşın ardından yeni bir başlangıç sürekli tekrarlanan motiflerdi. Geleneksel kültler ve değerler rejimin geçmişi, cesaret, görev ve takvaya dayanan Cumhuriyet’in eski güzel günlerine geri dönüşünü temsil ediyordu. Verilen mesaj devrimin sona erdiğiydi: İmtiyazlarına yeniden kavuşan soyluluk rahat bir nefes alabilirdi; “yeni adamlardan” oluşan Augustusçu aristokrasi artık eski kan aristokrasisini hevesle kucaklayabilirdi; herkes Roma uygarlığı davasını Kuzeyli barbarlara ve Doğulu despotlara karşı yükseltmek için birleşebilirdi. İmparatorun ailesi ve arkadaşlarının güneydeki frizde, Romalı magistratlar, senatörler ve rahiplerinse kuzeydekinde görüldüğü *Ara Pacis* (Barış Sunağı) heykellerinde, yeni rejimle eski soyluluk böylece sembolik olarak birleştirilmiştir. Augustus’un mitik ve metaforik ataları olan Aeneas ve Romulus, batıdaki panelde resmedilirken, doğuda bereket imgeleri arasında Roma ve İtalya’nın dişil kişileştirilmeleri yer alır. Augustus Forumu’nun sütunlarındaki oyuklarda Roma kahramanlarının heykelleri bulunur, bir tarafta Cumhuriyet tarihinin büyük isimleri, diğer taraftaysa Caesar’ın ataları dizilmiştir. Meydanın uzak ucunda, Caesar’ın katillerinin yenilgisini kutlamak için dikilen İntikamcı Mars Tapınağı onlara yukarıdan bakar. Bu adamlar, galiplerin samimi-yetsiz imasıyla, günahkârca devletin uyumunu yok etmenin peşinde resmedilmiştir. Eğer biçim tek başına kriterse, Augustus dönemi sanatının pek çok örneği etkileyicidir. Eğer ölçüt içerik olacaksa, bu boş kafalı bir propaganda galerisinden başka bir şey değildir.

Fakat Augustus nihai çöküşüne yaklaştıkça *Nemesis* gelip çattı. MS 6 yılında, MÖ 12-9 yılları arasında Tiberius’un kudreti karşısında ezilen ve sonra askerî taleplerle kötürüm bırakılan Pannonialılar ayaklandılar. MÖ 35-34 yıllarında fethedilen Illyricum sakinleri hemen onlara katıldı. İşgal kuvvetleri temizlendi ve İtalya istilayla tehdit edildi. Germania’daki birliklerin geri getirilmesi gerekiyordu ve ancak Roma’nın gücü 100.000 kişiye ulaştığında imparatorluk için saldırıya geçmek mümkün hale geldi. Balkanlar’daki isyan MS 9 yılına gelindiğinde bastırılmış olsa da, bunu başarmak için gerekli olan Germania’daki garnizonun zayıflatılmasının sonuçları ölümcül oldu. Balkan Savaşı sırasında Drusus’un yerini Germania’daki Tiberius’la değiştirmek için Augustus, ülkeye ilişkin hiçbir tecrübesi bulunmayan ve imparatorluğun kontrolünü kısa süre önce fethedilmiş bölge sakinlerine vergilendirme ve Roma hukuku dayatarak pekiştirmeye kalkan Publius Quintilius Varus’u atadı. Che-

rusci kabilesinin Roma ordusunda yedek asker olarak hizmet etmiş ve eques statüsüyle Roma yurttaşlığı ihsan edilmiş Arminius isimli genç şefi isyana liderlik etmesi için seçildi. Varus ve üç lejyonu, Alman kabile savaşçılarından oluşan bir ordu tarafından pusuya düşürülüp yok edilecekleri Teutoburg Ormanı'na daldılar. Roma imparatorluk ordusunun yüzde 10'una denk gelen 25.000 asker komutanlarıyla birlikte can vererek imparatorluğun sınır savunmasında büyük bir delik açılmasına neden oldu. Bu MÖ 53'teki Carrhae'dan bu yana Roma'nın aldığı en kötü mağlubiyeti ve MÖ 105'teki Arausio'dan beri Kuzeyli barbarların elinde tattığı en acı yenilgiydi.

Rejim aniden korkunç derecede kırılanmış gibi göründü. Haberler Roma'ya ulaştığında, Praetor Muhafızlarına herhangi bir darbe girişimine karşı önlem olarak sokaklara çıkmaları emredildi. İmparatorluğun sadakatini kanıtlamış kimselerin ellerinde kalması için eyalet valileri görevlerinin başında bırakıldı. İlahi öfkeyi dindirmek ve ayaktakımının dikkatini dağıtmak için Iuppiter adına özel oyunlar düzenlendi. "Aslında," diye anlatır Suetonius, Augustus biyografisinde, "felaketi kalbinin o kadar derinlerinde hissetmişti ki, aylarca sakalını ve bıyığını kestirmede ve sık sık 'Quintilius Varus, bana lejyonlarımı geri ver!' diye bağırarak kafasını bir kapıya vurduğu ve her zaman bu olayın yıldönümünü derin bir yas günü olarak andığı söylenirdi."⁴

Augustus'un tepkisi, eğer olduğu gibi aktarıldıysa, yenilginin ağırlığını yansıtıyordu. Ordu imparatorluğun binlerce kilometrelik sınırlarını korumak için gereken asgari sayıya indirildi, ama yine de on binlerce insanın her yeni yılla birlikte yeni fetih savaşlarına katıldığı stratejisi, durmak bilmez saldırganlığını sürdürdü. Hem hâkim sınıfı istikrarın ve olağan yönetimin tesis edildiği konusunda temin etmek hem de maliyetleri azaltıp rejimi ayakta tutan harcamalar için kaynak yaratmak açısından askerlerin terhisi hayatiydi. Bunu takip eden ordunun sayısını azaltmaya yönelik atılan adımlar, rejimin ideolojisi ve destekçilerinin –özellikle de son derece önemli profesyonel subay sınıfının– beklentilerinin onu kesintisiz bir askerî macera dizisine sevk ettiği bir dönemde, imparatorluğu stratejik bir rezervden yoksun bırakmıştı. Sonuç imparatorluğun askerî açıdan aşırı genişlemesi oldu, öyle ki ordu rezervlerden yoksun olduğu için, tek bir büyük taktik hata beraberinde stratejik bir felaket riskini getirebilirdi. Arminius'un German sürüsünün zaferden sonra dağılması gerçekten bir şanstı. Düşmanlarını yok etmekten memnun Germanlar, vergi tahsilatlarından kurtulmuş ve zengin ganimetlerle evlerine dönmüşlerdi. Fakat Roma başka bir Teutoburg Ormanı riskini alamazdı. Augustus tüm cephelerdeki taarruz harekâtlarını durdurdu. Halefi –ne gariptir ki büyük

asker Tiberius– bu siyaseti sürdürecekti. MS 43 yılından önce imparatorluk tekrar büyük bir askerî taarruza geçemeyecekti. Ondan sonra bile, Britannia’nın istilası yeni bir eğilimin başlangıcı anlamına gelmeyecek, istisnai bir olay olarak kalacaktı. MS 9 yılında Roma emperyal genişlemesinin büyük çağı sona ermişti. 500 yıllık fetihlerin ürünü olan ve büyüklüğü Octavianus-Augustus’un hâkim olduğu 50 yıllık tarihinde iki katına çıkan İmparatorluk, bundan böyle pek fazla büyüemeyecekti. Çok büyük tarihsel önem taşıyan bir dönüşümdü bu: MS 9 yılı, Roma’nın bütün tarihinin etrafında döndüğü merkezî bir eksenden başka bir şey değildi. İmparatorluk en yüksek noktasına ulaşmıştı. Bu andan itibaren, tarihsel yörüngesi düzleşecek, genişlemesi son bulacaktı. Artık sınırlarına ulaşmıştı. Ve zaman geçtikçe, şanlı günlerin ebediyen sona erdiği ve Roma’nın gerilemeye, parçalanmaya ve sonunda Batı İmparatorluğu’nun çöküşüne doğru yol aldığı ortaya çıkacaktı.

İktidarın Sınırları: Iulius-Claudius İmparatorları, MS 14-68

İktidar hiçbir zaman mutlak olmamıştı. Roma imparatorları tarihteki en muktedir hükümdarlar arasındaydı, ama yine de rejimlerinin bekası, birbiriyle çelişen basınçların başarılı bir şekilde yönetilebilmesine bağlıydı. Genellikle imparatorların siyasi düzenin tepesindeki konumları tehlike altındaydı. Zaman zaman devrilebiliyorlardı. Ve Iulius-Claudius imparatorlarının sonuncusu imparatorluk siyasetini o kadar kötü yönetmişti ki, haneden bir iç savaşla yıkıldı.

Sorunların en önemlilerinden biri verasetti. Ordu iktidarın temeliydi ve eğer isterse, onu kimin kullanabileceğine karar vermek için müdahale edebilirdi. Bu nedenle belirli bir veraset yasası olmadan, rakip adaylar arasında çıkacak ihtilafların iç savaşa yol açma tehlikesi vardı. Tabii ki Principatus’a kimin vâris olacağına dair herhangi bir anayasal gelenek bulunmuyordu. İmparatorların yönettiği Roma, kalıtsal bir monarşi değildi. İktidarın biçimleri hâlâ Cumhuriyet dönemindekilerle aynıydı: Görünüşte “esas adam” otoritesini Senato’dan alıyordu ve teoride herkes onun yerine geçebilirdi (ya da aslına bakılırsa hiç kimse geçemezdi). Fakat fiiliyatta, kalıtsallık ilkesi daha baştan güçlü bir şekilde yerleşmişti. Kişisel niteliklerin tevarüs edilebileceğine ilişkin yaygın Roma inancı da buna yardımcı olmuş ve böylece atalar ve aile, imparatorun kim olacağının belirlenmesinde güçlü birer argüman olarak görülmüştü. Belki de daha önemlisi, imparatorun kişisel servet ve mülklerini de miras alacak muhtemel vârisin imparatorluğun en zengin adamı haline gelmesiydi. Eğer öz erkek evlat yoksa, vâris, yerleşmiş Roma geleneğine göre, tıpkı Iulius Caesar ve Oc-

tavianus örneğinde olduğu gibi evlat edinilebilirdi. Her iki durumda da vâris, gerekli tecrübeyi edinebilmesi ve halk tarafından tanınması için bir dizi kıdemli makamda hızlı bir şekilde ilerleyecekti.

Sağlığı zayıf olan Augustus, hükümdarlığı boyunca veraset meselesine kafa yormuş ve son (ve gönülsüz) tercihi dışında, öne çıkardığı adayların tümü kendisinden önce ölmüştü. İmparatorun kendi erkek çocuğu yoktu, fakat yıllar boyunca kişisel antipatisi, pek çok açıdan en bariz aday olan üvey oğlu Tiberius'u desteklemesini engellemiştir. Tiberius hem anne hem de baba tarafından, ilk konsüllüğünü MÖ 495 gibi erken bir tarihte elde eden ve toplamda 28 konsüle ek olarak beş diktatör, yedi censor ve altı muzaffer komutan çıkaran ünlü aristokrat ailesi Claudii'ye mensuptu. Kısacası, Roma'daki en eski ve işini en iyi bilen patrici ailelerinin birinden geliyordu. Dahası, MS 9 yılına gelindiğinde, vâris olarak konumu nihayet kesinleşen Tiberius, Roma kamusal yaşamında Augustus'tan sonraki en önemli figür haline gelmişti. İmparatorluğun en büyük askeri olarak önceki çeyrek yüzyılın büyük bir kısmını seferlerde geçirmiş, Parthlarla barış yapmış, Pannonia'yı fethetmiş ve Germania'da pek çok büyük zafer kazanmıştı. Geriye kalan başka uygun aday olmadığından ve tartışılmaz bir karaktere ve sicile sahip olduğundan, Tiberius artık yaşlanan Augustus tarafından sonunda kendisinden sonra tahta çıkacak isim olarak seçildi. Yaşlı imparator öldüğünde, Tiberius çoktan, bir arada kendisini anayasal olarak *princeps* haline getirecek tüm makamlara yükselmiş bulunuyordu. Veraseti bu nedenle kusursuzdu.

Bir patrici olarak doğan, iyi bir eğitim alan, kültürel olarak Hellen dostu, felsefi olarak (kamusal görevlerin gönüllü bir şekilde kabul edilmesini savunan) Stoacılara yakın ve ideolojik olarak bir Roma gelenekçisi olan Tiberius; Cumhuriyet Senatosu'nun yadigârı, hizip lideri ve gasıp diktatör Octavianus-Augustus için tuhaf bir vâris gibi görünüyordu. Aristokrat statüsü ve kişisel yetenekleri açısından sağlam olan ve kanıtlayacak bir şeyi bulunmayan Tiberius üstün zekâsının ve muhafazakâr güdülerinin onu yönlendirdiği şekilde –askerî maceralardan kaçınarak, Senato'ya saygılı davranarak, hiyerarşi, gelenek ve düzeni koruyarak– yönetmeyi amaçlıyordu. Görünüşte ne kadar takdire şayan olursa olsun, bunun iktidarın zirvesine tüneyen *princeps* tarafından sürdürülemeyecek bir *modus operandi* olduğu ortaya çıktı.

Aristokratik siyasetin özü, yüksek makamlar ve bunlarla birlikte gelen güç, servet ve şeref için verilen rekabetti. Cumhuriyet döneminde bu rekabet Senato'nun arabuluculuğunda gerçekleşiyordu ve en azından Marius dönemine kadar çekişme, anayasanın güçlü kolektif niteliği sayesinde sınırlanabiliyordu. MÖ 1. yüzyılda çöken sistem, triumvirler ve im-

paratorlar döneminde yerini bir saray yönetimine bıraktı. Otokrasi sadık olanların atanmasını gerektiriyordu ve böylece yükselme hangi saray hizbi hâkimse onunla işbirliği yapmaya bağlı hale geldi. İçeridekilerin çıkarları iktidar imtiyazlarının tekelleşmesinde yatarken, dışarıdakiler kariyerlerinin engellendiğini görüyordu. Bu durumda üç seçenekleri vardı: Birilerine yaltaklanarak bir şekilde saray hizbine girme fırsatı bulmak; Cumhuriyet'i ve makamların tahsisinde eşitliğe dayanan sistemi geri getirmek ya da imparatorun kendisi de dahil olmak üzere hâkim hizbi devirip yerine yenisini geçirmek. Bu nedenle, makamlar için aristokratik rekabetin alanı Senato'dan saraya kayınca, meclis manevraları da yerini saray hizipçiliğine bıraktı. Entrikalar –gerçek ya da hayali– komplolara dönüştükçe saray, tasfiye ve idamlarla yanıt verdi. Sonuçta ortaya çıkan öfke, yeni bir komplo dizisini besledi.

Tiberius görünür şekilde yaşlandıkça entrikalar bizzat üç hizbin veraseti ele geçirmek için dolap çevirdiği sarayın içine de sızdı. Başarısızlıklardan bitap düşen, saray siyasetinden sıtkı sıyrılan ve suikasta uğramaktan korkan Tiberius MS 26 yılında tahtı bırakıp Capri Adası'na çekildiğinde, Seianus'un hizbi üstünlük kazandı. İmparatorluğun fiili denetimini eline alan Praetor Muhafızlarının praefectus'u Seianus'a Tiberius da güveniyordu, çünkü equester statüsü onu imparatorluk himayesine bağımlı kılıyor ve görünen o ki hırslarına bir sınır çiziyordu. Fakat statüsü, onun üstünlüğünü sadece daha nefret dolu kılmıştı ve Seianus kendi konumunu rakip hiziplere karşı güçlendirmek için hamle yapınca zan altına girdi. Varlığını bütünüyle tirana borçlu olduğundan, düşmanlarının insafına terk edileceği Tiberius'suz bir gelecekten korkmuş olmalıdır. Kaçınılmaz çöküşünü engellemek için bir darbe yapmayı planlamış olması da mükündür. Bunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Kuşkusuz Tiberius, Seianus'un komplo kurduğuna ikna edilmişti ve MS 31 Ekim'inde Capri'den hainin tutuklanması ve idam edilmesi için emirler gönderildi. Senato'da hiçbir şeyden şüphelenmeyen Praefectusun huzurunda mahkûmiyet mektubu okundu. Muhafızlar çoktan yeni atanan komutanları tarafından geri çekilmiş ve Senato binası paramiliter *vigiles* birlikleri tarafından sarılmıştı. Seianus hava karmadan öldürüldü ve yeni Praetor Praefectus Macro, İmparatorluğun fiili hükümdarı haline geldi.

Devlet terörü yeni bir yoğunluk kazandı. Yaşlı, paranoyak ve yalnız Tiberius, kolaylıkla şüphelilerin suçlu olduğuna ikna edildi. Macro ve mahmisi –Tiberius'un yeğeni ve muhtemel vâris Gaius Caligula– imparatorun kalan kısa ömrü içinde kendi üstünlüklerini kalıcı hale getirmeye kararlıydılar. Kullandıkları iktidar mekanizmasıysa ihanet davalarıydı. Muhbirler (*delatores*) öne çıkmaya ve “Roma halkının azalan ihtişamından (*maies-*

tas minuta)” sorumlu olanları ifşa etmeye çağrıldı. Bu müphem, genel ve esasen anlamsız suçlama, diğer muhtemel muarızların gözünü korkutmak için ibret olsun diye bir dizi önde gelen ismin yok edilmesinde kullanıldı. Tiberius’un hükümdarlığının kalan altı yılı boyunca büyük devlet davaları görülmeye ve Tiberius’un princepsliğini, Macro’nun hâkimiyetini ve Caligula’nın verasetini desteklemek için öğütücü bir terör makinesi işlemeye devam etti. Sonunda, tiranın kendisi bile, adamının kanlı iktidarının kurbanı olmuş olabilir. Anakaraya yaptığı tesadüfi bir ziyaret sırasında Napoli Körfezi’ndeki Misenum’da öldü. Tacitus ölüm nedeninin bir suikast olduğunu iddia eder. Hikâyeye göre imparatorun öldüğünün zannedilmesiyle birlikte hemen Caligula imparator ilan edilmiş, fakat Tiberius bir süre sonra toparlanarak yemek istediğini söylemişti. “Genel bir panik havası yayılmıştı. Her suratta keder ya da şaşkınlık ifadesi vardı. Sadece Gaius sersemlemiş bir sessizlik içinde, yükselen ümitleri kırılmış, en kötüyü bekler halde duruyordu. İstifini bozmayan Macro yaşlı adamın yatak örtüsü yığınıyla boğulmasını ve yalnız bırakılmasını emretti.”⁵

Caligula tecrübesiz ve zihnen dengesiz genç bir adamdı. Yükselmesini –ve başlardaki popülerliğini– Tiberius’un yeğeni ve Augustus’un üvey torunu olarak Iulius-Claudius kökenlerine borçluydu. Hem babası Germanicus hem de dedesi Drusus büyük generallerdi. Terör, resmî Roma kurumlarına gölge düşürdüğünden Tiberius’tan artık nefret ediliyordu ve yeni bir dönemin başlangıcı büyük bir coşkuyla kutlandı. Fakat kısa süre içinde Caligula’nın çılgınlığı kendini gösterdi. İktidarın zirvesiyle kendini güvende hissetmeme arasındaki çelişki, kısa süre içinde hükümdarın aklını oynatmasına neden oldu. MÖ 37 yılında ciddi bir hastalık geçiren Caligula, hükümet işlerinin kendisi olmadan da gayet yolunda gittiğini keşfedince telaşa kapıldı. Başlıca bakanı Macro, zan altına girdi ve görevinden alındı. Diğer yüksek rütbeli saray görevlileri de tasfiye edildi. Saray aristokrat gençlerden ve sahne ile stadyum şöhretlerinden –mevcudiyetleri genç imparatorun tecrübesizliğini ve yetersizliğini açığa vurmayacak önemsiz kişilerden– oluşan bir toplulukla dolduruldu. Napoli Körfezi’nde bu amaç için özel olarak inşa edilmiş 5 km’lik teknelerden oluşan bir köprü boyunca, Caligula’nın Büyük İskender gibi giyinerek başında yürüdüğü bir askerî geçit töreni gibi bir dizi şaşalı kamusal etkinlik düzenlendi. Bu iktidar paradisinden büyük oranda dışlanan hâkim sınıf hızla yabancılaştı. İşler MS 39 yılında bir kriz noktasına evrildi. Ayrıntılar belirsiz olsa da, öyle gözüküyor ki Caligula büyük bir komployla karşı karşıyaydı, zira her iki konsül de görevden alınmış, yerlerine imparatorun yordakçıları getirilmiş, askerî komutanlıklarda değişiklikler yapılmış ve birçok kişi intihara zorlanmıştı.

Tasfiyenin kurbanları arasında Caligula'nın kayınbiraderi ile hayattaki kız kardeşleri ve her ikisi de büyük askerî eyaletler olan Pannonia ve Yukarı Germania Valileri de bulunuyordu.

Caligula jestlerin hâkim sınıfın sadakatini sağlamaya yeterli olmadığını anlamış olmalıdır; imparator yönetmeye uygun olduğunu gerçek başarılarla kanıtlamalıydı. Bu yüzden önce German kabileleri sindirmek ve Ren [Rhenum] sınırını sağlamlaştırmak, sonra da Britannia'yı fethetmek için kuzeyde büyük bir sefer tasarladı. Büyük askerler yetiştirmiş bir aileden gelmesine rağmen Caligula'nın kendisine ait askerî başarıları yoktu. Kuzey'de elde edeceği büyük zaferler halk nezdinde yıpranan imajını düzelterekti.

Sefer bir felaketle sonuçlandı. Caligula'nın generalleri Germania'da sınırlı başarılar kazansalar da, düşmanın yaklaşmakta olduğu haberleri üzerine askerlerin başlarının üzerinde arka tarafa geçirilmek zorunda kalan imparator, kişisel korkaklığı nedeniyle rezil oldu. Daha sonra, Kanal kıyısında, ya imparator aklını tamamen kaybetti ya da liderlerine hiçbir güven duymayan askerler isyan ederek karaya çıkmayı reddettiler. Sebebi ne olursa olsun, Britannia'yı fethetmek yerine Caligula'nın askerlerine sahildeki deniz kabuklarını toplama emri verildi ve toplanan kabuklar Neptunus'e karşı elde edilen bir zaferin ganimetleri olarak Roma'ya gönderildi.

MS 40-41 kışında rejimi yok etmek için büyük bir komplo hazırlandı. Senatörlerin büyük bir bölümü korkarak hareketsiz kalsa da, imparatorluğun mahvolmasından korkan bir azınlık, daha iyi bir yönetimin yeniden kurulması için harekete geçmeye hazırды. Başka pek çok kişi de muhtemelen komplodan haberdardı, ama sessizliklerini korudular. Fakat belirleyici olan ordu, özellikle de komploya katılmaları başarılı bir suikast şansını yükseltecek imparatorluk muhafızlarıydı. Caligula'nın kibri, zorbalığı ve tahmin edilemezliği kendi güvenliklerinden korkar hale gelen polis şeflerinin -Praetor Muhafızlarının Praefectus ve tribünlerinin- bile desteğini yok etmişti. Diğer önde gelen saraylılar da aktif komplocular arasındaydı. Aslına bakılırsa çürüme imparatorun aile ve arkadaşlarından oluşan dar bir çevreye kadar yayılmıştı. Caligula tehlikeyi sezdi. Kuzey'den dönüşünden sonraki üç ay başkente girmeyi reddederek, bunun yerine düşmanlarını kanlı bir cezalandırma ile tehdit eden, senatörlere karşı kendisini equeslerin ve halkın imparatoru olarak sunan ve belki de hepsinden daha korkuncu, bir tanrı haline geldiğini iddia eden bir dizi ürkütücü beyanname yayımladı. MS 40'ın sonlarında küçük bir tasfiye başlattı, fakat rejimin güvenlik aygıtı çözülüyordu ve sadece marjinal isimler yok edilebildi; komplonun çekirdeği tespit edilemedi. MS 41 Ocak'ının sonlarında, Caligula yemek

yemek ve banyo yapmak için Palatium Oyunları'ndaki koltuğunu bıraktığında, sarayının altındaki tünellerde iki muhafız tribününün liderliğindeki bir grup ordu subayı tarafından saldırıya uğradı ve ölümüne bıçaklandı. Böylece Caligula, tarihçi Cassius Dio'nun duygusuzca gözlemlediği gibi, bir tanrı olmadığını bizzat deneyimleyerek keşfetmiş oldu.

İlk başta kıyamet koptu. Birileri imparatoriçe ve kızını öldürmesi için bir ölüm mangası gönderdi. Öte yandan, imparatorun German muhafızları çılgına dönerek oyunların yapıldığı stadyumda birçok senatörü öldürdüler. Genel bir katliama hazırlanıyormuş gibi görünüyordular; şehirdeki görevlilerin denetimi ele almasıyla birlikte ancak güçlkle yatıştırılabilirler. Genel bir kargaşadan korkan konsüller Senato'yu Capitolinus'ta acil toplantıya çağırdılar, şehrin hazinelerini buraya taşıdılar ve bir savunma kordonu oluşturmaları için Şehir Kohortunu harekete geçirdiler. Tartışma başladığında, bazıları *libertas*'ın (senatörlük elitlerinin kolektif yönetimi) yeniden kurulmasında ısrar etti. Tiberius'un terörü ve Caligula'nın çılgınlığı *princeps* ile Senato arasındaki ilişkileri idare etmesi gereken, Augustus'un incelikle aldatma ilkesini ihlal etmişti. MS 41 darbesini önceleyen on yıl, Cumhuriyetçilik görüntüsü altına gizlenen tiranlığı ortaya çıkarmıştı. Bunun yol açtığı korku *libertas*'ı çekici bir seçenek haline getirmişti. Fakat diğerleri, farklı senatörlerin rakip adaylıkları etrafında toplanıp, artık Roma siyasi sistemine içkin hale gelmiş çıkarıcı hizipçiliğin peşine takıldılar. Geceye sarkan görüşmeler giderek daha kin dolu ve sonuç alınamaz hale geldi. Tartışmalar giderek anlamsızlaşıyordu, zira Capitolinus Tepesi'ndeki embriyonik senatörler devletin karşısında, şehrin diğer yakasında alternatif bir embriyonik saray oluşuyordu.

Praetor Muhafızları Claudius'u -Caligula'nın amcası, Tiberius'un yeğeni, Augustus'un üvey torunu- sarayda saklanırken bulmuş, onu tanımış ve kendi kışlarına götürmüşlerdi. Claudius'un varlığı Roma'daki yönetimin geleceği üzerine bir başka büyük tartışmaya vesile oldu, fakat bu kez tartışma siyasetçiler arasında değil, askerler, aslına bakılırsa muhafızlar arasında cereyan etti. Praetor Muhafızları kolay görev şartlarından, yüksek maaşlardan, cömert bağışlardan ve başkentin tüm rahatlık ve hoşluklarından faydalanan, imparatorların askerleri arasındaki en şımartılmış unsurlardı. Bu imtiyazlar ayrılmaz bir şekilde Iulius-Claudius hanedanının iktidarına bağlıydı: Praetor Muhafızları Caesarı himaye ilişkilerinin ürünüydü. İmparatorluk hanesinin hayatta kalan yaşlı erkek üyesinin imparatorluk için mevcut en iyi aday olduğuna kanaat getiren Muhafızlar, yeni bir *princeps* ilan ederek toplantılarını sona erdirdiler.

Bir süre için maskaralık devam etti. Şehrin bir yakasında, milyoner ve profesyonel siyasetçilerden oluşan ve zayıf bir polis kordonuyla korunan

bir meclis, hangi çıkarıcı kliğin hükümeti kurması gerektiğini tartışıyor-
du. Şehrin diğer yakasındaysa, binlerce kiralık katil orta yaşlı silik bir
aristokrati koruyor, bu sırada giderek artan sayıda destekçi ve dalkavuk
biatlarını sunmaya geliyordu. Fakat bu uzun sürmedi. Güç, gece ilerle-
dikçe Senato'dan saraya doğru aktı. Haberler yayıldıkça, Caesarcı kitleler
Iulius-Claudiusçuların etrafında toplandılar, kendilerine yer arayanlar
kışlalara yöneldiler ve Capitolinus'un etrafındaki az sayıda polisten olu-
şan kordon, Muhafızlarla çatışma korkusuyla dağıldı. Sabahın ilk ışıkla-
rıyla birlikte senatörlerin muktedir görünüşleri dağıldı ve siyasetçilerle
subaylardan oluşan hüznü küçük bir grup yenilgiyi kabul etmek için
şehrin diğer yakasına yollandı. Claudius zafer alayıyla Palatium'daki im-
paratorluk sarayına taşındı. MS 41 darbesi Iulius-Claudiusçu bir zaferle
sona erdi. Caesar'ın MÖ 44 yılında öldürülmesinin ardından, Cumhuri-
yetçiliğin ezilmesi için sekiz yıl gerekmişti. Caligula'ninkinden sonraysa
sadece 24 saat.

Galip, züppe ailesi tarafından "fizikî ve akli kusurları"ndan utandıkla-
rı için (aslına bakılırsa, her ne kadar emin olamasak da Claudius muhte-
melen beyin felcinden mustarıpti) geleneksel bir siyasi ve askerî kariyerden
mahrum bırakılmış iri yapılı, tikleri olan, kekeme, sefiş bir entelektüeldi.
Claudius yanlış bir şekilde aptal, görece tecrübesiz ve tanınmamış olduğu-
nu varsayan düşmanları tarafından, kolaylıkla bir budala gibi karikatürize
edilmişti. Dahası, şimdi asi askerlerin gönüllü aleti, iktidarı gözdağı veri-
len Senato'nun çıplak şiddetle sindirilmesine bağlı bir kukla hükümdar
haline gelmişti. O hem Budala Claudius hem de Gasıp Claudius'tu artık.
Yeni rejimin kalemşorlarının yapacak çok işi vardı. Tehlike ertesi yıl, hoş-
nutsuz senatör ve generallerin Balkanlar'a yerleştirilmiş devasa lejyoner
ordularından birini Roma'ya getirmek üzere bir kumpas kurmalarıyla
görünür hale geldi. Askerler ilerlemeyi reddettiler ve darbe beş gün için-
de çözüldü. Avcı müfrezeleri şüphelileri topladı. Senato'da göstermelik
mahkemeler kuruldu. Cesetler Tiber'e atıldı. Toplamda, Claudius'un 13
yıllık hükümdarlığı boyunca 35 senatör ve 321 eques ihanet suçlamasıyla
idam edildi. İmparatorun sarayı, sadakatine güvenilebilecek equesler,
azatlılar, taşralılar ve ikincil statüye sahip başka kişilerle dolduruldu. Bir
sonradan görme rejimine başkanlık eden bayağı bir adam ve tiran olarak
akranlarının nefretini üzerine çeken Claudius, tahtta kaldığı süreyi hu-
zursuz geçirdi. Bu nedenle Claudius hem "*populares*'in sonuncusu" hem de
Britannia'nın fatihi olacaktı.

Claudius halkın sevgisini eski yöntemlerle satın aldı. Praetor Muha-
fızlarına adam başı 5000 *denarii*'ye varan bahşişler verdi (Caligula sa-
dece 500 vermişti). Ordunun geri kalanı toplamda yaklaşık 200 milyon

denarii'lik –bu neredeyse bütün bir yılın vergi gelirine eşitti– bir bahşış aldı. Ayaktakımı nakit sadakalarla, tahıl dağıtımlarıyla, kamusal inşaat programlarıyla ve gladyatör oyunlarıyla satın alındı. Tüm bu cömertlik hazineleri kuruttu. Fakat Caesarci popülizmin maliyeti geleneksel olarak savaş ganimetleriyle karşılanırdı ve savaş tam da Claudius'un danışmanlarının önerdiği şeydi. Sadece ganimet için değil, aynı zamanda yeni *princeps*'e meşruiyet kazandırmak, sadık taraftarları canlandırmak ve hoşnutsuzlarla muhtemel komplocuları yalnızlaştırmak için de savaşılacaktı.

Bariz hedef Britannia'ydı. Catuvellaunia Krallığının güneydoğuya doğru –Romalı bir mahmi kralın aleyhine– genişlemesi elverişli bir *casus belli* teşkil ediyordu. Caligula'nın subayları zaten MS 40 yılındaki gerçekleşmeyen istila için gerekli askerî hazırlıkları yapmışlardı. Britannia, gizemli, tehlikeli, “okyanusun ötesinde” bir yerdi ve bir anlamda Iulius Caesar'ın bir yüzyıl önceki seferlerinden bu yana bir türlü bitirilememiş bir işti. Britannia'ya yönelik bir istila, muhtemelen Doğu'da ya da Germania'da savaşmaktan daha az riskli olsa da, yine de halka Roma'nın en büyük askerî başarılarından biriymiş gibi sunulabilirdi. Ada aynı zamanda Claudius'un harcamalarını karşılayacak kadar zengindi de.

İstila, tahmin edildiği gibi parlak bir başarıyla sonuçlandı. Aulus Plautius ve 40.000 adamı MS 43 yazının başlarında adaya çıktı. Kısa süre içinde Caratacus'a ve Catuvellaunia Krallığının ana sahra ordusuna karşı iki günlük bir meydan muharebesini kazandılar. Bunun üzerine Claudius, ordunun başında düşmanın başkenti Camulodunum'a (Colchester) zaferle girmek ve 11 Britannialı kralın teslimiyetini kabul etmek üzere şahsen adaya geldi. Claudius'un modern bir biyografisini kaleme alan Barbara Levick, Britannia seferi için “hükümdarlığının en büyük olayı” ve “Sistematik olarak kullanmasının da gösterdiği üzere taht üzerindeki iddiasının temel dayanaklarından biriydi,” der.⁶ MS 43 yılında zafer haberlerinin başkente ulaşmasıyla birlikte kutlamalar yapıldı. Britannia zaferi, Claudius MS 44'te yolu üzerindeki Batı eyaletlerine de uğrayıp Roma'ya geri geldiğinde; MS 47'de Aulus Plautius'un Britannia'dan döndüğünde; MS 49'da zaferin anısına şehrin sınırları genişletildiğinde ve nihayet MS 51 yılında esir alınan Britannialı lider Caratacus'un şehrin sokaklarında dolaştırılması sırasında tekrar tekrar kutlanacaktı.

Britannia'nın aksine sınırlarda Claudius'un siyaseti muhafazakârdı. Augustus'un son dönemlerinin ve Tiberius'un politikalarını izliyordu: yeni fetihlerden kaçınmak, sınırları güçlendirmek, yeni tebaaları asimile etmek. Caligula ve Claudius, Britannia söz konusu olduğunda bu siyasetten ayrılmışlardı; fakat her iki örnekte de onları harekete geçiren şey

strateji değil, rejimlerinin siyaseten güvende olmayışındı. Budala-Gasıp Claudius kendisini Fatih Claudius’a dönüştürür dönüştürmez, emperyal tasarruf siyasetine geri döndü. İmparatorluğun gücü kısmen bir yanılsamaydı. Sağlam ve her yeri fethedebilirmiş gibi gözüküyordu. Devlet adamlarının bazen “prestij” adını verdiği bu görünüş, imparatorluğun güvenliği için yaşamsaldı. Fakat aslında genişleme kapasitesinin sınırlarına ulaşılmıştı. Mevcut sınırları düzeltmek, kısaltmak ya da aksine güçlendirmek için zaman zaman seferler düzenleniyordu; fakat bunlar bile zorlu direnişlere neden olabiliyordu. Roma’nın yedek birliklerinden kaçan bir Numidyalı olan Tacfarinas, MS 17 ve 24 yılları arasında Kuzey Afrika’da uzun süren bir gerilla savaşına liderlik etmişti. İsyanın nedenleri muğlaktır; fakat göçebe grupların geleneksel göç güzergâhlarının Roma’nın sınır harekâtlarıyla bozulması bunlardan biri olabilir. Roma’nın istediği ağır vergiler de, MS 21’de Florus ve Sacrovir liderliğinde Gallia’da çıkan isyana benzer ayaklanmalara neden olabiliyordu. Burada da liderler, Romalılaştırmış seçkinler olan eski efendileri tarafından yabancılaştırılmış unsurlardan çıkmıştı. Tiberius, “koyunlarının derilerinin yüzülmemesini, yünlerinin kırılmasını” isteyerek, imparatorluğun valilerine itidal tavsiye ediyordu; fakat vergi tahsildarlarının, celp subaylarının, tefecilerin ve köle tüccarlarının Roma ordusunun koruması altında eyaletlerin sırtından geçindiği topraklarda, gerçeklik genellikle çok farklıydı. Roma korkuyla yönetiyordu. Korku “prestijle” aşılanıyordu: Kurbanlar yanıt vermeleri halinde emperyal devletin kendilerini ezecek güce sahip olduğuna ikna ediliyordu. Prestijse zafere bağlıydı. Sınırların ötesindeki askerî maceralar yenilgi, insan kaybı ve prestijin zarar görmesi riskini taşıyordu. Aşırı sömürüyse beraberinde isyan, adamların iç güvenliğe odaklanması ve ordunun aşırı genişlemesi riskini getiriyordu. Britannia’nın Claudius tarafından istila edilmesi bu nedenle, Pompeius ve Caesar’ın şanlı günlerinin bütünüyle geri gelmesi anlamına gelmiyordu, sadece siyasi gerekliliklerin yol açtığı bir anomaliydi.

Claudius Britannia’yı yönetebiliyordu, fakat kendi sarayını değil. Hâkim hiziplerin başında Claudius’un iki karısı bulunuyordu. İlk karısı Messallina, orta yaşlı Claudius’la tahta çıkmasından kısa süre sonra, 16 yaşındayken evlenmişti. MS 41’de daha sonra Britannicus adını alacak ve tahtın muhtemel vârisi olacak bir oğlan doğurmuştu. Fakat Messallina sonunda altından kalkamayacağı işlere kalkışan, naif, hırslı ve pervasız bir entrikacıydı. Sonunu getiren olayları ortaya çıkarmak güç olsa da, öyle gözüküyor ki âşığıyla bir tür “evlilik” bağı kurmuş ve bu ister bir oyun isterse bir darbe girişimi olsun, kuşkusuz saraydaki düşmanları tarafından yok edilmesi için kullanılmıştı. Çift tutuklanmış ve

önde gelen azatlılardan Narcissus'un başında olduğu bir muhafız birliği tarafından hemen infaz edilmişti. Claudius'un ikinci karısı Agrippa, daha olgun ve kurnaz bir kadın olsa da Messallina'dan daha az entrikacı değildi ve Britannicus'un yerine daha önceki bir evliliğinden olan oğlu Lucius Domitius Ahenobarbus'u geçirmek için çok uğraştı. Claudius'u Ahenobarbus'u evlat edinmeye –böylece Nero Claudius Caesar adını alacaktı– ve onu Massellina'nın kızı Octavia ile evlendirmeye ikna etti. Agrippa, Praetor Muhafızlarının Praefectusu Burrus ile ittifak kurarak hizbinin gücünü pekiştirdikten sonra, Nero'nun hedonist karakterinin kocasını başka düşüncelere iteceği korkusuyla, Claudius'tan kurtulmaya karar verdi. Onu bir tabak zehirli mantar sunarak öldürdüğü rivayet edilmektedir.

İmparator olduğunda Nero 16 yaşındaydı ve hükümdarlığının ilk sekiz yılı boyunca hükümet Romalı-İspanyalı bir senatör ve entelektüel olan eski akıl hocası Seneca ile Muhafızlara komuta eden Romalı-Galyalı eques Burrus tarafından idare edildi. Her iki adam da işinin ehliydi. Hâkim sınıfla iyi ilişkiler kuruldu. Atamalar dar bir klikle sınırlandırılmadı. MS 54 ve 62 yılları arasında hiçbir senatör ya da eques, devlet tarafından yargılanmadı. Fakat MS 62'de Burrus ölünce, Seneca emekliye ayrıldı ve Nero hükümetin kişisel sorumluluğunu üstlendi. Bu kadar yüksek bir makama çıkan pek az adam, bu kadar yetersiz olabilirdi. Nero, belirgin bir psikozlu kişiliği olan, kendini beğenmiş, hedonist bir üst sınıf mirasyedisiydi. Annesiyle muhtemelen ensest ve kuşkusuz son derece sorunlu bir ilişkisi vardı. Annesi haince Britannicus'a meylettğinde, Nero rakibini bir yemek masasında öldürttü. Entrikayı sürdürdüğü –ya da Nero böyle olduğunu hayal ettiği– için anne ve oğul giderek birbirlerine yabancılaştı ve sonunda MS 59 yılında Nero, Napoli Körfezi'ndeki aile villasında onu ölene kadar dövmeleri için bir ölüm mangası gönderdi. MS 62 yılında iktidarı eline aldığı anda, karısı Octavia'dan boşandı (daha sonra sürgüne gönderilip idam edilecekti) ve metresi Poppaea Abina'yla (ki onu daha sonra öldürtecekti) evlendi. Aynı zamanda Gaius Ofonius Tigellinus'u da, Burrus'un yerine Praetor Muhafızlarının komutanlığına yükseltti. Böylece üçü –Nero, Poppaea ve Tigellinus– kişisel zevk ve kamusal gösterilere adanmış son derece güçlü bir saray hizbinin başına geçtiler. Yönetimdeki yozlaşma, Nero'nun oyunlara olan kişisel düşkünlüğü ve bir sanatçı olarak beğeni kazanma hırsında simgeleşiyordu. Gösteriş merakı bir Yunanistan turu sırasında, dört büyük oyun festivalinin aynı yıl kutlandığı ve imparatorun 800 ödülün tümünü kazandığı MS 67 yılında doruk noktasına çıkmıştı. Yunanların zarafeti fazlasıyla ödüllendirildi: Eyaletlerindeki imparatorluk vergileri kaldırıldı.

Romalı gelenekçiler tüm bunları acı bir nefretle takip ediyordu. Hâkim hizip devleti yönetmek yerine kendisini sefahate kaptırmıştı. Amaçları sadece iktidarda kalmak, servet biriktirmek ve haz peşinde koşmaktı. Roma'nın dünyayı uygarlaştırma ve yönetme iddiaları küçük düşürülmüştü. Buna rağmen eğer rejim hâkim sınıfın mülklerini ve imparatorluğun bütünlüğünü tehdit etmemiş olsaydı ayakta kalabilirdi. Sorunun temelinde maliye yatıyordu. Lüks ve bahşış harcamaları çok yüksekti. Örneğin MS 66 yılında, Armenialı mahmi-kralı Tiridates Roma'yı ziyaret ettiğinde, günlük harcamalar 200.000 *denarii*'ye kadar çıkmıştı. İmparatorluğun merkezinde süregiden olağanüstü harcamalar eyaletlerdeki sömürünün artırılmasıyla karşılanıyordu. Bu siyasete içkin olan tehlikeler pek çok kez dile getirilmiştir: Ordu sınırları korumak için adamakıllı yayılmıştı ve sınır güvenliğini tehlikeye atmadan iç isyanları bastırabilecek yedek birlikler yoktu. Aşırı sömürü beraberinde –koyunun derisinin yüzülmesi– orduyu bunaltacak ayaklanmalar çıkması riskini getiriyordu: Teutoburg Ormanı'nda alınan bu ders, MS 66'da da en az MS 9'da olduğu kadar geçerliydi.

Britannia'da MS 60 ya da 61'de zaten büyük bir isyan çıkmış durumdaydı. İsyana kaba kuvvete dayalı toprak gaspları ve borç tahsilatları neden olmuştu. Özellikle Nero'nun adamları, mahmi-kral Prasutagus'un ölümü üzerine, Iceni'nin topraklarını ele geçirmek için harekete geçmişti. Amaçları muhtemelen eski kraliyet topraklarını imparatorluk arazisine katmak ve geri kalan herkese Roma vergilerini dayatmaktı. Aynı zamanda, önde gelen bakanlardan biri olan Seneca gibi mültimilyoner tefeciler, Roma dünyasında hâkim olan faizlerdeki düşüş eğilimi nedeniyle değerleri önemli ölçüde azalan zamanı geçmiş borçların ödenmesini talep ediyorlardı. Bu, talihsiz Britannia soylularının, geri ödeme talepleri ellerine geçene kadar muhtemelen aşına olmadıkları yasal bir üçkâğıtçılık biçimiydi. Köylülük; vergi, angarya ve Colchester'deki yeni Roma kolonisinin etrafındaki çiftliklerin müsaderesi altında eziliyordu. Iceni'nin dul kraliçesi Boudica isyan bayrağını açtığında, on binlerce kişi ona katıldı. Asilerin ordusu Roma valisi tarafından savaş alanında imha edilmeden önce bir lejyonu yenerek üç kasabayı yok etti. Olaylar kolaylıkla başka şekilde de cereyan edebilirdi: Romalıların sayısı son savaşta düşmanlarınınkinden çok daha azdı; eğer Varus gibi bir adamın komutasında olsaydı, Roma ordusunun Britannia'daki işgali tıpkı Germania'da olduğu gibi aniden sona erebilirdi.

Fakat Boudica İsyanı'ndan hiçbir genel ders çıkarılmamıştı. MS 62 yılında Roma ordusunun Armenia'nın statüsü üzerine Parthlarla girdiği sürüncemeli savaşta aldığı küçük düşürücü yenilgiden de öyle (MS 53-63). Vergi oranlarının tehlikeli düzeylere çıktığı ve ordunun aşırı yayıldığı

aşikâr olmalıydı. Vergi tahsilatının, MS 66 baharında, yüzyılın en büyük anti-emperyalist isyanını başlatan mesele olduğu neredeyse tartışmasızdı. Yahudi tarihçi Iosephus'a göre, Roma Valisi Gessius Florus Kudüs'teki tapınağın hazinelerinden "Caesar'ın ihtiyaçları için" 100.000 *denarii* verilmesini talep etmişti. Muhtemelen yukarıdan gelen baskının altında, yeni başlayan vergi grevinin neden olduğu gelirlerdeki düşüşü gidermeye çalışıyordu. Direniş gösterileceğini öngörerek, askerî birliklerini yolladı. Gösterici gruplarıyla çıkan çatışmalar katliama dönüştü ve dört başı mamur bir kent ayaklanmasına yol açtı. Suriye Valisi Cestius Gallus, son baharda 30.000 kişilik bir orduyla yoluna çıkanları ezmeye çalıştığında, başkent'in kuzeybatısındaki Beth-Horon muharebesinde ağır kayıplar verdiği bir yenilgi alarak aceleyle geri çekilmek zorunda kaldı. Kış aylarında isyan Palaestina'ya yayıldı ve on binlerce kişi, baharda Roma ordusuna direnmek üzere devrimci milisler şeklinde örgütlendi.

Romalıların Kudüs'ü yeniden ele geçirmeleri üç, diğer yerlerde devam eden direnişi bastırmalarıysa bir üç yıl daha aldı. MS 70 yılındaki Kudüs kuşatması Roma İmparatorluğu'nun zengin ve fakirleri arasındaki apokaliptik bir karşılaşmaya dönüştü. Şehir neredeyse beş ay boyunca, esasen köylülerden toplanan ve yoz yöneticilerden, vergi tahsildarlarından ve toprak beylerinden acil bir kurtuluş vadeden binyılcı mesajdan ilham alan 25.000 civarında milis tarafından savunuldu. Sonunda 60.000 profesyonel askerden oluşan ezici güce boyun eğdiler ve ateş, kılıç, açlık ve darağacı tarafından yok edildiler. Bir avuç insan uzaktaki ormanlarda direnişi sürdürmek için çölün ötesine kaçtı, fakat bunlar da –MS 73 yılında geriye yalnızca Masada kalana dek– yok edildi. Masada'da, Roma ordusu şehre girdiğinde tüyler ürpertici bir sessizlikle karşılaştı, çünkü surların aşıldığını bilen müdafiler, mağlup olup köleleştirilmektense intihar etmeyi tercih etmiş ve her ailenin erkek, kadın ve çocuklarının yan yana sıralar halinde yattığı 960 kişi can vermişti.

O ana gelinceye değin, Nero ve onunla birlikte Iulius-Claudius emperyal hanedanı tarih sahnesinden silinmişti. Boudica İsyanı'nın hemen ardından gelen Yahudi Devrimi, Roma hâkim sınıfını, rejimin ortaya çıkardığı tehlike karşısında uyarmıştı. Saray hizbinin tuhaflığı, *luxuria*'sı ve yozlaşmışlığı, gerilimi artırmıştı. MS 64 yılında çıkan bir yangın Roma'da hızla yayıldığında, hükümet korkunç bir Hıristiyan karşıtı pogrom başlatarak şüpheleri üzerinden atmaya çalıştı. O esnada, yangının enkazı tümüyle yıkılmış bölgelerden, zemini günümüz Vatikan'ının iki, üç, belki de dört katına ulaşan yeni bir imparatorluk sarayı ve park kompleksi yapılması için temizlendi. Bu komplekste *Domus Aurea* (Altın Ev) adıyla anılacak göz alıcı bir köşk ile imparatorun Güneş Tanrısı

Apollon görünüşünde devasa bir bronz heykeli de yer alıyordu. Fakat MS 65 yılında megalomanyak diktatörü devirmek için bir kumpas kuruldu ve 30 kadar seçkin kişi –profesyonel siyasetçilerden, muhafız subaylarından, tutucu Cumhuriyetçilerden, entelektüellerden ve eli kalem tutanlardan oluşan karma bir toplam– intihara ya da sürgüne mecbur bırakıldı. Bunun ardından rejim şüphecilğini sürdürdü ve muhbirlerin, polislerin ve işkencecilerin faaliyetleriyle beslenen tanıdık bir devlet terörü makinesi harekete geçirildi. Hiçbir yüksek rütbeli kişi, hiçbir aristokrat mülkü güvende değildi. Dönemin en büyük generali, Armenia’da Parthlara kaşı zafer kazanmış Corbulo, MS 66-67 kışında intihar etmeye zorlandı.

İmparator ve maiyetinin MS 67 yılında Yunanistan turuna çıktığı bir sırada, bu kez Roma’dan dışarıya doğru yayılarak, ana sınır ordularına komuta eden general ve valileri de kapsayacak yeni bir kumpas tezgahlandı. Nero MS 68’in başlarında İtalya’ya döndüğünde, Gallia Lugdunensis Valisi Vindex’in, üç yerli kabilenin Romalı-Galyalı liderlerinin de desteğiyle ayaklandığı haberini aldı. Romalılaşmış bir Galyalı olan Vindex, imparatorluk morunu giymeyi ümit edemezdi; bunun yerine kuşkusuz daha önce yapılmış bir anlaşma sonucunda, o zaman Hispania Tarraconensis Valisi olan, eski bir Cumhuriyetçi aileye mensup 73 yaşındaki senatör Servius Sulpicius Galba’yı tahta çıkmaya çağırdı. Fakat isyan duruldu. Vindex ve Galyalı askerleri Rhenania’dan getirilen sadık birlikler tarafından mağlup edildi ve en kötüsünden korkan Galba, kendi eyaletinin iç kısımlarına çekildi. Eğer Nero ve adamları hızlı ve etkili hareket edebilselerdi, kendilerini kurtarabilirlerdi. Fakat onların tarzı bu değildi. Generaller ve ordular oyuna katıldığında, gerçek iktidar siyaseti onları aşıyordu. Afrika’daki Roma birliklerinin komutanı rejime karşı olduğunu ilan edince, Tigellinus’un Praetor Muhafızları Praefectusundaki mevkidaşı Nymphidius Rufus, ihanet ederek muhafızları Galba’yı imparator ilan etmeleri için satın aldı. Senato da aynı tavrı takındı. Nero kanun kaçağı ilan edildi, şehirden kaçtı ve kısa bir süre sonra, isyan eden askerler tutuklamak üzere geldiği sırada yakınlardaki bir köyde intihar etti.

Nero’nun rejimi imparatorluğun gücünü sınırlarına kadar zorlamıştı. Esasen üç temel sınırdan bahsedebiliriz: Büyük fetih savaşları, ordunun aşırı yayılmasına ve felç edici kayıplara neden olma riski taşıyordu; aşırı sömürü beraberinde eyaletlerde isyan çıkması ve sürdürülemez bir iç güvenlik yükü tehdidi getiriyordu; saray hizipçiliği ve devlet terörü Roma hâkim sınıfının birliğini yok ederek iç savaş tehdidi doğuruyordu. Eğer MS 66-70 tarihli Yahudi İsyanı MS 53-63 arasındaki Parth savaşıyla çıkmış olsaydı, imparatorluk rahatlıkla askeri bir felaketle yüz yüze gelebilirdi. Fakat bu haliyle, sınırlar korundu ve içeride düzen yeniden tesis edildi.

Fakat saray ile Senato arasındaki krizin çözümü bu kadar kolay olmadı. Aslında, kriz hızla kontrolden çıktı. Iulius-Claudius hanedanı uçuruma yuvarlanırken, Roma devletini de kendisiyle birlikte sürükledi. Bu yüzyıl içinde ilk defa, İtalya uzak sınır boylarından imparatorluğun hâkimiyeti için kanlı bir iç savaşa katılmak üzere eve dönen Roma askerlerinin tecavüzüne uğradı.

İmparatorluğun Sınırları:

Dört İmparator Yılları ve Flavius Hanedanı, MS 69-96

Roma'da imparator ilan edildiğini duyan Galba, sinirlerini toparlayıp eyaletinin iç kesimlerinden kalktı ve başkente doğru yola koyuldu. Fakat kaderinde kısa ömürlü ve istikrarsız bir hükümdarlık vardı. Praetor Muhafızlarından, eski kafalı senatörlerden ve İspanya'da görevli profesyonel siyasetçilerden oluşan huzursuz bir ittifak tarafından destekleniyordu. Bu ittifakı bir arada tutan şey hemen gelmesi ümit edilen ödüllerdi. Fakat Ren, Danuvius ve Doğu lejyonlarına ne sunulabilirdi ki? Aslına bakılacak olursa bu lejyonlar, Galba döneminde iki dezavantajdan mustariptiler: Saray himayesinin dışında bırakıldıkları için öfkelenmeleri ve sadakatsizlik göstermeleri öngörülebilirdi, öyle ki halihazırda ellerinde tuttukları makamlar bile tehdit altındaydı. İlk olarak Aşağı Germania Valisi görevinden alındı, sonra da Yukarı Germania Valisi. Bu adamların her ikisi de 20.000 kişilik lejyonlara komuta ediyordu ve MS 69 Ocak'ında, kıdemli subaylarının kışkırtmasıyla bu askerler Galba'ya bağlılıklarını yenilemeyi reddettiler ve onun yerine Aulus Vitellius'u imparator ilan ettiler.

Bu isyana ilişkin haberler beraberinde Galba'nın kendi yönetimi içindeki gerilimlerin su yüzüne çıkmasını da getirdi. Yeni imparatorun izlediği siyaset sahte bir dindarlıkla yolsuzluğun felaket getiren bir bileşimi olmuştu. Praetor Muhafızları Galba'nın söz verilen rüşveti ödemeyi reddetmesi nedeniyle öfkelenmişti. İspanya'dan gelen subaylar muhtemel halefi olarak kendisi gibi aristokrat bir senatörü aday göstermesi nedeniyle yabancılaşmıştı. Bunun sonucunda Galba'nın önde gelen komutanlarından ve "İspanyol" hizbinin fiilî lideri olan Hispania Lusitania Valisi Marcus Salvius Otho, Praetor kışlasına giderek askerlere ödeme yapmayı önerdi. Muhafızlar Otho'yu imparator ve rakibini ise düşman ilan ettiler. Kel ve eklem hastası yaşlı bir adam olan Galba, yakalanarak Forum'da linç edildi. Fakat Roma'daki acil krize bulunan bu çözüm, yine de imparatorlukta, birinin kökleri Roma, İtalya ve İspanya'da, diğerininki ise Rhenania'da bulunan ve her biri siyasetçi ve subaylardan oluşan güçlü bir iktidar blokunu

temsil eden iki imparatoru da oyunda bırakmıştı. Her biri ağır silahlı olan bu iki hizipten hangisinin galebe çalacağına sadece savaş karar verebilirdi.

Roma'nın kontrolünü elinde tutan ve senatörlerin desteğiyle meşruiyet kazanan Otho, eyalet valilerinin büyük bir kısmının desteğini ve Danuvius lejyonlarının fiili yardımını elde etti. Konumu –MÖ 49'da Pompeius'un gibi– görünüşe bakılırsa daha güçlüydü. Fakat Vitelliusçular –Caesar'ın Rubicon'daki Gallia lejyonları gibi– odaklanmış ve birleşik bir askerî iktidar bloku oluşturunuyordu. Vitellius, kendisi son derece şişman ve sefih olmakla birlikte, tecrübeli ve sadık bir ordunun yetenekli komutanları olan Rhenania subaylarının kariyer hırsları için bir maske ibaretti. Rakip ordular Kuzey İtalya'daki Cremona yakınlarında, bağların arasında bütün bir gün sürecektir lejyon lejyona çarpışmalarda karşıya geldiklerinde Othocular yenildi. Kelliğini gizlemek için titizlikle kazıttığı başına bir peruk geçirilen 37 yaşındaki liderleri intihar etti ve böylece Roma imparatoru olarak 95 gün süren hükümdarlığı sona ermiş oldu. Muzaffer ordu başkente yöneldiğinde, imparatorluk savaşın verdiği kararı kabul etti. Senato ve eyalet valilerinin büyük bir kısmı, bağlılıklarını bir yıl içinde üçüncü kez değiştirerek Vitellius'u yeni hükümdar olarak alkışladılar.

Vitelliusçu devrim, önemli bir açıdan kendisinden hemen öncekilerden farklıydı. İmparatorluğun gizi, Tacitus'un belirttiği gibi, açığa çıkmıştı: Roma dışında herhangi bir yerde de imparator ilan edilmek mümkündü. Bu giz Cumhuriyetçi bir dürüstlük kisvesi arkasına saklanmıştı: Augustus "Cumhuriyet'i yeniden kurduğunu" iddia etmiş ve halefleri de bu kurguyu sürdürmüştü. Bu imge MS 41'de bir anlığına kaybolmuş, fakat ondan sonra bile askerî müdahale, Roma'daki birkaç bin muhafız tarafından gerçekleştirilen kısa süreli, neredeyse kansız bir darbeye sonuçlanmıştı. Ancak şimdi, MS 69 yılında, askerî diktatörlüğün dört başı mamur gerçekliği açığa çıkmıştı. Vitellius, "Rhenania" imparatoru, burada konuşlanmış generallerin yarattığı bir adam, Roma'ya 40.000 lejyoner tarafından getirilen bir hükümdardı. Rejim dar bir hizip tarafından kurulmuştu ve Galba ve Otho gibi, iktidarını pekiştirmek için bir tasfiyeye ihtiyaç duyuyordu; fakat bu kez, daha kanlı bir iç savaşın ardından. Çünkü "Germanlar", Otho'nun "Hispanialılar" ve "Danuviuslular" arasında kurduğu ittifak karşısında kazandıkları zafere rağmen, geri döndüklerinde yine de bir meydan okumayla karşılaşabilirlerdi. Oyunda başka bir oyuncunun daha kaldığını biliyorlardı: Roma'nın Doğu'daki en yüksek rütbeli generali olan Titus Flavius Vespasianus.

Vespasianus krizin başlangıcında kendisinin çekişmenin içinde olduğunu düşünmemişti. Mevcut şöhretini –Palaestina'da Yahudi asilere karşı sa-

vaşan 40.000 kişilik bir ordunun komutanıydı– görelî muğlaklığa borçluydu. İtalyan toprak sahiplerinden, ordu subaylarından ve iş adamlarından oluşan küçük bir kasaba ailesinde dünyaya gelen Vespasianus’un dedesi sıradan bir adam, babası bir eques ve kendisi de birinci kuşak bir senatördü. Flavius’un ailesi, aslına bakılırsa, yeni Augustusçu düzen altında gelişmiş olan İtalyan kent aristokrasisinden gelen “yeni adamlar” sınıfının iyi bir örneğiydi. Bu tür kişiler kadim ailelerden gelen soylulara kıyasla Caesarlara daha sadık adamlar olma eğilimindeydi: Hamilerinin iyi niyetine daha fazla bağımlıydılar ve eşyanın tabiatı gereği, nadiren imparatorluk tahtına göz koyabilirlerdi. Vespasianus tiranları ve uşaklarını pohpohlayarak idari hiyerarşinin basamaklarını tırmandı, tasfiyeleri atlattı ve sonunda, kısmen siyasi bir tehdit olarak görülmediği için, askerî komutanlıkların en kıdemlisine terfi etti. Şimdi, tarihin ironilerinden biri olarak, imparatorluk tahtının eşliğinde, harekete geçmeye hazır bekliyordu.

“Doğulular” için, Roma’dan gelen haberler endişe vericiydi: Vitellius’un zaferi emperyal himaye üzerinde doğrudan Rhenania denetimi ve Doğu’da konuşlandırılmış insanların kaderinde buna mukabil bir düşüş anlamına geliyordu. Daha kötüsü etrafta, Vitellius’un Doğu ve Batı lejyonlarını değiştireceği, ve Doğu lejyonlarını soğuk ve ıslak bir Alman ormanında ahşap kaleler için şehir vazifesinin rahatlık ve kolaylığını terk etmeye zorlayacağı dedikodusu dolaşıyordu. Fakat eğer Ren’de görevli subaylar kendi imparatorlarını yaratabiliyorlarsa, neden Doğu’dakiler de aynısını yapması? Eskiçağ kaynakları Vespasianus’un imparator seçilmeyi kabul etmeye gönülsüz olduğunu ileri sürer, fakat bu geleneksel bir yalan da olabilir. Ne olursa olsun, bir kez yaygın bir şekilde taht için aday olarak adı geçen bir adam, güvenli bir şekilde geri adım atamazdı: Bundan sonra ve sonsuza kadar siyasi bir şüpheli olarak lekelenenecekti. Doğu’dan gelecek askerî darbeye yönelik ivme hızla önüne geçilemez hale geldi ve Vespasianus ister istemez yeni bir iç savaşın içine çekildi.

Belki daha önceki bir anlaşma gereği, belki de aceleye getirilmiş bir son dakika pazarlığıyla, Mısır Praefectusu MS 1 Temmuz 69’da, İskenderiye asker ve yurttaşlarını sadakat yemini etmek üzere huzurunda toplayarak Vespasianus’a desteğini açıkladı. Ona iki lejyon ve Nil’in tahıl ambarlarını sunan Mısır’ın sağlama alınmasıyla, Vespasianus on gün sonra Palaestina’da kendi ordusunun tezahüratlarını kabul etti. Kısa süre içinde kendi lehine yeni sadakat beyanları geldi ki bunlardan ikisi, Suriye ve Danuvius’unkiler güç dengesinde belirleyici bir kayma anlamına geliyordu. Bu destek –Doğu’nun ve Balkanlar’ın tümü ve imparatorluktaki üç ana ordu grubundan ikisi– Vespasianus’a potansiyel olarak kazanacak bir el vermişti. Flaviusçu isyan Vitelliusçuları gafil avladığından Rhenania

lejyonlarının disiplininin Roma'ya varmalarının ardından çökmesi elini daha da güçlendirdi.

Fakat Vespasianus duraksadı. Tayin edici bir çatışmaya girmeden önce, Roma'nın Mısır'dan gelen tahıl ikmalini kesmek ve Asia Minor'a bir öncü seferi düzenleyerek daha fazla destek toplamak istiyordu. Bununla birlikte, taraftarları, daha büyük bir inisiyatif aldılar. Danuvius'daki Flavius taraftarı isyanın lideri olan Antonius Primus, Doğu'dan gelmesi muhtemel emirleri göz ardı ederek, İtalya'yı istila etmek ve Vitelliusçular hâlâ dağılıkken üzerlerine çökmek için Alpler'i geçti. Sonbaharın sonlarına doğru, Cremona'daki savaş meydanında Rhenania ve Danuvius lejyonları bir kez daha çarpıştılar ve bu kez Danuviuslular zafer kazandı. Vitelliusçular dağılıp kaçmaya başladığında, Flaviusçular kaçakları katledip Cremona'yı yağmaladılar. Kısa süre sonra Gallia'dan gelen ikinci bir Vitelliusçu kuvvet de yenildi ve Vitelliusçu erlerin ordudan kaçmasıyla Apeninler üzerindeki karla kaplı geçitleri tutmaya yönelik son bir çaba da başarısızlığa uğradı. Suetonius'a göre kendisini "yöneten kusurlar açgözlülük ve zalimlik" olan 56 yaşındaki imparator, ailenin Roma'daki temsilcisi olarak hareket eden Vespasianus'un kardeşiyle bir anlaşmaya vararak, kendisini kurtarmak için son bir girişimde bulundu. Vitelliusçu askerlerin ayaklanıp Capitolinus Tepesi'ni basıp, Flaviusçu lideri linç etmeleri üzerine anlaşma bozuldu. Antonius Primus'un Danuviusluları sonra Roma'ya ilerlediler ve kanlı bir sokak çatışmasının ardından geriye kalan Vitelliusçuları yok ettiler. Vitellius'un kendisi yarı çıplak ve yiyip içmekten davul gibi olmuş bir şekilde (yine Suetonius) sokaklarda sürüklendi ve burada gübre ve pislik yağmuruna tutuldu, küçük kılıç kesikleriyle işkenceye maruz kaldı ve sonunda Tiber'in kıyısında katledildi. Sonrasında, kıdemli subayları Vespasianus'un küçük oğlu Domitianus'un liderliğinde geçici bir hükümet kurarken, Danuviuslu askerler zaferlerini Roma'yı yağmalayarak kutladılar. Aralık ayıydı. Şimdi imparatorluk bir yıl içinde dördüncü imparatoru görüyordu. Roma ve İtalyan şehirleriyse kendilerini savunması gereken ordu tarafından ikinci kez yağmalanmıştı. Yine de, şimdi bile, kriz sona ermemişti.

İmparatorluk elitinin bölünmesi ve ordunun bir iç savaşa çekilmesi, aşağıdan bir isyana alan açmıştı. Baskıcı Nero rejimi altında köpüren huzursuzluk artık taşmıştı. Yahudi Devrimi, kır yoksullarının bu büyük isyanı, beşinci yılına giriyordu ve en büyük muharebesi, Kudüs savunması, ufuktaydı. İmparatorluğun diğer ucunda, Rhenania'da, Roma ordusunda görev yapan Galyalı ve Alman yardımcı birlikler arasında isyan vardı. Ayaklanmanın başında Romalılaşmış bir Galyalı şef olan Iulius Civilis bulunuyordu ve sınır bölgelerinde biriken derin öfke havuzunun önünde-

ki setleri kaldırmıştı. Asilerden ve German kabilelerinden oluşan bir ordu toplayan ve iç savaşla kafası karışmış ve morali bozulmuş lejyonierlerin karşısına çıkan Civilis, kısa süre içinde Aşağı Ren’de askerî hâkimiyet kurdu ve hemen ardından Vetera’daki ana Roma üssünü kuşattı. Roma’dan gelen haberlerle –özellikle de Capitolinus’taki Iuppiter Tapınağı’nın yakılmasıyla– birlikte Civilis’in teşkil ettiği örnek, Romalılaşmış şeflerin, yani Iulius Classicus ile Iulius Tutor’un liderliğinde Galyalı kabilelerin daha büyük bir isyanına ilham kaynağı oldu. Roma’nın Kuzey halkları tarafından fethe edileceği kehanetinde bulunan Druid ruhbanının militan mensupları da bu liderleri destekledi. Asiler şimdi kendilerini bir proto-devlet biçiminde –“Galyalıların İmparatorluğu”– örgütlemişlerdi ve sınır bölgelerinde pek çok lejyonierin desteğinin kazanılmasını sağlayan da isyanın bu ivmesi oldu (bu lejyonierlerin büyük bir kısmı kuşkusuz Galyalı ya da German kökenlere sahipti). Eğer Rhenania askerleri Roma’ya yürüyüp tahta yeni bir imparator çıkarabiliyorlarsa, aynı şekilde yurtlarında kalıp burada rakip bir imparatorluk da kurabilirlerdi. Bir başka giz daha meydana çıkmıştı: Eğer Roma dışında imparatorlar tahta çıkarılabiliyorsa, imparatorluklar da kurulabilirdi.

Bununla birlikte Galyalıların İmparatorluğu kumdan bir kaleydi. Classicus ve Tutor, günümüz Rheims’inde büyük bir kabileler toplantısında Gallia’nın geri kalanının desteğini de almaya kalktıklarında başarısız oldular; asilerin imparatorluğu Rhenania’ya sıkışıp kalmıştı. Haddinden fazla yüksek rütbeli Galyalı, emperyal sistemden menfaat sağlar hale gelmişti; ya da Civilis’in ordusunu oluşturan asi askerlerden ve German kabilelerinden korkuyorlardı; veya sadece Vespasianus’un kazanmasını bekliyorlardı. Asi konfederasyonunun kendisi çözülmeye başladı. Soylulardan, asilerden ve kabilelerden; Romalılardan, Galyalılarından ve Germanlardan oluşan bu yamalı bohçaya benzer ittifak, siyasi açıdan hiçbir zaman tutarlı olmamış ve sadece kısa bir süre için askerî etkisini sürdürmüştü. MS 70 yazında Flaviusçu general Quintus Petilius Cerealis’e bağlı imparatorluğa sadık birliklerin yaklaşmasıyla birlikte, asi lejyonierler yeniden Roma tarafına kaçtılar. Bunun ardından Classicus ve Tutor’a bağlı Galyalılar günümüzde Trier olarak adlandırılan şehrin dışında vuku bulan savaşta yenildiler. Kısa süre sonra Civilis komutasındaki Germanlar da Vetera yakınlarında mağlup oldular. Son olarak, uzak kuzeyde, Ren ve Mosa ırmaklarının ağızlarındaki bataklıklarda direnen son asiler olan Batavialılar, sıra kendilerine geldiğinde ezildiler. Bundan önce, Kudüs de babasının tahta çıkmasının ardından Palaestina komutanlığına getirilen Vespasianus’un büyük oğlu Titus’a bağlı ordunun eline geçmiş, Yahudi direnişi uzaktaki bir avuç çöl kalesine sıkışmıştı. Genel olarak, MS 71 yılının başlarına gelindiğinde imparatorluk bir

kez daha barış içindeydi. Fakat Flaviusçu zafer zor bir kavganın ardından kazanılmıştı ve barışın süreceğinin herhangi bir garantisi yoktu. Dahası, krizlerin en kötüsü sona ermiş olsa bile, yabancılaştırılmış bir hâkim sınıf, sadakatini yitirmiş bir ordu, istikrarsız sınırlar ve boş bir hazinenin getirdiği pek çok acil sorun bulunuyordu. Uzun vadede, iki yıl süren iç savaş, ordudaki isyanlar ve halk ayaklanması acı dersler vermişti: Iulius-Claudius imparatorluğu aşırı sömürülmüş ve aşırı genişlemişti; yeni, daha dikkatli, daha ölçülü bir siyasetin izlenmesi gerekliydi. Yeni Flavius hanedanının görevi –eğer ayakta kalacaksa– ayarı bozulmuş bir sisteme yeniden denge getirmektir.

Bununla birlikte MS 71 yılı, bir kutlama yılıydı. Vitelliusçulara, Yahudi asilere ve Gallia İmparatorluğu’na karşı zafer kazanılmış ve MÖ 30 yılında olduğu gibi, barış ve düzen için gerçek bir özlemle birlikte, –eninde sonunda türedi bir askerî diktatörün kurduğu– yeni hanedanla Roma’nın geleneksel elitleri arasında bir ittifak kurulmasının temelleri ortaya çıkmıştı. Kudüs’ün ele geçirilmesi ve Batavialılara boyun eğdirilmesi şerefine zafer alayları düzenlendi. Barışın gelişini simgelemek için Ianus Tapınağı’nın kapıları kapatıldı. Capitoliu’u yeniden yapmak, yeni bir Barış Tapınağı dikmek, Nero’nun sarayını yıkmak ve Roma’ya taştan yapılma büyük bir amfitiyatro kazandırmak için büyük inşaat projelerine başlandı. Colosseum sembolizm açısından zengindi. Nero’nun süs gölünün kenarına inşa edilmişti: Bir zamanlar bir tiranın *luxuria*’sı için yapılmış anıt, şimdi ücretsiz halka açık eğlencelerin düzenlendiği bir mekâna dönüşmüştü. Ağır işlerin büyük oranda kuşkusuz çoğu Palaestina ve Rhenania’dan getirilen köleler tarafından yapıldığı inşaat işleri, Roma’daki iş adamları ve atölyeleri için yeni sözleşmeler anlamına geliyordu: Boyunduruk altına alınan “öteki”, fatihlerin hizmetinde çalışmak zorunda bırakılmıştı. Amfitiyatro tamamlandığında ilki MS 81’de sahneye konulan oyunlar, aynı zamanda güç ve imparatorluk merasimleri idi: Köle gladyatörler Roma’nın tarihsel düşmanları gibi giydirilmişti.

Yeni rejim yurttaki halk tarafından sevilirdi. Cimriliğiyle ün kazanmasına rağmen –zira hükümetin mali durumunu düzeltmek için harcamalar kesilmişti– Vespasianus’un kendisi, meselelerle doğrudan ilgilenen, alçakgönüllü ve muhalefete hoşgörüsüyle yaklaşan biriydi (“Havlıyorlar diye köpekleri öldürmeyin”). Zaten pek az kişiye muhalefet etmek için gerekçe verilmişti. Eski soyluluk bir kalıntıdan başka bir şey değildi; senatörlerin büyük bir çoğunluğu artık Caesarlar tarafından yükseltilecek makam aristokratlarıydı. İdeolojik cumhuriyetçiler kan kaybederek dar bir gruba dönüşmüştü. Aristokrasi arasında daha fazla tefekküre meyyal olanlar felsefeye sığınuyordu. Fakat piyasaya sürülen farklı görüşler, dünyayı değiştirmeye

yönelik girişimlerin yerini takıntılı bir bireyciliğe bırakmasından başka bir anlama gelmiyordu. Kinikler bütün yönetimi yozlaşmış olmakla suçluyor ve kamusal yaşamdan çekilmeyi teşvik ediyorlardı. Stoacılar yönetim biçimlerinin ilahi akıl tarafından belirlendiğini ileri sürüyor, kamu görevi ve siyasi mutabakatı destekliyorlardı. Epicuroşçulara göreysel hazzın peşinden koşmak en büyük hayırdı. Bazıları tarafından takdir edilse de (Britannia'daki devlet okullarında öğretilen "metin olmak" muhtemelen Stoacılar bir şeyler borçludur) bu felsefeler esasında anlamsızdı. Bir hayat tarzı tercihi sunuyorlardı, dünyaya dair bir çözümleme değil; erdem kisvesi altında iktidarsızlığı gizliyorlardı. Vespasianus güven içinde köpeklerin havlamasına izin verebildi. On yıllık hükümdarlığı süresinde görülen ihanet davalarının sayısı çok azdı. Rejimin gerçek endişesi aristokratik çevrelerin değil, askerî karargâhların ve ordu kışlalarının sadakatiydi.

Iulius-Claudius hanedanı dönemindeki sadakatsizliği hafızalardan silinmeyen Praetor Muhafızlarının sayıları azaltıldı ve böylece Vespasianus'un fiilen Flaviusçu polis şefi haline de gelen oğlu Titus'un komutasına verildiler. O yılın censoru sıfatıyla, MS 73-74'te Senato'nun toplam sayısını azaltırken, aralarında pek çok generalin de bulunduğu kendi taraftarlarına senatörlük dağıttığı bir tasfiyeyi başlatan da Titus'tu. Senato'ya yeni girenler arasında çok sayıda İtalyan ve taşralı da vardı. Flaviusçu aristokrasinin tipik bir mensubu Gnaeus Iulius Agricola'ydı. MS 40 yılında Güney Gallia'daki Forum Iulii kolonisinde dünyaya gelmiş ve yerel Yunan şehri Massilia'da (Marsilya) eğitim görmüştü. Adındaki Iulius kelimesi Iulius Caesar tarafından yurttaşlık hakkı verilen bir atası ve muhtemelen Galyalı kökenleri olduğunu ima eder. Her iki dedesi de imparatorluğa hizmet eden equeslerdi ve babası da senatörlüğe yükseltilmişti. Agricola'nın kendisi, senatör çocukları için bu dönemde geleneksel hale gelmiş kariyer merdivenini tırmandı. İlk bir lejyoner tribünü olarak Britannia'da askerî çıraklığını yaptı ve MS 60/61'deki Boudica İsyanı'nın bastırılmasına katıldı. Sonra sırasıyla MS 64'te Asya quaestorluğuna, MS 66'da Roma'da pleb tribünlüğüne ve MS 68'de yine Roma'da praetorluğa getirildi. Bu onun kıdemli bir ordu komutanlığına getirilmek için gerekli şartları karşılaması anlamına geliyordu ve Vespasianus Agricola'yı MS 70-73/74 arasında Britannia'daki Yirminci Lejyon'un *legatus*'u (generali) olarak atadı. Bunu, MS 74 ile 77 yılları arasında görev yapacağı kıdemli bir sivil bir makam, Gallia'daki Aquitania Valiliği takip etti. Tecrübeli, güvenilir ve hepsinden önce rejime sadık olan Agricola, böylece senatörlük kariyerinin zirvesine ulaşarak MS 77 ya da 78 yılında Roma'da konsüllük makamına gelmişti. Bunun ardından prokonsül statüsü, onun en kıdemli ve arzulanen makama yükselmesinin yolunu açtı. Dönemin en kıyak ma-

kamları Britannia ve Suriye valilikleriydi, çünkü her ikisi de üç ya da dört lejyonun komutanlığının yanı sıra, güçlü bir askerî hareketlilik ihtimali ve dolayısıyla askerî şöhrat kazanma şansı sunuyordu. Agricola, Flavius çağının en saldırgan ve başarılı askerî seferlerinden bazılarını yönettiği Britannia’da vali olarak iki dönem görev yaptı (MS 78-84).

Agricola’nın kariyerine ilişkin bilgilerimizi, damadı, tarihçi Tacitus tarafından kaleme alınan kısa hayat öyküsünün şaşırtıcı bir şekilde günümüze ulaşmasına borçluyuz. *Agricola*, Flavius imparatorluğunun iç işleyişine bir hayli ışık tutar. Flavius imparatorları, mevcut emperyal hiyerarşi içinde –bir biçimde Iulius-Claudius döneminde hâkim olan hizipçiliğin aksine– “liyakate açık bir kariyeri” desteklemelerinin yanı sıra, yerli elitleri yükseltmek için tasarlanmış bilinçli bir Romalılaştırma siyaseti vasıtasıyla, eyaletlerdeki sadakat ve istikrara da katkıda bulunmuşlardı. “Belirli topraklar,” diye anlatır Tacitus, “günümüze kadar şaşmaz sadakatini sürdüren Kral Togidubnus’a verilmişti, bu Roma’nın köklü başkalarını köleleştirmek için kralları bile kullanma geleneğinin bir örneğiydi.”⁷ 1723 yılında Chichester’de bulunan bir yazıt bu kraldan bahseder. Yazıt bize Neptunus ve Minerva’nın onuruna ve Britannia’nın büyük kralı, Tiberius Claudius Togidubnus’un otoritesi altındaki “kutsal hane”nin (imparatorun ailesinin) esenliği için bir tapınak dikildiğini anlatır.⁸ Kral’ın Roma tarzı ismi yurttaşlık hakkını Claudius döneminde elde ettiğini gösterir; fakat Tacitus, kralın Flavius döneminde de tahtta kalmaya devam ettiğini ima eder. Yazıtta bahsi geçen tapınağın adanması, kralın Romalılaşmaya olan bağlılığını açık bir şekilde gösterir. Togidubnus, günümüz Üçüncü Dünyası’ndaki Batı yanlısı “modernleşmeciler” gibi, mülkiyet, uygarlık ve iktidarla bağlantılı ithal bir *Romanitas* için yerli kültürü reddetmişti. Togidubnus’un krallığının parçası olması muhtemel üç şehirde, Chichester, Silchester ve Winchester’de gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, klasik şehir planlamasının ve anıtsal mimarinin erken örneklerini gün yüzüne çıkarmıştır. Dahası Chilchester’den birkaç kilometre uzaklıktaki Fishbourne, muhtemelen kralın sarayının bulunduğu yerdir. Burada ilk olarak, MS 60’larda, bir hamamı ve “proto-saray” adı verilen kapalı bir avlusu da bulunan sağlam bir taş villa inşa edilmişti. Sonra, MS 75 ile 80 yılları arasında bir yerde, İtalya’nın batısında herhangi bir benzeri bulunmayan, çok büyük ölçekli yeni bir evin inşasına başlandı. İçinden geçilen bir parktan sonra, devasa bir giriş salonundan uzak uçtaki büyük bir dinleyici odasının muntazam avlusuna giriliyordu. Avlunun etrafındaki dört sıra odanın başka bir yerinde, kral ve ailesinin özel daireleri, akrabalar, misafirler ve kraliyet hizmetkârları için sütler ve tabii ki bir hamam yer alıyordu. Bütün bu kompleks mermer, mozaik ve fresklerle süslenmişti. Klasik hey-

keller, bronz sürahiler, ithal masa takımları ve zarif bir biçimde işlenmiş yemek kanepeleri kuşkusuz Akdeniz ambiyansını tamamlıyordu. Üstü kaplanmış revaklar, muntazam kesilmiş kutu şeklinde çalılar ve taşlarla kaplı hendekler bahçe için benzer bir ambiyans yaratıyordu.

Romalılaşıma yukarıda başlamış, fakat her bir yerellikte imtiyazlı ve güçlü insanlardan oluşan kayda değer bir Roma taraftarı blok yaratmak için köklü himaye ağlarından sızarak yavaş yavaş aşağıya doğru inmişti. “Agricola,” diye anlatır Tacitus, “kırsal kesimde yaşadıkları ve kültürel olarak geri oldukları için müzmin savaş çıkırtkanları olan insanlarla başa çıkmak zorundaydı. Hoş uğraşlar bularak onları barışa ve ahlak yaşama alıştırmak istiyordu. ... Tapınakların, meydanların ve müstakil evlerin inşasına kişisel destek ve kamu yardımı sağlıyordu ... aristokrat çocuklarına liberal bir eğitim veriyordu. ... Latinceyi etkin bir şekilde konuşmaya can atar hale gelmişlerdi. ... ve toga her yerde görülebiliyordu. ... Ve böylece tedricen revakların, hamamların ve büyük akşam yemeği partilerinin ahlak bozucu kışkacına sürüklendiler. Saf Britanni kavmi bu şeyleri ‘uygarlık’ olarak tarif ediyorlardı, oysa aslında bunlar sadece köleleştirilmelerinin birer parçasıydı.”⁹ Şans eseri, bu meydanlardan birinde, birisinin anısına dikilmiş ve 1955 yılında Roma Verulamiumu’ndaki (St Albans) kazılar sırasında gün yüzüne çıkarılan bir yazıt, büyük valinin ismini taşır. Sadece beş küçük parça kurtarılabilmişti, bu nedenle metnin rekonstrüksiyonu kesin değildir, fakat büyük ihtimalle, bir tarafta yer alan büyük bir toplanma salonu ve konsey odalarından, diğer taraftaki üç sıra özel oda ve dükkândan ve ortadaki üstü kapalı, sütunlu yürüyüş yollarıyla etrafı çevrelenmiş açık bir avludan oluşan yeni bir taştan yapılmış kent merkezinin açılışını kaydetmektedir. Bu tür binalar –standart Roma kent paketinin diğer unsurları olan tapınaklar, hamamlar, tiyatrolar, amfiteyatrolar ve resmî hanlarla birlikte– kralların altındaki yerel elitlerin Romalılaşımasını simgelemektedir.

Bununla birlikte Tacitus’un *Agricola*’daki gerçek ilgi alanı, kayınpe-
derinin askerî başarılarıydı; onun ve okurlarının gerçek büyüklük ölçütü
olarak gördükleri şey bunlardı. Öğrendiğimize göre, Agricola valilik ma-
kamında kaldığı her yıl, Britannia’yı fethetmek üzere biraz daha ilerlemiş-
ti: MS 78’de en önemli Kuzey kabilesinin yenilgisi ve Anglesey’in (Mona)
işgal edilmesiyle Galler’in fethi tamamlanmış; MS 79’da Brigantia (Kuzey
İngiltere) istila edilmiş; MS 80’de Roma ordusu Orta Lowlands’in ötesi-
ne geçerek İskoçya’da Tay Nehri’ne kadar ilerlemiş; MS 81’de Forth-Clyde
hattı boyunca bir dizi kale inşa edilmiş; MS 82’de Güneybatı İskoçya fet-
hedilmiş; MS 83-84’te doğu kıyısındaki ilerleme Roma ordusunu Moray
Firth’e getirmiş ve Mons Garaupius’daki Caledonialı kabilelerle iyi plan-
lanmış büyük bir savaş yapılmıştı. Kabileler bozguna uğramış ve 30.000

kişilik ordularının üçte birini mevzilendikleri yamaçta bırakmışlardı. Tacitus'a göre "Britannia bütünüyle fethedilmiş" gibi görünüyordu.

Fakat edilememişti. Hiçbir Caledonialı heyet teslim olmak için gelmemişti. Yenilen savaşçılar *Highlands*'teki vadilere saklanmış, fakat boyun eğmemişlerdi. Agricola kış gelip güneydeki üslere çekilmek zorunda kaldığında, savaş henüz bitmemişti. Ertesi yıl yerine, ordunun savunmada kalmasına yönelik emirlerle yeni bir vali gönderildi. Birkaç yıl sonra Romalılar uzak kuzeyden geri çekildiler. *Highlands*'in güneydoğu sınırındaki savunma hattının kilidi olan Tay Nehri yakınlarındaki Inchtuthil'e dikilmesi planlanan, inşası tamamlanmamış kil ve ahşaptan yapılmış lejyoner kalesi, MS 80'lerin sonuna doğru dağıtılarak terk edildi. Kısa süre sonra, Forth-Clyde kıstağının kuzeyindeki bütün kaleler boşaltıldı ve Romalılar Güney *Uplands* boyunca kazıların erken dönem bir Flavius kalesinin üzerine geç dönem bir Flavius kalesinin inşa edildiğini gösterdiği Trimontium merkezli yeni bir hat kurdular. Sonunda, Trimontium hattı da terk edildi ve Romalılar MS 105 civarında günümüz Newcastle'ıyla Carlisle'ı arasında bulunan Tyne-Solway hattı üzerinde, "Stanegate" boyunca yeni bir mevziye çekildiler. Kayınpederinin hayat hikâyesini yazmaya başladığında geri çekilmeden haberdar olan Tacitus çok öfkeliydi: "Britannia bütünüyle fethedilmişti fakat sonra," diye hayıflanıyordu, "anında tekrar kaybedildi." Yanlış giden neydi?

Tarihçinin açıklaması, ikna edici olmaktan bütünüyle uzaktır: Onun iddiasına göre, Vespasianus'un küçük oğlu yeni Flavius imparatoru Domitianus'un kıskançlığı buna neden olmuştu. "Tebaasından birinin isminin imparatorunkinden daha fazla yüceltilmesi kadar kendisi için tehlikeli bir şeyin olmadığını biliyordu."¹⁰ Bu akla yatkın bir açıklama değildir. Agricola, en sadık isimlerden biriydi. İmparatorluğun generalleri hizmet ettikleri imparatorlar adına zafer kazıyorlardı. Yenilgi ve geri çekilmeleri de imparatorun itibarını sarsıyordu. Tacitus'un anlatısı, her halükârda, tek taraflı bir beyana dayanması nedeniyle hükümsüzdü: Bize bunu destekleyen en ufak bir kanıt bile sunmadan anlattığına göre, imparatora geri dönen generale halk tarafından methiyeler düzüldüğü haber verildiğinde, "aslında son derece rahatsız olmasına rağmen memnunmuş gibi davranmıştı".¹¹ Aslında, Flavius dönemindeki sınır politikalarına ilişkin başka yerlere ait tarihsel ve arkeolojik kanıtlar, Britannia'da olup bitenlerin bir örüntüye uyduğunu göstermektedir.

Amaç, Geç Cumhuriyet'in yayılmacılığına geri dönüş değildi. Flavius imparatorları, ordunun sayısını azaltmış ve sınırları sağlamlaştırmışlardı. Vespasianus, tıpkı Tiberius gibi, tahta çıktığında tecrübeli bir generaldi. Halefi Titus, Yahudilerin fatihiydi. Hiçbirinin kanıtlayacağı bir şey yoktu.

Her ikisi de imparatorluğun haddinden fazla genişlediğini, yeni fetihlerin sadece ordu üzerinde yeni talepler yaratmadan sınır güvenliğini artırma- ları halinde mazur görülebileceğini anlamıştı. Böyle olduğu halde ordu meşguldü. Dört ya da beş sadık olmayan lejyonla Galyalı ve German yar- dımcı birliklerin dağıtılması ve yerlerine yeni birliklerin konması sayesin- de disiplin kısa süre içinde yeniden tesis edildi. İslah edilmiş ordu yayılmış bir hat boyunca sınırlara yakın tutuldu; saldırı harekâtlarına yoğunlaşmış büyük savaş grupları yerine, artık savunma için konuşlandırılmış sayısız yerel grup bulunuyordu. Saldırıları ya düşman sınır kabilelerini bastır- mak ya da daha kısa, daha sıkı, daha savunulabilir hatların yaratılması için yerel girişimler olarak tasarlanıyordu. Vespasianus *imperator* olarak Augustus'tan sadece bir kez daha az selamlanmıştı; fakat savaşın hedef ve ölçeği bir hayli farklıydı. Yollar ve kaleler, yani kazma kürekle yapılan işler, savaşa baskın çıkmaya başlamıştı. Britannia, sadece Boudica İsyanı Roma ilerleyişini savunulamaz bir hat (batısında ve kuzeyinde fiilî ya da potan- siyel olarak düşman kabilelerin bulunduğu Aşağı Britannia'yı Exeter'den Lincoln'e kadar kesen geniş bir verrev) üzerinde etkili bir şekilde durdura- bildiği için, büyük bir saldırı harekâtı arenası haline gelmişti: Bu nedenle Vespasianus, sınır denize ulaşana ya da en azından kısa bir doğu-batı hat- tına ilerleyene dek adanın fethinin sürdürülmesi için bir dizi savaşçı vali atamıştı. German sınırında Flavius imparatorlarının Roma topraklarına yönelmiş keskin bir girinti miras aldıkları yukarı Ren ve Danuvius bölge- lerinde, sınır hattı sürekli olarak ileri çekiliyordu. Domitianus, MS 83'te Orta Ren'deki Chatti'ye saldırarak, bu düşman kabileyi sınırdan uzaklaş- tırmak ve nehrin doğusunda yeni bir Roma hattı kurmak üzere ana ilerle-meyi başlatmıştı. Bunun ardından güneydeki girinti de Ren ve Danuvius ordu grupları arasındaki Roma hattını kısaltıp muhabereyi geliştirecek şekilde tedricen aşındırıldı.

Flavius imparatorlarının ihtiyatına rağmen, imparatorluğun savunma hatları baskı altında kalmaya devam etti. Orta Danuvius'da yeni bir tehdit ortaya çıkmıştı: Kral Decebalus ve Daci Kavmi. Bir kuşak boyunca, MS 85'ten 106'ya kadar, Daci Kavmi Roma'nın esas düşmanı olacaktı. Kabaca günümüz Romanya'sına denk düşen dağ krallıkları altın açısından zen- gindi ve Daciae kralları, Roma'nın Balkanlar'a yönelik genişleme tehdi- di altında, dağ kabilelerini güçlü bir merkezî devlet oluşturacak şekilde birleştirmişlerdi. Topraklarına girilmesi zordu ve çok sayıda özenle ha- zırlanmış yüksek kale tarafından korunuyordu. Orduları, tamamen ba- ğımsız, kabile birlikleri şeklinde örgütlenmiş ve *falx* adı verilen, uzun bir tahta direğe tutturulmuş içeriye doğru eğimli kesin bir bıçaktan oluşan iki kollu dehşet verici bir kesici alet taşıyan barbar savaşçılardan oluşuyor-

du (daha sonraki harekâtlarda, Romalı askerleri *falx*'ın aşağı doğru kesen darbelerinden kendilerini korumak için tepeleri metal çubuklarla takviye edilmiş miğferler ve metal kol zırhları takacaktı). MS 85 yılında Decebalus ordusunu Danuvius'dan geçirip Moesia'ya sürdü valiyi öldürdü, çeşitli Roma garnizonlarının hakkından geldi ve eyaleti yağmaladı. Domitianus cezalandırıcı bir karşı saldırı emri verdi; fakat istila gücü MS 86'da yenilgiye uğradı. Romalıların daha kararlı bir hamleye hazır hale gelmeleri için daha iki yıl vardı; ama bu kez, Decebalus'un krallığının kalbine açılan Daciae'nin içlerindeki bir dağ geçidi olan Tapae'da büyük bir zafer kazandılar. Fakat bu zafer pekiştirilemeden Roma topraklarında isyan çıktı ve ordu geri çağrılmak zorunda kaldı.

MS 89'daki generaller komplosunun başında Yukarı Germania Valisi Lucius Antonius Saturninus bulunuyordu. Bu muhtemelen rejimin Decebalus'a karşı savaşta yeterli olmadığı algısına verilmiş doğrudan bir yanıtı. Eğer böyleyse, elde edilen zafer dengeyi komplocular lehine bozmuş olabilir, zira askerî birlikleri daha Domitianus'un kendisi sahneye çıkmadan önce isyanı bastırmış olan Aşağı Germania Valisi de dahil olmak üzere imparatorluğun büyük bir kısmı sadakatini korumuştur. Yine de, bu Flavius döneminin en ciddi komplosuydu ve babasına ve kardeşine kıyasla tahtta daha az güvende olan Domitianus, potansiyel muarızların peşine düştü. Küçük erkek evlat olan Domitianus hiçbir zaman imparator olmayı beklememişti. Hayatını daha hünerli babasının ve ağabeyinin gölgesinde geçirmişti. Vespasianus imparatorluğu kurtarmıştı. Titus ise bir savaş kazanmıştı. Domitianus sadece babasının oğluydu. Dahası, Flavius hanedanı henüz çok yeniydi, yeni imparator tahta çıktığında kurulalı sadece 12 yıl olmuştu. Domitianus'un Chatti'ye karşı savaşı belki de -Claudius'un Britannia'daki savaşı gibi- imparatorun şöhret kazanması için yapılmıştı. İmparator zaferini askerlerinin maaşlarını üçte bir oranında (225 *denarii*'den 300'e) artırarak kutladı. *Triumphator* (zafer alayındaki muzaffer general) giysisini giydi ve *Germanicus* (Germania Fatih) unvanını aldı. Hükümdarlığı boyunca bahşişler, oyunlar ve anıtlar için ağır harcamaların altına girdi. Fakat Domitianus'un Caesarcılığının bir başka yönü daha vardı: Claudius'un zafer gösterileri Caligula'nın megalomanyaklığı ile birleşmişti. Eylül ve Ekim aylarının ismi *Germanicus* ve *Domitianus* olarak değiştirildi. Şairler ona *Dominus et Deus* (Efendi ve Tanrı) şeklinde hitap ediyordu. Iuppiter onuruna yeni düzenlenmeye başlanan oyunları, Yunan kıyafetleri içinde ve başında bir taçla izledi. Palatium Tepesi'nde ve Roma'nın dışındaki Alban Tepeleri'nde devasa birer imparatorluk sarayı inşa ettirdi. Siyaseten güvende olmayan imparator kendisini siyasal yapının üzerine yükseltmeye çabaladı. Korku Domitianus'u bir yarı tanrıya dönüştürmüştü.

Korku, özellikle de Saturninus darbesinin yarattığı paniğin ardından, aynı zamanda onu tehlikeli ve tahmin edilemez bir adam yapmıştı: Muhbirler cesaretlendirildi. Filozof ve astrologlar Roma'dan sürüldü. Sayısız siyasetçi, general ve entelektüel hainlikle suçlanıp idam edildi. Sonra, sık sık olduğu gibi, terör kendi çocuklarını yemeye başladı. İmparatora yakın olan bazı kişiler –iki Praetor Muhafızı komutanı, yüksek bir imparatorluk azatlısı ve imparatorun kendi yeğeniyle ateizmle suçlanan kuzenin koca-sı– zan altına girdi ve öldürüldü. Terör kısa süre içinde kontrolden çıktı ve hâkim saray hizbinin de başını yemeye başladı. MS 96 yılında en yüksek düzeyde bir komplo kuruldu. Bu komploya senatörler, subaylar, saray mensupları ve bizzat imparatoriçe de karışmıştı. Saray mensuplarından biri, zimmetine para geçirmekle suçlanan Stephanus isimli bir adam, imparatoru öldürmeyi teklif etti. Bir komployu açığa çıkardığı ve elinde bir isim listesi olduğu bahanesiyle Domitianus'un yatak odasına kabul edildi. Odaya girdikten hemen sonra listeyi okuyan imparatoru kasığından bıçakladı, fakat hemen öldürmeyi başaramadığından boğuşmaya başladılar. Domitianus yine de sağ kalabilirdi, fakat saray halkından başkaları, kıdemsiz bir subay, bir azatlı, baş mabeynci ve imparatorun kişisel gladyatörlerinden biri de arbedeye katıldı. Etkisiz hale getirilen ve yedi kez bıçaklanan Flavius imparatorlarının üçüncü ve sonuncusu Domitianus, sonunda can verdi. Yaşlı ve renksiz bir senatör olan komplonun şembolik lideri Cocceius Nerva, aynı gün tahta çıkarıldı.

Bir iç savaş döneminin ardından, Flavius imparatorları önce yurttan ve sınırlarda esasen imparatorluğun dengesini yeniden kurmayı amaçlayan ılımlı bir siyaset izlemişlerdi. Başlangıçtaki tasfiyeden sonra hâkim sınıf rahat bırakılmıştı. Yetenekliler yükseltilmiş ve elitlerin safları genişletilmişti. Eyaletlerin Romalılaştırılması için adımlar atılmıştı. Ayaktakımı yardım almış ve eğlendirilmişti. Askerlere maaşları düzenli ödenmiş ve boş kalmaları sağlanmıştı. Barış, kimileri için refah ve mülk sahipleri için güvenlik vardı. İmparatorluk sisteminin toplumsal kitle tabanı yeniden tesis edilmişti. Aynı zamanda isyancı ve asilerin kökünün kazınmasıyla orduda disiplin yeniden sağlanmıştı. Sınırlar dikkatli bir şekilde korunuyor ve gerektiğinde, düşman bir kabileyi cezalandırmak ya da berbat bir şekilde yerleştirilmiş bir hattın düzeltilmesi için düzenlenen sınırlı seferlerle güçlendiriliyordu. Fakat sorunlar bakıydı. Bunlar kısmen meşruiyetten yoksun müteakip diktatörlerin içinden çıktığı köhne siyasi yapıdan kaynaklanıyordu. Domitianus da bu tür bir adamdı. “Doğal temayüllerinin aksine,” diye açıklıyordu Suetonius, “mali kaynaklardaki kıtlık onu talancı, korku ise zalim yapmıştı.”¹² Domitianus'un askerler ve ayaktakımı arasında popülerlik kazanmaya

yönelik çabaları, hazinesini kurutmuştu. Hâkim sınıf içinden karşısına çıkan muhalefet, sarayını gözdeleleriyle doldurmasına ve şehrin üzerinde terör estirmesine neden olmuştu. Bunlar zayıf bir diktatörün izleyeceği politikalarlardı ve Roma emperyal eliti arasında ortaya çıkardıkları gerilimler sadece Stephanus'un hançeriyle çözülebildi. Fakat bu sınırlı meselelerin altında – saray ve Senato'nun içinde yüzdüğü akvaryumun ötesinde– çok daha önemli, o kadar da kolay çözülemeyecek ve sonunda imparatorluğun yıkılmasına yol açacak gerilimler yatıyordu. Bunlar, bir yanda imparatorluğun yöneticileri, diğer yandaysa imparatorluğun hem sınırları içindeki hem de ötesindeki düşmanları arasında var olan güç dengesinin yavaş yavaş değişmesinden kaynaklanmıştı.

Decabalus bir kez daha imparatorluğun gücünün sınırlarını açığa çıkarmıştı. Bir “haydut devlet” dünyanın efendilerine meydan okumuş ve hayatta kalmıştı. İmparatorluğun itibarı zedelenmişti. İmparatorluk Daci Kavmini boyun eğmeye zorlayabilecek kadar güçlü müydü? *Pax Romana* hâlâ ayakta mıydı?

Kısa Bir Altın Çağ:

Traianus, Hadrianus ve Antoninus Pius, MS 98-161

MS 66-70 krizinin ardından, Flavius'un zaferinin, tıpkı Actium'dan sonra olduğu gibi bir başka barış ve güvenlik yüzyılını müjdeleyeceği ümit edilmişti. Asiler, başkaldıranlar ve iç savaş hizipleri ezilmiş ve MS 70'lerde güçlü hükümdarlar tarafından düzen ve disiplinin yeniden tesis edilmesiyle ordu yeniden sınırlarda, Britannia'da, Germania'da ve Doğu'da ilerlemeye başlamıştı. Sonra 80'lerin ortalarında işler değişmeye başladı. Daci Kavmi Roma topraklarını istila ettiler ve Roma ordularını yendiler. Domitianus onları cezalandırırsa da, Danuvius Nehri'nin hemen ötesindeki bu güçlü krallığın, Karpatlar'ın enginliğindeki bu inatçı tehdidin gücünü kıramamıştı. Decabalus'la anlaşmak yerine, imparator komplocular tarafından kendi halkına saldırması için kışkırtılmış ve 90'larda Roma'nın yöneticileri arasında kan akmıştı. Büyük zaferlerden, cezalandırma amaçlı akınlara ve iç çatışmaya: Flavius hanedanının son yıllarında imparatorluk kasvetli, yokuş aşağı bir yola girmiş gibi görünüyordu. Roma'nın gücü azalıyor muydu?

Roma'nın en büyük imparatorlarından ikisi, birbiri ardına tahta çıkan Traianus (MS 98-117) ve Hadrianus (MS 117-138), imparatorluğun 2. yüzyılın başındaki krizine köklü bir biçimde farklı çözümler önerdiler. Bu karışıklık, zirveye ulaşmış bir emperyal hâkim sınıfın, beklenmedik bir zayıf-

lık sergilendiğinde ve eskisi gibi devam etme çabası boşa çıktığında ortaya çıkan kararsızlığını gösterir. Eski Roma'nın tarihi, gelenekleri ve değerleri bu ihtimali reddediyordu: Dünyayı yönetmek, "uluslara hükmetmek, barış getirmek, boyun eğenleri bağışlamak, kibirlileri ezmek", Romulus'un ırkının ilahi olarak buyurulmuş kaderi değil miydi? Fakat geleceğe dair farklı bir imge, barbar sürülerinin ve isyankâr kitlelerin belli belirsiz şekillerinin resme dahil olduğu bir imge belirmişti. Belki de öncelik imparatorluğun savunmasını güçlendirmek ve sınırların bu tarafında yaşayanların sadakatini, birliğini ve bağlılığını geliştirmek; dünyayı "Romalıları ve barbarları birbirlerinden" (yani bizi onlardan) ayıracak şekilde kesen, imparatorluğun bütün beşeri ve maddi gücünü uygarlık davası için seferber eden bir çizgi çekmek olmalıydı. Eskiden olduğu gibi fethetmeye devam etmek ya da ya da yeni bir halklar topluluğu yaratmak: Traianus ve Hadrianus tarafından temsil edilen seçenekler sırasıyla bunlardı.

Traianus'un kendisinden hemen önceki selefi imparator Nerva (MS 96-98), pek de önemli olmayan yaşlı bir adamdı. Özel olarak kimseyi temsil etmediğinden hayata geçirmesi gereken özel bir misyonu da yoktu. Tarihsel bir fiyasko, Roma hâkim eliti kendisini toparlayıp ileri atılabileceği bir yol bulmaya çalıştığı sırada, duruma uygun bir dublör olmuştu. Roma hâkim sınıfı bunu başardığında, Nerva kimseye sorun çıkarmadan öldü. O zamana kadar sendeleyeyen rejimi, aldığı az sayıdaki bilge karardan birisi sayesinde son anda toparlandı: Marcus Ulpius Traianus'u halefi olarak ilan etmek. Traianus gerçek bir asker-imparatordu. Tecrübeli ve başarılı bir profesyonel subay olan Traianus tahta çıktığında, Yukarı Germania Valisi olarak görev yapıyordu ve bu onu Roma'nın üç ana ordu grubundan birinin başında bulunan, en üst düzey generallerinden biri yapmıştı. Romalı-İspanyol kökenden gelse de, ailesi uzun süre önce Senato'ya girmişti ve bu, eğer askerlerin aday olursa, siyasetçiler tarafından da benzer şekilde kabul göreceği anlamına geliyordu. Bu popüler ismi halefi olarak belirleyen Nerva huzur içinde ölmeye bırakılabilirdi, ki bir ya da iki ay sonra böyle de oldu. Halen Germania'da bulunan Traianus muhalefet olmaksızın hemen imparator ilan edildi.

Tıpkı Tiberius ve Vespasianus gibi –fakat Caligula ya da Domitianus'tan farklı olarak– Traianus yönetmeye uygun olup olmadığını kanıtlamak zorunda değildi ve daha önemsiz adamların gerekli gördüğü anlamsız gösterişleri memnuniyetle bir kenara bıraktı. Sarayı basit, teşrifatı asgari, kişiliği ulaşılabilirdi; doğrudan konuşan ve samimi bir adamdı. Bu açıdan eski ekolden bir Romalıydı. Başka ve daha önemli açılardan da bu böyleydi; zira Traianus, her şeyden önce bir general ve bir fatihtti.

Levha 1 ♦ Mit-tarih. Roma ırkının Truvalı kahraman Aeneas tarafından kurulduğunu anlatan bin yıllık miti tasvir eden Somerset'teki Low Ham mozaïği. Hikâye büyük Latin şairi Vergilius tarafından Romalı (ve Romalılaştırmış) okurlar için ebedileştirilmişti.

Kaynak: Bridgeman Art Library / Somerset Şehir Müzesi, Taunton Kalesi, Birleşik Krallık

Levha 2 ♦ Mit-tarih. İkizler, yani Romulus ve Remus Rönesans'ta eklenmiş olsalar da, "Capitolinus Kurdu", çağdaş izleyicilere Romalıların Mars'ın dölünden geldiklerini ve Dişi Kurt tarafından emzirildiklerini hatırlatan arkaik bir bronz heykeldir.

Kaynak: Corbis/Araldo de Luca

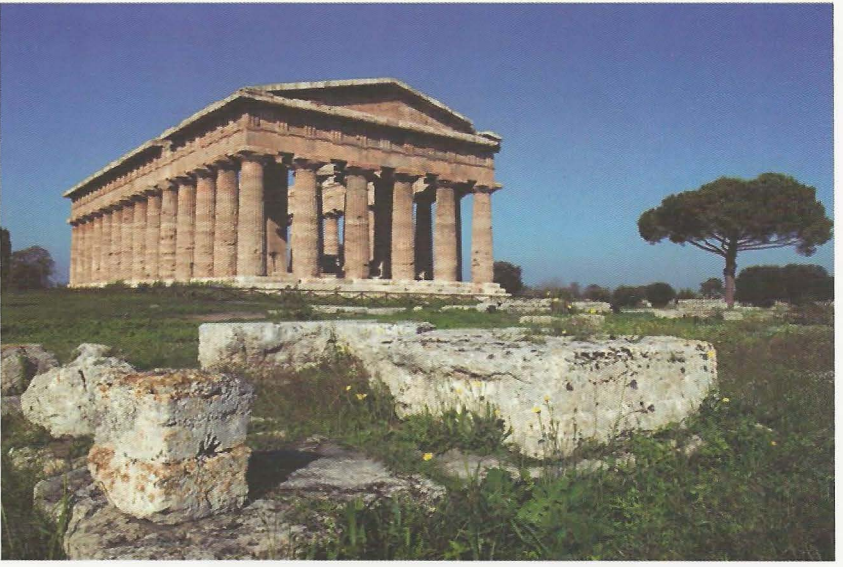
Levha 3 ♦ Seramik ve nadiren bronzdan yapılan kaplar, Roma'da MÖ 8. yüzyılda yakılan ölümlerden geriye kalanların konulması için kullanılırdı. Muhtemelen yaşayanların –bir şehrin değil, bir Demir Çağı köyünün sakinlerinin– dal örgülü evlerinin görünümünden izler taşıyorlardı.

Kaynak: akg-images Ltd/Andrew Baguzzi

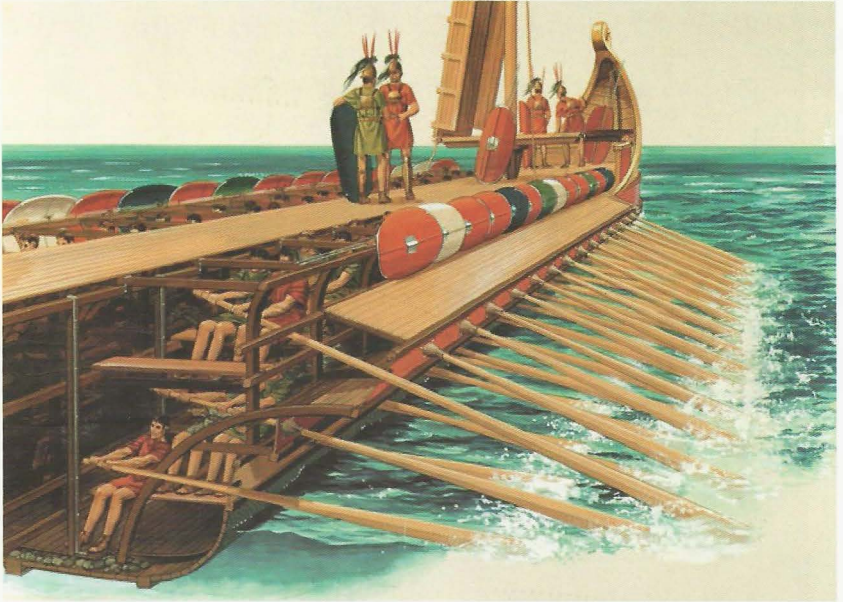

Levha 4 ♦ Erken Cumhuriyet döneminden bir hoplites. Antik siyasal yapılar esasen silahlı erkek topluluklarıydı; askerlik hizmeti yurttaş tanımlayan görevdi.

Kaynak: The Bridgeman Art Library Ltd/Louvre, Paris, France

Levha 5 ♦ Paestum'daki Hera Tapınağı. Yunanlar Akdeniz'in yarısını kolonileştirmişti, fakat MÖ 5. yüzyılın şehir devletleri 3. yüzyıla gelindiğinde kralların, diktatörlerin ve savaş beylerinin elinde birere rehineye dönüşmüş ve Roma'nın fetihlerine açık hale gelmişti.
Kaynak: Corbis/Marco Cristofori

Levha 6 ♦ Quinqueremis, esasen kas gücüne dayanan mahmuzlu bir gemi; MÖ 3. yüzyılın savaş gemisi. Kartaca'nın ticaret imparatorluğunu yenmek ve denizaşırı bir imparatorluğa sahip olmak için Roma bir deniz gücüne dönüşmeliydi
Kaynak: akg-images Ltd/Peter Connolly

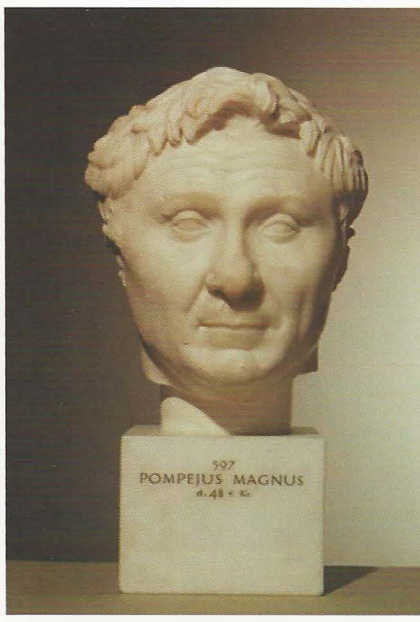
Levha 7 ♦ Stratejik hareketlilik Numidyalılar gibi hafif donanımlı, hızlı hareket eden gerillalara karşı zafer kazanmanın anahtarıydı. Romalı general Gaius Marius arabalardan vaz geçip askerlerine eşyalarını sırtlarında taşıtmıştı: Bu Geç Cumhuriyet döneminde ordunun giderek profesyonelleşmesinin bir parçasıydı.

Kaynak: DK Images/Karl Shone

Levha 8 ♦ Müttefikler Savaşı asilerinin sikkesi. Roma'nın İtalyan tebaasının isyamı, aynı zamanda imparatorluğun çöküşüne yol açabilecek şekilde, ordusunun yarısının isyan etmesi anlamına geliyordu. Asiler yenildi – fakat kendilerine Roma yurttaşlığı bahşedildi.

Kaynak: British Museum, teslim edilenler bölümü

Levha 9 ♦ Büyük Pompeius. Geç Cumhuriyet döneminde iktidar, senatörleri gölgede bırakan ve imparatorları haber veren bir dizi büyük savaş beyinin elindeydi.

Kaynak: Alamy Images/Visual Arts Library (Londra)

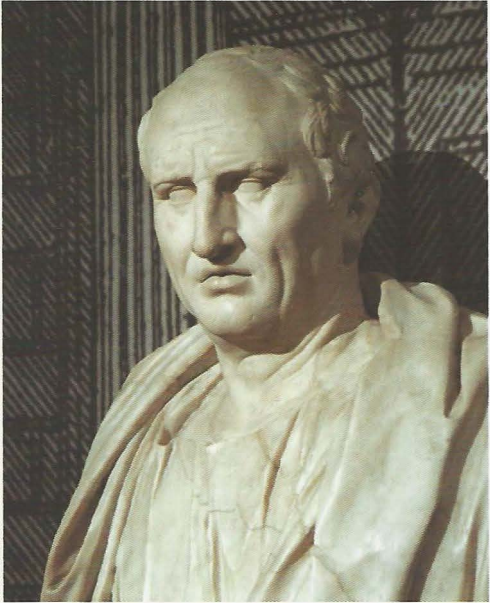
Levha 10 ♦ Luxuria (servetin müsrifçe ve dikkat çekecek şekilde harcanması) Geç Cumhuriyet döneminde seçkinler arasında toplumsal olarak daha fazla kabul görür hale geldi.

kaynak: David Bellingham

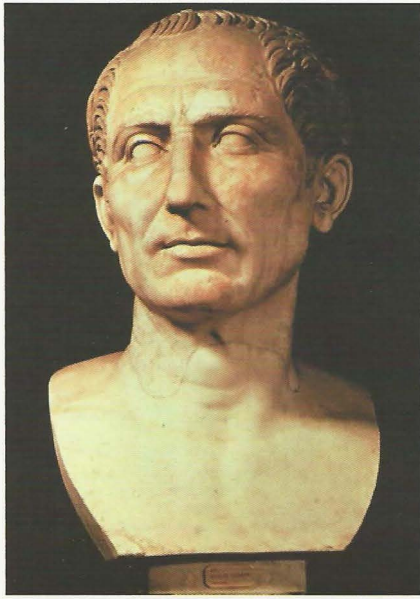
Levha 11 ♦ Roma Forumu. Geç Cumhuriyet'in savaş beyleri ganimetlerinin büyük bir bölümünü şehirde anıtlar dikmeye yatırıyorlardı – bir şehir merkezi inşası katliam ve köleliği simgeliyordu.

Kaynak: Punchstock/Brand X

Levha 12 ♦ Cicero. Bir “yeni adam” olsa da, MÖ 1. yüzyılın ortalarında senato gericiliğinin önde gelen temsilcisi olmuş ve Caesar, Antonius ve Octavianus gibi siyasetçilerin arkasındaki halk güçlerine karşı muhafazakâr bir blok oluşturmaya çalışmıştı.

Kaynak: Corbis/Sandro Vannini

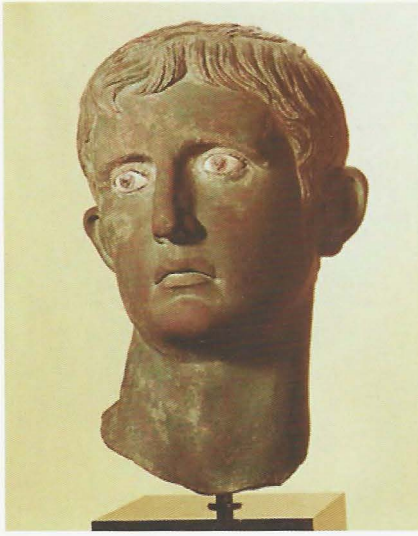
Levha 13 ♦ *Iulius Caesar, Geç Cumhuriyetin en büyük siyasetçi ve generali; senatör aristokratların iktidarını sonunda yıkarak, “yeni adamların” rejimini başlatan kişi.*

Kaynak: akg-images Ltd

Levha 14 ♦ *MÖ 52 tarihli Alesia kuşatması, Caesar’ın sekiz yıl süren Gallia fethinin apokaliptik zirvesiydi. Savaş, arkasında bir milyon ölü ve bir milyon köle bırakarak Caesar’ı Roma siyasetindeki en güçlü oyuncu haline getirmişti.*

Kaynak: akg-images Ltd/Peter Connolly

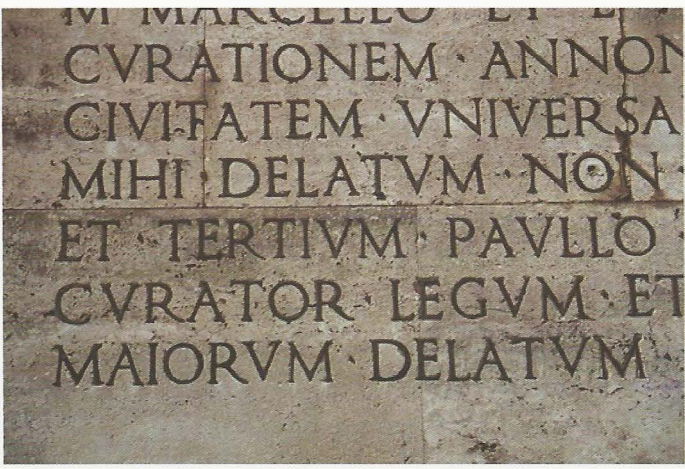
Levha 15 ♦ Octavianus-Augustus. Katil bir iç savaş hizbi lideri, yeni Augustus rejiminin kalemşorları, saray şairleri ve sanatçıları tarafından isminden başka her şeyiyle efsanevi bir monarka dönüştürüldü.

Kaynak: Corbis/Roger Wood

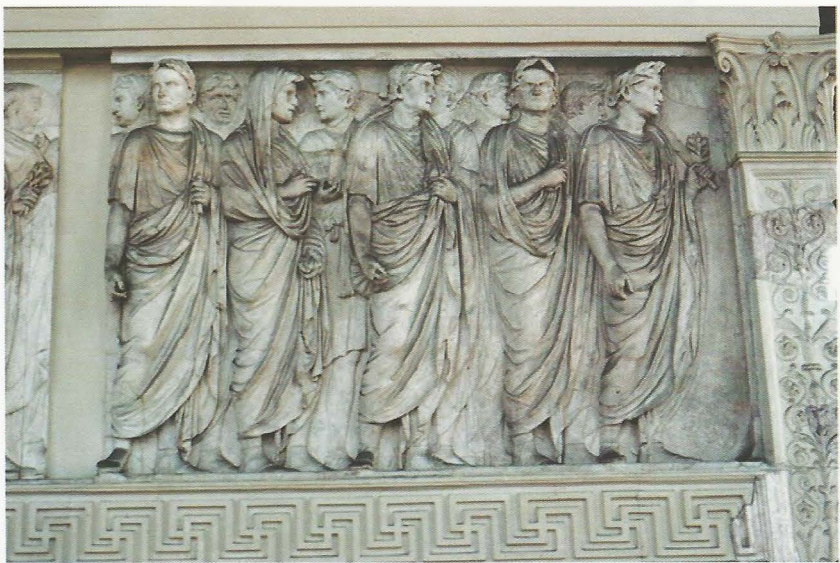
Levha 16 ♦ Augustus'un imaj yaratıcıları onu hem pederşahi bir şekilde (toga giyen) “vatanın babası”, hem de ulusal güvenliği ve iç düzenli sağlayan devlet adamı benzeri (göğüs zırhı giyen) bir baş komutan olarak tasvir ettiler.

Kaynak: akg-images Ltd/Nimatallah

Levha 17 ♦ *Res Gestae* –Augustus’un siyasi tanıklığı– taşa yazılmış ve imparatorun çeşitli yerlerinde halkın görebileceği şekilde yerleştirilmişti. Bugün olsaydı imparator televizyon stüdyolarını turlardı.

Kaynak: DK Images/Mike Dunning

Levha 18 ♦ Roma’daki Ara Pacis (Barış Sunağı) siyasi sembolizm açısından zengindir. Roma’nın yeni askeri diktatörü Augustus, “Cumhuriyeti restore etme” iddiasındaydı. Bunu göstermek için burada Roma’nın senatörlük aristokrasisi yer alıyor.

Kaynak: Ancient Art & Architecture

Levha 19 ♦ Yine Ara Pacis; fakat bu kez kadın ve çocuklarla birlikte imparatorun ailesini görüyoruz – hanedanın yeni iktidarı ve görünen o ki Senato’nun eski otoritesine bir iltifat.

Kaynak: Ancient Art & Architecture/C M Dixon

Levha 20 ♦ Anayasaya uygunluk maskesi altında askeri gücün yumruğu gizleniyordu. Praetoria Muhafızları Roma’da konuşlandırılmıştı ve MS 41 yılındaki olayların kanıtladığı gibi, iktidarı nihai olarak belirleyen Senato değil, onlardı.

Kaynak: DK Images/De Agostini Editore Picture Library

Levha 21 ❖ İçerideki düşman. Roma İmparatorluğu'na karşı devrimci bir kutsal savaş çağrısı olan Ölü Deniz Parşömenlerinin yazıldığı birinci kattaki scriptorium'dan geriye kalanlar –sıralar, masalar, yazı gereçleri– bu odanın zeminine düşmüştü.

Kaynak: Yazarın koleksiyonu

Levha 22 ❖ Iudaea Çölü'nde MS 66-73 devrimcilerinin sonuncularının Roma'nın haşmetine meydan okudukları Yahudi Masada kalesinin dışında bulunan bir Roma üssü. Klasik uygarlık zaman zaman kurbanlarının şiddetli itirazlarıyla karşılaşmıştı.

Kaynak: Yazarın koleksiyonu

Levha 23 ♦ *Lir çalan Nero burada bir zevk bahçesi yaptırmıştı, fakat “kan ve demir”den yana olan Flavius hanedanı oyunlar için bir amfi tiyatroyu tercih etti. Colosseum Roma’nın Auschwitzi idi: Bir halk eğlencesi biçimi olarak kölelerin kitlesel biçimde öldürülmesi için inşa edilmişti.*

Kaynak: DK Images/Mike Dunning

Levha 24 ♦ *Hadrianus Duvarı. Yarım binyıldan daha uzun bir süre boyunca Roma genişlemeye devam etmişti. Fakat yaban topraklar fethedilemezdi ve MS 2. yüzyılın başlarına gelindiğinde sınırlar kalıcılaşmıştı.*

Kaynak: Alamy Images/Robert Estall Photo Agency

Levha 25 ♦ Olimposlu Zeus Tapınağı, Atina. Hadrianus tarafından yaptırılan tapınak imparatorun, eş zamanlı olarak diktirdiği sınır duvarlarının bu tarafında kalan uygar bir commonwealth inşa etme siyasetini simgeler.

Kaynak: Alamy Images/Steve Allen Travel Photography

Levha 26 ♦ Askerler dönüyor. Roma'daki Marcus Aurelius Sütunu geleneksel bir zafer anıtı biçimine sahipti; fakat bu, Yukarı Tuna'daki sınır savunmasının çökmesinin ardından German istilacıları ülkeden çıkarmak için yapılan bir savaşı.

Kaynak: Corbis/Araldo de Luca

Levha 27 ♦ Normalliğe yeniden dönüş mü? Libya'daki Leptis Magna'da bulunan Septimius Severus Kemer'i'nin üzerinde, yeni imparator iki oğluyla birlikte geleneksel bir sahne içinde kaşımıza çıkar. Aslında, yükselmekte olan "askeri monarşi" geçmişle köklü bir kopuş içinde gösterilmiştir.

Kaynak: Marcus Prinis & Jona Lendering

Levha 28 ♦ Farklı bir zafer anıtı. Sassanid imparatoru (ata binmiş), esir Roma imparatoru Valerianus'u (dizlerinin üstünde) Naqsh-i Rostarn'daki bir kaya oymasında karşılıyor. MS 3. Yüzyıl ortalarında çok sayıda yenilgi yaşanmıştı.

Kaynak: Alamy Images/Robert Harding

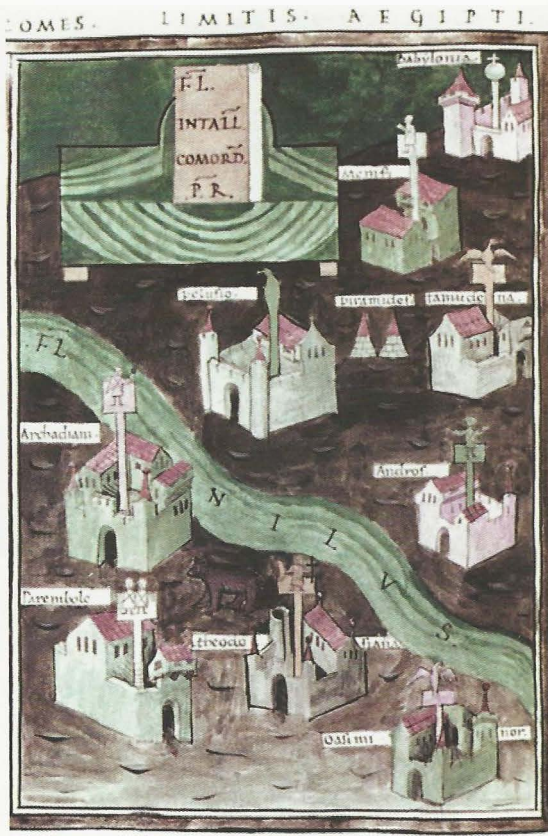
Levha 29 ♦ *Pax Romana'nın sonu. "Sakson Kıyısı'nda bir Roma istihkâmı, Portchester Kalesi – 3. ve 4. yüzyılların güç durumdaki imparatorluğu tarafından inşa edilen pek çok sınır istihkamından biri.*

Kaynak: Yazarın koleksiyonu

Levha 30 ♦ *Geç İmparatorluk, Roma kasabalarını da –içerideki kent yaşamı gerilese bile– surlarla çevirerek onları geliştirmekte olan bir derinlemesine savunma sistemi içinde güçlü mevzilere çevirmişti.*

Kaynak: yazarın koleksiyonu

Levha 31 ♦ Bürokratik bir İmparatorluk. MS ilk yıllara ait Notitia Dignitatum makamlara ait unvan, liste ve nişanlarıyla sivil toplum aleyhine genişleyen şişkin, merkezi bir devlete tanıklık eder.

Kaynak: TopFoto

Levha 32 ♦ Büyük Theodosius, birleşik bir imparatorluğun siyasi otoriteryanizmi ve militan Hristiyanlığı ayakta kalabilir bir siyasal yapının inşası için yeterli olmayan son imparatoru.

Kaynak: akg-images Ltd/Pirozzi

Garip bir şekilde –çünkü Roma’nın en büyük imparatorlarından biriydi– hükümdarlığına dair yazılı kaynaklarımız zayıftır. Daciae’ye yaptığı iki büyük fetih seferine ilişkin ana kaynağımız kendi zafer anıtıdır – hâlâ Roma’nın ortasında duran, dış yüzeyi oyulmuş taştan sarmal bir şeritle süslenmiş, genişliği bir metreden biraz az, yüksekliği 200 metre olan, savaşın müteakip evrelerine katılan 2.500’den fazla ayrı figürü resmeden Traianus Sütunu. Bu kuşkusuz, eksik bir kaynaktır. Resmettiği ölümlerin ve yerde yatanların tümü Daciaelidir, aralarında hiç Romalı yoktur ve imgelemeyle ilgili başka pek çok şeyin de seçilerek koyulduğunu tahmin edebiliriz. Yine de sarmal şeritte birbirini takip eden imgelerin dikkatle okunması, başka yerlerdeki kanıt parçalayarak desteklendiğinde, MS 101-102 ve 105-106 yıllarında Daciae’da olup bitenlerin muğlak bir resmini elde etmemize imkân sunar.

Seferi muhtemelen 100.000 kişi katılmıştı. Böylesi bir gücün ikmalinin sağlanması son derece zorlu bir lojistik görevdi. Bunun yolu Karadeniz’den gemilerle tahıl getirmek için Danuvius’u kullanmaktı, fakat Demir Kapılar’daki hızlı akıntılar nehrin yukarısında seyrüsefer açısından aşılma bir engel teşkil ediyordu. Bunu aşmak için Traianus’un mühendisleri en kötüsünün etrafından dolaşılmasını sağlayacak bir kanal yaparak, kısmen kayalıklara oyulmuş kısmense sundurmalı ahşap bir iskelete yaslanmış bir tali yol açtılar. Kanalın açılmasının ardından askerî birlikler, nakliye ve donanımlar toplandı, depolar, istihkâmlar ve işaret istasyonları inşa edildi. Son olarak, ordu dubalı köprülerle karşıya geçirildi; lejyonerler kuvvetlendirilmiş yeni miğfer ve kol zırhları giymiş, yüksek teknolojili mancınıklar tedarik edilmiş ve ordu, aralarında okçu, sapancı ve zırhlı süvarilerin de bulunduğu sayısız yardımcı birlikle desteklenmişti.

Fakat Decebalus kurnaz bir ihtiyar savaşçıydı. Arkasında bıraktığı tarlaları yakarak Tapae’a varana dek dağların içine çekildi ve burada savaşçılarını geçidin yukarısındaki, kısa süre içinde şiddetli yağmurlarla çamurdan kayganlaşan eteklere konuşlandırarak Daciae’nin kapılarını kapadı. Ertesi yıl Traianus yeniden, bu kez biri düşmanı Tapae’da tutacak, diğeri ise ikinci bir güzergâh üzerinden ana Daciae savunmasının etrafını kuşatacak bir yol açmayı zorlayacak iki orduyla saldırdı. Sütun, Decebalus’un Sarmizegethusa’daki başkentinin etrafındaki kalkan kırılana dek, yol üzerinde teker teker düşen Daciae kalelerini gösterir ve Roma kuşatma saldırılarının kaleleri yerle bir eden gücüne tanıklık eder. Bunun üzerine, Decebalus son anda barış istedi. Krallığını ilhak edilmekten kurtarmış, fakat krallığı mahmi statüsüne indirilmiş ve kendisi de geriye kalan dağ kalelerini yıkmak ve başkentine bir Roma garnizonu yerleştirilmesini kabul etmek zorunda bırakılmıştı. Tahminen Daci Kavminin direnişi gerçek bir zaferi engellemeye

yetecek kadar güçlü olmuş ve ikinci bir yazın sonunda başkent, muhtemelen Traianus'un pençesinin hemen dışında kalmıştı.

Üç yıl sonra Decebalus özgürlüğünü elde edebilecek kadar güçlü olduğunu hissetti. İlk olarak Sarmizegethusa'daki Roma garnizonunun komutanını rehin aldı. Fakat Traianus'un eski bir dostu olan general, imparatora hareket serbestisi kazandırmak için intihar etti. Yine iki ordu, hızla hareket etti, dağ kalelerini birbiri ardına düşürüp, artık asi olarak görülen adamlara karşı hiç olmadığı kadar acımasızca savaşarak Daciae'yi istila etti. Bu kez Daciae başkenti kuşatıldı ve ele geçirildi, fakat kral dağlara kaçmıştı ve Roma süvarilerinin sıcak takibi altındaydı. Sütündeki imgeler çarpıcıdır: Kralı yerde, tek başına, etrafı çevrilmiş, bıçağıyla takipçilerinin büyük bir kısmının çoktan yapmış olduğu gibi kendi canını almaya hazır halde görürüz; o esnada kasaba ve köyler ateşe verilmekte, kaçaklar kılıçtan geçirilmekte, esirler toplanıp köleleştirilmektedir; sonraki bir imgedeyse ölü kralın kafası, Traianus'un toplanmış ordusunun önünde havaya kaldırılmaktadır.

1965 yılında, Kuzey Yunanistan'daki bir tarlada, Romalı bir askerin mezar taşı bulundu: Decebalus'u yakalayan ve kesik başını Traianus'a getirenlerden biriydi. Mezar taşında şöyle yazıyordu: "Tanrısal Traianus tarafından İkinci Pannonia Süvari Alayı'nda *duplicarius* (kıdemsiz astsubay) ve sonra *explorator* (kâşif) yapıldı. Traianus'un Daciae ve Parth savaşlarında iki kez madalya aldı. Decebalus'u yakaladığı ve Rannistorum'da kafasını Traianus'a getirdiği için aynı süvari alayında *decurio*'luğa (kıdemli astsubay) yükseltildi. Terentius Scaurianus tarafından şerefli bir şekilde terhis edildi."¹³ Bu, kuşkusuz nihai zaferdi. Düşman dağıtılmış, lideri katledilmiş, toprakları yağmalanmış, ülke boşaltılıp insandan arındırılmıştı. Daciae etnik olarak temizlenmiş, yazılı kaynağın aktarımında bir hata yoksa, halkından muhtemelen 500.000, ama hiç değilse 50.000 kişi köleleştirilmiş, geriye kalanlarsa şüphesiz yok olacakları ıssız yerlere sürülmüştü. Yeni yerleşimciler getirildi ve yolları, kasabaları, otlakları, tuzlaları ve altın madenleriyle yeni bir Roma eyaleti inşa edildi.

Daciae'nin fethi eski usulde kutlandı. Bozulmuş bir yazılı kaynak, vurgunun 2.25 milyon kg altın, 4.5 milyon kg gümüş ve 500.000 köle olduğunu kaydeder. Basit bir aktarma hatası yapıldığını farz edip bu astronomik rakamları onda birine indirebiliriz; ama bu haliyle bile Augustus tarafından *Res Gestae*'de kaydedilen harcamaların toplamından daha yüksek bir rakam olan 675 milyon *denarii* civarında bir meblağ elde ederiz. Hâlâ bu ganimetlerden, hayatta kalan taş anıtlarda muhafaza edilmiş bir şeyler görebiliriz. Tiber Nehri'nin ağzının yakınlarında bulunan Portus'ta, Roma'nın tahıl ikmalini güvenceye almak için, büyük antrepolarla çevrili, 100 gemi

barındırabilen neredeyse bir kilometre uzunluğunda yeni bir ticari liman inşa edildi. Nero'nun Esquilinus Tepesi'ndeki Altın Evi'nin kalıntıları üzerinde, kuşkusuz bilinçli bir sembolik niyetle, halka açık büyük bir hamam yapıldı. Forum'un hemen kuzeyindeki bölgede bulunan eski varoşlar temizlendi ve Traianus'un binalarının en büyüğü için Quirinalis Tepesi'nin azami 38 metrelik büyük bir parçası kesilip çıkarılarak 200 metreye 120 metrelik geniş bir açık alan yaratıldı. Boşluk yeni bir imparatorluk forumu ve 80 m uzunluğunda ve 25 m genişliğinde, ithal edilmiş mermer sütunlarla savurganca süslenmiş bir bazilikayla dolduruldu. Bazilikanın ötesinde, kompleksin batı tarafında bir çift kütüphane vardı ve bunlar kütüphaneye gelen ziyaretçilerin imparatorun Daciae savaşlarına dair yontulmuş sahneleri yakından görmelerini sağlayacak şekilde ünlü sütuna bakıyorlardı. Emperyal forumun ötesinde, kuzeydeki tıraşlanmış tepeye karşıdan bakan kemerli koridorlardan, revaklı dükkânlardan ve lüks dairelerden oluşan çok katlı bir kompleks inşa edildi. Traianus'un günümüze kadar ulaşan pazarları modern şehirde Antik Roma'nın sokaklarında yürümenin neye benzeyeceğini en iyi hissedeceğiniz yerler olmaya devam etmektedir. Bütün bunların altında bir mesaj vardı. Traianus'un imparatorluğun krizine verdiği cevap yabancı değildi: Savaş şanlıdır ve güvenlik ve zenginlik getiren şey fetihtir. İmparatorluk zayıflamıyordu: Roma hâlâ dünyayı arşınlayan, yeri göğü inleyen dev bir heykeldi.

Fakat her zaman olduğu gibi, en zengin ödüller, Doğu çöllerinin üzerindeki sisin ardından parılıyordu. Burada, Flaviusçu sınır ilhakı politikası lejyonları Parth sınırına kadar getirmişti. Sonra Traianus MS 105-108 yılları arasında (merkezinde büyük kervan şehri Petra'nın bulunduğu) Nabatean Arabistanı'nın ilhak edilmesi emrini verdi. Kısa süre sonra Suriye'yi Petra, Akabe ve Kızıl Deniz'e bağlayan yeni bir yol yapıldı. Gerilim tırmandı. MS 110 yılında, saldırıya dayalı savunmaya kendini adan bir kral olan Osroes, Parth tahtına çıktı. Armenia'nın Roma yanlısı kukla hükümdarı tahttan indirilerek yerine Parth kralının bir akrabası getirildi. Osroes'den daha az saldırgan olmayan, geleneksel emperyalizmin savunucusu, Decebalus karşısında zafer kazanmış Traianus kendisini nihai meydan okumaya, Doğu'da Parth tehdidini ebediyen yok edecek büyük bir fetih savaşına hazırladı. Devasa bir kuvvet toplayarak –sekiz lejyona ve ek olarak yardımcı birlikler (80.000 asker)– MS 114'te askerî bir fırtına harekâtının zincirlerini serbest bıraktı; Armenia'yı istila etti, Kuzey Mezopotamya'ya indi ve güzergâhı üzerindeki Parthlara biat eden krallarının aceleci sadakat beyanlarını topladı. Ertesi yıl, 13 lejyona çıkan orduyuyla (130.000 kişi) Aşağı Dicle ve Fırat boyunca güneye doğru ilerledi, sonunda Körfez'e ulaştığında bütün Mezopotamya kontrolü altına

girmişti. Bu baş döndürücü bir başarıydı. İki Nehrin Toprakları dünyadaki en eski, en zengin ve en yoğun nüfusa sahip uygarlık merkezlerinden biriydi. Binlerce yıl boyunca çok sayıda büyük imparatorluğun ikmal üssü olmuştu; fakat –Sulla, Crassus, Pompeius, Caesar, Antonius ve Octavianus-Augustus da dahil olmak üzere– hiçbir Romalı bu kadar ilerlemeyi başaramamıştı. MS 115/116 kışında, Traianus hepsinden daha büyük olduğunu gösterdi: O yeni bir İskender'di.

Fakat İskender Babil'e yürümeden önce Pers imparatorluğuna karşı iki büyük imha savaşı vermişti. Düşmanlarının askerî güçlerini başkentlerini ele geçirmeden önce kırmıştı. Traianus'un başarısı İskender'inkine kıyasla cılızdı. Henüz Parth ordusunun karşısına çıkmamıştı; düşman hâlâ serbestti. Muharebesi yüzlerce kilometrelik nehir, çöl ve dağlar boyunca yayılmıştı. Muazzam nüfuslar bir avuç asker tarafından esir tutuluyordu. Roma savunma hattı çok incedi. Doğu'nun engin genişliklerinde, Doğu beşeriyetinin toplumsal ve askerî ağırlığı, kendi aralarındaki Roma subay ve askerlerinin dağınık gruplarını yutmakla tehdit ediyordu. Sonunda olan oldu. MS 116 yılında, Parth İmparatorluğu saldırıya geçti. İran platosunda toplanan ana kraliyet ordusu, Zagros Dağları'ndaki geçitleri süpürdü, Roma ikmal hattına saldırdı ve kendisine karşı gönderilen muharebe gruplarını ezdi. Mezopotamya'nın kadim şehirleri ayaklandı: Roma garnizonları kılıçtan geçirildi ve Traianus kısa bir süre içinde, önemli stratejik merkezleri elinde tutmak ya da geri almak için kuşatma savaşlarına girmek zorunda kaldı. Bu esnada, Roma topraklarının içlerinde Cyrene Yahudileri arasında çıkan bir isyan, hızla Mısır, Kıbrıs ve sonunda bizzat Palaestina'daki Yahudi toplulukları arasında yayıldı. Son olarak, Britannia ve Danuvius'da sorun olduğuna ilişkin yürek burkan haberler, Mezopotamya'da savaş düzenindeki komutanlar arasında yayıldı: Traianus'un Doğu savaşı için askerden arındırılan sınır bölgeleri, düşmanın ordunun batağa saplandığını öğrenmesiyle birlikte saldırıya açık hale gelmişti. Traianus, Doğu'nun sorumluluğunu başarıyla Hadrianus'a vererek eve yöneldi. Fakat yolda, MS 117 Ağustos'unda, hastalanarak öldü. İmparatorluğun aşırı genişlemesinden kaynaklanan krizi dizginsiz bir yayılcılıkla çözme girişimi de, bütün bir Doğu'yu alevler içinde bırakarak onunla birlikte ölmüştü. Roma emperyalizmi ileri atılmış, vurulmuş ve yere çakılmıştı.

Traianus'un başarısızlığının kökleri derinlerde yatıyordu. Eski askerî emperyalizmi dinamik bir yayılcılığa dayanıyordu; çünkü kendi masraflarını çıkarıyor ve üstüne kâr bırakıyordu. Yağma ve haraç olarak maliyetinden daha fazlasını getiriyordu. Eğer böyle olmasaydı, saldırgan savaşlara giren devletleri mahveder ve hâkim sınıflarını yoksullaştırırdı ve bu durumda savaşları sürdürmek için ne gerekli teşvikler ne de kapasite

söz konusu olurdu. Gayet basit bir biçimde, savaş ve imparatorluk kârlıydı. Fakat bir dereceye kadar.

Her şey uğruna savaşılan toprağın bir getirisinin olup olmayacağına bağlıydı. İmparatorluğun ve uygarlığın temelinde, genel olarak, saban tarımı yatıyordu. Yoğun ekim yapılan, geniş nüfusları ve sayısız yerleşimi besleyen bölgeler ganimet, vergi, rant, öşür, faiz ve emek hizmeti biçiminde temellük edilebilecek artık üretiyordu. Fakat tarımsal üretimin düzeyi ne kadar düşük olursa, olası kazanımlar da o kadar marjinal oluyordu. Sabanla sürülebilir toprakların ötesinde, gerçek *barbaricum*'un bataklıklarında, ormanlarında, dağlarında ve çöllerinde, göçerlerden, çobanlardan ve dağınık çiftçilerden oluşan seyrek nüfusa sahip bölgelerde, az sayıda taşınabilir servet vardı. Dahası buralarda ordular, yabani topraklarda, uzun, kırılğan ikmal hatlarının sonlarında açlık çekerek, yakalanması zor gerilla çeteleri tarafından taciz edilerek, kazanılması mümkün olmayan ve amaçsız savaşlara saplanarak yok olabilirlerdi. Bu tür yerlerde insana ve donanımına yapılan ağır yatırımlar pek az şey ifade edebilir, hatta engel bile teşkil edebilirdi. Yabani topraklarda savaş ve imparatorluk kârlı değildi, zira elde edilecek çok az kazanç vardı; bu yerler, yalnızca fetih çabasını desteklemek için gerekli hinterlandın sürülebilir arazileri üzerinde bir yük teşkil ediyorlardı. Sürülmüş arazilerin sürülmemiş arazilerle bulunduğu, eskiçağ tarımının ilkel boş topraklarla sınırdaş olduğu, uygarlığın barbarlıkla karşı karşıya geldiği her yerde –Kuzeybatı Afrika'nın sıradağlarında, Libya, Mısır, Palaestina ve Suriye'nin çöl hudutlarında, Kıta Avrupa'sında, Danuvius boylarında, Rhenania'da ve Kuzey Britannia'nın dağlık bölgelerinde– Roma İmparatorluğu doğal sınırlarına ulaşmıştı.

Neredeyse her yerde: Bunun istisnası Parth İmparatorluğu ile Roma arasındaki dar sınırdı. Burada aksine, düşman rakip bir imparatorluk, saban tarımına dayanan bir başka süper güçtü. Roma ve Parth İmparatorlukları Yukarı Dicle ve Fırat Nehirlerinin güzergâhları boyunca kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan ekilip biçilen topraklardan oluşan dar bir koridorda karşı karşıya gelmişlerdi. Bu güzergâhta ele geçirilecek bölgelerin etrafı tehlikelerle kuşatılmıştı. Başka yerlerde, diğer sınırların tümünde, Roma artık ekilebilir arazilerin dış halkasını elinde tutuyordu ve ordusu da, genellikle böyle olması tehlikeli olsa da, bu hat boyunca yayılmıştı. Fakat Parth İmparatorluğu'nu istila etmek için Roma büyük bir kuvvet toplamak zorundaydı; çünkü ordunun gücü ileriye doğru atılan her bir adımla, savaş alanında yıprandığı için ya da geride bırakılmak zorunda kaldığı garnizon ve muhafızlar nedeniyle tükeniyordu. Parth İmparatorluğu'nun engin genişlikleri, merkez topraklarıyla sınırları arasındaki büyük mesafe, zırhlı süvarilerinin ve atlı okçularının açık bozkırdaki yenilmezliği, tüm

bunlar Doğu'nun Roma tarafından fethini büyük bir askerî meydan okumaya dönüştürüyordu. Crassus'un MÖ 53'te Carrhae'daki yenilgisinden bu yana, Roma emperyal gücünün sınırları tekrar tekrar Parth İmparatorluğu karşısında sınanmış ve her seferinde nihai bir zafer için yeterli olmaktan çok uzak olduğu görülmüştü. Roma, Doğu cephesinde bir çıkmaza girmişti. Bu cepheyi kontrol edebilse de, Parth İmparatorluğu'nu yıkacak araçlardan yoksundu. Traianus seleflerinin tümünden daha fazla çalışmıştı bunun için. Dolayısıyla başarısızlığı da daha büyük oldu.

Publius Aelius Hadrianus da, Traianus gibi Romalı-İspanyol'du. Aslında iki adam akrabaydı ve Hadrianus babasının ölümünün ardından, henüz on yaşındayken Traianus'un himayesine verilmişti. Çok daha sonra, Traianus'un yeğeninin kızı Sabina ile evlenmişti. Duygusal yakınlık ya da anlaşmazlıkların olmadığı, fakat Hadrianus'un hamisinin ağı içindeki pozisyonunu sabitlemesi açısından gerekli aşksız bir evlilikti bu. Yakın aile bağları Hadrianus'u güvenilir kılmıştı; fakat aynı zamanda, zeki, iyi eğitilmiş ve enerjik bir adam olarak büyüksorumluluklar almaya da uygundu. MS 117 yılında tahta çıktığında, halihazırda Traianus'un üç savaşında da – İkinci Daciae Savaşı'nda kurmay subay, Üçüncü Daciae Savaşı'nda lejyoner komutanı ve Parth Savaşı sırasında Suriye Valisi ve baş kumandan olarak yer almış, tecrübeli bir generaldi. Yine de tahta çıkışı şüpheyle karşılanmış ve tartışma yaratmıştı. Hadrianus'un princepsliği ile sonuçlanan tepedeki kanlı kavganın merkezinde hangi meselenin yattığını tahmin etmek pek güç olmasa gerek.

Hadrianus'un hükümdarlığıyla ilgili yazılı kaynaklar, Traianus'un kilerine kıyasla yalnızca biraz daha iyi sayılabilir ve MS 117 tarihli generaller komplosunun ayrıntılarına ilişkin çok az şey biliyoruz. Başkente ulaşmadan önce, Hadrianus'un Praetor Praefectusu, yeni imparatora karşı komplo kurmakla suçladığı Traianus'un önde gelen komutanlarından dördünü tutuklamış, suçlu bulmuş ve idam etmişti. Muhtemelen, bir miktar haklılık payıyla, Hadrianus'un ne belirlenmiş bir halef ne de münasip bir aday olduğunu ileri sürmüşlerdi. Traianus'un ölümü ani olmuştu. Halka açık olarak herhangi bir halef ilan edilmemişti; belki de ordu komutanları arasında düşmanlık tohumları ekmekten çekinilmişti. Fakat Hadrianus, son imparatorun vesayetindeydi, onun gözdesi, evlilik bağıyla yeğeni ve Doğu'nun baş kumandanıydı; muhtemelen onun vâris olduğu zımnen belliydi. Bununla birlikte, resmî ilan ve imparatorluk mührünün devri ölüm döşeginde gerçekleşmiş ve sadece Traianus'un karısı, Hadrianus'un kayınvalidesi, Praetor Praefectusu ve imparatorun –olayın hemen ardından şüpheli bir şekilde ölen– kişisel hizmetçisi tarafından tanıklık edilmişti. Veraset belgesi Traianus'un değil, eşinin imzasını taşıyordu. Acaba Had-

rianus bir gasıp mıydı? Yeni imparator kuşkusuz kabul görmek için çok çaba harcamak zorundaydı. Başkente ulaşmadan önce neredeyse bir ayını, önce yüzünü sınır lejyonlarına göstermek ve onların tezahüratlarını toplamak için askerlerin arasında geçirdi. Sonra bir cömertlik sağanağı geldi: Askerlere ve şehirdeki ayaktakımına büyük bağışlarda bulunuldu; yeni bir imparatorun tahta çıkması üzerine ödenen geleneksel bir vergi olan “taç giyme altını” İtalya’da kaldırıldı, eyaletlerdeyse miktarı düşürüldü ve 225 milyon *denarii* gibi dikkat çekici bir meblağa ulaşan devlete olan bütün borçlar silindi.

Hem komplocuların art niyetlerinin hem de imparatorun endişelerinin köklerinin, Doğu’daki askerî bozgun ve imparatorun gelecekteki yönüyle ilgili ordu komutanları arasında ortaya çıkan derin bir ayrılıkta yattığı neredeyse kesindir. Hadrianus çekilmeye ve toparlanmaya ve dahası bu siyaseti ebediyen imparatorluğa yerleştirmeye karar vermişti. Traianus’un izlediği siyasetle mahmisinininki arasındaki karışıklık bundan daha köklü bir farklılık arz edemezdi. Her ikisi de aynı sarayda yetişmiş, biri diğerrinin kendi şımarttığı gözdesi ve yakın arkadaşı olan bu iki adam, imparatorluğun nasıl yönetilmesi gerektiği hakkında birbirinin tam zıttı sonuçlara ulaşmışlardı. Ve her ikisi de ideolojik saiklere sahip olsa da, savaş ve fetihin altın günlerine dönmeye yönelik bir çabaya denk düşen Traianus’un tasavvuru gericiydi; oysa Hadrianus, yeni gerçeklikleri anlamlandırmaya ve imparatorluk için yeni bir model kurmaya çalışan bir radikaldi. Belki de belirleyici olan bir eyalet valisi olmasıydı. İspanya’da büyümüş, kariyeri boyunca Gallia, Germania, Balkanlar, Asia Minor, Levant ve Mezopotamya’yı dolaşmıştı. Onun için İtalya, imparatorluğun pek çok eyaletinden yalnızca biriydi. Geleneksel imparatorluk unvanı *pater patriae*’ın (vatanının babası) –ki bunu, model aldığı Augustus gibi, ancak hükümdarlığının sonunda benimsemişti– sadece Roma ve İtalya’nın değil, imparatorluğun bütün eyaletlerinin koruyucu ve hamisi anlamına geldiğini düşünen ilk imparatordu. Bütün eyaletleri aynı barış, refah, iyi yönetim, kent yaşamı ve klasik kültür seviyesine yükseltmek; *Pax Romana*’nın meyvelerinden faydalanan ve imparatora, imparatorluğa ve Roma değerlerine olan bağlılıkları etrafında birleşmiş halklardan oluşan bir topluluk yaratmak istiyordu. İmparatorluk bu şekilde içeride güçlenecekti. Halklar bu sayede savunma yükünü omuzlamaya daha istekli hale gelecekti. Artık daha iyi tanımlanmış, istihkâm edilmiş ve asker konuşlandırılmış sınırlar bu yolla daha kolay savunulacaktı. Hadrianus, uygarlık ve barbarlık farkının daha keskinleştiği, aralarındaki sınırların daha katı ve aşılmaz hale geldiği dikotomik bir dünya yaratmaya koyulmuştu. Bu, sınırlarına ulaşmış bir imparatorluğa uygun bir tasavvur ve siyasetti.

Hadrianus hükümdarlığının büyük bir kısmını seyahat ederek geçirdi. Fakat selefleri bunu zaman zaman savaşmak için yaparken, Hadrinasus yönetmek için gezmişti. Bir zamanların yüksek komutanının bitmek bilmeyen enerjisi, her şeyi bizzat görmeye, yerinde değerlendirmeye ve dünyayı yeniden şekillendirmek için gerekli büyük projeleri başlatmaya azmetmiş, vizyoner bir devlet adamının, ulus inşacısının, modernleştirici bir reformcunun enerjisine tahvil olmuştu. İlk olarak MS 129-131'de Batı eyaletlerini gezdi: Rhenania, Britannia, Gallia, İspanya ve Moritanya (Fas). Sonra MS 124-126 yılları arasında Asia Minor, Eski Yunanistan ve Sicilya'daki Yunan şehirlerini ziyaret etti. Roma'da geçirdiği iki yılın ardından, üçüncü seyahati onu MS 128 yılında Afrika'ya götürdü. MS 129-131'deki dördüncüsünü, Atina'yı yeniden ziyaret etmek ve sonra Antiochia'ya (Antakya), Palmyra ve Şam'a, Jerash ve Petra'ya, Kudüs'e, Mısır İskenderiye'sine ve Libya'daki Cyrene'ye devam etmek için yine Doğu'ya gerçekleştirdi.

Gittiği her yerde imparator silinmez bir iz bırakmış gibi gözüküyor: Roma İmparatorluğu'nun arkeolojisi hâlâ sınırlarda ve büyük klasik şehirlerde Kurucu Hadrianus'un izlerini taşımaktadır. Zaten Doğu'daki ve Danuvius'daki lejyonlar arasında kendisini önceden tanıtmıştı, bu nedenle hükümdarlığının ilk yıllarında Ren, Britannia ve Kuzey Afrika'da konuşlanmış askerlerini ziyaret etti. Yaklaşık on yıl içinde Hadrianus tüm ordu ve sınır sistemini denetlediği büyük bir turu tamamlamıştı. "Her şeyi şahsen görüyor ve soruşturuyordu," diye anlatır Cassius Dio, "sadece silahlar, makineler, siperler, surlar ve çitler gibi kampların alışıldık tesisatlarıyla değil, fakat herkesin, hem er olarak görev yapanların hem de subayların kişisel meseleleriyle de –hayatlarıyla, mahalleleriyle, alışkanlıklarıyla– ilgileniyordu ve pek çok örnekte çok fazla gösterişli bir hal alan uygulama ve düzenlemeleri düzeltmiş ve ıslah etmişti. Adamlarını her tür muharebe için hazırlıyor, bazılarını onurlandırırken bazılarını da azarlıyor ve onlara tüm yapılması gerekenleri öğretiyordu."¹⁴ Kuzey Afrika'daki Lambaesis lejyoner kalesinde askerî bir törene tanıklık eden başkomutanın övgüleri taş bir sütunun üzerine gururla kaydedilmiştir: "Her şeyi olması gerektiği gibi yaptınız. Muharebe meydanını manevralarla doldurdunuz. Kısa ve ağır kargılar kullansanız da, kargı fırlatışlarınız incelikten yoksun değildi. Pek çoğunuz mızraklarını da aynı ölçüde iyi fırlatıyordu. Ve tertibiniz de güzel ve canlıydı. Eğer eksik olan bir şey varsa eleştirmeliyim; eğer bariz bir şekilde kötü olan bir şey varsa göstermeliyim. Fakat bütün bir talim boyunca beni aynı şekilde memnun ettiniz. *Legatus*'um Catullinus, *vir clarissimus*, komuta ettiği tüm branşlara eşit ilgi gösterir... Praefectusunuz belli ki size iyi bakıyor. Size bir bahşiş veriyorum..."¹⁵

Fakat imparatorun geçişinin en açık gözlemlendiği yerler sınırdaki savunma hatlarıydı. Kaleler, işaret kuleleri ve devriyelerle denetlenen açık hatlar, yerlerini hendek, çit ve duvarlardan oluşan kesintisiz çizgisel bariyerlere bırakmıştı. Britannia'da Hadrianus Duvarı bunların en üstün ve en iyi çalışmış örneğidir. Newcastle'dan Carlisle'a kadar 117 km boyunca uzanan bu yapı, her milde bir dikilen yaklaşık 30 kişilik küçük kaleler ve her üçte bir milde bir yer alan gözlem kuleleriyle, 3 m kalınlığında ve muhtemelen 4.5 m yüksekliğinde taş bir duvardan oluşuyordu. Önünde geniş, derin, V şeklinde bir hendek yer alıyor ve duvarla hendek arasında çatallı ve keskin dallardan oluşan –dikenli telin Roma'daki muadili– bir engel bulunuyordu. Onaylanmış tek geçiş yerleri, sınır trafiğinin kontrol edilebilmesi ve tüccarlardan gümrük resmi alınabilmesi için her milde bir dikilen kaleler ve giriş kapılarıydı. Uzun mesafeli devriye yürüyüşlerini kolaylaştırmak amacıyla, duvarın kuzeyine ileri karakol görevi yapacak istihkâmlar inşa edilmişti. Bu kalelerden ve kulelerden oluşan sistem –aralarındaki duvar olmasa da– Cumberland sahili boyunca aşağı doğru genişletilmişti. Çalışmalar ilerledikçe planlar değiştirildi: Duvarın kalınlığı azaltıldı; başlangıçta tezekten yapılan kısımlar taşla değiştirildi; güneye doğru, duvarın arkasındaki geniş bir toprak kuşağının “askerî bölge” olduğunu gösteren, kesintisiz çizgisel bir toprak tahkimat (Vallum) kazıldı; ve en önemlisi, duvar hattı boyunca başlangıçta 12, sonunda 16 adete ulaşan ve bizatihi sınır hattında 6 ya da 7000 kişilik yardımcı birliğin yerleştirilebildiği bir dizi alay kalesi inşa edildi.

Duvarın yapılma amacıyla ilgili tartışma devam etmektedir. Ön cephesi boyunca bir mızrak çalılığının yer aldığının kısa bir süre önce keşfedilmesi, askerî bir amacın varlığını akla getirmektedir. Fakat çağdaş Roma askerî doktrinine göre önleyici ve cezalandırıcı saldırı en iyi savunma biçimiydi, bu nedenle duvarın bir polis ve gümrük bariyeri olarak tasarlanmış olması daha olasıdır. Muhtemelen bu bile, esasen siyasi olan bir projeye gereğinden fazla rasyonellik atfetmektir. Eğer Traianus savaş ve askerî zafer sunuyorsa, Hadrianus bunların yerine büyük binalar, emperyal ihtişamı yansıtan anıtlar ve “Romalıları barbarlardan ayırmanın” bir yolu olarak sınırların sembolik açıdan belirginleştirilmesini teklif ediyordu. Dahası Hadrianus'un sınırda yaptıkları, daha büyük bir paketin parçalarıydı. Askerleri rüşvet, pohpohloma ve ağır işlerle sakinleştirmek bir gereklilik halini almıştı. Fakat imparatorluğun sınırlarını toprak ve taşın hatlarla çizmek suretiyle kutsallaştırdıktan sonra Hadrianus, dikkatini içerideki halka, artık hepsi emperyal bir devletin hisse sahipleri ve sadık destekleyicileri haline gelecek Roma tebaasına çevirdi. Yeni dünya düzeninin vitrininde, kuşkusuz imparatorluğun şehirleri yer alacaktı.

Burada, taşa abideleşmesi gereken şey sadece Hadrianus'un tasavvuru değil, fakat ekseriyetle onun planları, tasarıları ve mühendisliği idi de. Öyle gözüküyor ki Hadrianus bir tür mimardı. Şaheseriyse Roma'daki Pantheon'du. Pantheon'da, Yunan tapınak mimarisinin yapısal olarak gereksiz sütunları terk edilmiş ve merkezi mabet kafesinden kurtarılarak, yapının bütünü haline getirilmişti. Fakat geleneksel bir kutunun yerine, Roma tonozunun bütün potansiyeli hayata geçirilmiş ve mabet tavandan zemine ve bir taraftan diğerine eksiksiz ve mükemmel bir daire oluşturan dev bir kubbe biçiminde inşa edilmişti. Binanın ayakları arasındaki, ancak modern zamanlarda aşılabilecek 43.20 metrelik devasa açıklık, temel olarak muazzam bir beton halkaya sahip olması, yüksek kalite Roma harcının kullanılması ve kubbenin inşasında kullanılan materyalin kalınlık ve tipinin tepeden tırnağa dikkatli bir şekilde tasnif edilmesiyle mümkün hale gelmişti.

Her zaman olduğu gibi, Roma'nın eyaletler için bir model olması istenmişti. Hadrianus, seyahat ettiği süre boyunca, şehirlerde birbiri ardında büyük inşaat projeleri başlattı. Bugün, Akdeniz çevresindeki Roma şehirlerinin kalıntılarını ziyaret ettiğimizde, gördüklerimizin önemli bir kısmı Hadrianus ve halefi Antoninus Pius'un "altın çağlarına" aittir. On yıllar içinde, çok sayıda imparatorluk şehrinin merkezî bölgeleri inşaat alanlarına dönüştürülmüş ve anıtsal klasik mimari ve barok süslemenin bir araya geldiği yeni komplekslerle donatılmıştı. Örnek olarak, helenofil imparatorun gözdesi olan eski Yunan üniversite şehri Atina'yı ele alalım. Eski agoranın yakınlarına, duvarla çevrili bir bahçe, nilüferlerle dolu bir göl, etrafına yerleştirilmiş revaklar ve oturma yerleriyle tamamlanan 120 m'ye 80 m büyüklüğünde bir kütüphane kompleksi inşa etmişti. Şehrin kenarında, -temelleri atıldıktan 600 yıl sonra- dünyadaki en büyük klasik tapınlardan biri olan ve 17 adet Korinthos tarzı yüksek sütunun günümüze kaldığı Olympos Tanrılarının Kralı Zeus tapınağını tamamladı. Dahası, tapınağın etrafındaki bölgede tamamen yeni bir dış mahallenin temellerini atarak bu eseri eski ve yeni şehirlerin arasına yerleştirilen taştan bir kemerle ölümsüzleştirdi: İç yüzünde "Burası Atina, Theseus'un kadim şehri", dış yüzünde ise "Burası Hadrianus'un şehri, Theseus'un değil" yazıyordu. Bununla onurlandırılan şey geçmiş, klasik uygarlığın kaynağı, Hadrianus'un eserini üzerinde inşa etmeyi tasarladığı temel olan Yunanistan'ın ihtişamıydı. Fakat bu geçmiş, yeni eklerle daha da ihtişamlı hale getirilmiş ve onu günün ihtiyaçları için kullanan Hadrianus'un anıtlarıyla yenilenmişti. Hadrianus burada, büyük kültürel etkileşim projelerinde, imparatorluğun en az Traianus'un boyun eğdirme projelerinde olduğu kadar sınırlarına ulaştığını keşfetmişti.

İmparatorluğun tarihinde daha önce de olduğu gibi, Palaestina Yahudileri en sert direnç kayası olduklarını gösterdiler. 200 yıl boyunca, Galilaea ve Iudaea köylüleri *Romanitas*'ın cazibelerine sırtlarını çevirmiş ve Roma'nın yerel temsilcilerinin hakaret ve zorbalıklarına karşı durmuşlardı. Temelde, Roma'nın toprak beylerinin, vergi tahsildarlarının ve hükümet askerlerinin yönetimi anlamına geldiğini biliyorlardı. İncik boncuklar ve tuzaklar esasen zenginler içindi. Yeni tanrılar hakka saldıran pagan putlarıydı. Öte yandan, Hadrianus için burada, devleti içinden kemiren bir kurt, hoyratlıklarıyla akıl dışı bir muhalefet besleyebilecek ve siyasi yapının zayıflamasına neden olabilecek bir insan grubu vardı. MS 70 yılında, Kudüs'teki Yahudi Tapınağı yıkılmış, tapınak vergileri Iuppiter'e ayrılmış ve Tapınak Tepesi'ne bir Roma lejyonu yerleştirilmişti. Yine de Roma işgali altındaki en az yedi sinagogun ayakta kaldığı Kudüs'te bile, Yahudilik ve Yahudi ulusal kimliği yaşamaya devam etmişti. Yahudi ırkı, tektanrıcılığı ve milliyetçiliği onları içerideki düşman haline getiriyordu ve Hadrianus MS 130 yılında Yahudileri yok etmeye, imparatorluğunu etnik olarak temizlemeye, ideolojik bir alternatifi ortadan kaldırmaya ve mecburi hale gelmiş bulunan Greko-Romen normlarını kuvvet kullanarak dayatmaya kararlı bir şekilde Kudüs'e geldi.

Kudüs bir Roma kolonisi olarak –Aelia Capitolina– yeniden kurulmuş ve Tapınak Tepesi'ne Hadrianus-Iuppiter'e tapınılması için bir mabet inşa edilmişti. Sünnet uygulaması –Semitik kimliğin en ayırt edici göstergesi– ölüm cezasıyla yasaklanmıştı. Hadrianus kendisini, üç yüz yıl önce Yahudiliği yok etmeye çalışmış Antiokhos Epiphanes'in halefi ilan etmiş ve Yahudilerin ilk Romalı düşmanı olan Pompeius için bir anıt dikmişti. MS 115-118 tarihli Yahudi İsyanı sırasında yakılıp yıkılan Yunan şehirleri, İskenderiye ve Cyrene, çarpıcı bir şekilde yeniden inşa edildi. MS 132 yılına gelindiğinde Yahudiler isyana kışkırtıldılar. Ölçek, süre ve vahşet açısından direniş tam olarak MS 66-73'tekine denkti. Parlak bir gerilla komutanı olduğunu gösteren yeni bir Yahudi mesihi olan Bar-Kokhba ("Yıldızın Oğlu") ve radikal milliyetçi haham Akiba'nın liderliğindeki devrimciler, kısa süre içinde Kudüs'ün kontrolünü ele geçirdiler; Yehova ibadetini yeniden tesis ettiler ve "İsrail'in Kurtuluşunu" ilan eden sikkeler kestirdiler. Kısa süre içinde geri dönen mülteciler ve kırsal kesimdeki genel bir ayaklanmayla güçlenen asiler, yerel Roma kuvvetlerini bozguna uğrattılar. İki lejyon yeterli değildi. İmparatorluk asker avına çıktı. Savaş bölgesine atılan yeni lejyonlarla Kudüs geri alındı; fakat asiler Herodium'a ve çöldeki çeşitli uzak mağara komplekslerine çekildiler. İsyanın tamamen bastırılması dört yıl sürdü. MS 136'da nihayet sona erdiğinde, 50 kale ve 1000 köy

yok edilmiş ve 500.000 kişi öldürülmüş ya da köleleştirilmiş; Palaestina, Cassius Dio'nun aktardığına göre, cesetlerle beslenen kurt ve sırtlanlarla dolu bir çöle dönüşmüştü.

Şimdi İtalya'ya dönmüş olan Hadrianus hayata küsmüştü ve ölmek üzereydi. Bir halklar topluluğu tasavvuru Palaestina'daki kıyametle birlikte yok olmuştu. Geriye kalan sadece yabancı efendilerin ve pagan tanrıların kibiriydi. Komutanları ve memurlarıyla ilişkileri bozulmuştu. İmparatorun Hellen severliği, açık eşcinselliği, güzel Yunan delikanlısı Antinoos ile herkesin gözü önünde yaşadığı ilişki, Nil'de boğulmasının ardından onun onuruna bir kült yaratılması... Tüm bunlar Roma hâkim sınıfının muhafazakâr mensuplarının hassasiyetlerini rencide etmişti. Pek çok kişi bunların rejimin çöküşünü sembolize ettiğini düşünüyordu. Mezopotamya'dan geri çekilmesi, başka yerlerde ilerleyememesi, sınır hatlarının donması, Yunanlara yönelik kayırmalar, Roma yurttaşlığının önemsizleşmesi, imparatorluk hazinesinin taşra şehirlerinin güzelleştirilmesi için har vurulup harman savrulması; bütün bunlar sorgulanmaya son derece açıktı. Hadrianus'un tasavvuruna karşı çıkanlar sadece Yahudi özgürlük savaşçıları değildi; Roma'nın Eski Muhafızları da böyle yapmıştı.

Hadrianus Tibur'da kendisi için inşa ettirdiği büyük köy ikametgâhına çekildi. Roma'dan kısa bir mesafe uzaklıktaki tepelerde yer alan bu ikametgâh yaklaşık 300 hektara yayılan (ki bu Roma'dan daha küçük değildi), Atina ve İskenderiye model alınarak inşa edilmiş bir saray ve bahçe şehriydi. Artık hiçbir şeyi umursamıyormuş gibi görünüyordu. Aylaklığı, rahatına düşkünlüğü, çiçeklerle bezenmiş kokulu minderlere uzanıp aşk şiirleri ve yemek kitapları okumasıyla ünlü yakışıklı ve genç bir hoppayı vârisi olarak seçti. Muhtemelen yaşlı adamın sevgilisiydi. Hoppa, efendisinden önce öldü. Bunun üzerine Hadrianus eski bir dostunu seçti: Titus Antoninus –kısa süre sonra Antoninus Pius adını alacaktı– ve bundan sonra ölümü bekleyen –zaman zaman başarısız bir şekilde onu hızlandırmaya çalıştığı söyleniyordu–, zor durumdaki bir imparatorluğun çelişkileri karşısında psikolojik ve siyasi olarak çökmüş bir adam olarak, keskin bir umursamazlığa ve dengesizliğe kapıldı.

Antoninus Pius (MS 138-161) ister Traianus'un gibi olsun ister Hadrianus'un, neyse ki hırslardan azadeydi. Çağın ruhu liyakatti ve Antoninus buna uygun, göstermelik bir hükümdardı. Ne büyük generallere, ne devrimci liderlere ne de reformcu bakanlara ihtiyaç vardı; gerekli olan sadece jeopolitik dengeyi bozacak herhangi bir şey yapmayan bir idareciydi. Genişleme son bulmuştu, fakat geri çekilme henüz başlamamıştı. Bu, Gibbon'un altın çağının temeliydi: "Hristiyanlık çağının ikinci yüzyılında, Roma İmparatorluğu yeryüzünün en münasip kısmını ve insanlığın en

uygarlaşmış kesimini kapsıyordu. Bu geniş monarşinin sınırları kadim bir ün ve disiplinli bir cesaretle korunuyordu. Yasaların ve adabın zarif fakat güçlü nüfuzu, tedrici bir şekilde eyaletlerin birliğini sağlamıştı. Barışsever sakinleri servet ve lüksün getirdiği avantajları kullanıyor ve suistimal ediyordu. Özgür bir anayasa imgesi usturuplu bir ihtiramla saklanmıştı. Roma Senatosu egemenliğin sahibiymiş ve imparatora hükümetin bütün yürütme erkini devretmiş gibi görünüyordu. Seksen yıldan uzun süren mutlu bir dönem boyunca, kamu idaresi Nerva, Traianus, Hadrianus ve iki Antoninus'un erdem ve yetenekleriyle yürütülmüştü.¹⁶ Barış, düzen, zenginlik, uygarlık: 2. yüzyıl imparatorluğu kuşkusuz tüm bunları sunuyordu. Fakat tüm bu süre boyunca tarihin köstebeği iş başındaydı. Birçok aşama hızla birbirini takip etmişti: Traianus döneminde genişlemenin sona ermesi, Hadrianus döneminde sınırların sağlamlaştırılması, Antoninus döneminde güçler dengesi ve sonra Marcus döneminde, Yukarı Danuvius boyunca çöküş ve German kabilelerinin Kuzey İtalya'ya büyük akını.

Yüzeyde her şey sakin görünüyordu. Neredeyse her yerde barış hüküm sürüyordu. Antoninus'un hükümdarlığı dönemindeki tek büyük sefer, Güney *Uplands*'i almak ve Forth ile Clyde arasında yeni bir sınır hattı oluşturmak amacıyla Kuzey Britannia'ya yapılmıştı. Nedenleri muğlaktı, fakat kuşkusuz sınır güvenliğini artırmakla ilgiliydi; plan ne olmuş olursa olsun işe yaramadı, zira bir kuşak sonra Romalılar yeniden Hadrianus duvarının arkasındaydı. Başka yerlerde, küçük yerel seferler ve polis harekâtları söz konusuydu: Germania'daki bir sınır gerginliğinin sona erdirilmesi, Moritanya'da dağlı "haydutlara" karşı bir savaş, Mısır'da bir vergi isyanının bastırılması gibi rutin meseleler. Bu esnada, imparatorluk çağında, on bin Roma yerleşim yerinin arkeolojisinde maddileştiği üzere, emperyal ekonomi büyüyordu. Bazilikalar, tapınaklar, hamamlar, tiyatrolar, amfitiyatrolar ve alışveriş merkezleri şehir merkezlerinde yükseliyordu. Büyük sıra evler dış mahalleleri doldururken, yakınlardaki kırsal arazilerde villalar inşa ediliyordu. Yerel aristokratlar bu nedenle kendilerini şehrin hoşlukları, toplumsal çevresi ve kamu görevleriyle, kırdaki evlerinin göreceli sakinliği arasında rahatlıkla gidip gelecek şekilde donatmışlardı. Akdeniz ambiyansı evrensel hale gelmişti. Tek bir Greko-Romen kültürel *koine*'si (ortak dil) imparatorluk elitlerini tanımlıyordu. Her yerde sütunlu avlular, fresk ve mozaikler döşeli oturma odaları, klasik heykellerle, kare şeklinde kesilmiş çalılarla ve mermer çeşmelerle dolu bahçeler vardı. İnsanlar şarap içiyor, Yunanca ya da Latince sohbet ediyor, Iuppiter'e adak sunuyor ve klasikleri okuyor ya da okuduğunu iddia ediyordu. Ticaret ve zanaatlar serpilmiş ve buna koşut olarak satacak artığa sahip büyük çiftliklerle bu artığı pazara taşıyacak iyi yollar ve su kanalları gelişmişti: Çünkü imparatorluk ve uy-

garlığı, askerleri ve eliti, kaleleri ve şehirleri, tüm bunlar aralıksız bir tahıl, et, tuz, giysi, deri, kereste, taş, çömlek, demir, bronz, gümüş, altın ve daha pek çok şeyin akışına ihtiyaç duyuyordu.

Fakat gerçek hisse sahipleri bir azınlıktı. Çoğunluk, kölelerden, serflerden, fakir köylülerden ya da en iyi ihtimalle kendilerine ve ailelerine yetecek kadar şeye sahip olan, fakat kenara bir şey koyamayan orta halli köylülerden oluşuyordu. Bunlar muhtemelen imparatorluk nüfusunun dörtte üçünü ya da daha fazlasını oluşturuyorlardı. Söz konusu köylüler, kendilerinden artığın –kalelere, şehirlere ve villalara yatırılan, imparatorluğu ve uygarlığı mümkün kılan artığın– vergi, rant, faiz ve zorunlu emek biçiminde toplandığı üreticilerdi. Görünen o ki, imparatorluktan hiçbir fayda görmeseler de, imparatorluk kırsal kesimde yaşayan insanların büyük bir bölümüne zahmet ve sıkıntı dolu bir hayattan başka bir şey vadedemese de, onlara genel olarak devam etmeye, hayatlarını bir biçimde sürdürmeye yetecek kadarını bırakıyordu. Milyonlar için güvenliğin marjı –ellerinden vergi olarak giden kısımla, bir aileyi beslemek ve bir çiftliği idame ettirmek için gereken arasındaki marj– tehlikeli bir şekilde dardı. Dengeyi birazcık bozduğunuzda, milyonlar felakete sürüklenebilirdi.

Devlet için de denge hassas, güvenlik marjı dardı: Halihazırda ancak imparatorluğun savunması için ihtiyaç duyulan askerleri besleyecek kadar vergi toplayabiliyordu. Fakat –binlerce kilometrelik taş, toprak, demir ve etten oluşan– savunma hattı esneyerek incelmış, uzak kuzeyde gökyüzü kararırken tehlikeli bir biçimde seyrelimişti.

BATI ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ

Askerî Monarşi: Marcus Aurelius, Commodus ve Septimius Severus, MS 161-211

Marcus Aurelius (MS 161-180) bir *Pax Romana* çocuğuydu. Traianus ve Hadrianus gibi Romalı-İspanyol kökenlere sahipti ve tahta çıkışı emperyal elitlerin “taşralılaşmasının” bir başka kanıtıydı. Hadrianus’un etrafındaki çevrede büyüüp eğitim gören Marcus Aurelius, ünlü filozoflarla birlikte çalıştı, inançlı bir Stoacı haline geldi ve günümüze de ulaşan *Meditationes* isimli kendisine ait bir risale de kaleme aldı. Daha sonra 23 yılını Antoninus Pius’un hizmetinde geçirdi ve bunun 15 yılında imparatorun yakın danışmanı olarak görev yaptı. Hadrianus’un halklar topluluğu olarak imparatorluk tasavvurunu kabul etmişti ve Antoninus döneminde Stoacı kamu görevi ve *noblesse oblige* idealine uygun olarak yaşamaya çalıştı. Çağın ruhuna uygun olarak, veraseti tartışmasızdı. Antoninus tarafından evlat edinilerek kızıyla evlendirilmiş, bir dizi yüksek siyasi makama getirilerek yükselmesi sağlanmıştı. Hamisi öldüğünde zaten bütün imparatorluk iktidarını elinde bulunduruyordu. Her ne kadar görünürde iktidarı Lucius Verus ile paylaşıyor olsa da –o da Antoninus’un evlatlığı ve seçilmiş halefiydi– Verus zayıf ve sefahat düşkünü genç bir adam olduğundan gerçekten yöneten her zaman Marcus Aurelius olmuştu. Fakat Marcus, bir Tolstoy trajedisi kahramanına benziyordu; çünkü dürüstlüğü ve iyi niyetleri, fırtına ve çatışmaların hâkim olduğu bir devirde değersizdi. Aşırı genişlemiş, artık daha fazla savaş ve yağınayla beslenemeyen, küresel jeopolitik denge-
de ağır ağır çöken imparatorluk, Hannibal zamanından bu yana görülmemiş bir ölçekte istila edilerek yıkılıp yıkıldı.

Yeni hükümdarın tahttaki ilk yılı tam bir felaketti. Tiber Nehri taşmış ve sel geniş bir bölgeye zarar vermişti. Açlık İtalya’nın bazı kesimlerini pençe-

sine almıştı. Britannia ve Yukarı Germania'da sınır savaşları çıkmıştı. Hep-sinden kötüsü, Kral III. Vologases Armenia'yı işgal etmiş, Parth yanlısı bir kuklayı tahta çıkarmış, Cappadocia valisini yenmiş ve önüne çıkan lejyonla-rı dağıtarak Roma Suriye'sine saldırmıştı. Roma'nın karşı saldırısını örgüt-lemek –özellikle de Lucius Verus göstermelik olarak komutanlığa getirildiği için– zaman aldı; fakat saldırıya geçildiğinde, kesintisiz bir dizi zaferle Part-hlar, MS 163'te Armenia'dan, MS 164'te Kuzey Mezopotamya'dan ve nihayet MS 165'te Güney Mezopotamya'dan çıkartıldı. Romalılar MS 166'da Zagros Dağları'ndaki Media'ya girmeyi bile başaracaktı.

Parth İmparatorluğu gerilemekte olan bir güçtü. Nadir görülen saldı-ran eylemleri, zayıf ve giderek daha da zayıflayan bir siyasi düzenin ge-çirdiği spazmlardı. Anlık zaferlerinin kaynağı, hiç beklenmedik bir anda saldırmalarıydı ve Roma'nın lejyonları toplandığında, Parth kuvvetleri, istisnasız bir biçimde meydan muharebesinde karşılarına çıkmaktan ka-çınıyordu. Fakat tıpkı Traianus'un MS 115'te yaptığı gibi, Lucius Verus da ordusunu Körfez boyunca gereğinden fazla yaymıştı. Genç imparator bu-nun farkında değildi: Doğu'nun Yunan şehirlerini kendisine *Armeniacus*, *Heracles Pacifer*, *Parthicus Maximus*, *Medicus* (Armenia Fatihi, Barış Geti-ren Heracles, Parthia'nın Büyük Fatihi, Media Fatihi) unvanlarını vererek gezdi. Marcus da, Roma'da bir zafer alayı düzenleyerek, *pater patria* (va-tanın babası) unvanını alarak ve iki oğluna *Caesar* unvanı vererek zaferi kutladı. Fakat mevkidaşının aksine, Marcus gücünün sınırlarını anlamış-tı ve dayattığı Doğu düzenlemesi bunu yansıtıyordu: Armenia bir Roma tampon devleti olarak yeniden kuruldu, fakat Mezopotamya'yı elinde tut-maya çalışarak Traianus'un hatasını tekrarlamadı. Romalılar sağlam bir şekilde tutunabilecekleri daha güvenli bir hatta çekildiler. Yine de kader, Parth Savaşı için korkunç bir bedel ödetecekti.

MS 165 yılında, Mezopotamya yazının bunalıcı sıcağında, Roma ordusunun kamplarına ölümcül bir bulaşıcı hastalık yayıldı. Salgın, Roma ordusu tarafından anlaşma bozularak yağmalanmış bir şehir olan Seleucia'da başlamış olabilir. Bir asker bu şehirde bulunan Apollon Tapı-nağı'ndaki bir tabutu kırarak açmış ve farkında olmadan “öldürücü bir dumanın” dışarı çıkmasına neden olmuştu. Hastalık kış boyunca kampla-rın yakasını bırakmadı ve bir sonraki yaz yeniden alevlendi. Roma ordusu fiziki ve moral bir çöküş halinde, kargaşa içinde geri çekildi. Hayatta kalıp Suriye'ye ulaşabilenler salgını da beraberlerinde getirdiler ve MS 167 yılı boyunca hastalık Roma dünyasına yayıldı. Hastalığın ne olduğunu bilmi-yoruz. Yunan hekim Galenos ateş, çiban, deri döküntüleri ve kan tükürme belirtilerini kaydeder. Belki de çiçek hastalığıydı. Açık olan hem tehlikeli hem de dayanıklı olduğuydu; salgın Marcus'un ve sonraki imparatorun

bütün o uzun hükümdarlık yılları boyunca, ordu kışlarında ve şehirlerin arka sokaklarında avlanan ölümcül bir hayalet gibiydi. “Pers sınırından Ren ve Gallia’ya kadar,” diye aktarıyordu tarihçi Ammianus Marcellinus, “salgının iğrenç dokunuşu, her şeyi hastalık ve ölümlle kirletti.”¹ Orosius ise “İtalya’yı öyle ölümcül bir hastalık kırıp geçirmişti ki, her yerde araziler, tarlalar ve şehirler terk edilerek çiftçisiz ve sakinsiz bırakıldı ve harabelere ve ormanlara dönüştüler,” diyordu.² MS 189 yılındaki bir salgın –muhtemelen yine aynı hastalık– Roma’da günde 2000 kişinin canını alıyordu. Bazı topluluklar nüfuslarının yüzde 25’ini ya da daha fazlasını kaybetmiş olabilir. Salgın Roma İmparatorluğu’nun vergi ödeyen çiftliklerini ve sınırları koruyan kalelerini, Vologases’in asla tahayyül edemeyeceği bir güçle boşaltmıştı.

Salgının –zaten yıllardır süren kötü hasat ve açlık nedeniyle zayıflamış olan– İtalya’ya ulaştığı yıl, devasa bir German gücü Danuvius’u geçti, 20.000 kişilik Roma ordusunu yendi, Iulia Alpler’ini aştı ve Kuzey İtalya’ya indi. Marcomanni Kralı Ballomar’ın liderliğindeki Germanlar, Marcomanni, Quadi, Vandal ve Langobardi kabilesinden oluşan büyük bir kabile federasyonuydu. Marius’un 250 yıl önce Cimbri ve Teutonları yenmesinden bu yana buna benzer bir şey görülmemişti. Roma’nın aldığı karşı tedbirler çaresizliğini gösteriyordu. Köleler, gladyatörler ve haydutlar orduya alındı. German barbarlar arasından asker toplandı. Doğu’dan aceleyle takviye birlikler getirildi. Kaynak yaratmak için saray hazineleri açık arttırmayla satıldı. Marcus Aurelius, ordunun başında savaşa katıldı (tıpkı kısa süre sonra, MS 169’da ölecek olan Lucius Verus’un da yaptığı gibi). Birkaç yıl boyunca savaş imparatorluğun Danuvius eyaletlerini kırıp geçirdi ve sonra MS 172-175 arasında, imparator savaşı Germania’nın içlerine taşıdı. Amacı muhtemelen imparatorluk topraklarının bir daha istila edilme ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde, German askerî gücünü tamamıyla yok etmek ve belki de aynı zamanda Danuvius’un kuzeyinde Roma topraklarını koruyacak bir tampon bölge oluşturmaktı. Fakat Roma’nın saldırıya geçerek ilerlemesi yeni düşmanları da kavgaya çekti –özellikle de Sarmatae kavmini– ve savaş devam etti. MS 175-177 yılları arasındaki bir duraklamanın ardından Marcus’un hükümdarlığının son yıllarında Marcomanni, Quadi ve Sarmatae kavimleriyle savaş tekrar başladı.

Dünya hızla değişiyordu. Kuzey’in barbar halkları gevşek kabile ittifaklarından, krallar tarafından yönetilen proto-devletlere dönüşmüştü. Roma’yla temas belirleyici bir etki bırakmıştı. İmparatorlar, kabile liderleri için otokratik bir iktidar modeli sunuyorlardı. Para yardımları ve diplomatik heyetler Roma mahmillerinin gücünü artırıyordu. Lüks mallardaki sürekli akış, ister ticaretle ister hediye mübadelesi yoluyla olsun, bunları

kontrol edenlerin himayesini güçlendirmişti. Hepsinden öte, Roma imparatorluk ordusunun yarattığı tehdit, konfederasyonlar kurulmasını, daha büyük siyasi yapılarda kaynaşmayı ve yüzler yerine binlere komuta ederek hem koruma hem de ganimet sunan krallara sadakati cesaretlendiriyordu. Geçmişte, MS 9'da Teutoburg Ormanı'nda Varus'a karşı zafer kazanan Arminius gibi German liderler, geçici ittifakların seçilmiş komutanlarıydılar; şimdiyse, giderek artan bir şekilde, iktidarları tahtta kaldıkları sürece ellerinde tutan hükümdar monarklar haline gelmişlerdi. Kuzey'in orman ve dağlarında on yıl süren savaş acı dersler öğretmişti. Roma da değişmek zorundaydı. MS 167 yılındaki geçici tedbirlerin ardından daha uzun ömürlü reformlar başlatıldı. "Askerî monarşi" adı verilen şey ilk olarak Marcus Aurelius'un German savaşları sırasında şekillenmeye başladı.

Devletin yurttaşların mülkiyet ve bedenleri üzerindeki otoritesi artırıldı: Doğum kayıtları uygulamaya sokuldu; çocuklara ait arazilerin denetimi ailelerden alınıp memurlara verildi; babalar askerlik görevi sırasında oğullarına verilen ödüllerin kontrolünü yitirdiler. Bu ve benzeri önlemlerle merkezi devlet vergi ve asker için bağımlı olduğu sivillerle daha doğrudan bir ilişki içine girdikçe aracı kurumlar –aileler, loncalar, yerel şehirler– önemini kaybetti. Merkezî hükümet yerel meselelere daha fazla karışmaya başladı; oyun ve gösterilerin maliyetleri sıkı bir şekilde düzenlendi; kamusal inşaatlar için yapılan harcamalar dizginlendi; şehir ve köylere ordunun yiyecek, konaklama ve ulaşım ihtiyaçlarının karşılanmasını da içeren yeni yükler dayatıldı. Kaynaklar bahşiş ve lüksle çarçur edilmemeli, savaş gayreti için idareli bir şekilde kullanılmalıydı. Yakılıp yıkılmış sınır bölgelerine, toprakları karşılığında askerlik hizmeti yapmakla sorumlu sıkı denetlenen topluluklar biçiminde örgütlenmiş mağlup barbarlar yerleştirildi. Diğer mağlup barbarlarsa doğrudan daimi orduya alındı.

Roma ordusunun "barbarlaşması" hakkında çok şey yazılmıştır. Aslında ordu her zaman barbarlardan asker toplamıştı ve eğer bunun oranı şimdiki arttıysa bu, imparatorluğun hayatta kalması açısından bir gerekliliktir. Zaman zaman olduğu gibi, barbar askerler arasında isyanlar çıktığında, bunların kökleri istisnasız bir biçimde imparatorluğu yıkmaya dönük genel "milliyetçi" özelemlerde değil, belirli suistimallerde yatıyordu. Ordu başka şekillerde de reforma tabi tutuldu. Birkaç eyalete yayılmış ordu grupları üzerinde kontrole sahip yeni bölgesel komutanlıklar yaratıldı ve bazı birlikler geri bölgelerde konuşlanmış hareketli rezervler oluşturmak üzere sınır hattından çekildi. Liyakate dayalı terfiler daha da yaygınlaştı. Yukarı doğru toplumsal hareketliliğin her zaman asli yolu olan ordu, erlerin arasından terfiye her zaman olduğundan daha açık hale getirildi ve sayısız eques subayı, Marcus'un hizmetindeki en önemli makamlara

yükseldi. Miras alınan rütbeler daha az önem taşıyordu; savaşa hazırlanan imparatorluk profesyonelliği teşvik ediyordu.

Merkezileşmiş iktidar, şehirlere ait harcamalardaki kesintiler, yurttaşlara dayatılan yükümlülüklerdeki artış, sınırlardaki yeni barbar yerleşimleri, ordunun yeniden organize edilmesi, yeni askerî stratejiler, yeteneğe daha açık bir kariyer: Tüm bunlar doğmakta olan askerî monarşinin özellikleriydi. Bu monarşinin özü servet ve iktidarın, yurttaşlardan, ailelerden, şehirlerden, hatta bir bütün olarak eyaletlerden –yani “sivil toplum” adını verebileceğimiz şeyden– devlete, orduya, sınırlara ve imparatorluk aristokrasisine geçmesiydi. İmparatorluğun savunulmasının beraberinde getirdiği –daha önce fetih savaşlarından gelen ganimetle sübvansede edilen– yükün, mülksüzleştirilmiş yabancı düşmanların omuzlarından, bizatihi imparatorluğun sivil nüfusuna kaydığı uzun bir sürecin ilk aşamasıydı bu. Tarihin pek çok ironisinden biri olarak, Marcus Aurelius, sözüm ona filozof kral, tebaasının büyük bir kısmı tarafından acımasız bir savaş beyi olarak görülmüştü.

Marcus'un hükümdarlığı bir başka açıdan da imparatorluğun gerilemesini önceden haber veriyordu. İmparatorluk hâlâ savaş meydanındaki hâkimiyetini koruyordu. En azından MS 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde Belisarius tarafından düzenlenecek seferlere kadar da böyle olmaya devam edecekti. Geç Roma ve Erken Bizans ordularında askerî uzmanlık, mükemmel eğitim ve disiplin, yüksek teknoloji ürünü zırh ve silahlar ile birinci sınıf örgütlenme, levazım ve mühendislikten müteşekkil bileşim, ekseriyetle, sayıca çok daha üstün düşmanlar karşısında bile taktik başarıyı güvence altına almıştı. Sorun stratejikti: Yoğunlaştırılmış güç verili bir anda yalnızca bir ya da iki yerde kullanılabiliyor ve –sınır hatları binlerce kilometreye yayılan– imparatorluğun geri kalanı görece açıkta kalıyordu. İmparatorluğun askerî ağırlık merkezinin Marcus'un Parth Savaşı sırasında geçici olarak Doğu'ya kaymasıyla, Kıta Avrupa'sındaki savunma hatları zayıflamış ve Germanlar bunun üzerine saldırıya geçmişti. Ordunun ağırlığı bir kez daha eski yerine kaydığında, sadece Germanlar dışarı püskürtülmekle kalmadı, savaş başarıyla onların anavatanlarına da taşınmış oldu. Askerî gücün bu salınımı Geç İmparatorluğun bütün tarihine ayırt edici özelliğini kazandıracaktı; sürekli tehdit altındaki cepheler arasında kaydırılan imparatorluğun hareketli ordu birlikleri bir boşluğu doldurur doldurmaz, başka bir yerde yeni bir boşluk ortaya çıkıyordu. Dahası bu, sadece askerî bir sorundan ibaret değildi: Bundan böyle imparatorluğun başına bela olacak yerel sınır çökmelerinin neden olduğu kronik tehdit, imparatorluğun siyasi yapısı üzerinde de büyük bir gerilime neden olacaktı.

Devletin ilk sorumluluğu, sonuç olarak –her devlet için olduğu gibi– ulusal toprakları korumaktı. Bunu yapamayan bir devlet meşruiyetini kaybederdi. Marcus döneminden başlayarak, imparatorlar güvenliği nadiren her yerde ve geniş kapsamlı bir şekilde sağlamayı başarabildiler. Askerî monarşi, insanları, askerî donanımı, levazımı ve mali kaynakları en fazla ihtiyaç duyuldukları yerde yoğunlaştırmaya öncelik tanımak zorunda bırakılmıştı. Kaynakların savaş meydanlarına doğru bu akışı, diğer sınırlarda görev yapan subayları tehlikeli bir şekilde zayıflatıyordu. Kaleler, şehirler ve villalar saldırıya açıktı. Dahası bir yüzyıldır istikrarlı olan sınırlar, sabit garnizonlar ve yerel asker celbi, askerlerle görev yaptıkları bölgeler arasında kuvvetli bağların oluşmasını sağlamıştı. Pek çok asker sadece sınırı değil, yakınlardaki ailesini, evini ve çiftliğini de koruyordu. Roma devletinin giderek artan merkeziyetçiliği, bu nedenle ordu birliklerinin artan bölgecililiğiyle çelişki içindeydi. Askerî monarşi, emrindeki devlet aygıtı merkezkaç kuvvetler tarafından parçalanırken, daha merkezci bir imparatorluk kurmayı amaçlıyordu. Geç Antikitenin asi subaylarını harekete geçiren şeyin, –MS 69 yılında olduğu gibi– genellikle kariyerizm olduğu söylenebilir. Yükselme beklentileri, imparatorlardan, hareketli ordudan ve zafer meydanlarından uzakta geçen yıllar boyunca solup gidiyordu. Başkomutanın gözleri önündeki aktif görevlerde terfiler daha hızlı gerçekleşiyordu. Fakat bu dönemin birbirini takip eden askerî isyanları, arkalarındaki kişisel saikler ne olursa olsun, sivil seçkinlerin belirli kesimlerinden güçlü destek gördüler: Yerel koruma için yerel gelirleri kullanan gasıp bir imparator sık sık binlerce kilometre uzaklıktaki “meşru” bir hükümdardan daha iyi bir seçenek olarak görülüyordu.

MS 175 yılında, Parth Savaşı sırasında Lucius Verus’un önde gelen komutanı ve sonrasında bütün Doğu’nun fiilî yetkilisi Avidius Cassius, isyan etti. Marcus Aurelius Doğu’yu hiç ziyaret etmemişti. Lucius Verus ise rezil olduğuyla kalmıştı. Salgın hastalık bölgeyi mahvetmiş; vergi ve insan gücü de Batı’yı Germanlara karşı savunmak amacıyla kurutulmuştu. Avidius Cassius hem orduda hem de Doğulu seçkinler arasında meydan okuyuşuna arka çıkacak kitlesel bir zemin buldu. Aslında isyan üç ay sonra, liderinin bir centurion tarafından suikast sonucu öldürülmesinin ardından çözüldü. Yine de meşru rejim bir şok yaşamıştı ve Marcus bir yılını Doğu’yu gezerek, orduyu ve idari yapıyı isyancılardan temizleyerek, kendisine sadık olanların desteğini toplayarak ve kendisini “Batı’yı Kurtaran” ve “Hayırseverliğiyle Doğu’nun Gönlünü Alan” bir imparator gibi sunarak geçirdi. Hanedanı güçlendirmek için genç oğlu Commodus önce konsül yapıldı, ardından da *Augustus* unvanı verilerek tribünlük yetkisiyle donatıldı ve sonunda MS 177-178’de, ortak imparator olarak babasıyla resmen

eşit bir konuma yükseltildi. Siyasi durum, şimdilik istikrara kavuşmuştu. Fakat eski çatlak yeniden açılmıştı. Eğer Roma emperyal aristokrasisinin bölgesel hatlar boyunca kırılması Geç Antikite siyasetinin kendini tekrar eden bir özelliği idiyse, imparatorluğun sonunda temelli olarak bölüneceği en büyük kırılma hattı Doğu ile Batı arasında bulunuyordu. Caesar ve Pompeius, Octavianus ve Antonius, Vespasianus ve Vitellius arasındaki mücadeleler hep bu hat üzerinde gerçekleşmişti. Avidius Cassius'un isyanı bu ölçekte olmasa da, 20 yıl sonraki büyük mücadelenin provasıydı.

Antoninus rejimi MS 175 darbesini atlatabildi, çünkü imparatorluk eliti genel olarak Marcus Aurelius'un arkasında birleşmişti. MS 180 yılındaki ölümüne dek sadece Doğu yatıştırılmakla kalmamış, German Savaşı da fiilen kazanılmıştı. Sınır yaşamının getirdiği sıkıntılardan kaçmaya ve başkentin hazlarına dönmeye can atan oğlu ve halefi, hemen yeni bir düzenleme uygulamaya koydu. Şiddet karşısında zayıf düşen Germanlar, Romalıların şartları çerçevesinde barış yapmaya hazırıldılar. Kaçaklar ve esirler geri verilecek, paralı asker birlikleri tedarik edilecek ve ondalık bir yıllık tahıl vergisi ödenecekti. Barbarların Roma'nın müttefiklerine savaş açmaları yasaklanmış, kısmi silahsızlanma dayatılmış ve kabile toplantılarının yer ve zamanları düzene koyulmuştu. Bu mahmi statüsünün kabulüne karşılık olarak, German topraklarındaki tüm Roma garnizonları geri çekilecek ve Roma yerel yöneticilere maddi yardımlarda bulunacaktı. Yine, Doğu'da olduğu gibi, izlenen siyasetin amacı fetih değil güvenliği sağlamaktı; yani aşırı yayılmış Roma hatları riske atılmayacak, fakat askerî tehditler ortadan kaldırılarak eski sınırlar yeniden tesis edilecekti. Marcus Aurelius işini iyi yapmıştı: Ren-Danuvius hattı aşağı yukarı iki kuşak boyunca daha ayakta kalacaktı.

Commodus babasıyla çarpıcı bir tezat teşkil ediyordu. Düzenlemenin ardından aceleyle Roma'ya dönerek eski bakanları görevden aldı, gözdelelerini terfi ettirdi, ayaktakımını bahşiş yağmuruna tuttu ve kendi kişisel cazibesini oyunlarla artırdı. Commodus kendisini Yunan kahramanı Heracles [Herkül] gibi tasvir ettirdi. İmparator bizzat Roma arenasına çıktı. Maiyetine gladyatörler de katılmıştı. Roma, sarayda bu tür bir gemi azıya almış hizip ve yozlaşma görmeyeli bir yüzyıl olmuştu ve şimdi, ordunun daha fazla hâkim olduğu bir imparatorlukta, eğlence düşkünlü imparatorlara çok daha az hoşgörü gösterilebilirdi. Commodus'un hükümdarlığı komplo ve tasfiyelerle kesintiye uğradı; bu komplolardan imparatorun kız kardeşinin de dahil olduğu ilki MS 182 gibi erken bir tarihte gerçekleşmişti. Sarayın içindeki gerilim, lütufları değişken ve tahmin edilemez olan zihnen dengesiz bir efendinin hizmetindeki saray maiyetinin korkularını yansıtıyordu. Commodus'un, giderek azalan

popülerliğine yönelik içgüdüsel bir yanıt olarak, önde gelen bir bakanı görevden alıp idam ettirmesi bu korkuyu daha da beslemişti. Tahta çıktıktan beş yıl sonra Commodus büyük bir askerî isyanla karşılaştı. Britannia ve Danuvius lejyonlarının komutanları, Praetor Praefectusu Tigidius Perennis'in hükümetini devirmek için Roma'ya birlikler gönderdiler. Commodus, bekleneneği üzere, Perennis'i kendi kaderine terk ederek, Senato tarafından kanun kaçığı ilan edilmesine ve sonra bir askerî birlik tarafından linç edilmesine göz yumdu.

Bu vakada imparatorun kendisinin hayatta kalmış olması ve askerlerin sınırdaki üslerine dönmeleri, hizip siyasetinin kısa süre içinde yeniden canlanmasını sağladı. Hâkim sınıftan bir kibir ve düşmanlık duvarıyla kendini ayırmış olan Commodus, yüzünü bu sınıfın dışında kalan unsurlara döndü. Sonunda MS 187 yılında, imparatorun eski mabeyncisi, Asia Minor'daki Frigya'dan gelen Cleander isimli bir azatlı, Praetor Praefectusluğuna getirildi. Atama bu makam üzerindeki equester tabakasının tekeli kıldı. Dahası Cleander, magistralıkları, valilikleri, şeref payelerini, yasal kararları ve iktidarın lütfu olan diğer her şeyi satışa çıkararak, konumunu kendisini ve çevresini zenginleştirmek için kullandı. Tek bir yıl içinde en az 25 konsüllük dağıtılmıştı. Azatlılar senatör oldu. Roma İmparatorluğu'nun hassas bir şekilde düzenlenmiş rütbe ve imtiyaz sisteminin bütünü tehdit altındaydı. Bir süre için, terör şehirdeki muhalefetin yeraltında kalmasını sağladı; fakat eyaletlerde büyüyen rahatsızlıklar liderlik krizine aciliyet kazandırdı. Daciae, Germania, Moritania ve özellikle askerî isyanların sınır güvenliğine yönelik tehdidi artırdığı Britannia'da sınır savaşları patladı. Bu esnada, imparatorluğun iç kesimlerinde, askerî monarşinin giderek artan yükleri bir halk isyanının patlamasını tetikledi.

MS 187 civarında Maternus isimli haydutluğa başlamış eski bir asker kaçığı, "Gallia ve İspanya boyunca güvensizliğin" yayılmasına neden oldu. Ayrıntılar son derece azdır. İsyân, "Gallia'yı yağmalayan sayısız insanın" katıldığı "bir asker kaçakları savaşı" olarak betimlenir. Bu, asker kaçaklarının yerel toplumsal eşkıyalığı beslediği ve her ikisinin de geniş kalabalıkları harekete geçirmek ve kitlesel bir direniş hareketi yaratmak üzere yaygın kırsal hoşnutsuzluklarla kaynaştığı, ciddi bir köylü isyanı patlamasına benzemektedir. Eğer durum böyle olmasaydı, klasik yazarlar olup biteni kaydetmeye tenezzül etmezlerdi. Dahası bu yazarlar, asilerin bastırılması için büyük ölçekli askerî harekâtların gerektiğini ve bu yapılamadan önce, Maternus'un Commodus'u öldürmek ve imparator olarak onun yerine geçmek gibi açık bir niyetle Roma'ya yürüdüğünü de kaydederler. Sonuçta, Maternus ihanete uğradı, yakalandı, başı kesildi ve hareketi da-

ğılarak içinden doğmuş olduğu kırsal kesime çekildi. Fakat ayaklanma emperyal toplum içinde giderek artan gerilimin ölçülebileceği bir olaydı.

Bu esnada, kendisini giderek daha az güvende hisseden Commodus, bir megalomanyağa ve katile dönüştü. Çağdaş yazıtlar, onu komik bir isim ve unvan listesi üzerinde hak iddia ederken gösterir: *Lucius* (kendi ismi), *Aelius* (Hadrianus'un soyadı), *Aurelius* (Marcus'un soyadı), *Commodus* (kendisinin bir diğer ve onu tanıdığımız ismi), *Augustus* (imparator), *Heracles* (yeniden dünyaya gelmiş Heracles), *Romanus* (Roma'nın cisimleşmiş hali), *Exsuperantissimus* (yüce varlık), *Amazonius* (Amazonların fa-tihi), *Invictus* (yenilmez), *Felix* (tanrılar tarafından iyi talihle kutsanmış) ve *Pius* (inançlı ve vazifeşinas). Yılın ayları imparatorun şerefine yeniden adlandırılacaktı. Roma şehrinin adı bundan böyle *Colonia Commodiana* olacaktı. İmparatorun yüz hatları artık Nero'nun eski Colossus'unu süslüyordu. Sikkeler yeni bir barış ve refah çağının (*felicitas saeculi*) başladığını ilan ediyor ya da Majestelerinin ve Yüce Varlığın (*summus exsuperantis-simus*) liderliğindeki ordunun sadakatine (*fides*) ve birliğine (*concordia*) atıfta bulunuyordu. MS 192 Aralık'ında Heracles kılığına girmiş bir şekilde arenaya çıktı ve çok sayıda vahşi hayvanı kılıçtan geçirdi. Sonra yıl-başı günü, Roma halkının karşısına hem konsül hem de gladyatör olarak çıkacağını ilan etti. Fakat sözünü tutamadı. Commodus, deliliğinin hepsinin sonunu getireceğinden korkan en yakın maiyeti tarafından öldürüldü. Eques Praefectusunun, azat edilmiş bir mabeyincinin, Hristiyan taraftarı bir cariyenin ve profesyonel bir güreşçinin dahil olduğu tuhaf bir ittifak, imparatoru küvetinin içinde boğmayı tasarlamıştı.

Praetor Praefectusu Laetus bunun üzerine tahtı, parlak bir imparatorluk hizmeti siciline sahip olan yaşlı bir senatöre önerdi. Pertinax muhafızlar tarafından gerektiği gibi imparator ilan edildi ve bu Senato tarafından resmen onaylandı. Fakat ardından askerlere söz verilen bahşişin yarısını ödedi ve bunun sonucunda isyanla karşılaştığında, bir kölenin şahitliğine dayanarak bazı asileri idam ettirdi. Bunun üzerine Laetus imparatora karşı ikinci bir girişime liderlik etti: Bir askeri birlik saraya girdi ve sadece üç ay tahtta kalmış olan Pertinax, kendi German muhafızlarından biri tarafından öldürüldü. Praetor Muhafızları başkentin kontrolünü ele geçirdiler ve ilgilendikleri tek şey hizmetleri karşılığında koparabilecekleri parayı çoğaltmak oldu. İmparatorluk Praetor kışlalarında müzayedeye çıkarılmıştı. Fiyat adam başına 6250 *denarii*'ye kadar çıktı ve iki tekliften zengin bir senatör olan Marcus Didius Iulianus'unki tercih edildi, çünkü rakibi Pertinax'ın kayınpederiydi ve akrabasının öldürülmesinin intikamını almaya kalkışabileceğinden korkuluyordu. Muhafızlar Iulianus'u Senato'ya taşıdılar ve kararlarının onaylanmasını güvence altına aldılar.

Fakat Muhafızlar, bunun ardından sarayı kuşatan çok sayıda göstericiyi dağıtma girişimlerinde aynı ölçüde başarılı olamadılar. Yeni rejimin muarızları, Suriye Valisi Pescennius Niger'in anayasal hükümetin savunulması için müdahale etmek üzere davet edilmesine yönelik bir öneriyi kabul ettirdiler. Aynı esnada, Yukarı Pannonia Valisi Septimius Severus, Pertinax'ın katledilmesinin intikamını almak ve Muhafızların kibrini cezalandırmak için birliklerini topladı ve hemen imparator ilan edildi. Bu sırada Britannia Valisi Clodius Albinus da Britannia'daki lejyonlar tarafından imparator ilan edilmişti. Roma İmparatorluğu ikinci bir "Dört İmparator Yılı" ile karşı karşıyaydı. İmparatorluk bir anda bölgesel parçalara ayrılmış, Iulianus'un hükümdarlığı ve Roma'daki Muhafızlar, karşılığında, sırasıyla Doğu, Danuvius ve Britannia lejyonlarını temsil eden gasıpları bulmuştu. Her ordu grubunun yüksek komuta kademesi ve subayları, rakiplerine şüphe ve kıskançlıkla bakıyordu; her hizip, yağlı terfi ve bahşişlerden uzak kalmamak için imparatorluğun yönetimini elde etmeye kararlıydı; yine her hizip, uzaklarda savaşlarda savaşmak uğruna gelirlerin ve askerlerin hortumlanmamasını güvence altına almaya can atan yerel toprak sahipleri ve şehir yetkilileri arasında geniş destek bulmuştu. MS 69'da olduğu gibi, yozlaşmış bir rejim ve askerî bir darbe merkezi hükümetin meşruiyetini yok etmiş ve imparatorluğu kesen gizli kırılma hatlarını açığa çıkaran bir iktidar mücadelesini başlatmıştı.

Severus merkezî bir konumda bulunma avantajına sahipti. Aynı zamanda kurnaz, acımasız ve kararlıydı. Albinus'u *Caesar* unvanıyla ve kendisinden sonra tahta çıkma ihtimaliyle satın alarak sağ kanadını sağlamlaştırdı. Sonra ordusunu zorla Alpler'den geçirip Kuzey İtalya'ya götürerek Ravenna'yı ve burada bulunan donanmayı ele geçirdi. Iulianus doğaçlama olarak Roma'yı savunmak için bir girişimde bulundu, fakat bahşişlerinin geç dağıtılması ve Danuvius lejyonlarıyla çatışma ihtimali Praetor Muhafızlarının savaş hevesini kırmıştı. Severus, Pertinax'ın katillerini teslim etmeleri ve görevlerini bırakmaları karşılığında Muhafızların canını bağışlamayı önerdi. Muhafızlar bu şansı değerlendirdiler: Severus imparator, Iulianus ise kanun kaçağı ilan edildi ve sarayında öldürüldü. Daha sonra imparatorluk iktidarı, Roma dışındaki bir toplantıda 100 senatörden oluşan bir heyet tarafından resmî olarak Severus'a teslim edildi. Ziyaretçiler önce gizli silahlar için aranmış ve imparator onları 600 muhafız tarafından etrafı kuşatılmış bir şekilde karşılamıştı. Bunun ardından Severus şehre yaklaştı. Praetorlar silahları olmadan sıra halinde şehirden çıktılar ve dağıtılarak Roma'dan 160 km uzağa sürgün edildiler. Sınır lejyonlarından yeni bir Muhafız birliği toplandı. Senato'nun gönlü alındı: Severus eylemlerini, Pertinax'ın öcünü aldığı iddia ederek meşrulaştırdı; Marcus

Aurelius'un ilkelerine göre yöneteceğine ve hiçbir senatörü idam etmeyeceğine söz verdi; kızlarından ikisi ertesi yıl için konsüllüğe aday gösterilen iki senatörle evlendi. Bahşişler, oyunlar ve ekmek arzına gösterdiği ihtimamla halkın sevgisini de kazandı. Sürmekte olan bir iç savaş vardı: Severus kazanabileceği bütün dostlara, hepsinden de çok esas düşmanı Pescennius Niger'in karşısına çıkmadan önce, güvenli bir başkente ihtiyaç duyuyordu.

Doğu lejyonları doğrudan bir savaşta Danuvius lejyonlarının dengi değildi, fakat Niger Doğu'da yaygın bir desteğe sahipti ve etkin savunmaya dayanan akıllıca bir strateji geliştirmişti. Doğu vilayetlerindeki subaylara, memurlara ve mahmi hükümdarlara yaptığı çağrı cazipti: Yerel kaynaklar yerel savunma için harcanmalıydı; İtalya, Danuvius, Rhenania, uzak Britannia, bunlar yabancı ülkelerdi. Biri Boğazlar'da, diğeri Toros Dağları'nda bulunan Suriye'ye açılan geçitlerde olmak üzere iki güçlü savunma hattı kurarak Doğu'yu bir kaleye çevirdi. Severus ilk hattı, Perinthus şehrini ele geçirdikten sonra Hellespontos'u (Çanakkale Boğazı) geçip, Kyzikos'u alarak zorladı. Sonra içeriye doğru ilerleyerek Nicaea'da Niger'i mağlup etti ve Doğu kuvvetleri bu noktada ikinci hatlarına çekildiler. MS 193 yılındaki üç savaş böylece Severus'a Asia Minor'un denetimini vermişti. Ertesi yıl Niger'in dağ geçitlerindeki savunma hattına yöneldi, Suriye'ye geçti ve Issos'ta seferin dördüncü ve tayin edici muharebesini kazandı. Niger takip edilerek Severus'un süvarileri tarafından öldürüldü. Kafası –Doğu'ya açılan kapı olan ve hâlâ kuşatma altında direnen– Byzantium'da müdafilerin terbiye edilmesi amacıyla sergilendi. Muzaffer Severus Doğu'da bir yıl daha kaldı; Niger'i desteklemiş olan şehirler –özellikle de Antiochia– yakılıp yıkıldı, yağmalandı ve statüleri kalıcı olarak düşürüldü. Severus'u desteklemiş olanlarsa koloni statüsüne yükseltildi ve inşaat sübvansiyonları aldı. Niger'in taraftarlarının mülkleri müsadere edilerek imparatorluk arazilerine eklendi. Dik kafalı yerli kabilelere boyun eğdirildi. Parth İmparatorluğu ile resmî bir barış yapıldı. Severus ancak MS 194-195 kışında, Doğu seferini Byzantium'u ele geçirerek –ve yakıp yıkarak– tamamladıktan sonra batıya ilerleyebilmiş ve Avrupa'ya dönmüştü.

Zafer yeni rejimin kendine güvenini artırdı. Severus'un sekiz yaşındaki oğlu Caracalla, Niger'in yok edilmesinin ardından, artık desteğine ihtiyaç duyulmayan Albinus'un yerine Caesar yapıldı. Meşruiyet arayışında olan hanedan şimdi, Marcus Aurelius'un soyundan geldiğini iddia ediyordu; ve bu koşullarda kim bunu inkâr edebilirdi ki? İmparatora tapınma lejyonlardaki sancak kültlerinin yerini aldı. Severus'un Suriyeli karısı *Mater Augusti* (İmparatorların Annesi) ve *Mater Castrorum* (Askerî Kampların Annesi) olarak onurlandırıldı; kısa süre içinde aslında bir tanrıça, Iuno

Caelestis, Cennetlerin İuno'su, hatta ve hatta Severus'un memleketi olan Kuzey Afrika'da tapınılan kadim Pön tanrıçası Tanit'in Romalılaştırılmış bir versiyonu olduğu iddia edilecekti. İmparator ve ailesi yeryüzündeki tanrılar olarak yüceltiliyordu; imparatorluk kültü merkezî bir ideolojik önem kazanıyordu; Senato ve Roma halkı gibi daha eski kavramlar gölgede kalıyordu. Askerî monarşi dinî bir forma bürünüyordu.

Artık gereksiz hale gelen eski müttefik Albinus, gasıp ve kanun kaçağı haline geldi. Fakat o da, Doğu'daki Niger gibi, kuzeybatı eyaletlerindeki subaylar ve toprak sahipleri arasında güçlü bir desteğe sahipti ve destekçileri hemen onu yeniden imparator ilan ettiler. Fakat Albinus imkânsızlıklara karşı savaşıyordu. Britannia ordusunun ana gövdesiyle birlikte Kanal'ı geçmesine rağmen, kıtadaki lejyonlardan sadece sınırlı bir destek gördü; özellikle Ren üzerindeki büyük ordu üssü mesafeli durmuştu. Yine de iç savaşın sürekli kayan kumlarında hiçbir şey kesin değildi. Severus'un arka cephesinde sorunlar vardı; itaatsizlik dedikoduları Roma'ya acele bir ziyaret gerçekleştirmesini, üzerinde çalışılmış bir alicenaplık gösterisinde bulunmasını ve ayaktakımına yeni sadakalar dağıtmasını gerektirmişti. Ve sefer kaldığı yerden devam edip MS 19 Şubat 197'de nihayet iki taraf Lugdunum'un dışında karşı karşıya geldiğinde, durum uzun süredir dengede idi. Severus askerlerini bir tuzağa –keskin kazıkların yerleştirildiği üzeri örtülmüş çukurlardan oluşan bir mayın tarlasına– sürdü ve kendisi de bir ara atından düştüğünde büyük bir tehlike atlattı. Gün boyunca devam eden savaşta verilen kayıplar korkunçtu. Fakat Britannia lejyonları sonunda dağılarak kaçmaya başladı ve onlar kaçtıkça, muharebe bir katliama dönüştü. Albinus'un kendisi bir binada sıkıştırıldı ve intihar etti. Cesedi, tarihçi Cassius Dio'ya göre “ona doya doya bakan” Severus'a getirildi. Kafası kesilerek sergilenmek üzere Roma'ya gönderildi. Cesedinin geriye kalanı Albinus'un öldürülen karısı ve oğullarının bedenleriyle birlikte Rhône'a atılmadan önce ayaklar altında çiğnenerek aşağılandı. Bu esnada, Antiochia ve Byzantium'un kaderini paylaşan Lugdunum, yağmalandı. Severus'un adamları, dağılan Albinus taraftarlarından geriye kalanların izlerini bulup yok etmek için Gallia, İspanya ve Britannia'ya gönderildiler. Dünyaya uygarlık getirmekle övünen Roma imparatorluk eliti, özel kan davalarını böyle halleliyordu.

Dünyanın efendisi, yeryüzündeki en güçlü ordunun komutanı Severus, artık diplomasi ve hukukun inceliklerini bir kenara bırakabilirdi. İki yüzyıldır kendi adını zikretmekten utanan askerî diktatörlük, artık ne olduğunu açıkça ilan ediyordu. Çağın ruhu yıllar sonra Severus'un ölüm döşegindeyken oğullarına verdiği öğütlerde özetlenmişti: “Birbirinizle ba-

rış içinde yaşayın, askerleri zenginleştirin ve diğer herkesi hakir görün.”³ Birleşmiş bir hanedan ve sadık bir ordu: Roma'nın özü –ve kuşkusuz iktidar için gerekli olan her şey– artık bunlardı. Geriye kalanlar sadece her şeye kadir devletin köle ve hizmetkârları oldukları sürece var olacaktı. Bir zamanlar yaltaklanan ve onurlandırılan Senato, Nîger'in ve Albinus'un sabık destekçilerinin tasfiye edilmesiyle itaat etmek zorunda bırakılmıştı: 64 senatör yargılanmış, 29'u ise ölüme mahkûm edilerek arazilerini kaybetmişti. Tasfiyeye uğrayan Senato daha sonra yasa teklifinde bulunma ve magistratları atama yetkisini kaybederek iğdiş edildi. “Yeniden kurulmuş Cumhuriyet”e dair yasal kurgu sonunda bir kenara bırakılmıştı. Mensupları ihanet davalarında işkenceden muafiyet ayrıcalıklarını bile kaybeden senatörler tabakası güç kaybettikçe, equester tabakasının amansız yükselişi devam etti. Yeni eyalet ve lejyonları artık senatörler yerine equesler yönetiyordu. Praetor Praefectusu, yüksek mahkeme yargıç, devlet memurlarının başı ve imparatorun genel vekili haline gelmişti. Eski devlet hazinesi (*aerarium*) Roma'nın şehir maliyesi departmanına dönüştürülmüş ve genişletilmiş bir imparatorluk hazinesi (*fiscus*) bundan böyle imparatorun kişisel arazilerinin yanı sıra hem imparatorluk hem de senatörlük eyaletlerinden gelen gelirleri toplamaya başlamıştı. Diktatörlüğün etkin bir şekilde örgütlenmesi, Cumhuriyetçi görüntüden vazgeçilmesini de içeriyordu.

Bu esnada ordu tasfiyeye uğramış, genişletilmiş ve reforma tabi tutulmuştu. Augustus'un hükümdarlığının sonunda sadece 25 lejyondan oluşan ve Marcus tarafından 30 lejyona çıkarılan orduya Severus 3 lejyon daha ekledi. Lejyonlardan biri, ihtiyaç halinde şehirde konuşlanmış (yeniden kurulan) Praetor Muhafızlarına, Kent Kohortlarına ve gece bekçilerine takviye olmak üzere Roma'dan sadece 32 kilometre uzaklıktaki Albanum'a mevzilendirilmişti. Ordu içinde, yetenek ve verimliliğin önünde bir engel teşkil eden aristokratik imtiyazlar daha da kırıldı. Artık ordu içinden seçilen Praetor Muhafızları, saflarından terfi alan askerlerin sonunda centurion olarak çıkabilecekleri bir tür subay eğitim sınıfına dönüşmüştü. Daha önceleri her zaman sıradan insanlar olan centurionların, zaman zaman eques rütbesine terfi ettirilip sırası geldiğinde tribün ya da Praefectusluğa gelme hakkı kazanmasıyla birlikte kıdemsiz subayların statüsü de yükseltilmiş oldu. Erlerin koşulları da iyileştirildi. Maaşlar lejyonerler için 375 *denarii*'den 500'e, muhafızlar içinse 1250 *denarii*'den 1700'e yükseltildi. Lejyonerlere görev yaptıkları süre içinde evlenme hakkı verildi, böylece yerli kadınlarla ilişkilerinden olan çocukları Roma yurttaş statüsü kazanacaktı. Emekli askerlerin imtiyazları da, örneğin emeklilik sonrasında kendi şehirlerinde kişisel hizmetlerden ömür boyu muafiyeti

içerecek şekilde genişletildi. Ordu üslerindeki tesisler de geliştirildi. (Kuzey Britannia’da, Severus ve halefleri dönemlerindeki yazıtlar yeni ya da yeniden inşa edilmiş kışlaların, hamamların ve su kemerlerinin yanı sıra talim salonlarından, cephaneliklerden, karargâh binalarından ve tahıl ambarlarından söz eder.) Bu pek yeni model bir ordu sayılmazdı, fakat tepeden tırnağa reforma tabi tutulmuş ve yeniden imparatorun hizmetine adanmıştı.

Bütün bunların bir maliyeti vardı. Cömert bir bahşış ve kamusal inşaat programının da öyle. Ayaktakımı ve askerlere dağıtılan yedi bahşışın toplam değerinin 220 milyon *denarii* olduğu tahmin edilmektedir. Roma’da müsrif oyunlar düzenlendi. *Fiscus*, yollardan, devlete ait konaklama noktalarından ve değişim istasyonlarından oluşan imparatorluk çapındaki posta servisini finanse ediyordu. Aynı zamanda bu hazine, İtalyan çiftçilerinin desteklenmesi amacıyla sermaye olarak borç verilen ve bunlardan gelen faizlerin yoksul yurttaş ailelerinin desteklenmesi için ilkel bir sosyal güvenlik biçimi sağladığı eski *alimenta* sistemini canlandırmak için de kullanılıyordu. Özellikle Severus hem Roma’da hem de imparatorluğun gözde şehirlerinde devasa bir inşaat programı başlatmıştı. Bundan bilhassa Kuzey Afrika ve en çok da imparatorun kendi şehri olan Leptis Magna faydalanmıştı.

Severus “siyah imparator” olarak övülmüştür. Severus’un Afrika’lı olduğu gerçeği Roma’nın renk körü, ırkçılıktan azade, gerçekten çok kültürlü bir topluluk olduğunun kanıtı olarak gösterilmiştir. Septimius Severus, Iulius Caesar’dan daha “siyah” değildi. Siyasi, kültürel ve ırksal açıdan, Roma İmparatorluğu’na hükmeden geniş Akdeniz elitinin bir parçasıydı. Tıpkı Etrüsk ve Samnit kanının İtalyan soylularının (Augustus ya da Vespasianus); Kelt ve İberialı kanınınsa İspanyolların (Traianus, Hadrianus ve Marcus) damarlarında akması gibi, Berberilerin ve Kartacalılarındaki de Severus gibi Afrikalı soyluların damarlarında akıyordu. Fakat Severus, en az selefleri kadar klasik bir eğitim alarak tepeden tırnağa Romalılaştırmıştı ve barbarları, köylüleri ve köleleri en az sınıfının diğer mensupları kadar hakir görüyordu. “Yaşlılığına dek bir Afrika aksanının izlerini muhafaza ettiği” anlatılır.⁴ Kuşkusuz: Muhtemelen Latincenin yanı sıra Libya, Pön ve Yunan dillerini de biliyordu ve Leptis Magna’da konuşulan Latince Roma’dakine benzeseydi eğer, bu büyük bir sürpriz olurdu; başka bir deyişle, “Afrika aksanı”, yabancı bir aksan değil Romalı bir taşra aksanıydı.

Leptis, Tripolitania’yı (günümüz Libya’sının kuzeybatı sahili) oluşturan üç büyük şehirden biriydi. Yakınlarındaki Oea ve Sabratha gibi, sahil boyunca uzanan zengin arazilerden tahıl ve zeytinyağı, Sahra’yı aşan çöl

kervanlarından tuz, altın, ikinci derece değerli taşlar, fildişi, köle, arena için vahşi hayvanlar ve mumyalama ve cam yapımında kullanılmak üzere doğal sodyum karbonat alan büyük bir antrepoydu. Zaten olağanüstü bir şehir olan Leptis en ünlü evladının imparator olmasıyla yeni ihtişam basamaklarını tırmadı. Limana kadar inen Wadi Lebda'ya forum, bazilika, sütunlu sokak ve dört yönlü kemerden oluşan büyük bir mermer kaplı kompleks inşa edildi. Limanın kendisi yeni atölyelerle donatılmış ve girişine yeni bir deniz feneri yapılmıştı. At arabası yarışları için şehrin kenarındaki amfitiyatronun yanına bir arena inşa edildi.

Müsrif harcamalara rağmen rejim borçlarını ödeyebiliyordu, hatta Severus'un halefi şişkin bir *fiscus* devralacaktı. Severus'un askerî monarşisi Marcus Aurelius döneminde neredeyse imparatorluğun savunmasının belini kıran mali krize dikkat çekici bir çözüm bulmuştu. Geç Cumhuriyet'in büyük iç savaşları gibi, MS 193-197'ninkiler de mağluplardan galiplere devasa bir servet transferinin gerçekleşmesine neden olmuştu. Ordu kamplarının enkazları ve yağmalanan şehirler zengin ganimetler bırakmıştı. Ölülerin ve kaçakların arazileri imparatorluk arazilerine ilhak edilmişti. Savaş sonrası polis terörü sayesinde mahkûm edilen ve mülksüzleştirilenlerden yeni gelirler sağlanmıştı. Severus, Niger ve Albinus'a karşı verdiği savaşlardan tüm seleflerinden daha zengin bir şekilde çıkmıştı ve yeni gelirleri idare etmek için özel bir hazine, *res privata principis* kuruldu. Severus'un rejimi imparatorluğun arazi ve şehirlerinin yağmalanmasıyla –sadece iç savaş hiiziplerine karşı değil aynı zamanda bizatihi sivil topluma karşı da savaş yürütülerek– zafer kazanmıştı. Buna dış savaşlardan elde edilen yeni vurgunlar da eklendi. İçerideki düşmanlarının yok edilmesi, hâkim sınıfın sindirilmesi, ordunun tepeden tırnağa reforma tabi tutulması ve hazineye gelir akışıyla birlikte Severus, Batı'daki Roma iç savaşından faydalanmaya çalışan Parthların kaybettikleri toprakları geri almak için bir girişimde bulundukları Doğu'da saldırıya geçebildi. MS 197 yazının sonlarına doğru, Severus Danuvius'daki askerlerini ve Balkanlar'daki iktidar tabanından topladığı üç yeni lejyonu, geleneksel düşmanının karşısına çıkmak için harekete geçirdi. Parthlar topyekûn bir savaş tehdidiyle karşılaştığında genellikle yaptıkları gibi, Roma ilerleyişinden önce dağıldılar ve Mezopotamya istila edildi. Daha önce Antiochia, Byzantium ve Lugdunum'da olduğu gibi, şimdi de Ctesiphon sokakları Severus'un askerlerinin elinde bir katliam, yıkım ve yağma partisine yenik düşmüştü. Sonrasında savaş tanıdık bir örüntü izlemeye başladı: Başlangıçtaki yıldırım harekâtını bıktırıcı bir kuşatma savaşı izlerken, Romanın gücü hastalık ve uzayan ikmal hatları nedeniyle zayıfladı. Yine de Parthların gücü dağılıyordu –bir kuşak içinde, İran'dan gelen yeni bir istilacı savaş beyleri soyu olan Sasaniler

karşısında yıkılacaklardı- ve Severus seleflerine kıyasla Mezopotomya'nın daha büyük bir bölümünü elinde tutmayı başardı. Muzafferane bir şekilde savaş ganimetlerinin sadakalar, oyunlar ve anıtlarla harcanacağı Roma'ya dönmeden önce, Doğu eyaletlerinde gerçekleştirilecek büyük bir turu hak edecek kadar rahat bir zaferdi bu.

MS 3. yüzyılın başlarında Roma İmparatorluğu her zamankinden daha güçlü görünüyordu. İç savaşlar sona ermişti. Parthlar ezilmişti. Kuzey Mezopotamya ilhak edilmişti. Ordu genişletilmiş ve profesyonelleştirilmişti. Hazine doluydu. İmparatorluk şehirlerinde bir inşaat patlaması yaşanıyor. Tüccar gemilerinden oluşan nehirler Akdeniz boyunca akıyordu. Çiftlikler huzur içinde ve müreffetti.

Fakat yine de pek az şey gerçekten güven içindeydi. Askerî monarşi imparatorluğun halklarına ağır yükler dayatmıştı. Uzak köylerde hoşnutsuzluklar cerahat topluyordu. Anayasal muhalefetin basınç subapları kapatılmıştı; diktatörün düşmanlarına ait çürüyen kelleler ve parçalanmış cesetler eleştiriyi caydırıyordu. Hükümdar, saray, devlet makinesinin üst kademeleri, ordunun yüksek komutası... İktidarın bu hâkim zirvelerinin kökleri artık sivil toplumun kurumlarında yatmıyordu. Hesap verme mesuliyetinden pek eser kalmamıştı. Kaynakları elinde tutan, sömüren ve hortumlayan devlet toplumun üstüne çıkarılmıştı. Kendi içinde bir amaca, kendini sürekli yeniden üreten bir iktidar mekanizmasına dönüşmüştü. Böylece imparatorluk biçimsiz bir forma kavuşmuştu; parçaları dengesiz ve ayarsızdı, kolları ve bacakları kururken kafası şişiyordu.

Yaşlı diktatör ölmeden önce bile emperyal dev, Kuzey Britannia'nın bataklık ve vadilerinde, sis ve yağmurun içinden saldıran vücutları maviye boyalı avcı gruplarının karşısında çaresizliğe düşmüştü. Yavaş yavaş ölen, gut hastası, tahtırevanda taşınan Septimius Severus sonuna kadar bir kan ve demir adamı olarak kaldı. "Kimsenin ellerimizde kesin olarak yok olmaktan kurtulmasına izin vermeyin." Adamlarına verdiği soğuk emir buydu: "Hâlâ annesinin rahminde taşınan, belki de erkek olacak çocuğun kaderinden kaçmasına izin vermeyin."⁵ Fakat kaçtılar ve yeni sefer mevsiminin başlamasından kısa bir süre önce, MS 211 yılının başlarında, York şehrinde kaderin canını aldığı kişi Severus oldu. Belki de her şeye rağmen kan ve demir, imparatorluğu kurtarmaya yetmeyecekti.

Anarşi: Caracalla'dan Diocletianus'a, MS 211-284

Mezopotamya fatihi için, MS 208-211 Britannia Savaşı iç karartıcı bir işti. İmparatorluğun kuzeybatı sınırı MS 180'lerden beri sorunluydu. Ayaklanma ve iç savaş buradaki orduyu o kadar zayıflatmıştı ki, Roma

komutanları barışı korumak için barbar şeflerini rüşvetle satın alacak duruma düşmüştü. Severus bunu kabul etmeyecek ve bunu aynı zamanda oğulları Caracalla ile Geta'yı Roma'dan uzaklaştırmak ve onları askerlikle sertleştirmek için bir fırsat olarak görecekti. Hazırlıkları kapsamlıydı. On binlerce asker Hadrianus Duvarı'na yığıldı. Güney Arbeia üç aylık tahıl ikmalini kesintisiz bir biçimde sürdürmek için yeniden yapılandırıldı. İskoçya'nın doğu kıyıları boyunca asker ve stokları taşımak için bir filo toplandı. Ordu ilerledikçe, nehirlerin üzerine köprüler kuruldu. Belki de hazırlıklar gereğinden fazla kapsamlıydı, zira kabileler meydan muharebesinden kaçınıp gerilla savaşına başladılar. Severus öldüğünde mücadele başlayalı üç yıl olmuştu ve belirleyici bir zafer şansı uzak görünüyordu. Romalılar daha önce de bu kuzey ıssızlıklarında başarısız olmuş, Domitianus döneminde MS 80'lerde ve Marcus döneminde MS 160'larda geri çekilmişlerdi. Başka yerlerde de, saban tarımının sınırları dışına, hudutların ötesindeki dağlara, ormanlara ve çöllere sefer düzenlediklerinde, genellikle kendilerini askerî bir keşmekeşin içinde bulmuşlardı. Severus'un ölümünün ardından generallerin iki genç imparatora ne tavsiyede bulunduklarını bilmiyoruz, fakat bazıları kuşkusuz savaşın hikmetine ilişkin şüphelerini dile getirmişti. Muhtemelen kazanılması imkânsız bir savaş olarak gözükiyordu. *Highlands*'i kontrol etmek zordu. Kabileler son derece fakirdi. Elde edilebilecek çok az ganimet vardı. Bu esnada, başarısızlık nedeniyle itibarı zedelenen ordu, Roma'dan, Balkanlar'dan ve Doğu eyaletlerinden binlerce kilometre uzakta bulunuyordu. Bu tehlikeliydi. Ne söylenmiş olursa olsun Caracalla ve Geta'nın toparlanıp eve dönmek için pek az cesaretlendirilmeye ihtiyaçları vardı. Caledonia kabileleriyle barış yapılar, sahra ordusunu dağıttılar ve derhal Roma'ya döndüler.

Severus oğullarını ortak halefleri olarak belirlemişti ve ölüm döşeginde onlara birbirleriyle kavga etmemelerini tembih etmişti. Eve dönerken birbirlerinden ayrı seyahat ettiler, sarayda birbirinden ayrı maiyetler kurdular ve hatta imparatorluğu ikiye bölmeyi bile tartıştılar. Sorun Caracalla'nın kardeşini öldürtmesiyle çözüldü. Geta'nın sarayın içinde annesinin kollarına kaçarken ordu subayları tarafından ölümüne bıçaklandığı söyleniyordu. Caracalla Muhafızların bağlılığını güvence altına almak için hemen Praetor kışlalarına gitti. "Sizinle yaşamak ve eğer gerekirse ölmek için dua ediyorum," derken, akıllıca, "Devletin bütün hazineleri sizindir," (bu özellikle daha yüksek maaş ve daha iyi istihkaklar anlamına geliyordu) diye eklemeyi de ihmal etmedi.⁶ Sonra babasının Roma yakınlarında konuşlandığı lejyonun bulunduğu Albanum kışlalarına gitti. Başlangıçta kapıları yüzüne kapanmış buldu; fakat yine, daha yüksek maaş teklifi anında askerlerin bağlılığını sağladı. Kısa süre içinde, imparatorluğun çevre-

sindeki sınır lejyonerleri, ordu maaşlarındaki artıştan haberdar edilmek, hain Geta'yı lanetlemek ve Caracalla'ya sadakat yemini etmek üzere tören alanlarında toplandılar. Ordu kamplarında, bu olaylara ilişkin "sadakat yazıtları" adı verilen pek çok taşa kazılmış kayıt bulunmuştur. Bu esnada, Geta'nın dost ve müttefikleri vahşi bir tasfiyeyle yok edilmişti (bir kaynak maktüllerin toplam sayısını 20.000'e kadar çıkarır).

Güvensizlik ve artan harcamalar Caracalla'nın hükümdarlığının alametifarikalarıydı. Esasen askerî polis ve paralı muhbirlerden oluşan imparatorluk çapında bir şebeke olan iç güvenlik aygıtının gücü artırıldı. Ordu maaşlarına yapılan zam yüksek vergi artışlarıyla finanse edildi. Roma yurttaşları tarafından ödenen miras ve azat etme vergileri yüzde 5'ten yüzde 10'a çıkarıldı ve imparatorlukta bütün özgür insanları Roma yurttaşı haline getiren Caracalla'nın MS 212 tarihli meşhur yurttaşlık fermanıyla bu vergiyi ödemek zorunda olanların sayısı artırıldı. *Aurum coronarium* –geleneksel olarak imparatorun tahta çıkması nedeniyle ödenen ve genellikle fiiliyatta affedilen "taç giyme altını"– süreklileşmiş bir olağanüstü vergiye dönüştü. Sikkeler tağşiş edildi: Denk olması gereken iki *denarii*'den daha hafif (ve dolayısıyla içinde gümüş olan) bir çift-*denarius* piyasaya sürüldü. Tüm bu adımlarla sivil toplumdan devlete ve orduya artık transfer ediliyordu. Bu araçlarla Caracalla'nın başında olduğu askerî-bürokratik kompleksin maliyetleri karşılandı: Sadece ordu maaşlarındaki zamlar ve imparatorun gözdelelerine, maiyetine ve sadık subaylara dağıtılan ödüller değil, aynı zamanda ayakta kımını sakınleştiren ve onlarda korkuyla karışık bir saygı uyandıran "ekmek ve gösteriler"le anıtsal binaların ve imparatorluk savunmasının giderek büyüyen bir özelliği olan sınır şeflerine verilen rüşvet ve yardımlar da böyle finanse edildi.

Roma'da işler yoluna girer girmez Caracalla zamanını orduyla geçirmeye başladı ve ilk olarak Germania'da (MS 213), sonra da Doğu'da (MS 215-217) savaştı. Yöntemleri, gösteriş, entrika ve kaba şiddetin bir karışımıydı. Kendisini İskender'e benzetmek için, Makedon giysilerini benimsedi, 16.000 kişilik bir falanks kurdu ve Doğulu bir prensesle bir evlilik ittifakı kurmaya çalıştı. Potansiyel düşmanlarını satın almak ve daha dik kafalı olanları yalnızlaştırmak için gizli diplomasiye başvurdu. Bu sayede ordularının önünde, sırasıyla German kabilelerini, vergi ödemeyi reddeden Mısırlı asileri ve Parth garnizonlarını ezmek için herhangi bir engel kalmamıştı. Buna rağmen, imparator güven vermiyordu ve yaklaşan bir Parth karşı saldırısı karşısında geri çekilme emri verdiği MS 216-217 kışında konumu ciddi bir biçimde zayıfladı. Caracalla MS 217 yılında sıradan bir askerin suikastı sonucunda öldü.

Bir anlığına Severus hanedanının hâkimiyeti kırılmıştı. Doğu ordusu, kendi generallerinden birini imparator ilan etti. Fakat Macrinus sadece bir yıl tahtta kalabildi. MS 218 Haziran'ında devrik Severus hanesinin önde gelen kadınlarının yönettiği askerî bir ayaklanmaya yenik düştü. Septimius'un dul eşi Iulia Domna ölmüş olsa da, kız kardeşi Iulia Maesa hayattaydı ve kızlarının (Iulia Soaemias ve Iulia Mamaea) her ikisi de birer oğula, dolayısıyla "meşru" birer Severus vârisine sahipti. Ailenin hâkimiyetini sürdürmeye kararlı olan Iulia Maesa Suriye'deki destekçilerini ayaklandırdı (kendisi doğudaki Emesa şehrinden geliyordu), Macrinus'a sırt çevirmeleri için askerlere rüşvet dağıttı ve Septimius Severus'un iki yeğeninden birini tahta çıkardı.

"Suriye hizbi" seçtiği enstrüman açısından talihsizdi. Başrahibi olduğu Doğulu güneş tanrısının ismini alan Elagabalus, dinî bir fanatikti. MS 219 başlarında Roma'ya yerleşen Elagabalus, Doğulu bir rahibin fantastik kıyafetlerini giymeyi sürdürdü, sarayı dinî şarlatan ve delilerle doldurdu ve Senato'ya Fethedilmemiş Güneş kültünü ana devlet dini mertebesine yükseltme emri verdi. Elagabalus'un tuhaf teokratik diktatörlüğünde, yüksek makamlara gelmek için birincil şart sadakatti ve Praetor Praefectusluğuna bir oyuncu, gece bekçilerinin başına bir arabacı ve tahıl tedariki denetmenliğine de bir berber getirilmişti. Sarayda düzenlenen doğurganlık "ritüelleri" Roma'nın dükkân ve meyhanelerinde yeniden anlatılırken hiçbir şey atlanmıyordu. MS 221 yazına gelindiğinde, Iulia Maesa kendi torununu yok etmek ve yerine daha renksiz kuzenini geçirmek için entrika çevirneye başladı. Darbe MS 222 Mart'ında geldi. Pretorianlar satın alındı, Elagabalus ile annesi öldürüldü ve sarayın geri kalanı avlanarak katledildi. Teokratik diktatörlük bir gün içinde çökmüş ve Severus Alexander imparator ilan edilmişti.

Yeni imparatorun başlıca özellikleri görece "normal" bir Romalı genç olması, kadın bakıcıları tarafından kolay idare edilmesi ve bir Elagabalus olmamasıydı. Yine de, Suriyeliler itibar kaybetmişlerdi ve makyaj tazelemeleri gerekiyordu; kâğıttan hükümdarın arkasından iktidarlarını yeniden kurma planları yaptılar. Senato tarafından temsil edilen geleneksel aristokraziyle, equester tabakasından gelen saray ve ordunun askerî-bürokratik kompleksi arasında bir süre önce ortaya çıkmış olan gerilim hafifledi. Senatörler yeniden devletin yüksek konseylerine kabul edildiler ve eskiden equeslere ayrılan makamlar –en önemlisi de Praetor Praefectusluğu– kendilerine açıldı. Ayaktakımının gönlü de, alışıldığı üzere, sadaka ve kamu işleriyle kazanıldı. Diğer yandan saray harcamaları kısıldı ve zenginlere yeni vergiler getirildi. Suriyeliler kendilerini popülerleştirmeye gayret ediyorlardı.

Fakat esas tehlike Roma'da değil dışarıdaydı. Hem Doğu'da hem de Kuzey'de jeopolitik güç dengesinde belirleyici değişimler yaşanıyordu. Askerî monarşi kaynakların sivil toplumdan devlete doğru kayda değer bir biçimde yeniden dağıtılmasını sağlamış, genişletilmiş ve yeniden örgütlenmiş bir ordu, iç ve dış düşmanların ezilmesini güvence altına almıştı. Fakat komşularıyla bitmek bilmeyen bir askerî mücadeleye kilitlenmiş olan Roma, zaferleri sayesinde sadece geçici bir süre kazanabilmişti; aslında bu zaferlerin kendileri de düşmanlarının yeniden toplanmasını, silahlanmasını ve savaşa yeniden dönmesini teşvik etmişti. Severus'un MS 197-199'da Mezopotamya'yı fethetmesi ve Caracalla'nın MS 215-217'deki başarılı savunması, hızla parçalanın Parth İmparatorluğu'nun birliğini bozmuştu. MS 220'lerde imparatorluk isyankâr eyalet parçalarına bölündü. Bunun ardından iktidar için mücadele vermeye başlayan yerel otoritelerden biri de, 500 yıl önce dünya üzerindeki en büyük imparatorluğu yöneten Ahamenişlerin kadim anayurdu olan Persepolis'in prensi Artaxerxes idi. Artaxerxes MS 227'de bir meydan savaşında Parth kralını ezdikten sonra Mezopotamya'yı istila etti ve takip eden üç yıl içinde Suriye ve Asia Minor sınırlarına dayandı. Yeni "Büyük Kral" ya da "Kralların Kralı" olarak Artaxerxes, atalarının imparatorluğu -Ege'ye kadar bütün Doğu Akdeniz'i içine alan bölge- üzerinde hak iddia etti. Bir kuşak önce Severus'un lejyonları tarafından yıkılan imparatorluğun enkazı *Nemesis*'ini yaratmıştı. Kyros, Darius ve Xerxes'in ruhu tekrar ayağa kalkmış; Roma'nın muadili olan, saldırgan, kendisiyle böbürlenin ve kavgacı bir emperyalizm, yani Sasani İmparatorluğu doğmuştu.

Severus Alexander'ın müzakere girişimleri geri çevrildi ve Roma kuvvetleri Doğu'ya doğru aceleyle yola çıkmak zorunda kaldı. Sefer kötü idare edilmişti ve her iki tarafın da kayıpları ağırdı. Her iki imparatorluk da kısa süre sonra başka yerlerde ortaya çıkan daha acil sorunlara dikkatini çevirmek zorunda kaldı ve MS 230 yılında böylesine muazzam hedeflerle başlamış olan savaş, MS 233 yılına gelindiğinde tavsadı. Fakat sarayın Antiochia'ya taşınması ve yetenekli Danuvius birliklerinin Doğu'ya kaydırılması, imparatorluğun Avrupa'daki savunmasını ciddi biçimde zayıflatmıştı. German kabileleri sınır hattını geçerek Ren ve Danuvius boyunca Roma topraklarını yağmaladılar. Bu tür haberler Balkanlar'dan Doğu'ya kısa süre önce getirilmiş askerler arasında pek de hoş karşılanmadı: "Yabancı" bir savaş nedeniyle uzakta olmaları, yurtlarındaki ailelerini ve çiftliklerini tehlikeye açık hale getirmişti. Saray ve ordu yeniden Kuzey'e taşınınca, Roma devletinin içindeki merkezkaç eğilimler öne çıktı. İmparatorun annesi Iulia Mamaea, sefil Kuzey ormanlarından kaçmak istedi. Saray -ya da bazılarının bir saraymış gibi gözüken şey- kadınlar tarafından

yönetiliyordu ve Doğulu züppe gözdelelele doldurulmuştu. "Germanlar", "Suriyelilerden" bıkmıştı. MS 235 Mart'ında Danuvius askerleri kendi içlerinden birini imparator ilan etti: Maximinus Thrax, Trakyalı Maximinus, erlikten en yüksek komuta kademesine yükselmiş muazzam bir köylü askerde. Doğulu birlikler paniğe kapılıp kaçtı. Severus Alexander ve annesi Moguntiacum'daki (Mainz) kampta öldürüldü.

Maximinus (MS 235-238) en uç biçimiyle askerî monarşiyi temsil ediyordu. Bir Balkan köyünden gelen bir çiftçinin çocuğı olarak yetişkinliğinin tamamını orduda geçirmiş sert ve profesyonel bir askerde. Tahta çıkar çıkmaz biri senatör subaylar, diğeriye Doğulu generaller tarafından düzenlenen komplolarla karşı karşıya kalan imparator, muhalefeti acımasızca ezdi. Bunun ardından Rhenania ve Danuvius lejyonlarının adayı olarak Kuzey'de saldırıya geçti ve German kabilelerini bir meydan savaşında bozguna uğrattı. Bu sırada, adamlarını savaş çabalarını desteklemek üzere gelir kaynakları bulmak için imparatorluğun dört bir köşesine göndermişti. Sadece üç yıl içinde bu politikalar yeni bir isyana neden oldu.

Askerî monarşi parçalanıyor, devlet anarşiye yuvarlanıyordu. İmparatorluğun düşmanları güçleniyordu. Mevcut vergi gelirleri onları uzakta tutmaya yetecek kadar büyük bir orduyu beslemek için yetersizdi. Sonuç olarak lejyonlar, sürekli olarak bir acil durumdan diğeriye kaydırılmak zorunda kalıyordu. Bu tür intikaller sık sık yerel çöküşlere ve Roma topraklarının yakılıp yıkılmasına neden olan yeni açıklar yaratıyordu. Bu da sonunda, her biri gelir ve askerleri yerel toprakların savunulması için yoğunlaştırmak isteyen bölgesel hiziplere bölünmüş emperyal hâkim sınıfın birliğini zayıflattı. Merkezkaç kuvvetler gerileyen imparatorluğa mün데미ç bir özellik haline gelmiş ve birbirini izleyen rejimlerin bunu daha fazla bastırma çabaları, askerî birliklerin iç güvenlik için çekilmesi sonucunda imparatorluğun savunmasını daha da zayıflatmıştı.

Roma Afrika'sındaki zengin toprak sahipleri için, German kabileleri ayda da yaşıyor olabilirlerdi. Bu eyaletteki maliye memuru imparatorluğun savaş hazinesini doldurma gayretiyle aristokratlara ait arazileri tehdit edince, bir mülk sahipleri isyanını kıskırtmış oldu. Bir grup delikanlı maliye memurunu öldürdü ve halihazırda eyalet valisi olarak görev yapan, kusursuz bir soya ve parlak bir kariyere sahip seksen yaşındaki bir soyluyu imparator ilan etti. Yaşından beklenmeyecek bir çeviklikle harekete geçen I. Gordianus (MS 238), hemen silahlı taraftarlarından oluşan bir grubu hükümeti devirmek üzere Roma'ya gönderirken, diğeri yandan destek için imparatorluğa çağrıda bulundu. İspanya, Daciae ve Pannonia dışındaki bütün eyaletler desteklerini bildirdi; kanlı Maximinus rejiminin insan-

larda yarattığı can ve mal korkusunun bir göstergesiydi bu. Fakat mülk sahiplerinin isyanı kumdan bir kaleydi. Siviller orduyu yenemezdi. Başladıktan sadece 22 gün sonra Afrika'daki isyan sona ermiş, hem I. Gordianus hem de –ortak imparator ilan edilen ve bu yüzden tarihe II. Gordianus olarak geçen– oğlu öldürülmüştü.

Başlangıçta İtaya'da işler farklı bir mecrada akmıştı. Burada Gordianus hizbinin başında senatörlerin hâkim olduğu, Yirmiler Kurulu adı verilen enerjik bir geçici hükümet vardı. Kurul askerler arasındaki German hizbinin hâkimiyetine yönelik yaygın düşmanlığı kullanarak kâğıttan desteği ordulara tahvil etmekle meşguldü. Afrika'da başarısızlık karşısında yılmayan kurul şimdi kendi içinden iki kişiyi, Balbinus ve Maximus'u tahta çıkarmıştı. Sonra askerlerden ve ayaktakımından gelen senatörlük yönetiminin yeniden kurulmasına yönelik tepkilere yanıt olarak buna bir üçüncü eklediler: I. Gordianus'un böylece III. Gordianus adını alacak 13 yaşındaki torunu. Bu esnada rejim Maximinus'un lejyonlarının saldırısını karşılamak için hazırlıklara başladı. Yirmiler Kurulu'nun güç gösterisi hemen karşılığını buldu. Maximinus İtalya'nın kuzeydoğu sahilindeki müstahkem Aquileia şehrinde durduruldu. Uzun bir kuşatmaya hazır olmayan Maximinus'un erzağı kısa süre içinde tükendi, bunun üzerine isyan eden askerler ayaklandılar, onu yatağında öldürdüler ve III. Gordianus'a bağlılıklarını sundular (MS 238-244).

Bir an için, tüm imkânsızlıklara karşı siviller kazanmış gibi göründü. Askeri monarşinin taleplerine karşı mülk sahiplerinin başlattığı isyan, Roma'da bir senatörler hükümetinin kurulmasına yol açmıştı. Bu bir yanılsamaydı. Askerler muzaffer hizbin baskın ortaklarıydı ve iktidarı paylaşmaya niyetleri yoktu: Praetor Muhafızları Balbinus ve Maximus'u öldürdüler, cesetlerini sokağa attılar ve III. Gordianus'u tek imparator ilan ettiler. Bu, mülk sahipleri isyanının gerçekten çöktüğünü gösteriyordu.

German savaşları ve iç savaş, sınır savunmasını zayıflatmıştı. Özellikle ordunun MS 223-224 kışında Germania'ya gönderildiği Doğu'da durum vahimdi. Sasaniler Suriye'yi istila etmiş ve Antiochia'ya yaklaşmıştı. MS 243'te başlatılan Roma karşı saldırısı dikkat çekici bir başarı kazansa da, ordunun ikmal hatları çöktü, birlikler açlık çekmeye başladı ve hırslı bir general olan Philippus Arabs, askerleri çocuk imparatora karşı kışkırtma fırsatını kullanarak onu öldürttü. Maximinus Thrax'ın ve III. Gordianus'un kaderleri anarşinin yeni bir özelliğini gözler önüne serdi. Askerler imparatorları tahta çıkarıp tahttan indirmeyi alışkanlık edinmişti. Liderlerinin kendilerini yeterince beslemesini, zafere taşımalarını ve ordunun çıkarlarını korumasını bekliyorlardı. Bunu başaramadıklarında –ki MS 3. yüzyılın ortalarındaki sıkıntılı dönemde ekseriyet-

le böyle oluyordu- imparatorlar kendilerini seri asilerin insafına terkedilmiş halde buluyorlardı.

Philippus Arabs'ın hükümdarlığı (MS 244-249) anarşiyi doğurmuş olan çelişkilerin düğüm noktasını temsil etti. Sasanilerle yapılan barışı, yeni düşmanların, Avrasya'nın derinliklerinden göç eden halkların imparatorluğun sınırlarını zorladıkları Aşağı Danuvius'da üç yıl sürecek bir savaş izleyecekti. Bunun ardından, MS 248 yılında Roma'nın bininci kuruluş yıldönümünde barışın görünüşte geri gelişi kutlanırken, rejim üç ordu isyanıyla -Danuvius'da, Cappadocia'da ve Suriye'de- ve Aşağı Danuvius'da Carpi, Got ve Vandalların yeni bir istila dalgasıyla eşzamanlı olarak sarıldı. Tüm bu ihtilafların temelinde elde yeterince para olmaması yatıyordu. Danuvius isyanını ödemelerde yaşanan gecikmeler, Doğu isyanlarını vergilerin acımasızca toplanması, barbar istilasını ise söz verilen yardımın zamanında gönderilmemesi tetiklemişti. Bu klasik bir "makas" kriziydi: Bir yerde yapılamayan ödemeler nedeniyle isyan ve istila, diğer yerde ise gelir toplanmasına karşı bir başka ayaklanma. Bir anlamda Roma'nın gerileyiş ve çöküşünün bütün bir hikâyesi burada yazılıydı.

Danuvius'da düzeni sağlamak üzere gönderilen komutan barbarları püskürttü ve askerlere gecikmiş maaşlarını ödedi. Askerler onu imparator ilan ederek karşılık verdiler. General bunu reddederek Philippus'a masum olduğunu bildirirse de, artık bir kez üzerine gölge düşmüştü ve kendisini mecburen bir iktidar mücadelesinin içine çekilmiş halde buldu. Fakat iki ordu karşı karşıya geldiğinde yenilerek öldürülen Philippos oldu ve Decius Traianus (MS 249-251) tahta çıktı. Decius evlilik yoluyla eski bir İtalyan aristokrat ailesine bağlı parlak bir senatör olması nedeniyle 3. yüzyıl imparatorları arasında alışılmadık bir isimdi. Bu nedenle Senato'yla yakın ilişkilere sahipti. Fakat yine de askerî meselelerden kaçınmadı; birinin Roma'ya yerleşmesi ve sivil bir siyasetçiymiş gibi hüküm sürmesi artık ihtimal dahilinde değildi. Esas tehdidi oluşturan yine Aşağı Danuvius'daki Gotlardı. Barbarlar MS 250-251 kışında buz tutan nehri bütün kuvvetleriyle geçtiler. Philippopolis şehrini ele geçirerek yağmaladılar. Fakat Decius, Got sürüsüyle Danuvius'un ağzındaki bataklıklarda çatışmaya girdiğinde, kendi astlarından birinin ihanetine uğradı. Ayrıntılar muğlaktır. Görünen o ki düşmanın savaş gruplarından ikisi püskürtülmüştü ve Decius, Moesia Valisi Gallus'un komutasındaki kuvvetlerin yardıma geleceği beklentisiyle bir üçüncüsüne saldırmak üzere ilerliyordu. Fakat Gallus yerinden kıpırdamadı ve Decius'un adamları bir bataklığa girip Got okçuları tarafından yok edildiler. İmparator'un cesedi hiçbir zaman bulunamadı. Gallus (MS 251-253) onun yerine tahta çıkarıldı. Hain Gotlarla bir anlaşma mı yapmıştı? Yoksa sadece savaşın kargaşasında bir fırsatın kokusunu

mu almıştı? Ne olursa olsun yaşanan, Roma devletinin içindeki derin çürümenin bir kanıtıydı. Sonraki yirmi yıl içinde bu çürüme, imparatorluğu çöküşün eşiğine getirecekti.

Gallus'un hükümdarlığı da uzun sürmedi. Got akıncılarının, Doğu'da yeni bir Sasani saldırısının ve şiddetli bir salgın hastalığın karşısında içine düştüğü kararsızlık nedeniyle kıpırdayamayacak hale gelmiş gibi gözükmektedir. MS 253-254 kışına gelindiğinde sınır lejyonları isyan etmişti. Gallus, Aemilianus ve Danuvius ordusu tarafından yenildi ve sonra kendi askerlerince öldürüldü. Fakat Aemilianus (MS 253), askerlerin bir kez daha taraf değiştirip, Rhenania ordusunun başında İtalya'ya ilerleyen Valerianus'a bağlılıklarını bildirmesiyle birlikte kaçıp, öldürülmeden önce sadece üç ay tahtta kalabildi. Anarşi hızla savaş halindeki hizipler arasında bir kaosa evriliyordu. Roma imparatorluk eliti, düşmanları dağılan sınır savunmalarını aşip imparatorluğa akarken bile iç çatışmalarla uğraşıyordu. İmparatorluğun sonu kapıdaydı. Şiddetlenen krize yanıt olarak yeni rejim kritik bir karar aldı. Siyasi düzen, artık aşırı genişlemiş imparatorlukta mündemiç hale gelen merkezkaç kuvvetleri yansıtacak şekilde uyum sağlamalıydı. Valerianus (MS 253-60) oğlu Gallienus'u (MS 253-168), önce düşük Caesar rütbesiyle, daha sonra da daha yüksek Augustus rütbesiyle ortak imparator olarak seçti. Kısa süre içinde imparatorluk fiilen ikiye bölündü, Doğu Valerianus'a, Batı'ysa Gallienus'a tahsis edilmişti. Bundan böyle biri Doğu'daki Sasanilere, diğeryse Kuzey'deki barbarlara yüzünü dönen iki saray, iki ordu, iki iktidar merkezi olacaktı.

Valerianus MS 256 veya 257 yılında Doğu'ya doğru yola çıktı. Karargâhını Antiochia'da kurduktan sonra, ilk olarak I. Shapur'un komutasındaki bir Sasani istilasını püskürttü, sonra da Borani ve Gotların deniz akınları düzenledikleri Asia Minor'un sahillerinde ortaya çıkan yeni tehditle uğraşmak üzere geri döndü. Fakat orduda bir salgın hastalık baş gösterip aynı esnada, Shapur'un yeniden saldırıya geçtiğine dair haberler ulaşınca, seferi yarıda kesildi. Bir kez daha cephe değiştiren Valerianus düşman topraklarını yakıp yıkarak Shapur'u barış masasına oturmaya zorlama ümidiyle Mezopotamya'ya ilerledi. Bundan daha ihtimal dışı pek az şey vardı; zira Roma kuvvetleri sınırlarına dayanmıştı. Barbar akıncılar arka cepheyi tehdit ediyordu. Muharebe hatları uzun ve saldırıya açıktı. Ordu salgın, iklim, savaş kayıpları ve garnizon görevleri nedeniyle bitap düşmüştü. Shapur müzakereyi kabul etti; fakat sonra, haince, Valerianus'u esir aldı. İmparator kısa süre içinde Sasanilerin esiriyken öldü (MS 260). Bir hilenin kurbanı olsa da, Valerianus askerî zayıflığı nedeniyle felakete sürüklenmiş, daha doğrusu felaketine yol açan riski almak zorunda kalmıştı.

Gallienus Batı'dan herhangi bir yardım gönderemedi. Ren savunması MS 258'de bütünüyle çökmüştü. Franklar kuzeyden savunmayı yaparak Gallia ve İspanya'nın büyük bir kısmını istila etmişlerdi. Alamanni güneye saldırarak Alp geçitlerini aşıp İtalya'ya girmişti. Ertesi yıl Carpi, Gotlar, Marcomanni, Quadi ve Sarmatae kavmi, Danuvius hattına hücum ettiler ve bu sırada isyan eden Balkan lejyonları da Gallienus'u tanımadıklarını duyurdu. Buradaki kontrolü yeniden sağlamak için –bir ölçüde bağlılığı karşılığında Marcomanni kralı Attalos'a toprak vererek– mücadele eden Gallienus topraklarının batıdaki bölümünü kaybetti. Kendisini bütünüyle Danuvius'a adayan imparatorun yardım gönderemeyeceği bir anda yaşanan Ren'deki askerî çöküş bir iç savaşı tetiklerdi. Germania, Gallia, İspanya ve Britannia'daki subay ve toprak sahipleri, gasıp imparator Postumus'un etrafında toplandılar. Gallienus'un isyanı bastırmaya yönelik geç kalmış girişimleri savuşturuldu ve asiler kısa süre içinde ellerindeki toprakları, 15 yıl boyunca yaşayacak ayrılıkçı bir "Gallia İmparatorluğu" altında sağlamlaştırdılar. Böylece MS 258-259 yıllarında Batı İmparatorluğu boyunca karmaşık bir askerî kriz patlak vermiş ve imparatorluğun siyasi ve askerî bütünlüğünü yok etmişti. Aşırı yayılmış hatlarının pek çok noktasına eşzamanlı yönelen basınç Gallienus'un diplomatik ve askerî kaynaklarını tüketmiş ve sınırda çok sayıda boşluğun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu da sonunda, bölgesel parçalar merkezi imparatorluğa olan bağlılıklarını bir kenara bırakıp kendi savunmalarını örgütleyince, Batı hâkim sınıfının birliğinin dağılmasına yol açmıştı.

Bu esnada, Batı'dan herhangi bir destek göremeyen Doğu'daki Roma generalleri, Suriye'nin kadim başkenti ve imparatorluğun en büyük şehirlerinden biri olan Antiochia'yı savunmayı başaramadılar. Bunun üzerine generaller tarafından iki genç gasıp imparatorun etrafında, Doğulu derme çatma bir acil durum hükümeti kuruldu. Gallienus bu adıma karşı çıktı: Batı'nın yarısının gelir ve lejyonlarını kaybetmişti ve şimdi de bütün bir Doğu'yu kaybetme tehdidi altındaydı; Danuvius boyunca barbar sürülerinin karşısına çıkarak, Balkanlar'da ufak bir alana sıkışma riskine girmişti. Doğu'nun en önemli generali Macrianus ve oğulları olan iki Doğu imparatoru, Gallienus'un karşısına çıkmak üzere batıya ilerlediler; fakat yenilerek Balkanlar'da bir yerde öldürüldüler. Öte yandan, Macrianus'un Doğulu meslektaşları, Shapur'u yenmeyi ve Sasanileri geri püskürtmeyi başarmışlardı. Bu Doğu Roma İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumuş ve asiler için görece güvenli bir ortam sağlamıştı, çünkü Gallienus Asya'ya yönelik bir işgal tasarlayabilecek durumda değildi. Bunun yerine bir müttefik aradı: Hem Sasanilere hem de asi rejime karşı etkili bir karşı ağırlık

olarak hareket edebilecek kadar zengin ve güçlü bir mahmi hükümdar: Palmyralı Odenaethus.

Arap Çölü'nün kuzey ucundaki büyük bir ticaret şehri olan ve Mezopotamya'dan Suriye'ye giden kervan ticareti sayesinde zenginleşen Palmyra, Akdeniz'le Doğu arasında, Roma pazarlarına parfüm, baharat ve kaliteli kumaş gibi yüksek değerli lüks mallar taşınan hayati bir köprüydü. Bununla beraber, Palmyra, gerilim altındaki bir toplumdur. Sasaniler ticaret yollarının zenginliğine göz dikmişti. Ardı arkası kesilmeyen savaşlar kervanların dağılmasına neden oluyordu. Roma, artık müttefiklerini koruyamıyordu. Bu nedenle kafalarını para kazanmaya takmış tüccarların geleneksel ihtiyatları yerini, şehirde saplantılı bir şahinliğe bırakmıştı. Palmyra'nın yöneticisi kendisini kral ilan ederek bir ordu kurmuştu. Sonuçta Palmyra altınıyla pek çok asker satın alınabilirdi. Odenaethus bir Sasani ordusunu püskürtmüştü bile. Şehir böylece çağın güç diplomasisinde, uzak Balkanlar'a yerleşmiş bir Roma imparatoru tarafından fark edilip ilişki kurulacak kadar önemli bir oyuncu haline gelmişti. Bir ittifakın kurulması karşılığında, Gallienus, Odenaethus'u Palmyra Kralı olarak tanıdı ve onu Roma Doğu'sunun Dükü ilan etti. Böylece meşruiyet kazanan Odenaethus saldırıya geçerek, kendisini en gelecek vaat eden koruyucu olarak gören pek çok Suriye şehrini safına çekti ve embriyonik Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Emesa'yı ele geçirerek liderlerini hemen idam ettirdi. Kısa süre içinde Palmyra Kralı Doğu Roma'nın fiilî efendisi haline geldi.

Palmyra İmparatorluğu bir balondan ibaret değildi. Doğu'da Roma siyasi ve askerî gücünün çökmesi sonucunda ortaya çıkan boşluğu doldurmak için genişlemişti ve artık yüz kadar ihtişamlı şehirden gelen haraçlarla ayakta duruyordu. Fakat aynı zamanda, başarıdan başı dönen Odenaethus'un zannettiği gibi bir süper devlet olmaktan da uzaktı. Kendisinden önce Suriye'ye sahip olanlar gibi Doğu'yu fethetmenin cazibesine karşı koyamadı ve ordusunu Mezopotamya'ya sürdü. Başlangıçta darbe alsalar da Sasaniler daha sonra toparlandılar ve Palmyralı istilacıları püskürttüler. Bu sırada Odenaethus'un uzaklarda kalan arka cephesinde fırsatı kaçırmayan Got akıncılar Asia Minor'a saldırarak Cappadocia'ya kadar ilerlediler. MS 226-227 kışında kral olarak itibarı zedelenen Odenaethus, Roma'dan bağımsızlık kazanmak isteyen Palmyra milliyetçisi bir hizbin düzenlediği saray komplosuyla öldürüldü. Odenaethus'un eski ikinci karısı Zenobia, bundan böyle küçük oğlu Vaballathus'un adına naip olarak hüküm sürecekti. Gallienus yeni rejimi tanımayı reddetti, fakat askerî olarak boyun eğdirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Güç durumundaki Balkan imparatoru imparatorluk otoritesini Doğulu bir mahmi devlet

kurarak desteklemek istemişti. Fakat Roma'nın gücü o kadar zayıflamıştı ki, Doğu'da mahmi devletin genişlemesini sınırlayacak ve hükümdarlarını kontrol altında tutacak hiçbir şey kalmamıştı. Artık Palmyra Krallığı, Batı'daki Gallia İmparatorluğu gibi Roma'dan bağımsızdı.

Aslında Gallia İmparatorluğu MS 260'larda Batı'nın tarihinde, Palmyra kralının Doğu'da oynadığına çok benzer bir rol oynamıştı. Gallienus'un kuvvetleri bölgeden uzak tutulmuş ve yerel gasıplar bastırılmıştı. Franklar ve Alamanni püskürtülmüş ve Ren savunması yeniden kurulmuştu. Kıyıları deniz akıncılarına karşı emniyet altına alınmıştı. Paranın değeri yükseltilmiş ve ticaret canlandırılmıştı. Batı'daki mülk sahibi sınıflara ve şehirlere sadakatlerini sürdürmeleri için iyi gerekçeler sunulmuştu. Gallienus ise bu esnada, ümitsizce Balkan cehenneminde debelenip duruyordu. Yeni bir salgın dalgasının imparatorluğu sarstığı, Gotların Trakya, Makedonya ve Yunanistan'ı yakıp yıktığı MS 262 özellikle kara bir yıl oldu. İmparator cebri yürüyüşlerle daralan imparatorluğunu bir uçtan diğerine dolaşıp durdu. Bir açığı kapatır kapatmaz arkasında bir başkası açılıyordu. Gotlar zaten deprem ve salgın hastalıkla sarsılmış bulunan büyük Ephessos (Efes) şehrini ele geçirip yağmaladıkları Asia Minor'a saldırır saldırmaz Balkanlar'dan atıldılar. MS 268'de hem Heruli hem de Gotlardan oluşan barbarlar bir kez daha çok kalabalık bir güçle gelerek hem karadan hem de denizden saldırdılar, yerel Roma kuvvetlerini süpürdüler ve Ege şehirlerini istedikleri gibi yağmaladılar. Gallienus bu kez onları yakalayarak meydan muharebesinde ezdi; fakat bu, imparatorun son savaşı olacaktı.

Gallienus'un İtalya'yı koruması için geride bıraktığı general, ayaklandı. İmparator asilerin karşısına çıkmak için aceleyle geri dönerek Mediolanum'u [Milano] kuşattı; fakat kendi subaylarından bazıları da ihanet içindeydi ve imparator rapor edilen bir düşman saldırısıyla ilgili keşif yapmak için tek başına atını sürdüğünde suikasta uğradı. Arkasında bıraktığı imparatorluk, uçurumun eşiğindeymiş gibi görünüyordu. Batı Gallia imparatoru Victorinus; Doğu, Palmyra naibi Zenobia; İtalya ise üçüncü bir asi rejim tarafından kontrol ediliyordu. Kuzey yine Alamanni ve Gotların tehdidi altındaydı. Deprem, salgın hastalıklar ve savaş imparatorluğu kırıp geçirmişti. Vergiler, müsadereler ve zorunlu hizmetler eziciydi. Hazine boşalmış, para değer kaybetmişti. Balkan ordusu Marcus Aurelius Claudius'u –Claudius Gothicus adıyla bilinecekti– yeni imparator olarak seçtiğinde, pek çok kişi acaba bu sonuncu mu olacak diye aklından geçirmiş olmalıdır. Fakat her şeye rağmen bu Balkan ordusu, yani bir zamanların görkemli Roma İmparatorluğu'ndan geriye kalan son şey, eşi benzeri olmayan bir askeri güç nüvesi, imparatorluğun hâlâ çevresinde yeniden inşa edilebileceği bir çekirdek teşkil ediyordu.

Roma'nın karşısındaki kuvvetler hâlâ birbirinden son derece farklı ve yereldi. Örgütsel birlikten, kıta-ötesi erişimden, alternatif bir dünyaya dair herhangi bir gerçek tasavvurdan yoksundular. Roma hâkim sınıfı –ya da daha doğrusu onun iç çekirdeğini oluşturan askerî monarşinin yüksek komuta kademesi– hâlâ en büyük felaketleri bile düzeltebilecek, merkezileşmiş siyasi ve askerî kaynakları elinde tutmaya devam ediyordu. İmparatorluğun savaş makinesinin dikkatinin dağıldığı bir sırada barbarlar istilaya girişip yağma yapabiliirdi, fakat makine geri döndüğünde karşısında duramazlardı. Aynı şekilde asiler de meşru imparator kendisini bütünüyle yabancı istilacılarla mücadeleye adadığında bölgesel bir toprak parçasını ellerinde tutabilirlerdi, fakat birleşik bir imparatorluğun kaynaklarına muhtaç olan imparator er ya da geç geri dönerdi. Gasıpların genellikle merkezî imparatorluğa saldırmalarının nedeni de buydu: Oynadıkları siyasi oyun, hiç değilse uzun vadede, “ya hep ya hiç” kumarıydı. Dış düşmanlar tarafından yok edilmediği sürece –ki bunlar da henüz çok dağınıktılar– imparatorluk, ne kadar bölünmüş olursa olsun, yeniden bir araya gelme eğilimindeydi. Bölgecilik, her şeye rağmen daha güçlü olan merkezcilik tarafından dengelenmeye devam ediyordu.

Dahası, askerî monarşi, Gallienus'un uzun hükümdarlığı boyunca savaş gerilimi altında daha da sertleşmişti. Senatör generaller nihayet bütün olarak sahneden silinmişti; tüm kıdemli subaylar artık ordunun saflarından yükselen eques statüsüne sahip profesyonellerden oluşuyordu. Senatörler pek çok eyalet valiliğini de yine equeslere kaptırmıştı. Merkezî devletin askerî-bürokratik kompleksi, bir zamanlar yüksek makamları tekeline alan yerleşik bir sivil aristokrasinin aleyhine genişliyordu. Daha yüksek (eques) komuta kademeler için eğitilen, gelecek vaat eden centurionlara yönelik bir hizmet içi okul ortaya çıkmıştı. *Equites* adı verilen pek çok yeni süvari alayı oluşturulmuş ve lejyonların eski süvari birlikleri bağımsız birimler (*promoti*) halinde yeniden örgütlenmişti. Amaç hızlı hareket eden, sert darbe indiren seçkin ani taarruz süvarilerinin merkezinde durduğu bir sahra ordusu yaratmaktı. MÖ 6. yüzyıldan bu yana Roma askerî gücünün temelini oluşturan ağır piyade birliklerinin askerî hâkimiyeti sona ermişti. İslah edilen orduyu finanse etmek için devlet, olağanüstü bir mali rejim uygulamaya koydu. Ağır –bazen felç edici– vergilendirme, müsadere ve angarya düzeylerinin yanı sıra paranın değerinin kasıtlı bir şekilde düşürülmesi de, sivil toplumdan askerî-bürokratik komplekse doğrudan bir servet transferine yol açtı. MS 235 yılında temel Roma para birimi olan *denarius*'un gümüş içeriği 1.3 gramdı; MS 253'e gelindiğinde bu 0.8 grama; MS 268'de ise 0.1 grama düşürülmüştü. Başka bir deyişle, devlet vergi

olarak toplanan sikkeleri eritiyor, temel metal içeriklerini artırıyor ve aynı cari değere sahip çok daha fazla sayıda sikkeyi piyasaya sürüyordu.

Gallienus askerî monarşinin özünü ortaya çıkarmıştı. Onun ardından, Balkan ordusundan çıkan birbirini takip eden üç büyük asker-imparator –Claudius Gothicus (MS 268-270), Aurelianus (MS 270-275) ve Probus (MS 276-282)– bu elverişli aracı, emperyal iktidarın büyük yapısını adım adım yeniden kurmak için kullandılar. İlk olarak Claudius Gothicus Roma'daki gasıp rejimi devirerek, Alamanni istilacıları Kuzey İtalya'dan çıkararak ve Ege şehirlerine yönelik karadan ve denizden gerçekleştirilen büyük bir Got saldırısını kırarak imparatorluğun merkezi bölgesi üzerinde yeniden denetim kurdu. Sonra imparator salgın hastalığa yenik düştü. Yerine yardımcıları geçti. Aurelianus Batı'daki karşı saldırı ivmesini sürdürdü. Aşağı Danuvius'da Gotlarla işini bitirdikten sonra imparator, dikkatini çeşitli German konfederasyonlarının saldırısı altındaki Yukarı Danuvius'a çevirdi. Hazırlıksız yakalanan Aurelianus Kuzey İtalya'daki Placentia'da yenilgiye uğradı. Bu başarısızlık hemen Roma'da asker-imparatorların yönetimine karşı çıkan senatörlerin kışkırttığı bir isyana yol açtı. Asiler çok erken harekete geçmişti. Germanlar iki büyük muharebede ezildiler ve akıncıların pek azı yurtlarına kaçabildi. Bunun ardından Aurelianus Roma'ya yürüyerek isyanı bastırdı. MS 271 yılında şehirde bulunduğu sırada, imparatorluk başkentinin kronik olarak saldırıya açık olduğuna ikna olan imparator, Geç Antikitenin en büyük anıtlarından birinin inşasını emretti. Eski Roma'nın etrafındaki Aurelianus Duvarı, 19 km uzunluğunda, 3,6 km kalınlığında ve 6 m yüksekliğindeydi. 18 girişi vardı ve bunların arasındaki 4 ana kapı çifte kemerliydi. Hem bu girişlere hem de duvarın etrafına düzenli aralıklarla kare gözlem kuleleri dikilmişti. Yıllar süren inşaat, köleler ve zorla çalıştırılan kişiler tarafından sürdürüldü. Anıt imparatorluğun güvensizliğini, sahip olduğu kaynakların gücünü ve bir zamanlar el üstünde tutulan yurttaşların savaş ekonomisinin buyruklarına tabi kılınmasını simgeliyordu.

Bu sırada Zenobia Palmyra'nın Roma'ya resmî tabiiyetini açık bir şekilde sona erdirmişti. Aurelianus her halükârda Doğu'nun vergi gelirlerinin merkezî hazineye akışının yeniden tesis edilmesini istiyordu. Balkan ordusunun ana gövdesini Doğu'ya kaydırarak, Palmyra İmparatorluğu'nu çökertmek üzere iki aşamalı bir saldırı planladı. İlk olarak Palmyra tarafından sadece gevşek bir biçimde esaret altında tutulan uzaktaki Mısır ve Asia Minor toprakları geri alınacak; sonra imparatorluğun kalbi olan Suriye'ye saldırılacaktı. Plan makuldü. İmparatorun büyük bir orduyla birlikte gelişi, Doğu şehirlerinin Roma'nın gücüne yeniden güvenmesini sağladı. Asilere karşı yumuşak bir siyaset izlenmesi hızlı bir şekilde

taraf değiştirmelerini cesaretlendirdi. Roma generallerinin müşterek harekâtlardaki yetenekleri kısa süre içinde onlara savaş alanında üstünlük sağladı. Palmyralılar başarı için, “katafrakt” adı verilen, süvarinin ve zaman zaman atın da tamamen zırhla kaplandığı seçkin ağır süvari birliklerinin saldırılarına güveniyorlardı. Daha hafif, hızlı ve eğitilmiş olan Aurelianus’un Danuvius ve Fas süvarileri katafraktların karşısında çekilerek onları ileri çekti, Suriye güneşinin altında bitkin düşürdü ve sıkı tertiplerini bozdu. Roma piyadeleri katı bir savunma hattı oluşturunuyordu. Roma süvarileri, düşmanlarının yorgunluk ve dağılmalarının had safhaya ulaşmasının ardından tayin edici saldırılarına başladı. Antiochia düştü. Sonra da Emesa. Zenobia Palmyra’ya çekildi. Romalılar yerel kabilelere kaçmaları için rüşvet verdi ve yardıma gelen bir Sasani kuvvetini püskürterek şehre yaklaştı. Palmyra’da açlık baş gösterdi. İmparatorluğunun dağılması üzerine Zenobia kaçtı ve Palmyra şartları kabul ederek teslim oldu. Zenobia’nın önde gelen danışmanları yargılanarak idam edildi. Kendisiyse yakalandı ve canı daha sonra bir Roma zafer alayında sergilenmek üzere bağışlandı. Palmyra İmparatorluğu bir yıl içinde çökmüştü (MS 271-272). Yeni bir milliyetçi ayaklanma ertesi yıl yeniden Aurelianus’un aceleyle geri dönmesine neden olduysa da kolaylıkla ezildi ve bu kez şehir yağmalandı.

Bunun ardından Aurelianus batıdaki ayrılıkçılarla uğraşmak üzere geri döndü. Aslına bakılırsa, Gallia İmparatorluğu birkaç yıl önce nihai krizinin içine düşmüştü bile. Postumus’un ardından tahta kimin çıkacağı ihtilaf konusu olmuş ve Victorinus kısa süre sonra öldürülmüştü. Tetricus üç yıl içindeki üçüncü Gallia imparatoru olarak tahta çıkmıştı. İspanya eski bağlılığına geri dönmüş, Comitatus Provinciae [Province] da kaybedilmişti. Şimdi Germanlar saldırıya geçmişti ve Tetricus onları sınırların dışında tutmayı başaramıyordu. Gallia İmparatorluğu böylece *raison d’être*’ini –mülkiyeti savunmaya yönelik üstün kabiliyetini– kaybetti ve yerel destek de azaldı. Kısa süreliğine başka yerlerdeki yükümlülüklerinden azade kalan Aurelianus, saldırıya geçmek için bu ânı seçti ve Catalaunica’da Tetricus’un bizzat kaçarak düşmana sığındığı ve ordunun kargaşa içinde dağıldığı uzun ve kanlı bir savaştan (MS 273) zaferle ayrıldı.

Aurelianus MS 275 yılı başlarında, Palmyra ve Gallia İmparatorlukları karşısında elde ettiği çifte zaferi kutlamak için Roma’ya döndüğünde “*Restitutor Orbis*” (Dünyayı Yeniden Kuran) unvanını aldı. Bu bir mübalağa değilmiş gibi görünüyordu. Aurelianus’un kiler, Septimius Severus döneminden bu yana elde edilen en büyük zaferlerdi ve beraberinde Roma tarihinin en kapsamlı toparlanmalardan birini getirmişti: MS 268’de tamamen parçalanmanın eşiğinde olan imparatorluk, MS 274’te güvenli sı-

nırlar ardında yeniden birleşmişti. Dahası da vardı. Ordunun kışlarına dönmesi ve Doğu'dan ve Batı'dan yeniden vergi gelirlerinin akınaya başlamasıyla mali kriz hafifledi. Para biriminde reform yapıldı. Borçlar ilga edildi. Tahıl yardımları sürdü. Tiber'in dibi temizlendi ve kıyıları yeniden düzenlendi. Roma Güneş Tanrısı Sol kültü, yeniden ayağa kalkan imparatorluğun ilahi cisimleşmesi olarak en üstün devlet dini haline getirildi. Gallienus'un Balkan ordusunun saflarından yükselen asker-imparator Aurelianus, artık ülkesinin babası, eski tarz bir Caesar, gerçek bir *popularis*'ti.

Hırsları Aurelianus'u MS 275'te yeniden Doğu'ya sürükledi; bu kez Mezopotamya'yı yeniden ele geçirmek için saldırgan bir savaş başlatacaktı. Bu şansı hiçbir zaman bulamadı. Küçük bir saray didişmesi bir bomba gibi patladı ve Aurelianus'un sarayını darmadağın etti. Yalan söylemekle suçlanan bir memur önde gelen pek çok subayın isminin de yer aldığı bir idam edilecekler listesi uydurarak kendisini korumaya çalışmıştı. Onlar da bunun üzerine kendilerini korumak için Aurelianus'u öldürdüler. Komplonun bundan başka bir temeli yoktu ve Aurelianus'un kurduğu sistemi değiştirmek gibi bir hevesi olmayan ordunun yüksek komuta kademesi, vârisin kim olacağına ilişkin kararı Senato'ya bıraktı. Aynı ölçüde ihtiyatlı olan Senato, kaçamak davrandı. Sınırlarda yeniden ortaya çıkan basınç bir süre sonra bir karar verilmesini zorunlu kıldı, fakat yaşlı bir senatör olan Tacitus'un (MS 275-276) ve yakın akrabası Florianus'un (MS 276) kargaşa içinde geçen saltanatları kısa sürdü. Ordu Aurelianus'un sınır düzenlemelerinin tehdit altına girmesiyle kısa süre içinde otoritesini yeniden tesis etti ve Aurelianus'un eski sağ kolu Probus tahta geçti.

Balkanlar'dan gelen büyük asker-imparatorların üçüncü ve sonuncusu olan Probus (MS 276-282), yeniden kurulan Aurelianusçu imparatorluğu başarıyla savundu. Selefleri gibi o da hükümdarlığının neredeyse tamamını Rhenania'da Germanlarla, Danuvius'da Vandallarla, Mısır'ın güney sınırlarında Nubialılarla, Türkiye'nin kırsal bölgelerinde haydutlarla ve eski Gallia İmparatorluğu'ndaki yeni gasıp imparatorlarla savaşarak, seferlerde geçirdi.

Enerjisine rağmen –belki de bir açıdan bu nedenle– Probus MS 282 yılında Balkan ordusunda çıkan bir isyanla tahttan indirildi. Askerler imparatorlarını, toprak ıslahında ve diğer kamu işlerinde çalıştırılmalarına tepki olarak öldürdüler. Fakat darbenin lideri, Praetor Praefectus Marcus Aurelius Carus sadece kısa bir süre tahtta kalabilecekti. İki oğlunu Caesar yaparak Carinus'a Batı'nın sorumluluğunu verdi ve kendisi Numerianus'la birlikte Doğu'ya ilerledi. Bir kez daha Doğu'nun getireceği şöhretin cazibesi bir Roma imparatorunu Mezopotamya'ya çekmişti.

MS 270'ler ve 280'lerdeki Balkanlar'dan gelen asker imparatorlar için bu cazibe bir lanetti. Probus, Aurelianus gibi, öldürüldüğünde büyük bir Doğu savaşı başlatmayı tasarlıyordu ve bu kez de Carus, ordusunun Sasanî başkenti Ctesiphon'u ele geçirmiş olmasına rağmen, belki bir tuhaf bir kaza belki de yanlış bir hesap sonucu aniden öldürüldü. Oğlu da kısa bir süre sonra cinayete kurban gitti. Bunun üzerine Balkan generalleri, daha önce de çok sık yaptıkları gibi, imparatorluğun geleceğine karar vermek üzere bir ordu konseyi topladılar. Bir kez daha kendi aralarından birini, sıradan bir aileden gelen, erlikten yükselerek imparatorluk ailesini koruyan birliklerin komutanlığına getirilen İlyriyalı bir askerî lider olarak seçtiler: Gaius Aurelius Valerius Diocletianus. Bizim onu tanıdığımız ismiyle Diocletianus, Roma'nın en büyük imparatorlarından biri olacaktı. MS 17 Kasım 284'te tahta çıktı ve 20 yıldan fazla tahtta kaldıktan sonra gönüllü olarak çekilerek yatağında huzur içinde öldü. Kimse bunu başlangıçta bilemeyecek olsa da, tahta çıkışı Roma'nın uzun krizinin, on yıllar boyunca süren anarşinin sonu anlamına gelmiş ve aslına bakılırsa bir Geç Roma karşı devrimiyle sonuçlanacak yoğun bir reform ve siyasi konsolidasyon dönemini başlatmıştı.

Geç Roma Karşı Devrimi: Diocletianus, Tetrarşi ve Büyük Constantinus, MS 284-337

Cumhuriyet ve Geç İmparatorluk Roma'sı savaşın getirdiği kazançlarla beslenmişti. Yeni fetihler sistemin genişlemesini devam ettirmişti. Fakat imparatorluğun ve uygarlığın maliyeti yüksekti ve sadece saban tarımı yeterli artık yaratabiliyordu. Bu nedenle Roma İmparatorluğu sabanla sürülebilir toprakları fethettiğinde ve hudutları el değmemiş yabani topraklara dayandığında doğal sınırlarına ulaşmıştı. Bundan sonra savaşın getirdiği kazançların akışı durdu ve açık, daha yüksek vergiler, *corvée* emek ve askerî müsaderelerle kapatılmaya başlandı. İmparatorluk köylülerden talep edilen emek hizmetlerinin ve haraç ödemelerinin ordu, kaleler, şehirler, villalar, propaganda amaçlı anıtlar ve "ekmek ve gösteriler"den oluşan bir emperyal altyapıyı beslediği, hassas bir dengeye oturan bir tür askerî ikmal ekonomisine dönüştü. Bu denge sürekli olarak sınırlardaki askerî basınç nedeniyle bozuluyordu. Farklı sınırlardaki eşzamanlı tehditler sık sık imparatorluğun asker kaynaklarını kırılma noktasına kadar esnetiyordu. Bu, emperyal hâkim sınıfın birliğini yok ediyor, bölgesel temelli hizipler kendi savunmalarını örgütlemeye çalıştıkça, taht gasplarına, ayrılıkçılığa ve iç savaşa yol açıyordu. Kaynak krizi, savaş düzenindeki devlet kendisini vergilendirme, askere alma, müsadere ve tağşiş yoluyla idame

ettirme mücadelesi verdikçe, sivil toplum üzerindeki basıncı da artırıyor-
du. 3. yüzyıldaki anarşi, özünde, artık genişleyemeyen ve bu nedenle kendi
sosyoekonomik temellerini kemirmeden kendisini idame ettiremeyen bir
eskiçağ askerî emperyalizm sisteminin kriziydi. Balkanlar'dan gelen as-
ker – imparatorlar döneminde başlayan ve Diocletianus ile Constantinus
tarafından tamamlanan Geç Roma karşı devrimi, emperyal hâkim sınıfın
çekirdeğini temsil eden askerî monarşinin krize verdiği yanıtı. Ve MS 3.
yüzyılda, ister yabancı istilacılar isterse içerdeki asiler olsun, askerî mo-
narşiyi yıkabilecek güçlerin yokluğunda karşı devrim, çarpık bir biçimde,
kriz sancıları içinde ve halkına muazzam maliyetlerle de olsa, Batı Roma
İmparatorluğu'nun bir buçuk yüzyıl daha ayakta kalmasını sağladı.

Karşı devrim planlanmış bir reform programı değil, müteakip krizlere
yanıt olarak yukarıdan dayatılan bir dizi radikal *ad hoc* değişimdi. Deği-
şimlere yeni bir sistem altında pekiştikçe kümülatif bir sonuç ortaya çıktı ve
özellikle MS 284'ten sonra değişimin gidişatı hız kazandı. Diocletianus ve
Constantinus dönemindeki örüntü, Octavianus-Augustus dönemindeki-
ne benziyordu: Her iki örnekte de, savaş ve devrimin yarattığı stres altında
atılan doğaçlama adımlar, sonuçta yeni bir siyasi düzen altında konsolide
edilmişti. Augustus'un sistemini tanımlamak için genellikle *Principatus*
terimi kullanılır; bazı tarihçiler de Diocletianus'unki için *Dominatus* te-
rimini tercih ederler. Peter Brown bu ikinci geçişin önemini, onu “Geç
Roma Devrimi” şeklinde adlandırarak vurgulamıştır ve bu terim, “sürek-
liliğe” yapılan son zamanlardaki revizyonist vurguya rağmen, literatüre
yerleşmiştir. Fakat ima ettiği şey yanlıştır: Roma emperyal hâkim sınıfı
devrilmemişti; bilakis, değişimin özü bu sınıfın iktidarını tabi toplumsal
gruplar aleyhine kayda değer ölçüde artırmıştı. 3. yüzyıl krizinin ağırlığı
o kadar büyüktü ki, eğer devrim yapmaya muktedir devrimci bir sınıf var
olsaydı gerçekten de bir devrim yaşanabilirdi. Fakat böyle bir sınıf yoktu.
Eşraf bin kadar şehre, köylülere yüz bin köye dağılmış durumdaydı. Ne
kadar büyük bir hoşnutsuzluk var olmuş olursa olsun –ve kanıtlar epey ol-
duğunu düşündürmektedir– emperyal hâkim sınıfı devirmeye ve toplumu
yeniden şekillendirmeye kadir bir siyasi güç biçiminde örgütlenmemişti.
Bir devrim yerine, devlet –merkezî, bürokratik, militarist– mevcut top-
lumsal artıktan daha büyük bir payı temel faaliyeti (savunma) için çekti
ve (imparatorluk aristokrasisi, devlet bürokrasisi, ordunun yüksek komuta
kademeleri, kilise hiyerarşisi ve askerlerle büyük şehirlerde yaşayanlar gibi
anahtar mahmi gruplardan oluşan) iktidar tabanını sağlamlaştırdı.

Sonuç, kasabaların ve villaların, eyaletlerin ve kırsal kesimin, eşraf ve
köylülüğün görece olarak yoksullaşmasıydı. Kazanan askerî aristokrasi,
kaybedense sivil toplum oldu: 3. yüzyıl krizinin devrimci olmayan so-

nucu, en iyi “karşı devrim” olarak tarif edilebilir. Fakat bu bile krize yol açan çelişkileri bir sonuca ulaştırmadı. Artık birikiminin askeri rekabet nedeniyle devlet tarafından yoğunlaştırılması, Geç Roma ekonomisinin kendisini yeniden üretme kabiliyetini zayıflattığı için irrasyoneldi. Sivil toplum aşırı vergilendirilmiş ve uzun vadede askeri-bürokratik kompleksi idame ettirme kabiliyeti kemirilmişti. Aslında Geç Roma karşı devrimi emperyal gerilemeye neden olan çelişkileri çözüme kavuşturmakta başarısız olmakla kalmadı, devletin sivil toplum üzerindeki zaferi yukarı doğru hortumlanan artığın miktarını artırarak bu çelişkileri daha da yoğunlaştırdı. Askeri-bürokratik kompleks sosyoekonomik sermayesini tüketerek genişledi. Belki artan devlet iktidarı 3. yüzyılda son derece açık hale gelen çürümenin siyasi semptomlarını baskılamıştı; fakat yüzeydeki sakinliğin altında çürümenin hızı arttı ve sonunda çöküş çok daha kesin bir hal aldı.

Diocletianus hükümdarlığının ilk 14 yılının büyük bir bölümünde, sınırlar ihlalleri ve gasıp imparatorlardan oluşan alışıldık bileşimle karşı karşıya geldiği seferlerle meşguldü. Fakat MS 298’e gelindiğinde, o ve diğer imparatorlar (zira o zamana dek üç ortak imparator daha ona katılmıştı) Britannia, Gallia, Rhenania, Balkanlar, Mısır ve Doğu’daki direnişleri bastırmayı başarmışlardı. En sert mücadele, köylü isyanlarının, denizci akınlarının ve Ren boyunca yapılan savaşların, önce Carausius sonraysa Allectus liderliğinde, Britannia ve Kuzey Gallia merkezli bir gasıp rejime yol açtığı Batı’da gerçekleşti. Rejim MS 286’da kurulmuştu ve kısa süre içinde Kuzey Gallia’yı kaybetse bile, MS 293’te Britannia’ya yönelik bir istila girişimini başarılı bir şekilde püskürttü; asiler MS 296 yılına kadar nihai olarak yenilemediler. Bu tarihe kadar Diocletianus hükümetini bir “Tetrarşi” (Dört Kişinin Yönetimi) biçiminde yeniden örgütlemişti. MS 285 yılında Maximianus’u –hamisi gibi o da İlyrialı bir askerdi– evlat edindi ve Caeser rütbesiyle ortak imparator ilan etmişti. Ertesi yıl Maximianus daha yüksek Augustus rütbesine yükseltildi, böylece Diocletianus’un dengi haline geldi ve imparatorluk iki sorumluluk bölgesine bölündü: Maximianus (Mediolanum’daki başkentiyle birlikte) Batı’yı, Diocletianus ise Doğu’yu (Nicomedia) aldı. MS 293’te her bir Augustus’a yardım etmek üzere birer Caesar atandı. Constantinus Batı’da Maximianus’a, Galerius ise Doğu’da Diocletianus’a yardım edecekti. Düzenleme hanedan evlilikleri ve uygun unvanlarla mühürlendi, imparatorluk dört sorumluluk bölgesine bölündü ve sırası gelince kıdemli imparatorların çekileceği ve genç imparatorların onların yerine geçerek kendilerine yeni astlar seçecekleri ilan edildi. Bölgesel gasıplar yerine, artık bölgesel imparatorlar olacaktı. Veraset savaşları yerini, Caesarların Augustusluğa yükselip yeni Caesarlar yetiştirdikleri kusursuz bir silsileye bırakacaktı.

Fakat Tetrarşi'nin istikrarı birbirini tanıyan, birlikte iyi çalışan ve bir dizi ortak düşmanı yenmek üzere bir araya gelmiş yüksek makamlardaki adamlardan oluşan küçük bir grubun rızasına bağlıydı. İmparatorluğa mündemiç olan merkezkaç kuvvetler anayasal bir hileyle çözülemezdi. İktidarın gerçeklikleri de unvanlarla oynanarak değiştirilemezdi. Tetrarklar tanrısallık köken iddiasında bulunmuş ve *Dominus* (efendi) unvanını almışlardı. İmparatorla ilişkili her şey *sacrus* (kutsal) ya da *divinus* (tanrısallık) sayılmaya başladı. İmparatorun önünde yere kapanma saray adabının bir parçası haline geldi ki bu geleneksel olarak Yunanlar tarafından *proskynesis*, Romalılar tarafından *adoratio* adıyla hor görülen bir pratikti. Hükümdar özel bir kıyafetle, kişiliğiyle özdeşleşmiş bir nezaketle kendisiyle başka kişiler arasındaki sembolik ayrım ve mesafeyi koruyarak, herkesin içinde ayırt edilebilir bir kişiye dönüştü. Hanesine mensup kişiler –azatlılar, köleler ve yatak odasındaki hadımlar (*cubiculum*)– sarayda güç sahibi figürler haline geldiler. Bu gerçek monarşinin, mutlak iktidarın, “tanrısallık hakkın” üslubuydu, kişisel aşinalığa ve Cumhuriyetçi ağırbaşlılığa dayanan Greko-Romen geleneğine tamamen ters bir tarzı. Fakat yine de gücü değil zayıflığı yansıtıyordu; imkânsızlıklar karşısında mübalağalı bir güç gösterisinden ibaretti. Aynı zamanda toplumun üstüne yükseltilmiş ve hâkim olduğu kişilere karşı herhangi bir gerçek sorumluluğu olmayan devletin göreceli bağımsızlığını da yansıtıyordu. Fakat imparatorlar sadece tanrı olduklarını iddia ederek tanrıya dönüşemezdi. İsimler ve unvanlara yalnızca iktidar gerçeklik kazandırabilirdi. Tetrarşinin kaderinde daha ilk sınavda çökmek vardı. Diocletianus ve Maximianus'un MS 306'da tahttan çekilmesinin ardından Caesarların tahta geçme hakları hemen rakip adayların itirazıyla karşılaşacak ve iç savaşta tasfiye edileceklerdi.

Diğer reformlar daha kalıcıydı. Iulius Caesar'ın centurionlarından birisi görse, Geç Roma ordusunu tanıyamazdı. Eski birimler bölünmüş ve pek çok yeni birim oluşturulmuştu. Çok sayıda alay unvanı kökenlerdeki çeşitliliği yansıtıyordu. *Scholae palatinae*, imparatorların ailelerini koruyan seçkin birliklerdi. *Protectores domestici* hizmet içi eğitim birimlerinin yedek subaylarıydı. *Cunei equitum* ya da düz *equites* yeni oluşturulmuş seçkin süvariler, *auxilia* da onların piyadadaki muadilleriydi. Öte yandan *legiones*, *alae* ve *cohortes*, bu isimleri taşıyan eski ordu birimlerinin içinden doğan alaylar işaret ederken, *vexillationes* bunlara ait birliklerden oluşturulmuştu. Sadece *milites* (askerler), *numeri* (çok sayıda insan), hatta sadece *gens* (belki en iyi “dostlar” şeklidene çevrilebilir) adını taşıyan birimler de vardı. Askerî birimlerin tiplerini belirten bu adlandırmalara alay isimleri ekleniyordu: *Cornuti* boru çalanlar demekti, *Bracchiati* pazı-

bent taşıyanlar, *Lanciarrii* ise mızraklılar. *Herculiani* Heracles'in (ve dolayısıyla Maximilianus'un) ve *Ioviani* de Iuppiter'in (Diocletianus'un) takipçileri için kullanılıyordu.

Tipik olarak, alaylar lejyonun onda biri ya da tabur boyutundaydı ve sayıları 300 ile 1000 kişi arasında değişiyordu; muhtemelen aktif hizmetteki ortalama sayı 500'dü. Alaylara *praepositi*, *tribuni* ve *praefecti* komuta ediyordu. Çok farklı büyüklüklere sahip, bileşimi zaman içinde, özellikle de sahra ordusu söz konusu olduğunda değişebilen tugaylar oluşturuyorlardı. Eski orduyla yenisi arasında bir başka farklılık daha vardı. *Comitatenses*, sahra ordusundaki birlikler (bu isim verilmişti, çünkü başlangıçta imparatorun seferdeki "yol arkadaşları"ydılar) ve *limitanei*, sınırları koruyan daha statik garnizon birlikleri arasında büyük bir farklılaşma ortaya çıkmıştı. Birincilere *comites* (kontlar), ikincilereyse *duces* (dükler) komuta ediyordu. En yüksek komuta pozisyonları –Geç Roma ordusunun feld-mareşalleri– *magistri equitum* (at efendileri) ile *magistri peditum* (piyade efendileri) idi. Dahası tüm subaylar artık profesyoneldi; kıdemli komutanlıkların düzenli olarak aristokrat siyasetçilere verildiği günler çok geride kalmıştı.

Anarşi sırasında ortaya çıkan bu yeni ordu çağdaş koşullara eskisinden çok daha iyi uyum sağladı. Geç Roma ordusunun eski lejyonlardan daha az profesyonel olduğuna ilişkin sık sık tekrarlanan iddiayı destekleyecek herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Büyük Strateji değişmişti. 2. yüzyıldaki stratejinin temelinde güçlü, ileri garnizonlar tarafından tutulan sabit sınırlar ile komşu "haydut devletlere" yönelik ağır piyade lejyonlarının ana vurucu güç olduğu önleyici saldırılar yer alıyordu. 4. yüzyılın stratejisiyse, derinlikli savunmaya ve seçkin bir ani taarruz süvarisinin etrafında örgütlenmiş hareketli sahra ordularının karşı saldırılarına dayanıyordu. Sınırların arkasındaki yol ağı, sınırları geçenlerin karşısına çıkmak üzere birliklerin yeniden konuşlandırılmasını kolaylaştırmak için büyük oranda genişletilmişti. Sınır bölgelerindeki kalelerden oluşan kuşak savunma güçlerine müstahkem mevkiiler, levazım üsleri ve toplanma noktaları sağlayacak şekilde daha kalın ve yoğun bir hal almıştı. Kaleler daha güçlüydü. Kalın, yüksek surlar; dar, iyi savunulan kapılar; çok sayıda gözlem kulesi ve zaman zaman yüksek yerlerin etrafını çeviren duvarlarla askerî mimari artık büyük oranda savunmaya yönelikti. Yeni donanımlar kullanıma sokulmuştu. Bazı süvariler artık *cataphracti* ya da *clibanarii* olarak, ortaçağ şövalyeleri gibi ağır zırhlarla savaşıyordu. Piyadelerin silahlarına bükülme gücüyle çalışan, elde taşınan *manuballista* (el mancınığı) olarak bilinen arbaletler, *martiobarbuli* (Mars'ın kancası) ismi verilen kurşun ağırlıklı kargılar ve eskiden süvarilere ayrılan uzun ve ağır bir kılıç (*spatha*) eklen-

mişti. Arkeolojik kayıtlar yüksek teknoloji, tamamen profesyonel bir ordunun varlığını akla getirmektedir ve antik dünyaya dair bilinen her şeyden daha yaygın ve iyi inşa edilmiş –duvarlardan, kalelerden ve yollardan oluşan– bir savunma yapıları ağıнын var olduğunu gösterir. Yazılı kayıtlar çok yüksek bir askerî etkililik düzeyinin yakalandığını da göstermektedir. Roma ordusu kendisine denk sayılabilecek herhangi bir güce karşı savaşa girdiğinde, nerdeyse her zaman zaferle ayrılmıştı. Tek gerçek sorun asker toplama ve lojistik alanındaydı: Yeterince asker yoktu.

Asker celbine yaygın olarak başvuruluyordu. Özellikle eski askerlerin oğulları yasal olarak babalarını takip ederek orduya katılmak zorundaydı. Yasalar yoklama kaçakları için korkutucu cezalar getiriyordu. Barbarlar da, özellikle elit birimleri doldurmak için sık sık askere alınıyordu. Askerlik görevi ekseriyetle Roma topraklarına yerleşme ve barış koşulu olarak dayatılıyordu; fakat pek çok gönüllü de vardı. Öte yandan, ordunun “barbarlaşması” adı verilen süreç, ne yeniydi ne de “gerileme”ye özgüydü. Romalılar her zaman imparatorluğun uçlarındaki yerli halklardan asker toplamışlardı. (Aslında bunu yapmayan bir imparatorluk tahayyül etmek güçtür.) Barbarların sadakatsizlik gösterdikleri ya da verimsiz oldukları örnekler çok nadirdi; ve aslına bakılırsa, Romalı yurttaş askerlerin isyanlarından çok daha az görülüyordu. Asıl ayrım düzenli Roma birliklerine –ister imparatorluk yurttaşları isterse yabancı barbarlar arasından– asker toplanmasıyla, bağımsız şeflerin komutası altındaki barbar paralı asker birliklerinin kullanılması arasındaydı. *Feoderati* adıyla bilinen bu ikinciler ancak MS 378 tarihli Hadrianapolis Savaşı'nın ardından önemli hale gelmişti. Sonunda Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünde gerçekten tayin edici bir rol oynayacaklardı. Fakat bu Roma ordusunun “barbarlaşması” ile ilgili bir mesele değildi; Roma ordusunun tamamen ortadan kalkmasıyla ilgili bir meseleydi.

Şimdilik, daha düzenli askerlerin toplanması, ikmalin geliştirilmesine bağlıydı. Bunu sağlamak için Diocletianus ve meslektaşları bütün bir imparatorluk bürokrasisine yönelik kalıcı bir reform hayata geçirdiler. Bilgilerimizi büyük oranda sıra dışı bir antik metnin günümüze ulaşmasına borçluyuz: *Notitia Dignitatum* (*Yüksek Makamlar Listesi*). Makamlara ait nişanların tasvirleriyle tezhip edilmiş uzun belge, Geç Roma İmparatorluğu'ndaki askerî komutanlıklara ve kıdemli idarecilere ilişkin eksiksiz bir liste sunuyormuş gibi gözükmektedir. Yaklaşık olarak MS 395-420 tarihlerine ait olsa da, bu dönem için bile verdiği bilgilerin doğruluğu tartışmalıdır. Listenin bazı yerleri güncellenmişken bazı yerlerine dokunulmamış gözükmektedir, bu nedenle sunulan bilgiler her zaman güncel olmayabilir. Aynı zamanda liste zaman zaman hakikat-

lerden ziyade niyet ve iddiaları da yansıtmaktadır. Yine de, listedeki pek çok bilgi diğer kaynaklarla teyit edilebilir ve sunulan bilgilerin niceliği çok yüksektir. Her kişinin eğer generalse komutanlığı, alayları ve kaleleri, eğer bakansa sorumlu olduğu departmanlar hakkında eksiksiz bir analiz sunar bize. Dahası *Notitia*'nın dikkatli bir şekilde incelenmesi, zaman zaman bizi Constantinus'un, Diocletianus'un ve hatta Gallienus'un zamanına götürerek, daha önceki dönemler hakkında da zengin bilgiler verebilir; örneğin alay isimleri listesi sık sık kuruldukları tarihi de gösterir. *Notitia*'nın kesin olarak ortaya koyduğu şey, Diocletianus ve Constantinus dönemlerinde imparatorluğun tepeden tırnağa merkezileşmiş olduğudur.

Erken İmparatorluk döneminde devlet bürokrasisi asgari düzeyde tutulmuştu. Eyaletler büyük olsalar bile, küçük ekiplerle yönetiliyorlardı. Önemli olan etkin yerel hükümetlerdi ve bunlar da eşraf arasından çıkan yarı zamanlı memurlar ve konsey üyeleri olan decurionların elindeydi. Diocletianus merkezî bürokrasiyi çok büyük oranda genişletti. Her tetrark kendisine ait bir *comitatus*'a (seyyar saray) sahipti. İmparatorluk kıdemli *prefecti*'ye bağlı büyük bölgesel praetorluklara bölündü. Eyaletler *vicarii*'ye bağlı "dioecesisler" halinde bir araya getirildi. Pek çok eyalet parçalandı. Britannia ikiye bölündüğü Septimius Severus dönemine kadar tek bir eyaletti ve sonra Diocletianus da bunların her birini ikiye bölerek Britannia'daki eyalet sayısını dörde çıkardı. Her birinin kendi valisi ve ekibi olması gerekiyordu. Atanan kişiler genellikle senatör siyasetçilerden ziyade *equester* statüsüne sahip profesyonel devlet memurlarıydı. Her ikisi de özünde siyasi olmaktan ziyade teknokratik olan, biri askerî diğeri sivil iki hiyerarşi vardı ve her ikisinde de insanlar büyük oranda tecrübe, kıdem, sıkı çalışma ve üstlerinin beğenisini kazanma sayesinde yükseliyorlardı. Bir tahmine göre bir dioecesis vicarius emrinde yaklaşık 300, bir eyalet valisinin emrindeyse 100 memur vardı; buna göre, Diocletianus'un reformları hükümetin maaş ödediği kişilere 10 ila 15.000 yeni memur eklemişti.

Bürokrasinin alt kademeleri yerel bir mesele olmaya devam etti, fakat decurionlar yerlerini başkalarına bırakmıştı. Kamu görevi zahmetli, pahalı ve istenmeyen bir şeye dönüşmüştü ve Geç Antikitede bunu telafi edecek ödülleri yoktu. Giderek artan devlet taleplerinin etkili bir şekilde dayatılması takdirle değil hakaretle karşılanıyordu. Decurionlar sık sık halkın direnişi karşısında yılıyorlardı; fakat verecekleri herhangi bir açık, kendi arazilerine zorla el konulması anlamına geliyordu. Yerel konsey üyeleri kamu görevi yaparak, yurttaşlarının nefretini kazanıp mahvolma riskine giriyorlardı. Pek çok nitelikli adam bu nedenle görevden kaçmaya çalışıyor ve yukarıdan birbiri ardına gelen buyruklar, görevlerini ihmal etmelerinin

kabul edilemez olduğunu sert ceza tehditleri eşliğinde belirtiyordu. Yerel idaredeki boşlukları dolduranlar, *principales* ya da *decemprimi*, bir şehirdeki decurionların onda birine denk düşen en zengin insanlar grubuydu. Bunlara gerçek bir konseyin yokluğunda idareyi ellerine almaları için özel yetkiler verilmişti. Doğal olarak bu yetkileri yükleri başkalarına yıkmak, özellikle de daha küçük eşraf ve köylülüğün aleyhine kendi mülklerini korumak için kullanıyorlardı. *Principales*'in yükselişi Geç Roma şehirlerinde yapılan arkeolojik kazılarla açık bir şekilde ortaya konmuştur: Temel şehir altyapısına ilişkin kanıtlar hâlâ durmaktadır; fakat eşrafa ait büyük evlerin önemli bir kısmı terk edilmiş, şehir yaşamı çekiciliğini yitirmiştir.

Principales'in esas işi yeni bir vergi sistemini uygulamaya koymaktı. Anarşi döneminde, tağşiş ve enflasyon askerî ikmalin bağlı olduğu vergi ödeme döngüsünü bozmuş ve sefere çıkan subaylar birliklerini beslemek için (karşılığı ödenmeyen) cebri müsaderelelere başvurmuşlardı. Bu tür düzensiz ve eşitsiz yükler sürdürülemezdi. Paranın değerinde ve vergi site-minde reform yapılması kaçınılmazdı. Diocletianus biri *capitatio* adı verilen *capita* (kelle) başına, diğeriye *iugatio* adı verilen *iuga* (vergilendirilebilir toprak birimi) başına iki yeni vergi getirdi. Bunlardan ilki, insanların sadece yaşadıkları için vermek zorunda oldukları bir tür kelle vergisiydi ve yetişkin çocuklarının her biri için ödeme yapması gereken büyük köylü ailelerinin sırtında özel bir yük teşkil ediyordu. İkinciyle bürokratik olarak yukarıdan belirlenen, toprak kalitesi ve yıldan yıla değişen hasılatlardaki farklılıkları yeterince hesaba katmayan ve dahası, zenginlerle fakirlerin aynı oranları ödemesine neden olacak biçimde mülklerin büyüklüklerini hiçbir şekilde dikkate almayan bir mülkiyet vergisiydi. *Capitatio* nakdi, *iugatio* ise başta aynı, sonraysa yine nakdi olarak toplanıyordu. Paranın değerinde yapılan reform bu nedenle vergi reformunun olmazsa olmaz bir sonucuydu. MS 294 tarihli standardizasyon, yarım kilo altından 60 sikke, yarım kilo gümüşten 96 sikke kesilmesine dayanıyordu. Pek çok resmî darphane kurulsa da yerel sikke kesimi sona erdi. Fakat yeni sikkeler öncekilere kıyasla tağşiş ve enflasyon karşısında daha dirençli olabilecek miydi? Diocletianus'un merkezi planı, fiyat kontrolüne yönelik bir girişimi de içeriyordu. Günümüze ulaşan ve dönemin mallarına ve fiyatlarına ilişkin son derece ayrıntılı bilgiler içeren MS 301 tarihli Narh Kararnamesi paha biçilmez bir kaynaktır. Fakat yasayı ihlal edenler için öngörülen cezaların sertliği, kuşkusuz Kararnamenin etkisiyle ters orantılıydı. Mal arzı düzenlenmediği ve uygulamaya yönelik araçlar geliştirilmediği için resmî fiyatlar büyük oranda göz ardı ediliyordu ve Kararname hakikati değil de niyetleri kaydeden tarihsel belgelere mükemmel bir örnek teşkil ediyordu. Yeni sikkelerin gidişatı da daha parlak değildi, kısa süre içinde yeni

reformlar gerekli hale geldi. Askerî birliklere doğrudan silah, zırh, üniforma ve donanım sağlamak için kurulan imalathanelerdeyse daha büyük bir başarı elde edildi: *Notitia*'da imparatorluk şehirlerinde bulunan böyle pek çok imalathane kaydedilmiştir.

Nüfus sayımlarını, vergi tahsilatını ve emek üzerinde devlet kontrolünü kolaylaştırmak için köylülere memleketlerine dönmeleri ve orada kalmaları emredildi: Bundan böyle bu köylülerin pek çoğu, *coloni*, yani yasayla toprağa bağlanmış fiili serfler olarak sınıflandırılacaktı. Köylüler artık daha iyi kira koşulları arayışıyla başka yerlere gitmekte serbest olmadıklarından, bu, toprak beylerinin gücünü büyük oranda artıran bir düzenlemeydi. Diğer meslekler de kalıtsal hale getirildi. Devletin artık emeklerini yönetmeye kalkıştığı kişiler arasında decurionlar, askerler ve oğulları, gemiciler, tekneçiler ve arabacılar, yeni devlet imalathanelerindeki işçiler ile çeşitli zanaatkâr ve tüccar kategorileri de vardı. Konuyla ilgili kaynaklar kısıtlıdır ve niyetlerle gerçeklik arasında ayırım yapmamıza, özellikle de devletin genel anlamda ne kadar başarılı olduğuna dair bir tahmin yürütmemize imkân sağlamazlar. Fakat amaçlanan şey açıktı.

Sanayi öncesi bir ekonominin dayattığı sınırlar içinde, Geç Roma devleti modern totaliter sistemlerin bazı özelliklerine sahipti. Hem sivil toplumu daha etkin bir şekilde düzenlemek ve sömürmek, hem de imparatorluğu kontrol eden askerî-bürokratik kompleksi besleyecek kaynakları kullanmak ve yönetmek için son derece genişletilmiş bir aygıt yaratılmıştı. Yerel yönetimler üzerinde merkezî denetim kurulmuş, vergi sistemi ıslah edilerek geliştirilmiş, devlet imalathaneleri açılmış, hem asker celbi hem de emek üzerinde daha sıkı bir kontrol sağlanmış ve böylece askerî lojistik büyük oranda iyileştirilmişti. Fakat pek çok baskıcı yasanın yüksek tonunda, yeni sikkelerdeki enflasyona bağlı değer kaybında ve fiyat denetiminde yaşanan topyekûn başarısızlıkta, devlet iktidarının açık sınırları görülebiliyordu. Fakat daha da önemlisi, Diocletianus'un başarısına koşut olarak, en azından uzun vadede, artan iktisadi gerileme, toplumsal huzursuzluklar ve devlete, subaylarına ve görevine karşı yaygın düşmanlık şeklinde ödenecek bedel de ağırlaşmıştı.

Diocletianus'dan daha uzun yaşayamayan tek reform Tetrarşiydi. Diocletianus (kendi isteğiyle) ve Maximianus (baskı altında) MS 305 Mayıs'ında tahttan çekildiler. Constantius Batı'da, Galerius ise Doğu'da Augustus ilan edildi. Hasta olan Constantius oğlu Constantinus'un Doğu'daki görevinden affedilmesini rica etti, fakat genç adamın tetrarşik düzenlemeleri çiğneyerek veraset için hazırlanmakta olduğundan kuşkulanan Galerius onu serbest bırakmayı reddetti. Constantinus buna rağmen kaçtı ve MS 306 Temmuz'unda ölüm döşegindeki babasının yanına geldik-

ten sonra, Britannia'daki Roma ordusu tarafından Augustus ilan edildi. Bu taht gaspı tek bir darbeye tetraşik sistemin hassas dengesini bozarak, karmaşık ve uzun sürecek bir iktidar kavgasının başlamasına neden oldu. Britannia ve Gallia Constantinus'a, İspanya ve Afrika Maximianus'un oğlu Maxentius'a; İtalya ise Doğu'daki Galerius'un da desteğini alan meşru tetrark Caesar Severus'a bağlı kaldı.

Maximianus Augustusluk iddiasıyla ve oğlu Maxentius'u Caesar'ı yaparak, emeklilikten makamına geri döndü ve Severus kısa süre içinde yenilerek İtalya'nın kontrolünü asilere bıraktı. Bunun üzerine Galerius, Maximianus/Maxentius hizbine Doğu'dan saldırdı. Her iki grup da Constantinus'a kur yapıyordu, fakat o ikincilerin teklifini kabul etti ve aralarındaki ittifak Constantinus'un Maxentius'un kız kardeşiyle evlenmesiyle mühürlendi. Galerius'un MS 307 yılındaki işgal girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Buna rağmen, merkezî blok kısa süre sonra çöktü: Maximianus'un oğluyla arası açıldı ve Constantinus'a katılmak üzere kaçtı. Fırsatı değerlendiren Galerius, MS 308 yılı sonlarında Danuvius'daki Carnuntum'da eski Augustusları toplantıya çağırdı. Diocletianus, Maximianus'u bir kez daha emekliliğe ayrılmaya ikna etti. Licinius Batı Augustus'u ilan edildi. Constantinus Caesar olarak tanındı. Maxentius'un ise bir gasp olduğu ilan edildi. Fakat yeniden çizilen bu savaş hatlarına göre herhangi bir adım atılmadan önce, siyaseten son derece dengesiz olan Maximianus, Constantinus'u devirmeye yönelik, kötü bir şekilde geri tepen ve intihar etmek zorunda bırakılmasıyla sonuçlanan bir komplo kurarak kendisini yok etti (MS 310). Carnuntum'a rağmen Tetraşi, açık bir biçimde, bir daha toparlanamayacak şekilde dağılmıştı. Ne üzerinde anlaşılırsa anlaşılсын, kimse kimseye güvenmiyordu ve kilit oyuncularından biri olan Maxentius, anlaşmaya dahil edilmemişti bile. Örneğin Constantinus, Batı'nın tamamı üzerinde hak iddia eden Maxentius tarafından tehdit ediliyordu; fakat aynı zamanda Galerius-Licinius blokunun Maxentius karşısında elde edeceği bir zaferin doğrudan kendisine yönelik bir saldırıya yol açmasından da korkuyordu. Tam bu esnada Constantinus çok önemli bir karar verdi: Mutlak otokratik iktidarı elde etmek için neyi var neyi yoksa ortaya koyacaktı.

Üç kanıt parçası böyle bir değişim yaşandığını düşündürür: Maxentius'a yönelik önleyici bir saldırı, Constantinusçu propagandada açık bir değişiklik ve siyasi-dinî bir devrimin başlatılması. Daha önce Licinius ile ittifak halinde olan Constantinus MS 312'de, açıkça ilan ettiği Maxentius'un gaspına son verme niyetiyle İtalya'yı istila etti. Hazırlıksız yakalanan müdafiler, Roma'nın eteklerine çekildiler ve burada, Milvius Köprüsü'nde, tarihin en belirleyici savaşlarından biri yapıldı. Maxentius başlangıçta şehri

savunmayı tasarlamış gibi görünür; fakat yerle bir olan itibarı ve içerideki devrim tehdidi onu ordusunu açık bir savaşa sürüklemeye itti. Ordular Kızıl Kayalar adı verilen, Tiber Nehri'yle tepeler arasındaki savunulabilir bir dar geçitte karşı karşıya geldi. Constantinus ordusunun bir kısmıyla Maxentius'un saldırısını durdurabileceğine karar verdi. Savaş başlayınca Maxentius, Constantinus'un ordusunun geri kalanının arkadan saldırıldığını öğrendi ve şehre doğru çekilirken Milvius Köprüsü'nde büyük bir çarpışma yaşandı. Tuzağa düşse de Maxentius'un ordusu iyi savaştı, fakat sonunda dağıldı ve bunun üzerine, mağlup imparatorun da dahil olduğu binlerce kişi kılıçtan geçirildi ya da nehrin diğer yakasına kaçmaya çalışırken boğuldu. Constantinus tam bir zafer kazanmıştı. O artık Batı Roma İmparatorluğu'nun efendisiydi. Fakat zaferinin arkasında hız ve taktik kurnazlıktan daha fazlası vardı.

Constantinus çoktan Claudius Gothicus'un soyundan geldiğini iddia etmeye başlamıştı. Bu, meşruiyet için tetrarşi öncesi bir iddiaya olanak sağlayan kurgusal bir şecere anlamına geliyordu. Aynı zamanda, artık gözden düşmüş Batı tetrarkı Maximianus'un hamisi olagelmiş Heracles'in yerine, Aurelianus'un gözde ilahı, Zapt Edilemez Güneş, Sol Invictus'un kendi özel koruyucusu olduğunu ilan etti. Constantinus ister gasıp ister meşru olsunlar onların daha yakın tarihli, dolayısıyla aşağı iddialara sahip olduklarını ima ederek, kendisini tüm diğer çağdaşlarından daha yüksek bir yere çıkardığı yeni bir hanedanlık propagandası üretiyordu. Ve daha da fazlası vardı. Zengin bir ideolojik karışımın bileşenlerini ekledikçe, keyifle her tür tutarsızlığı görmezden gelen imparator, Milvius Köprüsü'nde askerlerini kalkanlarının üzerine İsa isminin Yunancasının ilk iki harfi olan *Chi-Rho* desenini çizdirerek savaştırmıştı. Lactantius bunun imparatorun savaştan önce Tanrı'nın kendisine böyle yapmasını emrettiği bir rüya nedeniyle gerçekleştiğini anlatır. Eusebius ise, Constantinus'un gökyüzünü süsleyen ışıktan bir haçtan ilham aldığını aktarır. Muhtemelen gerçekten de bir tür ihtida deneyimi yaşamıştı. Kuşkusuz özellikle de daha önce ihtida etmiş olan annesi Helena'dan gelen güçlü Hristiyan etkisi altındaydı. Kendisine MS 324 yılında en yüksek dünyevi iktidarı getiren bir dizi dikkat çekici zaferle cesaretlenen Hristiyanlığı, elbette daha sonra açık, tutarlı ve adanmış bir hal alacaktı.

Fakat kişisel bağlılığı ne olmuş olursa olsun, Constantinus'un kararını mümkün kılan şey Kilise'nin 4. yüzyıl başlarında kazandığı güçtü. Bunun önemi ne kadar vurgulansa azdır. Milvius Köprüsü Savaşı tarihin en önemli dönüm noktalarından biriydi. Büyük bir siyasi liderin Hristiyan olarak kazandığı ilk zaferdi ve Constantinus'a imparatorluğun tamamı üzerinde hâkimiyet kurma yolunu açtığı için, doğrudan Kilise'nin Avru-

pa'daki nihai zaferinin de taşlarını döşedi. MS 313'te Constantinus, imparatorluk çapında dinî hoşgörü bahşeden ve böylece Hristiyanlığı yasal hale getirip, bundan sonra sarayın, ordunun ve bürokrasinin dini olarak hızla gelişmesini sağlayan meşhur Milano Fermanı'nı yayınladı. 4. yüzyılın sonuna gelindiğinde imparatorlar eski dine karşı kapsamlı bir saldırı başlatmış, pagan tapınaklarının arazilerini, hazinelerini ve mabetlerini, bunun karşılığında devlet otoritesine sadakatin ve hizmetin kutsal görevler olduğunu vaaz eden Hristiyan Kilisesi'ne devretmişti.

Kilise ve Devlet arasındaki bu ittifak, tabii ki ortaçağ Avrupa'sının belirleyici bir özelliği idi. Bu nedenle şu soruyu sormak önemlidir: Constantinus'un din devriminin arkasında ne yatıyordu?

Hristiyanlık MS 50'lerde Doğu Roma'daki şehirlerin sinagog ve halka açık oditoryumlarında vaaz veren gezgin bir mistik tarafından kurulmuştu. Helenleşmiş bir Yahudi olan bu kişi, o dönem Yunanca konuşan dünyada yaygın olan kurtarıcı ilahlarla ve ahiret yaşamıyla ilgili fikirleri, İsa Mesih isimli Yahudi bir köy kâhiniyle ilgili, önce sözel olarak iletilen fakat tedricen yazılı bir biçim de alan bir dizi hikâyeye aktarmıştı. Onu tanıdığımız ismiyle Aziz Paulus, İsa'nın insan biçiminde bir tanrı olduğuna ilişkin şaşırtıcı keşfin sahibiydi. O sadece herhangi bir Yahudinin metoforik olarak betimleyeceği gibi "Tanrı'nın bir oğlu" değil, kelimenin gerçek manasıyla "Tanrı'nın Oğlu" idi. İsa'nın görevi Roma emperyalizmine ve Yahudi işbirlikçilerine karşı Yahudilerin ulusal mücadelesine liderlik yapmak değildi. Krallığı bu dünyada olmadığından, ölümden sonra yeniden dirilişi ve ebedi yaşamı garanti edecek bir kurtuluş yolunda insanlığa rehberlik ederek onların dinlerini değiştirmek ve ruhlarını kurtarmaktı. MS 70'te Yahudi ulusal devrimci hareketinin yenilgisi ve yıkımı –Yahudi Hristiyan mezhebinin de buna dahil olduğunu varsaymalıyız– Paulusçu "Katolik" Hristiyanlığın ilerlemesi için yolu temizlemişti. Kökleri Yahudilerin yanı sıra Centillerin de ihtida ettiği Doğu'nun şehirlerinde yatan bu din, Palaestina'daki soykırımının ardından hayatta kalmıştı. Dahası Paulus, İsa'yı ulusal kimliğinden arındırıp ruhanileştirerek, fiilen Hristiyanlığın Yahudilikte yatan köklerini kopardı ve onu Palaestina'daki zulme karşı mücadeleyi konu edinen ulusal bir dinden, kişisel kurtuluşu amaçlayan evrensel bir dine dönüştürdü. Böylece Hristiyanlık, Yahudilerin yenilgisinin ardından ortaya çıkan yıkıcı hayal kırıklığıyla başa çıkmayı sağlayan ideolojik bir donanıma sahip olmuştu. Buna rağmen uzun bir süre boyunca, esasen yoksulların, özellikle de kentli yoksulların dini olarak kaldı. Erken Hristiyanlığın temel bir akidesi –pek çok pagan dininin aksine– herkesin Tanrı önünde eşit olduğu, dünyada sahip olunan şeylerin bir öneminin olmadığı, rütbe ve mülkiyet farklılıklarının öte dünyada

tanınmayacağıydı. Erken Kilise eşitlikçi bir ruhu korumuştı. Kölelere ve sıradan insanlara, sınıf baskılarıyla yozlaşmış bir dünyada teselli sunuyordu. Bu nedenle otoriteler tarafından kuşkuyla karşılanmış ve periyodik olarak takibatlara hedef olmuştı.

MS 298-313 Büyük Takibatı, sadece pek çok benzerinin sonuncusuydu. Büyük Takibatı pagan rahiplerin MS 298 yılında Diocletianus ve Galerius'un da katıldığı bir ritüel sırasında doğru çıkmayan kehanetler nedeniyle dinsiz kişilerin mevcudiyetini suçlamaları tetiklemişti. Diocletianus bütün kamu görevlilerinin pagan tanrılarına kurban vermesini (Hıristiyanlar tarafından küfür addediliyordu) emretti, aksi takdirde kırbaçlanma ve görevlerinden azledilmeyle cezalandırılacaklardı. Fakat MS 303 yılında kadar geniş kapsamlı bir pogrom başlatılmadı. Kutsal metinlerin tüm kopyalarının yakılmasını, kiliselerin dağıtılmasını, Hıristiyan toplantılarının yasaklanmasını ve tüm Hıristiyanların rütbe-lerinin ve yasal haklarının iptal edilmesini emreden imparatorluk fermanları asıldı. Bu fermanlar gerici yerel memurlara ve kentli yığınlara yeşil ışık yaktı. Doğu başkenti Nicomedia'da yerel kilise yıkıldı, piskopos idam edildi ve imparatorluk hanesindeki Hıristiyanlar temizlendi. Eusebius Palaestina'daki dioecesisler bölgesinde verilen şehitlere ilişkin kesin bir kayıt tutmuştu: İlk fermanın sonra bir idam; üçüncü fermanın sonra iki, dördüncüden sonra bir; ve altı genç adam kendilerinin de Hıristiyan olduklarını bağırarak ortaya çıktıklarında sekiz idam daha. Sonuçta, otoriteler fermanları kuvvet kullanarak uygulamaya kalkıştıklarında, bazı Hıristiyanlar dinlerini bıraktılar, kutsal metinleri teslim ettiler ve kurban kestiler; pek çoğuysa bunu reddederek hapsedildi, bazen işkence gördü, nadiren de idam edildi. Kilise'ye gösteriş yapacağı bir şehitler listesi bırakıldı. Fırtına sırasında pek çok iyi gün dostu –Hıristiyanlar arasında derin bölünmeler miras bırakarak– kaçsa da Kilise'nin cüretkâr olduğu görüldü. Büyük Takibat Diocletianus'un başarısızlıklarından bir diğeri idi.

Geniş kapsamlı, imparatorluk çapında yukarıdan aşağıya örgütlenen takibatlara ender rastlanıyordu. Diocletianus'un ki, sivil toplumun bütün kesimlerine saldıran reformlar dayatmaya kalkışan devletin içinde bulunduğu güvensizliğin bir göstergesi olabilir. Takibat içeride bir düşman ve caydırıcı bir cadı atmosferi ortamı yaratmıştı. Olası sonuçları çeşitliydi: Öfkeli tanrıları yatıştırarak bir kargaşa döneminde halktaki gerilimi hafifletmek; günah keçileri bulmak, sapkınlıkları cezalandırmak, tekdüzeliği ve sadakati cesaretlendirmek; ve en çok da fiilen sadık olmayanları açığa çıkartıp potansiyel sadakatsizleri yıldırma. Hıristiyanların gerçek bir tehdit oluşturmuş olması ihtimal dahilinde gözük-

memektedir. Hristiyan pasifizmi yalnızca son zamanlarda askerlik görevine karşı bir engel oluşturmaya başlamıştı ve Kilise hiyerarşisi kuşkusuz yıkıcı siyasi emellere sahip değildi, sadece kendisini korumakla ve işgal ettiği toplumsal alanı genişletmekle ilgileniyordu. Tabii ki, Kilise geniş, iyi örgütlenmiş, imparatorluk çapına yayılmış bir kurumdu. Piskoposları eyalet başkentlerinde düzenli olarak buluşuyor ve metropolit piskoposlar büyük şehirlerde güçlü figürler, Roma, Kartaca, Antiochia, ve İskenderiye gibi yerlerde on binlerce Hristiyanın fiili liderleri olarak ortaya çıkıyorlardı. Fakat eğer Kilise bir bakıma “devlet içinde bir devlet” idiyse, bunun Roma siyasi yapısının birliğini, sadakatini ve siyasi iradesini zayıflatması şart değildi. Aslında Kilise, potansiyel bir müttefikti ve ironik olarak Büyük Takibat'ın ardından öncesine kıyasla daha fazla böyle olmuştu. Kilise gücünü ortaya koymuştu. Doğrudan devlet saldırısıyla yıkılmayacağını göstermişti. Yerel otoritelerin itidalinin, Hristiyan cemaatlerinin direnişinin ve şehirlerde Hristiyanlık karşıtı pogromlara rastlanmamasının açığa çıkardığı şey, merkezî hükümetin zayıf, Kilise'ninse güçlü olduğuydu. Takibatı düzenleyenler, karşılarında bizatihi askerî-bürokratik kompleksin bazı kesimlerinin de yer aldığı güçlü bir kamuoyu bulmuşlardı.

Pazarlık gücü artan Kilise artık devletle bir anlaşma yapmaya hazırdı. Açık bir biçimde Roma İmparatorluğu'ndaki en büyük ideolojik aygıtı ve devletin onun işbirliği olmaksızın etkin bir şekilde işlemesini beklemek gerçekçi değildi. Öte yandan, eğer devlet Kilise'nin hamisi haline gelirse, vaiz ve taraftarlardan oluşan büyük bir ağ, dünyevi otoritenin destekçilerine dönüştürülebilirdi. Genele bakıldığında bir azınlık olsalar da Hristiyanlar, stratejik olarak her zaman antik dünyanın iktidar merkezleri olagelmış şehirlerde toplanmışlardı. Teolojilerinin evrensel çağrıyla tektanrıci tahammülsüzlüğü belirgin bir biçimde bir araya getirmesi, Hristiyan imparatorların pagan gasıpları Tanrı'nın düşmanları olarak şeytanlaştırmalarına izin veriyor ve Geç Roma devletlerinin merkezileştirme hedefleriyle bağdaşıyordu. Dahası, Hristiyanlığın ilahi hiyerarşi tasavvuru, dünyadaki emperyal düzeni yansıtıyor ve böylece onu meşrulaştırıyordu. Milvius Köprüsü'nü takip eden birkaç on yıl içinde, Kilise bin yıldan uzun bir süre boyunca varlığını sürdüreceği şeye, yani Avrupa'nın ortaçağ devletlerinin temel ideoloji aygıtına dönüşmüştü:

Bununla birlikte Constantinus tarafından MS 312'de kucak açılan Kilise, kusurlu bir araçtı. Büyük Takibat'ın darbesi her zaman teolojik hiziplere bölünmüş olan Kilise'deki çatlakları yarıklara dönüştürmüştü. Kuzey Afrika Kilisesi'nin “Katolik” ılımlıları dinden dönenleri –kutsal metinleri yakılmak üzere teslim etmiş olanları (bu nedenle *traditores* adı-

nı almışlardı)– yeniden kabul etmek istiyordu. “Donatiusçu” radikallerse buna yanaşmıyordu. Katolik parti hükümetten, kentli seçkinlerden ve büyük toprak sahiplerinden oluşuyordu. Donatiusçularsa köy rahiplerinden ve kırsal kesimde yaşayan yoksullardan oluşan bir gruptu. Donatiusçuların sol kanadı toprak beylerine ve tefecilere saldıran militan grupları da içeriyordu. Rakip kiliseler arasındaki ihtilaf Kartaca’daki boş metropolitlik koltuğuna kimin seçileceğiyle ilgili sert bir çekişmenin sonucunda patlak verdi. İmparator aracılık yapması için davet edildi. Constatinus’un fazla şansı yoktu. İmparatorluğun savunulması için çalışacak güçlü, birleşik, muhafazakâr bir Kilise tasavvuru hayata geçirilecekse, ortodoksi ve itaat kabul ettirilmeliydi; aksi takdirde Kilise bir müttefik olmaktan ziyade imparatorluğun içeriden çökertilmesi için bir araca dönüşebilirdi. Bundan sonra, kilise konsilleri, genellikle şahsen imparatorun başkanlığında, bölünmeyi engellemek amacıyla düzenli olarak toplanmaya başladı. MS 313 yılında toplanan ilk Roma Konsili, Donatiusçuların aleyhinde karar verdi. İkincisi, MS 314 tarihli 33 piskoposun katıldığı Arles Konsili, bu kararı onayladı. Bu pek bir işe yaramadı: Donatiusçu ajitasyon devam etti, Kartaca’da bir ayaklanma çıktı ve MS 321 yılında kilise konsillerinin otoritesi devlet baskısıyla takviye edildi. Kilise ve Devlet, ilk kez “sapkınların” takip edilmesi için ittifak yaptılar. Donatiusçuluk arkasında ikinci bir şehitler galerisi bıraktı. Kuzey Afrika Kilisesi’ndeki çatlak derinleşti.

Bunun aksine imparator paganlığa karşı mücadelede daha dikkat çekici başarılar elde etti. MS 312 seferi Batı’yı Constantinus’a ve Kilise’ye teslim etmişti. MS 324 seferiyse Doğu’yu Kilise’ye sundu. Licinius ile ilişkileri giderek bozulmuştu. MS 316’da Balkanlar’da kısa süreli çatışmalar yaşanmıştı. Constantinus sözde mevkidaşının onayı olmadan konsül atamaları yapmıştı. Licinius topraklarındaki Hristiyanlara takibat düzenlemeyi sürdürüyordu. Constantinus kendisini geniş kapsamlı bir istilaya girişmeye hazır hissettiğinde, Batılı piskoposlar onu kutsamak için toplandılar. İmparatora taşınabilir bir şapel olarak hizmet etmesi için özel bir sefer çadırı tedarik edildi ve ordu 50 mızraklı adamın koruduğu, *Chi-Ro* ile süslenmiş kutsal bir imparatorluk sancağı olan Labarum’u taşıyarak yola çıktı. Bunun aksine Licinius, eski pagan tanrıalarının totemleri altında savaşmayı seçti.

Fakat tanrıların Licinius’a pek faydası dokunmadı. MS 312 seferi gibi, MS 324 seferi de Constantinus’un başlattığı bir yıldırım harekâtıydı. Bir dizi zafer Constantius’un ordusuna Balkanlar’ın kontrolünü kazandırdı ve hemen ardından adamlarını deniz yoluyla Asia Minor’a taşıması üzerine Licinius barış talebinde bulundu. Teslim olması kabul edilse de, muzaffer imparatorun emriyle derhal öldürüldü. İlk Hristiyan imparator Cons-

tantinus bütün Roma dünyasının efendisi olmuştu. Siyasi otorite yeniden tek hâkim bir askerî diktatörün eline geçmişti. İmparatorluk yeniden birleşmiş bir savaş ekonomisine dönüşmüştü. Diocletianus'un reforma tabi tuttuğu askerî-bürokratik kompleks sivil topluma hâkimdi. Paganizm Constantinus'un Kilisesinin gölgesinde solup gitmişti. Geç Roma karşı devrimi tamamlanmıştı.

Fakat parıldayan her şey altın değildi. Asker-imparatorların –Gallienus, Aurelianus, Probus, Diocletianus, Constantinus– reformları imparatorluğa zaman kazandırmıştı. Fakat bunların büyük oranda tarihten gizlenen ve kuşkusuz uzun bir süre ödenmeyen bedelleri ağırdı. Artığın şehirlerden, malikânelerden ve çiftliklerden yukarıya doğru hortumlanması, askerî-bürokratik kompleksin ancak imparatorluğun iktisadi temellerini kemirerek ayakta durmasını sağlıyordu. Emperyal gerilemenin çelişkileri çözülmemişti. Tersine, devlet güçlendikçe, sömürü daha etkili oluyor, sömürü daha etkili oldukça da çürüme hızlanıyordu. Roma İmparatorluğu'nun altı oyuluyordu.

Gerileyen Şehir ve Kır: Constantinus'un Hanesi ile Valentinianus'un Hanesi MS 337-378

Daha önce anlattığımız bir hikâyeyi hatırlayalım. MS 187-188 kışında, eskiçağ kaynaklarının bir “kaçak” ve “haydut” olarak tarif ettiği Maternus isimli bir adam, Commodus'u öldürme ve imparator olarak onun yerine geçme niyetiyle derme çatma bir ordunun başında Roma'ya doğru yola koyulmuştu. “Güvensizlik Gallia ve İspanya'ya öylesine yayılmış” ve o kadar “çok sayıda insan” harekete geçmişti ki, isyanı bastırmak için büyük bir askerî harekât gerekmişti. Maternus ihanete uğradı, yakalandı ve kafası kesildi.

Yaklaşık 20 yıl sonra, MS 206-207'de, Bulla ya da Felix isimli bir adamın, 600 kadar adamdan oluşan bir çetenin başında İtalya'da dolaştığını duyarız. İki yıl boyunca “imparatorun ve çok sayıda askerin burnunun dibinde İtalya'yı yağmalamaya devam etti”. Roma yetkililerine, “Eğer haydut haline gelmelerini istemiyorsanız kölelerinizi besleyin,” diyen bir mesaj gönderdiği rivayet edilir. Ve sonra, yakalanmasının ardından, yine rivayete göre Romalı sorgu yargıcı Paretoria Praefectusu Papinianus'un, “Neden bir haydut oldun?” diye sorması üzerine, “Sen neden bir praefectus oldun?” diye cevap vermişti.

Haydutluğa yapılan dağınık atıflar, anarşiye dair eskiçağ kaynaklarının tuzu biberidir. Philippus Arabs (MS 244-249) birliklerini, “hırsız ve

korsanlara” karşı savunmak için İtalya’ya konuşlandırmıştı. Probus (MS 276-282), kanun kaçağı köylülerden oluşan ordusuyla, Roma yetkililerini güney Türkiye’deki Likya (Lycia) ve Pamfilya (Pamphylia) kırsalının büyük bir kısmından temizleyen Lydius isimli bir haydut reisine karşı sefer düzenlemişti. Öyle gözüküyor ki, dağlık toprakları buranın hemen doğusunda uzanan Isaurialılar da kontrol edilemiyordu. Eskiçağ kaynakları Isaurialıları haydut, korsan ve asiliği alışkanlık haline getirmiş kişiler diye kötüleyerek, yüzyıllar boyunca onlara karşı yapılan sayısız seferden söz eder. MS 284-285’te Diocletianus, *bagaudae* adıyla bilinen asilerin bastırılmasını emretmişti. Bu eskiçağ kaynaklarında *bagaudae*’a yapılan çok sayıda atıftan ilkidir. MS 3. yüzyıl sonlarıyla 5. yüzyıl ortaları arasında Gallia, İspanya ve muhtemelen Britannia’da bir dizi isyan başlatmışlardı. Özel olarak isimleri geçmediğinde bile, zaman zaman aslında onlardan söz edildiğini varsayabiliriz. Örneğin MS 4. yüzyıl için en önemli tarihsel kaynağımız olan Ammianus Marcellinus, gizemli bir şekilde, Valentinianus’un hükümdarlığının ilk yıllarında (MS 364-375), “Gallia’nın çeşitli yerlerinde yapılan çok sayıda savaş”tan bahseder; fakat bunların German kabileleriyle yapılan savaşlara kıyasla “aktarmaya daha az değer” olduğu görüşündedir: “Onlar betimlemek gereksizdir, çünkü hem kayda değer sonuçları olmamıştır hem de bir tarihi bayağı ayrıntılarla uzatmak yakışık almaz.”⁸ Kuşkusuz burada, *bagaudae* bir gerilla savaşı yürütmektedir: Ammianus gibi aristokrat bir subayın ve askerî tarihçinin canını sıkması ve onu tiksindirmesi muhtemel bir şeydir bu.

Daha sonra, 5. yüzyılda *bagaudae*’a yapılan atıflar daha sıklaşmaya ve açık hale gelmeye başlar. MS 407-417, 435-437, 442 ve muhtemelen 448 yıllarında Gallia’da; 441, 443, 449, 454 ve 456 yıllarında İspanya’da ve muhtemelen 408’de Britannia’da ayaklanmalar kaydedilmiştir. Bu atıflar imparatorluk birliklerinin müdahale etmesini –ve bu nedenle tarihçilerin dikkat çekmesini– gerektirecek kadar ciddi isyanların söz konusu olduğunu akla getirir. Bundan çıkarılabilecek bir başka sonuç da 5. yüzyıl boyunca Batı Roma İmparatorluğu’nun kırsal bölgelerinin büyük bir kısmında eşkıyalığın yaygın ve kalıcı olduğudur. Eric Hobsbawm kırsal “toplumsal eşkıyalığın” aslında, toprağı ekip biçenlerin toprak beyleri ve hükümetler tarafından sömürüldüğü kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda işlerin olağan akışının bir parçası olduğunu ileri sürmüştür. Eşkıyalık genellikle insanı rahatsız eden bir vızıltı olarak mevcuttur, zira eşkıyalar nadiren kırsal kesim nüfusunun binde birinden daha yüksek bir sayıya ulaşırlar ve tipik bir çetenin uzak bir yerde saklanan ve büyük malikânelerden, vergi tahsildarlarından ve zengin seyyahlardan beslenen en fazla 10 ya da 20 üyesi olur. Büyük oranda kaçan köle ve serflerden, asker ve kanun kaçak-

larından ve artık topraklarından geçinemeyen yoksullaşmış çiftçilerden oluşan kırsal alt sınıftan gelen eşkıyalar, yine de köylü toplumunun bir parçası olmaya devam eder ve bir ölçüde koruma ve destek de görürler; hatta zaman zaman yoksulların savunucuları olarak kahramanlaştırılırlar. Böylece, kırsal kesimdeki şartlar hatırı sayılır ölçüde kötüleşir ve aynı esnada devletin baskı gücü de zayıflarsa toplumsal eşkıyalık bir köylü isyanına dönüşebilir.

Bulla'nın kayda geçen iki ifadesi de radikal bir bilinci yansıtmaktadır. *Bagaudae*'a yapılan nadir atıflar da aynı şeyi gösterir. Senatör ve şair Rutilius Namatianus, akrabası Exuperantius'un MS 417 yılında Gallia'daki *bagaudae* isyanını bastırırken “yasaları yeniden uygulamaya koyduğunu, özgürlüğü geri getirdiğini ve Brittones kendi hizmetçilerinin köleleri olmalarına izin vermediğini” kaydeder. Dünya altüst olmuş gibi gözükmektedir. Elbette yeniden tesis edilmesi gereken gerçek yasa ve özgürlükler değil, sadece hâkim sınıfın yasa ve özgürlükleriydi. Bu kadarı başka bir kaynakta da açık bir şekilde görülebilir. Aynı dönemde adı bilinmeyen bir yazar tarafından kaleme alınmış bir komedi, Liger [Loire] kıyısındaki yaşamla ilgili şakalar yapar. Burada insanlar halkın yasalarına göre yaşar, köylüler konuşmalar yapar, ölüm cezaları bir meşe ağacının altında duyurulur ve kemiklere kaydedilir ve “her şey mümkündür”: Görünen o ki bu hiciv, yasa ve özgürlüklerin değil toprak beylerinin, vergi tahsildarlarının ve polislin olmadığı bir dünya için yazılmıştı.

Benzer bir ruh Roma Kuzey Afrika'sı'nın kırsal kesimlerinde de yaygındı. Burada yoksul köylülerden oluşan ve etrafta gezen çeteler, Donatiusçu kilisenin basit kırsal dindarlığından ilham alıyordu. Toplandıkları şehit türbelerine atfen *circumcelliones* adıyla bilinen bu çeteler kendi cemaat örgütlenmelerine, kolektif ritüellerine ve ayrıksı kıyafet tarzlarına sahipti. Pek çoğu şehit olmak peşindeydi. Aziz Augustinus gibi amansız bir düşmanları bile, “Hırsızlar gibi yaşadılar fakat *circumcelliones* olarak öldüler ve şehit olarak onurlandılar,” diyerek haklarını teslim ediyordu.¹⁰ Bazen dinî şevkten deliye dönen bütün bir grup bir uçurumdan atlayarak ya da kendilerini ateşe vererek toplu şekilde intihar edebiliyordu. Diğerleriye villa ve kiliseleri yağmıyordu. Bazıları borç tahsildarlarına karşı kolektif direniş örgütlüyordu. Bir kaynak *circumcelliones* çetelerinin zengin kişileri arabalarından indirdiklerini ve yerlerine kölelerini oturturken onları arkadan gelmek zorunda bıraktıklarını kaydeder. Eskiçağ yazarlarının bildirdiği toplumsal ve dinî radikalizmin bu bileşimi *circumcelliones*'in ortaçağların binyılcı mezheplerinin öncüsü oldukları izlenimini verir.

Eğer kırsal eşkıyalık ve isyan Geç Roma İmparatorluğu'nda gerçekten de gözüktüğü kadar yaygın idiyse, bunun nedenlerini bulmak pek güç ol-

masa gerek. MS 238 yılında Trakya'daki Scaptopara köylüleri imparatora, yakınlarıdaki yıllık festivale katılmaya gelen askerlerin ve memurların düzenli olarak para vermeden konaklayacak yer ve erzak talep ettiklerinden şikâyet eden bir arzuhal gönderirler. Yükler o kadar ağırdı ki pek çok köylü atalarına ait çiftlikleri terk etmiş ve arazilerini boş bırakmıştı. Daha önceki şikâyetler, eyalet valisinin köylülerin rahat bırakılmasını emreden bir kararname yayımlamasına neden olmuştu. Fakat bu sadece geçici bir rahatlama sağlamış ve kısa süre sonra durum her zamanki kadar kötüleşmişti. Bunda şaşılacak bir şey yoktu: Askerlere ve memurlara önyak olan efendileriydi. İki çağdaş tarihçi, Cassius Dio ve Herodianus, askerî monarşinin mali acımasızlığını ve bunun sonuçlarını betimlerler: Caracalla'nın (MS 211-217) "Dünyada benim dışımda kimsenin parası olmamalı," diye haykırdığını yazar Dio, "böylece onu askerlere verebileyim." Daha sonra, aşırı harcamalar nedeniyle annesinin kınamaları karşısında, kılıcını çıkararak "Merak etme anne, buna sahip olduğumuz sürece para sıkıntısı çekmeyiz," der.¹¹ Herodianus ise Maximinus Thrax'ın (MS 235-238) verdiği zararları bir barbar istilasıyla kıyaslar: "Maximinus, soylu hanelerinin pek çoğunu sefalete sürükledikten sonra ... kamu hazinelerine el atmaya başladı. Halka ait ne kadar para varsa -tahıl tedariginde veya halka dağıtılmak için toplanan ya da gösteri ve festivaller için bir kenara koyulan kaynaklara- el koydu. Tapınaklardaki adakları, tanrı heykellerini, kahramanlara verilen madalyaları, halka ait olan her tür güzelliği ya da bir şehrin süslerini ve paraya dönüştürülebilecek malzemeleri, hepsini eritti."¹² Dio ve Herodianus özellikle aristokratlara ait malikânelerin yağmalanmasına hayıflanırlar, fakat kendi sınıflarının mülkiyet haklarını savunurken, aslında herkesin yaşadığı sömürüye ışık tutarlar. Bununla birlikte günümüze ulaşan Roma yasa derlemeleri daha da bilgilendiricidir.

Theodosius'un *Codex*'i (MS 438'de Doğu'da yayımlanmıştır) önceki 40 yıl içinde çıkarılan yasalara dair epey kapsamlı, Constantinus döneminde sonra çıkarılan yasalara dairse daha eksikli bir kayıttır. Iustinianus'un *Codex*'i (MS 529) ve Iustinianus'un *Digestası* (MS 533) ise eskimiş yasaları eleyerek, hâlâ yürürlükte olanlarıysa tadil ederek, kısaltarak ve yeniden sıraya koyarak bir önceki *codexin* yerini almıştır; böylece Theodosius'un *Codex*'i gibi bunlar da tarihleri MS 4. yüzyılın başlarına kadar giden pek çok yasayı muhafaza etmiştir. *Codexler* resmî politikalar, idareye ilişkin ayrıntılar, toplumsal yapı ile şehir ve kırlardaki günlük yaşam açısından temel kaynaklardır. Pek çok köylünün *coloni* haline geldiğini bu *codexler* sayesinde öğreniriz: Şartlar ve koşullar mekândan mekâna değişse de, öyle gözüküyor ki bu onların serf, yani belirli bir arazide hizmet etmek zorunda bırakılmış kişiler oldukları anlamına gelir. Devlet için bu, vergi

ve angaryanın daha kolay elde edilebilmesi gibi bir avantaja sahipti. Toprak beylerininse, kiracıların temel çözüm araçlarını –başka bir yerde daha iyi bir kiracılık aramak– ellerinden almalarını ve böylece sömürü oranını artırmalarını sağlıyordu. Fakat yasa serflüğün arttığını kaydederek, Geç Roma kırsal kesiminde baskının da arttığını ima ediyorsa, aynı zamanda *agri deserti*'ye yaptığı sık atıflarla, bunun ölümcül sonuçlarından biri hakkında da bizi uyarmaktadır. *Agri deserti* “terkedilmiş topraklar” anlamına gelir: Bunlar bir zamanlar tarım açısından kârlı olan, ancak artık vergi, rant, borç ve angarya nedeniyle işlenmeye devam edilemeyecek kadar yükün altına giren topraklardı. Geç Roma İmparatorluğu konusunda çalışan en büyük tarihçi, A. H. M. Jones, toprağın en fakir yaklaşık yüzde 20'lik kısmının kullanımdan çıktığını tahmin eder. Bazı toprakların tarımsal emek sıkıntısı ya da bazı bölgelerde güvensizlik nedeniyle terk edilmiş olmaları mümkün olsa da, bunun esas nedeninin marjinal toprağın net getirisini sıfırlayacak kadar yüksek ve giderek artan vergi oranları olduğunu ileri sürer. Arkeoloji de Geç İmparatorluk döneminde, bazı yerlerde 2. yüzyıl gibi erken bir tarihte başlayan, 3. yüzyılda yaygınlaşan, 4. yüzyıl boyunca ağırlaşan ve 5. yüzyılda bütün bölgeleri perişan eden, alttan alta işleyen tarımsal bunalım fikrini destekler.

İmparatorluğun çoğu bölgesine ilişkin kanıtlar, anekdot ve izlenimlerden gelir, fakat Roma Britannia'sı ile ilgili olanlar kazılardan elde edilen verile dair sistematik incelemelere dayanmaktadır. 78 Roma-Britannia köyünden oluşan bir örneklem, yerleşimlerde MS 325 civarında doruğa ulaşan istikrarlı bir yükseliş yaşandığını gösterir. Bu yıllar, pek çok yerin genişleyerek, sütunlu bahçelere açılan yemek odalarının, yatak odalarının ve banyoların bulunduğu büyük kır evlerine dönüştüğü, Britannia'daki villa uygarlığının gerçek “altın çağı”dır. Fakat bunun ardından bir gerileme başlar: Bazı villalar MS 350 gibi erken bir tarihte terk edilmiştir. Bu sayı 375'e gelindiğinde daha da artar ve yüzyılın sonunda villaların üçte ikisinden fazlası boşalmıştır. Aslında MS 400 civarında villa bölgelerindeki bütün inşaatlar durmuş ve yaklaşık on yıl içinde elit yerleşimleri tamamen sona ermiştir. “Yerleşimin sürekliliğine” ilişkin arada sırada dile getirilen iddiaların temelsiz olduğu ortaya çıkmıştır: Bir avuç kazı yerinde eski kır evlerinin işleyen çiftliklere çevrildiğine ilişkin kanıtlar vardır; bütün bir Britannia arkeolojik kaydı içinde MS 425'e kadar bir villada elit yerleşiminin var olduğunun gösterilebileceği tek bir kazı alanı bile yoktur.

Gerileme Roma-Britannia köylülüğünün yaşadığı köy, mezra ve çiftliklerde de gözlenebilmektedir. Ülke çapında rastgele dağılmış 177 kazı alanına dair bir inceleme MS 2. yüzyıldaki zirveyle 4. yüzyıl sonları arasında,

yerleşimlerin yaklaşık yüzde 37'sinin terk edildiğini gösterir. Severn Vadisi ve Galler Bataklikları bölgesindeki 317 kazı alanına ilişkin daha ayrıntılı bir araştırmaysa, benzer bir dönemde yüzde 27'lik bir düşüş yaşandığını göstermiştir. Dahası MS 400'den kısa bir süre sonra, neredeyse tüm Roma-Britannia kırsal yerleşimleri terk edilmiş gibi gözükmemektedir; takip eden on yıllar içinde arkeolojik kayıtlarda yeni bir kırsal yerleşim örüntüsü ancak tedrici bir biçimde ortaya çıkar. Tüm bu kanıtlar, –artan köylü direnişi, sömürüyle ilgili şikâyetler, *agri deserti*'ye yapılan atıflar, villaların sonu ve yerel kırsal yerleşimlerin terk edilmesi– Geç Roma İmparatorluğu'nda genel ve istikrarlı bir tarımsal bunalım yaşandığı izlenimini doğrular.

O halde, decurionluğun da kriz içinde olmasında şaşılacak bir şey yoktur. *Codex*ler yerel şehir konseylerinde görev yapmayı zorunlu hale getiren ve bu görevi yapmayanlara sert yaptırımlar öngören bir dizi kararname içerir. Geleneksel olarak –düzenli sayımlarda yasal olarak arazi gelirine ve belirli bir asgari değerde mülke sahip kişiler olarak tanımlanan– eşraf, yerel konseylerde gönüllü olarak görev yapar, ekseriyetle seçimle gelinen makamlar için enerjik bir biçimde rekabet eder ve kamusal hayır işlerinde öne çıkmaya çalışırdı. MS 2. yüzyılın taşra şehirleri, bazilikaları, tapınakları, hamamları ve güzel evleriyle bu sınıfın şehirperverliğini gösteren anıtlardı. Fakat askerî monarşinin sivil toplumun sırtından geçinmeye başlaması; vergilerin, müsaderelerin ve angaryanın daha ağır bir yük haline gelmesi ve bunun sonucunda öfke ve direnişin tırmanmasıyla birlikte, kamu hizmeti onurdan ziyade bir yüke dönüşmeye başladı. Pek çok insan siyaset, idare ve hukuktan kaçarak kabuğuna çekilip arazilerini yönettikleri ve villalarını güzelleştirdikleri kırsal kesime döndü. Devlet orada da peşlerini bırakmadı ve görevlerine geri dönmelerini talep etti. Bazıları orduya, bürokrasiye ya da ruhban sınıfına katılarak görevden kaçma yolunu seçtiklerinde karşılarında yasayı buldular: Bu tür kişiler takip edilecek, geri getirilecek ve şehir yönetimiyle ilgili görevlerini yapmaya zorlanacaklardı. Belediyeleri idare etmek üzere merkezden atanan şehir yöneticileri (*curatores*) gönderildi. Önde gelen yerel eşraftan on kişilik kurullar (*decemprimi*) oluşturuldu ve bu kurullara daha kıdemsiz mevkidaşlarını zorlayarak katılımı ve görev almayı sağlama yetkisi verildi. Fakat yukarıdan gönderilen ferman ve emirler gerçekliği değil niyetleri yansıtıyordu. Roma İmparatorluğu'ndaki şehirlere ilişkin arkeolojik çalışmalar, bunların başarısız olduğunu ve şehir yaşamında düzenli bir gerilemenin yaşandığını ileri sürer.

İmparatorluğun her yerinde, MS 3. yüzyılın başlarındaki son bir atılımın ardından şehirlerdeki büyük kamu inşaatları çağı sona erdi. Libya'daki Leptis Magna'da Augustus ve Severus dönemleri arasında dikilmiş iki

düzine büyük kamu binasının kalıntıları bulunacaktı. Bunların arasında akla gelebilecek her tür Roma kamu mimarisi örneği vardı: forumlar, bazilikalar, tapınaklar, hamamlar, tiyatrolar, amfitiyatrolar, arenalar, anıtsal kemerler, halka açık çeşmeler ve alışveriş merkezleri. Kalıntıların arasında, Augustus dönemi tiyatrosu, Hadrianus dönemi halk hamamları ve Septimius Severus döneminde inşa edilmiş imparatorluk forumu, sütunlu sokak ve liman yapıları öne çıkıyordu. Sonra bütün inşaatlar sona erdi. Bunun ardından, MS 250-350 civarında mevcut şehrin büyük bir kısmını (hepsini değil) çevreleyen savunma amaçlı bir sur ve MS. 4. yüzyılın sonlarında bazı pagan tapınaklarının Hristiyan kiliselerine çevrilmesi gibi göze çarpan bazı istisnalar dışında neredeyse hiçbir şey inşa edilmedi. Dahası Leptis tipik bir örnekti. Tadilatlar, kiliseye çevrilen tapınaklar ve savunma yapıları dışında, MS 3. yüzyıl başlarından sonra, şehirlerdeki inşaat faaliyetleri neredeyse sona ermişti. 17 Roma-Britannia şehriden toplanan ve analiz edilen kanıtlar, MS 1. yüzyıl sonlarından 3. yüzyıl başlarına dek şehirlerin büyüdüğünü, MS 75-150 arasında kamu binalarına büyük paralar harcadığını ve bunu MS 150-225 arasında elitlere ait müstakil ev inşaatlarının takip ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte 3. yüzyılın ortaları bir kriz dönemidir ve sivil inşaatlarda gerileme yaşanmış; kaynaklar şehirlerin etrafına sur yapılmasına ayrılmaya başlamıştır. MÖ 4. yüzyılın başlarında bir toparlanma yaşansa da bu sınırlı ve titrek kalmış, 2. yüzyılın patlama koşullarına geri dönülemedi ve MS 400'e gelindiğinde neredeyse tüm inşaatlar durmuştur. Nüfus düzeyleri de inşaatlardaki bu gerilemeyi yansıtmaktadır: 3. yüzyılın başlarında zirveye ulaşmış, bu düzeyi yaklaşık bir yüzyıl boyunca korumuş; fakat sonra dramatik bir düşüş yaşamıştı; MS 350'ye gelindiğinde yaklaşık dörtte birine, MS 375'e gelindiğinde yarısına ve yüzyılın sonunda zirve noktasının yalnızca sekizde birine inmiştir.

Geç Roma devletinin gönülsüz eşrafı yerel konsey salonlarındaki koltuklarına oturtmak için zor kullanma çabalarının ne kadar başarılı olduğunu bilmiyoruz. Bildiğimiz şey bu salonların yer aldığı şehirlerin altyapılarının 3. yüzyılın başlarından itibaren gerilemekte olduğudur. Doğrusu, 4. yüzyıl boyunca, Batı Roma İmparatorluğu'ndaki şehirlerin büyük bir kısmı ayrıksı kent karakteristiklerini yitirdi. Tipik bir biçimde, MS 400 civarında, bir Geç Roma "şehri" genellikle sadece içindeki kamu binalarının büyük bir kısmının harabeye dönüştüğü ve şahsi evlerin çoğunun terk edildiği ya da alt sınıftan "gecekonducuların" eline geçtiği küçük bir iç bölgeyi çevreleyen güçlü surlardan oluşuyordu. Genellikle bir tür idari merkezin, bir ya da iki kilisenin, birkaç büyük ikametgâhın, muhtemelen bir ya da iki büyük atölyenin, küçük bir askerî garnizonun ve zanaatkâr, tüccar ve emekçilerden oluşan sayısı son derece azalmış bir pleb nüfusun

varlığına dair kanıtlar bulunur. Berbat çöp ve lağım yığınları çoğu zaman boş evleri, bahçeleri ve terk edilen bölgelerin arka sokaklarını kaplamıştı. Birkaç yüz kişilik nüfuslar muhtemelen yaygındı.

Şehir ve kırsal krizdeydi. Kent aristokratları nadiren şehre geliyor, artık kamu inşaatlarıyla ilgilenmiyor ve çoğunlukla ikametgâhlarının bakımını sağlamakta başarısız oluyorlardı. Fakat kırsal kesimdeki mülklerinde de sorunlar vardı: Belki ilk başta değil, fakat 4. yüzyılın ortalarından başlayarak kesin bir biçimde, toprak sahipleri arazilerine getirilen yüklerin, getirilerin giderek azalması anlamına geldiğini fark ettiler. Kısa bir süre içinde büyük kırsal evlerini de idame ettirmek çok pahalı olmaya başladı: Freskler döküldü ve yerlerine yenileri yapılmadı; mozaiklerde delikler açıldı ve kötü bir şekilde yamandılar; su kanalları tılandı ve hamamlar kurudu. Ayrıca, köylerde ezici bir sefalet ve can sıkıcı bir öfke hâkimdi. Etraftaki çiftliklerden bazıları harabeye dönmüş, tarlalar otlarla kaplanmıştı; diğerlerini düzeltmek içinse yeterli emek, hayvan, araç gereç ve kaynak yoktu. Pek çok köylü kaçmış, belki başka bir araziye gitmek, belki yaban topraklarda kıt kanaat geçinmek, belki de kanun kaçaklarına katılıp, daha uzak yollardaki yolcuları soymak için ortadan kaybolmuştu. Kısacası Geç Antikite'de üç farklı dünya vardı: Emperyal ekâbirin, imparatorların, generallerin, saray maiyetlerinin ve piskoposların dünyası; taşra eşrafının, harabeye dönüşen şehirlerin, dağılan villaların ve iflas eden malikânelerin dünyası; ve köylülerin, verginin, rantın, borcun, *corvée*'nin ve ölüm kılım sınırında yaşamak için verilen ümitsiz bir mücadelenin dünyası. Bu üç dünya birbiriyle bağlantılıydı ve ekâbir imparatorluğu yönetmek için eşrafa, zenginliğini yaratmak için de köylülere ihtiyaç duyduğundan, 4. yüzyıla gelindiğinde, Roma emperyal gücünün görkemli yapısı, dağılıp giden kumdan temellerin üzerinde durmaya başlamıştı.

Batı Roma İmparatorluğu, sayısız hoşnutsuzluk hiçbir zaman askerî-bürokratik komplekse meydan okuyabilecek bir devrimci güç şeklinde örgütlenemediği için varlığını sürdürebildi. Decruionlar kırlardaki evlerine kaçıp, buralarda atalarına ait araziler çürüdükçe öfke biriktirebilirdi. Fakat bin kadar yerel yönetim bölgesine bölündüklerinden bakış açıları her zaman dar kaldı ve decruionlar hiçbir zaman ulusal bir sınıfa dönüşemediler. Köylüler bir kanun kaçakları çetesine katılmak için bir süreliğine kaçabilir ve hatta nadiren, kitlesel olarak isyan edip icra memurlarını, vergi tahsildarlarını ve celp subaylarını kovabilirlerdi. Fakat onlar da ulusal bir örgütlenmeden yoksundu; kentli bir sınıfın liderliği ya da devrimci bir ideolojinin verdiği ilham gibi bir tür birleştirici katalizör olmadan, çiftlikleriyle, tarlalarıyla, köyleriyle, ebedî mevsim döngüsüyle uğraşmaya devam ettiler. Geç İmparatorluğun sosyoekonomik temeli çürümüşü ve

büyük oranda fark edilmeyen, tarihin bakışlarının ötesinde kalan bu çürümenin etkileri, sadece dolaylı olarak olayların curcunası arasında, hanedan çatışmalarının tekrar ortaya çıkmasında, dinî ihtilaflarda ve kapıları döven barbarların teşkil ettiği giderek artan tehditlerde hissediliyordu.

Constantinus'un Hanesinin dağılmasına yol açan ölümcül çatışmanın altında aşırı genişlemiş imparatorlukta eski bölgecilik sorunu yatıyordu. Constantinus yerel imparatorlara olan ihtiyacı buna eşlik eden gasıp imparatorlar tehlikesi olmadan gidermek için, iktidarı kendi yakın ailesinin mensuplarıyla sınırlamaya çalıştı. Buna rağmen ihtilaf patlak verdi. İmparatorun en büyük ve en yetenekli oğlu Crispus, aniden ve açıklanamaz bir biçimde babası tarafından MS 326'da idam edildi. İmparatorun karısı Fausta da (muhtemelen zinayla suçlanarak) kısa süre sonra onu takip etti. Her ne kadar geriye kalan üç oğlu ile yeğenini MS 337'deki ölümünden önce en yüksek iktidar makamına yükseltmiş olsa da, imparatorluğu dikkatli bir şekilde bu dördü arasında paylaştıran düzenlemesi Constantinus'un oğullarından sadece birini imparator olarak tanıyan ordu tarafından derhal reddedildi. Topraklar yeniden paylaştırıldı: En büyük oğlu Constantinus Britannia, Gallia, İspanya ve Ren sınırını aldı; en genç oğlu Constans ise İtalya, Afrika, Balkanlar ve Danuvius sınırını; Constantius ise Doğu'yu. Fakat kısa süre içinde Constantinus ile Constans arasında iç savaş çıktı ve Constantinus yenilip öldürüldüğünde, Constans kardeşinin topraklarını kendisinininkilere kattı (MS 340). On yıl sonra MS 350'de, Constans kendi kıdemli subaylarından biri olan Magnentius tarafından devrildi, fakat Balkanlar gasıba karşı ayaklandı ve hiç vakit kaybetmeden Doğu'dan saldırıp Magnentius'u yenen ve imparatorluğu kendi mutlak otoritesi altında yeniden birleştiren (MS 353) Constantius'a bağlılığını ilan etti. Son olarak, II. Constantius kendi önde gelen astlarından ikisini, birini MS 354'te diğerini MS 353'te tutuklayıp idam ettirdi. Belki de hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, Constantinus'un oğullarının sonuncusu, yaklaşık yirmi yıllık aralıklı bir iç savaştan paranoya ve acımasızlığına dair hak ettiği bir itibar kazanarak çıkmıştı.

Constantinus Hanesinin imparatorun kendisi dışında hayatta kalan tek önde gelen erkek üyesi şimdi Büyük Constantinus'un MS 337'de ordu tarafından öldürülen üvey kardeşinin oğlu Iulianus'tu. Iulianus genç olması sayesinde kurtulmuştu (o zaman sadece altı yaşındaydı). Sasanilere karşı Doğu'yu savunmakla meşgul olan Constantius, Ren sınırını korumak için bir mevkidaşa ihtiyaç duyuyordu ve şüphe etmeyi sürdürse de büyük oranda kuzenine yaslanmak zorunda kaldı. Iulianus Gallia ve Germania'da MS 355 yılında Caesar (kıdemsiz imparator) ilan edildi. Görevi derin ve yıkıcı barbar akınlarının ardından yaşanan zararları onarmak ve sonra German

Alamanni “haydut devleti”nin gücünü kırmak için saldırıya geçmekti. MS 356’da Strasbourg Savaşı’nda dikkat çekici bir zafer kazandı ve bunun yanı sıra şehir savunmalarını onararak, askerî ikmal üsleri kurarak ve Roma idaresindeki yozlaşmaya karşı önlemler alarak etkili bir idareci olduğunu da gösterdi. Bunlara ilişkin ayrıntılı bir değerlendirmeye sahibiz, çünkü daha önce Iulianus’un subaylarından biri olan tarihçi Ammianus Marcellinus, hayranı olduğu Iulianus’un kariyerini özellikle destansı, öğretici ve çok önemli buluyordu. Iulianus’un başarıları bir yandan üzerinde durduğu zemini sağlamlaştırırken diğer yandan da efendisinin şüphelerini artırdı. II. Constantius, Iulianus’un ordusundan dört birinci sınıf birimin –bir sadakat testi yapmak, potansiyel bir gasıbı zayıflatmak ya da sadece ihtiyaç duyduğu için– kendisine gönderilmesini istediğinde Iulianus buna boyun eğmek istedi (ya da Ammianus’un inanmamızı istediği şey buydu). Fakat Iulianus’un destekçileri talebi reddettiler. Bu kendilerini Constantius’a karşı siyaseten, Germanlara karşıysa askerî olarak zayıflatacaktı. Fakat reddetmek isyan anlamına geliyordu. Böylece, kıt askerî kaynakların nasıl kullanılacağına dair klasik bir ihtilaf, karşılıklı güvensizliğin de körüklemesiyle Constantius ve Iulianus’u iç savaşa sürükledi. MS 260 yılında Iulianus destekçileri tarafından imparator ilan edildi. Constantius onu eşiti olarak kabul etmeyi reddetti ve her iki taraf da savaşa hazırlandı. Silahlı çatışmayı engelleyen şey sadece, Constantius’un ertesi yılki ölümü oldu. Sonuçta, Iulianus’un tahta çıkışı barış içinde gerçekleşti.

Iulianus’un kısa hükümdarlığına Constantinus’un kurduğu düzene karşı talihsiz bir tepki eşlik etti. Constantinus’un oğulları, pagan kurban ayinlerini yasaklayarak, tapınakları kapatarak, ruhbana vergi muafiyeti tanıyarak, kilise inşaatlarını finanse ederek bir Hıristiyanlaştırma politikası takip etmişlerdi. Yine babaları gibi, birlik sağlamak adına sık sık Kilise işlerine karışmışlardı. İdealleri aynı mesajı vaaz eden tek bir Kilise yaratmaktı. Korktukları şey bölünmüş bir Kilise’nin siyasi muhalefet için bir araca dönüşmesiydi. Fakat bölünme Erken Kilise’nin daimi bir özelliği idi. Zaman zaman, özellikle de Kuzey Afrika’daki Donatiusçular arasında, mezhepsel hizipler halktaki hoşnutsuzlukların dile getirilmesini sağlıyor ve sınıf savaşına dönüşme tehdidi oluştuyordu. Kilise içindeki bölünme de çoğunlukla hâkim sınıf içindeki rekabetleri yansıtıyordu. Ariusçularla Katolikler arasında Doğu’da çıkan, garip bir biçimde anlaşılması güç, fakat yine de zorlu teolojik ihtilaf örneğinde kuşkusuz durum buydu. Tartışma Baba Tanrı ile Oğul Tanrı arasındaki ilişki ve Oğulun Babayla aynı önceliğe ve öze sahip olup olmadığı etrafında dönüyordu. Rahip Arius, Baba Tanrı’nın önce geldiğini ileri sürmüştü. Piskoposu İskenderiyeli Alexander, bunu reddetmişti. Constantinus MS 325 yılında toplanan

Nicaea Konsili'nde sorunu çözmeye çalıştı. 250-300 civarında piskoposun katıldığı konsilde, makul bir çoğunluk zamanla Katolik teolojisinin köşe taşlarından birine dönüşecek, Nicaea Akidesi adı verilen uzlaştırmacı bir formül etrafında birleşti: Fakat uzlaşma her iki taraftan da bir grup aşırı reddiyeci ortaya çıkardı ve MS 4. yüzyılın sonuna kadar Doğu Kilisesi'nde şiddetli çatışmalar hüküm sürdü.

Anlaşmazlık Kilise'nin servetinin hızlı bir şekilde artmasından da besleniyordu. Söz konusu olan değerli varlıkların kontrolüydü. Constantinus Hanesinin himayesi kısa süre içinde Kilise'yi önemli bir yasal otoriteye, siyasi güce ve devasa bir mülk portfolyosuna sahip imtiyazlı bir kuruluşa dönüştürmüştü. Çağın büyük anıtları genellikle kiliselerdi. Önemli kuruluşlar arasında, Roma'daki Helena Mozolesi, Lateran Bazilikası ile Vatikan Tepesi'ndeki Aziz Petrus Bazilikası; Constantinopolis'teki Aya Sofya Kilisesi ve Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi yer alıyordu. MS 324-330 yılları arasında inşa edilen Constantinopolis, özel bir öneme sahipti. Kendi senatosuna sahip bir "Yeni Roma"ydı; fakat baştan aşağıya bir Hristiyan şehri olarak tasarlanmış ve inşa edilmişti. Sadece kurucusuna adanmış bir anıt; pagan bir düşman karşısında (Licinius) kazanılan zafere dair bir anı; müstahkem bir saray kompleksi ve güçlü bir savunması, stratejik bir konumu, dünya tarihinin en büyüklerinden biri haline gelecek mükemmel bir limanı olan bir şehir değildi. Aynı zamanda Constantinus'un yaratmış olduğu yeni Hristiyan İmparatorluğu da sembolüydü.

Kilise'nin yükselişi piskoposların emperyal aristokrasinin bir parçası haline gelmelerini sağladı. Giderek daha fazla, imparatorluk ekâbiri arasından seçiliyorlardı ve kuşkusuz ekâbir arasından gelmeyenler de bu sınıfa girmeyi başarıyordu. Katı bir kilise hiyerarşisinin başında yer tutan piskoposlar, büyük arazileri yönetiyor, Saray'da çok kalabalık bir şekilde bulunuyor ve bağış, ihsan ve lütuflar bahsettikleri memleketlerinde nüfuz sahibi oluyorlardı. Donatiusçularla Katolikler, Ariusçularla Alexandercılar arasındaki çatışmalar, hiç değilse kısmen, aristokrat hiziplerin servet ve iktidar için verdikleri mücadelelerdi.

Bu, Hristiyanlıkla paganlık arasındaki çatışmalar için de geçerliydi. Yeni din, sarayla, orduyla ve imparatorun etrafından bir liyakat aristokrasisi oluşturan yeni adamlarla –yani imparatorluğu kontrol eden askerî-bürokratik kompleksle– ilişkiliydi. Roma tarihi boyunca eski soylular yenilere, doğuştan aristokratlar makam aristokratlarına dış bilemişlerdi. MÖ 5. ve 4. yüzyıllardaki patrici-pleb çatışmasında da bu böyleydi, MÖ 1. yüzyılda Caesar'ı "yeni adamlarla" Senato arasında çıkan iç savaşta da. MS 3. yüzyılın asker-imparatorlarına ve askerî monarklarına karşı muhalefeti de bu körüklemişti. Şimdi 4. yüzyılda ihtilaf, dinî çatışma

gibi özgün bir biçim almış ve eski düzenin temsilcileri, yani toprak sahipleri ve kalıtsal soylular, pagan kültlerini savunmak için bir araya gelmişlerdi. Kendi liderlerini İmparator Iulianus'un (MS 361-363) şahsında buldular.

Yine de Iulianus'un kısa hükümdarlığı, sefil bir başarısızlık olarak görülmelidir. Kilise'nin imtiyazlarını kaldırıp tapınaklara ihsanlar yağdırarak eski dini geri getirmeye çalışması, geçici bir yankıdan başka bir anlam taşımıyordu. Program imparatorun erken ölümüyle yarıda kesildi ve halefleri döneminde güçlü bir Hristiyan tepkisine neden oldu. Iulianus –seleflerinin pek çoğu gibi– Doğu'da başarısızlığa uğramıştı. Constantius'un yarıda kalan savaşını sürdürerek ordusunu Mezopotamya'nın içlerine sürmüş, fakat arazileri yakmaya ve gerilla savaşına dayanan Sasani stratejisi karşısında yenilmişti (MS 363). Roma kampına düzenlenen bir gece baskınında, Iulianus zırhını giymeyi beklemeden bir huruç harekâtı başlattı ve vurularak ölümcül bir yara aldı, birkaç saat içinde de öldü. Constantinus Hanesi nihayet sona ermişti.

Kaybedilen bir savaşın kargaşası içinde generaller, Constantius'un esasen Hristiyan olan görevlileriyle Iulianus'un esasen pagan olan görevlileri arasındaki bölünmenin yüksek komuta kademesini dağıtacağı korkusuyla, ilk olarak başlarına geçmesi için geçici imparator Iovianus'u seçtiler; şimdi teolojik tartışmaların sırası değildi. Iovianus sorumluluğunun bilinciyle Sasanilerle bir barış anlaşması yaptı ve orduyu Mezopotamya'dan çekti. Ertesi yıl öldü (ölümünün doğal olup olmadığı belli değildir) ve generalleri bir kez daha tahta geçecek imparatoru seçmek üzere toplandılar. Yükselerek generalliğe ulaşmış bir köylü çocuğu olan Valentinianus tahta çıkarıldı. Ammianus'a göre yeni imparator “iyi giyimlilerden, eğitimlilerden, zenginlerden ve iyi aile çocuklarından nefret ediyordu.”¹³ Küçük kardeşi Valens'i eş-imparator olarak seçti ve kendisi Batı'nın komutasını alırken ona Doğu'yu savunma sorumluluğunu verdi. Her ikisi de inançlı Hristiyanlardı. Tahta çıkmaları pagan uyanışının sona erdiği anlamına geliyordu. Dinî uzlaşma bir kenara bırakıldı. Militan Hristiyanlık –ve askerî-bürokratik kompleks– ileriye doğru yürüyüşüne kaldığı yerden devam etti. Eski düzen bir kez daha saray, ordu, Kilise ve liyakat aristokrasisi arasındaki hâkim iktidar bloku tarafından kenara itilmişti.

Dahası on yıldan uzun bir süre boyunca Valentinianus (MS 364-375) ve Valens (MS 364-378) içeride muhalefeti bastırmayı ve imparatorluğun sınırlarını korumayı başardılar. Valentinianus –rivayete göre bazı barbar liderleriyle görüşürken, kontrol edilemeyen bir öfke nöbeti sırasında– ölünce, yerine oğulları Gratianus (MS 375-383) ile II. Valentinianus (MS 375-392) geçti. Fakat Gratianus bir genç, Valentinianus ise bir çocuktı ve her

ikisi de aslında amcaları Valens'in yanında önemsizdiler. Valentinianus Hanesini Batı'daki gasıplara karşı koruyacak göstermelik birer hükümdardan ibarettiler. Sonra aniden ve dehşet verici bir biçimde, rejim MS 378 yılında Aşağı Danuvius'daki Adrianopolis'te Gotlarla yapılan devasa ve korkunç bir savaşa çöktü.

Adrianopolis, Cannae'den beri yaşanan en büyük Roma yenilgisiydi. Fakat Roma küresel bir güç olma yolundayken, Cannae'den sonra toparlanıp Hannibal'e karşı nihai bir zafer kazanabilmişti. Şimdiyse gerileme dönemindeydi ve Adrianopolis'ten sonra bir daha asla kendine gelemeyecekti. Bu kanlı savaş meydanındaki insan gücü kaybı ölümcüldü. Geç Roma karşı devrimi imparatorluğun ekonomik ve toplumsal temellerinin üzerine çok büyük bir yük bindirmişti. Sivil toplum çürüdükçe, vergi gelirleri ve asker rezervleri eridi ve askerî denge yavaş yavaş ama durdurulamaz bir şekilde Roma'dan uzaklaşıp, giderek daha organize ve iyi donanımlı hale gelen Orta Avrupa'nın barbar konfederasyonlarına doğru kaydı. Kısacası imparatorluk, ölümüne kan kaybediyordu. Adrianopolis krizin olgunlaştığı ve tarihin akışının değiştiği andı.

Hunlar Güney Rusya üzerinden batıya doğru ilerlerken, (doğu) Ostrogot ve (batı) Vizigot krallıklarının direnişi çöktü. Yerlerinde edilmiş büyük insan kitleleri Vizigot şefleri Fritigern ve Alavivus'un liderliğinde batıya yöneldiler ve Doğu Roma İmparatoru Valens'e Balkanlar'a kabul edilmeleri için başvurdular. İstekleri kabul edildi. Askerlik görevi karşılığında, Trakya sınırındaki terk edilmiş topraklara yerleşmelerine izin verildi. MS 376 sonbaharının sonlarına doğru Gotlar Danuvius'un karşı kıyısına geçtiler. Bazıları Roma ordusunda görev almak üzere hemen doguya gitti. Diğerleriyse Orta Trakya'daki Adrianopolis şehrinin etrafına yerleştiler. Fakat birçoğu, Kuzey Trakya'daki mülteci kamplarında, yeterli gıda ikmal olmadan yozlaşmış Roma memurlarının sömürüsüne terk edilmişti. Açlık içindeki Gotlar aile üyelerini köpek eti karşılığında köle olarak satıyordu. Fiyat köle başına bir köpekti.

Bazen öfke taşıyor, silahlı çatışmalar yaşanıyordu. Düzenin bozulmasıyla, Ostrogot halkından geriye kalan dağınık gruplar, şefleri Alatheus ve Safrax'ın önderliğinde, Danuvius'u geçerek Roma topraklarına girdiler ve mültecilerin –ve Got savaşçıların– sayısını şişirdiler. Trakya'daki yozlaşmış Roma askerî komutanı iki Vizigot liderin müzakereler sırasında kendisiyle akşam yemeği yiyen korumalarını öldürünce, çıkan isyan mülteci kamplarına ve hatta ötesine yayıldı. Adrianopolis'teki Got yerleşimciler ve köle olarak satılan Gotlar da isyana katıldı. Kısa bir süre önce Roma yetkilileri tarafından yakalanan ve işe döndürülen Trakyalı madencilerin de dahil olduğu taşralıların bazıları da öyle. Bütün bir

Trakya kısa bir süre içinde asilerin kontrolüne geçti. Toprak beyleri, vergi tahsildarları ve fırsatçı müteahhitler kaçtı. Bölgedeki köyler yiyecek için yağmalandı.

Valens MS 378 Mayıs'ında Doğu Roma ordusunun ana gövdesiyle olay yerine ulaştı. Batı'dan takviye birlik gönderilme sözü verilmiş olsa da, tek başına kazanacağına güveniyordu. Beraberlerindeki ağır yükleri Adrianopolis'te bıraktıktan sonra, Romalılar büyük bir savunma karargâhı olan Got kampına doğru 13 kilometre ilerlediler. Sıcak bir gündü. Romalılar kampa ulaştıklarında yorgun, aç ve susuzlardı. Got kampının etrafındaki topraklar ateşe verilmişti ve bu nedenle yiyecek bir şey bulmak mümkün değildi. Gotların sonuçsuz pazarlıkları sürüncemede bırakmasıyla daha da gecikildi. Öyle gözüküyor ki, bunu bilinçli bir şekilde yapmışlardı, zira karargâhı savunan kişiler Roma ilerleyişine ilişkin haberler geldiğinde uzaklarda yiyecek arayan süvarilerinin dönüşünü bekliyorlardı.

Sonunda savaş başladı. Ammianus'un aktardığı hikâye karışık, fakat anlaşılan o ki Valens Got karargâhına toplu bir saldırı emri vermiş ve saldırı çıkmaza girdikçe, elinde daha fazla asker kalmayana dek, daha fazla adamını göndermişti. Sonra bütün Roma ordusunun saldırıya katıldığı bir anda Got süvarileri savaş alanına ulaştılar ve düşmanın açıkta kalan kanatlarına ve arkasına saldırdılar. Etrafı kuşatılan ve yavaş yavaş giderek daha küçük bir alana sıkışarak, manevra yapabilecek ya da kaçabilecek boşluk bulamayan imparator Valens ve Doğu Roma ordusunun üçte ikiye yakın bir bölümü savaş meydanında can verdi.

Gotlar Adrianopolis ya da Constantinopolis'e saldırmayı reddettiler – Fritigern'in "Surlarla barış içindeyim" dediği rivayet edilir – ve isyan Trakya ile sınırlı kaldı. Fakat insan gücü kaybı onarılmaz bir hasara yol açmıştı. Roma yurttaş ordusu bir daha asla Avrupa'da önemli bir savaş kazanamayacaktı. Bundan böyle Batı'nın savunması barbar paralı askerlerin hizmetlerine bağlı olacaktı. Adrianopolis Roma imparatorluk toplumunun içinde bulunduğu çürümeyi ortaya çıkarmıştı: Kendi halkının yabancılaşması, memurlarının yozlaşması ve savaş gücünün sayı, etkililik ve moralindeki düşüş. Bu kavurucu erken yaz güneşinin altındaki kargaşa ve katliam içinde, dünya değişmişti. Yakında, çok daha üstün arazileriyle Doğu, Batı'yı kendi haline bırakacak ve onu kaynak kıtlığı içinde kıvrınacağı, yüzyıl sürecek ağır bir ölüme terk edecekti. Fakat cinayet aleti, Adrianopolis'in ardından ortaya çıkan savaş hattındaki boşlukları doldurmak için orduya alınan barbar savaş çeteleri olacaktı.

İmparatorluğun Sonu: Theodosius'tan Romulus Augustulus'a, MS 379-476

Gotlar Adrianopolis'te Doğu Roma ordusunu yok ettikleri esna- da, Germanlar da Batı'yı istila etmeye hazır bir şekilde Ren ve Yukarı Danuvius'da bekliyorlardı. Onlar da Hunlardan kaçıyor ve gidecek baş- ka hiçbir yerleri yoktu. Çaresizce Doğu'da komutayı eline alacak güvenilir bir mevkidaş arayan Gratianus, Theodosius'u (babasının idamının ardın- dan çekildiği) İspanya'daki arazilerinden çağırdı ve onu MS 379 yılında Balkanlar'daki Sirmium'da Augustus ilan etti. Theodosius, Gratianus'un MS 383 ve II. Valentinianus'un MS 392'deki ölümlerine kadar Valentinia- nus Hanesi ile ortaklık içinde hüküm sürdü. Azimle sadakatini sürdürerek iki kez Batı'daki gasıplara, önce MS 388'de Maximus'a sonra da MS 394'te Eugenius'a karşı mücadele etti. Bundan sonra da hem Doğu hem de Batı'da tek imparator olarak hüküm sürdü. Bunu yapan son kişi olacaktı, zira MS 395'teki ölümünün ardından imparatorluk bir daha asla birleşmemek üze- re ikiye bölündü.

Theodosius'un önündeki en büyük görev yeni bir ordu yaratmaktı. Bunu acımasız bir sertlikle gerçekleştirdi. Asker kaçakları memuriyet ve çiftliklerden ayıklandı. Celp memurlarını, aşçı, fırıncı ve çıraklarla kan- dırmaya çalışan memurlar cezalandırıldı. Sakatlar –askerlikten kaçmak için başparmaklarını kesenler– görev yapmaya zorlandı. Barbarlar daha rahat koşullarla askere alındı; kendi yerine başka birisinin geçmesini sağ- ladığı müddetçe bir kişi kabilesine dönebilirdi. Fakat toplanan birlikler tecrübesiz ve şevksiz, sayılarıysa yetersizdi: Adrianopolis'te yaşanan kay- bın geleneksel askere alma yöntemleriyle telafi edilmeyeceği basit bir ger- çekti. Çözüm barbarlarla savaşmak için çok sayıda barbar kiralamaktan geçiyordu.

Roma ordusu her zaman imparatorluğun sınırlarında yaşayan barbar- lar arasından orduya asker toplamıştı. Bunlardan bazıları Roma yurttaş- lığı kazanmış ve lejyonlara katılmışlardı. Pek çoğu Caesar tarafından or- duya alınan Galyalı ve German süvarileri gibi “müttefik” (*socii*) sıfatıyla savaşmıştı. Daha sonra, Augustus'un ve haleflerinin hükümdarlıkları sı- rasında, bu “dostlar” Roma subaylarının komutasında yer alan ve Roma tarzında örgütlenen, eğitim gören ve donatılan düzenli yardımcı birliklere kaydedildiler. Fakat 3. yüzyıl krizi sırasında, seferler durmak bilmez ve zayıf yüksekken, imparatorlar (*laeti* olarak bilindikleri) askerlik göre- vi karşılığında barbarları büyük kitleler halinde sınır bölgelerine yerleş- tirmeye ya da bir savaş boyunca barbar savaş çetelerini kiralamaya (*fo- ederati*) başladılar. Bu acil durum önlemleri kontrol edilebilirdi: Daimi

ordu hâlâ imparatorluğun savaş gücünün büyük çoğunluğunu oluşturan düzenli Roma askerlerinden müteşekkildi; barbarlarsa sadece aralıklarla, çağrıldıkları dönemlerde ve ana güce takviye olarak görev yapıyorlardı. Adrianopolis'ten sonra değişen bu oldu. İmparatorluğun asker ihtiyacı o kadar fazlaydı ki, barbar *foederati* kısa süre içinde sayıca düzenli kuvvetlere baskın gelmeye başladı; dahası ihtiyaç öylesine büyüktü ki, imparatorun teklif etmek zorunda kaldığı hizmet şartları, siyasi otoritenin teslim olması anlamına geliyordu.

Gratianus ve Theodosius Gotlarla barış yaptılar. Vizigotların pek çoğu hâlâ yerleşmek istiyordu ve Adrianopolis'in ardından Roma sınır hattında bırakılan büyük boşluğu doldurdıkları Aşağı Danuvius boyunca memnuniyetle karşılandılar. Theodosius'un saray şairi, hamisini terk edilmiş bir ülkeyi eski düşmanlarla şenlendirdiği için övüyordu. Fakat MS 382 tarihli barış, Gotların kendi şefleri tarafından yönetilmelerini, kendi yasalarına tabi olmalarını ve askerlik görevlerini kendi liderlerinin komutasında müttefik birlikler şeklinde yerine getirmelerini sağlamıştı. MS 382'de Kuzey Trakya'da kurulan Got müttefik yerleşimi daha önce eşine rastlanmayan bir şeydi: Devlet içinde bir devlet, Roma topraklarında yaşayan ama Roma otoritesinden bağımsız kalan bir silahlı insan topluluğuydular. Batı Roma İmparatorluğu'nun sonunda parçalanmasına neden olacak mekanizma işlemeye başlamıştı.

Başka bir seçenek yoktu. Geleneksel asker toplama yöntemleri Adrianopolis'teki kayıpları telafi edemezdi ve müttefiklik sistemi başarılı bir alternatifti. O olmadan imparatorluk daha erken pes ederdi. MS 386'da Aşağı Danuvius'a yönelik bir Ostrogot saldırısı Trakya'daki Roma komutanı tarafından püskürtüldü; muhtemelen Vizigot müttefiklerden oluşan bir ordunun başındaydı. Sekiz yıl sonra, Frigidus Nehri Savaşı'nda, Batılı gasıp Eugenius'un ordusunu ezen, imparatorluğu yeniden birleştiren ve Hıristiyan Kilisesi'nin pagan tepkisi karşısındaki nihai zaferini mümkün kılan Theodosius'un Got müttefikleri oldu.

Bu kriz yıllardır mayalanıyordu. Batı imparatorlarının hiçbirinin sağlam bir zemini yoktu. Gratianus genç ve eğitilmiş bir spor âşığıydı; senatörlerin ve entelektüellerin arkadaşlığını askerlerinkine tercih ediyordu. Kardeşi II. Valentinianus ise hâlâ bir çocuktu. Britannia'daki Roma ordusu Magnus Maximus'u imparator ilan ettiğinde, Gratianus'un askerleri isyan edip onu öldürdüler (MS 383). Theodosius aceleyle yetişti ve bir yandan yeni imparatoru tanıırken, diğer yandan Valentinianus'un Balkanlar'daki rejiminin gücünü destekleyerek istikrarı tesis etti. İlk başta Maximus barışı sürdürdü ve imparatorluk üç imparatorlardan oluşan bir Triumvirlik tarafından yönetildi. Fakat Britannia, Ren ve Yukarı Danuvius savunmaları

Batı eyaletleri için ağır bir yük teşkil ediyordu. Maximus, eskiçağ kaynaklarında, arazilerinin müsadere edilmesini sağlamak için zengin insanları ölüm cezası gerektiren uydurma suçlarla itham ederek gelirlerini artırmakla suçlanır. Batı'daki subay ve toprak sahipleri tarafından daha fazla güvenlik sağlaması için tahta çıkarılan Maximus, orduyu gerekli düzeyde idame ettirebilmek için onların mülklerini yağmalamak zorunda kalmıştı. Bu çelişki sadece savaş yoluyla çözülebilirdi. Fakat Maximus, zengin merkez eyaletlerinin denetimini elde etmeye kararlı bir şekilde İtalya'yı istila ettiğinde, Theodosius onun üzerine yürüdü. Maximus yenildi, teslim olmaya zorlandı ve derhal idam edildi.

Theodosius, Doğu'yu MS 383'te Augustus ilan edilmiş olan oğlu Arcadius'un göstermelik yönetiminde bırakarak üç yıl boyunca İtalya'da kaldı. MS 391'de buradan ayrılırken, genç II. Valentinianus'u Frenk feld-mareşal (*magister militum*) Arbogastes'in nezaretine bıraktı. Anlaşma er-tesi yıl çöktü. II. Valentinianus'la arası bozulan Arbogastes imparatoru öldürdü; sonra da onun yerine Eugenius isimli üst sınıftan gelen bir entelektüel ve devlet memurunu tahta çıkardı. Theodosius bir kez daha, meşru siyasi düzeni sürdürmeye, askerî bürokratik kompleksin hâkimiyetini tesis etmeye ve pagan uyanışına karşı Hristiyan Kilisesi'ni savunmaya kararlı bir şekilde Batı'ya yürümek zorunda kaldı. İmparatorluğun merkezi için verilen ve yüzyıldır elit siyasetini belirleyen mücadele artık kanlı zirvesine ulaşmıştı. MS 394 yılında Frigidus Nehri Savaşı'nda kaybedilecek ya da kazanılacak çok şey vardı.

Eski Batı aristokrasisinin pagan önyargılarına Valentinianus Hanesi bir darbe indirmişti. Gratianus emperyal *Pontifex Maximus* unvanını bırakmış, Zafer Altarı'nı Senato Binası'ndan çıkarmış ve Vesta rahiple-riyle Roma'daki diğer pagan rahipliklerin gelirlerine el koymuştu. Pagan senatörlerin arzuhalleri görmezden gelinirken, lafını sakınınayan Medi-olanum Piskoposu Ambrosius, imparatorun yakın danışmanlığına getirilmişti. Theodosius Doğu'da, kendisinin de hem Kilise'nin hem de (Ni-caea Akidesi'nde temsil edilen) Katolik ortodoksinin aynı ölçüde kararlı bir savunucusu olduğunu göstermişti. MS 380'de tüm tebaasına Katolik inancına geçmelerini tembih eden ve direnenleri "heretik" ilan eden bir ferman çıkardı. MS 381'de tüm kiliselerin Katoliklere teslim edilmesini emretti ve diğer dinî toplantıları yasakladı. MS 381 Mayıs'ında toplanan Constantinopolis Konsili, Nicaea Akidesi'ni yeniden onayladı ve buna uy-mayanların takip edilmesini cesaretlendirdi. Toplam olarak Theodosius hükümdarlığı boyunca heretiklere karşı, çoğunlukla sadece toplantıları yasaklayan ve tesislere el konulmasını emreden ama bazen de, gizli kapaklı (ve radikal) mezhepler söz konusu olduğunda, izlenmelerini ve yok edil-

melerini isteyen en az 18 ferman çıkardı. Kilise'nin birleştirilmesinin ardından hedef heretiklerden paganlara çevrildi. MS 391 yılında imparator Mediolanum'da tüm kurbanları yasaklayan ve tapınakları kapatan bir ferman yayınladı. Ertesi yıl, Constantinopolis'te yasağı evlerdeki kişisel ibadetlere genişleten ve emirlerin çiğnenmesini, suç mahallindeki mülklerin müsaderesiyle cezalandıran ek bir ferman daha çıkarıldı. Theodosius'un dinî reformu böylece Geç Roma elitinin bir kesiminden başka bir kesimine büyük bir servet ve iktidar kayması anlamına geldi. Sarayla bağlantılı askerî-bürokratik kompleksin parçası olan generallerin, idarecilerin ve piskoposların, pagan rahipleriyle ilişkili toprak sahiplerini, kalıtsal arazileri ve eski siyasi düzeni daha fazla ezmesini temsil etti. Arbogastes ve Eugenius isyanlarının içinde gerçekleştiği bağlam buydu.

Eugenius Zafer Altarı'nı yeniden Senato Binası'na getirdi. Arbogastes kiliseleri ahır olarak kullanma ve ruhbanı orduya alma tehditleri savurdu. Gasıplar Valentinianus Hanesine karşı otuz yıldır biriken öfkeye dayanıyorlardı. Onlar baştayken, pagan aristokrasi Roma'nın kadim tanrılarını savunacakları son bir savaş için ayağa kalktı. Düşman, Theodosius'un Doğu İmparatorluğu'nun yarı-barbar, Hristiyan "yeni adamları"ydı. Fakat klasik paganizmin önde gelen savunucusunun Frenk bir general olması ve Roma Hristiyanlığının savaş hattının müttefik Gotlarla doldurulması, Roma gücünün solduğu çağın ruhunu çok iyi yansıtıyordu.

Arbogastes işini biliyordu. Frigidus Nehri'nin yanında yer alan bir Alp geçidinin dar girişinde güçlü bir savunma pozisyonu seçerek, Theodosius'un ordusunun İtalya'ya girişinin önünü kesmişti. Yüksek çit ve kuleleri olan ahşap bir kale inşa etmiş ve kanatları güvenli, önü ise ikinci bir toprak tahkimatla korunan ordusunu bu kalenin önünde konuşlandırmıştı. Theodosius bir cephe saldırısı düzenlemek zorunda bırakılmıştı. 20.000 civarında Got savaşçı gün boyunca bir dizi saldırı gerçekleştirdi, fakat hepsi püskürtüldü ve sonunda 10.000 kadarı can verdi. Fakat Theodosius vazgeçmedi –aktarılanlara göre bütün geceyi dua ederek ve rahatsız bir uykuyla geçirdi– ve ertesi gün yeniden saldırıya geçti. Batılılar gafil avlanmış ve kaçaklar (belki de pagan saflarından kaçan Hristiyanlar) nedeniyle zayıf yakalanmışlardı, fakat savaş yine bütün bir hat boyunca saatlerce sürdü. Zafer, Alp Borası'nın –şiddetli ve siklonik bir rüzgâr– gözlerine toz doldurduğu, fiziken ve moral olarak tükenmiş Batı askerlerinin dağılarak kaçmasıyla geldi. Bozgun katliama dönüştü, tepedeki ahşap kale yakıldı ve Batılı liderler can verdi; Eugenius'un başı kesildi, Arbogastes ise intihar etti. Öyle gözüküyor ki Hristiyan Tanrısı imanlı oğlunun dualarına yanıt vermişti: Theodosius ve Kilisesi bütün Roma dünyasını kontrol ediyordu.

Birkaç ay sonra, Theodosius öldü. İmparatorluk hemen iki oğlu, haliha-zırda Doğu'yu yöneten 18 yaşındaki Arcadius (MS 395-408) ile Batı'yı alan 11 yaşındaki Honorius arasında –son kez olmak üzere– bölündü. Her iki imparatorun da, daha sonra büyüüp yetişkin olduklarında bile, tahta uygun isimler olmadıkları görüldü; onların yerine Doğu bir dizi sivil bakan, Batı'ysa bazıları barbar ya da yarı-barbar kökenlerden gelen bir generaller silsilesi tarafından yönetildi. Ölüm döşeğindeki Theodosius, Vandal bir baba ve Romalı bir annenin oğlu olan ve Frigidus'ta Doğu ordusuna komuta eden Stilicho'yu her iki oğlunun da muhafızlığına getirmişti. Fakat veraset düzenlemesi daha en başından bozulmaya mahkûmdu: MS 4. yüzyılın sonuna gelindiğinde Doğu ve Batı İmparatorlukları farklı varlıklar haline gelmişti ve bu bölünme, Doğu'nun Stilicho'nun naipliğini derhal reddetmesiyle simgeleşti.

Doğu ve Batı her zaman farklı olagelmisti. Doğu yüksek oranda kentleşmiş ve zengindi, ağırlıklı olarak Yunanca konuşan bir elite ve kökleri binlerce yıl geriye giden bir uygarlık tarihine sahipti. Batı ise esasen şehirlerin, klasik uygarlığın ve Latin dilinin ancak Romalılarla beraber ulaştığı eski barbar topraklarından oluşuyordu. Constantinopolis'in –Roma'nın-kine rakip bir yönetim altyapısıyla birlikte– yeni bir emperyal başkent olarak kurulması, zaten var olan siyasi, sosyoekonomik ve kültürel uçurumu genişletmekten başka bir şey yapmamıştı. Daha da önemlisi, kaba bir tahminle Doğu, imparatorluğun toplam vergi gelirlerinin üçte ikisini sağlıyor ve savunması için imparatorluk ordusunun sadece üçte birine ihtiyaç duyuyordu. Her ikisi de ciddi düzeyde savunulan Sasanilerin karşısındaki Suriye ve Gotların karşısındaki Aşağı Danuvius cepheleri dışında, Doğu Roma İmparatorluğu saldırılar karşısında görece güvendedi. Öte yandan Batı'nın Ren ve Yukarı Danuvius sınırları Kıta Avrupası boyunca uzanıyordu. Bu yüzden Doğu, Batı'nın savunmasını sübvansede ediyordu. İki bölgenin arasında zayıf bir iletişim sistemine, huzursuz imparatorluk tebaasına, Danuvius boyunca barbar tecavüzlerine ve birbirini takip eden bitmek bilmez iç savaşlara ev sahipliği yapan, sadece yüzeysel olarak Romalılaşmış dağlık bir bölge olan Balkanlar yer alıyordu. O halde Balkanlar bir bariyerdi ve bu bariyerin iki tarafında birbirinden çok farklı iki dünya bulunuyordu. Doğu aristokrasisi Stilicho'nun otoritesini reddedip, iktidarı yerel siyasetçilerin ellerine teslim ederek kendisini, Ren, Yukarı Danuvius ve İtalya'yı savunmak için batıya yerleşmiş bir naip tarafından sorumlu tutulacağı taleplerden korumuştı. Stilicho Doğu şehirlerinin gelirlerinden mahrum bırakılmakla kalmamıştı; Balkanlar'daki geleneksel asker toplama kaynaklarına erişimine de Constantinopolis tarafından karşı çıkmıştı.

Doğu bir tür “Şahane Yalnızlığa” çekilirken Batı’nın savaşı başlıyordu. Bu savaşın merkezi ilk olarak Balkanlar ve halkı için bir yurt arayışı içinde bölgede serbestçe dolaşan Vizigot Kralı Alaricus’un yarattığı tehditti. Doğu rejimi Stilicho’ya asgari yardım sunarken, başka bir yere gitmesi için Alaricus’a rüşvet vererek kendisini korumaya çalıştı ve böylece Got saldırganlığını Constantinopolis’ten uzağa (Batı’ya doğru) yöneltti. Stilicho İtalya’yı korumaya ve Gotları Balkanlar’dan çıkarmaya uğraştı. Başarısız olduğunda onlarla –savaş meydanında birden fazla kez mağlup etmiş olmasına rağmen– bir anlaşmaya vardı: MS 405 yılında Alaricus ve halkının Illyricum’a yerleşmesi, Got şefinin *Illyricum magister militum*’u olarak barışı sürdürmesi ve İtalya’yı koruması konusunda uzlaşıldı. Stilicho’nun zayıflığı böylece onu, Batı’nın merkezini korumanın tek yolu olarak devasa bir yeni müttefik yerleşimini –devlet içinde yeni bir devlet kurulmasını– kabul etmek zorunda bırakmıştı.

Anlaşma nihai şeklini almadan önce, Ren savunması, MS 406-407 kışında buz tutan nehirde karşıya akan istilacı Alauni kavmi, Burgundialı, Suevi kavmi ve Vandallardan oluşan büyük bir dalga karşısında çöktü. Sürüler imparatorluk topraklarına girdikten sonra farklı güzergâhlar takip ettiler, bazıları Güney Gallia’nın içlerine hatta İspanya’ya doğru ilerledi. İmparatorlukla bağlantısı kopan Britannia’da III. Constantinus isimli bir gasıp, adanın savunmasını örgütlemek üzere tahta çıktı. Alaricus, barış karşılığında derhal yaklaşık 2000 kg altın önermesini talep ederek bunalımı daha da derinleştirdi. Felaket Stilicho’nun yönetimine duyulan güveni sarstı. Batı aristokrasisi içinde, barbar kökenleri, German birliklerine olan bağımlılığı, Alaricus ve Gotlarla yakınlığı karşısında öfke biriktiren çok sayıda düşmanı vardı. Stilicho çaresizce para ve asker toplamaya çalışırken, genç imparator Honorius, komutanının kendisine karşı komplo kurduğuna ikna edildi. MS 408’de Stilicho bir saray darbesiyle devrildi. Darbenin başında Olympius adlı, muhtemelen “barbar” nüfuzuna düşman olan Romalı saray maiyeti ve aristokratlardan oluşan bir hizbi temsil eden sivil bir bakan vardı. Stilicho idam edildi, müttefik askerlerin aileleri kılıçtan geçirildi ve askerler de Alaricus’a katılmak üzere kaçtılar.

Darbe bir felaket getirdi. Sonucu Batı İmparatorluğu’nun devlet yapısının geriye kalan tek sağlam direğini; Stilicho, barbar askerleri ve müttefikleri tarafından temsil edilen iktidar blokunu yıkmak oldu. Olympius, istikrarlı bir rejim kurmak için gereken toplumsal, siyasi ve daha önemlisi askerî destekten yoksundu. Dünyası başına çöken öfkeli bir saray elitinin kör tepkisinden başka temsil ettiği başka hiçbir şey yoktu. Takip eden on yıl, saray darbeleri, gasıp isyanları ve askerî yenilgilerle dolu kaotik bir

dönem oldu. Alaricus'un toprak ve altın karşılığında barış önerisi reddedilince, rejimin kofluğu hemen ortaya çıktı. Gotlar Roma'ya yürüdüler ve şehri yağmalamakla tehdit ederek Senato'yu 5000 kg altın, 30.000 kg gümüş ve aynı olarak çok daha fazlasını ödemeye zorladılar (MS 409). Got Kralı'nın gücü, imparatorluğun içinde bulunduğu çürümüşlüğü simgeliyordu. Kaynak zemini çöken ve askerî gücü kuruyan Batı, tamamen barbar müttefiklerle kurduğu ittifaklara bağımlı hale geldi. Sınırları geçen sürülere, sadece onlarla savaşılabilecek diğer sürüleri kiralayarak direnebilirdi. İmparatorluk kendisini korumak için topraklarında küçük devletlerin kurulmasına izin vermek zorundaydı. Dostla düşman arasındaki fark bulanıklaşmıştı. Alaricus bazen yağmalamakla tehdit eden açık bir düşman, bazen koruma parası alan bir haydut-baron, bazense yüksek maaşlı bir paralı asker komutanı oluyordu. Zayıf ve tutucu Batı rejimi, Alaricus'u pohpohlamakla aşağılamak arasında bocalamaya devam etti. Sonunda, MS 410'da Stilicho'nun ölümünün ardından şehri üçüncü kez kuşatan Alaricus Roma'ya girdi ve şehri yağmaladı.

Psikolojik sarsıntı çok büyüktü. 800 yıldır ilk kez barbar bir düşman Roma'yı ele geçirmişti. Alaricus hemen aldığı ganimetlerle birlikte geri çekildi ve kısa süre sonra da ölecek yerini, MS 412'de İtalya'dan çıkmaya ve şansını Gallia'da denemeye karar veren kardeşi Ataulphus'a bıraktı. Buna rağmen, Batı İmparatorluğu'nun başıboş savaş çetelerinin av alanı haline geldiği emperyal gerilemenin derecesini gösteren bundan daha inandırıcı bir sembol olamazdı. Parçalanmış Batı elitinin travma geçiren kesimleri şimdi yeni bir diktatörün etrafından toplandılar: MS 411-421 yılları arasında, İmparator Honorius tahtta kalmaya devam etse de, Batı'nın fiilî yöneticisi Illyricum'dan gelen Constantius isimli Romalı bir generaldi. Constantius'un hâkimiyeti MS 415'de aldığı patricilik statüsü ödülü, imparatorun üvey kız kardeşi Galla Placidia ile MS 417'de yaptığı evlilik ve ölümünden kısa bir süre önce, kayınbiraderi tarafından Augustus olarak taç giymesiyle sağlamlaştı.

Batı İmparatorluğu'nun ağırlık merkezi Balkanlar'dan Batı eyaletlerine kaydı. Britannia'daki gasıp III. Constantinus, Gallia ve İspanya'da yeniden Roma yönetimini tesis etmek üzere Kıta'ya çıktı; fakat kurmaya heves ettiği imparatorluk, Britannia ve Breton'un ayrılması, İspanya'daki komutanının çıkardığı isyan ve Ren'in batı yakasında büyük bir Burgundialı yerleşimi kurulması sonucunda kısa sürede parçalandı. Artık esas olarak Kuzey İtalya'daki Ravenna'ya yerleşmiş Honorius'un meşru rejimi için Batı eyaletlerinin denetimini tekrar ele geçirmeye kararlı olan Constantius da MS 411'de bu girdabın içine daldı. III. Constantinus Arles'te kuşatıldı ve sonunda esir alındı; İtalya'ya gönderildi ve daha sonra burada idam edildi.

İspanya'daki asi komutan Gerontius, ordusunun eriyip gittiğini görerek geri çekilmek zorunda kaldı ve sonra bir ayaklanma sırasında öldürüldü. Öte yandan barbar yerleşimciler daha dik kafalı çıktılar. Kendi gasıp imparatorlarını –Iovinus– yaratarak bağımsız olduklarını iddia ettiler ve Constantius, sadece kısa bir süre önce Gallia'ya gelen Ataulphus'u kiralararak, bu yeni isyanı bastırmayı başarabildi. Fakat Burgundialı yerleşimi, yerinden sökülüp atılamayacak kadar kök salmıştı bile: İmparatorluk sonrası dünyayı oluşturacak German devletlerinin ilki doğmuştu. Kısa süre sonra ikincisi de ortaya çıktı. Eski müttefiki Ataulphus'la yollarını ayıran Constantius Gotları İspanya'ya sürdü. Bu kısa süre önce yarımada'daki toprakları barbar sürüleri arasında paylaştıran düzenlemeyi tehdit ediyordu. Ataulphus MS 415'te suikasta kurban gittiğinde, yeni liderleri Valia'ya bağlı Gotlar yeniden kiralandılar ve İspanya'da imparatorluk otoritesinin tesisiyle görevlendirildiler. Bu halledildiğinde, onlara Aquitania'da kalıcı bir yurt bahşedildi (MS 418).

Batı Roma İmparatorluğu bir süre için görece bir istikrara kavuştu. Fakat çehresi değişmişti. *Notitia Dignitatum*, günümüze kalan nüshasında, Batı İmparatorluğu için yaklaşık MS 425'e kadar düzenli olarak güncellenmiştir. Sıralanan 180 sahra ordusu birimi arasında sadece 85'i MS 395'ten önce mevcuttur. Başka bir deyişle, ordu, gücünün yarısını –ve Gallia'da neredeyse üçte ikisini– kaybetmiş gözükmektedir. Dahası Rhenania sınır ordusu neredeyse yok olmuştur: Danuvius için sıralanan alay sayılarıyla kıyaslandığında, Ren'de kaydedilenler ancak bir avuçtur. Değişim kalıcıydı. Batı İmparatorluğu'nun vergi tabanı hızla eriyordu. Aşırı vergilendirme, *agri deserti*, halk direnişi ve devlet otoritesinin çökmesi gibi kronik sorunlara şimdi bir de imparatorluğa ait büyük toprak parçalarının elden çıkması eklenmişti. Bu toprak kayıplarının nedeni ya Britannia ve İspanya'nın bazı kısımlarında olduğu gibi, tekrar ele geçirilmesi için gerekli kaynak bulunmaması, ya da Burgundia ve Aquitania'de olduğu gibi barbarlara yerleşim hakkı verilmesiydi. Hâlâ Roma kontrolü altında olan topraklar bile o kadar sık savaş nedeniyle yakılıp yıkılıyordu ki, hiçbir şey ödeyemiyor ve vergi borçları affedilmek zorunda kalınıyordu. Ve Batı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu krizin derinliğine rağmen, zengin potansiyel vergi mükelleflerinin pek çoğu vergi vermekten kaçınıyordu. O döneme ait bir yasanın bile girişinde “güçlülerin vergi ödemeyi reddettiği ve zenginlerinse kabul etmediği” kaydedilmişti. Bazen hizmet ve destek karşılığında muafiyet tanınıyordu. Fakat diğer zamanlarda otoriteler zorla vergi toplayabilecek her tür araçtan yoksundular. Genellikle yerel idare bizzat zenginlerin yürüttüğü bir kazanç kapısından başka bir şey değildi. Zayıf bir devlet söz konusuysen, zenginler

şu ya da bu yolla vergi vermekten kaçıyor ve yük her zaman olduğundan daha fazla yoksulların sırtına biniyordu. Fakat onlar da direnebilirdi.

MS 5. yüzyıl ortalarındaki toplumsal koşullara ilişkin önemli bir kaynak Galyalı keşiş Salvianus'un *Tanrı'nın Yönetimi Üzerine* isimli risalesidir. Salvianus bütün Geç Roma ileri gelenlerini kırsal yoksulları ezdikleri için mahkûm etmişti: Zenginler büyük adaletsizlikler nedeniyle suçluydu ve bir haydut çetesi gibi davranıyorlardı; Roma memurları yozlaşmıştı, dayattıkları vergiler felç ediciydi; iş adamları dolandırıcılık yapıyor ve yalan beyan veriyorlardı; askerler yağmacıydılar. Sonuç, diye yazıyordu Salvianus, ezilen yoksulların sığınmak için *bagaduae* ya da barbarlara kaçmasıydı. Retorik mübalağalara meraklı olsa da Salvianus'un çizdiği resim diğer kaynaklar tarafından da teyit edilir. *Bagaduae*'a yapılan atıflar MS 5. yüzyılda zirve noktasına ulaşır. Başka yerlerde de gönüllü olarak barbar yöneticilerin otoritesini kabul eden köylü topluluklarından söz edildiğini duyarız. Salvianus dönemin günahkârlığını kınayan tek radikal din adamı da değildi. Donatiusçu Kilise Kuzey Afrika'daki gelişmesini hâlâ sürdürüyordu ve Batı'daysa Pelagiusçuluk yaygındı. Pelagius, insanların özgür iradeye sahip olduğunu, doğru davranmayı seçebileceklerini ve bu şekilde kurtuluşu güvence altına almaya yetecek kadar tanrısal takdir kazanabileceklerini ileri süren Britannia doğumlu bir keşişti. Günahın kaçınılmaz olduğuna ve Tanrı'nın lütfunun sadece iman ve itaatle kazanılabileceğine inanan Augustinus gibi muhafazakârların aksine, Pelagius insanların kendi eylemlerinden sorumlu olduklarını ve önemli olanın laf değil amel olduğunu savunuyordu: Zenginler için ilerlemesi çok daha zor bir yoldu bu, zira sadece Hıristiyan *olduklarını* ikrar etmeleri değil, aynı zamanda bir Hıristiyan gibi *davranmalarını* da gerekiyordu.

Salvianus'un değerlendirmesinin satır aralarında, iktisadi ve toplumsal çürümeye dair çok sayıda dolaylı kanıt rastlarız. MS 395'ten sonra hükümet küçük *nummi* dışında temel metallerden sikke kestirmeyi bıraktı ve gümüş sikke kesimi seyrek ve rasgele bir hal aldı. Büyük miktarlarda düzenli olarak sadece altın para basılıyordu: *solidi* (*stater*), *semisses* (yarım-*stater*) ve *tremisses* (üçte bir *stater*). Askerî-ikmal ekonomisini yöneten ve ticari mübadeleden kaynaklanan açığı kapatan vergi ödeme döngüsü yavaşlayarak durma noktasına geliyordu. Anıtsal inşaat faaliyetleri neredeyse yok olmuştu; Roma, Mediolanum, Ravenna, Trier ve Arles gibi büyük imparatorluk şehirlerinde bile, MS 5. yüzyılın ortalarına ait binalara neredeyse hiç rastlanmaz. Pek çok şehir, eğer ayakta kalmayı başarmışsa, genellikle bir piskopos tarafından yönetilen kilisenin etrafında kurulmuş, duvarlarla çevrili küçük kasabalara dönüşmüştü.

Constantius MS 421'de, Honorius ise iki yıl sonra öldü. Theodosius Hanesinin hükümdarlığı imparator Iohannes'in (MS 423-425) gaspıyla kısa bir kesintiye uğrasa da, Galla Placidia'nın oğlu, Honorius'un yeğeni III. Valentinianus'un (MS 425-255) tahta çıkmasıyla yeniden kuruldu. Valentinianus bir başka çocuk imparatordu ve annesi fiilî bir naip olarak hareket etti. Fakat yeni rejim, başka bir güçlü adamın tehdidi altındaydı: Aëtius. Gençliğinde birkaç yılını Hunların elinde rehine olarak geçiren Aëtius, yakın geçmişte Hun sarayında Roma elçisi olarak kalmıştı. Roma'daki darbenin haberleri ona ulaştığında, yeni hükümette kendisi için bir rol bulma pazarlığında Hun müttefiklerinin desteğini aldı. Bunun ardından uzun yıllar boyunca Batı sarayında siyaset, Galla Placidia'nın destekçileriyle Aëtius'unkiler arasındaki hizip mücadelesi tarafından belirlenecekti. Fakat müttefikleri Aëtius'un üstünlük kurmasını sağladılar. MS 425 yılından başlayarak Batı İmparatorluğu'nun siyasi yaşamında önde gelen bir figür olan Aëtius, MS 434'ten 454'teki katline kadar iktidarın zirvesinde kaldı. Uzun süre devam eden hâkimiyeti Kuzey Afrika'nın kaybının, Gallia'da Roma nüfuzunu sürdürme çabalarının ve Hunların parçalanmış imparatorluk üzerindeki etkilerinin gölgesi altında geçmişti.

İspanya'nın geniş bölgeleri, Valia'ya bağlı Gotların MS 418'de geri çekilmelerinin ardından Vandal ve Suevi kavminin kontrolü altına girmişti. Vandallar çoğunlukla güneye yerleşmişlerdi ve MS 429'da toplamda 80.000 kişiye ulaştığı kaydedilen ve buna göre muhtemelen 20.000 savaşçısı olan devasa bir sürü Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Kuzey Afrika'ya girdi. Yeni, kalabalık, son derece yıkıcı bir halk hareketi yola çıkmıştı. Seferin başlangıcında sürünün boyutuna ilişkin, pek de alışık olmadığımız kesin sayılara sahip olsak da, daha sonra sayılarda büyük dalgalanmalar yaşanmış gibi gözükmektedir. Bazıları kısa süre içinde ele geçirdikleri topraklara yerleşecek, kalanlarsa yeniden harekete geçerek bölgeden uzaklaşacaktı. Daha sonra ikincil dalgalarla daha çok sayıda insan gelmiş olabilir. Bu insanlardan bazıları, belki de pek çoğu aslında Vandal değil, yol boyunca harekete katılan ganimet avcılarıydı. Sayılar ve hareketin yönü, sürünün içindeki dinamik ve son derece akışkan iktidar mücadelesinde toprak, altın ve adam biriktirerek maiyet inşa etmeye ve bunu idame ettirmeye çalışan şefler arasında rekabetlerden etkilenecekti. Belki de gerçekten, istilaya karar verdiğinde Vandal Kralı Geisericus'un başlangıçtaki niyeti sadece akın yapmak ve İspanya'ya geri dönmekten önce savaşçıların yağma açlığını bastırmaktı. Fakat Vandallar Roma Kuzey Afrika'sının sunduğu zenginliklerin cazibesine kapıldı. Bu eyalet klasik uygarlığın en büyük merkezlerinden biriydi, Avrupa ve Doğu'yu kasıp kavuran, yüzyıllarca süren savaşlardan çok az etkilenmişti. MS 435'e gelindiğinde Vandallar Cezayir

ve Fas'ı kontrol ediyor ve Roma'nın Afrika'daki imparatorluğunun kalbi olan Tunus'a saldırmaya hazır bekliyorlardı. MS 439'da, Afrika eyaletinin kadim başkenti olan ve yakın zamanlarda Geç Roma Hıristiyanlığının kaynaklarından biri haline gelen büyük Kartaca şehri Vandalların eline geçti. Onları kovmanın hiçbir yolu yoktu. Hem Doğu'dan hem de Batı'dan gelen sefer kuvvetlerinin buna yönelik çabaları püskürtüldü. Kısa süre sonra Vandallar Sicilya, Sardinia, Korsika ve nihayet Roma'ya bile saldırıya başladılar.

Batı İmparatorluğu, yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Vandal ilerleyişini durduramayacak kadar Gallia ile meşguldü. Hunlar Batı İmparatorluğu'nun müttefiklerinden korkunç düşmanlara dönüşmüşlerdi. Hıristiyan bir münzevi Attila'yı "Tanrı'nın Kamçısı" olarak adlandırdığında, Hun kralı bu unvanı memnuniyetle kabul etti. O ve halkı, o dönemin yazınında, çirkinlik, kirlilik, zalimlik ve acımasızlıkla eş tutuldular. Cahil, göçebe, pagan Hunlar uygarlığın, dinin ve kültürün apokaliptik antitezleri olarak resmedildiler. Çağdaşları MS 451'de Romalılarla Hunlar arasında Catalaunica'da gerçekleşen tayin edici savaşı, uygarlık ve barbarlık arasındaki muhteşem bir çarpışma olarak gördüler. Fakat Attila Roma tarafından yaratılmış bir canavardı.

Hun Krallığı 5. yüzyılın ikinci çeyreğinde son derece ani bir biçimde hızla genişleyen avcı bir imparatorluğa dönüştü. Askerî olarak ürkütücü olan Hunlar siyasi birlikten yoksundu. Orta Asya bozkırlarının göçebeliliğine dayanan kökenleriyle, esasen gevşek bir biçimde örgütlenmiş ve son derece hareketli hafif atlı-okçu kitlelerinden oluşuyorlardı. Gotların direnişinin çökmesiyle birlikte Doğu ve Orta Avrupa'ya ilerlemişler ve sonra klasik uygarlığın zenginliklerinden beslenme niyetiyle, koruma parası toplamaya başlamışlardı. Constantinopolis başka bir yerde tehdit edildiğinde, defaatle Balkanlar'daki barışı korumak için ödeme talepleriyle karşılaşılıyordu. Bu ödemeler Hun Kralı için düzenli ve giderek artan bir tahsisata dönüştü: MS 420'lerde yılda 350 libre altın, 430'larda yılda 700 libre altın, MS 440'larda yılda 2100 libre altın ve buna ek olarak yeni anlaşmayı mühürlemek üzere 6000 libre tutarında tek seferlik acil bir ödeme. Romalı esirler de bir gelir kaynağına dönüşmüştü; adam başına başta 8, sonra 12 altın *stater* fidye talep ediliyordu. Roma İmparatorluğu için bu, eğer kurtulamazsa, yıkıcı sonuçlar doğuracaktı. Ödenen bu paralar Hun Kralı'nın artan gücünü besledi ve böylece takipçilerini ödüllendirme, sadakatlerini sağlamlaştırma ve yeni güç toplayıp silahlandırma yeteneği muazzam ölçüde arttı. MS 5. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Attila devasa bir Orta Avrupa imparatorluğunun başındaydı. Roma altını bir barbar süper devleti yaratmıştı.

MS 447 yılında Attila bir kez daha Danuvius'u aşarak saldırdı. Romalılar yenildi ve Balkanlar'da daha fazla yıkımın ardından, Constantinopolis bir kez daha, Hunların bu kez Danuvius'un güney yakasında "derinliği beş günlük yolculuğa denk" devasa bir toprak şeridinin verilmesini de içeren şartlarını kabul etti. Sonra aniden, Attila'nın Doğu İmparatorluğu'na yönelik tavrı saldırgan bir tehditten uzlaşmaya doğru değişti. Batı'ya dönme hevesiyle, Constantinopolis'e makul bir nihai anlaşma önererek arkasını güvenceye aldı. Neden Batı'ya yöneldiğini bilmiyoruz. Kuşkusuz, Hunlar Gallia hakkında çok şey biliyorlardı: Pek çoğu MS 430'larda ve 440'larda Aëtius'un müttefikleri olarak orada savaşmış ve onun Vizigotlara, Franklara, Burgundialılara ve *bagaudae*'a karşı seferlerine katılmışlardı. Belki de sadece, Gallia'nın (hatta Geç Antikite'nin yoksullaşmış Gallia'sının bile) zenginlikleri, Balkanlar'dan elde edilecek rüşvet ve ganimetlerden daha kârlı gözük müştü.

İstilanın bahanesi Aşağı Ren'de, destek için biri Aëtius'a diğeriysse Attila'ya başvuran iki Frank şefi arasında çıkan bir ihtilaf oldu. İlk önce Hunlar harekete geçti. Büyük bir istila gücü ilk olarak Burgundiya Kralı'nı ezerek Doğu Gallia'yı fethetti. Daha sonra bu güç, biri kuzeyde Hunların Frank müttefiklerini ve Attila'nın sağ kanadını koruyacak, diğeri güneyde Burgundialıları baskı altında tutarak sol kanadı denetleyecek, sonuncusuysa merkezden Orleans'a, Vizigot topraklarına ve olası Batı Gallia fethine doğru ilerleyecek üç orduya ayrıldı. Fakat Aëtius ve Vizigot Kralı Theodoric üzerine yürüyünce, Attila doğuya doğru çekildi ve Catalaunica-sur-Marne'da toplanılmasını emretti. Burası kuzey ve güney ordularının ilerleyebileceği merkezî bir yer ve geniş, açık bir araziye sahip kalabalık süvari harekâtı için ideal bir bölgeydi.

Catalaunica bir ortaçağ muharebesiydi. Her iki ordu da, her biri kendi görevi doğrultusunda çatışan üç farklı muharebe grubu oluşturmuştu. Her iki tarafın da büyük çoğunluğu kralların ve şeflerin komutası altındaki klan ve kabileler halinde örgütlenmiş barbar savaşçılardan oluşuyordu. Aëtius ve düzenli Roma birlikleri Romalı-Got hattının sağında, Theodoric ve Vizigotlarsa solunda konuşlanmıştı; (sadakatlerinden şüphe duyulan) Alauni kavmi ise merkezde sıkıştırılmıştı. Attila kendi hattının ortasında Hunlara komuta ediyor, Ostrogotlar, Gepidler ve imparatorluğunun diğer tabi halklarıysa kanatları oluşturuyordu. Her iki tarafın da saldırıya geçtiği ve kararlılıkla savaştığı muharebe iki gün sürdü. İlk gün Attila Romalılara ve Alauni kavmine yönelik şiddetli fakat başarısız saldırılar düzenledi, fakat sağ kanadındaki Ostrogotlar Theodoric'in Vizigotlarının saldırısı karşısında çözüldüler. Güç durumdaki merkezi Got süvarilerinin yıkıcı bir kanat saldırısı tehdidinde açık hale gelen Attila, Gotları kalabalık ok-

çularıyla uzakta tutup dövüşerek müstahkem kampına çekildi. Ertesi gün büyük bir tekerlekli karargâhın içinde savunmada kaldı. Karargâhın ortasında ahşap eyerlerden oluşan devasa bir piramit vardı. Bunun etrafında kralın ganimetleri ve serveti dizilmişti. Yan taraflarda eşleri oturuyordu. Ve tepede de savaşı yöneten, fakat büyük bir yangının karargâhı yıkması durumunda ölmeye hazır Attila'nın kendisi duruyordu. Piramit ölülerin yakılacağı bir odun yığınıydı.

Buna gerek kalmadı; Attila henüz ölmeyecekti. Roma-Got ordusu Hunların amansız mücadelesi karşısında sarsıntı geçirmişti. Muharebenin ikinci günündeki saldırıları püskürtülmüş ve Attila'nın ordusunun içine düştüğü zor durumdan çıkıp doğuya doğru kaçmasına izin verilmişti. Belki gerçekten de Aëtius böyle olmasını istemişti. Büyük oranda pazarlık ve rüşvet meselesine indirgenen Roma gücü, artık Avrupa'ya hâkim olan barbar siyasi yapıları arasındaki güç dengesine bağımlı hale gelmişti. Gücü böylesine zayıflayan, Attila'nın belki de Roma'nın muzaffer Vizigot müttefiklerine karşı bir denge unsuru olarak hayatta kalması daha iyi olacaktı. Fakat Attila iki yıl sonra öldü ve son derece hızlı bir şekilde kurulan ve Avrupa'nın böylesine geniş bir bölgesini kapsayan imparatorluğu, tabi halkların efendilerine karşı isyan etmesiyle parçalandı.

Aëtius da savaşın ardından kısa bir süre içinde öldü. Pek çok kişinin aleyhinde konuştuğu sarayda çok fazla kıskançlığın hedefi olan ihtişamlı general, aniden ihanetle suçlandı ve imparator tarafından idam edildi (MS 454). İmparatorun kendisi de bunun hemen ardından Aëtius'un uşakları tarafından düzenlenen intikam amaçlı bir suikasta kurban gitti (MS 455). Bunu bir dizi sönük imparatorun hızla tahta çıkıp inişi takip etti; 21 yıl içinde tahta çıkan (aşağı yukarı) dokuz meşru hükümdardan en az altısı şiddet sonucu ölecekti. Geç Batı Roma İmparatorluğu'nun büyük generallerinin sonuncusu olan, dönemin hâkim figürü Ricimer, yarım yüzyıl önceki Stilicho gibi bir barbardı. İmparatorları tahta çıkarıp tahttan indiren, sonu gelmeyen bir saray entrikasına hapsolan, sürekli olarak kendisini destekleyen zayıf iktidar yapısını güçlendirmeye çalışan Ricimer, Batı İmparatorluğu'nun nihai çöküşüne çaresizce liderlik etti. Altı boş olan bir askerî gücün zar gibi ince kabuğunu temsil ediyordu. Bir saray, birden çok başkent, birkaç bin silahlı adam, dünya imparatorluğu olmaya dair tarihsel bir iddia vardı; fakat imparatorluk herhangi bir gerçek iktisadi, toplumsal ya da siyasi temelden yoksundu ve en hafif darbeler karşısında un ufak olması muhtemeldi.

Bunlar da süratle ortadan kalktılar. Diplomasi ve elde kalan askerî gücün dikkatli bir şekilde sergilenmesi Batı İmparatorluğu'nun bir süreliğine eski toprakları üzerindeki otoritesinin bir kısmını korumasına imkân sağ-

ladı. Fakat kazanımlar geçiciydi. Vandal akınları Doğu Akdeniz'e yayıldı-ğında, MS 468'de Doğu ve Batı İmparatorluklarının ortak bir harekâtına neden oldu, fakat bu harekât felaketle sonuçlandı ve Akdeniz'deki Vandal gücü daha da perçinlendi. MS 450'lerin sonlarında Gallia'ya enerjik Roma seferleri düzenlendi, fakat birkaç yıl içinde genişleyen Vizigot Krallığı, Gallia'da Roma otoritesinden geriye kalan en önemli şehir ve Batı'da klasik kültürün en büyük merkezlerinden biri olan emperyal başkent Arles'i ele geçirdi. Çoğunlukla topraklar fethedilmekten ziyade özümseliyordu. Galyalı-Romalı toprak sahipleri, şartların zorlamasıyla da olsa, arazilerini barbar "misafirleriyle" paylaşmaya razı olmuşlardı. German kralları din değiştirmiş, Kilise'nin hamileri haline gelmiş ve yerel piskoposlarla ittifaklar kurmuşlardı. Arazilerin, kiliselerin, şehir merkezli idarenin ve vergi tahsilatının altyapısı yeni hükümdarlar tarafından temellük edilmişti. Klasik bir geriye dönüş yaşandı: Bir zamanlar imparatorluk fethettiği barbar şefleri "Romalılaştırmaya" çalışmıştı; şimdiyse imparatorluğun barbar fatihleri yeni tebaalarının *Romanitas*'ını aşırıyordu. Çok geçmeden German kralları Roma imparatorlarını tahta çıkarıp tahttan indirme oyunuyla meşgul hale gelmişlerdi.

Batı'nın son güçlü adamı Ricimer'in MS 472'deki ölümü sonun geldiğini bildiriyordu. Batı tahtı Roma aristokrasisinden geriye kalanların, German kralların ve Constantinopolis'in arasında ihtilaf konusuydu. Beş yılda beş imparator tahta çıktı. Son imparator Romulus Augustulus'tu (MS 475-476). İtalya üzerindeki otoritesi Kral Odoacer'e ve German müttefik ordusunun desteğine bağlıydı. Kral takipçileri için Gallia'daki hemşehrilerine bahşedilenle aynı muameleyi talep ettiğinde –arazilerden üçte bir pay– reddedildi. İmparatoru tahttan indirip kendisini tahta çıkarmaya çalışarak yanıt verdi. Tanınmak ve meşruiyet elde etmek için Doğu Roma İmparatoruna yaptığı başvuru geri çevrildiğinde, "İtalya Kralı" unvanını aldı. Batı Roma İmparatorluğu'nun varlığı sona ermişti. Toprakları barbar krallıklarından oluşan bir yamalı bohçaya dönmüştü.

Vandallar Afrika, Sicilya, Sardinia ve Korsika'da, Odoacer ise İtalya, Illyricum ve Raetia ile Noricum'dan geriye kalanlar üzerinde hüküm sürüyordu. Vizigotlar Güneybatı Gallia merkezli devasa bir bölgeyi yönetiyorlardı. Burgundialılar, Britannia'dan sürgüne gönderilenlerin yerleştiği Breton ile Franklara ait olan Aşağı Ren dışında Gallia'nın geri kalanını ellerinde tutuyorlardı. Kuzey Gallia'da Syagrius'un kontrolündeki Romalılaşmış küçük bir anklav, MS 486'da Franklar tarafından özümsemedi. Vizigotlar, Suevi kavmi ve yerli Vascon topraklarının bulunduğu kuzeybatı bölgesi dışında İspanya'nın büyük bir kısmına hükmediyorlardı. Britania, bazıları Britanni kavmi bazılarıysa Anglosakson olan, ne idüğü belir-

siz sayısız küçük devlete bölünmüştü. Pek çok yerde, Romalılaşmış bir seçkin kültürü yeni hükümdarların otoritesi altında varlığını sürdürebildi. Fakat bu bile tedricen dönüşüm geçirerek, durmadan değişen bir dünyada yeni şekil ve anlamlar kazandı. Ve seçkin kültürü, şehirlerin, villaların ve toprak sahibi eşrafın elindeki kent oligarşisinin üzerinde yükselen Roma emperyal gücü ve toplumsal düzeniyle aynı şey değildi. Bunlarla tanımlanan Roma İmparatorluğu, MS 2. yüzyılda genişlemenin sona ermesinden bu yana gerileme içindeydi. Eğer Doğu'da –çok fazla değişim geçirmiş– bir biçim altında 5. yüzyıldan sonra da ayakta kalabildiyse, bunu Batı'yı kendi haline bırakabildiği için yapabilmmişti. Bir zamanlar Roma, Doğu'yu fethedebilecek ve zenginliklerini mülkiyetine geçirebilecek kadar güçlüydü. Şimdiyse bu zenginlikler olmadan Roma ayakta kalamazdı ve Batı Roma İmparatorluğu kendi halkının kayıtsızlığı karşısında barbar düşmanlarının elinde can verdi. Roma'da MÖ 753 yılında başlayan hikâye, MS 476 yılında yine aynı yerde sona ermişti.

ZAMAN ÇİZELGESİ

Kesin olmayan ya da mitolojik tarih, otorite ve olaylar köşeli parantez içinde verilmiştir. Yaklaşık tarihler “y.” ile belirtilmiştir. Meşru hükümdarların isimleri italikle yazılmıştır. Gasıpların ve *de facto* hükümdarların isimleri yuvarlak parantez içinde verilmiştir. Dönemlere ait önemli altbölümler koyu renk yazılarak belirtilmiştir. Eskiçağlardaki bölgelerin yaklaşık modern coğrafi muadilleri parantez içinde verilmiştir.

Tarih	Hâkim otorite	Olay
[MÖ 1184]	[<i>Aeneas</i>]	[Troia'nın düşmesi ve Troialıların kaçı: Latium'da yeni yerleşim]
[MÖ 753]	[<i>Romulus</i>]	
y. MÖ 750-625	Latin şefleri	Roma çiftçilikle uğraşan bir tepe köyünden birkaç kilometrelik kırsal bölgeye hâkim, şeflerin yönetimindeki yüksek bir kaleye dönüşür
[MÖ 716-673]	[<i>Numa Pompilius</i>]	
[MÖ 673-642]	[<i>Tullus Hostilius</i>]	
[MÖ 642-616]	[<i>Ancus Marcius</i>]	
y. MÖ 625-509	Etrüsk kralları	Krallık Dönemi Roma anıtsal kamu mimarisine sahip bir Etrüsk şehir devleti olarak yeniden kurulur ve gelişir
[MÖ 616-578]	<i>Tarquinius Priscus</i>	
[MÖ 578-534]	<i>Servius Tullius</i>	
[MÖ 534-509]	<i>Tarquinius Superbus</i>	
y. MÖ 509		Aristokratik bir devrimle monarşi devrilir
y. MÖ 509-367	Patrici oligarşisi	Erken Cumhuriyet Roma dar bir patrici oligarşisinden Tabakalar Mücadelesi'nin sonucunda halkçı kurumlarla sınırlı daha açık bir patrici-pleb oligarşisine dönüşür
y. MÖ 506		Aricia Savaşı: Lars Porsenna karşısındaki Yunan zaferi Latium'u Etrüsk hâkimiyetinden kurtarır.
y. MÖ 499-493		Birinci Latin Savaşı
y. MÖ 499		Regillus Gölü Savaşı: Latinler karşısında Roma zaferi
y. MÖ 494		Roma pleblerinin ilk devrimci ayrılığı

y. MÖ 493		Cassius Antlaşması Latin Savaşı'na son verir ve Latium'u yatıştırır
y. MÖ 483-474		Birinci Veientine Savaşı
y. MÖ 477		Cremera Savaşı: Romalı Fabii klanına karşı Etrüsk zaferi
MÖ 451	Decemvirate	Roma olağanüstü Onlar Komitesi tarafından yönetilir On İki Levha yürürlüğe konulur
y. MÖ 449	Konsüller, Senato ve Roma Halkı	Roma pleblerinin ikinci devrimci ayrılığı Kriz Valerius-Horatianus kanunlarıyla sona erer
y. MÖ 437-435		İkinci Vientine Savaşı: Romalılar Fidenae'ı kazanır
y. MÖ 406-396		Üçüncü Vientine Savaşı: Romalılar Veii'yi ele geçirip yok eder
MÖ 390		Allia Savaşı: Galyalılar Romalıları mağlup eder, Brennus Roma'yı ele geçirir ve yağmalar
y. MÖ 384		Halkçı lider Marcus Manlius Capitolinus'un yargılanması ve idamı
MÖ 367		Licinia-Sextia yasaları konsüllüğü pleblere açar ve fiilen Tabakalar Çatışması'nı sona erdirir
MÖ 367-133		Orta Cumhuriyet
MÖ 343-341		Birinci Samnite Savaşı
y. MÖ 340-338		İkinci Latin Savaşı: Latinler yenilir ve Latin Birliği boyun eğer
MÖ 327-304		İkinci Samnite Savaşı
MÖ 321		Caudine Forks Savaşı: Romalılara karşı Samnite Zaferi
MÖ 298-290		Üçüncü Samnite Savaşı
MÖ 295		Sentinum Savaşı: Romalılar İtalyan konfederasyonunu mağlup eder
MÖ 287		<i>Plebiscita</i> (Pleb Meclisi'nin aldığı kararlar) <i>leges</i> (Senato'nun tavsiyesi üzerine Centuria Meclisi tarafından kabul edilen yasalar) ile eşit statü kazanır
MÖ 282-272		Tarentum'a karşı savaş
MÖ 280-275		Pyrrhus'a karşı savaş
MÖ 275		Beneventum Savaşı: İki sınırlı yenilginin ardından Pyrrhus karşısında sınırlı Roma zaferi
MÖ 272		Tarentum'un düşüşü: Roma garnizonu kurulur
MÖ 264-241		Birinci Pön Savaşı
MÖ 263		Syrakusa Tiranı Roma'nın mahmiliği statüsünü kabul eder
MÖ 262		Heraclea Minoa Savaşı: Sicilya topraklarında Roma hâkimiyeti kurulur
MÖ 256-255		Afrika'ya yönelik sonuçsuz Roma istilas (Tunus)
MÖ 241		Aegates Adaları Savaşı: Roma deniz zaferi Sicilya'daki Kartaca yerleşimini sona erdirir
MÖ 240-237		Kartaca'da Paralı Askerler Savaşı: Romalılar Sardinia ve Korsika'yı ele geçirir

MÖ 229-228		Birinci İlyrium Savaşı
MÖ 225		Telamon Savaşı: Romalılar Galyalıları yener ve Gallia Cisalpine'sinin (Kuzey İtalya) kolonizasyonuna devam ederler
MÖ 221		Hannibal Kartaca'nın İspanya komutanı ilan edilir
MÖ 221-219		İkinci İlyrium Savaşı
MÖ 219		Hannibal Sagentum'u ele geçirir
MÖ 218-202		İkinci Pön Savaşı
MÖ 218		Trebia Savaşı: Hannibal Gallia Cisalpine'sinin (Kuzey İtalya) kontrolünü ele geçirir
MÖ 217		Trasimene Gölü Savaşı: Hannibal bazı Kuzey İtalyan devletlerinin sadakatini kazanır
MÖ 216		Cannae Savaşı: Hannibal bazı Güney İtalyan devletlerinin sadakatini kazanır
MÖ 215-205		Birinci Makedonya Savaşı
MÖ 209-206		Scipio İspanya'daki Kartaca İmparatorluğu'nu yok eder
MÖ 204-202		Scipio Afrika'nın istilasına liderlik eder (Tunus)
MÖ 202		Zama Savaşı: Scipio Hannibal'i yener
MÖ 200-196		İkinci Makedonya Savaşı
MÖ 197		Cynoscephalae Savaşı: Roma lejyonları Makedon falanksını yener
MÖ 197-179		İkinci İspanya Savaşı
MÖ 196		Flaminius'un Yunan şehirleri için özgürlük ilanı
MÖ 192-188		Seleukos İmparatorluğu'nun bağlı Antiokhos'a (Suriye) karşı savaş
MÖ 189		Magnesia Savaşı: Romalılar Antiokhos'u yener Galatia'nın yıkılıp yıkılması (Orta Anadolu)
MÖ 171-168		Üçüncü Makedonya Savaşı
MÖ 168		Pydna Savaşı: Romalılar Makedonya Kralı Perseus'u yener
MÖ 167		Epirus'un köleleştirilmesi (Arnavutluk)
MÖ 154-133		Üçüncü İspanya Savaşı
MÖ 150-146		Dördüncü Makedonya Savaşı
MÖ 149-146		Üçüncü Pön Savaşı
MÖ 146		Korinthos ve Kartaca'nın Yıkılması
MÖ 142-133		Numantia Kuşatması
MÖ 139		Lusitania'nın Romalılar tarafından nihai fethi (Portekiz)
MÖ 136-132		Birinci Sicilya Köle Savaşı
MÖ 133-130		Geç Cumhuriyet
MÖ 133		Pergamon Roma'ya miras bırakılır
MÖ 133-132		Tiberius Gracchus'un tribünlüğü ve öldürülmesi

MÖ 125-121		Gallia Narbonensis'in Romalılar tarafından fethi (Provence)
MÖ 123-122		Gaius Gracchus'un tribünlüğü ve öldürülmesi
MÖ 112-105		Numidia'da (Cezayir) Iugurtha'ya karşı savaş
MÖ 103-101		İkinci Sicilya Köle Savaşı
MÖ 102-101		Marius Aquae Sextiae ve Vercellae Savaşlarında Cimbri ve Teutonları yener
MÖ 100-88	(Marius'un Üstünlüğü)	
MÖ 100		Eski askerler Roma'da gösteri yapar: Marius'un siyasi üstünlüğü kurulur
MÖ 99		Eski askerler Roma'da düzeni yeniden kurar
MÖ 91-88		Müttefikler Savaşı: İtalyalı müttefikler yenilir, fakat Roma yurttaşlığı kazanırlar
MÖ 89-84		Birinci Mithridates Savaşı
MÖ 88		Sulla Roma'da ilk muhafazakâr darbeyi yapar
MÖ 87-84		Sulla'nın Doğu komutanlığı
MÖ 87		Marius ve Cinna Roma'da halkçı karşı darbe yapar
MÖ 87-84	(Cinna'nın Üstünlüğü)	
MÖ 83-80		İç Savaş
MÖ 82-81		Colline Kapısı Savaşı: Sulla <i>populares</i> 'i yener, Roma'ya girer, ikinci muhafazakâr darbeyi gerçekleştirir ve "yasaklamalarla" muhaliflerini temizler
MÖ 82-79	(Sulla'nın Üstünlüğü)	
MÖ 80-72		İspanya'da Sertorius'a karşı savaş
MÖ 77-72		Pompeius'un İspanya komutanlığı
MÖ 74-63		Üçüncü Mithridates Savaşı
MÖ 73-71		Spartacus önderliğinde İtalyan köle isyanı
MÖ 73-71		Verres'in Sicilya Valiliği
MÖ 71-70		Crassus ve Pompeius Roma'da oligarşi karşıtı darbe düzenler
MÖ 71-63	(Crassus ve Pompeius'un Üstünlüğü)	
MÖ 67		Pompeius korsanları yener
MÖ 66-63		Pompeius'un Doğu fetihleri
MÖ 63		Catiline komplosu
MÖ 59		Caesar, Crassus ve Pompeius'un Birinci Triumvirlik'inin kurulması
MÖ 59-53	(Birinci Triumvirlik)	
MÖ 58-51		Caesar'ın Gallia'yı Fethi
MÖ 56		Luca Paktı Birinci Triumvirlik'i tasdik eder

MÖ 53		Carrhae Savaşı: Crassus Parthlar tarafından yenilir ve öldürülür
MÖ 52		Gallia'da Vercingetorix isyanı Clodius'a suikast ve Roma'da ayaklanmalar
MÖ 49-45		Caesar'ın Rubicon'u geçerek İtalya'yı istila etmesinin ardından İç Savaş
MÖ 48		Pharsalos Savaşı: Caesar Pompeius'u yener ve Doğu'yu kurtarır
MÖ 48-44	(Caesar'ın Üstünlüğü)	
MÖ 46		Caesar on yıllığına diktatör olur
MÖ 45		Munda Savaşı: Caesar Pompeius'un İspanya'daki destekçilerini yener
MÖ 44		Caesar ömür boyu diktatör olur Caesar'a suikast
MÖ 43		Antonius, Octavianus ve Lepidus İkinci Triumvirlik'i kurar ve Roma'da Caesar'ı darbe gerçekleştirirler
MÖ 43-41	(İkinci Triumvirlik)	
MÖ 42		Philippi Savaşları: Caesar'cular Cumhuriyetçileri yener
MÖ 41		Lucius Antonius'un Octavianus'a karşı isyanı
MÖ 40		Brundisium Paktı İkinci Triumvirlik'i yeniden kurar
MÖ 38		Tarentum Paktı İkinci Triumvirlik'i yeniler
MÖ 36		Naulochus Savaşı: Octavianus'un donanması Sextus Pompeius'u yener
MÖ 36-35		Antonius'un başarısız Parth İmparatorluğu seferi
MÖ 35-34		Octavianus'un Illyricum'u (Yugoslavya) fethi
MÖ 31		Actium Savaşı: Octavianus'un donanması Antonius ve Cleopatra'yı yener
MÖ 30		Octavianus'un Mısır'ı fethi: Antonius ve Cleopatra intihar eder
MÖ 30-MS 235		Erken İmparatorluk
MÖ 30-MS 68		Iulius-Claudius Hanedanı
MÖ 30-MS 14	Augustus	
MÖ 29-28		Trakya ve Moesia'nın (Aşağı Danuvius) Fethi
MÖ 27		Octavianus'un ilk anayasal düzenlemesi: "Augustus" unvanını alır
MÖ 26-19		İspanya'nın fethi tamamlanır
MÖ 23		Augustus'un ikinci anayasal düzenlemesi
MÖ 20		Roma sancaklarının Parthlardan geri alınması
MÖ 17-15		Noricum ve Raetia'nın (Yukarı Danuvius) fethi
MÖ 12-9		Pannonia'nın (Orta Danuvius) fethi
MÖ 12-5		Batı Germania'nın fethi
MS 6-9		Pannonia İsyanı

MS 9		Teutoburg Ormanı Savaşı: Varus komutasındaki üç lejyon yok edilir ve Germania'da Roma hâkimiyeti sona erer
MS 14-37	<i>Tiberius</i>	
MS 17-24		Numidia'da Tacfarinas İsyanı
MS 21		Gallia'da Florus ve Sacrovir İsyanı
MS 26-31	(Seianus'un Üstünlüğü)	
MS 31-37	(Macro'nun Üstünlüğü)	
MS 37-41	<i>Caligula</i>	
MS 40		Başarısız Germania ve Britannia seferleri
MS 41		Caligula'ya suikast ve Claudius'un taht gaspı
MS 41-54	<i>Claudius</i>	
MS 43-51		Güney Britannia'nın fethi
MS 53-63		Parth Savaşı
MS 54-68	<i>Nero</i>	
MS 54-62	(Burrus ve Seneca'nın Üstünlüğü)	
MS 60/61		Britannia'da Boudica İsyanı
MS 64		Roma'da Büyük Yangın
MS 65		Piso Komplosu
MS 66-73		Palaestina'da Birinci Yahudi İsyanı
MS 67		Nero'nun Yunanistan turu
MS 69		Nero askeri darbeyle devrilir
MS 68-69	<i>Galba</i>	
MS 69	<i>Otho</i> <i>Vitellus</i>	Dört İmparator Yılı: İç savaş ve Cremona Savaşları
MS 69-96		Flavius Hanedanı
MS 69-79	<i>Vespasianus</i>	
MS 70		Kudüs kuşatması ve şehrin yıkılması
MS 70		Civilis İsyanı: Galyalıların İmparatorluğu
MS 71-84		Galler, Kuzey İngiltere ve Güney İskoçya'nın fethi
MS 78-84		Britannia'da Agricola'nın Valiliği
MS 79-81	<i>Titus</i>	
MS 81-96	<i>Domitianus</i>	
MS 83		Rhineland'da Chatti'ye karşı savaş
MS 85-89		Birinci Daciae Savaşı
MS 89		Saturninus Darbesi
MS 96		Domitianus'a suikast
MS 96-98	<i>Nerva</i>	
MS 98-117	<i>Traianus</i>	

MS 101-102		İkinci Daciae Savaşı
MS 105-106		Üçüncü Daciae Savaşı
MS 105-108		Nabataeus Arabia'sının fethi
MS 114-117		Parth Savaşı
MS 115-118		Yahudi Diasporası'nda isyan
MS 117-138	<i>Hadrianus</i>	
MS 117		Hadrianus'a karşı General'in komplosu
MS 120-123		Hadrianus'un Batı eyaletleri gezisi
MS 124-126		Hadrianus'un Doğu eyaletlerine ilk gezisi
MS 128		Hadrianus'un Afrika gezisi
MS 129-131		Hadrianus'un Doğu eyaletlerine ikinci gezisi
MS 132-136		Palaestina'da İkinci Yahudi (Bar-Kokhba) İsyanı
MS 138-192		Antoninus Hanedanı
MS 128-161	<i>Antoninus Pius</i>	
MS 161-180	<i>Marcus Aurelius</i>	
MS 161-169	<i>Lucius Verus</i>	
MS 161-166		Parth Savaşı
MS 165-167		Büyük Salgın
MS 167-175		German Savaşı
MS 175		Avidius Cassius İsyanı
MS 177-180		German Savaşı'nın yeniden başlaması
MS 180-192	<i>Commodus</i>	
MS 182		Perennis'in Düşmesi
MS 187-188		Gallia'da Maternus İsyanı
MS 192	<i>Pertinax</i> <i>Didius Iulianus</i>	Commodus'a suikast: Askerler imparatorluğu "müzayedeye çıkarır"
MS 193-197		İç Savaş
MS 193-235		Severus Hanedanı: "Askeri monarşi"
MS 193-211	<i>Septimius Severus</i>	
MS 193-195	(Pescennius Niger)	Severus'un Doğulu rakibini yenmesi
MS 193-197	(Clodius Albinus)	
MS 197		Severus'un Batılı rakibini yenmesi
MS 197-199		Parth Savaşı
MS 206-207		Haydut şefi Bulla İtalya'da geziniyor
MS 208-211		Kuzey Britannia'da savaş
MS 211-217	<i>Caracalla</i>	
MS 211-213	<i>Geta</i>	
MS 212		Caracalla'nın yurttaşlık fermanı: İmparatorluktaki bütün özgür kişiler yasal olarak Romalı olur

MS 213		German Savaşı
MS 215-217		Parth Savaşı
MS 217-218	<i>Macrinus</i>	
MS 218-222	<i>Elagabalus</i>	
MS 222-235	<i>Severus Alexander</i>	
MS 227		Artaxerxes Parth İmparatorluğu'nu yıkar ve Sasani İmparatorluğu'nu kurar
MS 230-233		Sasani Savaşı
MS 234-235		German Savaşı
MS 235-284		Anarşi
MS 235-238	<i>Maximinus Thrax</i>	
MS 238	(I. Gordianus) (II. Gordianus) (Balbinus) (Maximus)	
MS 238-244	<i>III. Gordianus</i>	
MS 242-244		Sasani Savaşı
MS 244-249	<i>Philip Arabicus</i>	
MS 249-251	<i>Decius Traianus</i>	
MS 251-253	<i>Gallus</i>	
MS 253	<i>Aemilianus</i>	
MS 253-268	<i>Gallienus</i>	
MS 253-260	<i>Valerianus</i>	İmparatorluğun Doğu ve Batı komutanlıklarına bölünmesi
MS 258-259		Batı sınır savunmalarının çökmesi
MS 260		Ayrılıkçı "Gallic İmparatorluğu'nun" kurulması Valerianus'un Doğu'daki yenilgisi, esir düşmesi ve ölmesi
MS 260-269	(Postumus)	
MS 260-261	(Macrianus) (Quietus)	
MS 261-267		Palmyra Kralı Odenaethus Gallienus tarafından Doğu'nun mahmi yöneticisi olarak tanınır
MS 267		Odenaethus suikasta kurban gider ve iktidar Kraliçe Zenobia tarafından gasp edilir
MS 267-272	(Zenobia)	Doğu'da Asi "Palmyra İmparatorluğu"
MS 268		İtalya'daki isyan, Batı'daki Gallic İmparatorluğu ve Doğu'daki Palmyra İmparatorluğu Gallienus'un meşru rejimini bir Balkan bakiyesine düşürür: Gallienus suikasta uğrar
MS 268-270	<i>Cladius Gothicus</i>	
MS 268-271		Ren sınırının yeniden kurulması
MS 269-271	(Victorinus)	
MS 270-275	<i>Aurelianus</i>	

MS 271-272		Palmyra İmparatorluğu'nun çözülmesi
MS 271-273	(Tetricus)	
MS 273		Galic İmparatorluğu'nun çözülmesi
MS 275-276	<i>Tacitus</i>	
MS 276	<i>Florianus</i>	
MS 276-282	<i>Probus</i>	
MS 282-283	<i>Carus</i>	
MS 283-285	<i>Carinus</i>	
MS 283-284	<i>Numerianus</i>	
MS 284-476		Geç İmparatorluk
MS 284-305	<i>Diocletianus</i>	
MS 286-305	<i>Maximianus</i>	İmparatorluğun Doğu ve Batı komutanlıklarına bölünmesi
MS 287-296		Britannia'da kurulan ayrılıkçı asi rejim
MS 287-293	(<i>Carausius</i>)	
MS 293-305	<i>Constantius</i> ("Caesar") <i>Galerius</i> ("Caesar")	İki kıdemli ve iki kıdemsiz imparator Tetrarşi'yi kurar (Dörtlerin Yönetimi)
MS 293-296	(<i>Allectus</i>)	
MS194		Diocletianus'un mali reformu
MS 296		Britannia'daki asi rejimin çözülmesi
MS 298-313		Hristiyanlara yönelik Büyük Takibat
MS 301		Diocletianus'un Fiyat Fermanı
MS 305-311	<i>Galerius</i>	
MS 305-306	<i>I. Constantius</i>	
MS 306		Constantinus'un tahta çıkışı: Tetrarşi'nin çöküşü
MS 306-363		Constantinus Hanesi
MS 306-337	<i>Büyük Constantinus</i>	
MS 307-312	<i>Maxentius</i>	
MS 308-324	<i>Licinius</i>	
MS 308		Carnuntum Paktı rakip imparatorlar arasında geçici barış sağlar
MS 312		Milvian Köprüsü Savaşı: Constantinus'un Maxentius karşısında, Hristiyanlığın paganlık karşısında zaferi
MS 313		Mediolanum Fermanı Hristiyanlara yönelik takibata son verir Roma Konsili
MS 314		Arles Konsili
MS 324		Doğu'da Licinius'un yenilmesi: Constantinus Roma İmparatorluğu'na hâkim olur
MS 324-330		Constantinopolis'in kurulması
MS 325		Nicaea Konsili

MS 337		Constantinus'un ölümü ve imparatorluğun oğulları arasında bölünmesi
MS 337-340	<i>II. Constantinus</i>	
MS 337-350	<i>Constans</i>	
MS 337-361	<i>II Constantius</i>	
MS 340		İç Savaş: II. Constantinus'un yenilmesi ve ölümü
MS 350		İç Savaş: Constans'in yenilmesi ve ölümü
MS 350-353	(Magnentius)	Batı'da gasıp rejim
MS 355-360	<i>Julianus</i> ("Caesar")	İmparatorluğun Batı'da Julianus ve Doğu'da Constantius arasında bölünmesi
MS 356		Strasbourg Savaşı: Julianus Germanları yener
MS 360		Julianus'un Gaspı: Constantius'un ölümü iç savaşı önler
MS 361-363	<i>Julianus</i>	
MS 363-364	<i>Iovianus</i>	
MS 364-392		Valentinianus Hanesi
MS 364-375	<i>I. Valentinianus</i>	
MS 364-378	<i>Valens</i>	
MS 375-383	<i>Gratianus</i>	
MS 375-392	<i>II. Valentinianus</i>	
MS 378		Adrianopolis Savaşı: Gotlar Doğu Roma ordusunu yok eder
MS 379-450		Theodosius Hanesi
MS 379-395	<i>Büyük Theodosius</i>	
MS 380		Doğu Roma İmparatorluğu'nda Katolik ortodoksi ilan edilir
MS 382		Trakya'da Got müttefiklerin iskânı
MS 383-388	(Magnus Maximus)	Batı'da Theodosius Hanesi'ne karşı isyan
MS 391		Yeniden birleşen imparatorlukta pagan kurbanları yasaklanır ve tapınakları kapatılır
MS 392-394	(Eugenius)	Batı'da Theodosius Hanesine ve Hristiyan Kilisesi'ne karşı Arbogastes ve Eugenius İsyanı
MS 394		Frigidus Nehri Savaşı: Theodosius Batılı pagan isyanını bastırır
MS 395		Theodosius'un ölümü: Roma İmparatorluğu'nun Batı ve Doğu olarak nihai bölünmesi
MS 395-423	<i>Honorius</i> (Batı'da)	
MS 395-408	<i>Arcadius</i> (Doğu'da) (Batı'da Stilicho'nun Üstünlüğü)	
MS 405		Batı Balkanlar'da müttefik Got yerleşimi

MS 406-407		Ren sınırının çökmesi: Batı eyaletlerinin barbarlar tarafından istilası Britannia'da III. Constantinus İsyanı Doğu Gallia'da müttefik Burgundialı yerleşimi
MS 408		Stilicho'nun saray darbesiyle devrilmesi: Roma hizmetindeki "barbarların" tasfiyesi
MS 408-450	II. Theodosius (Doğu'da)	
MS 410		Roma'nın Got Alaricus tarafından yağmalanması
MS 411-421	(Batı'da Constantius'un Üstünlüğü)	
MS 418		Batı'da suların durulması: Aquitain'da müttefik Got yerleşimi; İspanya'da Vandal ve Suevi kavmi yerleşimleri
MS 423-425	(Batı'da Iohannes)	
MS 425-455	III. Valentinianus (Batı'da)	
MS 429		Kuzey Afrika'da Vandal istilası
MS 434-454	(Batı'da Aëtius'un Üstünlüğü)	
MS 438		Theodosius'un <i>Codex</i> 'inin yayımlanması
MS 439		Kartaca'nın Vandalların eline geçmesi
MS 451		Catalaunica Savaşı: Hun Attila'nın Batı istilasının püskürtülmesi
MS 457-472	(Batı'da Ricimer'in Üstünlüğü)	Etkisiz hükümdarlar arasında hızlı taht değişiklikleri
MS 476		Son Batı Roma İmparatoru Romulus Augustulus'un devrilmesi ve Odoacer tarafından İtalya Krallığı'nın kurulması

KAYNAKLAR

Kaynaklar listesi iki kısma ayrılmıştır. İlk önce fiilen kullanılan tercümeleri sıralayıp daha sonra metinde görülen doğrudan alıntılar için sayfa numaraları veriyorum. İkincil kaynaklara atıfta bulunulan yerlerde tam referans *Bibliyografik Notlar*'da bulunabilir.

Klasik Kaynaklar

Ammianus Marcellinus, *The Later Roman Empire, MS 354-378*, çev. W. Hamilton, 1986, Londra, Penguin.

Anonim, *Lives of the Later Caesars*, çev. A. Birley, 1976, Londra, Penguin.

Appian, *The Civil Wars*, çev. J. Carter, 1996, Londra, Penguin.

Apuleius, *The Golden Ass*, çev. R. Graves, 1950, Harmondsworth, Penguin.

Caesar, *The Civil War*, çev. J. F. Gardner, 1967, Harmondsworth, Penguin.

Caesar, *The Conquest of Gaul*, çev. S. A. Handford ve J. F. Gardner, 1982, Harmondsworth, Penguin.

Horace, *The Odes of Horace*, çev. J. Michie, 1967, Harmondsworth, Penguin.

Livy, *The Early History of Rome* (Kitap 1-5), çev. A. de Sélincourt, 1960, Harmondsworth, Penguin.

Livy, *Rome and Italy* (Kitap 6-10), çev. B. Radice, 1982, Londra, Penguin.

Livy, *The War with Hannibal* (Kitap 21-30), çev. A. de Sélincourt, 1965, Harmondsworth, Penguin.

Livy, *Rome and the Mediterranean* (Kitap 31-45), çev. H. Bettenson, 1976, Londra, Penguin.

Pliny the Younger, *The Letters of the Younger Pliny*, çev. B. Radice, 1969, Londra, Harmondsworth.

Plutarch, *Plutarch's Lives*, çev. J. Dryden, gözden geçiren A. H. Clough, tarihsiz, Londra, Dent.

Polybios, *The Rise of The Roman Empire*, çev. I. Scott-Kilvert, 1979, Harmondsworth, Penguin.

Sallust, *The Jugurthine War and the Conspiracy of Catiline*, çev. S. A. Handford, 1963, Harmondsworth, Penguin.

Suetonius, *The Twelve Caesars*, çev. R. Graves, 1957, Harmondsworth, Penguin.

Tacitus, *The Agricola and the Germania*, çev. H. Mattingly ve S. A. Handford, 1970, Harmondsworth, Penguin.

Tacitus, *The Annals of Imperial Rome*, çev. M. Grant, 1977, Harmondsworth, Penguin.

Tacitus, *The Histories*, çev. K. Wellesley, 1986, Harmondsworth, Penguin.

Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, çev. R. Warner, 1972, Londra, Penguin.

Virgil, *The Aeneid*, çev. W. F. Jackson Knight, 1958, Harmondsworth, Penguin.

Birincil Kaynak Koleksiyonları

N. Lewis ve M. Reinhold, *Roman Civilization, Volume I: Selected Readings: the Republic and the Augustan Age*, 1990, New York, Columbia University.

N. Lewis ve M. Reinhold, *Roman Civilization, Sourcebook II: The Empire*, 1966, New York, Harper&Row.

London Association of Classical Teachers (LACTOR 4), *Inscriptions of Roman Britain*, der. V. A. Maxfield ve B. Dobson, 1995 (3. Baskı), Londra.

London Association of Classical Teachers (LACTOR 11), *Literary Sources for Roman Britain*, der. J. C. Mann ve R. G. Penman, 1985 (2. Baskı), Londra.

Alıntılar

Öndeysiş

1. Virgil, *The Aeneid*, 172-173.
2. Virgil, *The Aeneid*, 149.
3. Virgil, *The Aeneid*, 223.
4. Virgil, *The Aeneid*, 338.
5. Livy, *History of Rome*, Kitap 1, 17-18.
6. Crawford 1992, 9'dan alıntı.
7. Livy, *History of Rome*, Kitap 1, 18.

Birinci Bölüm

1. Virgil, *The Aeneid*, 175-176.
2. Horace, Kitap 1, Ode 7, 31.
3. Plutarch, *Romulus*, 36
4. Livy, *History of Rome*, Kitap 1, 79.
5. Carry 1935, 77ç.
6. Polybios, *History of Rome*, Kitap VI, 312-317.
7. Cornell ve Matthews 1982, *Atlas of the Roman World*, 41'den alıntı.

İkinci Bölüm

1. Livy, *History of Rome*, Kitap 8, 177.
2. Cornell 1995, 367.
3. Thucydides, *The Peloponnesian War*, Kitap 2, 147.
4. Plutarch, *Pyrrhus*, 55.
5. Plutarch, *Pyrrhus*, 58.
6. Finley 1968, 74.
7. Finley 1968, 87.
8. Polybios, *History of Rome*, Kitap 1, 61.
9. Polybios, *History of Rome*, Kitap 1, 65-66.
10. Polybios, *History of Rome*, Kitap 2, 140.
11. Livy, *History of Rome*, Kitap 21, 23-24.
12. Harris 1985, 205.
13. Livy, *History of Rome*, Kitap 21, 41-42.
14. Livy, *History of Rome*, Kitap 31, 27-28.
15. Polybios, *History of Rome*, Kitap 18, 511-513.
16. Polybios, *History of Rome*, Kitap 18, 516.
17. Crawford 1992, 59'dan alıntı.
18. Harris 1985, 225.

Üçüncü Bölüm

1. Brunt 1986, 2.
2. Pliny the Younger, *Letters*, 105-106.
3. Plutarch, *Tiberius Gracchus*, 132.
4. Appian, *Roman History*, Kitap 1, 5.
5. Apuleius, *The Golden Ass*, 169-170.
6. Brunt 1986, 92.
7. Lewis ve Reinhold 1966, 353-354'ten alıntı.
8. Cary 1935, 312-313.
9. Plutarch, *Gaius Marius*, 100.
10. Lewis ve Reinhold 1990, 396'dan alıntı.
11. Plutarch, *Pompey*, 385-386.
12. Cooley ve Cooley 2004, 21'den alıntı.
13. Cooley ve Cooley 2004, 53'ten alıntı.
14. Plutarch, *Pompey*, 425.
15. Plutarch, *Pompey*, 432-433.
16. Sallust, *The Conspiracy of Catiline*, 178.
17. Parenti 2003, 87.
18. Sallust, *The Conspiracy of Catiline*, 219-220.

19. Appian, *The Civil Wars*, 87-88.
20. Cornell ve Matthews 1982, 70.
21. Suetonius, *Augustus*, 57.
22. Cary 1935, 442.
23. Virgil, *The Aeneid*, 222.

Dördüncü Bölüm

1. Suetonius, *Augustus*, 66.
2. Lewis ve Reinhold 1966, 9-19 *passim*. 'den alıntı.
3. Lewis ve Reinhold 1966, 19'dan alıntı.
4. Suetonius, *Augustus*, 62.
5. Tacitus, *Annals* 226.
6. Levick 1993, 148.
7. Tacitus, *Agricola*, 64.
8. LACTOR 4, 88.
9. Tacitus, *Agricola*, 72-73.
10. Tacitus, *Agricola*, 91.
11. Tacitus, *Agricola*, 91.
12. Suetonius, *Domitian*, 297.
13. Conolly 1988b, 25'ten alıntı.
14. Lewis ve Reinhold 1966, 507'den alıntı.
15. Lewis ve Reinhold 1966, 509'dan alıntı.
16. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Birinci Bölüm.

Beşinci Bölüm

1. Jackson 1995, 174'ten alıntı.
2. Jackson 1995, 174'ten alıntı.
3. LACTOR 11, 38.
4. Birley 1999, 35'ten alıntı.
5. LACTOR 11, 38.
6. Parker 1935, 90'dan alıntı.
7. Ste Croix 1981, 477'den alıntı.
8. Ste Croix 1981, 478'den alıntı.
9. Ste Croix 1981, 478'den alıntı.
10. Raven 1969, 140'tan alıntı.
11. Lewis ve Reinhold 1966, 429'dan alıntı.
12. Lewis ve Reinhold 1966, 530'dan alıntı.
13. Ammianus Marcellinus, *History of Rome*, Kitap 30, 406.

BİBLİYOGRAFİK NOTLAR

Roma üzerine yapılan bilimsel araştırmaların sayısı çok fazladır; hepsini okumak birkaç ömür sürer. Dahası, klasik dönem çalışmalarının okul ve üniversitelerde uzun süredir gerilemekte olmasına karşın yayın hızı artmaya devam etmiştir: Eskiçağ tarihi ve klasik arkeoloji üzerine her yıl, daha önce hiç olmadığı kadar yeni kitap çıkmaktadır. Bu zorunlu olarak sorunsuz bir süreç değildir. Kuşkusuz eskiçağ dünyasına ilişkin bilgimiz artsa da bu kavrayışımızın da arttığı anlamına gelmeyebilir. Eski metinler daha eleştirel bir gözle okunmaktadır; yeni kaynaklar çölde gün yüzüne çıkartılmaktadır; daha fazla yerleşim, mezarlık ve gömü arkeoloji tarafından keşfedilmektedir. Fakat giderek artan miktarda kanıt kullanabilmek bir şeydir, bunları daha geniş bir tarihsel bağlama oturtma yeteneğiye çok başka bir şey. İlki esasen uzmanlaşmış bilimsel araştırmalarla ilgilidir; ikincisiye toplumsal kurama ihtiyaç duyar ve bu, son kuşak içinde, süregiden bir entelektüel saldırıya maruz kalmıştır. Yakın dönemde kaleme alınan ikincil literatürün büyük bir kısmı, bütünlüklü büyük anlatıların yapısöküme uğratılmasına ve bunun yerine farklı seslerden ve söylemlerden oluşan bir çoğulluğun yere göğe sığdırılamamasına yönelik mevcut postmodernist modayı yansıtmaktadır. Geçmişin bazı veçhelerine ilişkin kavrayışımız gelişmiş olsa da, parçaların tümünü anlamlı örüntüler halinde bir araya getirme yeteneğimiz aslında gerilemiştir.

Dolayısıyla aşağıdaki notlar, hem literatür çok geniş olduğu hem de büyük bir kısmı sınırlı bir değer taşıdığı için, kapsamlı bir bibliyografya sunmaktan uzaktır. Kendimi, bildiğim ve faydalı bulduğum metinlerle sınırladım. Sonuçta okurlara bu kitap için kazılıp çıkarılmış bilgi ve fikirlerin yer aldığı kaynaklara dair iyi bir gösterge sağlanmıştır. Aynı zamanda daha ileri okumalar için güçlü tavsiyelerde de bulunulmuştur.

Birden fazla bölümün içeriğiyle ilgili olan kitaplar genel kısımlarda tartışılmıştır. Sadece bir bölümle ilişkili olarak kullanılanlar –aslında daha geniş bir dönemi kapsasalar bile– ilgili bölümler altında bulunmaktadır. Atıfta bulunulan baskılar gerçekten kullanılanlar, yani benim kitaplığımda bulunanlardır.

Genel tarih ve analiz

Hâlâ M. Cary, *A History of Rome, down to the reign of Constantine*'in (1935, Londra Macmillan) en iyi anlatısal tarih olduğunu düşünüyorum (ve aslında, orijinali Scullard'ın gözden geçirilmiş versiyonundan daha iyidir). H. H. Scullard, *A History of the Roman World, 753 to 146 BC* (1980, Londra, Methuen) ve *From the Gracchi to Nero: a history of Rome from 133 BC to AD 68* (1959, Londra Methuen), ayrıntılı geleneksel anlatılar olsalar da, Cary'nin aksine, yorumlar zayıftır. E. T. Salmon, *A History of the Roman Eorld, 30 BC to AD 138* (1968, Londra, Routledge) da güvenilirdir. M. Le Glay, J.-L. Voisin ve Y. Le Bohec, *A History of Rome* (2001, Oxford, Blackwell) iyi kurgulanmış olsa da biraz eksantrik bir ders kitabıdır. T. Cornell ve J. Matthews, *Atlas of the Roman World* (1982, Amsterdam, Time Life), ima ettiğinden daha fazlasını sunar ve arkeolojik kanıtların iyi kullanıldığı sağlam bir anlatısal tarihtir. M. Grant *The Routledge Atlas of Classical History* (1994, 5. Baskı, Londra, Routledge) ve C. Scarre, *The Penguin Historical Atlas of Ancient Rome* (1995, Londra, Penguin) kısa, güncel bilimsel çalışmalara genel bir bakış sunan değerli el kitaplarıdır. *The Cambridge Ancient History*, cilt 7-12 ansiklopedik bir kapsama sahiptir. Esasen önde gelen uzmanların, bazıları anlatı sunan diğerleriye belirli temaları tartışan genişletilmiş bir dizi makalesinden oluşan

CAH, istisnai şekilde kapsamlı bir referans kaynağıdır. M. Rostovtzeff, *Rome* (1960, Oxford, OUP) ve *Social and Economic History of the Roman Empire*, (1926, Oxford, Clarendon) epey eski olsalar da materyalist analizleri nedeniyle ilginçtir. C. G. Starr, *The Roman Empire*, MÖ 27-MS 476 (1982, Oxford, OUP) bir başka etkileyici genel kitaptır. G. E. M. de Ste Croix, *The Class Struggle in the Ancient Greek World* (1981, Londra, Duckworth) [Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi, 2014, İstanbul, Yordam Kitap] klasik antikiteye dair harikulade ve ufuk açıcı bir çalışmadır. P. A. Brunt, *Social Conflicts in the Roman Republic* (1986, Londra, Hogarth) kısa olmakla birlikte hem Tabakalar Mücadelesi'ne hem de Roma Devrimi'ne ilişkin derin bir çözümleme sunar. L. Keppie, *The Making of the Roman Army: from Republic to Empire* (1984, Londra, Batsford) ordunun MS 1. yüzyıla dek geçirdiği evrime dair sağlam bir değerlendirme içerir. P. Connolly, *Greece and Rome at War* (1981, Londra, Macdonald) Roma ordusunun kökenlerinden MS beşinci yüzyıla kadar olan tarihinin izini sürmek için arkeolojik kanıtlar kullanır. D. Williams, *The Reach of Rome: a history of the Roman imperial, frontier; 1st-5th centuries AD* (1996, Londra, Constable), sınır bölgelerinin tarih ve arkeolojisi açısından mükemmeldir. P. Matyszak, *The Enemies of Rome: from Hannibal to Attila the Hun* (2004, Londra, Thames & Hudson) işe yarar bir dizi anlatı sunsa da, işleyen dinamikler hakkında herhangi bir gerçek kavrayışa sahip değildir. E. N. Luttwark, *The Grand Strategy of the Roman Empire, from the 1st century AD to the 3rd* (1979, Baltimore, Johns Hopkins) Roma'nın emperyal savunma politikasına ilişkin bir çözümlemidir.

Genel arkeoloji ve kültür

Eskiçağ Roma'sının arkeolojisi söz konusu olduğunda P. Jones ve K. Sidwell, *The World of Rome: an introduction to Roman culture* (1997, Cambridge, CUP) mükemmel, P. Connolly ve H. Dodge, *The Ancient City: life in Classical Athens and Rome* (1998, Oxford, OUP) çok iyidir. Eski olsa da, J. Carcopino, *Daily Life in Ancient Rome: the people and the city at the height of the empire* (1956, Harmondsworth, Penguin), günlük yaşama açılan harikulade bir penceredir. M. I. Finley, *The Ancient Roman Economy* (1992, Londra, Penguin) eskiçağ ekonomisinin aslında nasıl işlediğine tuttuğu ışık nedeniyle paha biçilmezdir. J. Ferguson, *The Religions of the Roman Empire* (1970, Londra, Thames & Hudson), tıpkı K. Dowden, *Religion and the Romans* (1992, Bristol, Bristol Classical) gibi güvenilirdir. R. MacMullen, *Paganism in the Roman Empire* (1981, New Haven, Yale) Roma dininin derinlerine nüfuz etmeye çalışır. R. E. M. Wheeler, *Roman Art and Architecture* (1964, Londra, Thames & Hudson) harikulade bir kısa giriş olmayı sürdürmektedir. M. I. Finley (ed.) *Atlas of the Classical World* (1977, Londra, Chatto & Windus) iyi bir genel arkeolojik referanstır. Genel olarak İtalya'nın arkeolojisine dair, T. W. Potter, *Roman Italy* (1987, Londra, British Museum) iyi bir genel bakış sunar. Pompeii için, A. E. Cooley ve M. G. L. Cooley, *Pompeii: a sourcebook* (2004, Londra, Routledge) yararlı bir yazıt derlemesi içerir ve M. Grant, *Cities of Vesuvius: Pompeii and Herculaneum* (1976, Harmondsworth, Penguin) hâlâ faydalı bir arkeolojiye genel giriş çalışması olmayı sürdürür. J. J. Deiss, *Herculaneum: Italy's buried treasure*, (1989, Kaliforniya, John Paul Getty Museum) ve A. Wallace-Hadrill, *Houses and Society in Pompeii and Herculaneum* (1994, Princeton, Princeton University) da yararlıdır. Roma İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine, eyaletlerine ve şehirlerine ilişkin sayısız çalışma arasında şunları faydalı buluyorum: S. Keay, *Roman Spain* (1988, Londra, British Museum); A. King, *Roman Gaul and Germany* (1990, Londra, British Museum); N. Lewis, *Life in Egypt under Roman Rule* (1982, Oxford, Clarendon); S. Raven, *Rome in Africa* (1969, Londra, Evans Brothers); P. Salway, *A History of Roman Britain* (1997, Oxford, OUP); ve Iain Browning'in üç çalışması, *Palmyra* (1979, Londra, Chatto & Windus), *Jerash and the Decapolis* (1982, Londra, Chatto & Windus) ve *Petra* (1989, 3. Baskı, Londra, Chatto & Windus). Öte yandan Richard Reece, *My Roman Britain* (1988, Cirencester, Cotswold Studies) arkeolojik kanıtların suistimalinden kaçınmak isteyen herkese tavsiye edilebilir.

Öndeyiş

Roma ve Romalıların kökenlerine ilişkin mitolojik açıklamaların yer aldığı iki önemli metin şunlardır: Virgil, *The Aeneid* (çev. W. F. Jackson Knight, 1958, Harmondsworth, Penguin) ve Livy, *The Early History of Rome*, Kitap 1 (çev. A. de Sélincourt, 1960, Harmondsworth, Penguin). Bu metinlere ilişkin yararlı eleştirel tartışmalar J. Griffin, *Virgil* (1986, Oxford OUP); R. Jenkyns, *Classical Epic: Homer and Virgil* (1992, Londra, Bristol, Bristol Classical Press) ve P. G. Walsh, *Livy: his historical aims and methods* (1989, Bristol, Bristol Classical Press) içinde bulunabilir. M. C. Howatson (ed.), *The Oxford Companion to Classical Literature* da (1989, Oxford, OUP) yararlıdır. M. Cary, *A History of Rome down to the reign of Constantine* (1935, Londra Macmillan); R. M. Ogilvie, *Early Rome and the Etruscans* (1976, Londra, Fontana) ve M. Crawford, *The Roman Republic* (1992, Londra, Fontana) içinde Erken Roma tarihine ilişkin kaynaklara dair işe yarar kısa özetler yer alır.

Birinci Bölüm

R. M. Ogilvie, *Early Rome and the Etruscans* (1976, Londra, Fontana) genel olarak MÖ c. 650'den 390'a kadar olan dönem için genel olarak makul bir kısa giriştir; fakat bazı gizemli akademik tartışmalarla gereğinden fazla meşgul olur ve olaylara getirilen yorumlar ekseriyetle zayıftır. T. J. Cornell, *The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC)*, (1995, Londra, Routledge) çok daha güvenilir ve güncel bir çalışmadır. Yakın tarihli bilimsel değeri yüksek bu eser, Erken Roma tarihi için artık temel akademik referans haline gelmiştir. M. Pallottino'nun *The Etruscans* (1995, Harmondsworth, Penguin) hâlâ iyi bir giriş kitabı olmayı sürdürmektedir. A. Boëthius, *Etruscan and Early Roman Architecture* (1978, Harmondsworth, Penguin) standart bir çalışmadır. N. Spivey, *Etruscan Art* (1997), Londra, Thames & Hudson) ise kısa bir giriştir. R. R. Holloway, *The Archaeology of Early Rome and Latium* (1996, Londra, Routledge), arkeolojik kanıtlara ilişkin kapsamlı ve iyi örneklendirilmiş bir özetken, T. W. Potter, *The Changing Landscape of South Etruria* (1979, Londra, Paul Elek) hemen Roma'nın kuzeyindeki büyük bir arazi projesinin sonuçlarını özetler. Victor Davis Hanson, *The Western Way of War: infantry battle in Classical Greece* (1989, Londra, Hodder & Stoughton) *hoplites* savaşına ilişkin mükemmel bir analizdir. Kelt ve Galyalı kökenler T. G. E. Powell, *The Celts* (1983, Londra, Thames & Hudson); C. Cunliffe, *The Ancient Celts* (1999, Londra, OUP); ve S. James, *Exploring the World of the Celts* (1993, Londra, Thames & Hudson) içinde kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

İkinci Bölüm

W. V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome, 327-70 BC* (1985, Oxford, OUP) Cumhuriyet Roma'sının esasen saldırgan ve yırtıcı karakterini göstermek için kanıtların bir araya getirildiği ustaca bir çalışmadır. E. T. Salmon, *Roman Colonisation under the Republic*, (1969, Londra, Thames & Hudson) koloniler üzerine standart eserdir. J. G. Pedley, *Paestum: Greeks and Romans in Southern Italy* (1990, Londra, Thames & Hudson) Güney İtalya'nın arkeolojisine ve çokkültürlü uygarlığına dair bir kavrayış sunar. R. Meiggs, *Roman Ostia* (1973, Oxford, OUP) bu çok önemli bölge üzerine standart çalışmadır. J. K. Davies, *Democrat and Classical Greece* (1993, Londra, Fontana) ve F. W. Walbank, *The Hellenistic World* (1992, Londra, Fontana) Yunan dünyasına dair iyi birer giriş sunarken, M. I. Finley, *A History of Sicily: Ancient Sicily to the Arab Conquest* (1968, Londra, Chatto & Windus) Yunan uygarlığının gerileyişi konusunda zengin fikirler içerir. Pön Savaşlarına ilişkin muhtemelen en iyi iki kitap şunlardır: B. Craven, *The Punic Wars* (1980, Londra, Weidenfeld & Nicolson) ve A. Goldsworthy, *The Punic Wars* (2000, Londra, Cassell). Polybios (*The Rise of the Roman Empire*, çev. I. Scott-Kilvert, 1979, Harmondsworth, Penguin) ve Livy (*The War with Hannibal*, çev. A. de Sélincourt, 1965, Harmondsworth, Penguin) içindeki eskiçağ anlatıları son derece açıktır. A. Goldsworthy, *Can-nae* (2001, Londra, Cassell) eskiçağ savaşlarına dair canlı bir rekonstrüksiyon sunar.

Üçüncü Bölüm

Geç Cumhuriyet ile ilgili literatür çok geniştir. R. Syme, *The Roman Revolution* (1960, Oxford, OUP) ufuk açıcudur. T. Holland, *Rubicon: the triumph and tragedy of the Roman Republic* (2003, Londra, Little, Brown) aldığı övgüyü hak etmektedir: Roma tarihi hiç bu kadar merak uyandıran ve cazibeli bir okuma sunmuş muydu? M. Parenti'nin *The Assassination of Julius Caesar: a people's history of ancient Rome* (2003, New York, New Press) mükemmel bir okuma ve Geç Cumhuriyet hâkim sınıfına ilişkin ferahlatıcı ölçüde sert bir eleştiridir, fakat Caesar'a ve temsil ettiği şeye dair analiz naif kalır. K. Hopkins, *Conquerors and Slaves* (1978, Cambridge, CUP) hem eskiçağ tarihçisi hem de sosyolog olan birisi tarafından kaleme alınmış Cumhuriyet dönemi köleliğine ilişkin mükemmel bir çözümlemidir. K. Bradley, *Slavery and Rebellion in the Roman World, 140 BC-70 BC* (1989, Londra, Batsford) ve *Slavery and Society at Rome* de (1994, Cambridge, CUP) değerlidir. Tartışmalı yurttaşlık meselesiyle ilgili standart eser, A. N. Sherwin-White, *The Roman Citizenship* (1973, Oxford, OUP) iken, J. P. V. D. Balsdon, *Romans and Aliens* (1979, Londra Duckworth) Roma toplumuna nüfuz etmiş züppelik ve önyargılara dair harikulade bir ifşadır. Geç Cumhuriyet'in önde gelen isimlerinden pek çoğu, modern biyografilere konu olmuştur. En önemliler arasında şunlar sayılabilir: Peter Greenhalgh, *Pompey: The Roman Alexander* (1980, Londra, Weidenfeld & Nicolson) ve Christian Meier, *Caesar* (1996, Londra, Fontana). Bununla birlikte, J. P. V. D. Balsdon, *Julius Caesar and Rome* (1967, Londra, English Universities) ve Michael Grant *Julius Caesar* (1972, Londra, Granada) da iyi, kısa, işe yarar anlatılardır.

Dördüncü Bölüm

Julius-Claudius hanedanı imparatorlarının tümü hakkında iyi biyografiler bulunmaktadır; özellikle P. Southern, *Augustus* (1998, Routledge, Londra), B. Levick, *Tiberius the Politician* (1986, Beckenham, Croom Helm), A. A. Barrett, *Caligula: the corruption of power* (1993, Londra, Batsford), B. Levick, *Claudius* (1993, Londra, Batsford), ve M. T. Griffin, *Nero: the end of a dynasty* (1987, Londra Batsford) sayılabilir. Bunlara ek olarak D. Earl, *The Age of Augustus* (1968, Londra, Elek) ve K. Chisholm ile J. Ferguson tarafından kaleme alınan mükemmel Open University kaynak kitabı *The Augustan Age* de (1981, Oxford, Oup) son derece değerlidir. P. Garnsey ve R. Saller, *Roman Empire: economy, society and culture* (1987, Londra, Duckworth), Erken İmparatorluğun işleyişi konusunda çok iyidir. G. Woolf, *Becoming Roman: the origins of provincial civilisation in Gaul* (1998, Cambridge, CUP) Romalılaştırma süreci üzerine bilimsel bir çalışmayken, M. Millett, *The Romanization of Britain: an essay in archaeological interpretation* (1992, Cambridge, CUP) aynı ölçüde faydalıdır, fakat arkeolojik kanıtlar kullanır. Birinci Yahudi İsyanı ve Palaestina'nın tarihsel arkaplanı benim *Apocalypse: the great Jewish revolt against Rome, AD 66-73* (2002, Stroud, Tempus) çalışmamda incelenmiştir. Traianus'un Daciae Savaşları da, heykellere ilişkin bilimsel bir araştırma olan Frank Lepper ve Sheppard Frere, *Trajan's Column* (1998, Gloucester, Alan Sutton) ile büyük çocuklar için kaleme alınmış popüler resimli kitaplar olan Peter Connolly, *Tiberius Claudius Maximus: the Legionary* (1988a, Oxford, OUP) ve *Tiberius Claudius Meximus: the Cavalryman* (1988b, Oxford, OUP) içinde ele alınmıştır.

Beşinci Bölüm

Bu dönemin ilk kısmına dair en iyi anlatı H. M. D. Parker, *A History of the Roman World from AD 138 to 337* (1935, Londra, Methuen) iken; aynı döneme ilişkin daha tematik bir yaklaşım P. Southern, *The Roman Empire from Severus and Constatine* (2001, Londra, Routledge) içinde sunulmuştur. Bu çalışmalarla çakışan, fakat hikâyeyi 7. yüzyılın başlarına kadar uzatan konuya hâkim çalışmalar arasında, A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602: a social, economic and administrative survey* (2 cilt, 1986, Oxford, Blackwell) ve aslında bunun bir özeti olan *The Decline of the Ancient World* (1966, Londra, Longmans) sayılabilir. Bir başka anlatsal tarih olan J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the*

death of Justinian (2 cilt, 1958, New York, Dover), MS 395 ile 565 arasındaki dönemi kapsar ve yine istisnai ölçüde detaylıdır. Döneme ilişkin diğer önemli çalışmalar arasında P. Brown, *The World of Late Antiquity* (1971, Londra, Thames & Hudson) ve *The Making of Late Antiquity* (1993, Londra, Harvard); A. Cameron *The Later Roman Empire, AD 284-430* (1993, Londra, Fontana) ve *The Mediterranean World in Late Antiquity, AD 395-600* (1993, Londra, Routledge); ve B. Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the end of Civilisation* (2005, Oxford, OUP) yer alır. M. Maas, *Readings in Late Antiquity: a sourcebook* (2000, Londra, Routledge) yararlı bir koleksiyondur. Bu döneme ilişkin iyi imparator biyografileri arasında şunlar sayılabilir: A. R. Birley, *Septimius Severus: The African emperor* (1999, Londra, Routledge); S. Williams, *Diocletian and the Roman Recovery* (2000, Londra, Routledge); A. H. M. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe* (1948, Londra, Hodder & Stoughton); J. Holland Smith, *Constantine the Great* (1971, New York, Charles Scribner's) ve S. Williams ve G. Friell, *Theodosius: the empire at bay* (1994, Londra, Batsford). R. Mac Mullen *Corruption and the Decline of Rome* (1988, New Haven, Yale University) içinde pek çok ilgi çekici gözlem yapar. Benim kaleme aldığım *the Decline and Fall of Roman Britain* (2000, Stroud, Tempus) başlıklı çalışma da arkeolojik bir vaka incelemesi sunar; Geç Roma şehirlerinin arkeolojisi daha genel olarak John Rich (ed.), *The City in Late Antiquity* (1992, Londra, Routledge) ve J. H. W. G. Liebeschuetz, *The Decline and Fall of the Roman City*, (2003, Oxford, OUP) içinde ele alınmıştır. E. Hobsbawm, *Bandits* (1972, Harmondsworth, Penguin) Geç Roma İmparatorluğu'nun gizli tarihini anlamak için gerçekten değerli olan önemli bir tarihsel sosyoloji çalışmasıdır. N. Cohn, *The Pursuit of the Millenium: revolutionary millenarians and mystical anarchists of the Middle Ages* (1970, Londra, Paladin) Kuzey Afrikalı *circumcelliones* gibi grupların gerçek karakterini kavramak için faydalı olabilir. Hastalıklar ve Romalıların bunlara yanıtları R. Jackson, *Doctors and Diseases in the Roman Empire* (1995, Londra, British Museum) içinde ele alınmıştır.

Dizin

- Achaia Birliği 122, 128, 129
Actium Savaşı 334
Adherbal 154, 155
Adrianopolis 313, 314, 315, 316, 339
aedilis (aediles) 66, 76, 77
Aegates Adaları 104, 331
Aemilianus 128, 130, 134, 141, 278, 337
Aeneas 35-40, 46, 210, 211, 330
Aëtius 324, 326, 327, 340
ager publicus 73, 74, 141, 142, 147
ager Romanus 56, 58, 64, 70
Agricola, Gnaeus Julius 232-235, 335, 341, 342
agri deserti 305, 306, 322
Agrigentum 91, 100, 101, 139
Agrippa, Marcus 201, 222
Aitolia Birliği 126, 127
Alaric (Alaricus) 320, 321, 340
Alba Longa 36, 58
Alesia 188, 189
Allia 72, 73, 331
Ammianus Marcellinus 257, 302, 310, 341, 342
Amulius 36, 37
Anchises 35, 36
Ancus Marcius 37, 48, 330
Andriscus 129
Antium 80
Antonius, Markus 180, 191, 198-204, 229, 237, 244, 261, 334
Antoninus Pius 239, 250, 252, 255, 336
Antonius Primus 229
Appius Claudius 61, 77, 93, 132
Appius Claudius Caecus 77
Appius Claudius Pulcher 93, 132
Aquae Sextiae 157, 333
Aquitania 232, 322
Arausio 157, 212
Arbogastes 317, 318, 339
Aziz Paulus 297
Baecula 117
Bagaudae 303
Bar-Kokhba 251, 336
Beneventum 95, 331
Beth-Horon, Bocchus 224
Boii 121
Boudica 223, 224, 232, 236, 335
Brennus 71, 72, 331
Britannia 71, 188, 210, 213, 217, 219-221, 223, 232-237, 239, 244, 245, 248, 253, 256, 262, 264-266, 268, 270, 279, 288, 292, 295, 302, 305-307, 309, 316, 320-323, 328, 335, 336, 338, 340
Britannicus 221, 222
Brundisium 169, 200, 334
Brutus, Marcus 168, 197-199, 204
Bulla 301, 303, 336
Burgundialılar 328
Burrus 222, 335
Cabira 179
Caesar, Iulius 40, 116, 153, 154, 156, 159, 161, 173, 174, 180, 185-201, 207, 209-211, 213, 219-22, 224, 227, 232, 244, 256, 261, 264, 265, 268, 278, 285, 288, 289, 295, 309, 315, 333, 334, 338, 339, 341, 346
Cales 83
Caligula, Gaius 215-220, 237, 240, 335, 346
Camerinum 85, 87
Camillus, Marcus 70, 72, 74
Campania ve Campanialılar 52, 56, 60, 79, 80, 83, 88, 91, 164, 166
Cannae 113, 114, 115, 118, 120, 123, 138, 157, 161, 313, 332, 345
Capitolinus, Marcus Manlius 44, 55, 59, 72-74, 207, 218, 219, 229, 230, 331
Capua 80, 84, 114, 115, 118, 144, 177, 178, 180
Caracalla 265, 270-272, 274, 304, 336
Caratacus 220
Carausius 288, 338

- Carbo, Gnaeus Papirius 169, 170, 173
 Carnuntum 295, 338
 Carrhae 190, 210, 212, 245, 334
 Carus 285, 286, 338
 Cassius, Gaius 63, 80, 197, 199, 204, 218, 248, 251, 260, 261, 266, 304, 331, 336
 Catalaunica (Chalons) 284, 325, 326, 340
 Catuvellaunia 220
 Catilina, Lucius Sergius 184, 186, 189
 Cato 130, 136, 159, 185, 186, 191, 194
 Celtiberialılar 107, 117, 121, 134
censor 76, 77, 214
census 57
centuria 49, 57, 58, 144, 148
 Cestius Gallus 224
 Chaeronea 91, 168
 Cicero, Marcus Tullius 40, 151, 167, 168, 175, 176, 183-186, 189, 198, 199
 Cimbri 156, 157, 158, 164, 257, 333
 Cinna, Lucius Cornelius 168-170, 173, 185, 186, 333
circumcelliones 303, 347
 Civilis, Iulius 229, 230, 335
civitas sine suffragio 82
 Classicus, Iulius 230
 Claudius 61, 77, 93, 132, 174, 213, 216-222, 224, 226, 231-233, 237, 334, 335, 346
 Claudius Gothicus 281, 283, 296
clientes 60, 148
 Clodius, Publius 189, 190, 198
 Clodius Albinus 264, 336
 Cohort (Cohortes) 207, 289
coloni 294, 304
 Commodus 255, 260-263, 301, 336
 Concordia Ordinum 184-186, 197
 Constans 309, 339
 Constantinopolis 311, 314, 317-320, 325, 326, 328, 338
 Constantinus 286-288, 292, 294-297, 299-301, 304, 309-312, 320, 321, 338-340
 Corfinium 163
 Cosa 137
 Crassus, Marcus 169, 179, 180, 181, 183, 185-187, 190, 201, 244, 245, 333, 334
 Cremera 61, 331
 Cremona 106, 112, 227, 229, 335
 Critolaus 129
curia 48, 151
curiales 151, 207
 Cynoscephalae 124, 125, 332
 Dardanus 168
 Decebalus 236, 237, 239, 241-243
 Decemviri 66-68
 Decimus Brutus 198
 Decius, Publius 86, 87, 277, 337
 Decius Traianus 277, 337
 decurionlar 145, 150, 159, 207, 292, 294, 308
 Diocletianus 270, 286-295, 298, 301, 302, 338
 Dionysius 40, 96
 Domitianus 229, 235-240, 271, 335
 Drusus, Marcus Livius 148, 149, 163-165, 210, 211, 216
 Dyrrhachium 192
 Elagabalus 273, 337
 Enna 139-141
 Epirus 88, 91, 92, 95, 122, 128, 129, 332
 Equesler 145, 150, 206
 Etrüskler 51-53, 60, 63, 71
 Eugenius 315-318, 339
 Eunus 139-141, 158
 Fabius, Quintus 86, 87, 109, 113, 117
 Fabius Maximus 113
 Fidenae 69, 70, 331
 Flamininus, Titus Quinctius 124, 125
 Florus 221, 224, 335
 foederati 315, 316
 Franklar, Fregellae 279, 281, 328
 Galba, Servius Sulpicius 121, 225, 226, 227, 335
 Galerius 288, 294, 295, 298, 338
 Galla Placidia 321, 324
 Gallia Imparatorluğu [Gallic Empire] 231, 279, 281, 284, 285
 Gallia Narbonensis 156, 160, 333
 Gallienus 278-283, 285, 292, 301, 337
 Gallus 224, 277, 278, 337
 Gergovia 188
 Gordianus III 275, 276, 337
 Gracchus, Gaius 121, 132-134, 137, 138, 141-149, 160, 163, 170, 178, 189, 195, 332, 333, 342
 Gracchus, Tiberius 121, 132-134, 137, 138, 141-149, 160, 163, 170, 178, 189, 195, 332, 333, 342
 Gratianus 312, 315-317, 339

- Hadrianus 239, 240, 244, 246-253, 255, 263, 268, 271, 307, 336
 Hadrianus Duvarı 248, 271
 Hamilcar Barca 103, 105
 Hannibal 103, 105, 108, 110-120, 123, 130, 132, 133, 151, 154, 255, 313, 332, 341, 344, 345
 Hasdrubal 107, 117, 118
 Heraclea 93, 100, 331
 Heraclea Minoa 100, 331
- Iovianus 312, 339
 Iulia Maesa 273
 Iulianus 11, 263, 264, 309, 310, 312, 336, 339
 İsa 146, 296, 297
- Kartaca 35, 56, 81, 96-105, 107-112, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 125, 130-132, 144, 149, 299, 300, 325, 331, 332, 340
 Keltler 71, 78
 Kleopatra 39
 Korinthos 48, 123, 125, 129, 130, 131, 250, 332
 Kudüs 183, 224, 229-231, 248, 251, 311, 335
- Langobardi 257
 Lars Porsenna 60, 69, 330
 Latin Birliği 63, 73, 80-82, 91, 331
 Latinler 44-46, 59, 63, 70, 80, 81, 111, 147, 330, 331
 Latium 36, 45, 46, 51, 52, 55, 58, 60, 62, 63, 70, 73, 81-83, 86, 169, 330, 331, 345
 Lautulae 84
 Lavinium 36, 58
 Lepidus, Marcus 199, 200, 334
 Leptis Magna 268, 306
 Licinius 74, 169, 179, 295, 300, 311, 338
 Lilybaeum 101, 103, 104
 Livius 35, 38, 40, 41, 55, 81, 87, 108, 109, 114, 120, 148, 163
 Lucius Antonius 200, 237, 334
 Lucius Appuleius Saturninus 160
 Lucius Verus 255-257, 260, 336
 Lucullus, Lucius 179-183, 185
 Lusitania 226, 332
- Macrianus 279, 337
 Macrinus 273, 337
 Macro 215, 216, 335
 Magnentius 309, 339
- Magnesia 125, 126, 127, 332
 Magnus Maximus 316, 339
 Manius Aquillius 157, 158
 Manlius Vulso, Gnaeus 127
 Marcomanni 257, 279
 Marcus Aurelius 255, 257-261, 264, 265, 269, 281, 285, 336
 Marius, Gaius 150, 154-171, 178, 180, 185, 186, 195, 209, 214, 257, 333, 342
 Mars 37-39, 50, 57, 61, 79, 97, 207, 211, 290
 Masada 224
 Masinissa 118, 130, 154
 Maternus 262, 301, 336
 Maxentius 295, 296, 338
 Maximianus 288, 289, 294-296, 338
 Maximinus Thrax 275, 276, 304, 337
 Messallina 221, 222
 Messina 97-99, 106, 139, 201
 Metaurus 118
 Metellus, Quintus Caecilius 129, 155, 156, 178-80, 194
 Metellus Pius 178
 Milo, Titus Annius 189, 190
 Milvian Köprüsü 338
 Mithridates 165-168, 177, 179-182, 333
 Mummius, Lucius 129
 Munda 194, 200, 334
 Müttefikler Savaşı 165, 166, 170, 333
- Napoli 35, 82, 83, 173, 177, 178, 201, 216, 222
 Naulochus 201, 334
 Nero 222-225, 229, 231, 242, 263, 335, 343, 346
 Nerva 238, 240, 253, 335
nobilitas 74, 76
Notitia Dignitatum 291, 322
 Numantia 122, 134, 135, 137, 332
 Numa Pompilius 37, 48, 330
 Numidia 333, 335
 Numitor 36, 37
 Nymphidius Rufus 225
- Octavia 203, 222
 Odoacer 328, 340
 Olympius 320
optimates 146, 159, 164, 184, 187, 198
 Orchomenus 168
 Osci, Osci kavmi, Oscus 44, 78, 79, 80, 82, 88, 91
 Otho, Marcus Salvius 226, 227, 335

- Paestum 80, 89, 91, 95, 345
 Palici 157, 158
 Palmyra 248, 280, 281, 283, 284, 337, 338, 344
 Parthlar ve Parth İmparatorluğu 183, 190,
 201, 244, 245, 246, 256, 265, 274, 334
 Paullus, Lucius Aemilius 113, 128, 130
 Pelagius 323
 Perseus 128, 129, 332
 Pertinax 263, 264, 336
 Pescennius Niger 264, 265, 336
 Petelia 179
 Pharsalos 193-195, 334
 Philippi 199, 200, 334
 Philippos 91, 118, 122-125, 128, 198, 277
 Philippus Arabs 276, 277, 301
 Placentia 106, 111, 112, 283
 Plinius 136, 151
 Plutarkhos 53, 93, 137, 163, 172, 174, 175
 Pompeius 161, 169, 172-176, 178,-183, 185-
 187, 189-194, 196, 197, 200-202, 204,
 209, 221, 227, 244, 251, 261, 333, 334
pontifex maximus 61, 68, 185, 317
 Poppaea Abina 222
populares 146, 159, 164, 184, 187, 219, 333
 Postumus 279, 284, 337
praetor 61, 76, 77, 185
 Probus 283, 285, 286, 301, 302, 338
proletarii 58, 145, 150, 161
 Ptolemaios 122, 176, 193, 194, 201
 Publius Clodius 189
 Pyrrhus 77, 88, 89, 92-97, 99, 331, 342

 Quaestor 77, 152, 171, 185, 232
 Quirinus 50

 Regillus Gölü 63, 330
 Regulus, Atilius 102, 103
 Remus 37, 54
Res Gestae 207-209, 242
 Rhea Silvia 37
 Ricimer 327, 328, 340
 Romulus 37-40, 42, 43, 50, 53, 54, 57, 210,
 211, 240, 330, 341
 Romulus Augustulus 315, 328, 340
 Rufus, Publius Sulpiciu 165, 166, 225

 Sabini 37, 44, 45, 52, 58, 61, 63, 69
 Sacrovir 221, 335
 Saepinum 78
 Saguntum 108, 109, 123
 Sallustius 184
 Salvianus 323
 Salvius 158, 226
 Samnitler 79, 83-86, 91, 114, 170
 Sasaniler 269, 276, 280
 Saturninus, Lucius Apuleius 160, 165, 237,
 238, 335
 Scipio, Publius Cornelius 110, 111, 116-119,
 127, 128, 130, 132-134, 141, 154, 159,
 194, 332
 Seianus 215
 Seleukos Krallığı 126
 Sempronius Longus 111
 Seneca 222, 223, 335
 Senones 87, 105
 Sentinum 86, 87, 331
 Septimius Severus 255, 264, 268, 270, 273,
 284, 292, 307, 336, 347
 Sertorius, Quintus 170, 176-180, 333
 Servius Tullius 38, 53, 57, 330
 Severus Alexander 273, 274, 275, 337
 Sextus Pompeius 200-202, 204, 334
 Sicilia 12
Socii 164
 Spartacus 178-181, 333
 Sulla, Publius Cornelius 161, 163, 165-173,
 175, 176, 178, 180, 181, 183, 185, 186,
 189, 196, 209, 244, 333
 Sybaris 89
 Syrakusa 96-98, 100, 106, 115, 118, 157, 331

 Tacfarinas 221, 335
 Tacitus 216, 227, 233-235, 285, 338, 341, 342
 Tarentum 88, 89, 91, 92, 95, 115, 118, 144,
 201, 331, 334
 Tarquinius Priscus 37, 52, 53, 330
 Tarquinius Superbus 38, 53, 59, 330
 tetraşi 296
 Tetricus 284, 338
 Teutoburg Ormanı 212, 223, 258, 335
 Teutonlar 156, 157
 Theodosius 304, 315-319, 324, 339, 340, 347
 Tiber 36, 37, 44-46, 48, 50, 55, 67, 69, 72, 83,
 219, 229, 242, 255, 285, 296
 Tiberius 121, 132-135, 137, 141, 143, 144,
 148, 210-216, 218, 220, 221, 233, 235,
 240, 332, 335, 342, 346
 Tiberius Sempronius Gracchus 121, 132
 Ticinus 110
 Tigellinus, Gaius Ofonius 222, 225

- Tigranes 181, 182
 Tigranocerta 182
 Titus Tatius 37, 45, 124, 125, 189, 227, 230, 232, 235, 237, 252, 335
 Traianus 239-244, 246, 247, 249, 250, 252, 253, 255, 256, 268, 277, 335, 337, 346
 Trasimene Gölü 113, 332
 Trebia 111, 112, 114, 120, 332
 Troia 35, 108, 168, 330
 Tullus Hostilius 37, 48, 330
 Turnus 36
 Tutor Iulius 230

 Valens 312-314, 339
 Valentinianus 301, 302, 312, 313, 315-318, 324, 339, 340
 Valentinianus II 312, 315-317, 339
 Valerius 61, 68, 286, 331
 Valisi Lucius Antonius Saturninus 237
 Vandallar 277, 285, 320, 324, 325, 328
 Varro, Gaius Terentius 113, 136

 Veientine Savaşları 331
 Veii 61, 69-73, 331
 Vercellae 157, 162, 333
 Vercingetorix 188, 190, 334
 Vergilius 35, 39, 41, 46, 176, 202, 209, 210
 Verres 167, 333
 Vespasianus 227-232, 235-237, 240, 261, 268, 335
 Vindex 225
 Viriathus 121, 133, 134
 Vitellius, Aulus 226-229, 261
 Volsci 58, 61, 63, 69, 70, 73, 80, 82

 Xanthippus 103

 Yahudiler 251
 Yunanlar 36, 88, 89, 90, 92, 95-97, 100, 114, 122, 289

 Zama 119, 120, 127, 332
 Zenobia 280, 281, 283, 284, 337

Pek çok kişi bir uygarlık modeli olarak Roma İmparatorluğu'na hayranlık duyar. Neil Faulkner, bu çalışmasında, aslında Roma İmparatorluğu'nun acımasız bir soygun ve şiddet mekanizmasına dayandığını ileri sürüyor. Savaş; devleti, hâkim sınıfı ve gözde yandaş gruplarını zenginleştirmek için kullanılıyordu ve bu savaşlarda milyonlarca insan katledilmiş ya da köleleştirilmişti.

Roma İmparatorluğu'nda devlet ve toprak sahibi hâkim sınıf, ordularını, şehirlerini ve mülklerini finanse etmek için kırdan vergi ve rant biçiminde artık çekiyordu. Kitleler –köleler, serfler, yoksul köylüler– imparatorluğu ayakta tutan sömürünün kurbanlarıydı. Gerilimler ve örtük ihtilaflarla delik deşik olan bu sistem, en başından itibaren kendi kaçınılmaz sonunun tohumlarını da içinde taşıyordu.

Kartalların İmparatorluğu, küçük bir topluluğun dünya tarihinin en önemli imparatorluklarından biri haline gelişinin ve kendi yarattığı şiddet ve kan deryasında boğulmasının hikâyesini etkileyici bir ustalıkla anlatıyor. Bunu yaparken, kurbanların hikâyelerine hak ettiği saygıyı göstermekten de kaçınmıyor.

30 TL. KDV DAHİL

ISBN: 978-605-172-097-5

Zincir
at 100
sokaklar

Y Yordam Kitap